HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

Kurucusu
KEMAL KARATEKİN

TEKİN YAYINEVİ

HASAN İZZETTİN DİNAMO
KUTSAL BARIŞ / Dördüncü Kitap

Roman

Kapak Tasarım
ERKAL YAVİ

Redaktör
KEMAL KUTU

Basım
Temmuz 2007

Baskı ve Cilt
Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 567 80 03

www.hasanizzettindinamo.com

TEKİN YAYIN DAĞITIM SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. Konak Han 43
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 - 512 59 84 Fax: (0212) 511 11 22
http:// www.tekinyayinevi.com
E-posta: info@tekinyayinevi.com

ISBN: 975-478-005-6 (Tak. No.)
ISBN: 975-478-009-9 (4. Cilt)

Hasan İzzettin Dinamo

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKÂYESİ

Dördüncü Kitap

TEKİN YAYINEVİ

BÖBREK SANCILARI

«Bireyin saltanatıyla onun temsil ettiği uğursuz bir yönetim biçimine çevrilen bir silah, kutsaldır.»

Mustafa Kemal.

Pek genç yaşlarından beri Paşa'da başlayan böbrek tedirginliği, cephe yaşamının zoraki perhiz günlerinden sonraki elverişli günlerde içilen bolca içkinin ardından bir kez daha depreşmiş, onu doktora başvurmak zorunda bırakmıştı. Profesör Behçet Sabit Erdelhun, Paşa'yı soyarak güzelce muayene etti. Bu dört başı bayındır muayeneden sonra, Paşa, Profesör'e sordu:

— Nasıl buldunuz, Doktor?

Profesör, Paşa'da üzücü birtakım araz gördüyse de bunları elden geldiğince görmezlikten gelerek, açıklamaktan başka çözüm bulamadı. Rakı içtiği sürece Paşa'nın iflah olmayacağını biliyordu. Bütün sorun, içki sorunuydu. Onu içkiden vazgeçirmek, hangi babayiğitin kârıydı? Yine de ona birazcık yararlı olmanın yollarını aramak üzere, son kerte nazik bir dille sordu:

— Akşamları iki üç kadeh alır mısınız, Paşam?

Bir süre durup düşünür gibi yapan Paşa, gülerek şöyle dedi:

— Evet, alırım ama sorduğunuz kadeh sayısına bir sıfır ekleyerek.

Bu yanıt, doktoru iyice kaygılandırmıştı. Paşa'nın, kadeh sayısının önüne koyduğu sıfır, böbreklerin anasını ağlatacak bir içki toplamına varırdı: Yirmi, otuz kadeh. Doktor, yapmayı düşündüğü salığın hiçbir işe yaramayacağını anladığından, bir şey de söylemesi gerektiği için bocalamaya başlamıştı. Onun bu bocalamasının nedenini kavrayan Paşa, onu biraz daha zorlamak üzere sordu:

— Niye sustunuz, doktor?

— Susmadım, Paşam! Şu kısa susuşum, inanınız, bir üzüntünün anlatımıdır!

— Öyleyse, Doktor; kesin salığınızı öğrenmek istiyorum!

— Öyleyse, Paşam, müsaadei devletinizle bildireyim ki o üç kadehin önüne konacak sıfıra izin veremeyeceğim!

Bunun üzerine, Paşa, boynunu bükerek şöyle dedi:

— Garip. Demek bu salıkta diretiyorsunuz?

— Evet, Sayın Paşam, diretiyorum!

— Demek, bu sıfır eklemesi işinde adınız gibi direticisiniz?

— Tıp öyle söylüyor, Paşam! Buyruk ile istenç sizin. Biz, salt, doktorluk görevimizi yapıyoruz.

Bunun üzerine Paşa, gözlerini doktordan ayırarak, odanın duvarlarında gezdirmeye başladı. Bir süre sonra, Paşa'nın gözlerinin bir levhaya takıldığı görüldü. Bunda, şunlar yazıyordu: «Hak bellediğin yolda yalnız gideceksin.»

Paşa, eliyle bunu göstererek, doktorun okumasını istiyordu.

Doktor, bunu okuduktan sonra, Paşa'nın inceliğini kavradı. Paşa, kendisini onaylamıştı. Korkarak söylemek zorunda olduklarını bildirmekten çekinmemişti:

— Evet, Paşam; biz doktorluk görevimizi yapıyoruz!

Mustafa Kemal, kadehlerin önüne sıfır eklememek üstüne verdiği söze uzun süre bağlı kaldıysa da bunu, elbette, sonuna dek götürmedi; götüremezdi de. Arslan sütü adını verdiği rakı, onun mutluluğuna yol açan bir buldozer gibiydi. Perhiz yaptığı günlerde bir süre bu az içki işine dikkat edenlere şöyle demekteydi:

— Doktorluk görevine karışmak yok!

KURTARILAN ADAM

«Felâketler, acılar ve yenilgiler, uluslar üzerinde bir takım etkenler oluşmasına yol açar. Bu etkenlerin başlıcası, öyle kara günlerinden sonra, ulusların uyanıklığını, vakarını bulması, kendi benliğini duymasıdır.»

Mustafa Kemal.

Cumhurbaşkanı, bir gün, korkunç bir lodosun kudurttuğu, Dolmabahçe Sarayı'nın mermer setlerine çarpıp duran ak köpüklü denizi seyrederken, odasında çalışıyordu. Odada, yakın adamlarından Nuri de (Ulus) vardı. Bu sırada öfkeli denizin dişleri arasında tehlike geçiren bir sandalla onu kurtarmaya çalışan bir kayıkçı, ikisinin de dikkatini çeken biricik konuydu. Adamcağız, boşuna kürek çekiyordu. Lodos, koskoca ak köpüklü dalgaları kaldırıp adamcağızın üzerinden aşırttıkça, her iki seyircinin de yüreği hopluyordu. En sonunda, olan oldu: Kocaman, ak kanatlı bir dalga, şahlanarak kayığın üstüne atıldı. Birdenbire, adamcağızla sandal gözden yitti. Bunu gören Nuri, Cumhurbaşkanı'nın orada olduğunu unutarak bağırdı:

— Ah! Adam, gitti!

Bunun üzerine Paşa da yerinden sıçradı. Pencereye koştu. Kayıkçı'nın yüzde yüz tehlikede olduğunu anlayarak, hemen Nuri'ye şöyle buyurdu:

— Koş, adamı kurtarsınlar!

Nuri, o sırada oradan taşıt motorlarından birinin geçtiğini gördü. Saray'ın polislerine düdük çaldırtarak onu durdurttu. Motor, kaza yerine yanaştı. Denize halat attı. Adamcağız, güçbela buna tutunarak motora tırmandı.

Paşa:

— Adamı bana getirin! diye buyurdu.

Zorla rıhtıma çıkarılan adamcağızın bir koluna bir polis, öbür koluna Nuri girerek, onu Paşa'nın katına götürdüler.

Adamcağız, bir rüsumat sandalcısıydı. Gümrük Müdürlüğü'nden aylığını biraz önce almış, Üsküdar'a gidiyordu. Ora gümrüğüne bağlıydı.

Paşa, adamın hamama sokulmasını, doktora muayene ettirilmesini, buyurdu. Saray'ın alaturka hamamında yıkattılar. Saray doktoru Salâhattin Bey'e muayene ettirildi. Adamcağıza çay ve konyak verilerek, ısınmasına çalışıldı.

Paşa, adamcağızla çok yakından ilgilenerek, ona, çamaşırlarından, ayakkabılarından ve giyneklerinden birer takım verilmesini, buyurdu. En sonra, sırtına Paşa'nın paltolarından da bir tane giydirilerek, bir otomobille Cerrahpaşa Hastanesi'ne gönderildi. Paşa, hastaneye yatan kazazedenin ailesine de polis aracılığıyla haber gönderttı. Trabzonlu olan rüsumat sandalcısına, Paşa, bir ölçek parayla sigara da verdi.

KAVUN ARABASI

«Gözlerimizi kapayıp yaşadığımızı düşünmeliyiz.»

Mustafa Kemal.

Paşa, bir sabah erkenden Yeşilköy yöresine doğru bir gezinti yapmak istedi. Topkapı dışındaki yolda ilerleyen otomobilin yolunu kavun yüklü iki araba kesti. Kavun arabalarında birkaç küfe de üzüm göze çarpıyordu. Paşa, otomobili durdurarak indi. Başyaver, Paşa'nın bir adım arkasında gidiyordu. Paşa'nın arabasının arkasından gelen ikinci otomobilde de öbür Yaverler vardı. Daha geriden de polis izleme ekipleri geliyordu. Biraz sonra, bütün bu kalabalık, kavun arabalarının çevresine toplanınca, Rumeli göçmenlerinden olan arabacılar, şaşırdılar. Rumeli göçmenleri olduklarını ayırt eden Paşa, onlarla kavun almak bahanesiyle biraz yarenlik etmek istemişti. Adamları, yetiştiklerinde, Paşa'nın kavuncularla pazarlık etmekte olduğunu gördüler:

— Bu bir araba kavunu kaça verirsin?

İki erkek, üç kadından oluşan kavuncular, Paşa'yı tanımadıklarından, onu kendileriyle alay eden bir adam sandılar. Bu yüzden Paşa'nın ünlediği köylü, bunların alıcı olmadığı düşüncesinde karar kılarak ağırdan alıyor, bir fiyat söylemek istemiyordu. En sonunda, Paşa'nın diretişi üzerine, şöyle, uluorta bir fiyat söyledi. Paşa da sözde, onunla pazarlık ediyormuşcasına, başka bir fiyat verdi. Henüz güneş doğmamıştı. Şafak, ancak söküyordu. Bu adamlar, bela mı neyin nesiydi? Arkadaki arabanın sahibi onların kendileriyle eğlendiğine inanarak, öndeki arabacıya öfkeyle şöyle bağırdı:

— Haydi, be; Trava! Sabah sabah maytaba çıkmışlar!

Daha önce onları, yüzlerinin renginden tanıyan Paşa, «trava», sözcüğü üzerine hemşehri olduklarını hemen anladı. Arkadaki arabacının bayağı sinirlendiğini görmüştü. Yumuşak bir sesle ona şöyle ünledi:

— Canım, be birader; ne sinirleniyorsun? Uyuşarak, bu iki arabadaki malı da alırız.

Bir kez kafası kızan, maytaba hiç katlanamayan Rumelili hemşehri, her iki arabanın yükünün de satın alınması olasılığına boş vererek çekip gitmek istedi. Ancak, Paşa'ya yardıma gelen bir iki adamının yardımıyla fiyat üzerinde uyuşuldu. Kavunlarla üzümler satın alındı. Rumelili hemşehriler, Paşa'nın, kendilerininkine pek benzeyen kıpkırmızı yüzüne bakarak, hallerinin diliyle, malların nereye götürüleceğini sordular.

Paşa, dingin yüz anlatımıyla onlara şöyle dedi:

— Bunları bizim eve bırakacaksınız.

Deminden beri Paşa'yla didişen köylü:

— Sizin ev nerededir; ne bilelim biz!? dedi.

Başyaver Celâl, Dolmabahçe Sarayı'nın adresini yazarak köylülerin ellerine verdi. Köylüler Dolmabahçe'nin yolunu tutarken, Paşa'nın grubu da ters yönde yolunu sürdürdü.

Topkapı'dan kente giren arabacılar, ellerindeki adresi ilk rastladıkları bir polise göstererek gidecekleri yeri öğrenmek istediler. Polis, elindeki antetli kâğıda Başyaver Celâl'in imzasına şöyle bir göz atınca, durumu anladı. Onlara, Dolmabahçe Sara-

yı'nın yolunu gösterdi. Arabacılar, Dolmabahçe Sarayı'nın kapısından içeri girinceye dek, yine de durumu kavrayamadılar. Oracıkta kendilerinden kavunları satın alanın Cumhurbaşkanı olduğunu anladılar. O zaman da Paşa'ya bir sövüntü anlamına gelen «trava», sözcüğünü kullanmış olan köylüde şafak attı.

Adamcağız, ne yapacağını, ne diyeceğini şaşırdı. Bu sözcüğün ne anlama geldiğini, Rumelili olan Paşa, elbette, anlamıştı. Adamcağızın korkudan rengi attıkça, Saray adamları da tersine, onlara çok iyi davranıyor, onları şaşırtıyorlardı. Onları öğle yemeğine tuttular. Etliler, yağlılar, tatlılarla ağırladılar. Satın Alma Memuru, üç kadınla iki erkeği yedirip doyurduktan sonra, Paşa'nın dönmesini beklemek üzere dinlenmeye bıraktı. Cumhurbaşkanı'nın, onları kesinlikle görmek isteyeceğini bilen Satın Alma Memuru Mustafa, Paşa gelince, hemen, durumu bildirdi. Adamların, şimdi bile Saray'da bekletildiğini söyledi.

Paşa:

— Çağırın bunları, bakalım! diye buyurdu.

Kavuncular, sabahki sarışın adamı yine karşılarında görünce şaşırdılar. Paşa, onların bu şaşkın durumlarından üzülerek:

— Oturun! dediyse de hiçbiri pufla gibi süslü, güzel koltuklara, üstlerinin başlarının tozu toprağıyla oturmak yürekliliğini gösteremedi.

Onların çekingenliğini dağıtmak isteyen Paşa, çok ahbapça, yüreklilik veren bir sesle:

— Oturun, be yahu! diye buyruğunu daha yumuşakça yineledi.

Üç kadın, iki erkek, çekine korka, koltukların uçlarına şöyle bir ilişti. Paşa, kendisine sövmüş olan köylüye sordu:

— Kavunları teslim ettiniz mi; yemek yediniz mi; dinlendiniz mi; parayı aldınız mı?

Her iki erkek birden yanıt verdi:

— Her şeyi yaptılar. Yedik, içtik.

Adamcağızlar, parayı henüz almadıkları halde, aldık, diyerek yalan söylemişlerdi. Bu, hem saygıdan hem de korkudandı.

Paşa, onlarla, Rumeli'nin acı, güzel anılarını dile getirerek bir süre konuştu, söyleşti. Kendisine, «trava», diye söven adama bi-

raz takılmaktan da kendisini alamadı. Ticaret yapmanın da koşulları olduğundan, bunlara uyulmadıkça ticarette başarı sağlanamayacağından, söz ettikten sonra, şu kuralı özellikle vurguladı:

— Alış verişte kızılmaz!

Sonra, gülerek gözlerinin içine baktı:

— Haydi, trava! dedi.

Rumelili köylüler, büyük hemşehrilerinin ağırlığı altında ezildiklerini duydular. Paşa'nın bir işareti üzerine köylülerin istediği paranın birkaç katı bir zarfın içine konularak Paşa'yla pazarlık eden köylüye verildi. Adamcağızlar, başlarına konan bu küçük devlet kuşunun verdiği coşkunluğu, mutluluk duygularını birer gizli hazine gibi içlerinde taşıyarak, Saray'dan ayrıldılar. Bu yeni zaman Padişahı'nın kendi hemşehrileri oluşundan duydukları sevinç, özellikle çok büyüktü.

BÜLBÜL GİBİ ŞAKIYAN KASTANYETLER

«Esin ve güç kaynağı, ulusun kendisidir.»

Mustafa Kemal.

Dolmabahçe Sarayı, o gece, Türkiye'nin en ünlü okuyucularıyla çalgıcılarını koynunda toplamıştı. Paşa'nın, çok uzun süren yorgunluklarını en üstün müzik güzellikleriyle yıkamak istediği gecelerden biriydi. Sofrasında yer almış bütün devletli kişiler, bilim insanları, edebiyatçılar sevdikleri şarkılarla türküleri bildiriyor, okuyucularla sazcılar da çalıp söylüyorlardı. Ortadaki içki sofrasında her zamanki itibarlı yerini almış olan «Arslan sütü» de, kuş sütünü aratmayacak kadar bol, zengindi.

Bu sırada, Paşa, ortaya şöyle bir düşün attı:

— Şimdi, bir kastanyet olsa da dinlesek!

Çalgıcılar, bunun üzerine bakıştılar.

İçlerinden biri, Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam! Ahbaplarımdan biri, olağanüstü güzellikte kastanyet çalmaktadır. Emir buyurunuz, getirtelim!

— Kimdir, bu adam?

— Eski rahmetli valilerden Asaf Paşa'nın oğlu Şerif Sürmeli.

— Vakit gecikti. Rahatsız etmiş olmayalım.

— Hayır, Paşam! Zevk ehlidir de. Geç yatar.

Sazcılar, Şerif'in adresini verdiler. Bir motosikletli polis, adamcağızı getirmek üzere tozu dumana katarak yola çıktı.

Şerif Sürmeli, birkaçıncı uykularda yüzdüğü sırada, kapı zilinin şiddetle çaldığını işiterek yatağından fırladı. Karısı da kendisi gibi korkuyla yatağından fırlamış, büyümüş gözleriyle ona bakıyordu. Eskiden beri, ülkede öyle korkulu zamanlar yaşanmıştı ki bu acı acı çalıp duran zil sesi tüylerini ürpertmişti. Şerif'in karısı daha yürekli davranıp aşağı indi; kapıyı açtı. Karşısında motosikletli resmi bir polis görünce korktuğuna uğradığını sandıysa da polis durumu anlatınca, yüreğine soğuk su serpildi. Yalnız, yukarıda pijamasıyla dikilip duran Şerif, hızlı konuşmalardan bir şey anlamayarak, dokuz doğuruyordu. Kendi adını soran kalın bir erkek sesinin verdiği ürküntüye boş vererek kapıya gitti. Karısının göğüslemeye çalıştığı bir tehlikenin üstüne, erkek olması dolayısıyla kendisinin yürümesi gerekmiyor muydu?

Kapıya varınca, üniformalı bir polisle burun buruna geldi.

— Benimle buyurun! Şimdi, sizi Saray'dan istiyorlar.

— Ne yapacaklar beni?

— Bilmiyorum. Buyruk aldım.

— Peki; müsaade ediniz de giyinip geleyim!

— İvedi çağırdılar. Bir saniye yitirecek vaktimiz yoktur.

— Böylece, yani, pijamalarımla mı geleyim?

— Giyneğinizi pijamanızın üstüne giyiniz.

Şerif Sürmeli, polisin dediğini yaptı. Zavallı karısı ise, bu sırada heyecandan boğulacak gibiydi. Şerif Sürmeli, motosikletin sepetine kuruldu; motosiklet, İstanbul gecesinin sessizliğini gürültüye boğarak rüzgâr gibi uzaklaştı. Karısı, evin önünde dikilerek uzaklaşan motosiklete sonsuz bir korku içinde bakarken, se-

pette oturan Şerif de bilinmeyene gidişin korkusundan titreyerek caddelerin karanlığına bakıyordu. Ancak, Şerif'in korkusu çok uzun sürmedi. Biraz sonra, Saray'ın dış kapısına vardıklarında orada yakın arkadaşlarından birisiyle karşılaştı. Arkadaşı, onun bu pijamalı durumunu görünce, afalladı. Saray'a, hiç böyle gelinir miydi?

— Bu, ne hal, be birader?

Şerif, olayı anlattı. O zaman, arkadaşları güldü:

— Korkacak bir şey yok! dedi. Paşa'ya senin kastanyetini övdüm. Seni dinlemek istiyor. Emrine vereceğim otomobille, hemen, git; giyin, kastanyetlerini de alarak gel!

Şerif Sürmeli, durumu anlayarak korkularına biraz egemen olmuşsa da şu sırada karısının evde ne durumda olduğunu düşünüyor, üzüntüsü, bütün berbatlığıyla sürüyordu. Arkadaşının azizliğini kınamak üzere vakti olmadığını görerek, ayağına gelen otomobile atladığı gibi eve döndü. Karısı, o korkunç zil sesiyle bir kez daha yatağından fırlayarak kapıya vardığında, bu kez karşısında kocasını görerek dinginleşti. Durumu öğrendiğinde çok sevindi. Bütün korkusu mutlu bir coşkunluğa dönmüştü; ivedi kocasının giyinmesine yardım etti. Bir kez daha otomobile atlayan Şerif, Saray'a vardığında, yine içten arkadaşıyla karşılaştı. Bu kez, Cumhurbaşkanı'nın karşısına çıkmak gibi büyük bir işten dolayı yeni bir coşku duyuyor, içinde başka bri korku geziniyordu. Arkadaşına:

— Amman, rakı! Bu ruh durumuyla Paşa'nın karşısına çıkamam, dedi.

Arkadaşının sağladığı Cumhurbaşkanı'nın özel rakısından birkaç dubleyi üstüste yuvarladıktan sonra, biraz kendine gelir gibi oldu. Arkadaşı, bundan sonra onu alarak sofraya götürdü. Mustafa Kemal'e tanıttı. Paşa, karşısında ona yer gösterdi. Onunla prozitleşerek birkaç kadeh attı. Sonra, ayağa kalkan Şerif, kastanyetlerini takarak şakırdatmaya başladı. Ne var ki korkusunu henüz dindiremediğinden parmaklarına egemen olacak sanat güzelliğini ruhunun imbiğinden süzememişti. Ruhunun kanalları henüz sanat iksirini akıtacak biçimde açılmamıştı. Pa-

şa'ya beğendirememek korkusu, neredeyse kendisini temelli başarısızlığa sürüklemek üzereydi ki onun sonsuz bir ilgiyle parmaklarını izlediğini görerek, kendine geldi. Fasıl bitmişti. İkinci faslı beklemek gerekiyordu. Kendisini beğenmeye hazır bir adamın bulunuşu, ona büyük bir yüreklilik vermeye başlamıştı. İkinci fasılda parmaklarının arasına aldığı kastanyetleri, sanki tahta parçacıkları değil de bir çift bülbüldü. Nağmelerden nağmelere atlayarak tahta parçalarından en büyüleyici sesler çıkarmaya çalışıyordu. Tahta parçacıkları bülbülleştikçe Paşa'nın ilgisi de ona göre artıyor, onun bu sonsuz dikkatini izleyen konuklar da bütün dikkatlerini sanatçının parmaklarına vererek yeni bir güzelliğin büyüsüne ulaşmaya çalışır görünüyorlardı. Sanatçının gözleri; ara sıra Paşa'nın gök mavisi gözlerine takıldıkça, onlarda tatlı değerlendirme ve övgü pırıltılarının çaktığını görüyordu. Bu dakikalar, sanatının en mutlu yemişleriydi.

Fasıl bittiğinde, bir kez daha Paşa'nın gözlerine baktı. O:

— Teşekkür ederim! Hoşnut oldum, dedi.

Paşa'yı övgüde yalnız bırakmak istemeyen bir konuk, şöyle dedi:

— Gördüğüm, dinlediğim bütün İstanbul artistlerinin hepsinden daha güçlü, üstün buldum.

Paşa, bir süre düşünür gibi yaptı. Bakışları konukların başları üzerinden çok ötelere uzanıyordu. Sonra, şöyle dedi:

— Türk olmak, üstün olmak için yeter!

MODA KOYU'NDA ŞÖLEN

«Ülkeyi, ulusu kurtarmak isteyenler için yurt sevgisi, iyi niyet ve fedakârlık (özveri), gerekli olan niteliklerdir.»

Mustafa Kemal.

Gazi, bir akşam, karanlık bastıktan sonra, Sakarya Motoru'yla bir gezintiye çıkılmasını istedi. Her zaman olduğu gibi Rumeli ve Anadolu kıyılarını dolaşan motor, Moda Koyu'na girdi. Motor, kimliğini saklamak uğruna lambalarını yakmıyordu. Paşa seyredilmek değil, daha çok seyretmek istiyordu. Yusyuvarlak bir ay, Moda Koyu'nda çırılçıplak yüzüp durmaktaydı. Koy'un bu gece güzelliğinden çok hoşlanan Paşa, motoru Belvü Gazinosu'nun biraz açığında demirlenmesini, buyurdu. Motorda bulunanlar, Paşa'nın her zamanki en içten arkadaşlarıydı. Koy, keyif yapan çiftlerin yalpa vurup duran sandallarıyla doluydu.

Paşa:

— Aman, dikkat edelim, buraya geldiğimizi kimse görmesin; elektrikleri söndürelim! Ay ışığı da var. Burada yiyip içelim! diye arkadaşlarını uyardı.

Güvertenin alacakaranlığında kurulan sofrada yenilip içilmeye başlanmasından birkaç dakika sonra, motorun çevresinin sandallarla çepeçevre çevrildiği görüldü. Motora iyice yanaşan halk, bayağı Paşa'nın boğazından aşağı inen lokmaları bile saymaya başlamıştı. Bunu gören Paşa, şöyle dedi:

— Artık, karanlığın anlamı kalmadı. Yakın, elektrikleri!

Elektrikler yanıp da motor pırıl pırıl bir periler köşkü gibi bütün içindekilerle açığa çıkınca, çevreden bir alkıştır koptu. Apak giynekleri içinde bol ışık altında ayağa kalkan Gazi, halkı böyle ayakta selâmladıktan sonra, masaya oturup yemeğini yemeyi sürdürdü. Koy yarım saat içinde sandallarla tıklım tıklım bir duruma gelmiş, motora yakın sandallar kımıldanamaz olmuştu. Buradan kıyıya dek sıralanan sandallar, motorla kara arasında bir

köprü kurmuş gibiydi. Herhangi bir kişi, buradan yürüyerek karaya çıkabilir ya da karadan yürüyerek buraya gelebilirdi.

Gazi, bu durumdan son kerte mutlu olmakla birlikte, «Biri yer, biri bakar,» biçiminde yiyip içerek halkın salt seyirci kalmasını kendine yediremedi. Bütün bu motoru çevrelemiş olan kalabalığı kendi konuğu sayarak, onlara şöyle seslendi:

— Sizlere ne ikram edeyim; ne istersiniz?

Halk, karmakarışık şöyle yanıt verdi:

— Paşam; seni isteriz; saz isteriz!

Gazi, buyurdu. Hemen, kalabalık bir saz takımı geldi. Bütün kalabalığa sunulmak üzere içki ve yemiş getirilmesini istedi. Motora yakın olan bütün sandallar bunlardan bol bol yararlandı. Saz takımı, bütün koyu, düşlere, romantizme boğan, kimi zaman neşeli, kimi zaman iniltili bir müzikle süsledi. Paşa, yaşamı boyunca ilk kez böyle halkla kucak kucağa eğlence saatleri yaşadı. Halk, onun onuruna kadeh kaldırırken onun pek sevdiği «Prozit!» sözcüğünü kullandığı gibi o da onların onuruna kadeh kaldırırken, benzer sözcüğü kullandı. Bu sırada, dikensiz gül bahçesinin saatleri içinde bulunuyorlarsa da eğlence yerine göz kulak olmak görevini almış olan güvenlik güçlerinden acar ekipler, çevreyi şahinler gibi gözaltında tutuyorlardı.

HALK FORUMU

«Halkı genel durumdan haberdar etmek son kerte önemlidir.»
Mustafa Kemal.

1928 yılının, 9 Ağustos gecesi, Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul'un Sarayburnu Parkı'nda bir eğlence düzenledi. Gazi'yi de bu eğlenceyi onurlandırmak üzere çağırdı. Paşa, yaranıyla İstanbul Motoru'na binerek oraya vardı. Rıhtıma çıktıklarında, zorlu bir kadın sesinin, geceyi, çın çın, öttürdüğünü işittiler. Cumhurbaşkanı'nın ak giyneği, hasır şapkasıyla karaya ayak ba-

sışı, birdenbire halkı coşturdu. «Yaşa, varol!» sesleri gök gürültüsü gibi gürledi. Parka girip de kendine ayrılan yere doğru ilerleyen Paşa, parkın bir köşesindeki bir caz takımıyla, sahnede Müniret-ül Mehdiye Arap çalgı takımını gördü. Sesi, gecenin sessizliğini çınlatan kadın sanatçı, Mısırlı şarkıcı Cemali idi. Gazi, koltuğuna kurularak bütün dikkatiyle Mısırlı şarkıcı kadını dinlemeye başladı. Şarkı bitince de kadını masasına çağırttı. Kadına, sesinin çok güzel olduğunu, ancak, bunun yetmeyeceğini, doğu müziğinin her şey demek olmadığını, batı müziğini de öğrenmesi gerektiğini söyledi:

— Bu sesle seni bütün dünya dinler. İşte, o zaman katıksız üne kavuşursun! diye sözünü sürdürdü.

Gazi, bu sıralarda, klasik Türk müziğini çok seviyorsa da kendisini batılılaşma yolunda bir devrimci bildiğinden, bunun yerine batı müziğinin konması gerektiğini düşünüyordu. Salt, bu düşünceyle günün birinde konservatuvarın temellerini attıracak, radyodan klasik Türk müziğini kaldırtarak yerine batı müziğini koyduracaktı.

Mısırlı şarkıcı Cemali, masadan kalkıp gittikten sonra, Gazi, ayağa kalkarak elindeki kadehi halkın onuruna kaldırdı. Bunu herkes görsün diye şöyle bir gösterdikten sonra, konuşmaya başladı:

— Arkadaşlar! Hanımlar, Beyler! Şu gördüğünüz içki, şampanyadır. Bunu vaktiyle Padişahlar, meşveretgâhında kafes arkasında gizli içerlerdi. Bizse, hepimiz, şurada, toplu olarak, göz göre göre içiyoruz.

Bunu söyleyerek kadehi ağzına götürürken, bütün halk, coşkun bir sesle haykırdı:

— Yaşa, Paşam! Sağ ol, Paşam! Allah seni başımızdan eksik etmesin!

Halk da bunları söylerken ellerindeki kadehleri havaya kaldırıp Paşa'nın sağlığına içiyorlardı. Halkla Paşa, böylece, bir süre, karşılıklı kadeh kaldırarak içtiler.

Gazi'nin bu gece buraya gelişi, rastgele olmadığı gibi, Halk Partisi'nin yaptığı bu eğlence de rastgele değildi. O, bir şeyler

yapmaya karar vermişti: Reformlarından birini daha ilan edecek, hemen de uygulamaya geçecekti. Uzun yıllardan beridir almayı kafasına koyduğu Latin harflerini, 1927 kışında büsbütün ön plana getirmiş, üzerinde uzun boylu düşünmüş, inceleme yapmış, olanaklarını hazırlamaya çalışmıştı. Kendisine candan bağlı olduklarını bildiği burjuvalaşma yolundaki, zengin, orta halli Halk Partililerle söyleşi biçiminde başlayacağı bu yeni reformun nutkunu da bir zamandan beridir kafasında hazırlamıştı.

Arapça şarkılarla Arap müziğinden yükselen iniltiler ortalığı haraca keserken, Gazi yanındakilere döndü:

— Kimde, bir defter var? diye sordu.

Ancak, uşaklardan biri, parmak boyunda bir defter bulabildi.

Gazi bu cep defterciğine bir şeyler yazmaya başladı. Adamları merak içindeydiler. Biraz sonra, Falih Rıfkı'yı yanına çağıran Paşa, kulağına eğilerek şunları söyledi:

— Hiç kimseye göstermeden bunlara bir göz gezdir; sana okutacağım!

Gazeteci, Latin harfleriyle yazılı kâğıtçıkları alarak yerine oturdu. Şöyle bir göz atınca, bunun sonradan, «Sarayburnu Nutku», diye ün alan nutkun ilk parçası olduğunu gördü. Gazi, durmadan yazıyordu. Yazıp bitirdiklerini de hemen Falih Rıfkı'ya iletiyordu. Yazısını bitirip de gazeteciye okuttuktan sonra, yine hepsini geri aldı. Şöyle konuştu:

— Sevgili kardeşlerim! Huzurunuzda ne kerte mutlu olduğumu anlatamam. Duyduklarımı tek sözcüklerle anlatacağım: Hoşnutum; duygulandım; mutluyum. Bu durumun bana verdiği duyguları karşınızda ufak notlar olarak saptadım. Bunları içinizden bir yurttaşa okutacağım!

Bunları dedikten sonra, Türkçe, halk arasından rastgele okuyup yazma bilen birini istedi. Türkçe okuyup yazma bildiğini söyleyerek koşup gelen gence, elindeki kâğıtları verdi. Genç adam, Latin harfleriyle yazılmış yazıları görünce şaşırdı. Hık mık, ettiyse de söktüremedi. Bunun üzerine, kâğıtları yine gençten alan Gazi, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Yurttaşlar! Bu notlarım, asıl gerçek Türk sözcükleriyle, yeni Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşiniz, hemen bunu oku-

maya girişti; biraz çalıştıysa da birdenbire okuyamadı. Kuşkusuz, okuyabilir. İsterim ki bunu hepiniz beş on gün içinde öğrenesiniz.

Arkadaşlar! Bizim uyumlu, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan, anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak zorundayız. Anladığınıza bütün dünya yakında tanık olacaktır. Buna kesin olarak inanıyorum. Yeni Türk Alfabesi'yle yazdığım şu notları bir arkadaşa okutacağım, dinleyiniz.

Gazi, Bolu Mebusu Falih Rıfkı'yı çağırarak, elindeki notları okuması için ona verdi. Falih Rıfkı, nutku şöylece okudu:

— İstanbul halkının bu geceki toplantısına beni çağırdığınızdan dolayı, çok teşekkür ederim! Her zaman, her yerde olduğu gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim sırada, büyük, çok büyük bir gücün etkisi altında kaldığımı duydum. Bu güç, nedir?

Türk harflerinin, Türk Toplumu'nu oluşturan yüksek insanların, kalp kaynaklarından yükselen duyguların, isteklerin, coşkunlukların, dileklerin, bir noktada, bir ülküde birleşmesidir. Bu gücün bu kerte toplumsal olabilmesi, onun çok temiz, çok soylu olmasıyla olabilir. Bu benim, bütün dünyanın gördüğü güç, elbette, en yüksek niteliklerle belirgindir.

Bir ulus, bu nitelikte bir güç ile canlılık gösterdiğinde, o ulusun insanlık tarihinde yepyeni bir bölüm açmakta olduğundan kuşkulanmamalıdır.

Bu gece, burada çok güzel bir rastlantı olarak doğunun en seçkin iki müzik topluluğunu dinledim. Özellikle sahneyi ilk olarak süsleyen, Münire-tül Mehdiye Saz Takımı'nın şarkıcısı Cemali Hanım, sanatçılığında başarı kazandı.

Ancak, benim Türk olan duygularım üzerinde, artık bu müzik, bu basit müzik, Türk'ün çok gelişmiş ruhu ile duygularını doyurmaya yetmez. Şimdi, karşı uygar dünyanın müziği de işitildi. Bu ana dek doğu müziği denen melodiler karşısında kansız gibi görünen halk, hemen canlanıp eyleme geçti. Hepsi oynuyor,

şen ve sevinçlidir. Doğanın gerektirdiğini yapıyorlar. Bu, pek olağandır. Gerçekten de Türk, yaratılıştan şendir, sevinçlidir. Eğer, onun bu güzel huyu, bir zaman için ayırt edilmemişse, kendisinin eksiği değildir. Eksik davranışların, acı, felâketli sonuçları vardır. Bunu ayırt edememek suçtu.

İşte, Türk ulusu, bu yüzden kaygılandı. Ne var ki artık ulus, yanlışlarını kanıyla düzeltmiştir. Gönlü, rahattır, artık. Türk, şendir! Şundan ki ona ilişmenin tehlikeli olduğunu yeniden kanıtlamak istemez, kanısındadır. Bu kanı, aynı zamanda bir dilektir.

Nutuk, burada bitmişti. Bu sırada halktan bir kişi, coşarak ayağa fırladı. Gazi'nin işlerini övücü bir konuşma yaptı. Bundan duygulanan Gazi, bir kez daha ayağa kalkarak, şöyle konuştu:

— Çok söz, uzun söz bir şey uğruna söylenir: Doğruyu anlamayanları doğruya getirmek üzere. Ben, bu evreleri geçirdim. Şimdi, sözden çok, iş zamanıdır. Artık, benim için, hepiniz için, çok söz söylemeye gerek kalmadı kanısındayım. Bundan sonra, bizim için çalışma, eylem ve yürümek gerektir. Çok işler yapılmıştır, ancak, bugün yapmak zorunda olduğumuz son değil, çok gerekli bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çok çabuk öğrenmelidir. Yurttaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik, ulusseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken, düşününüz ki bir ulusun, bir toplumun yüzde onu okuma-yazma bilir, yüzde doksanı bilmez türdendir. Bundan insan olanların utanması gerekir. Bu ulus, utanmak üzere yaratılmış bir ulus değildir. Övünmek üzere yaratılmıştır; tarihini övünçle doldurmuş bir ulustur. Ancak, bu ulusun yüzde doksanı okuma-yazma bilmiyorsa, bu yanılgı bizde değil, Türk'ün karakterini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır.

Artık, geçmişin yanlışlarını kökünden temizlemek zamanındayız. Yanlışları düzelteceğiz. Yanlışların düzeltilmesinde, bütün yurttaşların çalışmalarını isterim. En sonunda, bir yıl, iki yıl içinde, bütün Türk toplumu, yeni harfleri öğrenecektir. Ulusumuz, yazı ile, kafasıyla bütün uygarlık dünyasının yanında bulunduğunu gösterecektir. (Bu sırada şampanya kadehini havaya kaldırarak halka gösterdi.) Eskiden, bunun bin katını çöplüklerinde

gizli gizli içerek çeşitli fesatları yapmaktan çekinmeyen iki yüzlü sahtekârlar vardı. Ben, iki yüzlü değilim; ulusumun onuruna içiyorum.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk burjuvaları idealistlik, atılım ve devrim kokan bu nutku sonsuz bir coşkunlukla karşıladılar. Buradaki halk, genellikle okumuş yazmışlığın nimetlerini tatmış bir halktı. Paşa'yı da candan seviyorlardı. Biraz da çakırkeyif olduklarından, Paşa'nın bu reformu kendileriyle birlikte yapmış olduğuna inanarak ayağa fırlayıp onun ellerini, yanaklarını öpmek uğruna çılgınca bir istek gösterdi. İçen erkeklerden kimileriyle kadınlar, bu mutluluğu tatlı gözyaşlarıyla yıkamaktan kendilerini alamadılar.

Paşa, gecenin saat ikisine dek Sarayburnu Parkı'nda, sevgili halkının arasında, yedi, içti, nutuk söyledi, eğlendi. O zaman, kendisini Anadolu Yat Kulübü'nün de eğlenceye çağırdığını andı. Gazinodaki son Halk Partilileri selamlayarak motora binmek üzere arkadaşlarıyla adamlarını alıp Boğaz'dan gelen serin esintinin içine daldı. Boğaz'ın ıslak rüzgârı, içkiden ateş gibi yanan yüzüne serin bir mendil gibi çarptı.

Motor, Büyükada'ya doğru yol almaya başladı. Halkın sevgisi, Paşa'nın ruhunda şimdi bile sıcak bir şampanya gibi köpürüyordu.

Yat Kulübü'ne vardıklarında, bir iki saat önceki alçakgönüllü halk tipi toplantısından büsbütün başka türlü bir eğlenceyle karşılaştılar. Sarayburnu'ndaki burjuvalaşmaya başlamış halk topluluğu, bunlara büsbütün yabancıydı. Ortalığı gündüze çeviren elektrik lambalarının sel gibi akan ışığı altında erkeklerin giydiği smokinlerle fraklar pırıl pırıl yanıyor, kadınların ipekli giynekleri, takındıkları mücevherat, ışığın altında şimşek çakıyordu. Genç ve güzel kadınlar, ortada çalımlı tavuskuşları gibi dolaşıyor, içkiden yalpalıyor, ortalığı, çın çın öttüren, kahkahalar atıyorlardı. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın gelişinden sonra, hepsi kendine gelmiş, onlar da şaşkın bakışlarla onu süzmeye başlamışlardı. Paşa, onların da yaşamları boyunca gördükleri en olağanüstü canlıydı.

Paşa, akşamdan beri kendisini bekleyip duran masasına yerleşirken bir iki adamının kulağına fısıltı türünden şunları söyledi:

— Sarayburnu'nda yaptığımızı burada yapamazdık.

Gazi, Latin harfleri işini günün en önemli işi olarak benimsediğinden, gecesi gündüzü bununla doluydu. Eğer Latin harfleri alınırsa, bir iki yıl içinde bütün Türklerin yediden yetmişe okuyup-yazma öğreneceğini sanıyor, duyduğu sevinç, göğsüne sığmıyordu. Gazi, İzmir'de Türk gazetecileriyle konuştuğu sırada, gazeteci Hüseyin Cahit, ona, neden, Latin harflerini almadığını sormuş, Paşa, bu soruyu hiç de olumlu karşılamamıştı. Şundan ki o zaman, Jön Türklerden beri yetişmiş olan bütün Osmanlı aydınları, henüz sağdı. Söz söyleyecek, eleştiri yapacak durumdaydılar. Onların eleştiri sağnağı altında, böyle bir iş, elbette, yapılamazdı. Kâzım Karabekir başta, Paşalar da Latin harflerine karşıydı. Hele Kâzım Karabekir Paşa, 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında, Türk Kültürü yok olur, diyerek şiddetle Latin harflerine karşı cephe almıştı. Sonra, Latin harflerini benimsemek uğruna Padişahlık döneminde dahi kalem oynatan düşünürler kendini göstermiş, sanki Hıristiyanlığı getiriyorlarmışcasına lanetlemişlerdi. Kılıçlı Hakkı ile Celâl Nuri (İleri)'nin çıkardıkları, *Serbest Fikir Dergisi*'nde Latin harflerini alma konusunda yayımlanan bir yazıdan dolayı kıyamet kopmuş, dergi hemen kapatılmıştı. Hüseyin Cahit'e beş yıl önce, olmaz, diyen Gazi, 1928 yılında işi birdenbire ortaya atınca, Parti'nin ideologlarını da şaşırtmıştı. Alınmasına alınacaktı ya, nasıl alınacaktı? Latin Harflerini Alma Komisyonu kurulmuş, bunun üyeleri bir karara varamayarak birbirine düşmüştü. İki gruba ayrılan Komisyon Üyelerinin bir bölümü yeni yazının yavaş yavaş, şöyle böyle on beş yılda yerleştirilmesini ileri sürerken, ikinci grup daha ivecen davranıyor, bu işin beş yılda olup bitmesini istiyordu. Gazeteler, yeni yazı bölümünü örnek olarak yarım sütundan başlatıp yavaş yavaş arttıracaklardı.

Vaktiyle Enver Paşa da Türk imlasında bir reform düşünenlerdendi. Harbiye Nezareti tezkerelerinde yeni imlayı kullanıyor, *Tanin Gazetesi*'nin bir köşesinde her gün örnekler çıkıyordu. Bu

reform, bitişik harf sistemini kaldırmaktan başka bir şey değildi. Pek ilkel bir reform girişimiydi. Birinci Dünya Savaşı çıkınca, yüzüstü kalmıştı.

İşte, Gazi'nin, «Ya da hiç olmaz!» diyerek anlatmak istediği, bu girişimdi. Gazi, bütün kış üzerinde incelemeler yaptığı Harf Reformu işini 1928 Haziran'ında eyleme geçirmek üzere Milli Eğitim Bakanı Necati'den bu konuda bir komisyon kurulmasını istemişti. Komisyon üyeliklerine, Felcefeci Mehmet Emin Erişirgil, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Sungu, Ruşen Eşref Ünaydın, Profesör Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat Emre, İbrahim Grandi getirilmişti. Falih Rıfkı Atay, bu sırada Avrupa'da bir gezideydi. Dönünce, Paşa'nın yanına koşmuştu. Paşa, ona şöyle demişti:

— Hemen, Ankara'ya git! Komisyona katıl! Bu işi çabuk bitiriniz!

Gazi'nin istediği, Latin harflerini almalı mı almamalı mı konusu değildi. Bu kısır tartışmanın zamanı çoktan geçmişti. Yeni alfabe harflerini seçmeye başlamak, ilk yapılacak işti. Yine de bir tartışmanın patlak vermesini önleyemediler. Bu, bir prensip anlaşmazlığıydı. Salt, Türkçe sözcükler mi temel olarak alınacak, yoksa, bütün Osmanlıca sözcüklerin de ses hakkını veren bir alfabe mi alınacaktı? Komisyonun sağcı üyeleri, bu tartışmada yenildi: Arapça sözcüklerin özel okunuşlarını sağlayacak bir sürü formül bir kenara atıldı. Böylece oldukça sağlıklı bir alfabe yaratıldı. Komisyon, Ankara'da çalıştığı sırada, Gazi, İstanbul'da, Dolmabahçe'de oturuyordu. Alınan alfabenin dosyasını Falih Rıfkı Atay, koltuğuna vurup İstanbul'a götürdü.

Gazi, ona şöyle sordu:

— Yeni yazıyı uygulamak üzere, ne düşünüyorsunuz?

— Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa süreli öneri var. Öneri sahiplerine göre ilk evreleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak, yavaş yavaş, yeni yazılı bölümü arttıracaklardır. Dairelerle yüksek okullar için de kerte kerte birtakım yöntemler düşünülmüştür.

Paşa, dikkatle Falih Rıfkı'nın yüzüne baktı:

— Bu, ya üç ayda olur ya da hiç olmaz! diye kestirip attı.

Bu kez, kendisini radikal bir devrimci bilen gazeteci bile, bu söz üzerine apışarak, Paşa'nın yüzüne bakakalmıştı. Onun bu şaşkınlığını gören Paşa, şöyle dedi:

— Çocuğum, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır! Arada bir savaş, bir iç bunalım, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen bırakılıverir.

Yeni harfler reformunun yapıldığı günler, Gazi'yi büyük bir çalışma sıtması içine atmıştı. Gerçekten de bunu üç ay içinde başaramaz da Komisyon'un düşündüğü gibi on beş yıla umut bağlanırsa, korkunç bir fiyasko olacaktı. Bir reform düşüncesi, hiç öyle on beş yıl gibi uzun, yıpratıcı sürenin öldürücü baskısına dayanabilir miydi? Paşa, artık, her gördüğü maddenin üzerine yeni harflerin yazıldığını görmek istiyor, bir ilkokul öğretmeni heyecanıyla, bütün ülkeyi bir dershane, bütün ulusu da öğrenci görmek istiyordu.

Dolmabahce Sarayı da ayrı bir dersane durumuna gelmişti. Onun kapısından bir kez girmiş olan kurt-kuş, yeni harfleri hemen öğrenmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalıyordu. Böyle sıtmalı akşamlardan birinde, Söğütlü Yatı, içinde Başbakan İsmet Paşa'nın da bulunduğu yolcularını alarak Boğaz'a açıldı. Yatta, İsmet Paşa'yla birlikte sekiz kişilik bir konuk topluluğu da yer almıştı. Yat, Kuruçeşme önlerine geldiği sırada, Paşa, sürekli dalgınlığından silkinerek ayağa kalktı; sofrada hizmet görmekte olan Çelebi'ye parmağıyla işaret ederek yanına varmasını bildirdi. Celebi, yanına varınca sordu:

— Sen, okuma yazma bilir misin?

— Eski harflerle okur, yazarım.

— Yeni harfleri biliyor musun?

— Biliyorum, ancak, birleştiremiyorum.

— Öyleyse, seni sınava çekelim.

Çelebi, yaşamı boyunca en çok korktuğu şeyin sınav olduğunu biliyordu. Damdan düşercesine birdenbire başına gelen korkunç iş, hem de en korkulacak bir adamdan gelirse, varın siz he-

sap edin, Çelebi'deki korkuyu. Hele, bu yeni yazı çıktığından beri son kerte dalgın, düşünceli gezip duran Paşa'nın önünde kırılacak ufak bir potun, yapılacak küçük bir yanlışın başına neler getirebileceğini düşündükçe, delirecek gibi oluyordu. Paşa'nın, öfkelendiğinde bağırıp çağırmaları, önünde durulmaz bir fırtına gibiydi. Çelebi, onun paparasını, hizmetine girdiği ilk günlerde yemişti. Bu, hiç de unutulacak gibi değildi. Çelebi'nin korkudan baygınlıklar geçirdiğini ayırt etmez gibi görünen Paşa, bu sırada İsmet Paşa'ya dönerek, şöyle sordu: .

— Ne dersin, Paşam?

İsmet Paşa da yangına körükle gider gibi yanıtladı:

— Hemen, sınava çekelim! diyerek eline bir kâğıt alıp Çelebi'yi yanına çağırdı.

Bu sırada, sofraya öteberi taşımak üzere kamaraya koşmak zorunda kalan genç adam, Allah vere de geri dönünceye dek bu sınav işini unuturlar, diye dua ediyordu. Çoğu zaman, bu büyük adamlar, küçüklerle olan ilişkilerinde böyle birçok önemsiz şeyleri unutabilirlerdi. Bunun örneklerini çok görmüştü. Ne yazık ki Çelebi'nin umduğu gibi olmadı. Yine salona döndüğünde, başta, Gazi, bütün oradakilerin bakışlarını kendi üzerinde buldu.

Paşa, kâğıdı önüne alıp masaya oturan Çelebi'ye şöyle buyurdu:

— Yaz, bakalım! Bira, soğuktur.

Çelebi, soğuktur, yerine «souktur,» diye yazdı.

Paşa:

— Sen, öğrenememişsin! diyerek bir başka sofracıyı çağırdı.

Sofracı Salâhattin de öbürü gibi korkudan titriyordu. Yine de «soğuktur,» diye yazabildi.

Paşa:

— Sen de öyle; öğrenememişsiniz! diye onu da tersledi.

Ancak, bu sonuncu sınavdan sonra sofracıların korkuları dağılmıştı. Şundan ki Paşa, ikisini de aşağılamıştı. Artık, bundan öteye köy yoktu. Bundan sonra da bağırılıp çağrılmazdı. Bu iki halk adamının yeni yazıyı anlayış biçimleri, oradakilerin kanısınca önemliydi. Bu yüzden iki uşağın yazış biçimleri üzerinde tartı-

şıldı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Çelebi'nin yazış biçimini doğru buluyordu:

— Paşam; Çelebi'nin yazdığı doğrudur! deyince, Paşa da Çelebi'ye göz kırparak şöyle dedi:

— Biz biliriz.

Yat, Küçüksu Kasrı'nın rıhtımına yanaştı. Orada demir attı. Paşa, bu kez de bu güzel Saray'da, Padişahların vaktiyle nasıl yaşadıklarını anlamak istercesine, kafasında yeni harflerin ateşten burgularıyla, dalgın saatler geçirdi.

DELİ HAFIZ

«İnsanlar, zorunlu olarak toplumsal yetenek taşıyan yaratıklardır.»

Mustafa Kemal.

İstanbul'un bütün yetenekli ses ve saz sanatçıları, bir kez olsun Dolmabahçe Sarayı'na uğruyordu. İstanbul gazinolarından birinde çok güzel sesli bir Hafız'ın ruha işleyen gazeller, şarkılar okumakta olduğunu, Paşa'ya bildirdiler. Paşa, bunun kim olduğunu sorunca, Pehlivan Hafız, dediler. Bunun üzerine Paşa, onun kim olduğunu hemen anladı. İçi burkuldu. Evet, bu güzel sesli adamın acıklı bir hikâyesi vardı: Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarıydı. Savaşın da umutsuz yıllarıydı. Paşa, bu dokunaklı gür sesin sahibine askere umut ve moral aşılamak üzere, Ankara'ya çağırttı. Güreş de yaptığından pek güçlü bir adam olan Hafız, Mustafa Kemal'in çağrısına, «Başım gözüm üstüne!» deyip Ankara'ya doğru yola çıktı. Tersliğe bakınız ki zamanında Padişah'ın, İngilizlerle anlaşarak Anadolu'ya Kuvayı Milliye'yi arkadan vurmak üzere cepleri İngiliz altınlarıyla dolu yetmiş beş casus saldığı günlere rastlıyordu. Padişah'ın yediği bu herzelerden haberi olmayan Pehlivan Hafız, İstanbul'dan ayrılıp da Anadolu toprağına ayak basar basmaz, Kuvayı Milliyecilerin ellerine düştü. Yet-

miş Beşler'den biri olduğunu sanan Kuvayı Milliyeciler ona etmedik işkence bırakmadılar. Bir, derisini yüzmedikleri kaldı. Adamcağız, bir türlü derdini anlatamadı. En sonra, gördüğü işkenceler altında zavallı adam, aklını yitirdi. Önceden de biraz mezcupça olduğu söylenen Hafız'ın, Mustafa Kemal'in adamı olduğu anlaşıldığında, artık, adamcağız, işe yaramaz duruma getirilmişti:

— Beni Mustafa Kemal çağırttı, ona gidiyorum, diyerek bir türlü derdini anlatamayan, karakoldan karakola sürüklenen, her gittiği jandarma karakolunda kemiklerinden birkaçı daha kırılan zavallı Pehlivan Hafız, bir gün bir fırsat bulup bir minareye fırladı. Herkesi şaşırtan güzel sesiyle uzun uzun ezan okudu. Durmadan okuduğu ezanlar sonucunda onun kim olduğunu cephedekiler anladılarsa da artık işe yaramaz bir duruma geldiğini görerek de üzüldüler.

İşte, o zamanlar, onun delirtildiğini öğrenen Mustafa Kemal, buna pek üzülmüştü. Şimdi ise, onun, gazinolarda gazeller, şarkılar okuduğunu işitince, şöyle dedi:

— Demek, iyileşmiş. Bir akşam alıp Dolmabahçe'ye getiriniz!

O gece de, her zaman olduğu gibi, sofra, Saray'ın üst kat sofasında kurulmuştu. Rakı masasının başına oturan Hafız, iri gövdesine bakmadan, oynak, çevik, gürbüzdü. Pek neşeli bir hali vardı. O eski dokunaklı sesiyle üst üste gazeller, şarkılar okuyor, çevresini etkilemekten uzak kalmıyordu. Gazi de vaktiyle kendi yüzünden yittiğini bildiği bu değerli ses sanatçısının yine işe yarar duruma gelmesine seviniyor, durmadan ona iltifat ediyordu. Hafız'ın konuşması, düşünmesi pek yerindeydi. Sözü, söyleşisi yerinde görünen Hafız'ın ilk taşkınlığı, yanı başına düşen bir kadına çokça yakınlık göstermekle başladı. Adamın coşkun, abartmalı durumu, kadıncağızı ürküterek kaçırdı. Kadının sıvıştığını anlayan Hafız'ın birdenbire tersi döndü. Birden ayağa fırladı. Onun, sofradaki bıçaklardan birini kaptığı gibi suçluyu(!) aramak üzere davrandığını gören sofra halkı, ne diyeceğini, ne yapacağı-

nı şaşırdı. Hafız, başta Gazi olarak bütün konuklara kanlı gözlerini devirerek baktı. Şöyle bağırdığını işittiler:

— Şimdi, sizi bitirdim, işte!

Konuklarla birlikte Gazi de bayağı ürkmüştü. Hepsinin arasında Hafız'ın kim olduğunu, neler yapabileceğini bilen tek kişi, Mustafa Kemal'di. Hafız, elindeki sofra bıçağıyla bu sırada birkaç kişiyi hacamat edebilirdi. Paşa, hemen yapılabilecek tek işi yaptı: Otoriter sesiyle, Hafız'a şöyle bağırdı:

— Otur, Hafız!

Gözleri büsbütün bulanmış olan Hafız, Paşa'nın sesini işitince, matadorun kırmızı bezine doğru atılan yaralı bir boğa hızıyla onun üzerine atıldı. Eski güçlü pençesiyle Paşa'nın yakasına yapıştı. Bıçağı vurmak üzereydi ki Paşa'nın oracıkta bekleyen fedaileriyle genç konuklar, Hafız'ın üstüne atılarak onu kıskıvrak yakaladılar. Ne var ki Hafız, Paşa'nın yakasını demir gibi pençesiyle öyle bir kavramıştı ki onu birdenbire ayıramadılar. Polisler, nöbetçi erler, fedailer, bu demir pençeyi güçlükle Paşa'nın ceketinin yakasından söküp ayırabildiler. Bütün orada bulunanların ortak korkusu şu olmuştu:

— Herif, ya Paşa'nın boynuna sarılsaydı!

Bayağı delirmiş olan Hafız'ı karga tulumba aşağı hizmet katına indirip bir hizmetlinin karyolasına yatırdılar; gövdesini, ellerini, ayaklarını sımsıkı bağladılar. Bunalımın geçmesinden sonra, Paşa, adamı bir arabaya koydurarak evine gönderdi. Gerek tedavisi, gerekse ailesi için önemli bir ölçekte para yardımında bulundu.

SANATÇI

«Sanatsız olan bir ulusun dirim damarlarından biri kopmuş demektir.»

Mustafa Kemal.

«Milli» Hatip, Hamdullah Suphi, 1928'de Ankara'da Halk Ocağı Konağı'nı açıyordu. Türk Ocağı, Enver Paşa'yla İttihat ve Terakki'nin Turan ülküsüne bağlı bir kültür kuruluşu olmakla birlikte, Gazi, bunun açılmasına karşı durmamıştı. Hamdullah Suphi'nin kişiliğiyle yaşayacak ya da batacak olan bu kuruluşa yararlı işler de yaptırabilirdi. Nitekim, Halk Ocağı Konağı'nın sahnesini, ilk olarak İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun sanatçıları süsledi. Musahipzade Celâl'in, «*Aynaroz Kadısı*,» adlı komedisini oynatarak, başta Gazi, Ankara'nın kalburüstü bürokratlarıyla idealistlerini, yöneticilerini güldürüp tasalarını dağıttılar. Sanat uğruna yapılan alkışlar, sanatçıların başlarından aşağı serin çağlayan sular gibi döküldü. Daha da iyisi oldu: Seyirci alkışçılar arasında sanatçılara karşı bir minnet duygusu duyan Paşa, Şehir Tiyatrosu sanatçılarını ekip olarak Marmara Köşkü'nde yemeye çağırdı: Kadın-erkek bir yığın sanatçıyı, akşamüstü, upuzun yemek masasının bir ucunda kadehini kaldırarak selâmladı. Sanatçının önemini, büyüklüğünü anlatabilmek uğruna, şöyle ufak bir konuşma yaptı:

— Hepiniz, günün birinde, birer Mebus, Müsteşar, Bakan, Başbakan, giderek Cumhurbaşkanı olabilirsiniz Ancak, ben, bir sanatçı olamam. Şundan ki bu Tanrı vergisidir. Ne rastlantı ile ne de yıllarca dirsek çürütülerek sanatçı olunabilir. Bu, Tanrı'nın pek az kuluna verdiği bir nimettir. İşte, aramızdaki ayırım, budur.

DİL

«Dilin ulusal ve zengin olması, ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etkendir. Türk Dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil bilinçle işlensin.»
Mustafa Kemal.

Yeni yazı, 1928 yılının, Kasım ayında alındıktan sonra, bunun uğruna kurulan Yeni Yazı Komisyonu, Dil Komisyonu, adını aldı. Şair Celâl Sahir, Gazeteci Ahmet Rasim, Dilci İbrahim Necmi verilen buyruk üzerine ivedi bir İmla Sözlüğü hazırladılar.

Bu eylemde Başbakan İsmet Paşa'nın da tuzu vardı. Bütün Hükümet işlerinin yükünü sırtında taşıyan İsmet Paşa, kendi yeteneğinin erişemeyeceği alanlarda da at oynatmak zorundaydı. Bundan dolayı, dil sorununa da Cumhurbaşkanı'nın girişimlerini destekler görünmek uğruna, el atmak zorunda kaldı. Dil Komisyonu Üyelerine şu buyruğu verdi:

— Larousse'un, bir Türkçesini yapınız!

İki cilt tutacak olan sözlüğün bütün sözcükleri, Öztürkçe olacaktı. Çeviriye başlandı. Larousse'un zengin tanımlamaları, Türkçe'nin yoksul sözcük dağarcığıyla karşılanamaz oldu. Bu karşılamaların sağlam ve doğru bir biçimde yapılabilmesi uğruna pek çok düşünmek, eski Türkçe'den sözcükler araştırmak gerekiyordu. Bu çalışma sırasında Arapça-Farsça sözlüklerin zengin hazinelerinden hiçbir yardım beklenmediğinden, Fransızca'da yüzyıllardan beri yerleşmiş olan tuğla gibi sağlam sözcüklere Öztürkçe'de karşılık aramak, bulunmazsa bunları yaratmak, bir zorunluluk halini alıyordu.

Dil Komisyonu'nun başı, bütün anlamıyla dertteydi. İşler, kağnı gibi gidiyordu. Son kerte kısır bir alanda çalışılıyordu. Her şeyin yeniden yaratılması gerekiyor, usandırıcı bir çalışmanın birdiziye günleri içinde, yeni bilginler, ecel terleri döküyorlardı. En sonra, ufak tefek, birkaç iş yapılabildi. Şöyle böyle, dört yıl süren bir çabalamadan sonra, bir alfabe ile yeni imlayı öğretecek

bir küçük Gramer, bir de *İmla Sözlüğü* yapılabildi. Yalnız, bu dört yıllık araştırma sonucunda Öztürkçe kaynaklarının son kerte büyük olanaklar sağladığı anlaşıldı. Gazi, bütün bu araştırmaların başucundan ayrılmadığından dolayı, Türkçe sözcüklerin uzandığı, uzak, sonsuz geçmişin ufuklarına doğru büyük bir coşkunlukla bakmaya başladı. Öztürkçe sözcükler, onu geçmişin yitik karanlıklarında kimi ışıklı, yeşil kaynaklara götürüyor, bugün Anadolu'da yaşayan bir avuç Türk'ün, tarihin erişemediği uzak geçmişin kuytularında, enginlerinde yaşamış, yitmiş olan dedelerine rastlıyor, bu, onu coşkunluktan coşkunluğa sürüklüyordu. Bu çalışmalar, bu düşünüş yöntemi, öyle zengin seraplar yaratıyordu ki burada düşle doğru birbirine karışıyor, bu da düşüncenin hızını daha çok arttırıyordu. Türk tarihinin sınırları, ölümsüzlüğe doğru genişler gibi göründükçe, Paşa, ortaya yeni bir tarih tezi atmanın zorunluluğu üzerinde kafa patlatırcasına çalışıyordu. Osmanlılığın, Türk kavramına vurduğu vuruşla, Türk'ün, Türkçe'nin gittikçe küçülerek bir aşağılık kompleksinin çamurları içine yuvarlandığını şimdi daha iyi anlayan Paşa, tarihin bu yeni ufkundan aldığı aydınlıkla göğsü kabararak, bu övüncü bütün Türk Ulusu'na mal etmenin coşkunluğu içine düşüyordu. Türk Ulusu'nun da dünyaya uygarlık getiren uluslardan biri olduğunu bütün dünyaya benimseterek, Türk Halkı'nı ezen aşağılık duygusundan temelli kurtulmalıydı.

Gazi, Türk Dili'ni ararken, Türk Ulusu'nu bulmuşa, benziyordu. Bu ulus, Namık Kemal'in, kasidesinde ileri sürdüğü gibi, bir aşiretten doğmuş değildi. Uzak doğunun en son ucundan, batının en son ucuna dek bütün uluslarda değilse bile birçok ulusta Türk kanı vardı; Türk kültürünün izleri vardı. Bu sav, elbette, baştan başa savunulabilecek türden bir şey değildi. Ancak, tarihin derinliklerinden gelen kazma sesleri, Türk'ün koskoca bir dal olduğunu, türlü kültürler yaratarak tarihin zengin toprakları üzerinde yürüdüğü anlaşılıyordu. Bu bile Gazi ile çevresindeki çapları henüz belirsiz bilgin yavrularına büyük coşkunluklar verecek güçteydi.

Gazi'nin Türk Dili'nin kurtuluşu uğruna vermekte olduğu savaşı, Osmanlı kafası taşıyan kimi aydınlar küçümsüyor, bunun

olamayacağına herkesi inandırmak uğruna türlü çabalar harcıyorlardı. Bu arada, şu ünlü tekerlemeyi de söylemekteydiler:

«Arap'ınkini Arap'a, Acem'inkini Acem'e geri verirsek, bize uzun kollu bir Buhara hırkasından başka bir şey kalmaz.»

Bu sözün sahibi, Türkçe'yi özleştirmeyi yıkım olarak niteleyen ünlü bir yazarımızdı. Şunu da söylemek haksızlık olmaz ki Dil Devrimi, sonsuz güçlükler, idealistçe coşkunluklar, umutlar, umutsuzluklar içinde ağır aksak ilerlerken, zamanın aydın sayılan kişilerinin çoğunluğu, bu düşünceyi bölüşüyordu. Gazi, bu işte, yerden göğe haklıydı. Osmanlıca'nın ezip pestile çevirdiği Türkçe'yi kurtarma çabaları sırasında sağduyu sahiplerine şöyle soruyordu:

— Tarihin akışını oradan oraya çevirmiş, yer yer bunca uygarlık ocakları kurmuş bir ulusun dili, bu kerte yoksul olabilir miydi? Araplarla tanışıncaya dek, Türk'ün devlet, hükümet, hukuk ve adalet gibi uygar kavramlarla, onur, namus, insaf, vicdan gibi yüksek duygulara birer ad vermemiş olması düşünülebilir mi? Belli ki her ulusta görüldüğü üzere Türk'ün de tarihte uyku anları olmuş, birçok varlıklarına, bu arada diline de bakmaz olmuştur. Biz, şimdi, ulusal benliğimize kavuştuğumuz gibi öz dilimize de kavuşacağız.

«Vaktiyle, zengin bir köy ağası, kentte hamama gitmiş. Yıkanmış, kurulanmış, giyinmek üzere bohçasına el attığında bir de bakmış ki silahlığından başka her şeyi çalınmış. Başlamış hamamcılardan hesap sormaya. Hamamcılar, ağanın şantaj yaptığını, yoksa, çalınan çarpılan bir şeyi olmadığını, ileri sürmüşler. O da, bunun üzerine, silahlığını çıplak beline geçirerek ortaya çıkmış, şöyle haykırmış:

— Görenler, Allah için söylesin, ben buraya bu kılıkta gelebilir miydim?»

Gazi, bu hikâyeyi Türk diline uygulayarak sözünü şöyle bitiriyordu:

— Ağanın, hamama çıplak gelmediğine herkesin usu yattıysa da Türk'ün, yurdundan dilsiz çıkmadığına, şimdi bile akıl erdiremeyen uykulular vardır.

BENİ GÖRMEK

«İleri Hükümetçiliğin parolası, halkı, gücüne olduğu gibi sevecenliğine de içtenlikle inandırabilmesidir.»

Mustafa Kemal.

1932 yılının, Ağustos'unun, onuncu günüydü. Gazi, o geceyi, izinli gelmiş olan Paris Büyükelçisi Fethi'nin Büyükdere'deki evinde geçirecekti. Paşa, çok eski, içten arkadaşı Fethi'nin evine vardığında ortada donanmış bir sofra saatlerdir onu bekliyordu. Sofranın başına geçip de ilk kadehi dudaklarına değdirmeye hazırlandığında, yalının kalabalık bir halk yığınıyla kuşatılmış olduğunu gördü. Paşa'nın orada bulunduğunu işiten halk, her zaman olduğu gibi, onu görmeye koşmuştu. Halk, Gazi'ye her zaman büyük bir ilgi duymakla birlikte, bu sıralarda onun çok hasta olduğu, diriminin tehlikede bulunduğu söylentisi yayıldığından, bu ilgi, birkaç kat artmıştı. Hiç de hasta olmayan Paşa, kendi üstüne çıkarılan bu yersiz söylentiyi kökünden kurutmak üzere halkın toplantısından yararlanmak istedi. Yalının balkonuna çıktı. Onu böyle yakından gören halk, çılgınca alkışladı. Cadde, baştan başa insan yığınlarıyla kaynaşıyordu. Çıt çıkmıyordu. Paşa'nın konuşmak istediği anlaşılıyordu. Paşa, birkaç dakika, hiçbir şey söylemeden böylece kendini seyrettirip sapasağlam olduğunu gösterdikten sonra, halka şu sözlerle ünledi:

— Benim için zahmet ediyorsunuz. Utanıyorum. Beni görmek demek, kesinlikle yüzümü görmek değildir. Benim düşüncelerimi, duygularımı anlıyorsanız, duyuyorsanız, bu yeter! Ankara'dan buraya gelmeden önce işittim ki hakkımda, hastahanededir, eli, ayağı tutmuyor, ölebilir, demişlerdir.

Bu sözleri işiten halk, son kerte kızgın haykırdı:

— Kahrolsun, düşmanlarımız!

Paşa, gürültü kesilince, kaldığı yerden sözlerini sürdürdü:

— İşte, karşınızdayım! Sapasağlamım; elim, ayağım tutuyor! Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki sapasağlamım; gücüm yerindedir! Sizlere eskiden beri olan sevgim yerindedir. Siz, bu akşam benim karşımda ulusun bir gölgesi, bir örneğisiniz. Size ünlerken sesimi bütün ulusa işittireceğime kaniyim. İşitiniz, yine işitiniz; sizin için sağlığını, ömrünü göreve veren adam, sahnededir; sizin uğrunuza çalışacaktır! O, sizin uğrunuza yaşıyor! Benim gücüm, size olan sevgimdir! Sizin bana olan sevginizdir! Bu ulus, bu ülke, yeryüzünün en sevilen bir varlığı olacaktır! Ben, bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim!

Halkın coşkun sesi, şöyle gürledi:

— Çok yaşayın; var olun!

Yenilip içildikten sonra, kıyıda bekleyen Ertuğrul Yatı'na binildi. Bu bol aylı gecede Marmara'da bir gezinti yapmak isteyen Paşa, halkın taşkın ilgisini böylece arkada bıraktı. Ertuğrul Yatı, yavaş yavaş burnunu İstanbul yönüne çevirirken Paşa, şöyle konuştu:

— Bu gezintimiz, sabaha dek sürecektir!

Yatta çağrılı bulunan Seyrisefain Genel Müdürü Sadullah, İstanbul Radyosu Müdürlüğü'ne şu telsizi gönderdi:

«İstanbul, Telsiz-Telefon Şirketi'ne!

Gazi Hazretleri, Radyo Kurulu'na teşekkür ediyorlar. Kendi seçecekleri bir iki gazelle şarkı okutulacak olursa, sevineceklerini, eklemişlerdir!»

Radyo, bütün gece, Paşa'nın sevdiği şarkılar, gazellerle, Marmara'nın romantik güzelliklerini süsledi durdu.

FIRTINA

«Egemenler, kendilerini kuruntucul bir gücün temsilcisi sanır ve bundan tat alırlar.»

Mustafa Kemal.

Bir yaz akşamı, Florya Köşkü, yine bir içkili akademi ortamı görünümündeydi. Sofrada, çağın bütün bilime, edebiyata bulanmış kişileri yer almıştı. Bilimsel tartışmalar, rakı kadehlerinin arkasından biraz baygınlaşarak, sudaki ışık yansımaları gibi, cümbüşlü renkler alarak yapılıyordu. Egemenden başka herkes, bütün bilimciler, bütün edebiyatçılar, korku içinde, tetikteydiler. Kırılacak en küçük potun, nerelere dek gidecek bir sonuca varacağını, hiç kimse bilemezdi. Bu deniz üzerindeki akademide, askerce bir disiplin ruhu egemendi.

Yeni harflerin alınmasından sonra yola çıkarılan dil kervanı hızla, doğuya doğru, anayurdun eski dil yıkıntılarına doğru ilerliyor, oralardan derlenen arkeolojik dil kırıntılarına yepyeni giynekler giydiriliyor, Arap-Fars dillerinden aşırdığımız sözcüklerin yerlerine bunları koyarak, ötekilere yol veriyorduk. İşte, o akşam da böyle sıtmalı dil tartışmaları, rakı kadehlerinin yardımıyla daha da hızlanmış olarak sürüyordu. Bu sırada, İstanbul'un hem Valisi, hem de Belediye Başkanı olan Muhittin Üstündağ, çok yakın bilgin bir arkadaşını andı. Sofranın seçkin bir konuğu olan Vali, bilgin Osman Ergin'in çok özgün bir Tarım Deyimleri çalışması yapmış olduğunu ortaya attı. Paşa, bununla çok ilgilendi:

— Çağıralım, buraya! dedi.

Osman Ergin, hemen, kendisine koşturulan adamların arabasında deniz kıyısındaki motora gidinceye dek sarhoş gibiydi. Motora binip de serin deniz rüzgârıyla kendine gelince, dostu, arkadaşı Muhittin Üstündağ'ın kendisine, Gazi'nin katında bir pencerecik açmış olabileceği olasılığını düşündü. Böylece, ilk korkusu, kaygısı, büyük bir sevince dönüştü. Demek ki bunca yıl bir köşede, alçakgönüllü bir yalnızlık içinde doldurduğu bilim çilesinin ödülünü almak zamanı gelip çatmıştı. Yine de yüreği

korku, kaygı, mutluluk karışımı bir duyguyla çalkalanarak, Florya'ya vardı. Denizin üstüne doğru uzanmış olan ak yağlı boyalı köşkün deniz merdivenlerinden yukarı tırmanırken, bir mutluluk ülkesine ayak bastığını sanıyordu. Eh, bundan böyle bahtı açılmış, demekti! Ayaklarını son basamaklardan kurtarmaya çalışırken eline sarılarak kendisine yardım etmek, kendisini bir ayak önce yukarı almak isteyen polislerin, memurların saldırısına uğradı. Bu sırada, görevsever memurlar, Osman Ergin'in geldiğini, hemen, Gazi'ye bildirdiler. Paşa, onun hemen salona getirilmesini buyurdu. Muhittin Üstündağ, sarhoş gibi sendeleyen arkadaşının koluna girerek kılavuzluk etti. Vali, şimdi bile korkusu, sarhoşluğu geçmemiş olan arkadaşını Gazi'nin karşısına dikerek, tanıştırdı. Paşa, hemen yeni konuğuna yanında yer gösterdi. Sonra, şöyle konuştu:

— Muhittin'i bundan dolayı severim. Bilim adamlarını buluyor; onları koruyor.

Sonra, yanı başına oturttuğu bilgine döndü:

— Hazırladığınız yazıyı okur musunuz?

Ülkenin sevdiği bilim adamlarından biri olan Osman Ergin, yine hem korku, hem de mutluluk içinde uzunca yazısını cebinden çıkarıp okumaya başladı. Yazının birçok yerlerinde Gazi, okumayı durdurarak kimi sözcükler üzerinde sorular sorduğu gibi kendisi de açıklamalar yaptı. Bütün dinleyiciler, hoşnuttu. Bilgin'in yazısı, ona bir kapı açacak güçte görülüyordu. Bütün okunuş boyunca Bilgin'e karşı sevimli bir ilgi gösteren Paşa'nın olumlu duygularıyla düşüncelerini bütün sofradakiler paylaşmaktaydı. Gazi'nin yüzünde gördüğü olumlu değerlendirmenin izleri, Bilgin'de büyük bir başarı sağladığına değgin bir umut uyandırmıştı. Bilgin, bundan sonra olacakların mutlu sevinciyle yazısını katlayıp cebine koymak üzereydi ki birdenbire Gazi'nin sert, otoriter sesiyle titredi:

— Ver, bakalım, Osman Bey, şu yazı müsveddelerini bana!

Osman Ergin, deminki sempatik, dost ışıkların oynaştığı yüze bakınca, hiç anlam veremediği korkunç bir fırtınanın, bu güzel, güçlü yüzü bir anafor gibi karıştırdığını gördü. Kalın tüylü kaş-

ların altındaki biraz birbirinden uzakça, şehla gözler, korkutucu bir sertlik almıştı. Bütün yaşamı boyunca böyle korkutucu iki gözle karşılaşmamıştı. Bunun anlamını kavrayamadı. Bilgin, ürkek bakışlarını sofradakilerin yüzlerinde gezdirince, büsbütün korktu. Acaba, buraya bir tuzağa düşürülmek üzere mi getirilmişti? Bütün sofradakilerin yüzleri, şu sırada, anlaşılmaz bir maske biçimini almıştı. Biraz önceki bütün dostluk izlenimleri, bir anda silinip gitmişti. Bilgin bunu görünce, umutsuzluğun en derin kuyusuna düşer gibi oldu. Elindeki yazıyı Gazi'nin uzanan eline tutuştururken, kendi ölüm yargısını veriyormuş gibi bir baygınlık duydu. Gerek koruyucusu Muhittin Üstündağ, gerekse Osman Ergin, büyük bir felâketin ya da utancın kapısındaymış gibi başlarını önlerine eğmiş, boyunlarına inecek baltayı bekliyormuş gibiydiler. Gazi'nin çatılmış kalın kaşlarının altındaki iki mavi göz, ateş püskürüyordu. Cumhurbaşkanı'nın senli benli dostları da bu fırtınanın neden koptuğunu anlayamayarak, şaşkın şaşkın, bir Gazi'yi, bir de kurbanın yüzünü süzüyor, ona acıdıklarını göstermek istercesine bir durum takınıyorlardı. Bu öldürücü sessizliği, yine Gazi kırdı:

— Siz, Osman Ergin Bey! Benim bu ülkede bir Harf Reformu yaptığımı bilmiyor musunuz?

O zaman, gerek bilginin, gerekse bütün oradakilerin ayakları suya erdi. Harf Reformu'nun, Gazi'nin gözündeki önemini bilen bu adamlar, Bilgin'e acımaktan kendilerini alamadılar. Adamcağız, bir kez başına konmuş olan devlet kuşunu, Arap harflerinin attığı çığlıklarla kaçırmıştı. Bu korkunç öfke gösterisinden sonra, Bilgin, ağzıyla kuş tutsa, artık kurtuluş yoktu. Gazi'ye nazı geçenlerden hiçbiri de onu kurtarmak uğruna kendisini ateşe atmak yürekliliğini gösteremezdi. Elindeki yazıları öfkeyle buruşturup duran, sanki böylece hıncını almak isteyen Gazi, kurbana sordu:

— Sizin memuriyetiniz neydi?

Deminden beri hâlâ, gözleri kararan, kulakları uğuldayan Bilgin, bu soruda bir kurtuluş yolu bulacakmışcasına sevindi. Dingin olmaya çalışan bir sesle:

— Mektupçuyum, Paşam! diye yanıt verdi.

Bu karşılığın Gazi'yi dinginleştireceğini sanan bilgin, büsbütün baltayı taşa vurduğunu anladı. Paşa, dinginleşeceğine daha çok kızıp köpürmüştü. Kendi kendine konuşur gibi şöyle dediği işitildi:

— Bu Mektupçuluğu büsbütün kaldırmalı!

Bilgin'in başından aşağı kaynar sular dökülür gibi oldu. Cumhurbaşkanı, öyle söylemişti ki kendisi yüzünden bütün Mektupçuların yerlerinden atılacağını düşündü. Bu üzüntü, hepsinden baskındı. Bunca meslekdaşına, bir kapris yüzünden felâket getirdiğini düşünmek, kolay kolay dayanılacak bir üzüntü değildi.

Bütün salondakilerin, şahin görmüş keklik yavruları gibi, sindiği, pısırıklaştığı, kişiliğini yitirdiği bir sırada, bütün olanları, gözlerinin ucuyla gözetleyen Bilgin'in yüreğinde yatan arslan usulca başını kaldırarak doğruldu. Kendi yüzünden bir yığın Mektupçunun başının belaya girmesine göz yumamazdı. Hayır; bu, olamazdı! Sözcükler, ağzından korkunun bütün nüanslarını yitirmiş olarak şöylece çıktı:

— Paşam, mahvedecekseniz, salt beni mahvediniz! Öbür meslekdaşlarımın bunda ne günahları vardır?

Paşa, birdenbire ona dönerek çatık kaşlarının altında düşmanca bakan gözlerini ona dikti. Paşa'nın öfkesi, deminkinden birkaç kat daha artmıştı, elindeki kalemi bütün gücüyle masaya çarptı:

— Ben, kimseyi mahvetmem! dedi.

Bunun üzerine, Bilgin'in ruhunda tatlı bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Demek ki bu küçük yürekliliğiyle bütün öbür Mektupçuların felâketlerini önlemişti. İşte, Bilgin için bundan daha büyük bir mutluluk olamazdı. Bilgin dikkat etti: Küçük bir yüreklilikle durumu bu kerte yumuşattığı halde, şimdi bile hemen bütün sofradakiler, tıpkı, Muhittin Üstündağ gibi boyunlarını bükmüş, başlarını eğmiş, bekliyorlardı. Bilgin de son barutunu kullanmıştı. Artık, kımıldayacak durumda değildi. Bu uğursuz sessizliği bozan Paşa oldu:

— Araç! diye bağırdı.

Bir ulaşım aracının getirilmesini istiyordu.

Bilgin, eski harfleri kullandığından dolayı kendisini suçlu buluyordu. Şu sırada bir küçük okul çocuğu gibi suçluydu. Çevrenin kendisini böylece suçladığını biliyor, bunun altında ezildiğini duyuyordu. İşin acıklı yanı şuydu ki Bilgin kendisini reformcu devlet adamına karşı suçlu bulduğu gibi, kendisini buraya getiren en yakın arkadaşları da onu suçlu bulmakta direnir görünüyorlardı. Ancak, daha kötüsü, Cumhurbaşkanı'nın, «Araç!» diye gürleyişiydi. Bu da ne demek oluyordu? Birdenbire adamcağızın kafası karmakarışık olmuştu. Yoksa, Abdülhamit dönemindeki özgürlükçülerin bacaklarına taş ya da demir bağlanarak Marmara'nın dibine gönderildiği günler hortluyor muydu? Korkunç bir karadüş bacaklarından yakalamış onu denizin dibini andıran karanlıklara doğru çekiyordu. Bu sırada bir polis, onu çok nazik bir ünleyişle dışarı çağırdı. Güçlükle yerinden kalkabildi. Kapının önündeki polisler, o dışarı çıkarken, içeri girerken yaptıkları gibi yine saygıyla eğilerek ona yol verdiler. Kılavuzu olan polisin yanı başında bir gölge gibi ilerledi. İskeleye vardıklarında, baktı, kendisini buraya getirmiş olan motor, orada küçük dalgalar üzerinde oynayarak bekliyordu. Polis, doğruca motora gitti. Bir yana çekilerek, motora binmesi için bilgine yol gösterdi. Bilgin, motora indiğinde, kendisini boş bir çuval gibi bulmaya başlamıştı. Orada, birkaç dakika önce geçirmiş olduğu karadüşün karanlığından kurtulmak uğruna çırpınıp dururken, kendisine yol gösteren polis, yaklaşarak, şöyle dedi:

— Paşa da gelecek, bundan dolayı, biraz bekleyeceksiniz.

Paşa'yı beklerken epeyce zaman geçmiş olacaktı ki Osman Ergin, biraz uyuşur gibi olmuş, gökyüzünde kaynaşan yıldızlara dalarak yeryüzünün kırıntı olaylarını unutur gibi olmuştu. Sırtüstü uzanmış, kendinden geçmiş, bir de gökyüzünde bütün ışıklarını yakmış olan evren yaşıyordu. Yıldızlar, durmadan gözlerini kırpıştırıyorlardı. Bilgin, evrenin derinliklerinde yitip gitmekle birlikte, yine de kafasında kırık plak gibi dönüp duran şu soruyu kulaklarında, çın çın, çınlar buluyordu: Paşa, neden gelecekti?

O, daha çok bekleyecek miydi? Paşa'nın gelişi, bu felâketten ne değiştirecekti? Bir ara nemli tahtaların üstünde yarı yarıya yiten bir ayak sesi işitir gibi oldu. Elinde olmayarak başını o yana çevirip baktı. Bakmasıyla de kendini baygınlığa götürecek şiddetli bir sarsıntı duydu. Deminkinden daha büyük bir felâketin yaklaşır gibi olduğunu sandı. Şundan ki Köşk'ün iskelesinde kendisine doğru ilerleyen Gazi'nin, ta, kendisiydi. Yalnız başına geliyordu. Adamcağız, öyle yılgındı ki bunun bir görüntü (hayalet) olması için dua etmeye başladı. Bunun gerçekten bir karadüş olup olmadığını anlamak üzere gözlerini ovuşturdu. Ellerini öyle güçlükle kaldırmıştı ki onlar, bir kurşun külçesi gibi yine yanlarına düştü. Bu görüntünün Paşa olması olasılığını benimseyerek uzandığı yerden doğrularak oturdu. Evet, bu Gazi'nin, ta, kendisiydi. Görüntü falan değildi. Bacaklarında açık renk bir yazlık pantolon, sırtında, yine, yazlık, kısa kollu, açık renk bir gömlek vardı. Bu, Paşa olmasına Paşa'ydı ya, herhalde hava almaya çıkmıştı. Orada, biraz dolaşıp dönecekti. Bunu düşünen Bilgin, biraz da ayırt edilmemek kaygısıyla hiç yerinden kımıldamayarak gölgenin şefkatli sığınağına biraz daha sokuldu; soluksuz oturdu. O da ne? Gazi, motorun üstüne üstüne geliyordu. Evet, bu geliş, polisin de daha önce dediği gibi, kendisineydi. Birkaç ölçülü adımdan sonra Gazi, daha da uzun görünen boyu ile bilginin karşısındaydı. Elini bilgine uzattı. Bilgin, bu eli korkuyla sıkar gibi yaptı. Daha doğrusu, onun elini sıktığını sandı, Gazi, elini uzatırken sert, yine de şefkatli, sıcak bir sesle şöyle dedi:

— Osman Bey, sizi biraz kırdım!

Paşa, bilginin elini sıkmayı sürdürüyor, onun gönlünü almaya çalışıyordu. Ne var ki bilgin bir külçe gibi oraya yığılmış, bir türlü yerinden kalkamıyordu. Onun durumunu değerlendiren Paşa, sözünü şöyle sürdürdü:

— Böyle yapmak zorundaydım. Yazınız, beni gerçekten sevindirdi. Çok çalışmışsınız. Çok güzel buluşlarınız vardır. Ancak, bilmelisiniz ki bu ulus uğruna yaptığımız reformları, her türlü engeli yıkarak yaşatmak zorundayız. Bu reformun ilkelerini uygulamakla yükümlü olan kişiler de bunu böylece bilmeli-

dirler! Bundan dolayı, içerdeki olay, daha çok onlara, orada hazır bulunanlara bir ders olsun, diye oluşmuştur. Sizin kişiliğinize karşı istemeyerek yapılan bu davranışı, hoş görmelisiniz!

Gazi, bunları söyledikten sonra, bilgini evine götürmeleri için ilgililere buyruk verdi.

GÖSTERİŞ BELASI

«Kötülük, mutluluk ve felâket, bir ulusun düşünüş biçimine bağlıdır. Bir ulusun mutluluk olarak düşündüğü şey, başka bir ulus için felâket olabilir.»

Mustafa Kemal.

(...), son günlerde çok üzgündü. Gazi, onu bir süredir boşlamıştı. Bunun bayağı bir unutkanlık mı yoksa bilinçli bir unutkanlık mı olduğunu bilmediğinden kendi kendini yiyordu. Paşa'nın Dolmabahçe'deki sofrasına çağırıldığı günler, o da Paşa'yı Boğaz'ın en güzel yalılarından biri olan kendi yalısına çağırıyor, orada ona parlak şölenler veriyordu. Zenginliğinin en güzel yemişlerini ortaya çıkararak, yeryüzünün en ünlü adamlarından biri olan konuğunu gösterişe kaçan bir çabayla ağırlamaya çalışıyordu. Boğaziçi'nin güzel yalılarına eskiden beri hayran olan Paşa, denizin dizi dibinde, İstanbul'un en zengin kişileri, en güzel kadınları arasında güzel geceler geçiriyordu. Ancak, Gazi, bu dostunun, yakın adamının gösterişe kaçan şölenlerinden, zamanla tat alamamaya başlamış olacaktı ki birdenbire hem (...)'yı kendi sofrasına çağırmaz, hem de onun zengin şölenlerine gitmez olmuştu. İşte, (...)'nın bütün zenginliğini gösterebilme olanaklarını kapayan bu durum, skandal denebilecek bir olaya yol açmaktan geri kalmadı. Cumhurbaşkanı'nın yanında bulunmakla ün yapma arkasında olan (...), onun kendisini uzun zaman bir kenarda unutmasına dayanamayarak, en sonunda, şöyle bir davran-

dı. Yalısından ayağını çekmiş olan Cumhurbaşkanı'nı bir kez olsun yine oraya getirmekle şeytanın bacağını kırmayı düşünen (...), eski sofra arkadaşları olan Gazi'nin gedikli sofradaşlarını birer birer görerek, günün birinde onu, vereceği bir şölene getirmeye yardımcı olmalarını diledi. Onlar da bir fırsat çıkar çıkmaz, bunu yapabileceklerine söz verdiler. (...), bu fırsatı, kendisi yaratmaya karar verdi. Bir oldubittiye getirerek bütün sofradaşlarla Cumhurbaşkanı'nı bir gece yalıya getirecekti.

(...), İstanbul'un bütün kalburüstü ses ve saz sanatlılarını birer birer dolaşarak yalısında, Gazi'nin de onurlandıracağı bir şöleni şenlendirmelerini sağlamaya çalıştı. Bunda başarıya ulaşması zor olmadı. Gazi'nin bulunacağı bir şölende şarkı söyleyip saz çalmak, az onur muydu? (...), sanatçıları toplayabilmek uğruna, hepsine ayrı ayrı şöyle dil dökmüştü:

— Şu gün, Gazi, yalımıza onur verecek. Güzel bir saz dinlemek istiyorlar. Şimdiye dek görülmedik bir şölen sofrası hazırlamak istiyorum. Hem, ben kendim, ricada bulunuyorum; hem, Gazi'nin sofrasında bulunmak sizin için de bir onurdur. Kimlerin bulunacağını da söyledim; çok sevindi.

(...), bütün görüştüğü sanatçılardan söz alarak, günü gelince erkenden yalıda bulunmalarını diledi. Bu da olup bittikten sonra, bunu, hem kendinin hem de Gazi'nin dostları olan eski sofradaşlara bildirip onların davranmalarını ivedileştirmek gerekiyordu. Sofradaşları bulup konuşmak kolay olduysa da onların bu işi Paşa'ya açabilmeleri, en önemli sorun olarak ortada kaldı. Hiçbiri, bunu doğrudan doğruya Paşa'ya açmak yürekliliğini gösterecek kıratta değildi:

— Bilirsin, yüzde yüz söz verilmez; çalışırız! diyerek kestirip atıyorlardı.

— Amman, siz bilirsiniz; böyle bir hazırlığı ben bir daha yapamam!

(...), bunu söyledikten sonra, onların da ağızlarının suyunu akıtacak şeylerden söz etti durdu. Bu sofrada Paşa'yı sevindirecek bütün olanaklar bir araya getirilmişti. Ne var ki bütün sofradaşlar, Paşa'ya bunu açabilecek gücü kendilerinde bulamadıklarını, söylediler:

— Biz, elden geleni yapacağız. Umalım ki olsun!

— Amman, siz bilirsiniz! Beni ihya edersiniz!

Bu insan avlamalar, tavlamalar sürdüğü sürece, yalıdaki hazırlık da alabildiğine ilerliyordu. Yalı gelin gibi donanmıştı. Kısacası, yalı, Türkiye'nin en büyük kişisi uğruna yapılabilecek bütün hazırlıkları görmüş, en yüksek konuğunu bekliyordu. Hazırlıkların sonuna geldiği akşam, bütün kalburüstü çağrılarla birlikte en ünlü ses ve saz sanatçıları da erkenden yerlerini aldılar. Hemen hepsi, Paşa'nın kesinlikle yalıyı onurlandıracağına inandırılmıştı. Bu yüzden de her yeni konuğun gelişinde Paşa'yı selâmlamak istercesine gözleri kapılarda geziniyordu. Saatler, bir türlü geçmek bilmiyordu. Ancak, Paşa'nın yüzde yüz geleceğine inanmayan çağrılılar da epeyce yüksek bir toplam tutuyordu. Bunlar, (...)'nın gösteriş meraklısı olduğunu yakından bilenlerdi.

Öbür yanda, Dolmabahçe Sarayı'nda, Paşa'nın her zamanki Boğaziçi akşam gezisi başlamak üzereydi. Bir saat gibi kurulmuş olan sofradaşlardan biri, rıhtımın mermerleri üzerinde ilerleyen, Paşa'ya şöyle bir söz açtı:

— Paşam, epeydir bizim (...)'ya hiç uğramadınız! Buyurursanız, oraya da bir uğrayalım!

Paşa, hiçbir güçlük çıkarmadan:

— Olur, gidelim! deyiverdi.

Motor, hiçbir yana uğramadan (...)'nın yalısına doğru yol aldı. Motorun, yalının rıhtımına yanaşması, içeride coşkun bir sevincin bir dev göğüs gibi inip kalkmasına yol açtı. (...), Paşa'nın önüne düşerek onu şölen sofrasındaki koltuğuna götürdü. Paşa, kapıdan içeri adım atıp da salonun süslü durumunu, masanın müsrifçe donanışını görünce, hemen, bir tuzağa düşürülmüş olduğunu anladı. Böyle tuzaklardan, oldum olası, hiç hoşlanmayan Paşa, eski yakın dostuna bir güzelce ders vermeyi usuna koyarak kendisine gösterilen yere ilişti. Paşa'yla birlikte gelenler de sofradaki yerlerini aldılar. (...), Paşa'ya sofrasına onur verdiğinden dolayı, üst üste birçok kez teşekkür etti. Paşa, hiç bozuntuya vermeden yine her zamanki konuşkanlığını sürdürerek tanıdıklara, eşe dosta sorular soruyor, neşeli bile görünüyordu. Bir yandan da

bütün salondakileri süzüyor, vereceği dersin türünü hazırlıyordu. Bu sırada, gözü ses sanatçılarından N.K.'ya ilişti. Bu şarkıcıya: *«Neden hiç durmadan sevmiş bu gönül?»* şarkısın okumasını buyurdu.

Sanatçı, şarkıyı, biraz da Paşa'ya beğendirmek üzere son kerte dikkatle söylemeye başladı. Sonra, şarkı bitince, gidip sanatçı arkadaşlarının arasındaki yerine yerleşmek üzereydi ki Paşa, şöyle buyurdu:

— Aynı şarkıyı, bir daha söyleyiniz!

Herkesin buna verdiği anlam şuydu: Paşa, onun şarkısından hoşlanmıştı. Bundan dolayı yineletiyordu. Sanatçı, Paşa'nın beğenişinden coşmuştu. Bu kez şarkıyı daha da güzel okuyup bitirdi. Yalnız, belki bir daha yineletir, diye yerine oturmayarak, gözleri Paşa'da, öylece dikilip durdu. Paşa:

— Bir daha, aynı şarkıyı! diye buyurunca, N.K., bunda bir bit yeniği olduğunu anlar gibi oldu.

Tersliğe bakınız ki Paşa'nın yıldırımı hiçbir suçu olmayan bir sanatçıyı çarpıyordu. Sanatçı'nın morali, birdenbire yükselmiş bulunduğu o görkemli yükseklikten yere düşüp parça parça olmuştu. İster istemez, aynı şarkıya bir kez daha başladı. Ne var ki deminki o yükseklerde süzülen sanatçı güzelliği, şarkıyı bırakıp bilinmeyen bir yerlere kaçmıştı. Çağrılılar da üçüncü kez söyletilen şarkının bir şeylere kurban edildiğini anlar gibi oldularsa da birdenbire ne olduğunu kavrayamamışlardı. Bu şarkı, deminkinin iskeletiydi. Yine de çağrılılar, Paşa'nın beğendiğini sandıkları şarkıyı alkışlamaktan geri durmadılar. N.K., artık yerine oturmayı düşünmeden orada dikilip durdu. Bu işin çığırından çıkmış olduğunu, o, herkesten önce anlamışa benziyordu. Ancak, bu cezanın kendisine neden verildiğini anlayamıyordu. Bu sırada, hem böyle düşünüyor hem de Paşa'nın yüzüne kırgın, korkak bakışlarla bakarak buyruk bekliyordu. Yeni buyruk da gelmekte çok gecikmedi:

— Aynı şarkıyı, bir daha!

Sanatçı, içinden ayaklandı. Sonra, boğazını göstererek aynı şarkıyı bir dördüncü kez okuyamayacağını, son kerte nazik, ince sözcüklerle bildirdi.

Şimdi, koca yalıda çıt çıkmıyordu. Herkes, put kesilmiş, bir şeylerin olmasını bekliyordu. Bütün yüzlerde, korku, kaygı göze çarpıyordu.

En sonunda, olan oldu. Paşa'nın komut verir gibi söylediği şu sözler, salonun ortasına bir gümbürtüyle düştü:

— N.K., Bey, bir şarkıcıdır. Yani, sanatı, şarkı söylemek. Üç şarkı söyleyince, sesi kalmıyormuş! Laf! Bu şarkıları isteyen kim?

Salonda esmeye başlayan buz gibi rüzgâr, herkesin tüylerini ürpertti. Paşa, hiç ara vermeden şu buyruğu verdi:

— Çıkarın, bu adamı dışarı!

N.K., bunun üzerine daha çok beklemeden şapkasını aldığı gibi koşarcasına salondan çıktı. Serin deniz havasını uzun uzun ciğerlerine çekerek oradan bir ayak önce uzaklaşmakta yarar gördü.

Bütün salondakiler şaşkın bir durumda bir yandan yan gözle Paşa'ya, ev sahibinin, süklüm püklüm, haline, bir yandan da birbirlerine bakarak durumun açıklanmasına çalışıyorlardı. Ancak, Paşa'nın Sarayı'ndan gelen yaran, bunu son kerte olağan karşılarmış gibi bir tutum takınmışlardı. Ev sahibi başta, bu karamsar kuyudan nasıl çıkılacağını düşünen bütün çağrılılar, biraz sonra, Paşa'nın, hiçbir şey olmamış gibi normal davranışlarına, konuşmalarına başladığını görünce, hem şaştılar, hem de çok sevindiler.

Arkadaşlarının başına gelenlere pek çok üzülen sanatçılar, korku içinde sinmiş, pusmuş oturuyorlardı. Adamcağız belki de bütün yaşamının bu en büyük başarısızlığını ya da daha doğrusu, talihsizliğini kapkara, ağılı bir duman gibi arkasında sürükleyerek yalıdan uzaklaşırken, bundan sonra orada neler geçeceğini elbette bilemezdi. Yalıda, kendisini son kerte tedirgin eden bir mizansenin varlığını keşfeden Cumhurbaşkanı, keskin bakışlarıyla salonu tarayıp duruyor, yeni bir çıngar çıkarmak üzere konular arıyordu. Bu sırada sanatçılardan C.M., bu korkunç bakışların tuzağına düşmekte gecikmedi. Salt, Gazi'nin değil, pek çok çağrılının da göremeyeceği bir kör noktada oturan sanatçı, olay-

dan önce doldurup da bir türlü içmeye fırsat bulamadığı kadehini masanın altına eğilerek bir yudumda kafasına dikti. Sinirleri, dal dal, titreyen sanatçı, bunu, salt korkusunu dindirmek uğruna yapmıştı. Paşa, herhangi bir istekte bulunmak üzere kendisini kaldırabilirdi. Böylece, gelecek felâketin üstüne daha büyük yüreklilikle yürüyebilirdi. Bu sırada, bütün salondakilerin gözleri Paşa'nın üstündeydi. Salona yeni olacakların önsezileri egemen gibi görünüyordu. Herkes, bayağı soluk almaktan, solumanın bile suç sayılmasından korkuyordu. En sonunda, salondaki çağrılıların korktukları başlarına geldi: C.M.'nin masanın altında kadehini diktiğini gözünden kaçırmayan Paşa da hemen kadehini kaldırarak şöyle konuştu:

— C.M., Bey'in canı rakı istemiş. Masanın altında içmeye çalışıyor; onun onuruna!

Salt, duyduğu kötü çarpıntıyla korkuyu bastırmak uğruna kadehini kafasına dikmiş olan zavallı sanatçı, şimdi, Paşa'nın sözleri üzerine daha çok korkmuş, sanki spazmoza tutulmuşcasına titriyor, sarsılıyordu. Gövdesinden büyük güçte elektrik akımı geçiriliyor gibiydi. Demin, talihsiz arkadaşının üstüne dikilen bütün gözler, şimdi de onun üstüne dikilmişti. Bütün salondakiler, bu ikinci kurbanın, belki de sıranın kendilerine gelmesini önleyeceğini düşünerek avunuyorlar, adamcağız, bu ağır tehdit altında ne yapacak diye ilgiyle bekliyorlardı. C.M., düşte, bir karadüş dekorunda bulunuyormuşcasına her yanı uyuşmuş, kımıltısız durmaktan başka bir şey yapamıyordu. Kafasından geçen en küçük düşünceyi eyleme geçirecek gücü kendinde bulamıyordu. Madem ki Paşa, kendi onuruna kadeh kaldırmıştı. Onun da kaldırması gerekmez miydi? Böyle düşünerek, bir us, mantık yoluna girdiğini anladı. Bütün gücünü toplayarak, korkusunun başını bir engereğin başını ezer gibi ezdi. Daha doğrusu, ezmeye çalıştı. Boşalmış olan kadehini onuruna kaldırıp bir yudumda içmek istediyse de bunu başaramadı. Kurbanın kadeh kaldırdığını gören çağrılılarla Paşa, bundan sonra, durmadan onun onuruna kadeh kaldırdılar. Adamcağız, onları karşılamak üzere üstüste içtiği iki üç kadehten sonra kendisini bir paçavra gibi duymaya baş-

ladı. İş, deminki sanatçıya yapılan işe benziyordu. Üst üste şarkılar, üst üste kadehler, bilinçli birer saldırı taktiğinden başka bir şey değildi. Paşa, durumu bir asker saldırısı gibi yönetiyordu. Bir noktaya üst üste ateş ediyor, o ereği çökertmeye çalışıyordu. Pek az sonra, anlaşılan C.M. de yalıyı biraz önce bırakıp gitmiş olan arkadaşının durumuna düşecekti. Şimdi, sıra kendisindeydi. Paşa'nın, çağrılılarla birlikte her kadeh kaldırışta o da buna katılmak zorunda kalıyordu. Şarkıcı arkadaşının durumuna düşmemek, duraklamamak uğruna, kendi onuruna içilen kadehlerin hepsine katılmaya, bu uğurda sonuna dek direnmeye karar verdi. Bozgun vermeyecekti. Paşa, C.M.'nin onuruna kadeh kaldırıp onu bozguna uğratmaya çalıştığı sırada, bir yandan da yeni konular bulmak üzere şehla bakışlarıyla çevresini tarayıp dururken, aradığı pürüzlerin en korkuncuyla karşılaştı. Artık, CM., zavallı, önemsiz bir noktadan başka bir şey değildi. Onun da öbür arkadaşı gibi çalgısını koltuğuna vurup gitmesini önleyen yeni olay, şöyle oldu: Paşa, oturduğu koltuktan, yalının yana açılan penceresine baktığında, yandaki odanın içini, orada olanları gördü. Gözleri orada *Matin Gazetesi*'nin muhabiriyle birkaç başka yabancıya da değdi. Kendisiyle tanıştırılmamış, sofraya çağrılmamış olan bu kişilerin bu evde ne işleri vardı? Paşa'nın şimşek gibi bakışları, *Matin Gazetesi* muhabirinin elinde, kâğıt, kalem gibi bir şeyler de görmüştü. Paşa, bunları görünce, bayağı, bir komplo ile karşılaşmışcasına ürpermiş, gazaba gelmişti. Onların oraya özel olarak çağırıldıkları, Paşa'nın bir göstermelik durumuna düşürüldüğü açıktı. Demek ki muhabir, gazetesinde yayımlamak üzere Paşa'nın özel yaşamından notlar alıyordu. Elbette Paşa, şölenden ayrıldıktan sonra da Paşa'nın orada neler yaptığı, neler konuştuğu üstüne notlar tutulacak, dört başı bayındır, ilginç bir yazı hazırlanmış olacaktı. *Matin Gazetesi*'nin muhabiri, böylece, büyük bir başarı sağlayacaktı. Böylece, ev sahibi R.'nin ünü ta Paris'e varmış olacaktı. Paşa, *Matin Gazetesi* muhabiriyle onun yanındaki yabancıları görür görmez, bir iki saniye içinde böyle düşünerek kalın, gür kaşlarını çattı. Sert, öfkeli bir sesle, yanı başındaki yalı sahibine şöyle dedi:

— R.! Hem, evine çağırırsın; şarkı isteriz, söyletemeyiz; çalgıcı, masa altında rakı içecek kertede saygısızlık gösterir; bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bitişik odada da casus bulundurursun!

Paşa'nın casus sözcüğü üzerine, yanı başında oturan Kılıç Ali ile öbür fedailer, tabancalarını çekerek bitişik odaya baskın yaptılar. Salondakiler, işin büsbütün sarpa sardığını görerek sararmışlar, bir kez daha korkudan titremeye başlamışlardı. Kılıç Ali ile arkadaşlarının bitişik odaya saldırması, havayı büsbütün ateşlemişti. Herkes, büyük bir olayla karşı karşıya gelmenin önsezisi içindeydi. Salondakiler, bitişik odada itişip kakışmaların, devrilen sandalye gürültülerinin önemli işlere işaret olduğunu anlıyorlardı. Buruşturulup yırtılan, parçalanan kâğıtların hışırtılarına ise, hiç kimse bir anlam veremiyordu. Bunun anlamını, salt, yalı sahibi biliyordu. Hele, bu arada şaklayan bir tokat, içeride bir dram başlangıcını bildiriyordu. Kılıç Ali ile arkadaşlarının, gazeteciyle yabancı arkadaşlarını, ellerindeki yazıları alıp yırttıktan sonra kapı dışarı etmeleri, an sorunu gibi bir şey olmuştu. Fransız gazetecisi tartaklanarak kapı dışarı edildiği sırada, salonda son kerte zengin giyimli bir kadının, şakkadanak düşüp bayıldığı görüldü. Bu, ev sahibi kadından başkası değildi. Hemen onu kaldırıp yatak odasına götürdüler. İşler, daha bitmemişti; süreceğe benziyordu. Yalı sahibi R., karısını yatak odasına kaldıranlara yardım etmek üzere dahi yerinden kıpırdamamıştı. Bir köşeye sinmiş, başına düşecek öbür yıldırımları bekliyor gibiydi. Sessizlik sürüyordu. Ne Paşa bir şey söylüyor, ne de çağrılılardan biri ötekiyle konuşmak yürekliliğini gösteriyordu. Sanatçılardan birinin usuna bir düşün geldi. Bu öldürücü sessizliği parçalamak, salonu iyimserlik havasıyla doldurmak üzere bunu en iyi bir çözüm olarak benimseyen çalgıcılar, hep birlikte «*Ey, gaziler, yol göründü yine hudut boyuna,*» şarkısını çalmaya başladılar. Belki de bu marş, Gazi'nin adının anılması dolayısıyla hoşa gider de bu uğursuz olayların arkası gelir, diye çalınmıştı. Ancak, düşünülenin bir çözüm olmadığı hemen anlaşıldı. Daha «Ey, gaziler,» başlarken, Gazi, ayağa fırladı. Öfkeden yüzü alev alevdi. Yanındaki arkadaşlanrına kızgın, sert bir sesle bağırarak, şunları söyledi:

— Bir tertiple çağrıldık. Şarkıcısı, şarkı söylemedi. Çalgıcısı, başını masanın altına sokarak rakı içti. Ev sahibi, içimize casus soktu. Sonra, işte, böyle marşla kovuluyoruz.

Gazi, daha bu son sözünü bitirmeden salondan çıkmak üzere sert adımlarla yürürken, elindeki kadehi de hızla yere çaldı. Onun kalkıp salondan çıktığını gören bütün sanatçılar, bir ayak önce yalıdan kaçabilmek üzere birbirleriyle bayağı yarış ettiler. Bütün çağrılılar da korkudan sıvışmışlardı. Salonda bir tek kişi kalmıştı. O da R., idi. Gazi'nin kırdığı kadehin parçaları, dağıldığı yeri çepeçevre bir yasak bölge durumuna getiriyordu. Bu kadeh kırıkları, artık, bu yalı yıkılıp gidinceye dek bu çember içinde korunacak, Paşa'nın öfkesini andırmak üzere bir müze köşesi gibi saklanacaktı.

TÜRK TARİHİ

«Türklerin, yurt sevgisiyle dolu olan göğüsleri, melun tutkulara karşı her zaman demirden bir duvar gibi yükselecektir.»

Mustafa Kemal.

O akşam, sofra, Büyükada Anadolu Kulübü'nün taraçasında kurulmuştu. Aşağıda parlak çiçekleriyle bahçe seriliyordu. Gazi, bir zamandan beri Türk'ün tarihine gönül vermişti. Bu sırada onu ilgilendiren en önemli konu buydu. Kafasında ateşten bir kırbaç gibi dolanıp duran, şu dize vardı: *«Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten.»*

Bütün hıncı, Namık Kemal'in bu düşünüşüne karşıydı. Türk'ün tarihini bir aşiretten başlatmak da ne demekti? Bizden epeyce önce yaşamış büyük bir Türk şairi, yanılarak böyle bir şey söyleyebilirdi. Osmanlı Padişahları, böyle bir düşünceden hoşlanabilirlerdi. Bir aşiretten, bir devlet ya da ulus çıkarmak, elbette, büyük bir şeydi. Ne var ki durum hiç de böyle değildi.

Türkler, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarındaki kilometre taşlarında ayaklarının izlerini bırakarak gelmişlerdi. Bütün Asya, boydan boya Türk atlılarının, Türk uygarlıklarının ayak izleriyle örtülüydü. Tarihin ilk karanlıklarında parlayan ilk uygarlık ışıklarında Türklerin sivri külahları da seçiliyordu.

İşte, Gazi, tarih düşünüşünde bu noktaya gelmişti! Bu yüzden çevresindeki tarihçi olarak geçinen herkesin de bu düşünüşü bölüşmesini istiyordu. Özellikle ünlü bir tarihçi olarak bilinen Ahmet Refik'in karşı düşünceyi desteklemesi, onu çileden çıkarıyordu. İlkin bu tarihçi geçinenlerin yola getirilmesi gerektiğine inanıyordu. İşte, bu akşam, Anadolu Kulübü'nün bu güzel görünüşlü taraçasında kurulan sofrada, bu konu konuşulacaktı. Ahmet Refik'e haber gönderen Gazi, onu bekliyordu. Bu gece Türk Ulusu'nun bir aşiretten çıkmadığını ona benimsetmeye karar vermişti. Türk Tarihi'nin ne zaman başladığı, bu tartışmalarda anlaşılacaktı.

Ada'da oturan Ahmet Refik, biraz sonra evinden alınıp getirildi. Ürkek adımlarla sofraya yaklaştı. Sofradakiler, tarihçinin çağrısız bir konuk olduğunu sanmışlardı. Oysa, iyi bir insan olan Ahmet Refik, Paşa'nın kendisini terslemek üzere çağırdığını bildiğinden, daha çok buna olasılık verdiğinden, ayakları geri geri giderek geliyordu. Paşa'nın sağı solu olmadığını çok iyi bilmekteydi. Ahmet Refik, şaşkınlığından sofrada oturan konukların başları üzerinden elini uzatarak, Paşa'nın elini sıkmaya çalıştı. Paşa, onun titrediğini, bunu gizlemeye, kendine egemen olmaya çalıştığını anlamıştı:

— Bir yer bulunuz; oturunuz! dedi.

Oysa, has konuklarına her zaman kendisi yer göstermekteydi. Bunu anlayan Tarihçi'nin eli ayağı birbirine dolaştı. Gazi'ce özel olarak çağırıldığından onun karşısında dizilmiş sandalyeleri sağa sola iterek kendine bir yer seçti. Şimdi, süt dökmüş kedi, gibi Cumhurbaşkanı'nın karşısındaydı. Kendisini çok tedirgin duyuyordu. Kötü kıstırılmış bir av hayvanından ayırt edilmez bir ruh durumu içindeydi. Gazi, dolu kadehini Ahmet Refik'e doğru kaldırıp «prozit»le sonuna dek kafasına dikerken, Tarihçi de ona

öyköndü. Karşılıklı onura içilen kadehler, birbirini izledi. Ahmet Refik de eski bir içiciydi. Paşa'nın dikişlerine, bu yüzden kolayca uyabiliyordu. Ancak, Ahmet Refik'in dikkat ettiğine göre, sofraya oturduğundan beri, Paşa'nın çatık kaşları hiç gevşememişti. Bu, Paşa'nın içinde bir kurulu zembereğin varlığını gösteriyordu... Bu zemberek boşandığında, birtakım olaylar olabilirdi. Şu var ki ilk kadehle birlikte Gazi, ilk tarih konuşmasını da açmıştı. Ahmet Refik'i konuşturuyor, bu arada kendisi de bir zamandan beri hazırladığı tezlere dayanarak konuşuyordu. Deminden beri Türklük üzerinde dönüp dolaşan konu, Paşa'nın şu sorusuyla yeni bir tartışma olanağı kazanıyordu:

— Ahmet Refik Bey, Türk Ulusu'nun tarihi, ne zaman, ne vakit başlar?

Ahmet Refik, Paşa'nın sorusunun derinliğini, genişliğini birdenbire kavrayamadığından durakladı. Bir ikircik dönemi geçirdi. Bu sırada, Ahmet Refik'in tarih tezini rezil etmek amacıyla sofranın yöresindeki masalarda oturan ailelerden rastgele birinin on iki yaşındaki kızını sofraya çağıran Paşa, Ahmet Refik'i göstererek ona şöyle dedi:

— Bu Efendi'ye sorunuz, bakalım; Türk'ün Tarihi ne zaman başlıyor?

Kızcağız, henüz ağzını açmaya vakit bulamadan, ona şöyle dedi:

— Bilmiyorum; sen söyleyebilir misin?

Kızcağız, şöyle yanıt verdi:

— Paşam! Türk'ün tarihinin çok eski olduğunu öğretmenim söyledi.

Paşa, Ahmet Refik'i göstererek şöyle dedi:

— Aferin! Ancak, bu beylere göre, beş yüz yıl önce bir çadır halkı ile başlamış.

Paşa, bundan sonra Ahmet Refik'e ünledi:

— Ahmet Refik Beyefendi; kendinizi savununuz!

Tarihçi, şaşırmıştı. Şu sırada hiçbir şey söyleyecek durumda değildi. Görmeyen gözlerle Paşa'ya bakıyordu.

Paşa, diretti:

— İş ciddidir! Kendinizi savununuz!

Tarihçi put kesilmişti. Bütün sofradakiler de bayağı soluk almaktan korkuyor gibiydiler. Hepsinin gözleri, salt yuvalarında dönerek Paşa'dan Ahmet Refik'e, ondan da Paşa'ya dönüp duruyordu.

Sessizlik, tehlikeli bir renk alarak sürüyordu. Tarihçi, önüne bakarak bu inatçı sessizliğin sürmesini sağlıyordu. Yüzü, öfkeden ateş kesilen Paşa, karşısındaki bilim adamını yerin dibine geçiren şu buyruğu verdi:

— Öyleyse, şu sandalyenin üzerine çıkınız; tarih bilmediğinizi söyleyiniz!

Ahmet Refik, bir idam mahkûmu gibi, sandalyenin üzerine tırmandı. Deminden beri üzerinde düşündüğü konuyu toparlamaya çalışarak, bir şeyler söylemeye yeltendi. Türk Tarihi'nin kökenleri üzerinde Paşa'nın düşündüklerine benzer şeyler söyledi. Bilginlerimiz, her zaman, yenilerinin bulunması dolayısıyla, değişmek yazgısının buyruğundaydı. Böyle olduğu halde, biz, bildiklerimize bir din duygusunun bağnazlığıyla bağlanıyor, ondan ayrılmak, bize, dinden, imandan ayrılmak gibi geliyordu.

İyi, zeki bir adam olan Bilgin, bu konuşmasıyla kefaretini ödediği eski düşüncelerini bir eski giynek gibi bir kenara atarak, Paşa'nın yeni tarih düşünüşünün müritlerinden olduğunu kanıtladı.

Bundan sonra Paşa da Anadolu Kulübü'nün taraçasında maskara ettiği Tarih Bilgini'ni savunacak; onun gönlünü alacak, onu sevecekti.

AHMET REFİK'İN SAKALI

«Türk çocuğu, dedelerini tanıdıkça, daha büyük işler yapmak üzere kendinde güç bulacaktır.»

Mustafa Kemal.

Yat Kulüp'ün bahçesinde, Kızılay balosu vardı. Gazi'nin kalabalık yaranına da uzun bir sofra hazırlanmıştı. Ancak, bu dörtbaşı bayındır sofra, sabahın üçüne dek boş kaldı. En sonunda, Paşa'nın motoru rıhtıma yanaştı. Başka yanlarda alınan içkiye burada da yanaşıldı. Paşa'nın gözleri, sabaha dek sürecek olan balonun kalabalığı arasında birini aramaktaydı. Gözleriyle arayıp durduğu kişi, Tarihçi Ahmet Refik'ti. Paşa'nın verdiği buyrukla ivedi yatağından kaldırılıp baloya getirilen Tarihçi'nin, sırtında iğreti olduğu belli olan bir smokinle, süklüm püklüm, Cumhurbaşkanı'nın masasına doğru ilerlediği görüldü. Büyükada'da oturan Tarihçi, yatağından öyle ivedi kaldırılıp getirilmişti ki traş olmaya bile zaman bulamamıştı. Yüzünde birkaç günlük sakal sırıtıyordu. Bir zaman önce Paşa ile Tarihçi arasında geçen olay, şimdi bile bir karadüş gibi herkesin belleğinde olduğundan, onun hem de bir karış sakalla sofraya çıkagelişi, bu gece de yeni bir pandomimanın kopacağı kanısını verdiği sırada, Paşa, karşısına dikilmiş olan Tarihçi'ye yumuşak, nazik bir sesle:

— Buyurunuz, Beyefendi; oturunuz! diyerek, karşısında Nuri Conker'in yanında ona yer gösterdi.

Nuri Conker, bu kez de bir fırtınanın kopacağını sanarak tedirgin olmuştu. Nasıl olsa kopacak olan fırtınanın uvertürünü kendisi yapmak istercesine, işi biraz şakaya vurarak, Paşa'ya Tarihçi'nin sakalını göstererek şöyle dedi:

— Paşa, çenesindeki şu bir karış sakala bak!

Gazi, çok eski şakacı arkadaşına yanıt vereceğine, bilgine dönerek şöyle dedi:

— Beyefendi, siz Conker'e bakmayınız! O, insanın kafasındaki kitaplığı görmez de çenesindeki sakalı görür.

Gazi, Tarihçi Ahmet Refik'in gönlünü almak uğruna bu gece kalkıp Yat Kulüp'e gelmiş, hemen, gönlünü çok kötü kırdığı bilgini apar topar yatağından kaldırtıp şölene getirtmişti. Artık, bundan sonra, Ahmet Refik de tarihin Türk bölümünü Paşa'nın anladığı gibi anlayacak, Türk Ulusu'nun tarihini binlerce yıl önceden, tarihin en eski en yoğun karanlıkları içinden bir tan ışığı gibi büyüyerek geldiğini, benimseyecekti. Paşa'yla dost olabilmek uğruna, onun tarih düşünüşünde çömezi olmayı benimsemekten başka çıkar yol yoktu.

SARAY'DAN KAÇIŞ

«Saygısızlığın büyüğü küçüğü yoktur.»

Mustafa Kemal.

İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, bütün yaz boyunca Güvenlik Güçleri'nin başında, Gazi ile birlikte, Dolmabahçe Sarayı'nda kalıyordu. Cumhurbaşkanı'nın bütün olası düşmanları, rakipleri, muhalifleri ortadan kaldırılmış, safdışı bırakılmış olmakla birlikte yine de olmadık yerlerden, tozlu köşelerden çıkıp gelen suikastçılar, onun dirimini tehdit ediyordu. En son Hacı Sami Olayı, zamanında bastırılmış olmakla birlikte, Saray'la çevresini pek çok tedirgin etmişti. Bu yüzden Güvenlik Güçleri, geceli gündüzlü tetikteydi. Saray'ın üzerinden martılardan başka hiçbir yabancı kuş uçamazdı. Vali Muhittin Üstündağ'ın bütün görevi, Gazi'yi korumaktı, dersek, yalan söylememiş oluruz. Gazi'ye göre Valilik yapmak, hiçbir devlet işiyle ölçülemeyecek kerte önemli bir işti. Gazi, ele avuca sığmaz, gönlünün istediği her işi, hiçbir engel tanımadan yapmaya kalkışan yaramaz huylu bir çocuktan ayırtsızdı. İstanbul'u onurlandırdığı günler, Vali Muhittin Üstündağ, onu adım adım izlemek, her türlü tehlike ile kazalardan korumak gibi son kerte ağır, son kerte tatlı bir görevin sorumunu taşıyordu. Örneğin Paşa, bir hafta İstanbul'da kalacak olsa,

Vali, bütün bu süre içinde bir dakika bile uyuyamazdı. Karargâhını, Paşa'nın yatıp kalktığı Dolmabahçe Sarayı'nın bir odasına kurarak, sürekli bekçilik yapmak zorunda kalıyordu. Şundan ki Gazi, her düşündüğünü kesinlikle yapmak isteyen, gece-gündüz, sabah-akşam kavramlarını tanımayan, bayağı zamana egemen olmak isteyen bir karakter sahibiydi. Hele, olayların doyurucu havasından çıkıp da protokollerin mahpusanesine girdiği günden beri, bu kez de çevresinde türeyen bir yığın gardiyana karşı meydan okuma eylemlerine başlamıştı. Devletin başına geçtiği halde devlet babanın cenderesine girdiğini duyuyor, sık sık bu cendereyi kırıp parçalamak, protokol maskaralığını da çerden-çöpten engeller gibi aşmak heveslerine kapılıyordu. Küçük bir bürokrat grubu, suikastların sürekli tehditlerini önlemek bahanesiyle, onu bir «Robenson Adası»'na kapatmış gibiydi. Onun dirimini korumak bahanesiyle, bayağı, ona egemen bir durum almışlardı. Suikast yaygaraları yüzünden bütün aydınlar ortadan kaldırıldıktan sonra, Cumhurbaşkanı da Dolmabahçe, Yalova, Çankaya gibi üç noktada oturmaya, geceli gündüzlü kontrol edilmeye başlanmıştı. Karakterinde özgürlüklere açılma tutkusu yaşayan adam, bu üç statik noktada oturup durmaktan bunalıyordu. Halkla, köylüyle, Türkiye'nin bu efendisiyle arası büsbütün açılmıştı. Suikast gürültülerinin yarattığı korku duvarı, onun çevresinde kale duvarları gibi yükselmişti. Rakipsiz, tek egemen olduktan sonra, bürokratların eline düşmenin acısını sık sık duyuyor, kendisine çocuk işlemi yapmaya başlayan bu kişileri her fırsatta atlatarak özgürlüğe doğru küçük gedikler açmaya çalışıyordu. Ne var ki çevresindeki bürokratlar, her geçen gün bu demirden tutsaklık kuşağını biraz daha sıkıştırıyorlardı. Bürokratlar, onun üstüne şöyle düşünüyorlardı: «Bir bakıma gereksediğimiz bir baba, bir bakıma her şeyden, herkesten kıskandığımız, izlemek zorunda olduğumuz bir evlat gibidir.»

Gazi, İstanbul'da bulunduğu sürece, onu her dakika gözaltında bulundurmak sorumluluğunu taşıyan tek kişinin Vali Muhittin Üstündağ olduğunu söylemiştik. İşte, Gazi de en çok bu bürokratı atlatmak, aldatmak uğruna didinmişti. Vali ile adamları, ara

sıra, Dolmabahçe Sarayı'ndan sıvışmayı, birkaç saat yitiklere karışmayı görenek durumuna getiren Paşa'yı, son günlerde daha sıkı gözaltına almışlardı. Paşa da bunu bildiğinden, her an evden kaçarak özgürlüğün bahçelerinde birkaç saat geçirebilmek tutkusuyla yanıp tutuşan yaramaz bir çocuk gibi Saray'dan uzaklaşmanın çözümlerini yaratmaya çalışıyordu.

İşte, bir gece, bütün resmi, sivil polis yığınlarını kaçılabilecek deliğe deşiğe yerleştiren Vali, Türkiye'nin en büyük, en yaramaz çocuğunu bunlara emanet ederek erkenden uykuya varmıştı. Günlerden beri gözlerine bir damla uyku girmemişti. İriyarı, ağır gövdesiyle uykunun ılık bataklığına öyle gömülmüştü ki günlerdir alamadığı uykuların hepsini birden alabilmeye kararlı olduğu sanılabilirdi. Vali, yatağa girdiğinde, yine her zamanki gibi şölen sofrasının dağılmasını, Paşa'nın yatağa girmesini beklemişti. İşin tuhafı şuydu ki bu gece sofra, her zamankinden daha erken dağılmıştı. Paşa, uykusu geldiğini bahane ederek erkenden odasına çekilmiş, Saray'da ses seda kesilmişti. Vali Muhittin, kaç gündür çektiği uykusuzluğu hiç olmazsa bu gece dindireceğini düşünerek sevinçle yatağına girmiş, başını yastığa koyar koymaz da kendinden geçivermişti. Bu derin, deliksiz uykusu içinde yine Paşa'yı görmeye, onunla uğraşmaya başladı. Çok garip bir düş görmüştü. Bu, düşten çok gerçeğe, doğruya benziyordu. Gazi, bayağı, bütün diri varlığıyla karşısındaydı. Sonra, gizlice Saray'dan sıvışmış, bilinmeyen bir yere doğru uzaklaşmıştı. Onu izlemeye başlayan Vali'nin ayaklarına bir şey takılmış, yere kapaklanmış, doğrulup kalkıncaya dek de Paşa yitiklere karışmıştı. Paşa'yı elinden kaçırışının korkusuyla da hemen uyanıvermişti. Yatağında gözlerini ovuşturarak acı acı düşündü: «Ya bu düş değil de gerçek ise!» Bu olasılık usuna gelince, hemen, pijamasıyla yatağından fırladı. Gazi'nin denize bakan odasına koştu. Kapının açık olduğunu görünce, korkudan titredi. Kapıyı biraz iterek içeri süzüldü. Paşa'nın yatağı bomboştu. Yorgan, buruşturularak ayak ucuna atılmıştı. Vali, hemen alarm zillerini çalmaya başladı. Bütün Saray, çın çın, ötüyordu. Bir tehlike sırasında çalınması gereken zillerin acı acı ötüşü, bütün Saray'ı yerinden oynattı. Herkes, gece kılığıyla sağa sola koşuyor, birbirine ne olduğunu soruyordu. Bütün Yaverler,

polisler, askerler, uşaklar Vali'nin çevresine toplanmış, birbirlerinden Paşa'nın ne olduğunu soruyordu. Hiç kimsenin bir şey bildiği yoktu. Vali, büsbütün şaşkındı. Paşa'yı kaçırmış da olabilirlerdi. Hele, bu biçimde onun diriminin tehlikede bulunmak olasılığı, Vali'yi çileden çıkarıyordu. Bütün sorumluluk onun üzerindeydi. Buna bir türlü inanamıyor, gözlerini ovuşturuyor, bunun da deminki gibi bir düş olmasını candan istiyordu. Ne yazık ki Paşa ortalarda yoktu. Gerçek, gün gibi ortadaydı.

— Olamaz; olamaz! diye dövünüp duruyordu.

Ancak, gerek Yaverler gerekse Vali, bir tek olasılıkla avunuyorlardı: Paşa, her zamanki kaprislerinden birine uyarak Saray'dan kaçıp gitmiş olabilirdi. Bu da hiçbir zaman yüzde yüz bir tehlike sayılmazdı. Ne var ki bunun tersini de düşünmek, giderek, böylesini daha öncelikle düşünmek, Vali'yi çılgına döndürüyordu. Bundan dolayı Vali, hemen bütün adamlarını toplayıp seferber etti. Hiç zaman yitirilecek gibi değildi. Adamlarıyla birlikte, giyneğini bile giymeye vakit bulamayarak, pijamasıyla arabaya atlayarak caddeye çıktı. İstanbul kazan, onlar kepçe, bütün gece Gazi'yi aradılar. Milyonluk kentin neresinde olabilirdi? Hele herkesin derin uykularda bulunduğu saatlerde nereye gidilebilir, kimlerin kapısı çalınabilirdi? Araştırmayı daha çok ana yollar üzerinde yoğunlaştırıyorlardı. Paşa, eğer kaçmışsa, kesinlikle genel yerlere gidebilirdi. Bundan dolayı, cadde üstündeki bütün kahve, gazino gibi yerlere baskınlar yaparak, Boğaziçi boyunca ilerlediler. Aradan saatler geçtiği halde hâlâ Paşa'nın izine rastlayamamışlardı. İçlerindeki kötü önseziler de yavaş yavaş ağılı yılanlar gibi çukurlarından başlarını kaldırmaya başlamıştı. Böyle rastgele sağa sola koşup durmaktansa, Paşa'nın gidebileceği bütün yerleri hesaplayarak oralara yıldırım baskınları yapmaya başladılar. Binlerce insanı don gömlek yataklarından kaldırıp korkutmaktan çekinmediler. Tanyeri atarken, elleri boş, Boğaz'ın daha ıssız yerlerine doğru hızla atıldılar. Umutlar pek azalmışsa da bu ıssız köşelerin de gözden geçirilmesinin yararlı olduğuna karar vermişlerdi. Kireçburnu'na vardıklarında, oradaki bir gazinonun üst katında kıyametlerin koptuğunu gördüler. Bu vakit, bu gazinolarda yaşamın sustuğunu bildiklerinden, Pa-

şa'nın, bu kıyametin merkezi olduğunu hemen anladılar. Arabalarından inerek yukarı çıktıklarında, Gazi'yle karşılaştılar. Paşa, Rum-Türk balıkçılarla omuz omuza kan ter içinde «kasabis» oynuyordu. Yüzünden sarışın terli bir çocuk sevinci saçılıyordu. Vali, merdivenleri tırmanıp da onun bu neşeli halini görünce:

— Yarabbim; sana şükürler olsun! dedi.

Cumhurbaşkanı'nın şu sırada duyduğu sevincin yüz katıyla sarhoş olmuş gibiydi. Şimdi, bu balıkçıların elinden Paşa'yı ustalıkla alıp eve götürmek gerekiyordu. Bunu nasıl yapacaktı? Buna şöyle bir çözüm buldu: Polislere, Yaverlere, kendisinin de halkaya katılacağını, oyuncuları birer birer halkadan eksilteceğini, böylece Paşa'yı ele geçireceğini söyledi. Hiç belli etmeden bunu başardı. Üç beş dakika sonra da halkada, salt, Paşa'yla ikisi kaldı. Paşa, bu sırada durumu kavrayarak, kızar gibi oldu. Vali'yi usturupluca paylamaktan da kendini alamadı. Vali, bu sırada onun Başgardiyanı'ndan başka bir şey değildi. Paşa, gardiyanlarına çok kızmakla birlikte kendisini böyle çok önem vererek aramalarına da sevindiğini belli etmekten uzak kalmadı.

DOLMABAHÇE MAHPUSU

«Sizin gibi komutanları, subayları, erleri olan bir ulus için yâd eller altında köle olmak olanağı yoktur.»

Mustafa Kemal.

Gazi, reformlarını bitirip de kendisini uğraştıracak yeni bir şey bulamayınca, yavaş yavaş halktan kopmaya başlamıştı. Onunla durmadan ilişki içinde bulunmak istediği halde, bunu başaramıyordu. Halka söyleyeceği şeyler günden güne azalmış, artık bir ölü noktaya gelmek üzereydi. O, Çankaya'da, Dolmabahçe'de, Yalova'da mahpus; halk da öbür yanda bütün ideallerin, insancıl tutkuların coşturucu atılımlarından uzakta, tek başına kalmıştı. Halk, yine Orta Çağ kalıntılarının elinde, yine eskisi gi-

bi umutsuz durumdaydı. Özellikle, ulusun efendisi, denilen köylü, Hükümet adamlarını ancak, vergi verirken görüyordu. Gazi, yorulmuştu. On yılda böyle yoğun bir çalışma içinde bulunmuştu ki bütün dirimsel gücünün önemli bir bölümünü yitirmiş gibiydi. Gerek dış düşmanlara, gerekse iç rakiplerine karşı verdiği savaş, onu sanıldığından daha çok yormuştu. Başbakan İsmet Paşa da halkla demokratik bir diyalog kurmaktan uzak, bir asker disiplini içinde çalışıyor, Gazi'nin Türk halkıyla birbirine yaklaşma olanağı önünde demir bir perde gibi duruyordu. Gazi'ye, bundan dolayı, saraylarda oturup gün geçirmekten, sofrasını bir akademi durumuna getirerek akademik konular üzerinde vakit geçirmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Birkaç bilgin, birkaç edebiyatçı, ya da sanatçı onun gecelerini dolduruyor, Paşa, eskiden beri kendisine karşı romantik bir sevgi ya da ilgi duyan halkı daha yakından görüp yine onun sıcacık elleriyle alkışlanmaya özlem duyarak yaşıyordu. İsmet Paşa'nın otoritesi büyüdükçe, Gazi, onun kara gölgesi arkasında kendisini bir tutsak gibi görmeye başlamıştı. Çoğu zaman, İsmet Paşa'nın Başbakanlığı'na imreniyor, bir simge gibi saraylarda pineklemenin korkunç sıkıntısından patlayacağı geliyordu. Cumhurbaşkanlığı'nı bırakmaya da gönlü razı olmuyordu. Bu makam, bütün yaşamı boyunca düşünü kurduğu yerdi. Buna kendisinden başka hiç kimseyi yakıştıramıyordu. Ne var ki böyle bir simge gibi saraylara kapanıp oturmak da çılgınca bir tutkudan başka bir şey değildi. Saray'ın dışında herkes, her şey, ağaçlar, kuşlar, denizler, o zavallı ulusun efendisi olarak nitelediği köylüler bile karınca kararınca yaşıyordu. Evet, ona hiçbir iyilikte bulunamamıştı! Başbakan'a, ilk fırsatta Toprak Reformu falan gibi şeyler yaparak onun durumunu kurtarmasını salıklıyorsa da Türkiye'nin koşullarıyla, Başbakan'ın hiç bilmediği bu konularda at oynatmak, hiçbir biçimde düşünülemezdi. Bu sırada, salt, devletin yapısı güçlendiriliyor, halka, köylüye pek sıra geleceğe benzemiyordu. Kurtulmuş olan Türk bağımsızlığı üzerinde ancak sınıfsız bir ulus çiçek açabilirdi. Ne var ki bu, sınıfsız, denilen ulusun öncüsü Türk burjuvazisiydi. Gazi'nin kendilerine verdiği, «Zenginle-

şiniz!» parolasıyla davranmış, bütün elinin altındaki sınıflarla zümreleri kendi çıkarına çalıştırmaya başlamıştı. Paşa'nın sofrasındakiler, Türkiye'de sınıf bulunmadığını, salt, yönetenlerle yönetilenlerin bulunduğunu, söylüyorlardı. Türk Toplumu'nda sınıf görmek hıyanetti. Gazi, gerçekçi kafasının itkisiyle, büyük, idealistçe atılım düşüncelerini bir yana bırakmak zorunda kalmıştı. İlk önce ulus kurtulsun, büyük Fransız devriminin istediği parolalar yengiye ulaşsın, ondan sonrasını ulus düşünebilirdi. Kendisinin bundan başka yapacağı hiçbir şey yoktu. Saray'ın alacakaranlığında, ulusun yoksulluğunu düşünerek üzüldüğü günler sayısız değilse de onu kurtaracak hiçbir mucizeli düşünceye ya da doğrudan doğruya mucizeye inanmıyordu. İnsancıl ideallerin varlığını, bunların yeryüzünde yer yer gerçekleşme çabasına atıldığını da biliyorsa da bunları ancak gelecek zamanların gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Şimdilik, Türkiye uğruna yapılacak her şey, ancak İsmet Paşa'nın tezgâhından çıkacaktı. Ötesi, şimdilik, düştü. Yalnız, yeryüzünün önemli bir bölümünü gezip görmüş, bu topraklar üzerine eylemlerde bulunmuş olan Paşa, ulusunun varlığından de kopmuş gibi, Saray'ın loş alacakaranlığında yaşamaktan son kerte sıkılmaktaydı. Vaktiyle Padişahların bütün yaşamları boyunca oturup durdukları bu konforlu, daracık, ufacık, alacakaranlık evlerde oturmak, meğer, ne güçmüş! Son yıllarda, geceli gündüzlü didişip durduğu düşünceler, bu konforlu mahpusluktu. Protokol denen demir kafes, onu öyle bir kıstırmıştı ki en küçük bir yurttaşın sokakta tek başına istediği yere gidip gelmesi bile erişilmez bir mutluluk gibi görünmeye başlamıştı. Bu kez de kendisini Saray'ın karanlığına tıkan küçük bürokratlara kendisinin yakın, içten, dost, arkadaş olarak benimsediği Kılıç Ali ile birkaç kişi de artık kendisini geceleri yalnız bırakıp özel eğlencelere gitmeye başlamışlardı. Buna kızmak istiyorsa da bir türlü kızamıyor, salt, imreniyordu. Bir ulusun en yüksek başı olmak tutkusuna sahip bir insan, elbette, bunun pek çok zorluğuna, yoksunluğuna da katlanmak zorundaydı. Son günlerde Paşa, kendisini durmadan okulun duvarlarından atlayıp kaçan okul çocuklarına benzetiyordu. Protokolün şurasından bu-

rasından gedikler açarak, bu demir kafesin zorluklarından sıyrılabilmek üzere yeni düzenler kurmaya başlamıştı. Yeni ereği, küçük insanın yaşam bahçesinden topladığı küçük çiçeklere ulaşmaktı. Küçük insanın mutluluk bahçesinde pek çok imrendiği şey vardı. Yaşadıkça, oraya doğru gedikler açmaya çalışacaktı. Bu görkemli mahpusluk yaşamının verdiği kahırları, ancak bunlara kavuştukça unutacaktı. Diriminin en güzel düşlerle dolu, küçük aşkları hep bu küçük insanın bahçesinde geçmişti. Dirim, kısaydı. Bunu, bu görkemli Saray mahpusluğunda öldürmenin acı yazgısına tutuluyor, hep vaktiyle bir Fransız şairinden çevirdiği şu şiirleri anıyordu: «*Dirim kısadır, biraz düş/ Biraz aşk ve sonra Allahaısmarladık.*» Öbür şiir de şuydu: «*Dirim boştur/Biraz kin/Biraz umut, ve sonra Allahaısmarladık.*» Evet, yaşam, bu iki küçük şiir gibi kısacıktı. Böyle, ivecen düşüncelere daldığı bir akşam, çevresini bomboş buldu. Kılıç Ali de öbür gedikli arkadaşları da ortalarda yoktu. Demek ki onlar da dirimin kısalığından yakınmaktaydılar. Saray'ın alacakaranlığında kaçırdıkları mutluluğu küçük insanın renklendirmeye çalıştığı yerlerde aramaya çıkmışlardı. Bir zamandan beri kendisini ekerek böyle kaçamak yaptıklarını biliyorsa da bu gece duyduğu korkunç yalnızlığı kırıp çiğnemenin gerektiğine inandı. Kendisinden izinsiz kaçıp eğlenmeye gidişlerini yine de bağışlayabilirdi. Ne var ki bu gece kendisinde bunu yapacak hoşgörüden iz yoktu. Dirimin kısa oluşu da onu zorluyordu. Hemen davrandı. Yaverler, Kılıç Ali ile arkadaşlarının nereye gittiklerini biliyorlardı. Onlar, ancak, Paşa sorduğunda söylemek üzere onlara adres vermişlerdi. Bunu öğrenen Paşa, hemen, kocaman köpeği Foks'u da yanına alarak, arabaya atladı.

Kılıç Ali ile arkadaşları, felekten bir gece çalmaya çalışmaktalarken, ev sahibi, kocaman köpeği, arkasında sarışın bir adamla bahçede görmüş, ötekilere bildirmişti. Kılıç Ali, Foks'un her zaman Gazi'nin beş on adım önünden gittiğini bildiğinden, onun geldiğini anlayıp yerinden fırladı. Hepsi birlikte biraz utangaç onu karşılayıp sofraya oturttular. Yüzünde açan sarışın bir sevinç çiçeğiyle, Paşa onlara şöyle dedi:

— Bravo size! Beni Dolmabahçe'ye tıktınız; siz burada eğlencede! Gördünüz mü? Nasıl, bastırıyorum?

Bu şakadan sonra, Paşa bir kez daha küçük insanın sofrasına oturup yaşamının temeli olan bu küçük bahçeden küçük mutluluk çiçekleri topladı. Saray, görkemli Dolmabahçe, dört tonluk kristal avizesinden dökülen cennet ışıklarıyla, ötede, cennetliklere özgü bir mahpushane gibi yükseliyordu.

— Nasıl, bastırdım?

Paşa, bu şakadan sonra, oturdu. Getirdiği konukları da oturttu. Egemenliğin, sarayların korkunç yalnızlığını orada, hep birlikte duman ettiler.

YENİ BİR KAÇIŞ DAHA

«Rica ile, acıma dilenmekle, bir ulusun ve devletin onuru ile bağımsızlığı kurtarılamaz.»

Mustafa Kemal.

Egemen'in yalnızlıkları, hiçbir zaman bitip tükenmek bilmez. Sıcak bir yaz günü, yine Dolmabahçe'nin alacakaranlığında, Paşa'nın can sıkıntısı, alabildiğine, zararlı bir hayvan gibi büyümüştü. Dört duvarın arasında bunalan ilkokul günlerinin Mustafası'nı kılavuz alarak bahçeye çıktı. Bacağında ak yazlık pantolonu, sırtında kısa kollu, açık yakalı yazlık gömleği vardı. Hiç kimsenin kuşkulanmaması için başka bir şey de giymemişti. Öğle yemeğinden sonra, herkes gevşemiş, gölgeye çekilmişti. Çevresinin böylece boşaldığını görmek, ona taze bir mutluluk veriyordu. Doğanın ıssız güzelliklerine doğru yalnız başına atılmak isteği, bu korkunç özlem, özgürlük düşüncesinden başka bir şey değildi. Bu bir mahpus özlemiydi. Bütün iyilikleri, bütün kötülükleri kendisinde taşıyan, böylece korkunç bir şey olan insanın adaletinden de, adaletsizliğinden de uzaklara kaçmak, mahpusun biricik tutkusuydu. Hep de böyle olacaktı. Egemen olmak tutku-

sunun yarattığı mahpusluk da pek başka bir şey sayılmazdı. Eski asker okullarının Mustafası, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in önüne düşerek, onu Saray'ın ön kapısında çıtırdayan çakıllar üzerinden yavaşça cümle kapısına doğru götürdü. Kocaman süslü demir kapının her iki kanadı da her zaman olduğu gibi ardına dek açıktı. Kapıda nöbet bekleyen resmi giynekli bir polis, her iki Mustafa'ya selâma durdu. Yaramaz eski kılavuzun ardındaki ak pantolonlu, kısa kollu, açık yaka gömlekli Cumhurbaşkanı, tramvay yoluna dek ilerledi. Polis, onun dışarı çıkmasını engelleyecek güce sahip değildi. O, ancak, içeri zararlı kişilerin girmemesi için nöbet tutuyordu. Paşa'nın ne yapacağını gözlüyordu. Bu gözleyiş uzun sürmedi. Paşa, hızla önünden geçmekte olan bir taksiyi durdurdu. Durdurmasıyla, kapısını açıp içine atlaması bir oldu. Genç polis memuru, buna şaşıp kalmaktan başka bir şey yapamadı. Ancak, biraz sonra, usu başına gelince, büyük mermer merdivenlerin başladığı yerde, sağ yanda bulunan nöbetçi Yaverlerin bürosuna koştu. Büyük mahpusun bir taksiye binerek bilinmeyen bir özgürlüğe doğru kaçtığını bildirdi. Şoföre, «Çek!» işaretini veren Paşa'nın, havaya kalkan eli, şimdi bile genç polisin gözlerinin önünde uzanıp duruyordu. Genç polis, sanki o, kendisine teslim edilmiş bir mahpusmuş, bundan sorumluymuş da kaçırmış gibi, büyük üzüntü içindeydi. Bu yüzden, bu işin arkasını bırakmadı. Paşa'nın Harami Korusu'na dek uzanıp orada ağaçlar altında dinlenerek yine döndüğünü öğrenince, korkunç sorumluluk duygusundan kendisini kurtulmuş buldu.

EYVAH, GELİYORLAR!

«Yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt bağrından çıktığımız Türk Ulusu ve bir de uluslar tarihinin bin bir dram ve acı yazan yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır.»

Mustafa Kemal,

Maltepe Asker Öğretmenlerinden Yüzbaşı (...), öğrencileriyle Boğaz'ın Anadolu kıyısını izleyerek, Beykoz'a doğru bir gece yürüyüşüne çıkmıştı. Çubuklu yolunda yürüdükleri sırada, geceyarısını geçiyordu. Öğretmen, yolun ortasında topladığı öğrencilerine gecenin askerlik bilgileri üzerinde bir şeyler anlattığı sırada, Beykoz yönünden büyük bir gürültüyle üstlerine doğru bir otomobilin geldiğini gördüler. Taksi, onların yanına varınca, durdu. Öğrenciler, dikkatle otomobilin içine bakınca, orada tek başına oturan bir adam gördüler. Daha dikkat edince, bunun Gazi olduğunu gördüler ve şaşırdılar. Cumhurbaşkanı, Asker Okulu Öğrencilerini görünce, kendiliğinden arabayı durdurmuştu. Geceyarısı, bir taksinin içinde, ıssız bir yolda Gazi'yi tek başına görmek, elbette, çok şaşırtıcıydı. Paşa'nın arabadan indiğini gören Yüzbaşı, hemen, tekmil vererek, gece yürüyüşü yaptıklarını, bildirdi. Gazi, öğrencilerin bu ıssız yerlerde geceyarısı eğitimi yapmalarından hoşlanmıştı. Hemen, askerlik damarı kabarmıştı.

— Şöyle, bir kenara oturalım! diyerek, onları yolun kenarına çekip ilkin kendisi yere çöktü.

Çocuklar da öğretmenleriyle birlikte onu çevreleyerek oturdular. Bunun üzerine Paşa pek sevdiği askerlik konuları üzerinde bir tartışma kapısı açarak, sorular sormaya başladı. Paşa'nın yanı başında oturan Yüzbaşı, onun yüzünü incelerken bol ay ışığının yıkadığı bu sarışın ışıklı yüzün şakağında taze bir yara izi gördü.

Az bir kan sızarak yanak üzerinde pıhtılaşmıştı. Bunu gören, salt, Yüzbaşı değildi. Paşa'nın yüzüne tapınırcasına gözlerini

dikmiş olan bütün çocuklar da onun güzel yüzündeki pürüzü, hemen, görmüşlerdi. Yüzbaşı da çocuklar da uzun zaman bunu Gazi'ye söylemek yürekliliğini gösteremediler. En sonunda, sağ şakak üzerindeki bu sıkıntı verici pürüz, çocuklardan birinin canına tak dedi. Bütün yürekliliğini ortaya koyarak, Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam, sağ şakağınızda küçük bir yara var galiba!

Paşa, önemsiz bir şeyden koşunur gibi şöyle yanıt verdi:

— Evet, kaçarken oldu!

Kaçmak da ne oluyordu? Yüzbaşı da bütün çocuklar da şaşkınlıktan ağızları bir karış açık, Cumhurbaşkanı'nın yüzüne bakakaldılar. Bu, kaçmak, sözcüğü gerek Yüzbaşı'da, gerekse öğrenciler üzerinde dramatik duygular uyandırmıştı. Paşa'yla kaçmak arasında hiçbir bağlantı kuramayarak düşüncelere daldıkları sırada, Paşa'nın soğukkanlıca yine biraz önceki eğitim konuları üzerinde direttiğini görerek biraz olsun o dramatik duygulardan uzaklaşmaya çalıştılar. Ancak, aradan birkaç dakika bile geçmemişti ki Beykoz'dan bu yana acı korna çalarak birkaç otomobilin geldiği görüldü. Bunların geldiğini gören Paşa, sözlerini yarıda keserek, şöylece, çığlığa benzer bir bağırışla bağırdı:

— Eyvah, geliyorlar!

Sonra, bunun gerek Öğretmen'i gerekse çocukları bir bilmecenin gizemli karanlıklarına attığını görerek ivedi şu açıklamayı yaptı:

— Bu gece, yalnız başıma dolaşmak istedim. Kimse bulunmasın diye de kaçtım. Görüyorsunuz ki geliyorlar. Yine yalnız kalamayacağım.

Göz açıp kapayıncaya dek geçen bir zaman içinde polislerin motosikletleri, Yaverlerin, «yaran»ın otomobilleri yetişmiş, zınk, diye yanı başlarında durmuştu. Hepsi, Paşa'nın çevresinde toplandığında, ne kerte korku çekmiş oldukları açıkça görülüyordu.

GAZİ'Yİ AĞLATAN ŞARKI

«Türk'e olumlu ve iyi bir şey veriniz; bunu itelemesinin olanağı yoktur.»

Mustafa Kemal.

Gazi, Dolmabahçe Sarayı'nın görkemli dekoru içinde oturup durmaktan genellikle bunalıyor, protokol kurallaranın sürekli olarak geçerli olduğu bu yerin sıkıntısını iki türlü davranışla yok etmeye çalışıyordu: Ya bir deniz aracına atlayıp Anadolu ve Rumeli kıyılarını dolaşıyor, Adalardaki eğlence yerlerine gidiyor ya Florya'ya uzanıyor ya da Saray'a getirttiği saz takımlarının müzik yağmuru altında serinlemeye çalışıyordu. 1930 yazı, Nubar'la arkadaşlarını angaje etmiş, birçok gecesini gençliğinin çok sevdiği şarkılarıyla doldurarak romantik duygularla dolup taşan saatler yaşıyordu. Nubar'ın yönettiği saz takımı, Paşa'nın içkisine daha sert bir içki gücü katarak sürerken, Nubar'ın güzel sesiyle söylediği şarkı da Paşa'nın unutulmuş eski düş bahçelerine renkli bir ilkyaz yağmuru gibi yağıp duruyordu. Nubar'ın söyleyişi öyle güzeldi ki Paşa, böyle güzel söyleyebilen bir kişinin, şarkı da yaratabileceğine inanarak sordu:

— Kendi eserleriniz de var mı?

Nubar, bir tek şarkısı olduğunu, söyleyerek okudu. Gazi, bunu pek beğendi. Bir şarkısı varsa, onu da okumasını, buyurdu. Nubar:

— Benim başka şarkım yok ama bir arkadaşımızın yeni, güzel bir şarkısı var. Müsaade buyurursanız, onu okuyayım! dedi.

Paşa'nın müsaade etmesiyle, sanatçı, çok güzel sesiyle şu şarkıyı söylemeye başladı:

«Anladım, sevmeyeceksin beni nazlı melek.
Hasta kalbim yine hicranını yalnız çekecek.
Belki ruhum seni çılgınca severken ölecek.
Yine sensin beni bir lâhza şifayap edecek.»

Şarkının edebiyatça kılığı pek düzgün değilse de uyakları birbirini tutmuyorsa da bestesi Paşa'yı sarhoş edecek güçteydi.

Paşa:

— Kimin, bu? Eserin sahibini öğrenmek isterim! dedi.

— Arkadaşım, Tamburi Selâhattin'in Paşam!

— Bu yetenekli çocuğu tanımak isterim.

Tamburi Selâhattin, ertesi akşam, telefonla Kılıç Ali'nin kendisine ünleyen sesini işitti:

— Paşa, senin şarkını beğendi. Seninle tanışmak istiyor. Biraz sonra araba gelip seni alacak. Bekle!

Selâhattin Pınar, Kılıç Ali ile tanışıyordu. Bu tanışma isteğini sevinçle karşıladı. Telefonun üzerinden çok geçmemişti ki Paşa'nın otomobillerinden biri besteciyi almış, Dolmabahçe'nin yolunu tutmuştu. Besteci, Saray'ın önünde arabadan inip de geniş mermer merdivenlerden çıktığı sırada, içeriden, Muayede Salonu'ndan (Padişahların Bayramlaşma Salonu) çalgı seslerinin geldiğini işitti. Salonun açık yüksek kapısından içeri girerken, her iki yanına dizilen yaldızlı Saray sandalyelerinde seçme bir kalabalık yer almış, Gazi de hemen karşıda oturuyor, avizelerin bol ışığı altında, iri gözlerinin parladığı görülüyordu.

Selâhattin Pınar, nasıl davranacağını, içeri girdiği sırada öğrenmiş olduğundan, elindeki tamburla Paşa'ya doğru ilerledi. Elini öptü. Onun gösterdiği yere oturdu. Besteci, salondaki kalabalık arasında birçok tanınmış Hafız'ı da görünce, Paşa'nın yeni bir hazırlık içinde olduğunu hemen kavradı. Paşa, tatlı su reformlarından biri olarak, Kur'an'ın Türkçe okunmasını gerçekleştirmenin arkasındaydı. Besteci, Hafızların burada bulunuşunu bununla yorumladı.

Biraz sonra, Gazi'nin buyruğu üzerine, saz takımı yeni bir fasıla başladı. Okuyucuların okudukları gazele, Sellâhattin de katıldı. Bestecinin sesini ilgiyle dinleyen Gazi, ona:

— Sizi yalnız dinleyelim! Dün gece Nubar Bey, güzel bir eserinizi okudu. Bunu, bir de sizin ağzınızdan dinleyelim, dedi.

— Emredersiniz! diye okumaya hazırlanan besteciyi yıpratıcı bir korku kaplamıştı. Bir yanlışlık yapacağından ödü kopuyordu.

Gazi'nin alaturkadan anladığını biliyordu. Başını kaldırıp Paşa'nın gözlerine bakınca, korkusu büsbütün arttı. Bayağı, zangır zangır, titreyecek duruma geldi. Titreyen ellerle alüminyumdan yapılmış madeni sazını titreyen parmaklarıyla, zar zor, akort etti. Sonra, bütün gücünü toplayarak tek başına okumaya başladı. Bir yandan da tamburunu tımbırdatıyordu. Paşa, onun okuyuşundan duygulandı. Eski, yitik gençlik günlerinin romantizmi bir kez daha sert bir içki gibi başına vurmuştu. Yapıtı çok beğenen Paşa, besteciden bunu bir kez daha okumasını buyurdu:

— Bir daha okuyun!

Yapıtının beğenilmesi, besteciyi dünyalarca sevindirdi. Sevincinden kabına sığamaz oldu. Bütün sanat coşkunluğunu sesinde toplayarak, şarkıyı bir kez daha okudu. Paşa, beğenisini bir kez daha belirtti. Yalnız, sazının madenden yapılışını (cümbüş) beğenmedi:

— Bu sazı değiştirin! dedi, bunda bizim geleneksel tamburumuzun duyarlığı yok.

Paşa, biraz durduktan sonra sordu:

— Başka eserleriniz var mı?

— Var, Paşam; müsaade ederseniz okuyayım! Sonra, yeni bestesini okumaya başladı:

«Gel, gel, gel, gel, gitme kadın,
Ruhumu hicranına yakma, hicranına yakma,
İnlet beni, öldür beni, ağyara bırakma,
Karşında esirim, bana düşman gibi bakma.
Düşman gibi bakma.»

Paşa, bestecinin bu yapıtını daha çok sevdi. Bunu davranışlarıyla göstermekten de uzak durmadı. Ancak, Selâhattin şarkıyı okurken, Âfet, eğilmiş Paşa'ya, anlaşılan, bu şarkı üstüne bir şeyler fısıldıyordu. Bu, bestecinin gözünden kaçmamıştı. Âfet, Paşa'nın uzaktan akrabası olurdu. Lâtife, Çankaya'dan sonrasız uzaklaştırıldıktan sonra, orası bekâr erkek hizmetçilerin elinde kalmıştı. Bir kadın elinin inceliği her zaman aranır olmuştu. Bu yüzden, Paşa'nın en yakın tanıdıklarından Asaf İlbay'la eşi, Paşa'ya, Dame de Sion'da okuyan becerikli bir kızdan, Paşa'nın bir

uzak akrabasının varlığından söz ettiler. Az zamanda bu genç kız Çankaya'ya yerleşip usu ve zekâsıyla önemli bir boşluğu doldurdu. Paşa'nın da en içten yakını oldu.

Şarkı bitince, Paşa'yla Âfet, her ikisi birden onu uzun uzun alkışladılar. Paşa'da hiç umulmayan bir duyarlık oluşmuştu. Bu sırada, Paşa'nın yanı başında oturan bir genç kız daha vardı: Sabiha. Bu genç kızın da bir başka serüveni vardı: 1924 yılında, Gazi, Bursa'ya ikinci kez gittiğinde, küçük Sabihaların evine yakın bir konakta konuk edilmişti. On-on bir yaşındaki küçük Sabiha, bir gün hiç kimseye bildirmeden Gazi'nin oturduğu evin kapısını çaldı. Karşısına ilk çıkan kişiye, Gazi'yi görmek istediğini söyledi. Karşısında dikilen mavi gözlü yakışıklı adamın Gazi olduğunu bilmiyordu. Gazi, ona büyük bir konuğuymuşçasına, son kerte nazik davrandı. Adını sanını, sordu. Kimi kimsesi, olup olmadığını anlamak istedi! Çocuk öksüzdü. Anası da babası da yoktu. Kızcağız, okuyup yetişmek istediğini söyledi. Buraya gelişinin bir tek nedeni de buydu. Sabihacığın bir de ağabeyi vardı. Paşa, onunla konuşup anlaşarak Sabiha'yı birçokları gibi, evlatlık olarak yanına aldı. Sabiha, 1925 yılında ilk kez Paşa'yla Ankara'ya gitti. Çankaya İlkokulu'na gitmeye başladı. Bu, Çankaya'daki bağ evlerinden birinde açılmış, sekiz-on öğrencisi bulunan bir okuldu. Paşa, okuldan dönen çocuğu karşısına alıp bir de kendisi çalıştırıyordu. Paşa, bu okuldan sonra, Sabiha'yı Amerikan Kız Koleji'ne verdi. Ancak, kızcağız, hastalandığından, bu okulu bitiremedi. Sonra onu Üsküdar Kız Koleji'ne gönderdi. Sabiha'nın hastalığı artmıştı. Bu yüzden Paşa, onu evde oturttu. Dinlenmesini, sağlığını kazanmasını istedi. Kızcağızın açık havada dolaşarak sağlığını kazanabilmesi, iyileşmesi için ona, Sülün, adlı güzel bir at armağan etti. Ancak genç kız, Köşk'te de iyi dinlenemez olmuştu. Hastalığı azdıkça azıyordu. Paşa, bu kez onu Heybeliada Sanatoryumu'na gönderdi. Burada çok sıkılan Sabiha, dört gün sonra kaçarak Gazi'nin yanına döndü. Paşa, bu kez onu kolay kolay kaçamayacağı bir yere, Viyana'da, vaktiyle kendisinin de kaldığı bir hastaneye gönderdi. Birkaç ay sonra, Semmering'e gitti, Burada sekiz ay kaldıktan

sonra, izinli olarak Ankara'ya döndü. Sonra, yine Viyana'ya giderek orada yedi ay daha kaldı. Bu sanatoryum yaşamı boyunca, Paşa'yla Sabiha durmadan mektuplaşıyordu. Paşa, onun moralini yükseltmeye çalışıyordu. Genç kız, Viyana'dan döndükten sonra, Paşa'nın yanında, aylak, romantik, sinirli günler geçirmeye başlamıştı. Geçirdiği hastalık boyunca, çokça duygulu, düşsever olmuştu. Zekâsı, duyguları çok incelmişti.

Şarkı sürdüğü sürece, Sabiha, Paşa'nın yüzündeki duygu dalgalanmalarını görmüş, gözlerini bu yüzden ayırmamıştı. En sonra, demir gibi sert bakışların yol aldığı bu mavi gözlerin kirpiklerinde yaşların parladığına tanık olmuştu. Hem şaşırmış, hem de üzülmüştü. Paşa'nın yaşamından ayrılan bir kadının romantik acıları, bu gözyaşlarıyla açığa çıkmıştı. Genç kız, onun ağlayışını böylece yorumladı. Bu ağlayış, Sabiha'ya fena dokunmuştu. Bu üzgünlüğü bastırmak üzere, o da Paşa'yla Âfet'in alkışlarına katıldı. Paşa, Tamburi Selâhattin'e şöyle dedi:

— Selâhattin Bey; şarkınız, gerçekten, çok güzel! Ancak, bir şeye dokunacağım. Şu kadın sözcüğü biraz kalın düşmüyor mu? Onun yerine örneğin, kadının inceliğini, nazikliğini daha iyi anlatacak bir sözcük koysanız, olmaz mı?

Sanatçı, bunun karşısında şaşırıp sıkıldı. Ufacık bir yanlışlık yapmak korkusuyla en küçük davranışını bile kollayan, söyleyeceği her sözcüğü tartarak bir falso yapmamaya çalışarak, inci inci, ter döküp duran sanatçı, Paşa'nın bu çıkışı karşısında büsbütün şaşırdı. Onun karşısında konuşmak ne zordu. Onun böyle ikircikli beklediğini, bir türlü dilinin çözülmediğini gören Paşa, biraz yüreklendirmek üzere şöyle buyurdu:

— Kalk, ayağa! Kendini savun!

Sanatçı, ağır bir içkili gibi sendeleyerek doğruldu. Zor bela şöyle konuştu:

— Efendim; bu şarkının sözlerini yazan ben değilim! Bununla birlikte, sanıyorum ki buradaki kadın sözcüğü yerindedir. Bunu daha yumuşak, daha ince bir biçimde anlamaya elverişli bir başka sözcük hatırıma gelmiyor. Hanım, desek, yarattığınız özgürlük döneminde usa ve gözönüne kafes ya da peçe arkasındaki çarşaflı hatun gelir, diye korkarım.

— Peki; canım, desek, olmaz mı?

— Evet; olabilir! Ancak, canımı bir kadın da erkeğe söyleyebilir. Oysa, şarkıda, söyleyen erkektir. Bana da pek gelmiyor. Kadın sözcüğü, kendiliğinden ince, naziktir. Bununla birlikte, buyurursanız...

Sanatçının kendisini böylece savunuşu Paşa'nın hoşuna gitti.

— Peki; davayı kazandın! dedi.

Bundan sonra Selâhattin Pınar, artık, her zaman Paşa'nın yakınları arasında yer almıştı. Genç adam, Paşa'nın serptiği beğeni ve övgü yağmuru altında, hız alarak, güç alarak büyüyordu. Paşa, bir akşam, yeni yaptırdığı Florya Deniz Köşkü'ne genç besteciyi de çağırdı. Florya'nın sıcak kumsalına, kıraç, kireçli topraklara diktirdiği çam fidanlarına ilk müzik şölenini verecekti. O zamanlar, sesi dünyayı tutan Hafız Yaşar da şölendeydi. Paşa, donanmış sofranın başında daha çok kızaran yüzüyle oturmuş seçkin dostlarıyla konuşuyor, bir yandan da saz fasılını yönetmeye çalışıyordu. Besteciyle Hafız Yaşar'a:

— Bir fasıl yapın! dedi.

Sanatçılar, hüzzam fasılına başladılar. Selâhattin Pınar, fasıl sırasında yeni bir bestesi olan şu şarkıyı da çalıp söyledi:

«Aşkınla sürünsem, yine aşkınla dirilsem,
Bilmem ki ne yapsam ki senin kalbine girsem,
Bir gölge ruhunun altında bilinsem.»

Şarkı bittikten sonra, Paşa, Selâhattin'e dönerek, sordu:

— Bu şarkı sizin mi?

Selâhattin Pınar, bir akşam, yine, «*Gel, Gitme Kadın,*» şarkısını okuyordu. Âfet'le Sabiha, yine bu şöleni süslemekteydi. Ertesi sabah, Paşa, her zaman olduğu gibi gazeteleri okurken, Sabiha çıkageldi. Paşa'nın elini öptü. O da yine her zaman olduğu gibi sordu:

— Dün gece nasıl geçti; hoşnut muydunuz?

Otomobille dışarı çıkıyordu. Sabiha'ya dün geceki izlenimlerini bir kez daha sordu:

— Çok iyiydi ama siz ağladınız! Neden ağladınız?

Paşa da ona benzer soruyu sordu:

— Neden ağladım?

Paşa, Sabiha'nın kendi ağlayışı üstüne olan duyuşlarını seziyordu. Genç kıza ne diyebilirdi? Şimdi, romantik gönül hikâyelerinin sırası mıydı?

Kibritini Sabiha'ya uzattı:

— Şu sigaramı yak, kızım!

Sonra, yanı başındaki Cevat Abbas'a döndü:

— Hani, bizim Samsun'a çıkarken söylediğimiz bir marş vardı!

— Evet! «*Dağ Başını Duman Almış.*»

İkisi birlikte onu söylemeye başladılar.

KARADENİZ'DE ZEYBEK

«Eğitimdir ki bir ulusu, özgür, bağımsız, şanlı yüksek toplum olarak yaşatır, ya da bir ulusu tutsaklığa, yoksulluğa terk eder.»
Mustafa Kemal.

Gazi, yaranıyla Dolmabahçe Sarayı'nın balkonunda oturmuş, dalgın saatlerinden birini yaşıyordu. Protokole, programa karakterce düşman olan Paşa, istediğince, usunun kestiğince yaşamaktan hoşlanıyordu. Özgürlüğün, bağımsızlığın doruğuna çıktığı bu zamanlarda, kendisinden başka hiçbir güçten buyruk almaya katlanamazdı. Yaşamın bütün olumlu koşulları, elinin altındaydı. Bu, rastgele bir insanın cennette bile kavuşamayacağı bir mutluluk hazinesiydi. Paşa, bunu yakından biliyor, her şeye, herkese meydan okuyarak bu hazineden sonuna dek yararlanmaya bakıyordu. Kılıç Ali, dikkat ediyordu: Paşa, bir kez daha sigarasını şahadet parmağıyla orta parmağı arasına sıkıştırmış, ara sıra bir iki soluk çekiyor, sonra, havaya püskürttüğü dumanların spiral kıvrılmalarına gözlerini dikip bunların gidişini yorumlar gibi gö-

rünüyordu. Paşa'nın bu dalgın durumunu yakından izleyen Kılıç Ali, bu akşamın ya da gecenin ılık yaz saatlerini doldurmak üzere bir plan tasarladığını anlıyordu. Paşa, bu günlük yaşam programını hiçbir zaman başkalarının istek ya da kaprislerine bırakmıyor, kendisi çiziyordu. Üzerine doğru gelen olayların otoritesine boyun eğeceğine, onların gelişine göre yaylanışlı, bağımsız, esnek tutumlar almaya çalışıyordu. Bu akşam da sigara dumanlarının mavi spirallerinin arkasından beklenen buyruk çıkıverdi:

— Bu akşam, vapurla şöyle bir Boğaz gezintisi yapalım! deyiverdi.

Bunun üzerine, gerek Kılıç Ali, gerekse öbür arkadaşları, hemen Ertuğrul Yatı'na dört beş gün yetecek öteberi taşıttılar. Onlar, bir iki saatlik bir gezinin günlerce sürdüğünü, kimi zaman çok sıkıntıya düştüklerini yakından biliyorlardı. Kocaman bavullara gerekli birçok şey doldurarak taşıttıktan sonra, gönül rahatlığıyla yata bindiler. Yat, Boğaz'ın oynak suları üzerinde kayarak Kavaklar'a doğar ilerliyordu. Paşa'nın sofrası, her zamanki gibi donatılmıştı. Paşa, İktisat Vekili Celâl (Bayar)'le yan yana oturmuş, ara sıra bir iki laf ediyorlar, daha çok, Boğaz'ın her iki kıyısını süsleyen yaz güzelliklerini seyrediyorlardı. Celâl (Bayar), Paşa'nın yanında terbiyeli bir okul öğrencisi gibi oturuyordu. Yat, Kavaklar'a vardığında, geri dönüp kıyılardan birini izleyeceği sanılırken, Gazi'nin, Celâl Bayar'a şöyle dediği işitildi:

— Öyle sanıyorum ki beni Zonguldak'a konuk olarak çağırıyorsunuz.

Paşa, İktisat Bakanı'na bu, oldubittiyi, yaptıktan sonra, Kaptan'a şu buyruğu verdi:

— Yön, Zonguldak!

Saat, epey ilerlemişti. Bu buyruğu veren Paşa, kamarasına girip yattı. Ertuğrul Yatı, ince, uzun, ensiz bir gemiydi. Ayrıca, üstüne havaleli bir köşk yapılmıştı. Geminin üst güvertesinde sonradan yapılmış olan köşk, sert rüzgârlı bir havada onun dengesini bozacak durumdaydı. Gazi, buyruğunu vererek kamarasına çekilip yatmışsa da arkadaşları, onun hesabına kaygılanmaktan kendilerini alamadılar. Gemi, Karadeniz'e göre, son kerte elve-

rişsizdi. Hele, bir fırtınaya yakalanınca, üst güvertedeki köşk, gemiye türlü oyunlar edebilirdi. Başta Celâl Bayar olarak, Kılıç Ali ile arkadaşları, gerçekten kaygı içindeydiler. Paşa, kendi dirimini düşünmediği gibi arkadaşlarının, adamlarının dirimine de boş veriyordu.

Yalnız, geminin süvarisine güvenleri vardı. Bu adam çok deniz görmüş görgülü bir denizciydi. Böyle de olsa, korkusunu yenemeyen Kılıç Ali, Kaptan köşküne girerek, onu şöyle bir iskandil etmek istedi:

— Bu tekneyle Karadeniz'e açılmamız sakıncalı değil mi, Kaptan?

Kaptan, sigarasının dumanlarını rüzgâra savurarak, ona şöyle yanıt verdi:

— Ben, bu tekneyle Hindistan'a bile gider, dönerim!

Bu, yüreklice bir yanıt olmakla birlikte, gerçeğin kendisi değildi. Gemi Kaptanı Cemal, büyüğünün buyruğuna körü körüne boyun eğen bir adamdı. Bütün tehlike de buradaydı. Kılıç Ali, Kaptan'a şöyle dedi:

— Cemal Bey; pek haklısınız! Ne var ki siz, bu gemide Türkiye'yi taşıyorsunuz. Sözlerinizi ona göre söyleyiniz!

Bu sözler, Kaptan Cemal'i pek şaşırttı. Körü körüne buyruğa boyun eğmenin kimi zaman büyük kötülüklere mal olacağını, bir zaman önce Kılıç Ali ile birlikte denemişler, Kılıç Ali'nin, bu işte haklı olduğu anlaşılmıştı. Olay şöyle geçmişti: Gazi, bu yatla bir gün Çanakkale Boğazı'na gitmiş, orada Donanma'nın kimi birliklerinin manevralarını izlemişti. Paşa bütün yaranıyla Kaptan köprüsünde bulunmaktaydı, bir aralık şahadet parmağıyla Kaptan'a bir yön göstermişti:

— Son süratle, şu yöne!

Bunun üzerine, Süvari de Makine Dairesi'ne, son sürat, buyruğunu vermişti. Buyruğu vermekle birlikte, yanı başında bulunan Kılıç Ali'ye şöyle fısıldamıştı:

— Gittiğimiz yer, sığ; ne yapalım?

Kılıç Ali, bunun üzerine kaygılanmıştı.

Kaptan Cemal, böyle demekle birlikte, yine de gemiyi o sığ, tehlikeli yöne sürmek istiyordu. Son kerte kaygılanmış olan Kılıç Ali, bu sırada Gazi'nin yanında olduğunu unutarak parlamıştı:

— Yahu; sığ ise stop etsene! Neden gidiyorsun?

İki ateş arasında kalmış olan Kaptan:

— Nasıl, stop ederim? O buyruk verdi! diye bağırmıştı.

Gazi'den ses çıkmadığını gören Kaptan Cemal, Kılıç Ali'nin sözünün doğruluğuna güvenmiş, yönü değiştirmiş, Paşa da bu doğru davranışa ses çıkarmamıştı. O, bu çekişmeyi arkadan ilgiyle izlemiş, kahkahayla gülmekten başka bir şey yapmamıştı.

İşte, bir zaman önce Kaptan'la Kılıç Ali arasında geçen çekişme, bir kez daha yineleniyordu. Kaptan, Gazi'nin gözünde gözü pekliğini onaylatmak uğruna, bu havaleli gemicikle Hindistan'a dek gidip döneceğini söylüyordu. Bu Karadeniz gezisinden kaygılanan, salt, Kılıç Ali değildi. Celâl Bayar başta, hepsi, hem Paşa, hem de kendileri için gerçekten kaygılanmaktaydılar. İçkinin verdiği kontrolsüzlük yüzünden çıkılan bu yolculuk, çocukça bir serüvenden başka bir şey değildi. Gemicik, Karadeniz'in neresine dek dayanabilecekti? Özellikle, bunu merak etmekteydiler. Şu dakikaya dek Karadeniz'de hiçbir kahpelik görülmemekle birlikte, bu kuzu kuzu yatmanın sonuna dek böyle gitmeyeceği, pek çok görgü istemezdi. Zonguldak'a dek Ertuğrul, sonsuz küçük köpükleriyle bir kocaman çiçek bahçesine benzeyen Karadeniz'i olaysız geçti; limanda demir attı. Paşa'yla arkadaşları karaya çıktı, oradaki kuruluşları gezmeye başladılar. Ancak, Paşa'yla arkadaşları, Zonguldak'ta denetimlerini sürdürdükleri sırada, Kaptan Cemal'den bir haber aldılar: Barometrenin durmadan düşmekte olduğunu, bildiriyordu. Salt bunu bildirmekle kalmıyor, hemen geri dönmelerini, fırtına başlamadan İstanbul'a doğru yola çıkılmasının yerinde olacağını bildiriyordu. Gazi, bu kaygıya boş verdi. Denetimlerini, incelemelerini sürdürdü. Her zaman, İktisat Bakanı'yla Zonguldak'a gelip inceleme yapamayacağını biliyordu. Oldu olacak, çok ilgilendiği bu kara elmas bölgesinin gidişini yakından öğrenmek istiyordu. Ancak Paşa'nın incelemeleri uzun sürdü. Yata döndüklerinde çok değerli saatleri yitirmiş

olduklarını biliyorlardı. Gemi kalktı. Kaptan, büyük bir kaygı içinde, bir yandan barometreyi, bir yandan da Karadeniz'in ufuklarını, göklerini gözden geçiriyordu. Evet, gerek barometre, gerek ufuklarla gökyüzü, gerekse deniz yavaştan ilk işaretlerini vermeye başlamıştı. Artık, İstanbul'a birkaç kulaçlık yol kalmıştı. Kaptan Cemal, gelmekte olan fırtınayla yarış etmekteydi. Maraton yarışına çıkmış gibiydiler. En sonunda, olan oldu. Cemal Kaptan, maratonu yitirdi. Şile önlerine varmışlardı ki fırtına patladı. Denizyolları Genel Müdürü Sadullah'ın, Gazi için yaptırdığı yukarı güvertedeki köşk, ilk beceriksizliğini göstermeye başladı. Fırtına, bir dev gibi bu köşke abanıyor, gemiyi ters yöne sürüyordu. Bu yüzden gemi, «Çabalama Kaptan, ben gidemem!» der gibi, ya olduğu yerde sayıyor ya da ters yönde sürükleniyor, bu da büyük bir tehlike yaratıyordu. Gemi, yalpalıyor, sallantı dayanılamayacak duruma geliyor, güverteyi barınılamayacak duruma getiriyordu. Geminin tenteleri de fırtınanın elinde yeni oyuncaklar olmuştu. Onların aracılığıyla gemiyi kaldırıp havalandırmak ya da sürükleyip kayalara çarpmak, denizin dibine indirmek istiyor gibiydi. Recep Zühtü'yle, Kılıç Ali, bunu gördüklerinden, ellerindeki çakılarla tenteleri kesip parçalamaya başladılar. Geminin kurtuluş şansını azaltan ekleme köşkü de yıkmaya kararlıydılar. Bu sırada Paşa, koltuğunda rahatça oturmuş, adamlarının bu kaygısını gülerek gözden geçiriyordu. Adamlarındaki kaygı, fırtınadaki hırçınlık büsbütün artınca, gramofona bir Sarızeybek plağı çaldırarak ayağa fırladı, öbürlerini de kaldırarak oynamaya başladı. Ertuğrul Gemisi, batmadıysa da Gazi'nin adamları, İstanbul'a varıncaya dek birer yaş yaşlandılar.

DOLMABAHÇE'NİN SIKINTISI

«Tarih, büyük işlerde güçlü, sarsılmaz ve sert bir Başkan'ın varlığının gerekli olduğunu açıkça göstermektedir. Hiçbir vakit, böyle bunalımlı anlarda, danışmalarla ereğe erişilemez.»

Mustafa Kemal.

Dolmabahçe, Paşa'yı sanki boğuyordu. Sanki, bütün Osmanlı Padişahlarının karanlık ruhu onun üstüne abanıyor, o taş duvarların alacakaranlığı, yaşlığı, onun içindeki dirim kıvılcımlarını söndürmeye çalışıyordu. Bütün yaşamı boyunca, açık havada, bulutların, mavi göklerin, yıldızların zengin güzelliği altında, sert rüzgârların, tipilerin, karların, yağmurların içinde yaşamış, bayağı bir doğa adamı olup çıkmıştı. Şimdiyse bir protokol adamı olmak zorunda kalmıştı. Bir manken gibi Saray'ın bir odasında dikilip duracak, orada gelip gidenleri bekleyecek, ellerini sıkacak, onlara hiç de gönlünden gelmeyen sözlerle ünleyecekti. Egemenliğin bu koşulları, onda egemenliğe karşı da bir antipati uyandırmaktaydı. Bütün duyguları, bu iki karşıt koşul arasında gidip geliyordu. Bütün bu protokol zincirlerine boşverip bir orta halli yurttaşın yaşam koşulları içine çekilmeyi de hiçbir zaman düşünemezdi. Yalnız, bu orta halli yurttaşın yaşamına her zaman imreniyordu. Orta halli adamın evi gibi bir evde yaşamayı öyle candan istiyordu ki! Dolmabahçe'nin üst yanlarında, Şark kahvelerinin bulunduğu yerde orta halli bir ev yaptırıp orada oturmayı gerçekten düşünmeye başlamıştı. Kendisini koruyabilecek savunucu güçlerden, polislerden, askerlerden uzak böyle bir evde nasıl yaşayabileceğini hiç usuna getirmiyordu. Kendisini korumakla görevli kişilere, bunların adamlarına da sempatiyle bakmıyordu. Ulusunun sevgisinin kendisini koruyup savunabileceğine inanıyordu. İnzibat düzeni alanlara, her zaman şöyle dediği işitiliyordu:

— Bu ulus bana ne kurşun atar, ne de kurşun attırır!

Böylece, usuna estiği, kafası kızdığı zamanlarda çevresinde alınan bütün inzibat düzenlerini kaldırtıyor, kendisini ulus sevgisinden bir kalenin koruyabileceğini sanıyordu. Bunun doğru yanları olmakla birlikte, çoğu romantik bir düşünüş ürünüydü. Bir egemenin, özgür bir yurttaş gibi yaşayamayacağını usu bir türlü almıyordu. Neden, Cumhurbaşkanlığı protokol kurallarını bir yana atarak, bastonunu eline, en yakın arkadaşlarını yanına alarak Beyoğlu Caddesi'nden geçemiyor, Galata Köprüsü'nden şöyle denizi seyrederek Eminönü'nde ilerlemiyordu? Neden, bir tramvaya atlayıp halk arasında sallana sallana Beşiktaş'tan Fatih'e, Fatih'ten Beşiktaş'a ya da Harbiye'ye gitmesindi? Yüksek egemenliğinin kendisini zincirlerle bağladığı yüksek haklarından sıyrılıp halkın zavallı özgürcüğüne ulaşmasının bile bir sorun olması onu çıldırtıyordu. Otomobille gezinti yaparken, birdenbire Lebon Pastanesi'ne girip herkesin arasına oturduğu, Vefa'ya giderek oranın ünlü bozasını içtiği süreç, olağan işler durumuna gelmişti. Bir sabah, Florya'dan Dolmabahçe Sarayı'na dönülüyordu. Arabalar, Yeşilköy İstasyonu'nun önüne gelince, Paşa, birdenbire otomobili durdurdu. Başyaver'e:

— Sorunuz! Tren var mı? diye buyurdu.

Bu sırada ordan bir tren geçmek üzereydi. Paşa, bütün adamlarını alarak trene bindi. Paşa'nın trene bindiği hiç ayırt edilmemişti. Ancak, Kondüktör gelip de biletlere bakmak isteyince, Cumhurbaşkam'nın tanıdık gözleriyle karşılaştı. Onu tanıyordu. Çekilip vagondan çıkmak istediyse de Paşa, onu durdurdu: Yanındaki arkadaşlarını göstererek:

— Görevini yap! Bu Efendilere neden bilet sormuyorsun? diye sordu.

Kılıç Ali ile arkadaşları da şöyle dediler:

— Paşam; biz Mebusuz! Tren bileti almayız! Parasız bineriz!

Paşa, buna pek şaştı. Bunu bilmediği anlaşılıyordu:

— Bu ayrıcalığı hiç de beğenmedim. Çok ayıp ve acaip bir kural. Çok güzel halkçılık, doğrusu! diye şaşkınlığını açığa vurdu.

Sonradan, İsmet Paşa'nın bir villa yaptırdığı Dolmabahçe'nin sırtlarındaki Taşlık da Gazi'de romantik duygular uyandıradursun bir gün yine en yakın arkadaşlarını alarak oraya çıktı. Bu ıssız tepe üstünde yapılacak küçük bir evde oturarak Boğaz'ın güzelliklerini buradan seyretmek, ne güzel olurdu! Paşa'nın, başlarında bulunduğu grup, yayan olarak Taşlık'ı gezip dolaşıyor, böyle bir evin nereye kurulabileceğini saptamaya çalışıyordu. Böyle bir süre dolaşarak yoruldular. Bir ara, Paşa:

— Canım da öyle bir kahve istedi ki! Ne yapsak? diye kıvranmaya başladı.

Böyle söylediği sırada, biraz ötede yükselen bir apartmanı gözüne kestirdi:

— Şu apartmanda bir daireye konuk olalım.

Bunu söylerken de yürüyüp apartmanın kapısından içeri girdi. Kılıç Ali, gözüne kestirdiği rastgele bir dairenin kapısını çaldı. Kapıyı bir kadın açtı. Paşa, başta, kırk yıllık tanıdıkları bir ahbaplarının evine girercesine, içeri daldılar. Daire, apartman sahibinindi. Ev sahipleri, erkek-kadın, Paşa'yla karşılaşınca dünyanın en büyük şaşkınlığına uğradılar. Onları nasıl karşılayacaklarını bilemediler. Paşa'yla bir düşte karşılaşmış gibiydiler. Onu, yere göğe konduramıyorlardı. Paşa'yla adamları, güzel döşenmiş salondaki koltuklara kuruldular. Paşa, bir kahve içmek üzere geldiklerini söyleyince, ev halkının sevinci büsbütün arttı. Bütün ev halkı, bu yüksek konuklara serin, sıcak içecekler hazırlamak üzere etekleri zil çalarak, davrandı. Biraz sonra kalabalık ev halkı, Paşa'nın çevresinde saygıyla halkalanarak, onu seyretmeye başladı. Paşa, kahvesini içerken onlara sorular yöneltti. Gönül alıcı konuşmalar yaptı. Kendisine bayılan Türk burjuva ailelerinden birinin sıcak yuvasında geçirdiği bu saatler, Paşa'yı, Türk Ulusu'nun kendisine karşı duyduğu sevginin kanıtlarından biri olarak ölünceye dek izleyecekti. Böyle fırsatlar çok olağan olsa bile, her zaman elde edilemiyordu. Rastgele bir evin kapısını çalarak içeri girmek, her zaman olacak bir iş değildi.

Yalnız, Paşa, bu fırsatlar doğunca da hiçbir zaman geri durmuyordu. Türk Halkı'nın burjuvasını da proleterini de köylüsünü de benzer romantik bir duyguyla seviyordu. Onların yanı ba-

şına sokulabilmek, onların katıksız sevgisiyle sevildiğini görmek, onu gerçekten istediği en güzel mutlulukla karşı karşıya getiriyordu.

Büyük yurt gezileri günlerini artık çok gerilerde bırakmak zorunda kalan Paşa, küçük, mavi, yeşil sular üstünde birer nilüfer bahçesi gibi uçan küçük mutlulukları, bunları andıran düşüncelerini, düşlerini kovalamayı kendine iş edinmişti. Dolmabahçe Sarayı'nın loşluğundan öç almak uğruna yapılacak en doğru iş, bu sular üstünde yapılacak motor, kayık gezintileriydi. Engin Anadolu toprakları, dumanlı dağlar, hep uzaklarda kalmıştı. Oralarda, «Ülkenin Efendisi» Türk köylüsü, yaşıyordu. Aradan bir kuşak geçtiği halde bu Efendi'ye Efendi gibi yaşamak olanağını sağlayamamıştı. Bundan sonra da, kendi sağlığında bunun olacağı yoktu. Perişan Türk köylerini yakından gezip görüp de ne yapacaktı? Onları tanımıyor muydu? Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı onlarla birlikte yapmamış mıydı? Ne yazık ki bu eski silah arkadaşlarıyla onların çoluk çocukları, şimdi de aç, çıplaktı. Sık sık trenle Ankara-İstanbul arasında gelip giderken on yıl önce gördüğü o yıkık köyler, şimdi de o biçimde duruyordu. İsmet Paşa Hükümeti, onların derdine deva olacak güçte değildi. İsmet Paşa, salt, ülkede otoriter demir gibi bir yönetim kurmanın arkasındaydı. Türkiye, bir tarım ülkesi olduğu halde, şimdi bile Adem Baba zamanından kalma araçlarla çift sürüyordu. Paşa, bu yoksul insan yığınları arasında gezip dolaşarak kahırlanmaktansa, kentlerin şöyle böyle kendini kurtarmış insanları arasında avunmayı yeğ tutuyordu. Sonra, ilk geçirdiği enfarktüs krizinden beri, fizik gücünün günden güne azaldığını, devlere özgü reformlara uzaktan uzağa özlemle bakmak zorunda kaldığını görüyor, bütün yapılabilecek işleri İsmet'in omuzlarına bırakıyordu. Ancak, o da iğneyle kuyu kazarcasına küçük işler üzerinde uğraşıyor, büyük insan stokları, kıraç topraklar üzerinde yağmur duaları yaparak doğanın rastlayışlarından yardım umuyordu. Paşa, çekile çekile, İstanbul'un, Bizans'ın doğal güzellikleriyle orada yaşayan birkaç insanın sevgisine sığınmıştı. Bu küçük insan sevgileri de olmasa, kendisini büsbütün yalnız bulacaktı. Ona sığınmak, bu büyük ey-

lemler adamına, değer biçilmez bir avunç oluyordu. İçki duvarıyla büyük gerçekleri ötede bıraktıktan sonra, bir tek avuntu olarak, kuramsal halkın sevgisi kalıyordu. Mavi suların üstünde her akşam, her sabah onu arıyor, asfaltların kıyılarındaki küçük evlerin pencerelerinden kendisini alkışlayan rahat halkın alkışları da onu boşlukta bırakıyor, artık, yeryüzünde hiçbir temelli görevi, ödevi kalmamış bir insanın varlığına bürünmek zorunluluğu, onu halktan gelecek sevgi olanağına doğru sürüklüyordu. Her akşam, bindiği motoru, hep Boğaz'ın kıyıları boyunca yürütüyordu. Oralardan kendisiyle ilgilenecek ilginç insan topluluklarıyla diyalog kurmak olanağını düşünmek, kendisini boşluğa düşmekten kurtarıyordu. Yaşı ilerliyordu. Şöyle böyle, dinlenme çağına gelmişti. Cezveyi küle sürerek eski günleri anma günleri gelip çatmıştı.

Paşa, anlattığımız gereksinimlerle, bir gün yine arkadaşlarıyla bir motora atlamış, her zaman olduğu gibi, yalılar boyunca, mavi gözlerini denizin maviliği, kıyıların yeşilliği üzerinde dinlendirerek Anadolu Hisarı önlerine gelmişti. Birdenbire bir anısı şahlandı:

— Harbiye Okulu'ndan sonra Göksu Deresi'ni bir daha hiç görmedim. Duralım da derede bir sandal gezintisi yapalım! dedi.

Motor, dere ağzında demirledi. Oradaki sandallardan birini kiraladılar. Paşa, yanına salt Kılıç Ali ile Başyaveri'ni aldı. Sandalcı, bu üç kişiyi derenin sonuna dek götürdü. Derenin kıyıları insanla doluysa da bunlardan hiçbiri Paşa'yı tanıyamamıştı. Derenin çok sığ yerlerine vardıklarında sandal kuma oturdu. Çevreden yardıma koşanlar oldu. Hiçbiri de Cumhurbaşkanı'nı ayırt edemedi. Kurtarılan sandal döndü, motora doğru yol almaya başladı. Derenin kıyısındaki eski, kararmış, ahşap bir evin alt pencerelerinden birinde bir Sudanlı zenci kadınla iki de yaşlı ak kadın oturuyor, onlara bakıyorlardı. Yaşlı kadınlardan biri, Paşa'yı tanıdı. Ona bağırarak şöyle dedi:

— Seni tanıdım. Artık ölsem de yanmam!

Öbür kadın da yalvararak:

— Ne olur, mübarek Kandil günü, bir kahvemizi içmeye buyurmaz mısınız?

Kadıncağız, pencerede hem bağırarak bunları söylüyor, hem de coşkunluktan çırpınıp duruyordu. Paşa, eliyle işaret ederek:

— Geliyorum, geliyorum! diye yineledi.

Sandal, yalıya yanaştı. Yalının küçük bahçesinde hemen kurulan masanın çevresinde, üç yaşlı kadını karşısına alan Paşa, gülüp konuşarak kahve içti. Paşa, hem onların gönüllerini almak, hem de halkla yan yana bulunmak isteği uğruna yaşamının yarım saatini Göksu Deresi'nin kıyısında bırakıp oradan ayrılırken' üç yaşlı kadın, ellerini havaya kaldırmış, Paşa'nın ömrüne dua etmekteydi.

SIĞIRTMAÇ MUSTAFA

«Kuşku yok ki bizim ulusumuzun karakteri de bütün karakterler gibi yükselmeye, istenen biçime dönüşmeye elverişlidir.»
Mustafa Kemal.

Durmadan otomobille gezmek zorunda kalan Gazi, kırları, biraz da bozuk otomobil kokusundan, benzin kokusundan uzakta gezip dolaşmak, otların, çiçeklerin, yaprakların katıksız kokusunu almak, makine gürültüsünden uzak bir Arkadya türküsü içinde birkaç saat yaşamak özlemiyle dolup taşıyordu. Yeşilliklere karşı büyük tutkusu vardı. Ankara'da, bozkırlar ortasında bir akasyalı vaha gibi yeşerttiği Orman Çiftliği, Florya kumsallarının arkasında yeşerttiği Gazi Çam Ormanı, Yalova'da yeşerttiği çamlıklar, çınarlıklar hep bu yeşillik özleminin etkisiyle oluşmuştu; oluşmaktaydı. Ne var ki onun böyle vahalar biçiminde yeşerttiği her güzel yere protokol da giriyor, bu güzel yeşil cennetçikler de zamanla birer yeşil cendere olup çıkıyordu. İşte, bu yapay yeşillikler içinde dahi kendisini gelip bulan protokol zincirlerinden büsbütün kurtulmak uğruna, bir atın sırtına atlayıp yakınlarıyla kırlara açılıyordu. Ne var ki eskiden olduğu gibi köylere pek yaklaşamıyordu. Türkiye'nin efendisi, dediği bu

yoksul insanları çok sevmekle birlikte onlara temelli bir iyilik yapamadığını düşünüyor, onları paçavralar içinde görmekten çok mutsuz oluyordu. Onlara toptan köklü bir iyilik etmek olanağını kendisi bulamamış, yazgılarını İsmet Paşa'nın Hükümeti'ne bırakmıştı. Kaplumbağa gibi işleyen devlet çarkı da köylü kuşaklarını ele alacak büyük bir reformun sınırlarına henüz ulaşmamıştı. Köylünün köle yaşamı, ne yazık ki sürüp gitmekteydi. Paşa, bu yüzden gezilerini, elden geldiğince köylerin dışında, salt, kırlarda yaparak üzüntüden birkaç saat olsun, uzak kalmak istiyordu.

1930 yılında, Yalova'nın ünlü kaplıcalarının yanı başındaki ak yağlı boyayla boyanmış köşkünden ayrılan Gazi, Yalova'nın yeşil dağlarında, Baltacı Çiftliği yöresinde adamlarıyla birlikte atlı bir gezintiye çıktı. İnce dağ yollarında söyleşerek ilerledikleri sırada, yönlerini şaşırdıklarını anladılar. Çevre, son kerte ıssız olduğundan yollarını soracak bir kişi ararlarken, gözlerine bir sığır sürüsünün yanında bir noktaya benzeyen bir küçük sığırtmaç ilişti. Paşa, atını ona doğru sürdü. On-on iki yaşlarında görünen paçavralar içindeki soluk yüzlü, kansız, cansız, karnı davul gibi şiş yavrucağa:

— Bu yol, Baltacı Çiftliği'ne çıkar mı? diye sordu.

Küçük sığırtmaç, eliyle gidilecek yönü gösterdi. Paşa, yolu öğrendikten sonra, gideceğine durdu. Çocuk, kafasına takılmıştı. Onunla ayaküstü şöyle bir yârenlik etmek istedi:

— Adın ne senin?

— Mustafa!

— Bu sığırlar kimin?

— Ağa'nın!

— Peki, sen kaç paraya çalışıyorsun?

— Üç Lira'ya!

— Sana daha çok para versem benim çiftliğime gelir misin?

— Ağa razı olursa gelirim! Ağa'nın rızasını alın da ondan sonra!..

— Senin, anan, baban yok mu?

— Yalnız, anam var!

— Bakalım, razı olur mu?

— Onun da rızasını alırsanız olur! O zaman, ben de çalışır, ona bakarım!

Paşa, bu sırada cebinden bir sigara çıkarıp sığırtmaca uzattı. Çocuk, sigarayı almayınca, Paşa sordu:

— Sigara içmiyor musun?

— Daha sırlaşmadım! (Alışmadım.)

Paşa, çocuğa bir armağan vermek istedi. Cebinden üç aylığının tutarı olan on Liralık bir kâğıt para çıkarıp uzattıysa da çocuk almadı. Çocuğun bu durumu Paşa'yı bayağı düşündürdü. Paşa'nın diretişi üzerine de şöyle dedi:

— Alırım ama bir koşulla! Sen de benim vereceğim cevizleri alırsan!

Mustafa, cebinden çıkardığı bir avuç cevizi Paşa'ya uzattı. Paşa, cevizleri alıp cebine indirdikten sonra, on Lira'yı yine uzattı. Bu kez, çocuk, parayı alıp şöyle bir baktıktan sonra cebine indirdi. Belki, bunun kaç Lira olduğunu bile anlamamıştı.

Sığırtmaç Mustafa, karşısındaki adamın kim olduğunu bilmiyordu. Onun kim olduğunu bilmediği için de serbestçe davranıyordu. Paşa, çocukta ilginç bir karakter ayırt etmişti. Çocuk, başına konacak devlet kuşundan habersizse de Paşa, bir devlet kuşu olarak onu yalnız başına bırakıp gitmek istemiyordu. Çocuk, mademki bu dağ başında devlet kuşunun yıldızlı kanatlarına çarpmıştı. Bundan yararlanmalıydı. Bunu düşünmek de devlet kuşuna düşüyordu. Çocuğun son kerte doğal, kişilikli konuşması, davranışı, devlet kuşunun hoşuna gitmişti. Bunun, kesinlikle ödüllendirilmesi gerekti. Ona, yetişmesi, adam olması için, milyonlarca köylü çocuğu içinde bir şans tanıyacaktı. Devlet kuşunun zengin kanatlarından bir altın tüyün, sığırtmaç Mustafa'ya geçmesine çalışacaktı. Paşa, çocuktan ayrılırken, yanındakilere, Mustafa'nın ertesi gün Yalova Köşkü'ne getirilmesini buyurdu. Çocukta gördüğü karakter tomurcuğuna parmak basmıştı. Milyonlarca köylü çocuğunun da benzer karakteri taşıdığına inanıyordu. Bu genelleme, Paşa'yı duygulandırdı. Anadolu'da, Trakya'da böyle milyonlarca sığırtmaç Mustafa vardı. Hepsi de böyle yırtık çarıklarla, bin bir yamalı giyneklerle, gizli açlıktan kuru-

yup gitmiş ya sığır, davar güdüyor ya da babasının tarlasında çift sürüyordu. Türk köylüsü, aradan uzun Cumhuriyet yılları geçtiği halde, bu durumdaydı. Yitik sığırtmaç Mustafalar, hep böyle bir devlet kuşu bekliyordu. Ne yazık ki devlet kuşu bir tekti. Onun, milyonlarca Mustafa'nın başına konacak gücü yoktu.

Küçük Çoban Mustafa, ertesi gün, jandarmalarca evinden alınarak, Yalova'daki Gazi Köşkü'ne götürüldü. Bir köylünün jandarmalarca alınıp götürülüşünün ne anlama geldiğini, eskiden beri bilmeyen yoktu. Hem bütün köylü, hem de Mustafa, ortada bir suç olduğu kanısındaydı. Küçük sığırtmaç, dünkü konuştuğu adamı çoktan unutmuş gitmişti. Onun Gazi olduğunu bilmiyordu. Köşk'te, sofracıların verdiği yemeği yerken de nerede olduğunu bilmiyordu. Paşa'nın ünlü sofracısı Çelebi (İbrahim Granda), bir yandan çocuğun karnını doyuruyor, bir yandan da onun ağzını arıyor, onu konuşturmaya çalışıyordu. Ona ilk kez, Köşk'ün salonunda rastlamıştı. Seçkin konuklarla dolu olan salonda, elindeki sığırtmaç sopasıyla oturan Mustafa, ürkek bakışlarla çevresini gözden geçiriyordu. Buranın, dünkü beyin çiftliği olduğunu anlamışsa da onun kim olduğu üstüne en küçük bir bilgisi yoktu. Çelebi:

— Biliyor musun, konuştuğun adam kimdi? diye sordu.

— Bilmem!

Bunun üzerine, Çelebi çocuğa nerede bulunduğunu, burada nasıl davranılacağını, Paşa'yla nasıl konuşulacağını, bir iyice anlattı. Yeni karşılaşma için onu güzelce hazırladı:

— Dikkatli ol; hiç çekinme! Seni okutur; adam olursun! Bu gördüğün Gazi'dir. Cumhurbaşkanı'dır.

Mustafa, artık buraya neden getirildiğini biliyordu.

Yüzünde, ilk kez, devlet kuşunun başına konduğunu anlayan bir kişinin sevinci yüzüyordu. Bu sırada, Gazi, salona girdi. Ötekileri selâmladıktan sonra, doğruca Mustafa'nın karşısına dikildi. O salona girince, çocuk ürküntü izleri göstermişti. Bu, hemen, Gazi'nin gözüne çarpmıştı. Çocuğu tepeden tırnağa şöyle bir süzmüş, birinin çocuğu hazırladığını anlamıştı.

— Çocuğa kim olduğumu söylemişler. Baksanıza, nasıl, konuşması, davranışı değişti! dedi.

Salonun bir köşesinde dikilen Çelebi, bu söz üzerine korkudan titremeye başladı. Hemen, oradan sıvışıverdi.

Paşa, karnı sıtmadan davul gibi şiş olan çocuğun İstanbul Etfal Hastanesi'ne yatırılmasını buyurdu.

Artık, Yalova Kaplıcalarından İstanbul'a, Dolmabahçe'ye dönülmüştü. Bir gün, gecenin ilerlemiş bir saatinde Sığırtmaç Mustafa, Paşa'nın usuna düştü.

Çelebi ile arkadaşları, çocukla ilgilenmekteydiler:

— Yatıyor! dediler.

Paşa:

— Öyleyse, gidip görelim çocuğu! dedi.

Gecenin saat ikisinde kalkıp Şişli Etfal Hastanesi'ne gittiler. Paşa'nın Hastane'ye gidişi, bütün çocuklarla personeli ayağa kaldırmıştı. Paşa, Mustafa'nın yanı sıra, bütün hasta çocukların da sağlığını sorup gönüllerini aldı. Hastanede bir bayram havası esti. Paşa, Mustafa'nın yatağına oturmuş, durmadan ona sorular soruyor, onu konuşturuyordu. Saatlerce hastanede kaldı. Oradan ayrıldıklarında, tanyeri atıyordu.

Ertesi akşam, sofrada, söz, dönüp dolaşıp Sığırtmaç Mustafa'ya geldi. Herkes, sığırtmaç üstüne bir düşün yürütüyordu. İyiliğine, kötülüğüne de konuşuluyordu. Kimi konuklar şöyle diyordu:

— Efendim! Sığırtmaç hiç okur mu? Adam olur mu?

— Neden, olmasın?

— Paşam, bu çocuğa boşuna emek vereceksin!

Paşa, bu yaveleri saçmaları bir süre dinledikten sonra şöyle konuştu:

— Yahu, ne uzağa gidiyorsunuz? Ben de bir zamanlar, tarlada kargaları beklerdim. Dayımın çiftliğinde onun koyunlarını güttüm. Beni biraz zeki gören dayım: «Bu çocuğu okutmalı!» dedi. Ondan sonra, beni Asker Okulu'na gönderdiler. Ben de okudum, gördüğünüz mevkiiye geldim. Çobanlar okumaz, diye bir kural yoktur. Belki, büyük bir adam da olur. Onu da zaman gösterir.

Sığırtmaç Mustafa, Kuleli Askeri Lisesi'ne verildi. Cumhurbaşkanı, onun eğitimini sonuna dek izledi. Yazları, Dolmabahçe

Sarayı'na geldiğinde Mustafa da sık sık gelir, günlerini Paşa'nın yanında geçirirdi. Mübayaa Memuru emekli Yüzbaşı Rıza Köse'den de aylığını ya da harçlığını alır, kimi zaman Paşa'nın sofrasında da bulunurdu.

Aradan uzun yıllar geçecek, Mustafa, Harbiye'den tığ gibi bir Subay olarak çıkacak, Binbaşılığa dek ordu saflarında çalışarak sonra emekliye ayrılacaktı. Mustafa, Türk köylüsünün inci denizinden, Paşa'nın kurtarabildiği birkaç inci tanesinden, ancak biriydi. Köylü denizi, sahipsiz ötede yatıyor, boşuna kıyılarını dövüp duruyor, milyonlarca Sığırtmaç Mustafa'nın başına konacak devlet kuşlarını boşuna bekliyordu.

Ne yazık ki Türk köylüsü, hep bekleyecekti.

HAVUZ İLE YAVUZ'UN ÖYKÜSÜ

«Tarih, hayal ürünü olamaz. Tarih yazarken, gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak, bilinmezliği ve bu bakımdan bilgisizliğimizi açıkça söylemekten çekinmeyelim.»

Mustafa Kemal.

Türk Ordusu'ndaki işi dolayısıyla Topçu İhsan adını alan adam, Mustafa Kemal'in, ta, Selanik günlerinden beri arkadaşlığını, dostluğunu kazanmış, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da onun dar dostluk çemberi içinde mutlu günler geçirmeye aday kişilerden biri olmuştu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bütün gücünü, nimetlerinin anahtarlarını ellerine geçirmiş olan bir avuç bürokrat arasında Gazi'ye çok yakın bir yeri bulunan Topçu İhsan, hırçın tabiatlı, atak bir kişiliği olan, Gazi'ce tutulan dostlardan olduğundan ondan başka herhangi bir otoriteyi de takmamayı prensip edinmiş gibiydi. Gazi'nin dostluğuna temelli olarak sırtını daya-

yan Topçu İhsan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci ileri gelen adamı olan Başbakan İsmet'i gözüne kestirmiş, onunla didişmeyi göze almıştı. İsmet Paşa'nın en çok tutulduğu yanı, Gazi'nin otoritesini bile gölgede bırakan son kerte sıkı bir asker disipliniyle Halk Partisi'yle yurdu yönetmeye kalkışmasıydı. Doğuştan özgür bir tabiata sahip olan İhsan, Başbakan'ın şerrinden kaçarcasına hep Gazi'nin çevresinde dolaşıyor, sırasında Gazi'nin kalkanı arkasına sinerek Başbakan'a saldırmaktan da geri durmuyordu. Oysa, Edirne'de İsmet Paşa'yı İttihat ve Terakki örgütüne aldıran da Topçu İhsan'dan başkası değildi. Bu partiye girmemiş olan Subayların da orduda yükselmeyi düşünemeyecekleri düşünülürse, o zaman, partinin yavuz adamlarından biri sayılan Topçu İhsan'ın bu eski arkadaşına yaptığı iyilik de yabana atılamazdı. İsmet Paşa'yla o zamandan beri arkadaşlığı, dostluğu sürüp giden İhsan, İsmet Paşa'nın Başbakan olduktan sonra kurduğu otoriter yönetimden gocunmaya, bundan uluorta her yerde yakınmaya başlamıştı. Bunlar da Başbakan'ın kulağına gitmekten geri kalmıyordu. Sonra, Topçu İhsan, son kerte atak bir kişi de olduğundan, rastgele bir kişi, onun karşısına rakip olarak dikilmek yürekliliğini gösteremezdi. Totaliter disiplin hevesleri yüzünden İsmet Paşa'ya diş bilemeye başlayan Topçu İhsan, bir gün Lâtife'nin Çankaya'da verdiği büyük bir şölende ayağa fırlamış, Gazi'yi göstererek, İsmet Paşa'ya şöyle bağırmıştı:

— Bu adamın sana olan güvenine, güvencesine şükret! Yoksa, ben seninle boy ölçüşmesini iyi bilirim!

Kinci İsmet Paşa, onun attığı mancınık taşlarını, sonra onun başına çalmak üzere toplayıp bir yana yığadursun, zaman da koşar adım ilerledi. İsmet Paşa, bu yeni türeyen rakibinin, bu eski arkadaşının kendisine fırlatıp durduğu taşları ayırt etmez gibi davranmaktaydı. 1926 yılında seçilen Üçüncü Büyük Millet Meclisi, onun demir yumruğu altında düşmanlarını ezecek bir özel öç gücü halindeydi. İsmet Paşa, hep bir fiskeyle bir yana fırlatıp atabileceği kişiliksiz kişileri seçtirmişti.

Ancak, Gazi'nin yakın arkadaşı olduğundan ister istemez Meclis'e giren Topçu İhsan, bu grup içinde ayrıcalıklı bir yer de

sağlamıştı. Bu sırada, deniz güçlerinin canlandırılması uğruna verilen bir kararla Bahriye Bakanlığı kuruldu. İsmet Paşa, Gazi'nin salığı üzerine bu Bakanlığı Topçu İhsan'a vermek zorunda kaldı. Kendisini hiçe sayan bir adam, her gün kendisiyle didişmek üzere Kabinesi'ne girmişti.

Gazi'nin salığıyla Kabine'ye giren Topçu İhsan, artık, kendini İsmet Paşa'yla boy ölçüşecek bir güçte görmeye başlamıştı. Kendi Bakanlığı'nı ilgilendiren işlere İsmet Paşa'nın burnunu sokturmuyor, onun bütün salıklarına boş veriyordu. En çok uzlaşılacak ufacık işlerde bile Paşa'ya kafa tutmaktan çekinmiyordu. İsmet Paşa, dişini sıkarak bu hoyratça davranışlara dayanıyorsa da uzun vadeli bir öç duygusunun hesapları içinde rakibinin aksak yanlarını dikkatle bir yana not ediyordu. Bütün yaşamı boyunca, Başbakanlığı, iktidarı sahiplenmiş olduğuna inanan İsmet Paşa, İhsan gibi daha pek çok rakibini toz etmek gücünde olduğuna da inanıyordu. Uzun bir süre için ufukta hiçbir fırtına tehlikesi görmüyordu. Ancak ne kerte dingin olmaya, kendisini soğukkanlı göstermeye çalışırsa çalışsın, Topçu İhsan'ın takındığı tutumdan her gün biraz daha gocunuyor, adam, gün geçtikçe Paşa'nın gözünde dağ gibi bir suç olarak görünüyordu. Topçu İhsan'ın, Kabinesi'ndeki varlığı, kurduğu totaliter yönetimde gedikler açacak öğeler taşıyordu. Kesinlikle bu herifin hakkından gelmeliydi. Topçu İhsan, hoyrat, özgür davranışları, yanı sıra, açık, temiz bir insan karakteri de taşıdığından, gizli diş gıcırtıları üstüne hiçbir kuruntu taşımıyordu. Yaşamı boyunca, Bakan olmayı usunun kıyısından geçirmemiş olan eski hoyrat Subay, birdenbire buna kavuşmanın verdiği çılgınca iktidarın tadını da tatmaktan geri durmamaya çalışıyordu. Bu düşüncede, öteki bürokrat arkadaşlarından pek aşağı kalır yeri yoktu. Biricik ayrımı, Başbakan'a kafa tutacak, meydan okuyacak, onu takmayacak bir tutum özgürlüğüne sahip oluşuydu. Felâketin tohumları da işte, bu haram bahçede filizlenmekteydi. Başbakan, yeni Bakanı, son kerte dikkatle, bir pervasızlıkla incelercesine inceliyor, aldığı notları gittikçe arttırıyordu.

Topçu İhsan, sanki Bahriye Bakanlığı'na değil de Amiralliğe atanmışcasına Amiral giyneği giyip Amiral şapkası takıyor, el-

deki gemilerde denetlemeler yapıyor, Türk Donanması'nın yükselmesi uğruna büyük işler yapmaya hazırlanan yeni bir Barbaros, Turgut Reis vb., gibi tutumlar takınarak kimini güldürüyor, İsmet Paşa gibi kimilerini de çileden çıkarıyordu. Ancak, İsmet Paşa, onun bu başıboşluğundan, otorite saymazlığından hoşnuttu. Böylece, onun günün birinde burnunu bir kayaya çarpacağını, sürteceğini, tuzağa düşeceğini biliyordu. Onun bu özgürce davranışlarında usunun da parmağı vardı. Bunları bir hesaba göre yapıyordu. Kendisini ileride Bakanlığın üstüne çıkaracak merdivenler hazırlamak yolundaydı. Böylece, hem Halk Partisi içinde güçlenmeye, hem de kamuoyunda bir önem kazanmaya çalışıyordu. Topçu İhsan'ın uğraşacağı çok önemli bir iş çıkıvermişti. Türk Donanması'nın eski gözbebeği olan ünlü Yavuz Zırhlısı, yata yata, çürümek üzereydi. Onu onararak Türk Donanması'nın gözde bir savaş gemisi durumuna getirmek gerekiyordu. Hükümet, bu iş için yabancı gemi ortaklıklarıyla görüşmelere girmişti. 1926 Temmuz'undan beri Yavuz'un onarılması uğruna bir anlaşma, sözleşme yapılmasına çalışılıyordu. Topçu İhsan da bu işi yakından izleyenlerden biriydi. Yavuz, bir yıl içinde onarılacak, onarım parası da iki yıl içinde bütünüyle ödenecekti. Onarım parasının üç milyon Lira tutacağı hesaplanmıştı. Bunun için bir Alman firmasıyla bir Fransız firması didişiyordu. Bu görüşmelerin gözünde bulunan Topçu İhsan, bir gün, İsmet Paşa'ya giderek dosyayı verdi. Buna göre, Alman ortaklığıyla Fransız ortaklığının verdiği fiyatlar arasında büyük ayrım vardı. İhsan, bu görüşmelerde birtakım oyunların dönmekte olduğundan kuşkulandığını da bu sırada anlatmış oldu. Başbakan'la mütehassısları, Alman-Fransız ortaklıklarına bir öneride bulundu. Yavuz, onarım süresince, beş milyon Lira'ya sigortalanmalıydı.

Bunun üzerine ortaklık, sigorta parasının gemi bedeliyle orantılı olmadığından yakındı. Hükümet, sigorta bedelinde uysallık gösterdi. Yavuz, onarım süresince bir milyon üç yüz bin İngiliz Lirası'na sigorta edilecek, Hükümet de belli bir ölçekte sigortaya katılacaktı.

Sözleşme, Aralık ayında kesin olarak Fransız ortaklığıyla imza edildi. Bu Fransız ortaklığının temsilcileri, İttihatçılardan iki

kişiydi. Sapancalı Hakkı ile, Hüsrev Sami. Bunu Başbakan'a bildiren de Topçu İhsan'dı. Başbakan, ona, sözleşmenin mali hükümlerinin bütünlenip bütünlenmediğini sordu. Bunu öğrendikten sonra da kişilerin kendisini ilgilendirmeyeceğini, söyledi. Sorun şuydu: Onarım bir yılda bitecek, para iki yılda ödenecek, Yavuz da onarım süresince sigorta edilecekti. Ancak, Yavuz, Şubat'ta havuza alınırken kazaya uğradı. Bu kaza olmamış olsaydı, Yavuz'un onarımına Mayıs'ta başlanacak, Haziran'da da ilk taksiti verilecekti.

Yavuz'un havuzu ancak Ağustos sonunda bitti. Bu yüzden işler sarpa sarmaya başladı: Fransız ortaklığı Yavuz'u teslim almaktan vazgeçti. Yavuz'un geçirdiği kazadan dolayı sigorta parasının yükseltilmesini istedi. Kısaca, sözleşmedeki sigorta maddesinin değiştirgenmesinde diretti. Bahriye Bakanı İhsan, süngüsü düşük olarak, bu karşı önerileri Başbakan'a iletti. İsmet Paşa, bu önerilere, şöyle yanıt verdi:

— Sözleşmenin değiştirgenmesi, özellikle onarım başlamadan önce ciddi bir tutum değildir; bu konuda kovuşturmaya girişileceğini, bildiririm!

Ayrıca Yavuz'un başına gelen bu gecikme dolayısıyla Gazi de çok üzülmekteydi. 1927 yazında, Gazi, İsmet Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'na çağırarak, onu şöylece uyardı:

— Bana öyle gelmektedir ki Bahriye Bakanlığı'nda doğru olmayan işler dönmektedir! Uyanık olmalısınız! Bahriye Bakanı'nın dürüst olmayan bir davranışta bulunabileceğini sanmıyorum!

Başbakan İsmet Paşa, Mustafa Kemal'le yapılan bu konuşmayı olduğu gibi Topçu İhsan'a anlattı. Sonra, şöyle dedi:

— Bu durumda en doğru iş, sözleşmelerle değiştirgemelerden kaçınmaktır. Hükümetçe ortaklığa karşı kovuşturma sürdürülecektir.

Bir gün ortaklıkça, İsmet Paşa'nın kardeşine avukatlık önerildi. O da hemen bunu ağabeyine yetiştirdi. Bunun üzerine, İsmet Paşa, Topçu İhsan'a şöyle dedi:

— Ortaklık, nüfuz aramaktadır. Kardeşime yapılan öneri, benim çok gücüme gitti!

Bir başka gün, Topçu İhsan, Başbakan'a:

— Ortaklık temsilcileri, Cumhurbaşkanı Hazretleri'yle bir görüşme yapmak istiyorlar, dedi.

İsmet Paşa, kesinlikle, şöyle dedi:

— Bu, olacak iş değil!

Devlet adamları, Eylül'de Ankara'ya döndüler. Ancak, ortaklığa karşı açılan kovuşturma alabildiğine sürmekteydi. Ancak, Yavuz Zırhlısı'nın onarımı, bir ayak önce işe yarar bir durumda yüzdürülmesi işi, devlet ve Hükümet büyüklerinin kafalarını kurcalayıp duruyordu. Bahriye Bakanı da bunu pek iyi biliyordu. Topçu İhsan da bir yandan işin yürümesi uğruna yeni olanaklar arıyor, bu işin yüz aklığıyla yürümesi uğruna geceyi gündüze katıyordu. Yeni uğraşlarının sonucunu, Başbakan'a şöylece özetledi:

— Yavuz, emaneten onarılacaktır. Yeni eksiltme açılacaktır.

İşin büsbütün sarpa sarmakta olduğunu gören Başbakan, bundan Topçu İhsan'a indireceği yumrukların olanağını çıkarmak uğruna kafa patlatmaya başladı. Tilkiyi ininde kıstırıp dumanlamanın sırası gelmekteydi. Başbakan, Yavuz'un başına gelen felâketi bile unutturan yeni öç alma işini tezgâhlamaya davranarak için için seviniyor, Bahriye Bakanı'yla görüşürken, bıyık altından gülüyordu. Dananın kuyruğunun kopmakta olduğunu anlayan Başbakan, onarım firmasıyla süren ilişkilerin en son aşamasını ilgiyle bekliyordu. Bir gün, Bahriye Bakanı onun evine gitti. Düşmanın başı dara gelmeye başlamıştı. Bu, sonun başlangıcıydı. Bu hoyrat herifin(!) ayağının Kabine'den kesileceği günler dörtnala yaklaşıyordu. Başbakan'a:

— Firma, sigorta süresinin dört aya indirilmesini istiyor, dedi.

Ortaklık, bunun üzerinde düşünmek üzere üç gün süre tanıyordu. İsmet Paşa, bu süreyi benimsemedi. Serbestçe düşünüp karar vereceğini söyledi. Topçu İhsan'a şöyle dedi:

— Bahriye Kurmay Başkanlığı bu sözleri bir rapor olarak yazıp bana versin! Sorun Başbakanlığa yazılarak Bakanlar Kurulu'nda görüşülmelidir!

Topçu İhsan, Başbakan'a üzgün bir sesle:

— Bu işten para aldığımı söylüyorlar. Onurum kırılıyor! dedi.

İsmet Paşa, şöyle karşılık verdi:

— Dedikoduyu Bakanlar Kurulu'na söyleyiniz! Arkadaşlar, devletin çıkarlarını, dedikoduların niteliğini anlayarak karar verirler!

Bahriye Bakanlığı, 17 Ekim tarihli yazısıyla, firmanın değiştirgeme istemini Başbakanlığa bildirdi. İsmet Paşa, Bakanlar Kurulu'ndan bir kurul kurarak bir rapor hazırlamasını istedi. Şûrayı Devlet'in görüşü alınmak gerektiğinden, iş oraya iletildi. Sonra, Bakanlar Kurulu, Şûrayı Devlet'in gönderdiği tutanağı inceledi. Sigorta süresinin dört aya indirilmesine ilişkin değiştirgemeyi benimsedi. Ancak, «Yavuz'un havuzdan çıkarılması ve havuza konması işi için bir mütehassıs getirilmesi», önerisini iteledi. Bu, gereksiz bulunmuştu.

İsmet Paşa, 30 Ekim 1927 akşamı, Bahriye Bakanı Topçu İhsan'ı evine çağırarak, ona şunları bildirdi:

— Yıl başında Hükümet çekilecek, Cumhurbaşkanı Hazretleri'nin duyurdukları gibi, Hükümet'i kurmayı yine bana verirlerse, Bahriye Bakanlığı'nın, Milli Savunma Bakanlığı'yla karıştırılarak birleştirilmesine karar verilmiş olduğundan, siz zorunlu olarak Hükümet dışında kalacaksınız.

İsmet Paşa'nın dediği yeni Kabine kuruldu. Bahriye Bakanlığı kaldırıldığından, Topçu İhsan, açıkta kaldı. Yeni Kabine, 17 Kasım 1927 günü toplandı. Gündemde en önemli konu, Yavuz'un onarımı işiydi. İsmet Paşa, Bakanlar Kurulu'na bu sorunun şimdiye dek geçen aşamalarını anlattı. Bakanlar Kurulu, bu arada, Bahriye Bakanı'nın Başkanlığa yazdığı 31 Ekim 1927 tarihli, «Sözleşmenin 17'nci Maddesi'ndeki sigorta sözleşmesinin uygulanmayışından doğan anlaşmazlığın çözümü için Bakanlar Kurulu'nun 24 Ekim 1927 tarihli kararnamesinde emir ve işaret buyrulan noktalar çerçevesinde firmayla kararlaştırılan maddeleri içeren ek madde sureti ilişik olarak sunulduğunu,» bildiren yazı ile bu maddeyi inceledi.

Bu ek madde sureti, dikkati çekti. Yazıda bildirildiği gibi, salt, sigorta sözleşmesine ilişkin maddeden değil, başka birtakım

işlerden söz ediliyordu. Bakanlığın bu ek maddesi, yeni yargıları içeriyordu. Bu sırada ek maddenin görüşme aşamasında mı, yoksa oldubitti aşamasında mı bulunduğu, ilgisi uyandı. Derken, yazılan araştırmada bu ek maddenin 30 Ekim 1927'de ortaklıkla Bakanlık arasında Noter katında kesin imza ile sözleşme işlemi yapılmış olduğu, anlaşıldı.

Bunun üzerine, Hükümet ciddi bir durum karşısında bulunduğu kanısına vardı. İlk önce, ek maddedeki değiştirgemeler üstüne Bakanlık'tan bilgi edinilmesine, karar verdi. Bu sırada Başbakan, yeni Bahriye Müsteşarı'yla karşılıklı görüşmek, ondan yeni maddeler üstüne bilgi almak istedi. Müsteşar, mütehassıs fıkrasının gerekliliğini, savundu.

Başbakan, şöyle dedi:

— Teknik gerekliliğinin tartışılması ikinci bir iştir. Bu sorun Bakanlar Kurulu'na önerilmiş, ancak, kurulca benimsenmemişti. Eğer Bakanlık teknik olarak bu gereklilikte diretiyor idiyse, yine Bakanlar Kurulu'na önermesi gerekmekteydi. Bakanlar Kurulu'nun itelemiş olduğu bir maddeyi benimsemek, yöntemsizdir.

Sonra, Beşinci Madde'nin bir fıkrasında yapılan değiştirgemenin, nereden çıktığını sordu. Müsteşar, devlet lehine bir yarar sağlamak üzere kendilerinin bulup önerdiklerini, söyledi. Paşa, inceleme sonucunda bunun yararsız olduğunu, bildirdi. Sonra: «Yapılacak işlerin komisyonca onaylanmış faturalarının ibrazında, yöntemce ödenmeye başlanmak koşuluyla, 1 Haziran 1928 tarihine dek Bahriye Bakanlığı'nın yapacağı ödemeler bir milyon üç yüz bin Lira'yı geçmeyecektir,» fıkrasının nereden çıktığını, sordu. Müsteşar, Hukuk Müşavirliği'nin, Maliye Hukuk Müşavirleriyle görüşerek devletin 660.000 Lira borcu olduğunu, bu borcun peşin ödenmesinden kurtulmak, taksitli ödeme yerine, yapılan iş ölçeğinden ödemeye girmenin uygun olduğunu, söyledi. İsmet Paşa, buna şöyle karşılık verdi:

— Hazinenin ödemesine ilişkin bir işi Maliye Bakanlığı'na bildirmeden nasıl görüşüp çözümleyebildiniz? Fatura karşılığında ödeme, bir yılda onarım, bir yılda ödemedir.

Sonra, bu önerinin kimden, hangi daireden geldiğini, sordu. Müsteşar, Hukuk Müşaviri'nin bu sorunu konuştuğunu, bildirdi.

Paşa, Hukuk Müşavirlerini çağırttı. Adam, emekliye ayrılmıştı. Yenisi de bu işi bilmiyordu. Paşa, onun hangi tarihte emekliye ayrıldığını inceledi. Hukuk Müşaviri, 30 Kasım 1927 günü, demek ki sözleşmenin Noter'de sonuçlandırıldığı gün, emeklilik işleminin yapılmakta olduğu anlaşıldı. O tarihte. Bahriye Bakanlığı'nca yapılan araştırmalar, 16 Kasım 1927 günü, Bakanlar Kurulu'na sunuldu. Bakanlar Kurulu, yapılan işlemleri, doğru ve inandırıcı bulmadı. Hükümet'in, firmaya karşı, devlet çıkarları aleyhinde sözleşmelere sokulmuş olduğu, sonucuna vardı. Ortaklığa yeni öneriler yapılmasına, karar verdi. Milli Savunma Bakanı, ortaklığın Vekili'ni çağırdı. Kendisi görüşme açtı. Mütehassıs fıkrasındaki, «Müteahhidin kusuru dolayısıyla havuzla genel düzeninde çıkacak her türlü hasarın onarımı üstüne olan sözleşmeyle Yavuz'da oluşacak hasarları dahi kapsamaktadır,» ekleri ile ödeme üzerindeki değiştirgemeleri, devletin çıkarları aleyhinde gördüklerinden benimsemediklerini, bunların çıkarılması gerektiğini, söyledi. Ortaklık Vekili, Hükümet'in önerilerini benimsedi. Böylece, Bakanlar Kurulu, devlet çıkarlarına karşı gördüğü noktaları sözleşmelerden çıkarmış oldu. Milli Savunma Bakanı'na imza yetkisini verdi.

Bundan sonra, Bakanlar Kurulu, eski Bahriye Bakanı'nın yaptığı işlemlerin niteliğini inceledi.

İşte, İsmet Paşa, tilkiyi ininde tütsülemek üzere eline bol ölçekte dumanlayıcı ve boğucu madde geçirdiğine kanık olduktan sonra, işi Büyük Millet Meclisi'ne getirmeye karar verdi.

3 Aralık 1927, Cuma günü, Kılıç Ali, Çankaya Köşkü'ne gittiğinde, ortalıkta hiç kimseyi göremedi. Başyaver Rüsuhi, tek başına bilardo oynuyordu. Gazi'nin nerede bulunduğunu, sordu.

Başyaver:

— Kitaplıkta, İsmet Paşa ve Meclis Başkanı Kâzım Paşalarla birlikte görüşme konusu olan İhsan Bey işini görüşüyorlar, dedi.

— Çok iyi bir rastlantı; ben de bu iş için konuşacaktım.

Kılıç Ali, hemen Kitaplığa çıktı. Gazi, daha uzaktan onu görünce:

— İhsan için geliyorsun, değil mi? diye sordu.

— Evet, Paşam!

— İhsan, ne istiyor?

— Bağışlanmasını diliyor!

— Bağışlanmasını mı?

Bağışlanma sözünün yinelenmesi, Kılıç Ali'nin usunu başına getirdi:

— Ortada bir suç görmüyoruz ki bağışlanmasını dilesin! Yanlış söyledim. Yarın Meclis'te görüşülecekmiş. Zatı Devletinizin yansız kalarak, görüşmenin yansızca yapılmasının sağlanmasını, kendisinin bu konuda korunmasını, diliyor.

Kılıç Ali, Gazi'nin bu işten dolayı üzgün olduğunu sezer gibi oldu. O, Gazi'nin varlığından bu duyguları avlamaya çalışırken, Kâzım Paşa, söze karıştı:

— Biz, Paşalar, karar verdik; bu iş, bu biçimde sürecektir! dedi. Sonra, Gazi'ye dönerek şöyle sordu:

— Değil mi, Paşam?

Kılıç Ali, Kâzım Paşa'nın da İsmet Paşa gibi Topçu İhsan'a diş bilediğini görünce şaştı kaldı: Oysa, vaktiyle İstiklâl Mahkemelerinin güçlü adamlarından biri olan Topçu İhsan, okkanın altına gitmek üzere iken Kâzım Paşa'yı İsmet Paşa'nın elinden kurtarmıştı. Çerkes Ethem kardeşlerden kalan hesaplar görüldüğü sırada, İsmet Paşa, Kâzım Paşa'yı Çerkes Ethem'le birlik sayarak bavullarını aratmış, onu Keçiören'deki bir kulübede, gözaltına aldırmış, bir portatif karyola üstünde acı günler geçirmesine yol açmıştı. O zaman borusu çok yüksek öten İhsan, İsmet Paşa'ya kafa tutarak, tehlikeye atılma pahasına onu kurtarmış, sonra da Gazi'nin katında çalışarak, Kocaeli Grup Komutanlığı'na atandırmıştı. Kâzım Paşa'nın bu kerte korkunç bir minnet duygusu yoksunluğu içinde yüzdüğünü gören Kılıç Ali, anlatılmaz bir düş kırıklığıyla bayağı çarpılmış gibi oldu. Yüzü öyle değişmişti ki bu, Gazi'nin gözünden kaçmadı. Kâzım Paşa'nın daha da konuşacağını anlayan Gazi, araya girmek zorunda kaldı:

— İhsan, bizim devrim arkadaşımızdır. Kendisine verilen herhangi bir işi namusluca yapmış bulunduğundan, asla, kuşkumuz yoktur! Ancak iş, ne yazık ki kamuoyuna geçmiş bulunu-

yor. Bunu, şu ya da bu biçimde, giderek, parti içinde çözümlemiş olmak dahi, «Kesinlikle, bir iş vardı! Aralarında kapatıldı!» gibi kötü etkiler yapar. Ben, İhsan'ın bu işten büsbütün, kesinlikle, açık alınla çıkacağına inanıyorum. Yine, namuslu bir arkadaş olarak, onun elini sıkacağız. Bu nedenle, şimdi yapılacak iş, soğukkanlılığını koruyarak, yarınki görüşmede, mantıkla kendisini savunmasıdır! dedi.

Gazi, bunları söyledikten sonra, ayağa kalktı. Yemek zamanıydı; aşağı, yemek salonuna inilecekti. Merdivende, İsmet Paşa, biraz arkada kalarak Kılıç Ali'nin koluna girdi:

— Görüyorum ki Kılıç Ali, çok üzgünsün! dedi.

İsmet Paşa, yerinden kalkarak ağır ağır kürsüye geldi. Yukarıdan beri anlattığımız Havuz-Yavuz öyküsünü sözcüz sözcük anlattıktan sonra, sözünü şöylece sürdürdü:

— İlkin: 24 Ekim 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, bir görüşme sınırı yetkisi göstermiş, işin imzasından önce, yine Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesi Başbakan'ca kendisine bildirilmişken, eski Bakan, bu bildirgeye neden kulak asmayarak, imza etmiştir?

İkinci olarak: Mütehassıs fıkrasını Bakanlar Kurulu görüşerek itelemişken, bu fıkrayı neden benimseyerek imza etmiştir?

Üçüncü olarak: Ödeme işinde ortaklık lehine, neden, değiştirgemeler yapmıştır? Özellikle, öyle bir değiştirgeme ki ortaklık, hiçbir zaman bunları söz konusu etmemiştir!

Kısacası, durumun gidişi güvenceyi bozar görüldü. İşlemin yürütülmesinde: Bir Bakan'ın kanunca yetkili olmadığı işler vardır. Hazine'nin çıkarlarına kaygısızlık gösterilmişti. Bu davranışların nedenlerini, karışıklıklarını belirtmek Hükümet'in, Başbakan'ın gücü dışına çıktı. Artık, durum Büyük Millet Meclisi'nin işe el koymasını, Cumhuriyet Yargıçlarını ilgilendiriyordu. Bizim kanımızca, ortada kanuna aykırı, devlet çıkarlarına karşı yapılmış, oldubittiler, vardır. Bunların sorumlusu ile sorumluları olması gerekmektedir. Büyük Millet Meclisi İcra Vekâleti'nin sorumu bir kuruntu değildir.

Eski Bahriye Bakanı İhsan Bey'in, Yavuz'un onarımı sözleşmesinde 24'den 31 Ekim'e dek geçen işlemleri güvenceyi boza-

cak bir biçimde, Bakanlar Kurulu kararlarına aykırı, yetki dışında davranmaktan, devletin çıkarlarına kaygısız göstermekten. Divanı Âli'ye götürülmesini, öneriyorum. Bu önergemin göz önüne alınmasını, bir Hükümet, bir güven sorunu olarak ileri sürmüyorum. Şundan ki en sonra, bir adalet konusunda karar verilirken herhangi bir siyasal düşünüşün etkisini ortaya sürmekten dikkatle kaçınmayı bir ödev sayarım. Bu anlattıklarımla ben, bir devlet işi için, gücümüzün yettiğince, ödevlerimizin sınırı içinde bulunan işlemleri bitirmiş, sorunun yüksek uğraşlarınız alanına giren aşamasını, aziz emaneti taşıyan elinize vermiş bulunuyorum. Önergeye karar, ulusun, Büyük Millet Meclisi'nindir.

İsmet Paşa'nın bu tehlikeli suçlamasına karşı bir savunma yapmak, bilgi vermek üzere, Topçu İhsan, müsaade alarak kürsüye çıktı; şöyle konuştu:

— Baylar! Bu önerge dolayısıyla yüksek katınızda, büyük ulusumun katında, bütün uygarlık dünyası katında içtenlikle, ilkin sayın Başbakanım, liderim İsmet Paşa Hazretlerine, teşekkür ederim! Bu kutsal savaşımın, devrim başlangıcından beri büyük kurtarıcı çevresinde, onun gösterdiği yolda öbür fedakâr arkadaşlarımla birlikte çelik, demir bir cephe içinde yürümüş bir arkadaşınızım. Göğsüm, çok eski zamandan beri tanıdığım İsmet Paşa'ya övgü, sevgi duygularıyla doludur. Öyle sanırım ki o da beni bilir! Böyle de olsa, ülkenin kurtuluşu, ulusun çıkarı, kanunun dokunulmazlığı uğrunda, sevdikleri bir arkadaşlarına dahi bu işlemi yapmaları, başımızdaki kişilerin yüksekliği üstüne, gerek içeride, gerekse dışarıdaki kötü düşünenleri bile düşündürecek, ağlatacak bir durumdur. İsmet Paşa'ya bundan dolayı teşekkür ediyorum! Şimdi, af buyurunuz; kendileri herhalde çok zamandan beri üzerinde durduklarını sandığım bu iş üstüne yapmış oldukları incelemeleri tarihleriyle saptayarak ileri sürerlerken, ben henüz hazır değilim! Ancak, olayları anarak söyleyebilecek kerte belleğimde bilgi vardır. Bundan dolayı, Meclis'i aydınlatayım.

Topçu İhsan, bu kısa başlangıçtan sonra, İsmet Paşa'nın anlatışına yaklaşık biçimde bütün olayı anlattıktan sonra sözlerini şöylece sürdürdü:

— Yavuz, havuza alınırken bir kaza oldu. Havuzun ayakları ezildi. Yavuz, bir metre havuzun içine çöktü. Bakanlar Kurulu'nun onayıyla ortaklık, otuz haftada havuzu onardı. Bundan sonra, Fransızlara, «Gelin, işe başlayın!» dedik. Fransızlar, «Başlayamayız; şundan ki başlangıçta sözleşmeyi benimsediğimizde sigorta ortaklıkları yüzde bir ile sigorta ediyorlardı. Şimdi, havuzumuz kazaya uğrayınca, yine o ortaklıklar bu konuda tazminat verdiklerinden, bu tazminatı bizden çıkarmak istiyorlar, bundan dolayı da yüzde bir yerine yüzde dört, beş istiyorlar. Bu da şöyle böyle beş yüz bin Lira tutuyor. İki buçuk milyon Lira'ya onarılacak Yavuz için yarım milyon Lira sigorta parası veremeyiz!» dediler. İsmet Paşa Hazretleri de bu ayrıntıları bilmektedirler. Biz, «Yanlar sözleşmeye uymak zorundadırlar; değiştirgeme yapamayız!» dedik; giderek sözleşmeyi bozmaya dek yürümeye vardık; Ortaklığı protesto ettik. Verdikleri karşılıkta, şimdiye dek yaptıkları giderlerden söz ederek, bizce verilmesi gereken taksitlerin verilmediğini, ileri sürdüler. Bunun üzerine birinci taksiti sağladım. Ankara'da Bahriye Müsteşarı'nın Başkanlığındaki Komisyon'da görüşme sürdürüldü. İşin bu aşaması, işte, böyle olmuştur. Hukuk Müşaviri'nin emekliliğine gelince, bu doğru değildir. Emekliye ayrılmamıştır. Kendisi de şu sırada buradadır. Mütehassıs işi ise, İsmet Paşa'nın dediği gibi, Bakanlar Kurulu'nda görüşülmemiştir. Kabine'deki değişiklik işi ise, şöyle olmuştur: Bu değişiklikten, elbette, bilgim vardı! Ancak, sözleşmeyi imza ederken Bahriye Başkanı'ydım. Yoksa, Bakan olmadığım halde, kendime Bakan süsü vererek imza etmiş değilim. Bunu anlayamıyorum. Böyle yapmışsam, bana acımamalıdır.

Peki, neden Bakanlar Kurulu'nda görüşülmeyen işleri benimsedim? Şundan ki bu değiştirgeleri, Hükümet'in, Hazine'nin lehine buldum. Benimseyip imza edişimin nedeni budur. Şundan ki bu işin mütehassısı, sorumlusu olan komisyon, bunun, Hazine'nin lehine olduğunu söylemiştir. Muhasebe Kanunu'nun 136. Maddesi'nin son fıkrası, bana Bakan olarak, bu yetkiyi veriyor. Yüksek Kurulunuz, şimdi, önerge sahibi olan liderimizin önergesiyle, beni dinledikten sonra, araştırma yapılmak üzere, ilişkin

olduğu Encümene verip vermemek konusunda karara varacaktır. Ben, kendim, bu araştırmanın yapılmasını diliyorum. Karara gerek yok! Ben, bunu istiyorum!

Bunun üzerine, birkaç Mebus oturduğu yerden şöyle bağırdı:

— Hayır, biz karar vereceğiz!

Topçu İhsan, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Evet, hakkınızdır; onu yadsımıyorum! Karar veriniz; kararınız karşısında yerlere eğilirim! Rica ediyorum: Kanun gerekleri neyi buyuruyorsa yapınız! Yapılacaktır da! Zekâsıyla Türkiye'nin bir yıldızı, karakteriyle devrimimizin kılavuzu olan sevgili liderimizin, ülkenin güvenliği adına davamızın sonuna dek ayakları altında ölmeye namusum üstüne söz vermiş bir arkadaşınızım. Beni bildiği halde, benim üstüme araştırma yapılmasını istediğinden dolayı, ülkeye tunçtan heykeli dikilecek, Türkiye'nin en büyük Hükümet adamıdır. Bu olayı herkes, ülke içindekiler gibi, dıştaki düşmanlarımız da görsünler de Hükümet adamlarımızın yurt çıkarları üzerine nasıl titrediklerini anlasınlar! Sizden korksunlar! İsterseniz, ben kendi cezamı kendi elimle verebilirim!

Hatip, bu son sözü söylerken elini belindeki tabancaya atarak kendini öldürmek istediğini bildirince, hemen yakındaki birçok kişi üstüne atılarak, onun kendisini öldürmesini önlediler. Topçu İhsan, güçlükle yatıştırılarak yerine oturtuldu. Meclis, şu kararı verdi: Eski Bahriye Bakanı, Karma Komisyon'da sorguya çekilecek, Divanı Âli'ye gidip gitmeyeceği bundan sonra anlaşılacaktı.

Topçu İhsan, Adliye ve Teşkilâtı Esasiye Encümenlerinden oluşan kırk kişilik Karma Kurul karşısında hesap vermeye zorlandı. Karma Kurul'un Başkanı *Cumhuriyet Gazetesi* sahibi, Başyazarı, Muğla Mebusu Yunus Nadi, Tutanak yazarı Giresun Mebusu Hakkı Tarık'tı. Oturum başladığında, Başbakan, Topçu İhsan'a şöyle ünledi:

— İhsan Beyefendi, Kurulumuzun araştırmasıyla uğraştığı sorunları biliyorsunuz! Bu sorunun araştırılmasını, siz kendiniz dahi benimsemek erdemini göstermişsinizdir. Kurulumuzun görevi, söz konusu olan işte doğruya ulaşmaktır. Bu doğrunun, sonunda, lehinize çıkması, kurulumuzun dilekleri arasındadır.

Topçu İhsan, şöyle konuştu:

— (...) Affınızdan övünç duyarak söylemek zorundayım ki Kurulunuzca sorguya çekilmeye başlandığım şu sırada kaygı içindeyim. Şundan ki araştırmayı yapmakta olan bu Kurul'un Başkanı Beyefendi, hakkımda böyle bir girişime geçildiğini -benim bile bilgim olmadığı bir günde- suçlu olduğum sonucuna vararak, gazeteleriyle, imzaları altında yazdıkları yazılarla, beni bütün ulusuma suçlu olarak göstermiştir. Yine, bu Kurul'un tutanak yazarı olan Beyefendi de benzer biçimde gazeteleriyle beni sergilemekte rezil etmekte, bayağı, Başkan Beyefendi ile yarışa kalkışmıştır. Ben, bir yandan bunları görür, bir yandan da bana düşmanlık gösteren bir kişinin -yani, İsmet Paşa'nın (H.İ.D.)- bugünkü nüfuzu ile gücünü göz önüne getirirsem, hakkıyla kaygılanmakta haklı görülmez miyim?

— Siz, burada, salt, Yunus Nadi Bey'in karşısında sorguya çekilmiyorsunuz. Sorularımızı soracağız. Karşılıklarınızı vereceksiniz! Yargı, yüksek Meclis'indir! Kaygılanmayınız!

— Doğru vicdanınıza güvenerek, sorguya hazırım. Ancak, ilk önce olayı ayrıntılarıyla anlatacağım. Ondan sonra, sorularınızı sorarsınız. Açıklık istiyorum!

— İhsan Beyefendi; mahkeme karşısında değilsiniz! Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan arkadaşlarınızın karşısındasınız. Size belli birtakım sorular sorulacaktır. Bunların karşılıklarını veriniz; sonra savunma yolunda istediğiniz gibi söylersiniz!

— Başkan Beyefendi; ne soracağınızı pek iyi biliyorum! Başbakan Paşa, Meclis Genel Kurulu'nda beni suçladığı noktaları söyledi. Ben de o noktalar üstüne savunmamı yaparım. Açık göğüsle size yıllarca karşılık vermeye hazırım.

— Hayır; sizi sorguya çekeceğiz! Bu, kanun gereğidir!

— Mademki öyle, karşılık vermek zorundayım. Ancak, yine söylüyorum ki gazetelerdeki yazılarınızla bana düşmanlık gösteren kişinin bugünkü nüfuzu, gücü, beni korkutmaktadır.

— Benim soracağım sorular açıktır: Yanıtlarınız da açık olacaktır. Yargısını kamuoyu, ulus verecektir.

— Siz, ulusun kamuoyuna yargınızı daha önceden bildirdiniz!

— Sorularıma yanıt veriniz, İhsan Bey! Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Kurulu Başkanı olarak sizden soruyorum: Bahriye Bakanı olmadan önce nelerle uğraştınız; lütfen, söyleyiniz!

— Baylar! Damat Ferit'e suikast işinden dolayı İstanbul Hükümetince ölümle yargılanınca kaçtım. Ankara'ya geldim. Burada Mebus oldum. Bir süre sonra, İstiklâl Mahkemeleri kurulunca, Yüksek Meclis'in kararıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanı oldum. Yengiye dek İstiklâl Mahkemesi'nde yurt görevimi yaptım. Yengiden sonra, İstiklâl Mahkemeleri kaldırılınca, salt Mebus olarak kaldım. Ancak, madem ki soruyorsunuz; bildireyim ki ufak tefek ticaret işleriyle de uğraştım.

— İstanbul'da İstiklâl Mahkemesi Başkanı olarak bulunurken, herhangi bir ticaret işi üzerinde herhangi bir adamla anlaştınız mı?

— Söyleyeyim, Efendim! Pek iyi anarsınız ki o dönemlerde, arkadaşlar yasal biçimde kazanç yapsınlar, durumlarını düzeltsinler düşüncesi vardı. Bütün Mebus arkadaşlar, böyle düşünüyorlardı. Kimisi, Ortaklık temsilcisi, komisyoncu falan olmuş, kimileri de ticaretle uğraşmıştı. İşte, benim de o sıralarda bu konuda, ilişkilerim olmuştur.

— Bahriye Bakanlığı kurulmadan önce, bir tarihte Doktor Fikret Bey'in Keçiören'deki evinde Nâzım Bey adlı biriyle tanışmıştım. Bu kişiyi daha önceden görmeden tanırdım. Meşrutiyet Devrimi'nden önce Selanik Merkez Komutanı'ydı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin fedailerinden kalçasına bir kurşun yemişti. Enver Paşa'nın da eniştesi olacak. İşte, Doktor Fikret Bey, bu adamı benimle tanıştırdı. Nâzım Bey, Hükümet'in birtakım demiryolu levazımı alacağını işitmiş, bir fabrika temsilcisi de olduğundan, bunları Hükümet'e vermek istiyormuş. Ancak, Hükümet'e sözünü geçirecek nüfuz sahibi bir adam arıyormuş. Doktor Fikret Bey'le birlikte, nüfuz sahibi bir adamım, Hükümet'te tanınmış bir adamım; bunu gözönüne alarak, ben de bu konuda ça-

lışacak olursam gelirden bana da pay vereceklerini, söylediler. Böylece, aramızda bir anlaşma oldu. Ancak, o kerte kaldı. Ondan sonra, ne Nâzım Bey'i gördüm, ne de demiryolu işiyle uğraştım. Bu sırada, herkes cayır cayır para kazanıyordu. Bir hayli zaman sonra, İstiklâl Mahkemesi kaldırıldıktan sonra, beni görmeye gelenler arasında bir gün Azmi Bey de gelmişti. Hugositeyns adlı ortaklığın temsilcisi olduğunu söyledi. Ankara'da çalışmak üzere bana öneride bulundu. Ancak, bir parti adamı olduğumdan bu öneriyi ilkin benimsemedim. Herhalde liderimin onayını almalıyım, diye, Ankara'ya geldim. Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretleri'ne işi anlattım. Bana dediler ki: «Ticaretle uğraşmanız iyidir. Ancak, Azmi Bey kim oluyor ki o Hugositeyns Başkanı olacak! Sen de onun yanında hizmetli gibi ufak bir para karşılığında çalışacaksın. Bunu benimseme, kendisine de ki: Hugositeyns gelsin, ben onun işini yaparım! Gerekirse, ben onu kullanırım! dersin.» İşte, oradan aldığım bu düşün üzerine Azmi Bey'le ilişkiyi kestim. Bu iş de böyle kaldı.

— İstanbul İstiklâl Mahkemesi Başkanı iken bu olay vardır, demek? Bundan başka bir ticaret işi yoktur, değil mi?

— ....

— Nâzım Bey'i yine görmediniz mi?

— Hiçbir zaman! Hiçbir ilişkim olmamıştır!

— Azmi Bey'le görüştüğünüzde, Hüseyin Cahit Bey de var mıydı?

— Bilmiyorum. Ancak, Azmi Bey'le Serki Doryan'da yemek yerken Hüseyin Cahit Bey de vardı.

— Yemek yerken ticaret işi konuşuldu mu?

— Bir Alman vardı. Bu adam orada Almanca bir nutuk söyledi. Ne olduğunu anlayamadım.

— Hüseyin Cahit Bey çevirmedi mi?

— Hayır!

— Siz, Hüseyin Cahit Bey'i, bir süre önce, İstiklâl Mahkemesi Başkanı iken, sanık olarak yargılamıştınız. Ondan sonra, artık, birlikte yemek yemekte hiçbir sakınca olmadığını mı düşünüyorsunuz?

— Kuşkusuz! Giderek, Hüseyin Cahit Bey'i, mahkemede beraat edişinden sonra, ben Gazi'ye göndermiştim. Gazi Paşa da evinde birlikte yemek yedi.

— Nerede?

— İzmir'de! Beraat eden adamla herkes ilişkisini kesmek zorunda mıdır? Ben, yarın karşınızda beraat edersem, benimle konuşmayacak mısınız?

— Düşünmeye değer bir iştir. Ancak, şu var: Nâzım Bey, «Size ticaret işlerine değin otuz bin Liralık bir mektup veririm,» demiş, siz de otuz bin Lirayı benimsememişsiniz. En sonra, kırk bin Lira'da uyuşmuşsunuz. Bu mektubu almış, gitmişsiniz. Bunu söyleyiniz!

— Başkan Beyefendi! Ben, bu efsaneyi gazetelerden öğrendim. İki buçuk aydan beri Bakanlık'tan çekilmiş, evime kapanmış bulunuyorum. Elimde, ne dosya, ne memur var. Meclis'e bile gelmiyorum. Bildiğiniz gibi, düşenin dostu olmaz. En içten, fedakâr arkadaşlarım dahi artık kapımın önünden bile geçmiyorlar. Meclis'e uğradığım zaman da herkes, mikroplu imişim, gibi benden kaçıyor. Bu yüzden, evimden çıkmıyorum, Olup bitenleri salt gazetelerden öğreniyorum. Bu arada, Kozan Mebusu Ali Saip Bey'in de benim bir arkadaşımla birlikte, Yavuz Zırhlısı'nın onarımı işini kendisine vermek üzere anlaşarak, otuz-kırk bin Liralık bir mektup aldığımı, Yüksek Kurulunuz karşısında söylemiş olduğunu, işittim. Bu yalandır! Ben, Nâzım Bey'le bir şey görüşmedim. Bundan hemen dört yıl önce, Doktor Fikret Bey'in evinde tanıştıktan sonra, Nâzım Bey'in yüzünü bile görmedim. Ancak, şimdi görüyorum ki İsmet Paşa bana düşmanlık etmeye başlayınca, Ali Saip Bey de beni suçlayacak bir şeyler aramaya başlıyor.

— Nasıl olur?

— Anlatayım: Benim öğrendiğime göre, hakkımda araştırmaya başlanacağı sıralarda, Ali Saip Bey İstanbul'a gidiyor, Nâzım Bey'i buluyor. Nâzım Bey, kendisini gezdiriyor; şölenler veriyor. Ali Saip Bey, oradan Adana'yı onurlandırıyorlar. Seçim bölgemde bana karşı söylemediklerini bırakmıyorlar. Şimdi, bütün bunların nedenini söylemenin sırası geldi: Burada, bir Kozan

Sorunu vardır. Yani, Kozan olayı olduğunda, bilirsiniz, orada bir bölüm halkın, rakiplerini yok etmek uğruna Cumhuriyet'e karşı bildiriler yayımladığı söylentileri çıkmış, İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan araştırma sonucunda da bu bildirimlerin, halkça değil, kimi bilinen kişilerce hazırlandığı, anlaşılmış, bunlar arasında Ali Saip Bey'in de adı geçmişti. En sonra da bu düzeni kuranların başında bulunduğu kanısı oluşmuştu. Ben, böyle bir cinayeti düzenleyen bir arkadaştan sakınma gereğine inanarak, onunla ilişkimi kesmiş bulunuyordum. Bir süre sonra, seçimler yapılacağı sırada, Ali Saip Bey'in de Mebusluğu söz konusu olunca, dedim ki: Baylar, Kozan Olayı'nın düzenleyicisi olduğu söylenen böyle bir adamı yine nasıl Mebus yapacağız? Benim Seçim Komitesi'ne apaçık söylediğim bu sözü Ali Saip Bey işitmiş, işte, şimdi öç almak uğruna bu işleri çıkarıyor. Rica ederim; eğer ben, Ali Saip Bey'in ileri sürdüğü gibi Nâzım Bey'den otuz-kırk bin Liralık bir mektup almışsam, iki buçuk yıldır Bakanlık'ta bulunduğum halde, bir Mebus olarak, denetim hakkını kullanarak, neden bu sorunu ortaya atmamışlar da şimdi, tam İsmet Paşa'nın, bana düşmanlığı kendini gösterirken bu efsaneyi uyduruyor? Baylar, böyle bir şey yoktur! Eğer, olmuş olsaydı, yadsımaya hiç gerek görmezdim. Ben, öyle bir adamımdır ki şerefsizim, saklamam! Esasen, Mebusların bu gibi işlerle uğraşmaları yasak mıydı ki saklayayım? Sonra, ben Yavuz'u Bakanlığım sırasında, Nâzım Bey'in temsilcisi bulunduğu kuruluşun rakibi olan Sen Lazar Ortaklığı'na ihale etmiştim. Öyleyse, mektup bendeyse, neden gelip de bana, «Sen Yavuz işini rakibime verdin; o halde, mektubumu geri ver!» dememiştir? Hem işini yapmayayım, hem de otuz-kırk bin Lira'sını alayım. Böyle şey olur mu? Gerçekten, suphanallah, baylar! Deli olmak, işten değil!

İsmet Paşa, beni Flandr'ın rakibi olan Sen Lazar Firması'na Yavuz'un onarımını verdiğimden dolayı kınamak istiyor. Siz de şimdi, büsbütün tersini yani Sen Lazar'ın rakibi olan Flandr'dan otuz-kırk bin Lira aldığımı ileri sürerek, beni kınıyorsunuz. Yeryüzünde bunca tuhaf şey olur mu?

— Ancak, biz, bu işle ilgili olan Doktor Fikret Bey'le Nâzım Bey'i dinledik. Dediler ki İhsan Bey'le birlikte çalışmak üzere bir

Ortaklık kurduk. Oysa, siz, salt demiryolu rayları için aranızda bir birlik olduğundan, söz ediyorsunuz. Yavuz işinin kesinlikle söz konusu olmadığını söylüyorsunuz. Ben, şimdi size durumu açıklayayım: Bilirsiniz ki Bahriye Bakanı olduğunuzda Yavuz'un onarımı işi, iki aşama gösteriyordu: Birisi, Milli Savunma Bakanlığı zamanında Yavuz'un onarımına karar verilmesidir. Bu konuda öneriler olmuş. «Yollayın Yavuz'u İngiltere'ye, onaralım!» demişler. Biz de, «Hayır; Türkiye'de onarın!» demişiz. Bu konuda birçok haberleşmeler olmuş. En sonunda, sizin Bakanlığınızın zamanında, Yavuz'u yaptırılacak bir havuz üzerinde onartmak gerektiği sonucuna varılmış. Bundan dolayı, size hatırlatırım ki Yavuz'un onarım işi, sizin Bahriye Bakanı oluşunuzdan önce söz konusu idi. O zaman, adamlar da gelmişti. Bu arada Nâzım Bey de gelmişti. Doktor Fikret Bey de girişime geçmişti. Yine, o zaman, yani sizin Bakanlığınızdan önce, sorun, havuz yapmak, Yavuz'u onarmak diye ikiye ayrılmıştı. Bu, böyledir!

— Ben, Bakan olduğumda, benden önce neler yapıldığını bilmiyordum. Bilemezdim. Buna olanak yoktu. Ancak, Yavuz'un ivedi onarımı işi benim Bakanlığım zamanında söz konusu oldu. Yavuz'un onarımı, bütün denizciler için bir ideal olmuştu. Yüksek Meclis de bunun uğruna bir kanun çıkardı. Bir de Bakanlar Kurulu kararı alındı. Bundan dolayı Bahriye Bakanlığı Fen Kurulu ile ilgilenenler düzenlenen onarım listeleriyle şartnameler, onarım işini yapabilecek kuruluşlara gönderilerek, bu koşulları benimserlerse pazarlık etmek üzere Ankara'ya gelip görüşmeleri bildirildi. Andığıma göre, kendilerine bu biçimde başvurulan biri Flandr, öbürü de Sen Lazar'dı. Başka bir ortaklık daha var idiyse de onarımı üstüne alamadı.

— Müsaade edin; dosyaları yakından inceleyerek anlaşılan sonucu bildireyim! Yavuz'un onarımına 1923 yılının sonuna doğru başlanıyor; ilk öneriler arasında Nâzım Bey'in önerisi de vardır. Bu öneriler incelenmiştir. Geminin, aynı zamanda inşa eden Flandr Firması'na verilmesinin uygun olduğuna değgin bir rapor vardır. Bu, sizin Bakanlığınızdan çok önceye değgin bir iştir. Sonra, 21 Mayıs'tan sonra gelen havuzun ayrı yaptırılması, Yavuz'un ayrı onarılması kararlaştırılmış olduğu görülüyor ki bu

da Bakanlığınızdan öncedir. Bu karar, şu sonucu anlatıyor: İngiltere'de bir Alman havuzu vardır. Bunu oradan almak daha uygundur. Bahriye Bakanlığı, 1924 Ocak ayının başında kurulmuş olduğuna göre, siz işe bu koşullar altında, yani havuzun ayrı alınması, Yavuz'un ayrı onarılması biçiminde el koymuş bulunuyorsunuz. Siz, bunun üzerine İngiltere'deki hazır Alman havuzunu aldırmak üzere Amiralik'ten emekli Hikmet Paşa'yı İngiltere'ye gönderiyorsunuz.

— Evet! Bu Hikmet Paşa bana geldi: «Ben, İngiltere'de çok bulundum. Dostlarım da vardır. Size bu havuzu doğrudan doğruya İngiliz Bahriyesi'nden ucuz olarak alabilirim. Bana da uygun bir komisyon verirsiniz!» dedi. Teşekkür ettim. «Yalnız, biz, başka gidere karışmayız; siz, nasıl isterseniz İngiltere'ye gidersiniz! Durumu bize bildirirsiniz! İşimize gelirse alırız; size de bir komisyon veririz!» dedim. Hikmet Paşa, işte, bu biçimde İngiltere'ye gitti. Oradan bize yazdığı mektupta, İngiltere Hükümeti'nin, Vikers Ortaklığı'na opsiyon vererek bunun süresinin sonuna dek havuzun satışını önlediğini, bundan dolayı beklemek gerektiğini, bu süre bittikten sonra ise, havuzun kesinlikle Türkiye'ye satılacağını, bildirdi. En sonunda, opsiyon süresi sona erdi. Bu kez de havuzun doğrudan doğruya bize satılmak istenmediğini, arttırmaya konulacağını, artırmaya katılmak üzere para göndermekliğimizi, bildirdi. Hikmet Paşa, en sonra komisyoncu idi. Kendisini böyle tanıyorduk. Bundan dolayı, kendisine gerekince verilmek üzere, Londra Elçimizin buyruğuna beş bin İngiliz Lirası gönderdik. Ancak, bu sırada İngiltere'de bulunan Zaharof adlı zengin Yunanlının, Yavuz'un onarımından korktuğundan, havuzu almamızı önlediği, haberi geldi. Londra Elçimiz de bize yazdığı mektupla, havuz işinde Hikmet Paşa'nın başarı sağlayamayacağını, esasen bu havuzun gereksinime elverişli bulunmadığını; giderek, İngiltere Hükümeti'nin bunu bize salıklamadığını, bildirdi. Baylar! Hepimizin vicdanına başvuruyorum: Türkiye Bahriyesi'ne, bir işe yaramadığı bildirilen bir havuzu alabilir miydim?

— Şimdi, beni iyi dinleyiniz, İhsan Bey! İşi yapan Hikmet Paşa'dır! Gönderdiğiniz beş bin Lira teminat akçesi, artırmaya katılmak üzere İngiliz veznesine yatırılacaktı. Ondan sonra art-

tırmaya katılınarak, havuz kırk yedi bin İngiliz Lirası daha verilerek alınacaktı. Ondan sonra da evraktan anlaşıldığına göre, yüz küsur bin Lira ile bu havuzu onarmak için gerekecekti. Demek ki İzmit'e geldiğinde bu havuz bize iki milyon Lira'ya mal edilmiş olacaktı. Oysa, İngiltere Hükümeti'nin de bildirdiği gibi, bu havuz kullanılışa elverişli değilmiş. Öyleyse, bunca para sokağa atılmış, aynı zamanda, Yavuz'un onarımı da hayli geciktirilmiş olmayacak mıydı? Londra Elçimiz Zekâi Bey ise, size «Hikmet Paşa denen adam, bir komisyoncudur; Bahriyemizin temsilcisi olamaz! Bundan dolayı, bu işin sorumluluğunu yüklenecek iki üç kişilik bir kurul gönderin. Onlar, havuzu muayene ederek alsınlar!» diyor. Siz ise, teminat akçesini gönderip, havuzu muayene ettirmek gereğini duymadan satın almaya kalkıyorsunuz. Londra Elçiliği işe karışmamış. Teminat akçesi de gecikmeden vaktinde gitmiş olsaydı, bu çürük havuzu almamış olacaktınız. Bu yanılgıyı benimseyiniz, işi bitirelim!

— Başkan Beyefendi; olsaydı olacaktı, olmasaydı olmamalıydı, gibi sözler, yargılamada geçerli olmayan mantıklardır! Ben, havuzun ne gibi teknik koşulları bulunduğunu, Yavuz için elverişli olup olmadığını bilecek yetkiye sahip değilim. Havuzun alınması için parayı gönderen de ben değilim. Bahriye Bakanlığı'nın yetki sahibi olan Donanma Dairesi ile, Gereç ile Teknik Daireleri Başkanlarıdır. Benim bu yetkili teknik dairelerim incelemelerde bulunup bu havuzu almak gerekir demedikçe, Hikmet Paşa değil, Başbakan bile buyursa, ben havuz almam! Teknik Dairesi, «Al!» demiştir. Rica ederim! Bakan, siyasal bir memurdur. Bu gibi işlerde yetki sahiplerinin oyunu alır. Ben de almışımdır.

— Peki ama bu havuzu almak üzere Hikmet Paşa'yı göndereceğinize bir Teknik Kurul gönderemez miydiniz?

— Gönderemezdim. Şundan ki havuz alınacak mı, alınmayacak mı daha belli değildi. Bahriyelilere sorun, bir tek çatalın kırılmasından dolayı, birçok subayı haşlamışımdır. Böyle bir zamanda, niteliği henüz belli olmayan bir iş uğruna Bahriye'nin zaten üç buçuk kuruşluk bütçesinden para verip bir Teknik Kurul

gönderemezdim. Ancak, daha sonra, iş gerçekleşince, Teknik Kurul gönderilecekti. Havuz, işimize gelirse alınacaktı. Donanma Dairesi, Gereç Dairesi Başkanlarını çağırınız, sorunuz! Böyle mi olacaktı, söylesinler! Rica ederim; benim kafam, gramofon plağı değildir, her noktayı size anlatabilsin! Yoksa, Hikmet Paşa'yla uyuşarak mı bu işi yaptığım kuşkusu oluşuyor?

— Öyle bir şey yoktur! Ancak, Hikmet Paşa gitmiş, sizin adınıza davranmış, arttırmaya girmeye hazırlanmış. İstediği teminat akçesi gönderilmiş. Bu sırada, Londra Elçiliği işe karışarak, Bakanlığın gözünü açmış; talih yardım etmiş, biz de bu işten kurtulmuşuz. Yoksa, iki milyon Liramız gidecekmiş.

— Yineleyeyim: Hikmet Paşa, ikinci elden satılması olasılığı olan bir havuzu bize doğrudan doğruya, pek ucuza almak vaadiyle, bir komisyoncu olarak gitti. Havuzun alınıp alınmaması kararını ise, Bakanlığın yetkili Fen Dairesi saptamakla yükümlüydü. Sorun, budur. Son sözüm bu. Fen Kurullarına sorunuz. Ancak, talih yardım etmiş de bu iş olmamış. Siz, beni, olan bir şey varsa, ondan kınayınız! Sonra, benim Müsteşarım vardı. Bu Müsteşar Hüsamettin Bey'i ben, Cumhurbaşkanı Hazretleri'nin: «Bunu al; Müsteşar yap!» salıkları üzerine aldım. Bütün işlemlerde olduğu gibi, bu işte de onun düşünceleriyle kanılarını almayı unutmadım. Giderek, benden çok, o, bu işlerle uğraşıyordu. Onu çağırın, sorun!

Topçu İhsan'ın felâketini hazırlayan soruşturma bununla bitmiş sayılırdı. İsmet Paşa, bir kez Topçu İhsan'a takmıştı. Onu dört bir yandan kuşatmış, habire çevresine bir mahpusane duvarı örmekteydi. Bu duvarları ören ustalar arasında, Karma Kurul, suç ortağı sayılan birçok kişi, eski ve yeni kabinelerin Bakanları, en sonra, baş usta İsmet Paşa vardı. Uzun uzadıya yapılan sorgulardan, soruşturmalardan, tanıklıklardan sonra, Topçu İhsan'la kimi suç ortakları(!)nın Divanı Âli'ye verilmesine karar verildi. Bu karar da bir tutanakla, Büyük Millet Meclisi'ne bildirildi.

28 Ocak 1928 günü, Topçu İhsan'ın davası, büyük bir gürültüyle Meclis'e getirildi. Dinleyici locaları, yerli ve yabancı meraklılarla, tıklım tıklım, doluydu. İlk kez bir Bakan'ın dokunulmazlığı kaldırılacaktı. Sonra da, yargısı önceden verilmiş olan

Divanı Âli işi başlayacaktı. Bütün yabancı Elçiler, locaları süslüyor, İsmet Paşa, bakanlarından bir demet ortasında Meclis'e egemen oluyordu. Devlet gücünü elinde tutan bir kişinin, öç alırken, nice oyunlar, sahnelemeler yaptığı bugünkü oturumda pek iyi görülmekteydi. Meclis'te tek ses yoktu. Başkan General Kazım (Özalp) kalkarak Topçu İhsan'a ünledi. Buraya dek olanları bütün dünya bildiğinden, bu temel üzerinden kalkıp savunmasını yapmasını, söyledi. Topçu İhsan, yürekli ve soğukkanlı görünmeye çalışarak, kürsüye geldi. Kendisine kapalı bir yığın eski arkadaşlarının yüzlerine şöyle bir göz gezdirdi. Hepsinin, İsmet Paşa'nın yüzü gibi bir düşmanlık maskesiyle örtülü olduğunu görür gibi oldu. O zaman, bir egemene meydan okumanın insanı nerelere getirebileceğini anlar gibi oldu. Demek, Gazi de kendisini bırakmıştı. Yoksa, ufak bir işaretle bu korkunç rezaleti baştan örttürebilirdi. Kendisinin hırsızlık yapmamış olduğunu en iyi Gazi bilmez miydi? Demek ki o da kendisini İsmet Paşa'ya kurban olarak vermekte sakınca görmemişti. Topçu İhsan, böyle düşünerek, eski askerliğinden gelen bir yiğitlikle, İsmet Paşa'nın, biraz ötede esmer yüzünün ortasında iki kin, öç yıldızı gibi parlayan kendi üzerine dikilmiş kara gözlerine tiksintiyle bakarak, savunmasına şöylece girişti:

— Söyleyeceklerimin amacı, encümen raporunu tahlil etmekse de hiçbir zaman yargıdan düşürmek değildir. Benim suçsuz ya da suçlu olup olmadığımın, Cumhuriyet Adliyesi'nden çıkacak bir kararla anlaşılmasını istiyorum. Adliyemizin geçireceği bu sınavdan yengiyle çıkacağıma inancım vardır. Ancak Divanı Âli'den çıkacak karardır ki benliğime vurulmak istenen suçluluk damgasını silecek, temizleyecektir.

Baylar, bilirsiniz ki her devrim sonucunda, devrimciler, birbirlerini darbelemeye başlarlar! Devrimci olarak yaşayan, en sonra Bakan olan ben, İhsan Bey, hırsız bir Bakan olarak gösterilmemeliyim. İhsan, Cumhuriyet'e leke süremez, Yavuz'un toplarını çalamazdı. Ancak, Cumhuriyet'in bağrında, ne yazık bu iğrenç olayın dalgalandığı görülüyor. Ben, elinde devrim bayrağı, cebinde banknot destesi taşıyanlardan değilim.

Gönlüm isterdi ki Yüksek Kurulunuz arasından bir bireyi, özellikle en sorumlu bir Bakanlığı üstlenmiş olan bir arkadaşınızı en ağır bir suçla suçlarken bana karşı toplanan kanıtlar, hiç olmazsa bir kerteye dek kandırıcı olsun. Oysa, tutanak, sürümünü sağlamak uğruna her yana saldırmaya alışmış bir gazete başyazısı niteliğindedir. Ben, bu kerte ahlaksız olduğumu, ancak, bu tutanağı okuyunca öğrenmiş bulunuyorum.

Havuzun yapımını devlete bir kırıntı zarar vermeyerek başardım. Bir de on para harcamadan mayın fabrikası yaptırarak, devlete armağan ettim. Havuz işinde «Dok Bav» karşısına Flandr'ı çıkararak, bir mayın fabrikası, Yavuz'da da Flandr'a karşı Sen Lazar'ı çıkararak ulusa bir milyon Lira kazandırdım. Buna bakmadan, ağır bir suçlamayla yargılandığımdan çok üzgünüm. Ancak bu işi, Türk Yargıçının adaleti çözümleyecektir. Adliye, her ülkede olduğu gibi, bizde de bağımsız bir güç olarak görünmektedir. Beni Divanı Âli'ye göndermekte ikirciklenmeyiniz. Şundan ki son bir doğruluk gösterisi olarak bunu sizden istiyorum. Adalet karşısına gözümü kırpmadan gideceğim.

Topçu İhsan'dan sonra, İsmet Paşa kürsüye çıkarak, bütün ağırlığını ortaya koydu. Şöyle konuştu:

— Kurulun tutanaklarını okudum. Sanığın savunmasını dinledim. Tutanakta, kendisine düşmanlık eden kişinin nüfuzuyla gücünden korktuğunu söylüyor. Bu, ben olacağım. Ancak, düşmanlık etmeye bir neden göstermek gerekir. Yavuz işi için, 13 Kasım'da araştırmaya başladık. Kendisiyle Bakan arkadaş olarak 31 Ekim'le 1 Kasım'da ayrılmıştık. Bu iki tarih arasında düşmanlık nedeni olarak ne söylenebilir? Geçen biricik olay, Yavuz sözleşmesinde yaptığı değiştirgemelerle koyduğu imzadır. Sorundan temiz çıkmasının tek çözümü, söz konusu olan hesabın, temiz olarak verilmesidir. Başka çözüm yoktur. Yıllarca birlikte çalıştığı arkadaşlarının, eskiden birlikte çalıştığı arkadaşlarla, hepsinin kendisine karşı birleşerek söz söylemeleri olasılığını mı anlatmak istiyor? Bunu söyleyebilmek için kendi işinden başka, Bakanlar Kurulu'na bir işte isteyebileceği bir şeyi yaptırabildiğini söylemelidir. Tutanaktaki anlatımlarında gördüm. Bakan olunca, bir

adam özel karakter sahibi olurmuş. Bu ne demektir? Karakter, varsa vardır! Ne ise, odur! Yalnız, gerek benden önceki Hükümet'te, gerek benim Başkanlık ettiğim Kurul'un içindeki Bakanlarla ilişki kurmak uğruna onlar gibi bir karaktere bürünmek zorunluluğunu doğruluyor. Demek ki aramızda takma, taklit bir karakterle oturuyordu. Yazık, savaşlarda topladığımız onurları böyle mi koruyacağız? Yazıklar olsun, İhsan Bey! Cumhurbaşkanı Hazretleri'nden de türlü fırsatlarla söz etmekten çekinmemiştir. Bahriye Müsteşarı Hüsamettin Bey'in, kendisine Cumhurbaşkanı Hazretleri'nce salıklandığını söylemiştir. Eğer, kendisinin yanında Müsteşar bulunurken yaptığı işlerde, yöntemsiz, yolsuz işlemler görüşülmüşse, bunun vaktiyle yapılan bu salık ile bir ilişkisi olduğunu anlatmak istemiştir. Bununla ne ilişkisi var? Müsteşar Hüsamettin Bey'e gitmek gerekmez. Doğrudan doğruya, salt, kendisini Bakan olmaya değer gören de Cumhurbaşkanı Hazretleri'dir. Ancak, Cumhurbaşkanı Hazretleri, onun bugün böyle yapacağını bilebilir miydi? Salt sorun nedir? Devlet, bir havuz almak istiyor. Tıpkı, silah gibi, bir havuz almak istiyor. Bakan olan bu kişinin düşüncesi, belli bir havuz almak doğrultusundadır. Ne var ki bu havuzun kullanılmasının güç ve tehlikeli olduğunu söyleyen mütehassısları dinlemiyor. Havuz, ilk çalışma sırasında kazaya uğruyor. Bütün ülkenin başına yıkılıyor. Yine, içi sızlamıyor. Mütehassıslar, geliyorlar: «Amaca uygun değildir; düzeltilemez!» diyorlar. Oysa, devlet buna iki milyon küsur Lira vermiştir. Bu ne biçim iştir? Satranç mı oynuyoruz? Ülke, bu kuruluşu kurmak uğruna, bir Lira eden bir silaha on Lira vererek, ancak, bunu vermek uğruna bütün çocuklarını ortaya atarak, bütün ulusun fedakârlıklarını sağlayarak çalışmıştır. Bu günleri nasıl unutuyoruz? Sonra, kuruluştan sonra, bu ulusun, dişinden tırnağından arttırıp biriktirdiği milyonları kaldırıp bu çürük havuz için bu eski Bakan, gözünü kırpmadan harcıyor. Ben, ilk önce, neden bu kötü sonuca varmışız, sorusunu düşündüm. Bir yöntem ya da herhangi bir kanun eksikliği midir, diye şaşırdım. Araştırma Kurulu'ndan, bütün işlemlerin sonuçlarından bu kuşkuları çözümlüyoruz. Bu kalp malı, bu orduya sürmek uğruna, eski Bakan'ın, devlet yöntemlerinde, kanunlarında sığınabileceği hiçbir madde, hiç-

bir şey bulunmadığı saptanmıştır. Baylar; Kurul'un doğrulttuğu görevini kötüye kullanma sanısı, iç kanımızla söylüyoruz; hakkıyla ereğine doğrultulmuştur! Zararlar büyüktür. Devletin büyük zararlarından başka, kendi onurlarımız saldırıya uğramıştır. Bizi bu durumlara düşürenlerin ruh durumlarını aramak uğruna çok çalıştım; Tutanaklardaki genel hikâyelerinden, eğilimlerinin ne kerteye dek vardığını, öğrendim. Ancak, cüretlerinin nedenini anlayamadım. En sonra vardığım sonuçlar, bu adamlar böyle Meclis karşısında hesap sorulacağına, Divanı Âli kurulacağına, onun karşısında yargılanacaklarına inanmamışlardır. Teşkilâtı Esasiye'ye, Cumhuriyet'e inanmamışlardır.

Vaktiyle, bizim çocukluğumuzda devlet malını kötüye kullananlar, nasıl Padişah'a sığınırlar idiyse, zamanın devlet malını kötüye kullananları da, «Devrim bitmemiştir!» teranesini siper ediyorlar. Vah, vah! Görülüyor ki karakter benzeridir; davranış benzeridir. Her iki durumda gördüğümüz, içi sızlatan şey, devlet malını kötüye kullananların başlarını yem torbalarına sokup kaba gösterilerde bulunmalarıdır. Divanı Âli'nin karşısına gideceğiz. Şundan ki yurdun savunması, Cumhuriyet Kanunları ve onurlarımız suikasta uğramıştır. Büyük Mahkeme'den savunma korunmasını isteyeceğiz. Yargıçlardan adalet bekleriz!

İsmet Paşa'nın bu Yargıçları, mahkemeleri, kamuoyunu etkileyecek biçimdeki saldırı nutku, özellikle Topçu İhsan'ın başına kocaman bir göktaşı gibi düşmüş, onu yere yapıştırmıştı. Paşa, Divanı Âli denen yere de bu konuşmasıyla yıldırıcı bir gözdağı vermişti.

Oturumun sonunda Meclis'ten, süklüm püklüm, çıkan Topçu İhsan, ezilmiş varlığının yıkıntıları arasından şöyle mırıltılar koyverdi:

— Vallahi, Bahriye Bakanı İhsan'ın bu duruma düşeceğini düşte bile görseydim inanmazdım!

İsmet Paşa'nın buyruğundaki Büyük Millet Meclisi ivedi olarak karar verdi: Danıştay-Yargıtay Başkanları'yla üyelerinden oluşan Divanı Âli, 2 Şubat günü Topçu İhsan'la öbür sanıkların tutuklanmalarını, buyurdu. Yargılama başladı, Nisan'a dek sürdü.

Yargıçların karşısından bir yığın insan geçti: Bunlar arasında Mebuslar, sorumlu denizciler, firma temsilcileri, Bakanlar ve Başbakan İsmet Paşa dahi vardı. 15 Nisan günü, karar bildirildi:

Topçu İhsan, suça girişmekten dolayı iki yıla hüküm yedi. Suçunu belirleyen karar, kısaca şöyleydi: Ancak, «Elinde olmayan önleyici nedenler yüzünden, suçun oluşmasını gerektiren edimleri bütünleyememek kertesinde sözü geçen suça girişmekten dolayı...»

Topçu İhsan, iki yıllık hapis kararından sonra, ünlü Ankara Cezaevi'ne gönderildi. Karyolasını özel bir koğuşa kurarak adaletsizliğin verdiği öç duygularıyla perdelenen gözlerini, geçmişin tatlı düşlerine dikti. İki yıllık hapis cezasından sonra, iki yıl da memuriyetten yoksunluk cezasına çarptırılmıştı. Bu korkunç dört yıl, bir insanın yazgısını, ölünceye dek kapkara bir mutsuzluğa, unutulmuşluğa yolcu edebilirdi. Hükümlü, iki yıl rütbesinden de yoksun edilmişti.

Sapancalı Hakkı, bir yıl ağır hapse hüküm yemiş, Doktor Fikret'le Nâzım da dörder aya çarptırılmışlardı.

İZİN

«Uygulayan, yapan; karar verenden her zaman daha güçlüdür.»

Mustafa Kemal.

Bir gece, her zaman olduğu gibi geç vakitlere dek baş başa oturup ünlü sofranın tadını çıkartan Paşa'yla, çok eski arkadaşı Nuri (Conker), bir iki yaran daha karşılıklı oturmuş, içiyor, yârenlik ediyorlardı. Birdenbire, Paşa'nın hatırına beş yıl önce Paris'e Elçi gitmiş olan yine çok eski arkadaşı Fethi geliverdi. Yerini İsmet Paşa'ya kaptırmış, Başbakanlığı beş yıldır ona bırakmış olan Fethi, Türkiye'nin kaskatı bir diktatörlük içinde sıkışıp kaldığını görmekten üzgündü. İsmet Paşa, Türkiye'de sert, sıkı

bir kışla yaşamı kurmuştu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bile bu kışlanın duvarı içinde hapsedilmiş gibiydi. İsmet Paşa, köylünün durumunu bir arpa boyu ileri götürmüş değildi. Amerika'yla Avrupa'yı kasıp kavurmaya başlayan iktisat bunalımı, Türkiye'yi fenersiz yakalamıştı. Bütün köylü yurttaşlar, yol parası diye kendilerinden alınmak istenen parayı veremediklerinden, kadın-erkek, çoluk-çocuk kış kıyamette yollarda taş kırıyor, yol vergilerini böylece ödüyorlardı. Sonra, yapılan bu yollar da onlara gereken yollar değildi. Onları kasabalara götüren patikalar, cılgalar, hep eski durumdaydı. Onlar, kentlilerin, kasabaların yollarını yapmaya zorlanmaktaydılar. Ülkenin birçok stratejik bölgeleri, düşman kolayca gelmesin diye temelli yolsuz bırakılıyor, demiryollarıyla uzun, büyük yollar da iktisat bakımından değil de askerce düşüncelerden esin alınarak yapılıyordu. Yine stratejik ereklerden dolayı, Fevzi Çakmak, Karadeniz boyunu baştan başa yolsuz bırakmıştı. Ülkede bir inşa sıtması yaratılmışsa da bu, devlet müteahhitlerinin elinde çarçur oluyor, bireyler, bu yoldan zenginleşip burjuvalaşıyordu. Milyonlarca köylü yollarda geceli gündüzlü taş kırıyor, devlet müteahhitleri de böylece para kırıyorlardı.

Kuzey komşumuz Sovyetler, Türkiye'de büyük kombinalar yapmak üzere kollarını sıvamışlar, Anadolu'nun birbirine uzak bölgelerinde dört başı bayındır fabrikalar kuruyorlar, buralarda ilk kez binlerce işçi bir araya geliyor, devlet kapitalizminin bu dev kuruluşlarında Türk işçi sınıfının büyük toplulukları olarak, hevesle çalışıyorlardı.

Ülkede, Gazi Mustafa Kemal gibi büyük bir simge yükselmekteyse de İsmet Paşa ile gedikli Bakanları, her şeye egemendi. Bu kaskatı rejim içinde en çok tedirgin olmaya başlayanlar, köylülerdi. Bütün vergiler onların sırtına binmişti. Aşar Vergisi kaldırılmışsa da onun yerine daha başkaları gelmişti. Tahsildarlar, köylerin baş belası olmayı sürdürüyorlardı. Güvenlik güçlerinden jandarmalarsa, eski dönem zaptiyeleri gibi, köyleri, kasabaları kasıp kavuruyorlardı. Bu arada kapatılmış olan bütün dergâhlar, tekkeler alabildiğine örgütleniyor, gericilik, son kerte

dikkatli adımlar atarak en ileri mevziileri ele geçirmekte birbiriyle yarışıyordu. Köylerdeki birçok ev, kapatılmış olan tekkelerin görevini görüyor, Şeyhler, müritler, her yanda vızır vızır işliyor, onlar da köylünün sırtındaki son çulunu alıyor, ancak bunun karşılığında onlara salt umut veriyorlardı. Hele, doğu bölgemizde halk, büsbütün çapraşık bir felâket çamurunun içinde yüzüyordu. Bir kez, iktisat çıkmazında boğuluyor, öbür yandan da siyasal bir çıkmazın labirentlerine sürükleniyordu. Bu bölgeye, salt, içeriden değil, dışarıdan da tedirginlik kirpileri sokuluyor, halk iki kat umutsuzluk içine gömülüyordu.

Ülkedeki bu kördövüşünü, Paris gibi demokrat bir bölgeden seyreden Büyükelçi, eski Başbakan Fethi, bir gün Mustafa Kemal'in de ülkenin diktatörlük havasından boğulduğunu duyuran bir esin aldı. Mustafa Kemal, artık tek başına, İsmet Paşa'nın bu deveyi güdemeyeceğini anlamış, Türkiye'yi, batıya bir mavi pencere açarak, biraz havalandırmak istiyordu. Bu pencereyi de ancak, eski içten arkadaşı Fethi açabilirdi. Onu doğrudan doğruya çağırıp Başbakanlığı kendisine vermek, elbette yakışık almazdı. İsmet'i kuşkulandırmamak gerekiyordu. Paşa bu yöntemi yumuşatmak, Türkiye'yi geniş bir mahpusane olmaktan kurtarmak uğruna bir şeyler yapmak istiyorsa da bunu suya sabuna dokunmadan yapmayı kuruyor, Fethi'nin izin alarak Türkiye'ye gelmesini istediyse de bunu Fethi'nin kendi isteği olarak göstermek istiyordu. İşte o geceki toplantıda bunu kurnazca, şöyle ortaya attı:

— Ali Fethi Bey, izinli olarak İstanbul'a gelmek istiyor. Ancak, istemi, çok, senli benli, olduğundan benimsemedim.

Bunun üzerine, gerek Paşa'nın, gerekse Ali Fethi'nin çok içten arkadaşları olan Nuri (Conker), buna bayağı üzülerek, Paşa'yla her zaman yaptığı şakaların dozunu biraz kaçırarak, şöyle konuştu:

— Koca bir Elçi eteklerinizden öperek izin isteyecek değil ya!

Gazi, arkadaşının bu sözüne kızarak sert bir karşılık verdi.

Nuri Conker de Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'nı unutarak sinirlendi. Gözleri kararararak, şöyle yanıt verdi:

— Mustafa Kemal Efendi! Mustafa Kemal Efendi! Böyle diktatörce davranışlarda bulunursan, bu ulusu yüzüstü bırakırsan, topladığın sevgi ve saygıyı yitirirsin!

Gazi Mustafa Kemal, Nuri'nin sınırı çok aştığını gördü; acı acı gülümseyerek çocukluk arkadaşına şöyle dedi:

— Çocukluğumda bile anamın bana, «Paşa!» dediğini bilirsin. Bu kerte, senli benli, davranışa, ünlemeye, müsaade edemem! Cumhurbaşkanı'nın karşısında bulunduğunu unutmamalısın! Hoşgörüye incelikle karşılık verilir!

SERBEST FIRKA'NIN FİLİZLERİ

«Başarmak için, aydın sınıfla halkın, düşünüş ve ereği arasında doğal bir bağ olması gerekir. Yani, aydın sınıfın halka öğreteceği idealler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalıdır.»

Mustafa Kemal.

Bir gün Cumhurbaşkanı, yazı masasının başında oturmuş, bir Yurtbilgisi kitabının müsveddelerini karıştırıyor, kitabın içeriğinin Cumhuriyet'in birlikte getirdiği ilkelere, düşünüşlere uygun olup olmadığını, denetliyordu. Paşa'nın gözüne şöyle bir tümce ilişti: «Kabine çekilince, Cumhurbaşkanı, Parlamento Başkanı ile partiler başkanlarını çağırarak danışmalarına başlar. Parlamento'nun eğilimine göre bir Kabine Başkanı seçer.»

Cumhurbaşkanı, odada yalnız değildi. Doktor Reşit Galip de yanı başında oturuyor, Paşa'nın çalışmasını dikkatle izliyordu. Son tümceyi okuyan Paşa, dönerek Reşit Galip'in gözlerine baktı. Paşa, bu yazıyı yüksek sesle okuduğundan, Doktor durumu kavramıştı. Öteden beri, Paşa'nın birçok söyleşilerinde parmak bastığı şey, onun çok partili bir rejime duymakta olduğu özlemdi. Bundan dolayı, hemen atıldı:

— Bu ülkeyi böyle bir rejime kavuşturmak sizin elinizdedir; bir işaretiniz buna yeter! dedi.

Paşa, güldü:

— Bu iş, belki senin sandığın gibi kolay değildir. Ben, bu ulusa çok şeyde kılavuzluk ettim. İstediklerimi gönül isteğiyle benimsedi. Şapka giy! dedim, giydi. Kadının seninle eşittir! dedim, yadırgamadı. Giderek, çok kısa bir zamanda kadınını baloya bile götürdü. Ne var ki dünyada bir buyruk, bir kararla olmayacak şey demokrasidir. Türk tarihine bakınız: Biz, temelde Diyet sistemiyle binlerce, yine binlerce yıl yönetilmişiz. Ulus, bir Kurultay seçmiş. O Kurultay da bir Başbuğ seçmiştir. Ölünceye dek bu Başbuğ, sözleri tartışılmaz bir şef olmuştur. Gereksedikçe, bu Başbuğlar, Kurultaylar toplamışlar, ancak, bu toplantılar, çok kez buyruklarını dikte etmek üzere muhatap olmuşlardır. Şef öldüğünde, Kurultay yine yeni bir Başbuğa biat etmek üzere toplanmıştır. Bu binlerce yıldan kalma bir düşünüşü değiştirip çok partili sisteme geçmek uğruna aşamalar gerekir.

Reşit Galip:

— Paşam, bu Diyet sistemi ulusları çöküntüye götürür! Polonya'nın durumu bunun kanıtı değil midir? dedi.

Paşa, şöyle dedi:

— Örneği çok güzel buldun. Bak, Polonya bir türlü çok partili sisteme ayak uyduramıyor. Giderek, ben bu bağımsızlık âşığı ulusun geleceğini tehlikede görüyorum. Bu sakat deneyim, Polonya'nın bağımsızlığına bile mal olabilir.

Doktor, mevziilerini bırakmak düşüncesinde değildi:

— Paşam, biliyoruz ki siz bu ülkeyi ileri bir demokrasiye götürecek her şeyi yapmak istersiniz!

Reşit Galip'in bu sözünden çok duygulanan Paşa, çok içten bir sesle şu yanıtı verdi:

— Ona ne kuşku! Ancak, benim birtakım kaygılarım var. Bugünkü klasik çok partili demokrasinin en iyi örneğini Fransa yaşıyor. Ne var ki acaba, Fransa, bir gün, giderek, pek yakın bir günde bu denemeye bir çizgi çekip daha başka yollar, daha açık bir kararlılık aramayacak mıdır?

Doktor:

— Amerika? diyecek oldu.

Paşa, onun sözünü keserek şunları dedi:

— Bak, Anglo-Sakson sistemi başka. Dikkat edersen Anglo-Sakson dünyasında çok parti değil de çift parti sistemi yaşar. Bir parti iktidarda iken öteki denetler. Sonra iktidar değişir. Halk, bir zaman bezdiği kişileri başka bir zaman yine çağırır. Bu, ari uluslara özgü isabetli bir sistemdir. Biz de ari olduğumuzdan bu yolu deneyebiliriz.

Reşit Galip, Paşa'yı istediği noktaya gelmiş bulduğundan, yine diretti:

— Türk Ulusu, bu deneyime sizin zamanınızda girişmelidir. En sonra, olmadığında siz, «Dur!» diyebilirsiniz.

Paşa:

— Partiler arasında doktrin ayrımı olmalıdır, dedi.

Doktor, atıldı:

— Başbakan İsmet Paşa, etatist (devletçi) bir sisteme bağlıdır. Örneğin, onu, özellikle birtakım işlerini eleştiren Fethi Bey, liberal düşünceler besler.

Paşa, şöyle dedi:

— Ben de bu işi Fethi ile denemeyi düşünürüm. Yalnız, bir nokta var. Halk, hangi ad ortaya atılırsa atılsın, bana karşı bir partiyi destekler mi?

Demokrasi deneyiminin kendisini silip süpürebileceğini ister istemez düşünmek zorunda kalan Paşa, bunu ortaya atmaktan çekinmemişti.

Ancak, Paşa, bu kaygısının da ortadan kalkmasını sağlamak üzere birtakım çözümler düşünmüş olacaktı ki ortaya şu simgesel adları attı:

— Yeni partiye Makbule'yi, seni falan da koyarız.

Paşa, bunu söylerken gülüyordu.

Doktor, işin gelip kendisine dayandığını görünce, karşı durdu:

— Paşam, ben, sizin olmadığınız bir partiye giremem!

Paşa, şöyle yanıt verdi:

— Yurt hizmeti nerede olsa birdir. Bir parti kurmak, onu yönetmek demek, asla, bir post kavgası, bir tutku kaynağı oluşturmak demek değildir! İlk örnekleri en güvendiğim kişiler vermelidir. Tutkular değil, düşünceler çarpışmalıdır.

Yukarıda görüldüğü üzere, Gazi Mustafa Kemal, Halk Partisi'ni, özellikle kendi başına buyruk İsmet Paşa'yı denetleyecek olan Serbest Fırka'nın ilk harcını böylece koymuştu.

Serbest Fırka'nın ilk harcı konduktan sonra, Çankaya'da Gazi ile yeni partiyi kuracaklar arasında bir düşün alışverişi yapıldı. İlk planda yine Doktor Reşit Galip vardı.

Paşa, bütün konuşulanlardan sonra, Reşit Galip'e şunları söyledi:

— Çok güç bir deneyime girişiyorsun. Başarmak olasılığı vardır. Ancak, unutmayınız ki çok partili sistem çok çabuk soysuzlaşabilir. Düşün savaşımı, tutku savaşımına dönüşebilir. Bütün iş, hemen sen git, ben geleyim, durumuna gelebilir. Muhalefet Partisi ne kerte iyi düşünceli olursa o kerte başarı sağlar. Yoksa, iktidarı her ne pahasına olursa olsun hırpalayacak, bunu başarmak uğruna makyavellik dedikodulara başvuracak olursa halk ikiye ayrılır. Kardeş kavgası başlar. Ben, buna, asla, razı olamam!

SERBEST FIRKA DOĞDU

«Eğitimini, tedrisatını birleştirmedikçe, benzer düşüncede, benzer düşünüşte bireylerden oluşmuş bir ulus yetiştirmeye olanak aramak, boşu boşuna uğraşmaktır.»

Mustafa Kemal.

Gazi Mustafa Kemal, Doktor Reşit Galip'le yaptığı tartışmadan, çoktan beri kafasını kurcalayan olumsuz kaygılar ve düşüncelerden sonra varmış olduğu demokrasi düşüncesiyle bir çözüme ulaştığına inanmış olarak, kesin bir kararla İstanbul'a doğru yola çıktı. Takvim, 11 Haziran 1930'du. Gizlice haber göndererek Paris'ten İstanbul'a getirttiği, şimdi, yıllık iznini Boğaziçi'nin güzel bir yalısında geçirmekte olan Ali Fethi ile görüşüp konuşmaya gidiyordu. Son günlerde İsmet Paşa'nın diktatörlüğü üstüne sofraya öyle çok yakınış gelmişti ki artık ortaya bir denetim sisteminin çıkarılması gerektiği, su götürmez bir biçim almıştı. Yıllarca İstiklâl Mahkemeleri'nde kendi kozu uğruna çalışıp durmuş olan Topçu İhsan, İsmet Paşa'nın öç duygularına çarpılmış, mahpusaneyi boylamıştı. «Yukarıdan gelen buyrukla» hüküm yemiş, onu Gazi Mustafa Kemal dahi kurtaramamıştı. İsmet Paşa'nın Başbakanlık'ta bulunduğu uzun zaman içinde bu yukarıdan gelen buyruklar sürüp gidecek, devrim adına kurban üstüne kurban verilip duracaktı.

Gazi, İstanbul yolunda trenden inerek, Bozöyük Mebusu İbrahim'in Bozöyük sırtlarında, 1745 rakımlı bir tepede, yemyeşil ormanlar içindeki köşküne tırmanarak orada çok güzel bir gece geçirdi. Bu kuytu, temiz havalı yerde, onlardan önce gelmiş bulunan binlerce bülbül, Ankara bozkırlarının kıraç, bülbülsüz havasından gelmiş olan Paşa'yı sonsuz bir duygululukla, romantizmle karşıladı. Paşa, gece, uyudu uyandı, hep penceresinin önünde konser veren bu özgür yazlıkçıların şakımalarını dinledi. Paşa'nın uykuları, bu şiir kuşlarının ay ışığıyla yıkanmış şarkıla-

rıyla dinlendirici bir müzik bahçesine döndü. Yalnız, ara sıra, Ağrı Dağı'nda patlayan ayaklanış gürültüsünün hırçın müziği bu romantik müziğe karışıyor, Çankaya'nın hırçın, sert protokol havasını yine geri getiriyordu. Bütün Türkiye'yi şu bülbüllerin şakıdığı gece saatlerinin kaygısız güzelliği içinde düşünebilmek, ne mutlu! Ne yazık ki bu romantik mutluluk şiir dünyası, ancak insan düşüncesinde yaşayabiliyordu. Bak, işte, doğuda, Ağrı'nın yalçın kayalıklarında, Türk Ordusu'nda Subaylık yapmış olan bir askerin Komutası'nda yeni bir ayaklanış patlamıştı. Türkiye'ye yeni bir denetim partisi kazandırmak üzere karar verdiği sırada patlak veren bu ayaklanış, elbette kendi hesabına zamanı iyi seçmişti. Türkiye'nin dikensiz gül bahçesine döndüğünü sandığı bir sırada, bir yandan İsmet Paşa gemi azıya almış, bir yandan da yeni bir Kürt Ayaklanışı ortalığı gürültüye boğmuştu.

Paşa, en kötü olasılıklara gebe olan bu olayları yenmek gücüne sahip olduğu kanısında olduğundan, bunları bir ara kulak arkasına atarak sonsuz yorgunluğunu yenmek üzere düşüncelerini kovmaya çalışarak, bülbül sesinin dalgalarına yaslanıp sabahı etti.

Ertesi gün, yine trene atlayarak İstanbul'a vardığında, Bozöyük'teki evde dinlenişini kendisini karşılamaya gelenlere, şöyle anlattı:

— Yolda, bir süre, Bilecik Mebusu İbrahim Bey'in Bozöyük'teki köşkünde kaldık. 1745 metre yükseklikteki bu ormanda hava öyle güzel, hele sabaha dek öten bülbüller, insana öyle bir huzur ve sevinç veriyordu ki!..

Ağrı'daki Kürt Ayaklanışı'nın da yurdu saran halktan, halkçılıktan uzak yönetimin bir sonucu olduğuna inanan Paşa, ayaklanışın bastırılmasını Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın atak kahramanlarından biri olan Salih Omurtak'a bırakarak, Dolmabahçe Sarayı ile Yalova Kaplıcaları arasında mekik dokumaya, dinlenme, düşünme olanakları bulmaya çalıştı. Ancak, bu sırada kafasını en çok yoran, Türkiye'nin, kendi yönetimi altında bir kardeşçe yönetime, demokrasiye kavuşmasıydı. Anglo-Saksonların kullanmakta oldukları çifte partili yönetim sistemini Türkiye'ye yerleştirmekle halkı yönetime ortak etmek, kenara itilmişliğin verdiği

ayaklandırıcı ruh durumunu temelli ortadan kaldırmak, gerçekten denenmesi gerekli bir işti. Evet, kendisi bir simge olarak kalmış, irikıyım bir bürokrat olan İsmet Paşa, çevresine topladığı bürokratlarla Türkiye'nin sabrı üzerinde acı acı egemen olmaya başlamıştı! Bir yanda İsmet Paşa, bir yanda Fethi, halkın sunacağı yeni yöneticileri kollarının altına alıp Türk halkının seçilmiş delegeleri, yakın adamları olarak iş görürken, Paşa da, her iki partinin değişmez patronu olacaktı. Her iki parti de Paşa'nın güdümünde birbirini denetleyerek, tek parti sistemini ya da daha doğrusu İsmet Paşa çıkmazını ortadan kaldıracaktı. Halkın üstüne çöken umutsuzluk, böylece ortadan kalkacak, onu, ileride tehlikeli birikimlerin oluşturduğu sıtmalı, bunalımlı davranışlardan alıkoyacak, Cumhuriyet'in ölümsüzlüğü sürüp gidecekti.

Gazi Mustafa Kemal, doğudaki ayaklanışın bir ayak önce söndürülmesini bekleyerek, demokratlaştırma işine atılmayı düşünüyordu. En sonra, doğudaki operasyonun söndürülmek üzere olduğu haberi gelince, bir zemberek gibi yerinden fırladı. 1930 yılının, 31 Temmuz akşamı, saat iki buçuktu. Yalova Rıhtımı'nda istim üzerinde bulunan Ertuğrul Yatı, Paşa'yla arkadaşlarını aldığı gibi, İstanbul'a yollandı. Ali Fethi, Büyükdere'deki Necmettin Molla Yalısı'nda konuk bulunmaktaydı. Paşa'yla çok eski arkadaşı, orada yiyip içtiler. Yurdun yeni sorunları üstüne sere serpe konuştular. Söyleşi, beş saat sürdü. Ülkede bir bunalım olduğu, bunun da İsmet Paşa'nın tek başına sürdürdüğü sıkı yönetimden, denetimsizlikten ileri geldiği üstüne, karşılıklı karara vardılar. Ülkeyi şöyle bir havalandırıp halka birtakım mavi pencereler açmak konusunda birleştiler. Paşa, Fethi'ye, kısaca, şöyle dedi:

— Bu tıkanıklığı açmak, ülkeyi demokrasiye doğru havalandırmak üzere ikinci bir parti kurup başına geçeceksin. Ancak, kuracağın partinin Cumhuriyet Halk Partisi'nden temelli bir ayrımı olmayacaktır. Her iki partinin de yüksek yönetimi benim elimde olacaktır. Ben, Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmayacağım gibi, senin partinin de düşün babası olacağım. Seçimlerde her iki partinin adaylarını da ben belirleyeceğim. Ben de halk da tek partinin doğurmuş olduğu denetimsizlikten, idaresizlikten bı-

kıp usanmışızdır. Bir yandan, Meclis'te birbirini denetleyecek iki partinin varlığını, öbür yandan da yurtta biraz özgürlük havasının esmesini istiyorum. Ancak, önceleri olduğu gibi, anarşiye, kargaşaya yol açmamak üzere partiler arasında, ilkelerde ayrılık olmamasını, ikisinin de yüksek bir elden yönetiminin sağlanmasını istiyorum. Kısaca, senin partin. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir kanadı olacaktır. Sağ mı, sol mu, onu, artık, olaylar gösterecektir. Bu sırada konuyu aydınlatmak üzere, aramızda mektuplaşarak bunları yayımlayacağız. Bu mektuplarla ben, ikinci bir parti istediğimi bildireceğim. Bu partinin kurulması, yaşaması uğruna elimden geleni yapacağım. Bunu da açıkça bildireceğim. Ayrıca, partinin kurulması uğruna gereken parayı da vereceğim. Giderek, şimdiden size yetmiş, seksen Mebus da ayıracağım. Bunun için bir liste yapıp bana vermeni istiyorum.

8 Ağustos 1930 günü Ali Fethi'nin yeni bir parti kuracağı bütün Türkiye'de işitilince, tek parti diktatörlüğünün ağırlığı, baskısı altında tartışma, düşünme yeteneğini yitirmiş olan herkes, ilkin şöyle bir şaşırır gibi oldu. Salt Cumhurbaşkanı'nın kuluçka makinesinde çıkmış olan civcivler, Ali Fethi'nin etekleri dibine toplanmıştı. Kamuoyu, bayağı şaşkındı. Ancak, bu şaşkınlık, olumlu bir şeyler adayan bir anlam taşıyordu. Usu eren aydınlar, bunun anlamını, şöyle böyle, çözmüş gibiydiler: Cumhurbaşkanı, herhalde, İsmet Paşa'nın, sert, diktatörce yönetimini yumuşatmaya çalışacaktı. Hiçbir söz hakkı tanımayan rejime, eleştiri, denetim hakkı getirilmek isteniyordu. Bütün gazetecilerle birlikte aydınlar, halktan daha çok coşkunluk içindeydiler. Türk kamuoyunun dalgalanması, Türkiye'ye bir devinim, bu arada özgürlüğe benzer bir soluk getirecekti. Usu erenler, bu işin, Paşa'nın elinin altında oynanan bir oyun olduğunu bilmekle birlikte, ondan hiçbir işaret gelmediğine göre de bunu Ali Fethi'nin kendi yiğitliğine mi vermek gerekiyor, diye düşünüyorlardı. Bütün gazeteciler, akın akın, Yalova'da dinlenen, sıcak banyolarda böbreklerini, sarsılmış olan sağlığını onarmaya çalışan Gazi Mustafa Kemal'e koştularsa da ondan hiçbir bilgi alamadılar. Salt, bir tek gazeteci Paşa'ya kurnazca sokulabilmiş, ona şu soruyu sormuştu:

— Paşam; size muarızlar çıkıyormuş! Yeni parti yapılıyormuş, doğru mu?

Paşa, ona, bilmezlikten gelerek şu yanıtı verdi:

— Elbette, doğru! Yeni partiyi pek doğal buluyorum. İnşaallah, yurt için hayırlı olacaktır! Biz, görüş açımızı bilerek, yaptıklarımızı bilerek, inanarak izleyen adamlarız. Elbette, işlerimizi güçle, inançla açıklayıp savunacağımızdan kuşku etmezsiniz! Tartışmanın, başarılarımızı daha iyi açığa çıkaracağına inanıyorum. Bundan dolayı, Fethi Bey'in girişimini sevinçle karşılarım!

Gazeteci, yeni bir soru sordu:

— Peki ama Paşam; Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideri Gazi Hazretleri'nin durumu ne olacaktır?

— Ben, yani, Gazi, ülkenin Cumhurbaşkanı'yım. Elbette, eski durumum sürecektir!

Gazetecilerin, Paşa'dan sızdırabildikleri biricik bilgi, buydu. Ancak, bu da durumu aydınlatacak güçte değildi. Bu kez, gazeteciler, durumu aydınlatabilecek bir tek kaynak olduğu düşüncesiyle, Ali Fethi'nin çevresini aldılar. O da gazetecilere şu demeci verdi:

— Kuracağım yeni partinin yüzü katıksız laiklik, içten Cumhuriyetçilik'tir. Yayımlayacağım program, şimdiye dek örnekleri çok görülen, ancak hep dilekler alanında kalıp da ne yazık uygulama alanına girmeyen uzun söz verişler, kuramlarla dolu değildir. Bugün, ulusun en çok acı çektiği sıkıntılara çözüm bulmak, düşünümce neye bağlı ise, onları içerecektir. Her şeyden önce, iktisat ile maliye bunalımını, bugünkü müzmin durumdan kurtararak, yurt içinde iktisat çalışmalarına yol açmak uğruna düşündüğüm çözümleri göstereceğim. En başta, kalem, düşün özgürlüğü programımızda yer alacaktır.

Bu iki demecin verildiği 8 Ağustos gününün akşamı, Gazi Mustafa Kemal, Ali Fethi ile İsmet Paşa'yı da yanına alarak, Ali Fethi ile birbirlerine yazmaya karar verdikleri mektupları yazdılar. Mektupların yazılışı bittiğinde vakit geceyarısını bulmuştu. Paşa'nın konukları akşam yemeğini yemek üzere boş sofranın başında bekleyip duruyorlardı. Gazi Mustafa Kemal, yeni getire-

ceği özgürlük rejiminin açılışında bulunmak üzere, en değerli düşün, sanat adamlarını da akşam yemeğine çağırmıştı. Ancak, iki mektubun yazılışı, geceyarısına dek sürdüğünden, bu değerli konuklar, salonda aç açına bekleyip durmuş, şekerleme kestirmişlerdi.

Sanatçı konukların en yaşlısı olan Şair Abdülhak Hamit, monokülünü düzelterek Fethi'ye şöyle dedi:

— Hoşgeldiniz! Şundan ki boş gelmediniz! Evet, parti ile birlikte geliyorsunuz! Zaten, buradaki parti de çoktan beri o partiyi bekliyordu. Bu iki parti arasında düşmanca bir tiksinti bulunmayacağına inanıyoruz. Olsa olsa, en sonra dostça bir muhalefet olabilir. Çünkü, bana öyle geliyor ki her iki partinin başında, Cumhurbaşkanı olan Gazi Hazretleri bulunuyor. Başka bir deyimle Gazi Hazretleri Cumhurbaşkanı, yani Cumhurun, toplumun Başkanı bulunuyor. Bu, ikilik olmamak uğruna, yeter!

Büyük şairin bu iyimser konuşması, bütün orada bulunanlara iyimserce duygular aşıladı. Şair, yukarıdaki sözlerini söylerken salonda bulunmayan Başbakan İsmet Paşa, ciddi bir yüzle ağır ağır içeri girdi.

Gazi, ona ünleyerek:

— Yazdıklarımızı okuyunuz! diye buyurdu.

Başbakan, yukarıdaki üçünün yazdığı mektupları yüksek sesle okumaya başladı. İlki, Ali Fethi'nin Cumhurbaşkanı'na yazdığıydı. Şöyle diyordu:

«Paris'te bulunduğum beş buçuk yıl içinde dışarıdan yurdumuzun durumunu inceledim. Hemen her yıl izinli olarak yurdumda geçirdiğim kısa sürelerde gözlemlerimin verdiği izlenimlerle incelemelerimi araştırarak doğrulamaktan uzak kalmadım. Edindiğim düşünlerimle kanılarımı bildirmeme, yüksek müsaadelerinizi dilerim!

İlk bakışta göze çarpan, genellikle duyulan bir sıkıntı vardır ki bu da iktisat ve maliye durumumuzun geçirmekte olduğu bunalımdır. İlkel madde fiyatlarında dünya piyasasında oluşan düşüklük, hemen her ülkenin iktisat işlerinde az çok bir durgunluk oluşturmuştur.

Ancak, ülkemizde, öbür yerlere göre daha çok duyulan iktisatça yitiklere, bu genel nedenlerden başka Hükümet'in beş yıldan beri izlemekte olduğu maliye ve iktisat siyasetinin etken olduğuna kaniyim.

Hükümet, maliye gücümüzle orantılı olmayan, bugünkü kuşak için verimsiz harcamalara girmiş, bu giderleri sağlamak uğruna halkın gücü üstünde vergiler koymuş, iç sanatlarla ürünlerimizin istenildiğince korunup teşvik edilmemiş olması yüzünden, ihracatımıza yıldan yıla eksiklik dadanmıştır.

Hükümetçe katlanılan fedakârlıkların büyük bir bölümü, pek ağır faizlere, öbür bölümü de yabancı ithalatına, dolayısıyla döviz satın alınmasına harcanmıştır. Ulusal paramız, kaygılı biçimde düşmek tehlikesini gösterinceye dek, paramızın değerini saptamak uğruna temelli bir çözüm alınmamıştır. Bu durumlara ek olarak adaleti dağıtmak işi ile iç ve dış siyasetlerdeki eksikleri dahi ayrıntılarıyla bildirerek, sözlerimi uzatmak istemiyorum.

Kısaca, ülkemiz Lozan Antlaşması'ndan beri her türlü Kapitülasyon kısıtlarından kurtulmuş olarak geçirdiği barış döneminde, köylülerimizin şükrana değer çalışmalarına, bütün halk sınıflarının, ülkemizi yükseltmek uğruna övgü değer çabalarına bakmadan, oluşan sonuç, sevindirici olmaktan pek uzaktır, kanısındayım.

Kendilerine derin sevgi ile saygı beslediğim Hükümet adamlarının kuşkudan, işkilden uzak çabalarıyla iyi niyetleri karşısında, böyle bir sonucun nice oluştuğunu kendi kendime sormaktan bir an kendimi alamadım.

Bu sorunun yanıtını, ancak Büyük Millet Meclisi'nin, bir partiden oluşmasında buluyorum. Gerçekten: Parti üyelerinin kendi Kabinelerini eleştirmekten çekinmeleri nedeniyle Millet Meclisi'nde serbest tartışma azalmış, Hükümet, sorumsuz denecek bir durumda kalmıştır. Başkan Hazretleri, bu ülkeyi korkunç düşman saldırılarına karşı, tarihte örneği görülmemiş bir kahramanlıkla, şiddetle savundunuz! Tarihimize çok parlak bir başarı yazdınız! Bütün yurt çocuklarını şimdiye dek duymadıkları bağımsızlıkla özgürlüğe kavuşturdunuz! Ülkemizi uygarlık yolunda yürümekten alıkoyan eskimiş kuruluşları kaldırdınız; Cumhuri-

yet'i kurdunuz! Böylece, yurdun sonsuz minnetiyle şükranına, bütün insanlığın övgüsüyle hayranlığına hak kazandınız! Cumhuriyet yönetiminin ülkemizde ölümsüzleşmesi uğruna bir partili Hükümet yönetimi yerine özgürlüğü, tartışmayı kurmak, Hükümet'ten ulus işleri üstüne ciddi hesap sormayı sağlamak, bu işlerde yanılgı varsa, herkesin gözü önünde geçecek serbest tartışma sonucunda düzeltmeye çalışmak çabalarının oluşmasına, Cumhuriyet kurucusu olmak niteliğiyle herkesten önce Zatı Riyasetpenahileri'nin yandaş bulunduklarından, hiç kuşkulanmam!

Cumhuriyet âşığı olmak niteliğiyle bu amaçların kutsal oluşmasını diliyorum! Bundan dolayı, salt gerçek Cumhuriyetçi, bütün anlamıyla laik, ancak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin maliye, iktisat, iç ve dış siyasetlerinin birçok noktalarına muhalif bulunan ayrı bir parti ile siyasal savaşım sahnesine atılmak istiyorum! Zatı Devletleri, Cumhurbaşkanı olduktan başka, şimdiye dek üyesi bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi'nin de Genel Başkanı olmalarından dolayı, iş bu dileğim nazarı devletlerince, ne yolda karşılanacağını bilmek gereğini duyuyorum! Cevabı devletlerini bekler, en derin, içten sevgimle birlikte saygılarımı da sunarım, Efendim! Fethi.»

Başbakan İsmet Paşa, Fethi'nin mektubunu okuyup bitirdikten sonra, Gazi'nin Fethi'ye olan mektubunu okudu:

«Azizim, Fethi Beyefendi!

Mektubunuzu aldım; dikkatle okudum. Kendimi düşüncelerinize, sorularınıza göre Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı olarak iki sıfatla adlanmış gördüm. Biliyorsunuz ki resmi görevim dolayısıyla ben, bugün, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başkanlığı'nı eylemce yapmamaktayım. Eylemce Başkanlık, İsmet Paşa'ca yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevinin bitiminde, kendim kurduğum Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başkanlığını eylemce yapacağım, doğaldır.

Hükümetin işlerine ilişkin olarak ileri sürdüğünüz görüşmelerin, zamanında söz konusu oldukça yanıtlarını vermek, Hükümet'e özgü olacaktır. Böylece, doğruların daha açık olarak ortaya çıkacağına kuşku yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nde, ulus karşısında, ulus işlerinin serbest tartışmasını, iyi niyet sahibi kişilerin, partilerin işlerini ortaya koyarak, ulusun yüksek çıkarlarını aramaları, benim gençliğimden beri âşık, yandaş olduğum bir sistemdir. Cumhurbaşkanı olmayarak salt eylemce Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı bile bulunsaydım, parti programını, işlerini eleştiren, insancıl ve siyasal ahlakına inandığım sizin gibi bir kişinin düşüncelerini dikkatle, sevgiyle dinlerdim; yararlı bulurdum.

Sevinerek, yine görüyorum ki lâik Cumhuriyet ilkesinde birlikteyiz. Zaten, benim siyasal yaşantıda, bir yanlı olarak sürekli aradığım, arayacağım temel, budur. Bundan dolayı, Büyük Meclis'te, benzer temele dayanan yeni bir partinin eyleme geçerek ulus işlerini serbestçe tartışmasını, Cumhuriyet ilkelerinden sayarım. Bundan dolayı, düşüncelerinizi uygulamak uğruna siyasal savaşıma girmenizi, elbette, iyi karşıladım:

Cumhurbaşkanı bulunduğum sürece, Cumhurbaşkanlığı'nın bana yüklediği yüksek, yasal ödevleri, Hükümet'e karşıt olan ya da olmayan partilere karşı adilce, yansızca yapacağıma, laik Cumhuriyet ilkesi içinde partinizin her türlü siyasal eylem ile atomlarının bir engele uğramayacağına güvenebilirsiniz, Efendim!»

Yeni partinin adını da birkaç gün önce, Fethi'nin liberalist oluşundan esinlenerek, yine Gazi koymuştu. Liberal, anlamına, Serbest Fırka, demişti. Gazi, yeni partinin, öbürü karşısında kişilik kazanabilmesi için kocaman bir oklu kirpi olmasını istiyordu. Buna karakter sahibi, liberal düşünüşlü, tartışmayı ve özgür düşünceyi sever savaşımcı kişileri yerleştirmek yanlısıydı. Bunlar, partinin temel taşları olacaktı. Bu sağlam temel taşları üstüne yapı kurulabilirdi. Temel taşı olacak partilileri rastlantılara bırakmak doğru değildi. Çarpık temel taşları yapıyı çarpıtabilirdi. Bu yeni parti de Paşa'nın evlatlığı değil çocuğu, kendi kanından, bir varlık olacaktı. Kendisinin bütün yaşamı boyunca Cumhurbaşkanı olarak kalabilmesi için bu partinin de kendi damgasını taşıması, kendi malı olması gerekti. Bundan dolayı, Paşa, yakın arkadaşı olan Fethi'ye yardımcı olarak en yakınlarını vermeyi dü-

şündü. Bunların başında Nuri Conker'le, Paşa'nın kız kardeşi Makbule geliyordu.

İsmet Paşa, mektupları okuyup bitirdikten sonra, bir sigara yakarak hem derin derin düşünmeye, hem de Paşa'yla seçkin konukların yüzlerini incelemeye başlamıştı.

Gazi Mustafa Kemal, mektupların içeriğini sindirmelerini bekleyerek, ufak, molamsı bir ara verdikten sonra, bütün konuklara birden şu soruyu yöneltti:

— Ne dersiniz?

Hiç kimsede ses yoktu. Kim, ne diyebilirdi? Meclis'te, özgürlükçü düşünceleri, serbest, savaşımcı karakteriyle tanınmış olan düşünür, Ağaoğlu Ahmet de vardı. Sert eleştirici karakteri yüzünden çoğu zaman muhalefete düşen bu aydın adam, şimdiye dek çoktan harcanmış olması gerekirken, her nedense buraya dek gelebilmişti. Paşa, sorusuna hiç kimsenin ses çıkarmadığını, herkesin önüne baktığını görünce, eskiden beri bir oklu kirpi olarak bildiği Ağaoğlu Ahmet'e ünledi:

— Profesör Bey! Sen ne dersin?

— Bu, biraz çokça yapaydır.

— Ne demek istiyorsunuz?

— Demek istiyorum ki Zatı Devletinizin durumu açık değildir. Eski parti, olduğu gibi kalıyor. Onun başında yine İsmet Paşa, devletin bütün güçlerine, mekanizmasına, araçlarına egemen kalıyor. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Zatı Devletleri de dünyayı tutan ününüz, prestijinizle yine o partinin başında kalıyorsunuz. Buna karşılık, her türlü araçtan yoksun Fethi Bey çıkıyor. Kim gider, onun yanına?

— Sen, gidersin!

Ağaoğlu Ahmet, şaşırmıştı:

— Ben, gitmem! dedi.

— Neden?

— Sizden ayrılmam!

— Neden ayrılmazsın? Bana bitişik misin?

— Etinize, kemiğinize bitişik değilim. Ancak, anlattığınız anlama bitişiğim.

— Bana senin kışkırtıcı adam olduğunu söylerlerdi; ben, inanmazdım. Gerçekten de sen kışkırtıcısın!

Ağaoğlu Ahmet, bir gazabın karşısında dikilmek durumuna düşmüştü. Ali Fethi, hemen, kendi saflarında çalışmasını candan istediği Profesör'ün yardımına koştu:

— Paşam, Ahmet Bey'in düşünceleri doğrudur.

Cumhurbaşkanı'nın heyheyleri üstündeydi. Hemen Fethi'nin sözünü keserek sert bir anlatımla şöyle konuştu:

— Ahmet Bey'i, ben, iyi tanırım. Onun bütün kaygısı, her yanını güvencede görmektir. Şimdiye dek, ötede beride, Meclis koridorlarında, gazete sütunlarında didinip duruyordu. İşlerin iyi gitmediğinden, yakınıp duruyordu. Şimdi, kendisine açıktan söylemek, eksikleri görmek, yanlışları doğrultmak olanağı veriliyor da neden duraksıyor? Bu, nasıl şeydir? En çok güvendiğiniz, inandığınız arkadaşları yurt ve ulus çalışmasına çağırıyorsunuz; ikircilikle, kuşkuyla karşılanıyorsunuz! Artık, hangi umutla, hevesle çalışabilir?

Cumhurbaşkanı'nın bu sözlerini Ali Fethi göğüsledi:

— İkircik, kuşku falan yoktur! Söz, sözdür!

Paşa, Ali Fethi yerine Ağaoğlu Ahmet'e döndü:

— Daha ne düşünüyorsun?

— Paşam, bana ünleyerek beni onurlandırıyorsunuz! Benim de şiarım, size karşı sürekli düşündüklerimi olduğu gibi söylemektir. Ancak, bu da sizi sinirlendiriyor. Şimdi, ben, ne yapayım?

— Sinirlenmeyeceğim; düşündüklerini söyle!

— Peki, öyleyse! Parti kurmanın çok doğal, hazır bir yolu vardı. Zatı Devletleri'nce de bilinmektedir ki bizim partimizde, bugün dahi birbirleriyle anlaşamamış, uyuşamamış, ilk fırsatta da çarpışmaya hazır iki öğe vardır: Terakkiperverler, ilerleyiciler, tutucular ve gericiler. Bunlar, bugün bir partinin bayrağı altında toplanmışlardır; yan yana oturuyorlar. Parti ile Meclis'te bunlara, özgür düşünmek, özgür söylemek, özgür davranmak olanağı verilirse, parti kendi kendine iki kola ayrılır, bunlar gitgide iki parti durumuna gelirdi.

Gazi, kendini tutamayarak bir kahkaha attı, sonra şöyle dedi:

— Bu düşün, Profesör Bey'in başına gelmiş de kimsenin usuna gelmemişmiş! Hayır, ilk düşüncemiz bu oldu! Ancak, İsmet Paşa bırakmadı.

Ağaoğlu Ahmet, İsmet Paşa'ya sordu:

— Paşa, neden bırakmadınız?

İsmet Paşa'nın yanıtı şöyle oldu:

— Ben, isterim ki benim yandaşlarım belli olsun. On kişi olsun. Arkamdan bir tabur gibi gelsin. Yoksa, bugün burada, yarın orada; ben bunu istemem. Parti'de, Meclis'te özgürlüksüzlükten söz ettiniz. Siz, ne zaman söz istediniz de verilmedi ya da söylemekten alıkonuldunuz?

— Paşam, resmen yanıt isterseniz; hiçbir zaman! Ancak, doğrusunu isterseniz; her zaman! Şundan ki özgürlük öyle bir şeydir ki sizi kuşatan havadır. O hava kurutulursa, elbette ki kimsede ne söz istemek, ne de söz söylemek isteği kalır. Barem Kanunu dolayısıyla söz aldım, söyledim; başıma gelenleri biliyorsunuz. Oysa, bu kanun, bu ülkenin maliyesini, ekonomisini altüst etti, daha da edecektir. On dakikanın içinde, ülkenin üzerine, durup dururken on iki milyonluk, altından kalkılmaz bir yük yüklendi. Biz Mebuslar, dört yüz Lira aylık alıyorduk, çok hoşnuttuk. Neden, beş yüz Lira'ya çıkarılmak gereği oluştu? Neden, bütün yaşamı boyunca on dakika Bakanlık yapan kişiler, arkasında on dakikalık bir devlet işi bulunsa, ayda yüz elli Lira tutarında, hiçbir ülkenin dayanamayacağı bir emeklilik aylığı alsınlar? Neden, Mebusların, Mebusluk sürelerinin memurluk gibi anlaşılması -ki Teşkilâtı Esasiye Yasası'na da büsbütün aykırıdır- yetmiyormuş gibi bir de onlara Mebusluk tahsisatı üzerinden emeklilik aylığı verilmesi temeli benimsendi?

Bu sözler, İsmet Paşa'yı iyice sinirlendirdi. Dişlerini sıkarak, Ağaoğlu Ahmet'e şöyle ünledi:

— Ahmet Bey; siz düşsever bir idealistsiniz! Yaşamdan haberiniz yoktur; insanlar, para istiyorlar; para! Siyasal adamlar, insanların bu isteklerini göz önüne almak zorundadırlar. Siz, bunu anlamıyorsunuz!

Ağaoğlu Ahmet, onu şu sözlerle karşıladı:

— Doğrusu, Paşa Hazretleri, anlayamıyorum! Para kimin? Veren kim? Türk köylüsünün elinden, tırnağından kesip Bakanlara, Mebuslara, büyük memurlara, Komutanlara vermek, kimsenin hakkı değildir. İşte, bu hak kavramı, soluduğumuz havadan kovulmuş, ondan dolayı, herkes söz almak, söz söylemek hakkına sahipse de bu hakkı kullanmak yürekliliği kimsede kalmamıştır.

Gazi Mustafa Kemal, Başbakan'la Ağaoğlu'nun tartışmasını sessizce dinledikten sonra, yine Ağaoğlu Ahmet'e ünledi:

— Sizin denetim ve kontrol dediğiniz bu özgürlüğü, Meclis'te sağlamak uğruna kaç kişi yeter?

— Bir düzine doğru dürüst, bilgili, yürekli adam yeter!

Gazi, şöyle dedi:

— Ben, yeni partiye, elli, altmış, daha da çok Mebus sağlayacağım. Şimdiden bile, işte, size Kütahya Mebusu Nuri'yi (Conker) Genel Sekreter olmak üzere veriyorum. Nuri, benimsiyorsun, değil mi?

Nuri Conker:

— Emredersiniz! dedi.

Bunun üzerine, Gazi, sözünü şöylece sürdürdü:

— Şimdi Saffet'le (Arıkan) karşı karşıya geliniz! Çarpışınız, bakalım! Kız kardeşim de şimdiden partiye girmiştir.

Paşa'nın kız kardeşi Makbule, Paşa'nın sözü üzerine başını eğerek partiye girmiş olduğunu Ağaoğlu Ahmet'e bildirdi. Gazi, bir kez daha Ağaoğlu Ahmet'e ünledi:

— Daha da söyleyecek bir şeyin var mı?

— Var, Paşam! Fethi Bey, şimdi, Paris Büyükelçisi bulunuyor. Bu durumda Meclis'e nasıl girecek? Yeni partinin Meclis liderliğini nasıl yapacak?

— Mebus olacak!

— Paşam, nasıl Mebus olacak? Orasını usum almıyor.

— Canım, nasıl usun almıyor? Başkaları nasıl Mebus oluyorlarsa, o da öyle Mebus olacak.

— Paşam, bağışlayın! Başkalarını siz salıklıyorsunuz. Şundan ki onlar, sizin partinizdendir. Yine, partinize bağlı ikinci seçmenler onları seçiyorlar. Şimdi, Cumhuriyet Halk Partisi'nden olma-

yan Fethi Bey'i siz nasıl salıklayacaksınız, Halk Partisi ikinci seçmenleri, başka bir parti kurmak uğruna, birisini nasıl seçerler?

Gazi, bir köşeye sıkıştırıldığını anlayarak birden patladı:

— Canım! Ne karıştırıyorsun? Seçilecektir! diyorum.

Gazi'nin son çıkışı, tartışmanın daha ileri gitmesini önledi. Paşa, bu son sözüyle, özgürlük yollarının da buyruklarla açılacağını, gerisine çokça karışılmamasını, anlatmış oldu.

Gazi, Yalova'daki köşkünde Serbest Fırka'nın birinci sahnesini, ülkenin en kalburüstü kişilerine seyrettirdikten sonra da kafalarda ikirciklerin sürdüğünü gördü. Hiç kimse, Paşa'nın partisinin karşısına zıpçıktı dikilen bir partiye girmek istemiyor, bunun altından çapanoğlunun çıkmasından korkuyordu. Hele, siyasal sofranın çevresinde toplanarak siyasal ekmekten yemekte olanlar, İsmet Paşa'nın karşısında aşık atmanın ne demek olduğunu bildiklerinden, Gazi'nin verdiği garantiyi bile hiçe sayarak direniyorlardı. Gazi, bu ikirciği kırmak uğruna Köşk'te bir ikinci toplantı daha yaptı. Şimdi bile bir Alicengiz oyunu oynandığından kuşkulanan piyon siyasallar, meraktan büyümüş gözleriyle Gazi'nin karşısında birer sfenks sessizliğiyle dikiliyor, ondan yeni açıklamalar bekliyorlardı. Paşa, ikinci toplantıda bulunanlara şöyle ünledi:

— Hemşehriler! Bir tuhaf görünüyorsunuz. Nedir, bir ikirciğiniz mi var?

Bundan sonra, bir kez daha hepsinin ikirciğini dağıtacak biçimde girişimin anlamını yeni baştan uzun uzadıya anlattı. Paşa, artık, herkese meramını anlattığını sandığı sırada, dinleyicilerden Ankara Mebusu Talât işi bütün anlamıyla kavrayamadığını belirttikten sonra, şöyle sordu:

— Paşam, bütün bunların ne gereği var? Meclis'te kesinlikle denetim kurmak istiyorsanız, bunun başka çözümleri yok muydu? Örneğin, yeni seçimi de siz yapsaydınız. Ondan sonra, Meclis'te ayrı bir hizip örgütleseydik, daha iyi olmaz mıydı?

Gazi, bu ahlak kıtlığına sinirlenmekten kendini alamayarak, sesinde bunun titreşimleriyle şöyle dedi:

— Hayır, daha iyi değil; hiç iyi olmazdı! Bu, doğru bir şey değildir. Gerektir ki insanlar önce siyasal rengini, oyunu, kararı-

nı açık, ulusça anlaşılır bir biçimde anlatsınlar. Mertçe, namuslu-ca davranış budur! Ali Fethi Beyefendi, ancak böylece davrana-bilir arkadaşlardandır! Nitekim, böyle davranmıştır. Talât Bey, sizin önerdiğiniz biçim, eski örgütlerde denenmiştir! Bunun ver-diği sonuçlar, ulusu acılara, üzüntülere, sıkıntılara uğratmıştır. Artık, biz, bütün bu etkenlerle sonuçlarını saçma niteliğine geç-miş gibi görmüş görgülü insanlar olarak, bu gibi şeyleri yinele-mek istemeyiz.

Bugün Türk Toplumu geçmişin en derin uygarlıklarından ku-ruculuk öne süren, bu Türk Ulusu'nun bugünkü çocukları, açık, doğru yolu bulmuşlardır. Açık, doğru düşünmek, açık, doğru davranmak, böylece Türk'ün yüksek siyasal kuruluşunu, Cum-huriyet'i yükseltmekle birlikte, bu görüşleri benimseyenler, asla, birbirlerine karşıt değildirler! Önemli olan, bu görüşlerin uygu-lanmasında başarı sağlanmasıdır. Cumhuriyet Hark Partisi'yle onun Başkanları bu alanda başarıyla yürüdüklerini ileri sürerler. Fethi Beyefendi, mincihetin, yani temel noktada, esas temelde Cumhuriyet Halk Partisi'yle ikirciksiz bir düşün eylem uygula-ma alanında başarısızlık saydığı şeylerin nedenleriyle birliğini bütün vicdaniyle benimseyip gösterdikten sonra, bu nedenlerin değiştirme, değiştirgeme çözümlerini düşünmüş, görgülü bir devlet adamı olarak düşüncesini bildiriyor, söz veriyor ki olum-suz gördüğü birtakım sonuçları, olumlu yapabilecektir!

Paşa, burada birdenbire Ali Fethi'ye dönerek, şöyle dedi:

— Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlarıyla çok savaşım yapa-cağınızı sanıyorum! Ancak, ben, Cumhuriyet ilkelerinin güçlen-mesini sağlayacak olan bu savaşımları sevinçle karşılayacağım. Şimdiden söylüyorum ki en çok kavgalı olduğumuz geceler, sizi soframda birleştireceğim, o zaman, yine ayrı ayrı her birinize so-racağım: Sen, ne dedin, neden dedin, senin yanıtın neydi, neye dayanıyordu? Bugün, açıkça söylerim ki bu, benim için yüksek bir kat olacaktır.

Paşa, bunca açık konuştuktan sonra, kendisine dikilen gözle-re dikkatlę bir daha baktı: Artık, bu gözlerde karanlık soru işa-retleri yoktu. Dediklerini anlamış gibiydiler.

11 Ağustos tarihli bütün gazetelerde, Ali Fethi'nin Cumhurbaşkanı'na gönderdiği mektupla onun Ali Fethi'ye gönderdiği mektup yer almaktaydı. Uzun yıllardır, ağır bir beton kapak altındaymış gibi soluksuz kalmış olan bütün aydınlarla ilerici ve gerici bireyler, türlü halk katları, bir kış güneşine benzeyen bu serin aydınlığa başlarını kaldırdılar. Bu davranışı, hemen herkes, özellikle daha çok ezildiğini sanan halk grupları, düşün grupları, olumlu karşıladılar. Her şeyden önce, İsmet Paşa'nın insan yığınlarının üzerine örttüğü korkunç beton kapak kalkıyordu. Kımıldama olanağı, insanoğlunun tutulmuş olan kaslarını, daralmış ciğerlerini az da olsa bir davranış özgürlüğüne kavuşturacaktı. Kırk katırla kırk satırdan kurtulmuş tek tük İttihatçılarda bile güneşe çıkmak umudu belirmişti. Yaşamak, her şeye karşın güzeldi. Yaşasın, özgür parti!

Programıyla tüzüğünü yayımlayan Serbest Fırka, Türkiye'nin ufuklarını uzun yıllardır sarmış olan korku, umutsuzluk, sessizlik sisinin kalın perdesini birdenbire yırtar gibi oldu. Sanki zorla uykuya yatırılmış, güdümlü uyku uyuyan bir arslan gibi, Türk kamuoyu şöyle bir silkindi. Türkiye üzerinden öyle bir coşkunluk rüzgârı geçmeye başladı ki bu acı rüzgârın şiddetiyle bürokrat yöneticilerle seçkinler, onların çıkar nimetleriyle beslenmeye alışanlar, bir kez sarsıldılar. Kendilerini destekler gibi görünen halk denizinin bu birden yön değiştirmesi de necilik oluyordu? İsmet Paşa da çevresindekiler de yeni partinin verdiği tütsü altında kovanlarını bırakıp gitmek kaygısına düşmekten kendilerini alamadılar. Serbest Fırka dalgası, her şeyi silip süpürecek güçte görünüyordu. İsmet Paşa, bu dalganın ne korkunç ne düşman bir birikimi sürükleyip getirdiğini, yakından biliyordu. Çevresindekilerin de şöyle böyle sezdikleri bu tehlikeyi umursamazlıktan gelen Başbakan, onların moral çöküntüsüne uğramalarını önleyebilmek uğruna, şöyle konuşmaya başladı:

— Beni kimse yerimden oynatamaz! Ne olursa olsun, hiç değilse daha beş yıl iktidardan ayrılmam!

Bunu işiten Ali Fethi de şöyle dedi:

— İsmet Paşa'nın beş yıl yerinde kalacağını nasıl keşfettiğine, gelin de şaşmayın!

Belediye seçimleri gelip çatmıştı. Yeni parti, ilk olarak bu seçimlerde eski kalantor partiyle boy ölçüşecekti. Her yanda bunun uğruna harıl harıl çalışılıyordu. Yeni partililer, genellikle bu seçime katılma yanlısıydılar. Ancak, düşünen kafalar, iki parti düşüncesinin geleneği temelli yerleşmeden serüvene atılırcasına davranmanın tehlikeli olabileceği, kanısındaydılar. Özellikle, Ağaoğlu Ahmet böyle düşünüyordu. Giderek, salt Belediye seçimlerine değil, şimdilik hiçbir seçime katılmamak gerektiğini, söylüyordu. Şöyle diyordu:

— Benim bütün kaygım, uygun durumdan yararlanarak iki parti düşüncesini, denetim, sorum ilkelerini korumak ve güçlendirmektir. Bu nedenle, Gazi'nin bize verebileceği Mebuslarla yetinerek, her şeyden önce, Meclis'te muhalefet grubunu kurmak, muhalefet yöntemini yasal eylemde canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk erek olmalıdır. Zaten, örgütsüz seçime nasıl katılırız? Bir yandan örgüt yaparken, öbür yandan seçime katılmak doğru değildir. Bundan dolayı, bir bildiriyle Serbest Fırka'nın seçimlere katılmadığını, adaylar koymayacağını, ancak, halkın, kendisi isterse, bizim partimizden olanları herkese bildirmek yeter.

Yeni partinin ileri gelenlerinden Tahsin (Özer), Gazi ile görüşerek Serbest Fırka'nın Belediye seçimlerine girip giremeyeceğini, sordu. Paşa da ona şunu sordu:

— Henüz yeni örgütlenme durumundasınız. Kendiniz de kazanacak gibi bir güç görüyor musunuz ki böyle bir şey istiyorsunuz?

Tahsin Özer, şu yanıtı verdi:

— Siz, katılmamıza müsaade ederseniz, biz, bu seçimi kesinlikle kazanırız!

Gazi'nin yanıtı şu oldu:

— Henüz kuruluş dönemindeyken böyle bir savaşımı yitirmek, size karşı olur. Ancak, madem ki kendinizde güç görüyorsunuz, Tanrı başarı sağlasın!

Tahsin Özer, Cumhurbaşkanı'ndan bu müsaadeyi koparır koparmaz, parti liderinin yanına koştu. Paşa'nın, İstanbul Belediye seçimlerine katılma müsaadesi verdiğini, muştuladı. Böylece, Serbest Fırka'nın, Belediye seçimlerine girmesi kararlaştırıldı.

Bu sırada, İsmet Paşa, İstanbul'dan Erzurum'a varacak stratejik demiryolunun sıtmalı çalışması içindeydi. Buna da çok önem veriyor, her yanda bunun propagandası yapılıyordu. Ancak, bir şey vardı ki çok önemliydi: Bu demiryolu, o günkü Türk yurttaşının ekonomi olanaklarını aşan giderleri gerektiriyor, ulusun bu ağır yük altında ezilmekte olduğu, açıkça görülüyordu. Serbest Fırka'nın lideri, gelecek kuşakların yükünü bugünkü kuşaklara yüklemenin hiç de yerinde bir iş olmadığını söyleyerek, her kuşağın kendine düşen bayındırlık görevini kendisinin yapması gerektiğini, ileri sürüyordu. Stratejik demiryolu Sivas'a girmek üzereydi. İsmet Paşa, bu demiryolunun önemini anlatmak uğruna korkunç Ağustos sıcağında Halk Partisi Mebuslarının ileri gelenlerini, Yunus Nadi gibi ünlü bir gazeteciyi de yanına alarak Sivas'a gitti. Çok büyük bir halk kalabalığı ortasında tren Sivas'a girerken, «Aziz Muarızım!» diye başlayan nutkunu vererek Serbest Fırka'ya karşı saldırıya geçti. Bu sırada, Ali Fethi de İzmirli yurttaşların büyük bir bölümünce diretilerek, İzmir'e çağırılıyordu. O da Sivas bozkırlarının sessizliğini çın çın öttürerek ilerleyen trende bir fatih gibi Sivas'a giren, orada kendisini iyice silkeleyen İsmet Paşa gibi İzmir'e gitmek, bu büyük kentin sempatisini, sevgisini Serbest Fırka'ya dayanak yapmak üzere hazırlık yapıyordu. İzmirlilerin, ilk büyük örgütün kendi kentlerinde yapılması isteğinin karşısında bir tek engel vardı: Ağaoğlu Ahmet'in henüz örgütlenme, seçimlere girme işinin erken olacağı savı. Bu sav ya da düşünce, Ali Fethi'yi frenlemekteydi. Ali Fethi, kendisini frenleyen ikirciği kırmak üzere, Gazi Mustafa Kemal'e başvurmak zorunda kaldı. Paşa, onu sessizce dinledikten sonra, şöyle dedi:

— Örgüt yapmayan, seçimlere girmeyen parti, neye yarar?

İsmet Paşa'nın Sivas'ta trenin yanı başında kurulmuş bir kürsü üzerinde Müller Raporu'nun, kişisel girişimin desteklenmesi, dış sermayeye güler yüz gösterilmesi konuları üzerinde belirttiği ilkelere saldırarak, böylece muhalefet liderini susturmaya çalıştığı sırada, Ali Fethi, bu düşünleri çürütmek uğruna İzmir'e gitmeye hazırlanıyordu. Orada bir kez daha, kişisel girişimin, yabancı

sermayenin düşmanı olan Başbakan'ın, halktan diş sökercesine topladığı vergilerle onu giderlere boğup omuzlarını çökertmekte olduğunu bir kez daha yineleyecek, yabancı sermayenin, akın akın, Türkiye'ye gelerek halkı bu ağır, anlamsız yüklerden kurtarmasını isteyecekti. Sivas'a varan ilk lokomotifin üzerinde bozkırlar halkını büyük bir fatih gibi selâmlayan İsmet Paşa'nın hesabını pek yakında görecekti.

30 Ağustos gününün korkunç sıcağı altında yüzündeki boncuk boncuk terleri sık sık mendiliyle silen Başbakan İsmet Paşa, bozkır çocuklarına, puflayan trenin yanı başında şöyle diyordu:

— (...) Uzun vadeli, uygun koşullarla borçlanma istemi geldi de ben benimsemezlik mi ettim? Lozan'dan sonra Avrupa, Türkiye'yi yine iktisatça boyunduruk altına almak istiyordu. Dış sermaye yedi yıldır gelecek uygun koşullar bulamadı. Gelmek isteyenler ulusal bağımsızlığı yıkacak kerte zararlıydı. Bağımsızlık Savaşımımızın ürünlerini korumak uğruna, ilk önce kendi hazinemize başvurmak en doğru yoldu. Ben, Lozan'dan döndüğümde, Avrupa,Türkiye'nin maliye tarihini süreklice bir bataklıktan öbürüne düşmeye yazgılı olan, içinden çıkılmaz bir duruma düşürmekte haksız değildi. Ya ülke, araçlarıyla kalacak, aylığını veremeyen, yanmış, yıkılmış yıkıntılar içinde, hiçbir bayındırlık yapamayacak durumda, yas ve umutsuzluk içinde kendi kendine çöküp gidecek ya da yaşayabilmek uğruna, Avrupa'nın karşısında diz çökerek bağımsızlık savaşının bütün sonuçları pahasına ekmek parası arayacaktı. Biz, işte, bu maliye sorumunu çözümlemek zorundaydık. Bağımsızlık savaşı sonuçlarından hepsini koruyacağız; giderek, güçlendireceğiz. Ülke içinde herkesin hakkını düzgünce ödeyeceğiz. Bundan başka, ülkenin bayındırlığı, geliştirilmesi uğruna kesinlikle işler yapacağız.

İşte, yedi yıldır Cumhuriyet'in verdiği büyük sınav, budur. Bundan da çoktur. İlk Başbakan olduğumda elde bulunan bütçenin üçte birinden çoğunu köylü veriyordu. Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü Hükümet'i olduğumuzdan, her şeyden önce, onun yükünü yeğnikleştirmeye yüreklilikle giriştik. Aşar Vergisi'nin kaldırılması, maliye gövdesinde yapılmış korkunç bir ameliyattı.

Ben, Sivas Demiryolları'nın yabancı sermayesiyle yapılması olanağını, kendisi incelesin diye, bugün benim politikamı onaylamayan Sayın Muarızım Fethi Bey'e olanak vermiştim. O da o zaman denedi. Bugünkü muhaliflerimizin yaptıkları bu deneyim, benim gün geçirmeyerek devlet bütçesinden çözüm aramamdaki doğruluğu bir daha gösterir. İktidar koltuğunun hastası değilim. İktidar koltuğunda yaptıklarımıza dayanarak, Mebusların güvenleriyle duruyoruz. İktidar koltuğunda bizi tutan, geçmişten aldığımız güç değil, geleceğe özgü düşünlerimizin sağlamlığıdır. Bizi düşürmek uğruna, hiçbir şey yapmamış olduğumuzu ileri sürmek, kısır bir yoldur. Eğer, bir gün Mebuslar bizi görevden affederlerse, soluk almak olanağını vereceklerinden dolayı, kendilerine, salt, teşekkür ederiz!

Ne kerte sert olursa olsun, güçlükler karşısında görevden çekilmek göreneğimiz olsaydı, bu koltuğu çoktan bırakırdık. Bizi düşürmek uğruna çok çalıştılar. Muarızlarım, kısa yol olarak, bizden daha iyi düşün, çözüm göstersinler. Bütün bu yapılanlar yanılgı imiş, öyle mi? Ya bu ülke bir metre demiryolu yapmamış olacaktı; ülkenin bayındırlığı uğruna ulusun ne teknik, ne maliyece hiçbir erki görünmeyecekti; dışarıdan ya ulusal koşullar kaygısına düşülerek hiç para bulunmamış ya dışarıdan para bulunması derdiyle, bağımsızlık savaşımı ürünlerinden elde bir posa kalmamış olacaktı. Bu durum mu doğru, yanılgısız sayılacaktı?

Eğer, işimiz satranç oyunu olsaydı, Muarızlarımı bir kez oynatır, sonucu kendilerine gösterirdim. Üzgünüm ki siyasette bu tür satranç deneyimleri, sonra geri vermesi, onarılması olanakları olmadığından, görenek durumuna gelmemiştir.

Hemen hemen, İzmir halkının çoğunluğu, Serbest Fırka'nın liderini dört gözle bekliyordu. Onu karşılamak uğruna halk, işçi ve gerici yığınları kendilerine göre hazırlıklar yapıyordu. Bunların her biri, liderin elinde taşıdığı, New York özgürlük heykeline benzer ışıklı liberalizm parolasını kendi çıkarlarına göre yorumlayarak aydınlığa çıkmayı umuyordu. Ali Fethi de ilk örgütü Ege'nin en büyük kenti olan İzmir'de yapmak istiyordu. Böylece, yurdun en uygar bölgesi olan Ege'yi arkasına aldıktan sonra,

öbür yanlara yönelecekti. Bu düşünceyi ona İzmir halkının coşkun ruhu veriyordu. İzmir halkının böyle coşkun bir kazan gibi kaynayarak Ali Fethi'yi bekleyişi, bütün Halk Partisi örgütünü öfkeyle ayağa kaldırmıştı. İsmet Paşa başta, bütün Bakanlar, parti ileri gelenleri, kısaca bütün Halk Partisi örgütünün Hükümet'in başındaki adamların, tabandaki zorbalarına dek hemen bütün gücüyle, Ali Fethi'nin İzmir'e gidememesi uğruna tek gövde olarak dikildi. Muhalif partinin, özellikle Gazi Mustafa Kemal'ce kurulduğunu dahi unutup gitmişlerdi. Yeni partinin liderine İzmir'e giden bütün yolları kapamak uğruna, bütün düzenler, harıl harıl, çalışılarak alınıyordu. Susturma, yıldırma, gözdağı yöntemleri alabildiğine işlemeye başladı. Henüz örgütünü bile kurmaya zaman bulamamış olan yeni partinin, halk katlarında böyle coşkunca karşılanışı, Halk Partisi insanlarını bayağı kudurtmuştu. Büyüklü küçüklü, çıkar bağlarıyla birbirine bağlı olan, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bütün ürünlerini sere serpe toplamakta yarışan bu ayrıcalıklı insan yığınları, elbette, çıkarlarını kaptırmamak uğruna didişeceklerdi. Ülkenin yüzeyine yayılmış bulunan bütün Halk Partililer, sanki ülkeye yeni bir emperyalist düşman ordusu saldırmışcasına çılgına dönmüştü. Bu düşmanın üzerine atılarak, onu kendi kanında boğmak üzere davranmaya başlamışlardı. Hele, İzmir'deki Halk Partililer, çılgın gibiydiler. Muhalefet partisi liderinin ayaklarını Kordonboyu'nun sıcak taşlarına bastırmamak uğruna ant içiyorlardı. Muhalefetin ışığını daha yanmadan söndürmek uğruna alınan düzen, bütünüyle, Başbakan İsmet Paşa'nın başının altından çıkıyordu. Yeni çıkarcı yığınlarına şans vermemek uğruna eldeki bütün Hükümet güçlerinin sonuna dek kullanılmasını, buyurmuştu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Paşa'dan sıkı direktif almıştı. Muhalefet, eldeki bütün olanaklarla kıpırdartılmayarak ezilecek, susturulmaya çalışılacaktı. Yeni partinin, daha Türkçesi, yeni muhalefetin vaftiz babası olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gösterilmeden sürdürülecek olan bu baskı yöntemi, bütün şiddetiyle uygulanıyordu. İzmir bölgesinde, suikastçı, adı altında yığınlarla İttihatçıyı, aydını, halk adamını astırmakta yardımcı olmuş olan İzmir Valisi Kâzım

(Dirik), Şükrü Kaya ile İsmet Paşa'dan aldığı gizli buyruklarla kentin içinde korkunç bir cadı kazanı kaynatmaya başlamıştı. Muhalefet saflarına geçeceği saptanan bütün hemşehriler, 1919 yılının, 15 Mayıs'ında İzmir'e çıkan Yunan Efzonlarına bile gösterilmeyen bir şiddetle, düşmanlıkla kovuşturuluyordu. Halk Partisi'nin İzmirli zorbaları, «En iyisi, Fethi'ye İzmir'e ayak bastırmamaktır! İçinde geldiği aracı daha İzmir'in kapılarından geri çevirmeli!» diyorlardı. Oysa, bu sırada adaletsizlik, açlık, yoksulluk, umutsuzluk içindeki yüzbinlerce halk yığınları, Fethi'yi kentlerine çözüm bulmak üzere, dört gözle, bekliyorlardı. Ali Fethi, İzmir'e ayak basabilse bile onu konuşturmamak, halkla ilişki kurmasını engellemek uğruna türlü düzenler düşünülüyordu. Gerek Hükümet adamları, gerekse iktidar partisinin rakipsiz yaşamaya alışmış olan üyeleri, partizanları hep böyle düşünüyorlardı. Halk Partisi'nin safları arasında Marksizm'i en iyi bilen, ülkenin ancak bu yöntemle kurtulacağına uzun yıllardan beri inanan, bunu uluorta her yanda söyleyen, daha sonraları yine Gazi'nin gözleri önünde, Ankara Radyosu'nda, bangır bangır bağırarak söyleyen Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) bile, muhalefet partisinin iktidarın baskı yöntemleriyle ezilmesi, İzmir'de yuvalanmaması uğruna, alttan alta davranmış, İzmir'de tuzak kurmaya çalışıyordu. O, Ali Fethi'yi İzmir'e sokmamak üzere davranmış olan örgütlerin başında yer almıştı.

Bütün bu engellemelerden, tuzaklardan bilgisi olan Ali Fethi, hiçbir şeyden korkusu olmadan İzmir'e yollanmak üzere davrandı. Arkasında, dağ gibi Gazi vardı. Onun buyruğuyla ülkeye özgürlük getirecekti. Bu yüzden bir kez daha Yalova'daki köşke koştu. Paşa'nın yüzünde buruk bir anlam geziniyordu. Bu da neyin nesiydi? Acaba, İzmir'deki zorbalar, Paşa'yı etkilemeyi başarmışlar mıydı? O zaman, Paşa'nın bağımsız düşünüşü, nerede kalırdı? O da, zaten, bu zorbaların bir ara iktidar yemliğinden uzaklaştırılmasını istemiyor muydu? Ali Fethi, böyle düşündüğü sırada, Paşa'nın kendisini bir göz işaretiyle bir köşeye çağırdığını gördü. Baş başa kaldıkları sırada Paşa, fısıltıyla ona şunları bildirdi:

— İzmir'den Mahmut Esat Bey'den bir telgraf aldım. Telgrafta, Fethi Bey'in İzmir'e geleceği, söyleniyor. Oysa halk, Fethi Bey'e karşı ayaklanmaktadır. Gelirse, belki aşağılanmaya uğrar, «Gelmemesi uygundur!» Bu telgraftan anlıyorum ki senin oraya gitmene engel olmak istiyorlar. Sen, yine de gideceksin! Ancak, ihtiyatlı davranmanı salıklarım! Vapur kente yaklaşırken düşmanlık izleri görürsen, vapurdan inme; bana telsizle haber ver!

Ali Fethi, Gazi'den aldığı destekle, yanında Ağaoğlu Ahmet ve Tahsin Özer olarak vapurla yola çıktı. 4 Eylül günü, vapur, İzmir'in imbat rüzgârıyla çırpınıp duran çivit rengi körfezinde demir attı. Fethi, demir korkuluklara yaslanarak baktı: Yüzlerce kayıkta binlerce yurttaş, ellerindeki bayrakları sevinçle sallayarak onu karşıladı. Hem ellerindeki bayrakları sallıyor, hem de birdiziye:

— Yaşasın, Gazi!

— Yaşasın, Fethi Bey! diye bağırıyorlardı.

Kordonboyu'nda mahşer gibi bir kalabalık kaynaşıyordu. Bu kalabalıklardan yükselen coşkun uğultu da kayıklardaki İzmirlilerin haykırdıkları parolaları haykırmaktaydı. Fethi, Gazi'nin kendisini uyarırken söylediği sözler, büsbütün tersine olarak şu sırada yürürlükteydi. Bu mahşer kalabalığı, salt, Gazi ile, onun adamı olduğunu anladıkları özgürlük getirici Fethi'yi alkışlamaktaydı. Adalet Bakanı, demek ki bunu bildiği halde, Paşa'yı yanıltmak uğruna, öyle bir, kurusıkı atmıştı.

Ancak, Adalet Bakanı'nın dediklerinde kendilerinin yapacağı korkunç baskının doğrusu yatıyordu. Nitekim de Muhalefet Partisi'nin Başkanı'nın bindiği vapur İzmir'e yaklaşırken Mahmut Esat'ın haber verdiği fırtına patlak verdi: Ali Fethi'nin son kerte coşkun bir sevgiyle karşılanacağını bilen İzmir Vilayeti'nin zorba Hükümet örgütü, bütün köşe başlarını tuttu. Vapuru daha uzaktan karşılamak üzere tutulan motorları limandan çıkarmadılar. Sokaklara dökülmüş olan insan yığınlarının ellerinde taşıdıkları bayrakları yırtarcasına, çekip ellerinden aldılar. İzmir'in kırsal bölgesinden gelen bütün köylüleri, kalabalıkları kentin daha öte-

lerindeki yol kavşaklarından geri çevirdiler. Bu işin kaynağında Gazi'nin bulunduğunu yakından sezen halk, yürekliliği ele alarak, inzibat ve güvenlik güçlerine karşı gelerek onlarla çarpışmayı dahi göze aldılar. İtişmeler, kakışmalar, Kordonboyu'nda daha yoğunlaşmış, halktan ve güvenlik güçlerinden karşılıklı yaralananlar olmuş, birkaç polis denize atılmıştı. Hükümetle halk, bayağı düşmanca karşı karşıya gelmişti. Ali Fethi, başında Mustafa Kemal'in bulunduğu bir eylemin, böyle Hükümet güçleriyle bastırılabileceğini hiç usuna getirmemişti. En sonra, halkın baskısı, Hükümet güçlerini geriletmiş, denize, limana çıkan bütün delikler, gedikler, ara yollar, bütün Kordonboyu, seller gibi gürleyen özgürlük âşığı halk yığınlarıyla dolup taşmıştı. Fethi, Halk Partililerin bu delifişek davranışlarına şaşıp kalmış, biraz da ürkmüştü. Bu bilinçsiz güvenlik güçleri, Cumhurbaşkanı'nın düşlerini bir güzel çiğneyip geçmişlerdi. Bunun, Paşa'nın buyruğuna karşı olduğunu bilerek yapılmış olması, hiç de iyi bir şey değildi. Paşa, her iki partinin kendi çocukları olarak yan yana çalışmasını istemiş, kendi hakemliğinin geçerli olabileceğini sanmıştı. Fethi de Paşa'nın bu düşünüşünden esinlenerek İzmir'e vardığında, sütliman bir kardeşlik havası içinde oranın Halk Partisi örgütünün de gelip bir konuk olarak kendisini, kardeş kardeş, karşılayacağını sanmıştı. Oysa işler, azgın, bilinçsiz, zorba yöneticilerle çığırından çıkarılmış, bütün İzmir halkı, birkaç saat içinde iki düşman kampa ayrılmıştı. İki partinin üyeleri ya da partizanları, birbirlerine kurşun atacak duruma gelmişlerdi. Bu da uykudaki yöneticilerin işiydi. Fethi'nin gelişi, işin büsbütün çığırından çıkmasına yol açacaktı. Halk Partisi Hükümeti, yarın daha çoğunu yapacaktı.

İzmir Valisi Kâzım Dirik'le Halk Partisi ileri gelenlerinin hep birlikte yürüttükleri kampanya, halkı büsbütün azdırmış, kan dökülmesine bile yol açmıştı. Ali Fethi yoldayken yürütülen kanlı kampanya, o İzmir'e vardıktan sonra da sürmüş, büsbütün de hızlanmıştı. Muhalefet Lideri'nin, bunca engellemeden sonra da İzmir'e ayak basabilmesi, Kâzım Dirik'le adamlarını büsbütün çileden çıkarmıştı. Şaşkındılar, çılgın gibiydiler. Karaya ayak basar basmaz, Vali'yi ziyarete giden Ali Fethi, onu yerinde bulama-

dı. Vali, bilinçli olarak, bu ziyarette yer almamak üzere bir yana savuşmuştu. Bundan başka, Vali Kâzım, Muhalefet Lideri'nin kendisini ziyarete gelişini dahi es geçerek ona şöyle bir yazı gönderdi:

«Sizden, yarın söyleyeceğiniz seçim nutkundan vazgeçmenizi istiyorum! Yoksa, oluşacak olayların sorumunu üzerime alamayacağımı bildiririm!»

Ali Fethi, Vali'nin bu yazısı üzerine işlerin sarpa sardığını anladı. O zaman, Gazi'nin kendisini bir kenara çekerek söylediği sözleri andı. Hemen, kendisini engellemek istediklerini anlatan bir telgraf yazarak, Yalova'ya çekmek üzere davrandı. Tuhaf şey, Vali cüreti o kerte ileri vardırmıştı ki çekilmek üzere postaneye gönderilen telgrafın çekilmesini önledi. Postane, telgrafı alamayınca, Ali Fethi, Vali'ye haber salarak telgrafı bir başka postaneden çektireceğini bildirdi. Bunun üzerine Vali, gerilemek zorunda kaldı. Telgraf da Yalova'ya çekilebildi. Telgrafın çekilişi üzerinden çok geçmemişti ki Cumhurbaşkanı'nın yanıtı yine telgraf olarak geldi. Ali Fethi, bunu alarak Vali'ye gitti. Gazi, telgrafında şöyle diyordu:

«Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Ancak, sen kesinlikle nutkunu söyleyeceksin; rastlayacağın herhangi bir engeli hemen bana bildireceksin! Güvenliğin sağlanması uğruna, Başbakan, İçişleri Bakanı ve İzmir Valisi, gereken düzenleri almakla yükümlüdürler!»

Vali Kâzım, bu telgrafı o gece sabaha karşı almıştı. Bütün anlamıyla afallamıştı. O, bu işleri salt bir kör dövüşü sanıyor, buna kendi usunca yön vermeye çalışıyordu. Oysa, çok eskiden beri Gazi'den yılgın bir adamdı. Erzurum Kongresi sırasında Paşa'nın yanından, Kurmay Başkanlığı'ndan ayrılıp Kâzım Karabekir'in saflarına sığındığından beri, araları her zaman şeker renkti. Gazi, şimdi bile onu önemli işlerde kullanıyorsa, bu Vali'nin yeteneğinden ileri gelmiyordu. Paşa'nın, eski arkadaşının nankörlüğü üstüne insancıl bir sünger çektiğindendi. Bundan dolayı, Vali Kâzım'ın boynu, Gazi'nin karşısında, kıldan inceydi. İşte, yine bu yüzdendir ki telgrafı okuyunca, bir kez daha Paşa'ya ihanet etmişcesine yeni bir suçluluk kompleksi içine düştü.

Son kerte ürktü. Tersliğe bakınız ki zavallı Vali, Muhalefet Lideri'yle karşı karşıya gelip konuşamayacak kerte işi ileri vardırmıştı! Şimdi, pişmanlıklar içinde, utanç içindeydi. Gözlerinin önünde hep kendisini suçlayan, eski ihanetini durmadan yüzüne vuran Mustafa Kemal'in kırmızı yüzü, iri mavi gözleri vardı. Bunlardan kurtulup bir yana sıvışacak durumda değildi. Durumu kavradıktan sonra, Fethi'yi kırmanın, Gazi'yi kırmak olduğunu anlamışsa da iş işten geçmişe benziyordu. Şimdi, Vali, Muhalefet Lideri'ne nutkunu söyleyebileceğini iletmek istiyorsa da arada bütün diyalog olanakları kesildiğinden bunu yapacak durumda değildi. İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet)'e, durumu anlatarak, Fethi ile arasına girip ortalığı düzeltmesini istedi. Hüseyin Hüsnü Paşa, hemen, Ali Fethi'nin ziyaretine koştu. Yeni durumu anlattı. Sonra, şöyle dedi:

— Vali, özür diliyor! Yarın nutkunuzu vermenizi rica ediyor!

Ne var ki Vali'nin bir gün önceki engellemesi dolayısıyla, Muhalefet Lideri, nutkun ertelendiğini halka bildirmek zorunda kalmıştı. Bundan dolayı, nutkunu bugün veremeyeceğini, söyledi. En sonunda, nutkun verileceği yeni gün, geldi çattı. Ancak, Gazi'nin, prestijini ortaya koyarak muhalefet liderine bir kalkan yapması da işe yaramadı. Halk Partililer, büsbütün gemi azıya aldılar. Sorumlu ağızlardan şöyle haykırmaya başladılar:

— Kim ne derse desin, Fethi Bey'i kesinlikle konuşturmayacağız! Ne pahasına olursa olsun, sesini boğacağız! Madem ki bugün konuşmak istiyor, biz de Adliye Bakanı Mahmut Esat Bey'i aramıza alır, halkı da polis gücüyle zorla getirir, hemen onun nutuk vereceği yerde toplanır, miting yaparız! Haddine düşmüşse, gelsin de konuşsun, bakalım!

Halk Partililer, salt bağırıp çağırmakla kalmayarak davrandılar. Ancak, bu, durup dururken kafalarını gerçeğin granitine vurmalarıyla sonuçlandı: Kara halk, işçi yığınları, şoförler, korkunç ve bilinçli bir direnişe geçtiler. Ayaklarını kararlılığın betonuna gömerek, Halk Partisi'nin hoyratça baskısına karşı durdular. Halk Partili kodamanlar, ancak sofralarının artıklarıyla besledikleri birkaç yüz kişiyi abalarının altındaki sopalarla önlerine katıp

yeni bir oyunun figüranları olarak meydana sürüklediler. Onlar, Mahmut Esat'ın nutuk vereceği yere vardığında da Fethi Bey'in nutuk vermek üzere gelmekte olduğunu yayarak, halkı kandırıp oraya yolladılar. Halk, Ali Fethi'nin geldiğini sanarak koşarcasına o yana atıldı. Türk Bayrakları'yla süslenmiş olan kürsünün çevresini alarak sonsuz bir coşkunlukla liderini bekledi. En sonra Mahmut Esat'ın kürsüye çıktığını görünce, afalladı. İş, salt afallamakla kalsa iyi, koca meydan öfkeyle, sövüp saymayla, kızgınlıkla birbirine karıştı! Gökyüzüne yoğun bir toz bulutu gibi bir öfke uğultusu yükseldi. Kadınlı, erkekli gruplar, yumruklarını sıkarak kürsüye doğru yürümeye başladılar. Adliye Bakanı Mahmut Esat, korkudan rengi atarak kürsüden aşağı atladı. Oracıkta bekleyen otomobiline zorlukla yetişebildi. Biraz ötedeki Reşadiye Karakolu'na vardığında, artık linç edilmek tehlikesini de atlattığını görerek sevindi. Halk, en ağır sövüntülerle alandan uzaklaşırken, Halk Partisi despotizminin, bir kat daha düşmanı kesildiğini duyuyor, bu parazitlerle en küçük bağlarını bile koparmaya ant içiyordu. Bir yığın genç, yumruklarını sıkarak, Cumhuriyet Halk Partisi merkezinin önünden geçerken kendini tutamayarak şöyle haykırıyordu:

— Kahrolsun, mutemetler!

İçeriden bu haykırışlara, lanetlemelere yanıtlar verildikçe gençler daha çok kızıyor, sinirlilik daha çok artıyor, bu kez oraya sövüntü yerine kocaman taşlar savruluyordu. *Anadolu Gazetesi*'nin yazdıklarını anan halk, oraya yöneldi. Bir gün önceki karşılama törenini kocaman manşetlerle veren gazete, bu manşetlere kirletici yalanlar yerleştirmiş, bu yüzden de muhalefet partisinin sempatizanlarını çileden çıkarmıştı. *Anadolu*'nun manşeti şöyleydi: «İzmir'de parayla tutulmuş kimi sarhoşlarca yapılan taşkınlıklar.»

Halk Partisi'nin merkezini taşlayan kalabalık, bu kez, *Anadolu Gazetesi*'nin idarehanesine çullandı. Oraya yağdırılan kocaman taşlarla camları, çerçeveleri aşağı indirdiler. Ancak, bu sırada gazetenin idarehanesinden saldırıcıların üzerine kurşun yağmaya başladı. Bunları yağdıranlar, saldırı olasılığını daha önce-

den düşünerek orada pusuya yatırılan polislerdi. Rastgele ateş ediyorlardı. Kör kurşunlardan biri, bu sırada kalabalık arasında bulunan on dört yaşındaki bir öğrencinin canına kıydı. Öğrencinin kanlar içinde can çekiştiğini gören halk, büsbütün zıvanadan çıktı. Kadınların çığlıkları, erkeklerin haykırışları, gök gürültüsü gibi yükseldi. İzmir kenti, hop oturup hop kalktı. Kent karıştı.

Hıçkıra hıçkıra ağlayan büyük bir halk kalabalığı, yakınmak üzere, muhalefet lideriyle arkadaşlarının oturduğu otele gitti. En önde, kucağında vurulan çocuğu ile mutsuz baba vardı. Şimdi bile ağır ağır can çekişen yavrucuğu Fethi'nin önüne bırakan baba, gözyaşları içinde hıçkırarak şöyle dedi:

— İşte, size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız, sen bu ülkeyi kurtar!

Bunu söylerken, Fethi'nin ellerine sarıldı. Bu görünüm karşısında, Ali Fethi de arkadaşları da ağlamaya başladılar.

Bu yavrunun dökülen kanı, büyük bir talihsizlik oldu. Bütün İzmir, düşman kardeşler biçiminde ikiye bölündü. Halk Partisi'nin arkasından körü körüne gitmeyi bir ödev bilen on binlerce kişi, bu zulümden kötü anlamlar çıkararak yön değiştirdi. Kendi yandaşlarını böylece yitirmek tehlikesiyle karşılaşan iktidar partisinin bütün yöneticileri, dişlerini gıcırdatarak bütün bu olumsuz işlerin nedeni olan suçluları muhalefet partisinin eylemi arasında siluetleri güçlükle beliren kişiler içinden seçip çıkarma yanlışlığına düştü. Bunca büyük gürültülere yol açmış olan yeni partiyi ortadan kaldırmak, kökünü kurutmak uğruna, bir kez daha davrandılar. Bunca gürültüden sonra bile, kendilerinde bir kıymık suç görmüyorlardı. Bayağı bir ayaklanış kazanı gibi kaynayan İzmir'i dinginleştirmek uğruna, muhalefet partisini ortadan kaldırmanın gerektiğine inanıyorlardı.

Ali Fethi, bu son kerte olumsuz koşullar altında nutkunu verip vermemek üzerinde uzun ikircikler geçirmekle birlikte, Gazi'nin demir gibi desteğini düşünerek en sonra olumlu kararını verdi. Nutkunu vereceği meydana vardığında, Türk Bayraklarıyla örtülü kürsünün çevresini mahşer gibi bir kalabalığın aldığını görerek sevindi. İki gündür daralıp duran içi, biraz genişledi. Vali, bu dinleyici kalabalığının dört bir yanını çepeçevre güvenlik

güçleriyle çevirtmişti. Lider, kalabalığın bin türlü saygı ve sevgi davranışıyla kendisine açtığı koridordan kürsüye vardığında, dört bir yandan kopan alkış ve «Yaşa!» sesleriyle karşılandı. Böylece, ülke üstüne olan düşüncelerinde, gözlemlerinden hiç de yalnız olmadığını bir kez daha anladı. Sonra, sözüne başladı. Bu çok uzun bir nutuktu. Özellikle, İsmet Paşa'nın, Sivas'ta lokomotifin dumanları arasında söylemiş olduğu nutku eleştirdi. Ülkenin, içinde bulunduğu zor durumu bir kez daha dile getirdi. Sık sık alkışlandı. En sonra, sözlerini şöyle bitirdi:

— Güzel İzmir'e ayak bastığım dakikadan beri, sizlerden gördüğüm içten karşılayışla sevgiye, bütün yüreğimle teşekkürler ederim! Başkanlığını aldığım Serbest Fırka'nın kuruluşundan sonra İzmir halkı, siyasal amacımız, programımız üstüne ilk ilgi ile sevgiyi gösterenlerdendir.

Efendiler! Bu girişimi doğuran düşün, ilerlemektedir; ilerleyecektir! Şundan ki bu girişim, dirimcil zorunlulukların doğurduğu bir yapıttır.

Başlayan özgür tartışma, Hükümet üzerinde etkiden uzak kalmamış, Sayın Başbakan, partimizin ileri sürdüğü eleştirilerine, Sivas'ta uzun nutku ile yanıt vermek gereğini duymuştur.

Efendiler! İsmet Paşa Hazretleri'nin, nutuklarında söz konusu ettikleri işlerden başlıcası demiryolları işidir. Bu amaçla partimiz, bütünüyle demiryollarının yapılmasına karşıt gösterilmiştir.

Hayır, Efendiler! Demiryollarının gerek yurt savunmasında, gerek iktisat bakımından yararını yadsımak kesinlikle anağımızdan geçmez. Bizim savımız, demiryollarının çok ağır koşullarla yapılmakta olmasıdır.

Halkın, dişinden, tırnağından güçlükle elde edilen bu paraların, büyük bir dikkatle, özenle, tutum gözetilerek harcanması gerekmez mi? Fedakârlıklar, yerine harcanmış değildir.

Yedi yıldan beri izlenen maliye siyasetinin bir başarı harikası olduğunu bildiren sayın Başbakan'a, son yıl içinde ne kerte iflaslar oluştuğunu, salt Kazanç Vergisi'nden dolayı kaç ticaretevinin kapandığını, sormak isterim.

Bir maliye siyasetinde başarı olup olmadığını, o siyaseti yönetenlerin savı değil, bu siyaset yüzünden ticaretle endüstride oluşan bollukla bu bolluğu gösteren istatistikler kanıtlar.

Partimizin programı, zekânızın uygulaması, çalışmalarınızın gelişmesi uğruna geniş alanlar açmak eğilimini taşır. Bu güzel, verimli ülkenin kurtarıcısı, bütün ulusun yol göstericisi olan Büyük Gazi'nin Serbest Cumhuriyet Partisi kurulması üstüne olan düşüncesini, duygululukla, sevinçle karşılamış olduğumu burada anmayı bir minnet (şükran) borcu bilirim!

Ali Fethi, İzmir'de birkaç gün kalıp örgüt işleriyle uğraştıktan sonra, Manisa'ya geçti. Orada da halkın coşkun ilgisiyle karşılandı. Ne var ki Hükümet'in ona gösterdiği olumsuz ilgi de daha kesinleşerek, sertleşerek sürüyordu. Yeni parti, zaman darlığından, Hükümet'in baskısından dolayı örgüt işlerini, yangından mal kaçırır gibi, yapıyordu. Ali Fethi, Manisa'dan sonra, Aydın'a, Balıkesir'e geçti. Halk Partisi yöneticilerinin, Hükümet adamlarının ağır baskılarına bakmadan, halk, coşkun dalgalar gibi ona doğru koşuyor, onda bütün anlamıyla bir kurtarıcı niteliği görüyordu.

Liderin bu siyasal gezisi sürdüğü sırada, Belediye seçimleri de geldi çattı. Hele, bu seçimlerin gelişi, gerek Hükümet'in gerekse Halk Partililerin düşmanlığını büsbütün arttırdı. Ellerindeki yemlikleri, arpalıkları vermemek uğruna korkunç bir direnişe geçtiler. Liderin her gittiği yerde İzmir'dekine benzer karışıklıklar alabildiğine sürüyordu. Bütün karışıklıklara yol açanın da Serbest Fırka olduğunu yayarak kendilerini kurtarmaya çalışan yöneticiler, en adaletsiz günlerini yaşamaktaydılar.

İsmet Paşa bile, bütün bu kargaşayı kendisi körüklediği halde, İzmir olaylarından yakınmak üzere Gazi'ye koşarak şöyle konuştu:

— Sevgili Paşam! Onurum ve haysiyetim söz konusudur! İzmir'de fotoğraflarıma tabanca atıyorlar. Fethi Bey'i tutuklamak zorunda kalacağım!

İsmet Paşa, kendisi, Gazi'yi ayartmaya giderken, bütün Halk Partisi'nin yayın organları da Muhalefet Lideri'yle onun arkasın-

dan gidenlere ateş püskürüyordu. Özellikle, gericiliğin dolu dizgin geldiğini ileri sürerek, Gazi'yi en duygulu olduğu yandan vurmaya çalışıyorlardı. Halk Partili gazeteler, adaletle düşünmenin bütün erdemlerini yitirmişcesine en bayağı lekelemelere başvuruyorlar, durmadan doğmakta olan partinin yüzüne, onu tutanları bahane ederek, çamurlar, katranlar atıyorlardı.

Hele, İstanbul Halk Partisi Örgütü'nün başında bulunan Cevdet Kerim (İncedayı), Serbest Fırka'yı salt gericilikle suçlasa, yine iyi, ihanetle, vatan hainliğiyle suçluyordu! Yunus Nadi de yeni partinin başlıca düşmanlarından biri olup çıkmıştı. Oysa, başlangıçta bu partinin doğuşunu son kerte kardeşçe karşılamıştı. Bu partinin ülke için bir nimet olduğunu, yazmıştı. Necmettin Sadak ise gazetesinde Fethi'ye şöyle soruyordu: «Muhalefet yapmak üzere, kaç para aldın?» Siirtli Mahmut da öbür gazetecilerle ağız birliği etmiş gibi, yeni partiyle adamlarını alabildiğine suçlayarak, yazılar döşeniyordu. Bu sırada, bütün Bakanlıklar, yapılmakta olan Belediye seçimlerini iktidar partisinin lehine destekliyor, karşı partinin yandaşlarına ellerinden gelen bütün zorlukları çıkararak İsmet Paşa'nın direktifini uygulamaktan geri kalmıyorlardı. Bütün Türkiye basını içinde, yeni partiyi desteklemek yürekliliğini gösterecek bir tek yayın organı yoktu. Bu yüzden saldırgan gazetelerin lekelemelerini susturacak, yalanlayacak bir tek kalem işlemiyordu. Ali Fethi, bu sorunu vaktiyle hesaplayamamıştı. Şimdi, bunun acısını derinden duyuyor, adamları da onu bu yüzden kınamaktan geri durmuyorlardı.

Bu sırada, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, Ethem Bey'in Kuvayı Seyyaresi'ni desteklemek üzere yine bu güçlerin komutanı Ethem Bey'ce çağırılmakta olan toplumcu *Yeni Dünya Gazetesi*'nin Başyazarı Arif Oruç, *Yarın Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştı. 1921'den beri sürgün hayatı yaşayan bu sosyalist gazeteci, bütün canlılığıyla Serbest Fırka'yı desteklemeye başladı. Eski görgülü, sol düşünceli, kavgacı bir gazeteci olan Arif Oruç, hıncının, zekâsının, görgüsünün bütün dinamizmiyle ortaya atılıp da Fethi'nin partisini tutmaya başlayınca, bütün tok gazeteciler, bu kez makineli tüfeklerini ona doğrulttular. Böylece, yeni partiyi komünizmle suçlamak uğruna, bir tutamak elde etmiş oldular.

Evet, Arif Oruç'un *Yarın Gazetesi*, zamanında yardıma koşmuştu! Bir yığın makineli tüfek karşısında bir tek ağır makineli olarak ateş püskürüyordu. On yıl önce, Halk Partisi'nin kodamanları, onun elinden basımevini zorla almışlar, onu gazetecilikten uzaklaştırmışlar, on yıl ağzına kilit vurmuşlardı. Kış güneşini andıran ufak bir güneş parçası, onun sırtını ısıtmış, onu bir kez daha yayın alanına atmıştı. Ancak, bunun kaç gün süreceği kestirilemezdi. O da özgürlük öykünmesi kaç gün sürerse o zaman içinde didişecek, diyeceklerini diyecekti. Onun Serbest Parti'yi savunması iyiydi, hoştu ya; onun yüzünden, iktidarın savaşçıları, yeni partinin Bolşevik Partisi olduğunu yayarak en tehlikeli noktadan vurmaya başlamışlardı! Böyle de olsa, Serbest Parti'nin kurucuları, Arif Oruç'un yardımından vazgeçemezlerdi. On üç kurucu arasında gazeteci olan bir tek Ağaoğlu Ahmet'ti. Bir tek kişinin, kuduz gibi saldıran bir yığın güdümlü gazeteye karşı didişmesi hiç de olacak iş değildi. Her bir yandan eski gazeteciye saldırıyor, işi çabucak kişisel alana döküyor, onu lekelerin en karasıyla lekelemekten çekinmiyorlardı. Ağaoğlu'nun yaptığı savaşıma, ara sıra, Fethi, Nuri Conker ve Tahsin Özer demeçler vererek yardımcı oluyorlardı. Ağaoğlu, savaşımını, *Son Posta Gazetesi*'nde yazdığı yazılarla yapıyordu. Rakiplerinin büsbütün çileden çıkmamaları uğruna da ılımlı, soğukkanlı, saygılı olmaya çalışıyordu. Böyle olduğu halde, iktidar partisinin gazetecileri, siyasal kişileri, onun yazılarını, çok dikenli, ısırgan buluyorlardı. Anlaşıldığına göre, Ağaoğlu'nun yazılarından en çok gocunanlar, Falih Rıfkı, Yakup Kadri ve Cemal Hüsnü'ydü. Ağaoğlu Ahmet, bir kez, «Yangın var!» diye bir yazı yayımlayınca, iktidarın sözcüleri şöyle dediler:

— Artık, ot gibi tutuşup yandılar! Aranızdaki ateşi söndürecek su yoktur!

Ağaoğlu Ahmet, Yakup Kadri'ye verdiği yanıtta şöyle dedi:

— Aramızdaki ayrım, şudur: Ben, inandım, sen inanmadın. Ben, inandığımın cezasını çekiyorum. Sen de sövüntünün ödülünü alıyorsun.

Böylece, Gazi'nin en içten adamlarının, yeni partinin kurucularına hiç kontrolsuz düşmanca saldırışları o kerte çığırından çıktı ki en sonunda, Serbest Fırka'nın kurucularında, Gazi'nin düşünceleri üstüne bir kuşku uyanmaya başladı. Ülkedeki yangını söndürmek isteğiyle alevlerin içine attığı kişiler paçalarından tutuştuğu halde, elinde bulunan hiçbir söndürme aygıtını yardıma göndermiyordu. Belediye seçimlerinde apaçık haksızlıklar yapılmış, seçmenlerin çığlığı göklere yükselmişti. Gazi, yine de kılını kıpırdatmamıştı. Düşüncesi neydi? Seçimlerde, polis, jandarma, asker, alabildiğine sopa, gözdağı, terör kullanmıştı. Gazi, hep susmuştu. Muhalefet Partisi'nin kurucuları, durmadan Yalova'ya yakınış yağdırdığı halde, Cumhurbaşkanı, sfenkslik durumunu hiç değiştirmemişti. İktidar partisinin, onun polisinin, jandarmasının, askerinin bir engel gibi karşısına dikilmesi, halkı büsbütün kışkırtıyor, bu yüzden Cumhurbaşkanı'nın da sabrını taşıran, düşüncesini değiştiren sert olaylar oluşuyordu.

Halkın, Halk Partisi'ne karşı duyduğu eski tiksinti, şimdi büsbütün düşmanlığa dönüyordu. Durum öylesine bir gelişme göstermişti ki Gazi de yavaş yavaş ürkmeye başlamıştı. Yeni partinin bu gidişle Halk Partisi'ni silip süpüreceği anlaşılıyordu. Halk Partisi'nin arpalıklarına yerleşmiş olan kodamanlar, muhalefet partisinin başarılarına daha çok dayanamadılar. Bir gece, hep birden Paşa'nın çevresini alarak Fethi ile partisi üstüne ilk temelli yakınmalarını yaptılar. Takvim, 8 Eylül 1930'u göstermekteydi. Bütün yakınışlarının odak noktası, Gazi'nin yeni partiyi desteklemesiydi. Muhalefet partisi, bu yıkıcı yolda ilerlerken, salt, Gazi'nin desteğinden güç alıyordu. Halkın büsbütün yeni partinin saflarına kaçıp gitmemesi uğruna, Paşa, bir demeç vererek ya da bir bildiri yayımlayarak, Halk Partisi'ne bağlı bulunduğunu, bildirmeliydi.

Halk sınıflarının bir tiksinti dalgası gibi kendi kıyılarına dek çarpıp durduğunu gören Paşa, bu kalabalık ağızların söylediklerine az zamanda kanmak zorunda kaldı. Türkiye'de kendi kurduğu partiye karşı bu kerte tiksinti beslendiğini görerek, şaşırmıştı. Demek ki devrim, diye umut bağladığı her şey sallantıdaydı.

Gazi, tükürdüğünü yalamak zorunda bırakılmış duruma düşmüştü. Halk Partisi kodamanlarının korkusu ona da bulaşmıştı. Serbest Fırka'nın maskesinin arkasında, Kâzım Karabekir'lerin, Ali Fuat Cebesoy'ların, Hüseyin Rauf'ların, Terakkiperver Partisi'nin, düşman, vurucu yüzünü görür gibi olmuştu. On yıldır Türkiye'de vurup safdışı ettiği bütün sağcı, solcu, gerici güçler, şimdi, koskoca bir örgüt biçiminde, üstüne üstüne gelmekteydi. İşin doğrusu da buydu. Serbest Fırka iktidara geldikten sonra, on üç Gazi'ci kurucusunu çabucak başından atarak, öç alıcı bir dev gibi Cumhurbaşkanı'nın karşısına dikilebilir; onunla kozunu paylaşmaya kalkışabilirdi.

Mustafa Kemal, bütün bu olasılıkları uzun boylu düşündükten sonra, davranmak gerektiğini anladı. Ancak, bu garip dönüşü nasıl yapacaktı? Bu dönüş, halkın iktidara gelişi kertesinde tehlikeli bir şey olmaz mıydı? Buna patavatlı bir biçim bulmak gerekiyordu. Bu da az zamanda düşünüldü: *Cumhuriyet Gazetesi*'nin sahibi, Başyazarı, Muğla Mebusu Yunus Nadi, Gazi'ye ünleyen bir açık mektup yazacak; Gazi de Halk Partisi'ne bağlılığını bildiren bir yanıt verecekti. Yunus Nadi, danışıklı mektubunu, 10 Eylül 1930 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayımladı. Mektup, şöyle diyordu:

«Açık mektup!

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine!

İzmir'de bir basımevimize saldırıldığı, Cumhuriyet Halk Partisi konağımız taşa tutulduğu günden beri, yurtta üstümüze düşen yeni görevlerin varlığı ile önemini değerlendirebiliyoruz. Bu arada, gelmiş, gelecek Şefimiz olarak bildiğimiz Zatıdevletlerini, başka yeni partilerin kendilerine mal etmeye çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa, biz kendimizi bize emanet olunan Cumhuriyet'in korunması görevini eksiksiz yapmaya güçlü biliyoruz. Görevimizin kolaylaştırılması hesabına değil, belki durumun aydınlanması uğruna, gerçeğin, lütfen, anlatılmasını dilemek zorunda kaldık. Her hal ile olasılıkta Cumhuriyet'in iyice korunacağından süreklice güvenli bulunarak, saygılarımızı, lütfen, benimseyiniz, Aziz Şefimiz!»

*Cumhuriyet Gazetesi'*nin ertesi günkü sayısında, gazetenin Başyazarı'na verilen şu yanıt yayımlandı:

«Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi Beyefendiye!

Gazetenizde bana ünleyerek yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta, son günlerde İzmir'de oluşan olaylar gösterilerek, beni Cumhuriyet Halk Partisi'nden başka partilerin kendilerine mal etmeye çalıştıkları görüldüğünden söz ederek, durumun açıklanması uğruna doğrunun anlatılması isteniyor.

Bu nokta üzerinde, başka kimi gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde, halk arasında da bu konuda söylentiler, ikircikler olduğunu işitiyorum. İşin doğrusunu, Fethi Beyefendi'ye yazdığım mektupta açıkça anlattığımı sanıyorum. Kendilerince doğru durumun büsbütün bilinmekte olduğuna kuşku yoktur. Ancak, genellikle kötü anlaşılmalar, kötü düşünüşler olduğu anlaşılıyor. İşin doğrusunu bir kez daha anlatarak açıklayayım:

Ben, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanıyım. Cumhuriyet Halk Partisi, Anadolu'ya ayak bastığım andan bu yana kurulup benimle çalışan Anadolu-Rumeli Müdafaayı Hukuk Derneği'nden doğmuştur. Bu örgüte tarihle bağlıyım. Bu çağı çözmem için hiçbir neden ile gerek yoktur; olamaz da!

Törensel görevimin bitiminde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında eylemce çalışacağım. Bu noktada ikirciğe yer yoktur. Benim bu temel durumum, bir yıl sonunda bitecek olan bugünkü geçici törensel görevimin bana yüklediği yansızlığı bozamaz.

Gösterilen olaylar arasında, İzmir'de bir gazete idarehanesine, Cumhuriyet Halk Partisi Merkezi'ne her ne nedenle olursa olsun yapılmış saldırılardan, Hükümet adamlarıyla otoritesine karşı birtakım anlayışsızlarca yapılan çirkin saldırılardan çok üzüldüğümü anlamak güç değildir. Bu üzüntümü, akan kanlarla yiten dirim şiddetlendirmiştir. Bu gibi saldırganlarla kışkırtıcılar Cumhuriyet Kanunlarının koğuşturmasından, elbette, kurtulamazlar!

Bu sözlerim, *Cumhuriyet Gazetesi'*ne yanıt olarak, kamuoyunu aydınlatmak üzere yazılmıştır.»

Her iki partinin de koruyucusu olduğunu söyleyen, ikinci partinin vaftiz babası olan Cumhurbaşkanı'nın, *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayımladığı mektup. Serbest Parti'nin kurucularını iyice kuşkulandırmıştı. Bu kaygı, Ali Fethi'yi, Gazi'nin yanına sürükledi. Yanına Nuri Conker'i de almıştı. Muhalefet Lideri, bu mektubun, neleri değiştirip neleri değiştirmediğini, sordu. Gazi'yi karşısına alarak savaşıma atılmak, Ali Fethi'ye bütün felâketlerin başlangıcı gibi görünüyordu. Ondan yeni durumu aydınlatmasını dileyince, Paşa, şöyle konuştu:

— Ben, iki partiye de yardım edeceğimi söylemiştim. Görüyorsunuz ki siz, benim yardımımı gerekseyecek durumda değilsiniz. Halk, hep size doğru akıyor. Bu durumda desteği gerekseyen, öteki partidir. Bundan dolayı, benim yanıtımı bu destek niteliğinde benimseyerek işinizi sürdürünüz. Gerektiğinde, size de yardım edeceğim. Kısacası, yanıtımı, benim, ta, önceden aldığım durumu asla değiştirmemiştir.

Ali Fethi ile Nuri Conker, Paşa'nın yanından ayrıldıklarında, içleri rahattı; yüzleri gülüyordu. Demek ki koruyucuları, perde arkasında da olsa, onları korumayı sürdürecekti. Bundan yüreklenen Serbest Fırka kurucuları, yine doludizgin özgürlüğe doğru yollandılar.

Cumhurbaşkanı'nın yayımladığı mektuptan on gün sonra, Başbakan İsmet, Büyük Millet Meclisi'ni olağanüstü birleşime çağırdı. Sözde, Hükümet döviz sorununu konuşacaktı. Oysa, amaç, başkaydı. Başbakan, bayırdan aşağı yuvarlanmakta olan karpuzu tutmak uğruna, bütün Mebusları yeni koşuya hazırlamak istiyordu. Yeni partinin önüne geçilmez bir sel gibi Türkiye'yi kaplamakta oluşu işini konuşacaklardı. Nimet bahçeleri elden gitmek üzereydi. Gelmekte olan Harami adaylarını, her neye mal olursa olsun, durdurmalıydı.

Yeni yurtsever adayları, eğer iktidar koltuklarını ele geçirirlerse, her zaman olduğu gibi gidenlere, vatan haini, damgasını vurabilirlerdi. İşte, vatan haini olmamak uğruna direnişe geçmeleri, çok temelli düzenler almalıydılar. Her iktidardan düşen egemen ya da partinin en belirgin yazgısı vatan haini sayılmaktı. İk-

tidarın, cennet nimetlerinin en bulunmazları arasında yan gelip yatmaktayken, birdenbire vatan haini sayılarak bu bahçeden kovulmak, elbette, en kara yazgıdan başka bir şey değildi. Serbest Fırka'nın kösler çalarak, bütün yaz, toz duman kaldırdığı sırada, Meclis, tatildi. Terakkiperver günlerinden beri ilk kez Meclis'te tartışmalar yapılacak, hatipler, birbirlerinden hesap soracak, bu sırada kafalarının arka çekmecelerinde sakladıkları vatan hainliği bombasını fırlatabilmek üzere rakiplerinin yıkılış günlerini bekleyeceklerdi. Şimdiye dek, Türkiye'de Birinci Meşrutiyet'ten bu yana vatan hainliği yaftasını taşımamış, ne bir parti ne de büyük lider vardı. Çoğu kez bu vatan hainliği yaftasını, özel ve olağanüstü olarak kurulan Divanı Harpler, türlü mahkemeler hazırlıyordu. İlk burjuva reformcusu Mithat Paşa, ondan sonra, Abdülhamit, ondan sonra Enver, Talât Paşalar, ondan sonra Vahidettin'le Damat Ferit, ondan sonra, Mustafa Kemal'le İsmet Paşalar, hep vatan hainliğiyle damgalanmıştı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla İttihat ve Terakki Partileri de birbirini vatan hainliğiyle suçlamışlardı. Halk Partisi, Terakkiperver Fırka'yı, palazlanmaya vakit bulmadan bastırmış, vatan hainliğiyle damgalamıştı.

Şimdi sıra, Halk Partisi'nin vatan hainliğiyle damgalanmasındaydı. Eğer, Serbest Fırka iktidara gelirse ki bu da büyük bir olasılıktı; Cumhuriyet Halk Partisi'yle onun başındakileri, ister istemez, vatan hainliğiyle suçlayarak unutuluşun karanlıklarına, uzaklıklarına itmek isteyecekti. Giderek, Gazi Mustafa Kemal dahi bir punduna getirilerek, yeni bir vatan hainliği yaftasıyla onurlandırılabilirdi. Bu korkunç gelenek, en kutsal şeylere bile kapkara bir hil'at gibi giydirilmekteydi.

Meclis, toplandı. Muvafık, muhalif Mebuslar, boy ölçüşmek üzere hazırlandılar. Dinleyici locaları, bir gladyatör ya da boğa güreşi seyredecekmişcesine coşkun bir dinleyici yığınıyla dolmuştu. Döviz işi konuşulduğu sırada, hazırlıklı bulunan Muhalefet Lideri söz aldı. Muhalefet hatiplerinin eleştirileriyle başlayan konuşmalar, liderin işe karışmasıyla daha da sertleşti. Ali Fethi, Hükümet'in maliye politikasını büyük bir şiddetle eleştirdi. Ağaoğlu Ahmet de bu arada Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü'ye yine

bu konuda birtakım sorular sordu. Maliye Bakanı, bu sorular karşısında kızdı; köpürdü. Ağaoğlu Ahmet, Müller Raporlarını söz konusu etmişti. Bu adam, dünyaca tanınmış bir Maliye mütehassısıydı. Müller'in vermiş olduğu raporda Türkiye Maliyesi, pek kötü bir halde gösterilmekteydi. Ağaoğlu, bu noktaya dokunarak, Maliye Bakanı'nı sıkıştırdı. Ağaoğlu'na yatıştırıcı bir yanıt veremeyen Saraçoğlu, şöyle bir soru sormakla yetindi:

— Ahmet Bey'e soruyorum: Kendisi, Müllerci midir?

Bunun üzerine, karşısındaki son kerte kızgın, şöyle konuştu:

— Bu genç Bakan, benden, Müllerci miyim diye soruyor. Doğrusu, ne zekâsından, ne de kültür ve ahlak düzeyinden böyle bir soruya uğrayacağımı beklerdim. Ben, aramızda, ne kimsenin Müllerci olduğunu sanır, ne de benimseyebilirim. Ancak, mademki Bakan Bey'ce bir Müllerci bulunması kesinlikle gerekmektedir, neden ben olayım? Müller'i yirmi bin Lira vererek buraya çağıran, ben miyim? Onun önüne devletin bütün dairelerini açarak, bütün törensel belgelerini seren, ben miyim? Anlaşılıyorki bütün bunları yapanlar, Müller'den başka raporlar bekliyorlarmış. Eğer, onun verdiği rapor, isteklerine uygun olsaydı, Müllerci olmakta hiçbir sakınca görmeyeceklerdi.

Ancak, bu Avrupa bilginini, yirmi bin Lira'ya satın almak sevdasında bulunanlar, kendi hesaplarında aldandılar. Müller, başka nitelikte rapor verdi. Şimdi, o, melunun melunu olmuş, onun adını ananlar da kâfirin kâfiridirler.

İşte, Müllercilik üstüne sözlerim bunlardır. Ancak, ne yazık ki genç Bakan, tartışmayı bu alana döktü. Benim amacımsa, büsbütün başkaydı. Müller, bütün dünyaca tanınmış bir bilgindir. Onun verdiği yargılar, her yerde derin etkiler yapar. Maliyemiz üstüne yargıları ise, son kerte uygunsuzdur. Benim, Bakan Bey'in dikkatini bu yana çekmekten amacım, kendisine bu konuya değgin hazırlık olanağı vermek, kamuoyunda oluşan kötü etkileri yok etmek üzere hazırlamaktı. Sanıyorum ki bundan dolayı genç Bakanımızın minnet ve teşekkürleriyle karşılaşacağım! Ancak, anlaşılıyor ki iyi niyetle davranmak olanağı yok; olmayacaktır da! Üzüntüden başka ekleyecek bir sözüm yoktur.

Birinci Oturum'da geçen bu üzücü konuşmaları, İkinci Oturum'da İsmet Paşa'yla Ali Fethi arasında geçen siyasal tartışmalar izledi. Muhalefet Lideri, İsmet Paşa'nın politikasını tepeden tırnağa eleştirdi.

Meclis dışında, bir gazeteci, Ali Fethi'ye, iktidara geçmek isteyip istemediğini, sordu. O da gazeteciye şu doğal yanıtı verdi:

— Her muhalif partinin son amacı, elbette, işbaşına gelmektir!

Gazetede yer alan bu söz, iktidar partisinin doruğunda oturanları çileden çıkardı. Demek ki Ali Fethi, İsmet Paşa'nın yerine göz dikmişti, ha!

Ali Fethi'nin bu olağan sözünü Meclis'e götürenler oldu. Orada söz konusu edilince, sözün sahibi kendini şöyle savundu:

— Bizim bitmez tükenmez suçlarımız arasında, İçişleri Bakanı Beyefendi'nin de bir türlü bağışlayamadıkları, en önemlisi, az zaman içinde Hükümet'e geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olmaklığımızdır. Bu, nasıl bağışlanabilir? Bir parti kurulsun da iktidara geçmek istediğini söylesin! Bu, olacak iş midir? Ne var ki iktidarda bulunan parti, sonuna dek yerinde kalacağını, öne sürebilir. İçişleri Bakanı'nın iddiası budur. Onun bu savından dolayı yanıldığını söylemeyi düşünmemelidir.

Efendiler! Eğer bir siyasal parti, «İktidara geçmek istemiyorum, salt, uzaktan eğlence biçiminde Hükümet'in işlerini eleştirmekle kalacağım!» derse, böylesine, siyasal parti, denebilir mi? Bu sözleri söyleyen adama, salt, gülünür.

Evet, gerekirse, ulus isterse, iktidar mevkiine geçmek istiyoruz! diyorum. Bu, benim hakkımdır, Efendiler!

Ben, iktidar mevkiinde bulunmamış adam değilim. Bunun ne kerte yorucu, azaplı bir şey olduğunu bilenlerdenim. Ancak, görevle sorumluluk almak gerekirse, bunu da yapmakta bir dakika duraksamayacağım, olağandır. Bir parti liderinin başka türlü düşünmesi, başka türlü konuşması nasıl doğru olur? Bunu, hem de Avrupa'da eğitim görmüş, bunca görgü görmüş bir İçişleri Bakanı Beyefendi'nin kınanmayı gerektiren bir suç olarak görmesine şaşıyorum, arkadaşlar! Bu bilmeceyi bir türlü çözemiyoruz.

Halk Partisi, Türk kamuoyunda birçok derin yaralar almışsa da Meclis'te nasıl hesap vereceği bilinmiyordu. Ancak, muhalefet elinde sivri silahlarla oraya girdikten sonra, Halk Partisi'nin temelli malı sanılan Mebuslarda da çatlaklar belirmeye, aralarına bir kuşku dumanı yayılmaya başlamıştı. Gözle görülür gibi bir biçim alan bu inançsızlık, parti kodamanlarını davrandırdı. Yıkım yaklaşıyordu. Bu konuda kaygısız gibi bulunan Gazi'nin, bir kez daha uyarılması düşünüldü. Paşa'nın, kendi partisini daha etkili biçimde savunmasını isteyeceklerdi.

Artık, Paşa'nın sofrasının çevresinde, yeni partinin belkemiğini kıracak güçte lekelemeler, ağlayıp sızlamalar, yakınmalar, yer almaya başlamıştı. Paşa, kendi öz çocuklarını, gelmekte olan halk umacılarının elinden kurtarmalıydı.

Arif Oruç'un, *Yarın Gazetesi*'nde yazdığı sert, vurucu yazılar. Halk Partililerin hıncını daha çok körüklüyor, Gazi'yi kandırmak uğruna bunlardan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bir aşırı solcunun sözcülüğünü yaptığı bir parti, er geç, çığırından çıkacak, bütün devrimleri silip süpüren bir canavar kesilecekti. Gazi'nin kulakları, bu sırada öyle çok yakınış işitmişti ki sağduyunun, er geç egemen olacağına inanarak, sonra, iplerin henüz bütünüyle kendi elinde olduğunu bilerek soğukkanlılığını korumayı sürdürüyordu. Arif Oruç'la gazetesini, Serbest Fırka'yı yıkmak uğruna bir cehennem makinesi gibi kullanmaya heveslenen Halk Partililer, en sonra, bir fırsat yakalar gibi oldular: Arif Oruç, kendisini, bayağı, demokrat bir ülkede yaşıyor sayarak, bir gün, gazetesinde şöyle bir yazı döşendi:

«Ulusun ve ülkenin kurtarılması, neye bağlıdır; Sayın İsmet Paşa; kendi yıllanmış Başbakanlık evresinde bu kurtuluş gereksinimlerini neden sağlamamışlardır? Şimdiden sonra sağlayabilirler mi? Belediye seçiminde sesini yükselten yurttaşların büyük çoğunluğu, 'Hayır!' diyor. Şu halde Millet Meclisi'nde bilinen koşullarla çoğunluk partisine dayanan İsmet Paşa'nın ülke işlerinden el çekmeleri nasıl, ne biçimde mümkün olabilecektir?

İsmet Paşa, çekilse bile, yerine geçecek kişiler, ülkeyi bugünkü acıklı koşullar içinde bunalmış kalmış olan durumdan kurtarmayı başarabilecekler midir? Ulusla birlikte, anayurt kendisini

kurtaracak, bolluğa kavuşturacak demirden el, sarsılıp yılmaz bir iradenin yönetimi ele almasını gereksiyor: Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri!

Çok büyük adamın bu konudaki yürekliliği, ülkeye olan candan, içten bağlarına bağışlamaları rica olunur!

Geçenlerde, *Akşam Gazetesi*'nde, ilk kez kimi tümceleri iyice tutulmamış bir demeç vardı. Sonra, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin düzelttikleri biçimde sevgisi sonucunda, yurttaşlar, sıtmalı tartışmalara girişmişlerdi. Büyük yaratılışlı adam, kısaca: 'Gerekirse, ulus eğilim gösterirse, ben, Cumhurbaşkanlığı'nı bırakarak, Başbakanlık görevini üstüme almaya alçakgönüllülükle, minnetle hazırım!' demişlerdi.

Gerçekten ulusu bunaltan güçlükleri, ancak, yalnızca o, Mustafa Kemal Paşa yenebilirdi. Nasıl ki kurtarmış, hazırlamış, iyi yöneltilsin diye, bugünkü Kabine Başkanı bulunan sayın kişinin ellerine emanet olarak bırakmışlardı. Durum, kendilerinin nefis düşünmezliği göstermelerini, yönetim işlerini kendi ellerine almalarım gerektirecek biçimlere girmiştir. Ulusta bu konudaki eğilim, dilekten çok, istem gösterilerine ilerlemiş bulunuyor.

Türk Ulusu, Mustafa Kemal'in vefalı yurttaşları, içine düşülen şiddetli yıl geçtikçe acılar, ağrılar vererek artan Maliye, iktisat bunalımının, ancak, Gazi'nin başında eylemce bulunacakları, yönetecekleri güçlü savaşımla atlatılabileceği kanılarını taşımakla, övünür.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bu kutsal Türk yurdunda, salt kendilerine yakışan Cumhurbaşkanlığı görevini, alçakgönüllülükle bırakarak Başbakanlığı üstlerine almak feragatini göstermeleri, tarihin bir örneğini yazmadığı, bundan sonra da yazmayacağı fedakârlık, yurt, ulus sevgisinin belirgin örneği olurdu.

O örneksiz feragati görüp okuyarak anlayan ulus, elbette, şiddetli isteğini gösterecekti. Şundan ki Mustafa Kemal Hazretleri, tarihte gelip geçmiş çok büyük kişilerden en yükseği idiler. Daha sonra, anlamı anlaşılan demeçlerindeki vazgeçişin, ülkeye çalışma duygularının eyleme dönüşmesi sırasında onurlu yaşamlarına parlak, ancak, örneği görülmeyen bir sayfa daha ekleneceği kuşkusuz bulunur.

Kuşkusuz, Mustafa Kemal Hazretleri, icra güçleri başına geçecek olurlarsa, en temiz, en güçlü bakanları seçecekler, güvendikleri, sınadıkları yetenekli kişilerin her birine güçleri, ihtisasları içinde bulunan görevler vereceklerdi.

Yine kendilerinin pek açık vazgeçişleri sonucunda (büyüklüğümüzün örneği) özdeyişleriyle güvenlerine, sevgilerine kavuşmuş olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin Cumhurbaşkanlıkları, neden, söz konusu olmasın?

Mustafa Kemal Hazretleri'nin, ülkenin doğal, ulusun düşünce ve uygarlık yeteneklerini kendi kişiliklerinde toplayıp yoğunlaştırmaları, ulusu iktisat ve maliye savaşımına bir merkezden yürütmeleri, şu mutlu sonuçları muştulayacaktır: Ortadaki güçlüklerin Mustafa Kemal Hazretleri'nin deha ışığı karşısında eriyip gideceğine inanç kesindir.

Ulusta, çok candan isteklerle, coşkunluklarla beklediği büyük dehanın, böylece, en kısa zamanda oluşacağına da bütün inanç vardır.

Mustafa Kemal Hazretleri, Başbakanlık görevini almak uğruna, ulusun temel eğilimini öne sürüyorlardı.

Kendileri güçlü görüşleriyle bilirler, bundan sonra da inanabilirler ki bu konuda soylu Türk Ulusu, salt, eğilimle değil, derin, sınırsız, sonsuz umut kaynaklarından kaynaşıp coşarak taşan büyük istekler, nitelenmesi olanaksız olan tutkularla kendilerini özlüyor, dört gözle bekliyor.»

Evet, bu yazı, demokrasi akımını yıkmak uğruna yırtınıp duran kişilere bir olanak sağladı! Bu, bardağı taşıran son damla oldu: Artık, Gazi'ye de dil uzatılmıştı.

Pedagoji Profesörü İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 12 Ekim 1930'da, *Yarın Gazetesi*'nde yazdığı bir yazıda, yine Mustafa Kemal'i spekülasyon konusu olarak ele alışı, işi büsbütün çığırından çıkardı. Yazıda şöyle satırlar vardı:

«Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Partisi'nin Genel Başkanı Mustafa Kemal değildir. Dahi İngres gibi, geçmişinin kalıtımını, yani Türk Ulusu'nun (kuvayi nâmîyesini) taşıyan, Türk Ulusu'nun geleceğini yaratan, Türk geleceğinde Türk Ulusu'na ölümsüz kılavuz olmak yeteneğini, gücünü koruyan (kesin

Mustafa Kemal'dir). Bu değerlendirmemiz bütünüyle özgürdür. Şundan ki benliğimizin kesin anlatımıdır.»

Baltacıoğlu'nun bu yazısını, Mustafa Kemal, birkaç kez okuyarak bundan türlü anlamlar çıkarmaya çalıştı; sonra, Profesör Ağaoğlu Ahmet'i Köşk'e çağırarak bunu onunla tartışmak istedi. Gazi, bir hışımla Ağaoğlu'yu köşke çağırınca, bu işe girdiğine de gireceğine de bin kez pişman olan adamcağız, bin türlü korku ile akşamüstü Paşa'nın katına gitti.

Gazi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la, bilardo salonunda bilardo oynuyordu. Ağaoğlu Ahmet, kendisini gördüğü halde hâlâ bilardo oynamayı sürdüren Paşa'nın yanına sokuldu. Paşa, yine oralarda değilmişcesine oyununu sürdürüyorsa da kafasında bu yazının kimi satırlarını evirip çevirdiği iyice anlaşılıyordu. Ağaoğlu Ahmet, bunu ilk anda sezmişti. Bu yüzden de sorulara hazırlıklı bulunuyordu. Paşa, bir bilardo topunu dikkatle yuvarlayıp sonucu izlerken, başını çevirmeden sordu:

— İsmail Hakkı'nın yazısını okudunuz mu?

— Okudum.

— Nasıl buldunuz?

— Beğenmedim.

— Neden? Bilimsel yazılmıştır. Hakkımda çok saygılıdır.

— Ölçüştürmeyi beğenmedim. Yan yana getirilmeleri olanaksız olan insanlar arasında ölçüştürme yapmakta, anlam görmedim.

Gazi, bundan başka soru sormadı. Hazırlanmış olan sofraya oturuldu. Paşa, Profesör'ü özel olarak çağırttığından, onu karşısına oturttu. Bir ara, sanki bir rastlayış sonucu imiş gibi, Ağaoğlu'na şöyle sordu:

— Seçimleri kazanıyorsunuz, değil mi?

— Hem yenilmek, hem de alaya alınmak çok acı şeydir, Paşam!

— Ama bakınız; Samsun'da kazandınız!

Ağaoğlu, daha çok kendini tutamadı:

— Paşam, eğer, bütün ülkede Samsun Valisi gibi bir yasa sever yönetim memuru da bulunmazsa, artık, bizlere ağlamak düşerdi! Eğer, her yanda yönetim memurları bu tür insanlar olsay-

dılar, hiç kuşku yoktur, seçimlerin dörtte üçünü biz kazanırdık. Bizim de dostumuzu görüyor musunuz? (Sofrada bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı gösterdi.) O da pek beceriklice davranmadı. Her yanda, polisi, jandarmayı yalnız bize karşı çıkardı. Hiç olmazsa görünüşü kurtarmak uğruna, birkaç yerde de Halk Partisi'ne karşı çıkarmalıydı.

Şükrü Kaya, güldü:

— Görüyor musun, Paşam, benim dostlarımı, neler söylerler?

Gazi, sinirlendi; sesi, salonda egemen oldu:

— Efendi! Her yanda anarşi beliriyor! Antalya'da Komutan'ın kafasını iskemle ile kırmışlardır. Bu Komutan, çok büyük, sabırlı adammış. Ben, olsaydım sabredemezdim! Başka yerlerde de bunun örnekleri olmuştur.

— Paşam, Komutan'ın seçim yerinde ne işi var?

— Anarşiyi önlemek üzere gelmiş!

— Hayır; anarşi, hemen onun oraya gelmesinden çıkar! Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir Cumhuriyet kurmuş, bu Cumhuriyet'in dayandığı ana yasalar halka seçime katılmak hakkını vermiştir. Halk bu yetkisini kullanmak üzere sandık başına geliyor; karşısında silahlı güçler görüyor. Çatışma, olağandır.

Gazi, büsbütün öfkelendi:

— Efendi! Anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok! Uykudasınız! Bununla birlikte de benden yansız kalmamı istiyorsunuz!

— Öyleyse, Paşam, aramızda çok ağır bir anlaşmazlık vardır! Beni Serbest Fırka'ya sokan Zatı Devletinizdir! O vakit, şöyle buyurdunuz: Yeni kurduğumuz Cumhuriyet bir şey benzemiyor. Ben, ölümlü insanım. Ölmeden önce bu ulusu gerçek özgürlüğe alışmış görmek isterim. Bundan dolayı da muhalif bir partinin varlığı gerekmektedir. Bu partiyi güvendiğim adamların ellerine veriyorum. Ancak, ne yazık ki onlar da ikircikleniyorlar. Bunun üzerine biz de partiye girdik. Şimdi, görüyorum ki ben iyi anlayamamışım. Altmış iki yaşındayım. Bunun en azından kırk yılını, Türk Ulusu'na, gücüme göre, çalışmakla geçirdim. Şimdi, mezarımla aramda birkaç adım kalmışken, ben aynı ulusu anarşiye sürükleyen etkenlerden biri olmak üzere imişim. Bundan

başka, Zatıdevletinizi ben, kendim içinde kurtarıcı sayarım. Beni Malta tutsaklığından siz kurtardınız. Buraya geldim. Sayenizde ülkenin sayılı adamlarından biri oldum. Çoluk çocuğum yeniden yurt buldular, gelecek sağladılar. Şimdi, Türk Ulusu'na ihanet ettiğim gibi, bu kurtarıcıya karşı dahi çıkmakta imişim. Bu durum benim için çok ağırdır! Müsaade ediniz, kendimi kurtarayım!

— Ne yapacaksın?

— Buyruğunuzla, girdiğim partiden çıkmam. Bunu kendim için bir alçaklık bilirim! Ancak, siyasal yaşamdan çekilirim. Mebusluktan ayrılırım. Salt, öğretmenlikle uğraşırım.

— İşte, hemen, o zaman beni karşında görürsün!

Gazi, Ağaoğlu'nun bu sözlerine kızmış gibi göründüyse de bunların etkisi altında kalmaktan da kurtulamamıştı. Hemen sesinin tonunu değiştirerek şöyle konuştu:

— Anlaşılıyor ki sen benim verdiğim sözlerden kuşkulanıyorsun. İşte, bu oturanlar (Çepeçevre sofrada oturanları gösterdi) tanık olsunlar. Fethi Bey'e, Nuri Bey'e, sana, bütün arkadaşlarınıza karşı namus borcum vardır. Dinliyor musunuz? Tanık olunuz, namus borcum vardır! Sonra, siz ne yaptınız ki? Yurt görevinizi yapıyorsunuz. Bu yönden de büsbütün rahat olabilirsiniz. Seçim sırasında olan olaylara gelince; bu olaylar nerede olmaz ki! Avrupa seçimlerinde daha kötüleri oluyor.

Paşa'nın bu sözleri, Ağaoğlu'nu iyice rahatlattı. Olaylardan duyduğu derin kuşkular, birdenbire büsbütün yitip gitti.

Serbest Fırka'yla özgürlük deneyiminin sonu hızla yaklaşırken, bunun uğruna da hızlandırıcı düzenler alınırken Mustafa Kemal Kasım 1930 günü Meclis'i açarken her iki partiye de göz kırpar gibi bir nutuk çekti. Bunda, şöyle sözler etti:

— (...) Sayın Baylar! Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin verimli, yurtseverce çalışması, bu evrede sona erdikten sonra, yeni seçimlere gireceğiz. Geçen deneyimler, gelecek seçimlerde yurttaş oyunun güvenceyle, içtenlikle oluşmasını sağlamak uğruna, yasaca, yönetimce düzenlerin gelişmesini, partilerin kendilerinin girişecekleri doğru, şaşmaz eylemleri göstermiş olacaktır.

Paşa, bu sözleriyle muhalif particilere, yeni seçimlerde baskı yapılmasına müsaade edilmeyeceği üstüne garanti veriyora ben-

ziyordu. Bir uçuruma doğru sürüklenen Serbest Parti'nin adamları, bu sözlerden çok sevindiler; yeni bir umuda kapıldılar. Eğer, yeni seçimde baskı yapılmazsa, Halk Partisi'nin bunu yitireceğini herkes biliyordu.

Bu yüzden, bu nutkû ile Muhalif Parti'ye umut veren Cumhurbaşkanı, Halk Partisi kodamanlarının gözlerinde birdenbire büyüklüğünü yitirir gibi oldu. Eğer, yeni partiye daha çok göz kırpacak olursa, ona karşı bile savaşıma geçmek üzere bir direniş duygusuna kapıldılar. Oysa, arka planda, gerek İsmet Paşa, gerekse Gazi, yeni partinin defterini dürüp bohçasını eline verme işini çoktan kotarmışlardı: Demokrasinin anarşik görünüşlü yüzünü ortadan kaldırıp İsmet Paşa'nın otoriter, asık suratlı yönetimini, kötünün ucuzu olarak yine yerinde bırakacaklardı.

Gazi, bu taktikli nutkunu söyledikten iki gün sonra, Ali Fethi'nin ziyaretine gitti:

— Son söylediğim nutuk üstüne, ne düşünüyorsun, Fethi?

— Çok güzel, Paşam!

— Ama kimi arkadaşlar hoşnut kalmadılar.

Gazi, bu hoşnut olmayanların Halk Partisi'nin belli kişileri olduğunu biliyor, onları anlatmak istiyordu. Bu nutku ile ortalığı biraz durultmaya çalıştıktan sonra, geri planda yeni çözümlere girişmişti. Bir hafta sonra, yine Fethi'nin ziyaretine gittiğinde, şöyle konuştu:

— Bir blok yapmak. Bu anlamda ki her iki partinin başına geçmek, yeni seçimlerde de her iki partinin adaylarını kendim belirleyerek seçimleri büsbütün serbest, tek dereceli yaptırmak. Böylece, partilerin kazanacakları oy oranında Mebus çıkarmalarını sağlamak.

Ali Fethi, Gazi'nin bu formülüne çok sevindi. Türk halkının, kendi partisine karşı gösterdiği ilgiyle sevgiyi göz önüne alarak, bunun kendisini başarıya ulaştıracağına inandı.

Gazi, iki gün sonra, bir kez daha Ali Fethi'nin ziyaretine gittiğinde, onun eski sevinci yoktu. Düşünceliydi. İsmet Paşa'nın Kırklar Grubu, Gazi'nin bu formülünü benimsememişti. Kırklar Grubu, Halk Partisi'nin içinde çok güçlü bir topluluktu. İsmet

Paşa'ca Meclis'ten seçilen bu adamlar, en çetin sorunları çözümlemek üzere her zaman göreve hazırdılar. Bunlar, Başbakan'ın baskı grubundan başkaca bir anlam da taşımıyorlardı.

İşte, en bunalımlı bir dakikada, Türkiye sınırları içinde sözü Tanrı sözü gibi geçer akçe olan Gazi dahi, bunların karşısında duraklamıştı.

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da Cumhurbaşkanı'na, böyle yaparsa ordusunu bırakıp giden bir Komutan durumuna düşeceğini Paşa'nın yüzüne söylemekten çekinmemiş, o da bilerek bilmeyerek İsmet Paşa'nın baskı grubunu desteklemişti.

Gazi, nerdeyse, iki cami arasında bir binamaz durumuna düşmek üzereydi. Bu da Serbest Fırka işini daha insancıl, daha usturuplu bir biçimde sona erdirmek uğruna yapılan bir çabadan doğuyordu.

Paşa, Fethi'ye şunları söyledi:

— Şimdi, durum şudur: Siz, yine işinizi sürdüreceksiniz. Ben de seçimlerde serbest kalarak Halk Partisi'nin başında savaşmak zorundayım.

Bu sözü işiten Ali Fethi'nin başına dünya yıkılmış gibi oldu. Korkunç bir düşkırıklığı, bir yas dumanı, dört bir yandan adamcağızı lokomotif dumanı gibi sardı. Çığlık atarcasına, şöyle bağırdı:

— Aman, Paşam! Bu nasıl şeydir? Ben, sizinle nasıl savaşıma girerim? Böyle bir şey anağımıza, düşümüze gelmemişti. Amaç bu muydu?

— A canım! Karşı karşıya gelir, savaşım yaparız. Kim bilir, belki de siz yenersiniz!

— Biz? Yani, kim, Paşam?

— Yani, siz; Nuri Bey, Tahsin Bey, Ahmet Bey; arkadaşlarınız; partiniz.

Deminden beri, Paşa'yla Fethi'nin tehlikeli konuşmalarını dinleyen Nuri Conker, Paşa'nın çok eski içten arkadaşı olmanın verdiği yüreklilikle ileri atıldı:

— Peki, Gazi Paşa Hazretleri, bize biraz süre tanısınlar; arkadaşlarımızı toplayarak görüşüp konuşalım!

Gazi, bu düşünü doğru buldu. Ayrıldılar. Toplanıp konuştular, tartıştılar. Sonra, bir kez daha Paşa'yla görüşüp konuşmaya karar verdiler. Verilen karar üzerine Fethi ile Nuri, Çankaya'da Paşa'nın katına çıktılar. Düşüncelerini kesinlikle söylediler:

— Biz, sizinle savaşım uğruna parti kurmadık. Amaç, bambaşka idi. Şimdi, istiyorsanız, partiyi de dağıtalım.

Gazi, onların bu önerisine yanaşmadı:

— Hayır, dağıtmayacaksın, sürdüreceksin! Savaşım alanına atılalım. Karşı karşıya gelelim. Kim bilir, belki siz kazanırsınız!

— Ancak, güçler eşit değil, Paşam!

— Neden? Halk sizden yana.

— Halk, bizi tuttuğunuzdan dolayı bizden yana çıktı. Eylemce karşı yana geçerseniz, bu yandaşlığın süreceği kuşkuludur. Sonra, karşı yanda üç yüz Mebus, bir devlet, bir Hükümet, bunların bütün güçleri var. Temelde, biz sizinle savaşım için gelmedik.

Bu tartışma, yedi saat sürdü. Bir sonuca da varılamadı. Fethi, Gazi'nin yanından ayrıldıktan sonra, tartışmayı olduğu gibi parti arkadaşlarına anlattı. Kendisi, düşüncesini şöyle kısaca ileri sürdü:

— Bu durumda dağılmaktan başka çözüm kalmamıştır. Arkadaşlarımın hepsini serbest bırakıyorum. Ancak, kendim, tek başıma muhalefeti sürdüreceğim.

Ağaoğlu Ahmet'in baş çektiği bir grup arkadaş şöyle dedi:

— Biz de sizinle birlikteyiz!

Ölümü yaklaşan bir sevgilinin baş ucunda olduğu gibi, kurucular da kendi çocukları olan örgütlerine ilk gözyaşlarını dökmeye başladılar. Serbest Fırka'nın can çekiştiğini Meclis'te anlatma kararı gözyaşları arasında verildi.

15 Kasım 1930 Cumartesi günü oturumunda, Ali Fethi'nin şu önergesi okundu:

«Son Belediye seçimlerinde hemen her seçim bölgesinde yurttaşların özgürce seçmek haklarını kullanmalarına Hükümet güçlerince gösterilen engellemeler, karışmalarla, genellikle seçimle yolsuzluklar üstüne İçişleri Bakanlığı'ndan gensoruda bulunmak üzere görüşme açılmasını öneririm.»

Önerge benimsendi. Görüşme açıldı. Fethi, kürsüye çıktı. Yitiklere karışmakta olan bir talihsiz partinin talihsiz lideri olarak, son kez konuştu. Bu konuşma, sert bir suçlamadan başka bir şey değildi:

— Sayın arkadaşlar! Son Belediye seçimleri, ülkede şimdiye dek görülmemiş bir ilgi uyandırdı. Şundan ki iki parti rekabet halinde karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Bütün kentlerle kasabalarda, bu ana dek hiçbir seçime katılmamış binlerce yurttaş, bu kez oy vermek hakkını kullanmak uğruna, saatlerce, günlerce sandık başına gelme fırsatını bekledi. Ulusal egemenliğin ne olduğunu Cumhuriyet sayesinde anlamış olan halk, bu egemenliğin verdiği oy hakkını, bütün engellemelere, güçlüklere göğüs gererek kullanmak istiyordu. Oy sandıklarına yurttaşların bu koşuşması, hangi partiden olurlarsa olsunlar, bütün Cumhuriyetçilerin kalplerini övünçle doldurmak gerekir. Ancak, oyların istenen yana verilmediği görüldükçe, kimi Hükümet memurlarıyla kimi particilerin sinirliliği arttı. İstediği partiye oy vermek hakkını kullanmak gibi, en övünülecek, en doğru görevini yerine getirdiğinden dolayı, en seçkin kentlerimiz, kasabalarımız halkına, gericilik; komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istenildi. Eğer, en ileri gelen kentlerimizle kasabalarımızda bunca geniş ölçüde gericilik eylemleri var idiyse, o yerlerin yönetim amirleri, Belediye seçimlerinden önce böyle bir eylemi, neden, sezmediler; Hükümet merkezini neden vaktinde uyarmadılar?

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan önce, bütün ülke halkının Hükümet'ten hoşnut olduğunu, şurada burada işitilen yakınışların, çıkarları doyurulmamış kişilerin ya da yabancı propagandasına kapılmış olan şaşkınların kopardıkları yaygaralar olduğu söyleniyordu. O zamanlar, Hükümet'ten hoşnut olan halk, Belediye seçimlerinde, neden, birdenbire gerici oluverdi?

Halk, «Laik kanunları istemiyoruz, Halife'yi istiyoruz!» mu dedi? Hayır, Baylar! Hiç kimse böyle bir şey söylememiştir. Gericilik, diye yorumlanan davranış, salt halkın oyunu serbestçe, istediği yana vermek isteğinden başka hiçbir biçimde oluşmamıştır. Halkın, oyunu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Belediye adaylarına vermek istemesini, gericilik, diye yorumlayanlar, hal-

kın en doğal hakkı olan oyunu tekel altına almak isteyenlerdir. Bütün kentlerdeki, kasabalardaki halkın gözleri önünde geçen, bir sisteme, bir merkezden verilen direktiflere göre davranıldığını açıkça gösteren, birbirinin benzeri olan bu olaylar, yurttaşlar arasında güvence sağlamakla görevli olan memurların, İçişleri Bakanı'nca, nasıl görevlerinin taban tabana karşıtı amaçlar uğrunda kullanıldığını da göstermiştir.

Efendiler! Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası, ülkemizde Cumhuriyet'in kurucusu olan büyük Gazi'nin onayı, şevklendirmesiyle Millet Meclisi'nde denetim yaşamını uyandırmak, yaydığı ilkeleri, inanışları çevresinde savaşım uğruna oluşmuştur.

Afyonkarahisar Mebusu ünlü Kel Ali (Çetinkaya), Ali Fethi'nin bu sözlerine son kerte kızdı, ağzından köpükler saçarak şöyle bağırdı:

— Hayır; öyle değildir! Siz, ulusu ve ülkeyi karıştırmak istiyorsunuz!

Bunun üzerine, diplomatça davranışını bozmamaya çalışan Ali Fethi, ona dingin sesiyle sordu:

— Biz mi karıştırmak istiyoruz? Bunu neye dayanarak söylüyorsunuz? Bunu kanıtlamak gerekir.

— Daha dün, bizden olan birkaç arkadaşımızın başına geçerek ağzınıza gelen her şeyi bize karşı söylüyorsunuz. Nereye gittiğinizi ayırt ediyor musunuz, Fethi Bey?

— Bildiğimi, gördüğümü söylemek uğruna, sizin müsaadenizi, asla, gereksemiyorum.

— Sizi Başbakanlığa mı getireceğiz? Ne kerametiniz var ki?

— Bildiklerimi söylemeyi sürdüreceğim. Siz ne derseniz, deyin. Serbest Fırka, Meclis'te denetim yaşamını doğurmuş, ilkeleri uğrunda savaşıma girişmiştir. Yoksa, zabıta güçleriyle, zorbalık, baskı yarışması yapmak uğruna ortaya atılmamıştır. Söz alın, hepinize gereken yanıtları vereceğim. Yoksa, bu koşullar altında, bu ülkede özgür bir siyasal yaşam kurulamaz.

— Ya! Anarşi mi olsun?

— Anarşi olmaz, Efendiler! Anarşi, yurttaşların bir bölümünü öbür bölümüne üstün biçimde ayrıcalıklı, hak sahibi yaptığınızda olur.

Bu sırada Vasıf Çınar'ın iri gövdesi sıraların arasında yükseldi. Gür sesiyle şöyle bağırdı:

— Fethi Beyefendi, ne diyorlar? Buyurdular ki bizim parti büyük Gazi Hazretlerinin onayı, kışkırtmalarıyla ülkede denetimi yerleştirmek amacıyla kurulmuştur. Arkadaşlar! Bu sözün anlamını biz seçim sıralarında, halk yığınları arasında sürekli olarak yapılan propagandalar içinde görmüş, incelemiş, anlamış adamlarız. İzmir'de gördüm, yeni parti, bütün duvarlara, her yana asmak üzere bastırdığı bildirilerle de büyük Gazi'nin buyruğuyla kurulan Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası, yurttaşlara, şunu bunu salıklar, onlardan şunları ister, denmiştir. Büyük Gazi, hiç kuşkusuz, ideali olan gerçekleştirdiği Cumhuriyet'i daha güçlü bir duruma getirmek amacıyla, bir muhalefet partisinin kurulmasına engel olmadılar. Ancak, herkes bilir ki Gazi Hazretleri, bu partinin kuruluşunu engellemediklerinde, «Ben Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başkanıyım, gerekirse, partim azınlıkta kalırsa, Cumhurbaşkanlığı'ndan çekilerek yine partinin başına geçeceğim,» demiştir. Baylar! Bunun anlamı öyle açıktır ki bunca yıldır politikacılık yapan arkadaşlarımızın bunu anlamamak isteyişleri, bir özel kasıtları olduğunu gösterir. Ne var ki doğru, her zaman egemendir. Doğruyu örtmek çok güçtür. Gazi Hazretleri son verdikleri demeçle bu doğruyu yine anlattıklarında, ülke de bu doğruyu anlamaya başladı.

Ali Fethi, güdümlü bir biçimde kullanılan saldırıları soğukkanlılıkla karşılamaya kararlı olarak, Hatip'e şöyle yanıt verdi:

— Partimizin, Gazi Hazretleri'nin kışkırtısı, onayıyla kurulmuş olduğunu söylemiştim. Yine söylüyorum: Şundan ki bu doğrudur. Ancak, kimi arkadaşlarımız, özellikle, işte, Vasıf Bey, bize bunu yakıştırmıyorlar. Siz, Gazi Hazretleri'ne karşı çıkmış bir partisiniz, diyor. Evet, bizi her ne pahasına olursa olsun Gazi'nin kendisine karşı çıkmış bir parti olarak göstermek istiyorsunuz. Bu, nasıl düşünülebilir? Böyle bir şey olabilir mi? Baylar! Bu, gerçekten olamaz! Biz, üzerimize aldığımız görevi, vicdan dairesinde, bütün zorluklara, saldırılara bakmadan sonuna dek yapacağız. Ancak, Gazi'ye karşı çıkmak durumu oluştuğunda, ilk işimiz, bunun olanaksız, olamayacak bir şey olduğunu

söylemek, olanaksız, olamayacak olan şeylerin arkasından koşan adamlardan olmadığımızı göstermektir.

Yine söylüyorum: Biz, ilk girişimimizden beri, hiçbir zaman Gazi'ye karşı çıkmış bir parti değiliz; her zaman böyle bir çıkışın olamayan bir şey olduğuna inanmış insanlarız. Arkadaşlar! Eğer bunun olanağını gören varsa, lütfen söylesin; işte, meydan açıktır; çıksın, yapsın!

Güdümlü İnönücülerin, Serbest Parti'nin, Gazi düşmanı olduğu tutanağına sarılarak yaptığı saldırılar, anlamsız bir yığın patırtı olarak sürdü gitti. Gazi'nin kendilerinden yana olduğunu bildirdiği dakikadan beri, hepsi yine arslan kesilmişti. Fethi, özellikle seçimleri, ağır baskı ögeleriyle çıkmaza sokmaya çalışan Şükrü Kaya ile didişti. Ona verdiği yanıtlarda şöyle sözler de yer aldı:

— Görülüyor ki anlaşmamız olanaksızdır. Aramızda uçurumlar oluşmuştur. Ben, yirmi yıl önce ne kerte özgürlük âşığı idiysem, bugün de öyleyim.

Bu söze, Antalya Mebusu Rasih Kaplan Hoca, şu korkunç yanıtı verdi:

— Cümlenizi, vatan haini olarak hemen mahkemeye vermeliyiz!

Talihsiz Muhalefet Lideri, Rasih Hoca'nın bu sözüne acı acı gülümseyerek şu yanıtı verdi:

— Bu ülkede, bu koşullar altında muhalif bir parti kurulamaz, arkadaşlar!

Bu acıklı tartışmalar, saat on dört buçuktan, gecenin yarımına dek sürdü. Bütün bu süre içinde Gazi, locasında sessizliğe gömülerek salt dinlemekle yetindi. Kendi yol açtığı bu dramın son evresini acı acı düşünerek dinlemek zorunda kaldı.

Serbest Fırka kurucuları, bu zorba parlamentocuların arasından ayrılarak Meclis'te kendilerine ayrılan odalarına çekildiler. Orada, büyük ölüyü gömmenin hazırlığında bulunacaklardı. Evet, Serbest Fırka'nın öldüğünü saptayan Doktor Raporu yazılmıştı.

Ertesi gün, Ali Fethi ile Nuri Conker, kararı alarak Çankaya'ya gittiler. İsmet Paşa'yla birlikte bütün Halk Partisi koda-

manları Gazi'yi çevrelemiş olarak oradaydılar. Fethi'nin elinden, partinin dağılışını bildiren kararnameyi alan Gazi, bunu ağır ağır, sindire sindire okudu. Ötekiler dinlediler. Gazi, dağılma kararını okuduktan sonra masaya bıraktı. Hiçbir düşün yürütmedi.

Ancak, güdümlü kişiler, kararın birçok yanına karşı durdular. Kararın başına yazılan, «Büyük Başkanımız», sözünden başlayarak, partinin Gazi'nin onayıyla kurulduğunu bildiren satırlarına da takıldılar. Böyle şey olamazdı. Ne demekmiş, Partinin kurulmasında Gazi'nin diretmesi!

En sonunda, bu tarihçil kararın birtakım satırlarını, sözcüklerini değiştirmeyi Fethi benimsedi. Ancak, onaylamak, zevklendirmek, sözcüklerinin çıkarılmasına razı olamayacağını, söyledi. Saldırı bitmemişti. Güdümlülerden biri şöyle dedi:

— Bu koşullar altında ülkede ikinci bir parti kurulamaz; yani, Cumhuriyet yoktur! anlamı çıkar. Buna razı olamayız.

Fethi, aşağılayıcı, küçümseyici, acı bir gülüşle bu sözleri karşılamak zorunda kaldı:

— Peki, ikinci bir partiyi yaşatıyor musunuz ki benden bunun olanaksız olmadığını söylememi istiyorsunuz? Gerçek ortada. Bu, acı vermiyor da bunun anlatımı mı gücünüze gidiyor? Hayır. Bu cümleyi çıkaramam! Şundan ki doğrunun, ta, kendisidir! Deneyimi yapan benimle arkadaşlarım, bunu olamayacak bir şey sayıyoruz. Karşı duranlar, buyursunlar, bir de kendileri denesinler!

Bu büyük ölü, salonda derin bir sessizliğe yol açmıştı. Sinek, kanadını kıpırdatsa, işitilebilirdi. Gazi Mustafa Kemal, önündeki dolu kadehe düşünceyle yüklü derin bakışlarıyla bakarken, ulusuna istediği özgürlüğü getirememenin mutsuzluğunu duymaktan kendini alamıyordu. Bu sırada, Serbest Fırka dolayısıyla da ülkenin pusuya yatmış mutsuz Türk yığınlarıyla dopdolu oluşunun anlaşılmasına bir kez daha parmak basıyor, halkın, başsız, sahipsiz bırakılmış olduğunu bir kez daha anlıyor, kendisine sımsıkı sarılmış olan İsmet Paşa'yla yanındaki eyyam reislerinin defterlerini dürüp koltuklarının altına veremediğinden dolayı da ayrıca üzülüyordu.

ÖZGÜRLÜK MEZARLIĞI'NDA GEZİLER

«Ülkenin, ulusun işlerinde öncü olmak isteyenlerin esin kaynağı, ulusun gerçek duygularıyla eylemleridir.»

Mustafa Kemal.

Gazi, idealistçe bir çabası olan Serbest Fırka'yı gömdükten sonra, ülkeyi saran yas havasını yakından görmek, kişiliğinin büyüsüyle avutmak uğruna, İzmir'den başlayarak bir yurt gezisine çıktı. İzmir'de dökülen kanların dumanları şimdi bile yer yer tütüyordu. İsmet Paşa Hükümeti, gelmekte olan demokratik özgürlüğü temelli bir düşman işgali sayarak büyük bir şiddetle bastırmış, geldiği yere dek kovalamıştı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kabadayıları, polisleri, jandarmaları, her yanda oy vermeye gelen halkı düşmanca karşılamıştı. Yıllardır bunaltılmakta olan halk, durup dururken bir sopa daha yemiş, bir kez daha özgürlük düşünü yitirmek mutsuzluğuna uğramıştı. Serbest Fırka deneyinin başlangıcında Gazi'nin ışıl ışıl yanan varlığı, fiyaskodan sonra, kara tüller altında yiter gibi olmuştu.

İşte, bu kara tülleri büstlerinin, heykellerinin üstünden kaldırmak uğruna geziye çıkmayı tasarlayan Paşa ise, Serbest Fırka olayının can alıcı noktası olan İzmir'den başlamak istemişti. Gazi, İzmir'den, bir mezarlıktan geçer gibi geçti. Özgürlük ölüsünün kocaman başı, orada yatıyordu. Düşmana ilk özgürlük, bağımsızlık kurşununu atan Gazeteci Hasan Tahsin Recep, doğru adıyla, Osman Nevres'in yanı başına gömülmüştü.

Paşa, İzmir'den geçip Adana, Mersin yöresine doğru uzaklaşırken, Serbest Fırka deneyiminin kendisinden önemlice bir şeyler alıp götürdüğünü seziyordu. Halk, kendisinden büsbütün kopma izleri göstermeye başlamıştı.

Halkın düşkırıklığı büyük olmuştu. Halk yığınları, türlü sınıflara, türlü siyasal yeraltı kuruluşlarına ayrılmıştı. Padişahçılarla

Halifecileri bir yana bırakırsak İttihat ve Terakki'nin bütün döküntüleri, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin ezilmişleri, son olarak Serbest Fırka'nın henüz yaraları kapanmamış olan diri yığınları, artık, Paşa'ya karşı salt korku duymaktaydılar. Paşa, çevresindekilerin hepsinden daha zeki olduğundan bütün bunları yakından biliyordu. Bütün bu yığınlar, ancak, iktisatça, maliyece yapılacak, büyük, yüreklice atılımlar sonucunda düş kırıklığından kurtulabilir, hoşnut yurttaş düzeyine yükseltilebilirdi. Paşa, bu geniş yurt gezisine çıkarken kafasında bu yeni tasarılar şimşek gibi çakıyordu.

Bu gezide, yanında götürdüğü kişilerin başlıcaları, Şükrü Kaya, Recep (Peker), Doktor Reşit Galip, Memduh Şevket (Esendal), Genel Sekreter Tevfik Bıyıkoğlu, İktisatçı Ahmet Hamdi (Başar) vb., idi. Paşa, Serbest Fırka dolayısıyla ülkede esmeye başlamış olan düşman akımlarının rüzgârından etkilenerek insanoğlunun kurtuluşunu erek alan bu akımların tartışılmasını istiyordu. Tren, Adana Ovası'na girdikten sonra, daha çok ulusçuluk ve Türkçülük konuları üstünde tartışıldı. Gazi, Türk ırkının Orta Asya bölgelerinde büyük uygarlıklar kurduğunu söylüyor, dayanılmaz kuraklıklar dolayısıyla buraları, anayurdu bırakarak batıya doğru göçtüklerini, ele geçirdikleri ülkelere Türk uygarlığının damgasını vurduklarını, ileri sürüyordu. Salt, bununla kalmayıp bu düşün akımının daha etkilice sunulması uğruna bir broşür bastırmıştı. Şimdi, kendisine yoldaşlık eden bütün arkadaşlarının ellerinde bundan birer tane vardı. Yolcular, bu broşürleri son kerte dikkatle okuyor, gerektiğinde düşüncelerini bildirmek üzere hazırlanıyorlardı. Ancak, yolculuk sırasında bunu söz konusu etmiyorlardı. Broşürü okuyan yolcuların anladıklarına göre, devrimin ilkelerinden biri olan ulusçuluğu, Türkçülük ilkesi temeli üzerinde güçlendirmek istiyordu:

«Türkler, Osmanlı Devleti'ni kurduktan sonra kendi tarihlerini bu devletin tarihinden başlatarak, eski anıları ile tarihlerini unuttular. Osmanlı Devleti ulusal bir devlet olmaktan çıkarak yayıldığı yerlere göre türlü dinleri, dilleri, ırkları bir araya toplayan İmparatorluk Devleti olmaya doğru gelişti. Bütün bu olaylar,

Türk ulusçuluğunu öldürdü. Şimdi, salt Türklerin oturduğu bir yurt üzerinde yeni bir devlet kurduk: Osmanlılıktan, İslâmcılık'tan sıyrıldık: Bundan dolayı, unuttuğumuz Türkçülüğümüzü anmalıyız.»

Gazi, şu düşünceye varmıştı: Çok eski bir uygarlık olan Orta Asya Türk Uygarlığı, bugün Anadolu'da yaşamakta olan insanların da tarihini oluşturmuştur. Ulusa bu düşünceyi aşılayarak bir din gibi inanılmasını istiyordu. Dinden boş kalan yerde, ulusçuluk duygusu yeşermeli, boy vermeliydi.

Tren, Mersin'e vardığında, gerek Paşa, gerekse arkadaşları, ulusçuluk konuşmalarının etkisiyle, yöreyi düşünceleriyle şöyle bir taramak zorunda kaldılar: Adana'da, Mersin'de, Arap, Nastüri, Süryani azınlıklar vardı. Bunlar, Türkçe dahi konuşmuyorlardı. Yörede bunlara karşı düşmanlık da gösterilmekteydi. Bunlar, iktisatça da Türk, müslüman halktan üstündüler. En çok gelir sağlayan işler, onların elindeydi. Yörenin en büyük zenginleri, bunlar arasında bulunmaktaydı. Bu sırada ise, gerek Suriye'de gerekse İskenderun yöresinde, Halep'te önemli Türk azınlıkları, kaygı içinde yaşamaktaydı. Anayurt dışında kalmış olan bu Türk kardeşlerimiz, Yunanlılarla yapılan değiş tokuş biçiminde yurda getirilip bizdeki azınlıklar oralara gönderilemez miydi?

Bu düşünü ortaya atan arkadaşlar, biraz sonra, Gazi'nin şu antiteziyle karşılaşınca, şaşırdılar:

— Bence, bugün içimizde azınlık gibi gözüken, kendilerini Arap, Süryani vb., sananlar, birtakım olaylar sonucu olarak Türklüklerini unutmuş insanlar olabilirler.

Ahmet Hamdi (Başar), bunları dinledikten sonra, içinden şöyle söyledi:

«Gazi'nin Türkçülüğü, daraltıcı, parçalayıcı değil, genişletici, toplayıcı bir Türkçülük.»

Gazi, Serbest Fırka'nın batışı yüzünden daha çok parçalanan, küsen Türk Ulusu'nu bir düşün çevresinde toplamak, ülkenin salt, maddesini değil, ulusun anlamını da kurtarmak gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden de Türkçülüğü, Türk Tarihi'nin eskiliğini, bunun gücünü kullanarak ulusu sihirli bir nokta çevresinde toplamanın yepyeni bir güce gebe olacağını hesaplıyordu.

Ahmet Hamdi (Başar), çok derinlere giden bu tarih, ulusçuluk düşünceleri üzerinde uzun uzadıya düşünmek zorunda kaldı.

«Tarih olayları, benim cılız bilgimin büsbütün sınırları dışındadır. Onun için söze karışmam, çokça cüret olacak. Ancak, bir eğilim, ulusu kendi benliğinden, tarihinden doğacak güçle bir araya bağlamak eğilimi var ki önemli olan bu noktayı kavramak üzere tarih bilgisine gerek yok. Tarihte yüksek bir ulus olmak, uygarlıklar yaratmış bulunmak, bize övünç verecek şeylerdir. Ancak, bunda abartmaya gitmekten çekinmeliyiz. Kendi kendimizi dev aynasında görmek, başka ulusları küçültmek, bize ancak zarar verir. Bu ikirciğimi bir fırsatta Gazi'ye bildireceğim.»

Ahmet Hamdi, bu düşüncelerini Paşa'ya açmak fırsatını bulunca, o bunu çok doğal karşılayarak şu karşılığı verdi:

— Türkleri bütün dünyaya geri bir ulus olarak tanıtan düşünüş, bizim de içimize girmiştir. Dört yüz çadırlık gezginci bir kabileden bir İmparatorluk ile ulus tarihini başlatmak: İşte, İmparatorluk döneminde Türklerin düşünüşü de bu durumdaydı! İlk önce, ulusa tarihini, soylu bir ulustan olduğunu, bütün uygarlıkların anası olan ileri bir ulusun çocukları olduğunu öğretmeliyiz.

Gazi, bu tarih tezine, günden güne, daha çok ısınıyordu. Orta Asya'yı, burada kurulan uygarlıkları anlatan tarih kitaplarını, geceli gündüzlü başucu kitapları durumuna getirmişti.

Gazi Mustafa Kemal'in yurt gezisi sürüyordu. Akdeniz kıyılarından Orta Anadolu'ya giren kafile, yol üstündeki büyük kentlerin nabzını yoklayarak ilerliyordu. Ülkenin düşkırıklığı büyük olmuştu. Paşa, yol boyunca kendisini karşılayan Halk Partililerin kurduğu barajın arkasında sıralanan küskün yurttaş yüzlerinin derin anlamını pek doğru olarak yorumluyordu. Sınıflara, zümrelere bölünmüş, din dogmalarının korkunç cenderesine sıkışıp kalmış insan yığınlarını yeni tarih tezinin romantik güzelliğiyle büyülemeye çalışıyordu. Ta Amerikalardan kalkıp gelen dünya iktisat bunalımının sert, buzlu rüzgârları, yurttaşları acı acı düşündürürken, yeni tarih tezinin sofrasında bunlara sunulan nimetlerin, birkaç bıldırcın kemiğinden başka bir şey olmadığını da biliyordu.

Serbest Fırka'nın dağıtmış olduğu gerçeği, bu sırada başlıca sivri diken olarak vicdanına batmaktaydı. Özel treninde geziye çıkmış olan Paşa, bunu Türk Devleti'nin gezginci yönetim yeri olarak kullanıyordu. Elinin altında, salt, birkaç yaranı değil, incelemeler yapan bütün Bakanlıklar Müfettişleri de vardı. Hepsi de lokanta vagonunda oturmuş, kendi aralarında alçak sesle tartışıyorlardı. Hemen hepsi de halkın boşalmış olan umut ocağına, Serbest Fırka'nın yerine nelerin konması, bu yaranın ne biçim kapanması gerekeceği üstüne ufak tefek düşünüş kırıntılarına sahiptiler. İçlerinde sonradan Milli Eğitim Bakanı olacak olan Milli Eğitim Müfettişlerinden Hasan Ali (Yücel)'nin de bulunduğu lokanta vagonunda yapılmakta olan tartışmalar, uluorta konuşmalardan başka bir şey değildi. Bunların hepsi de Gazi'nin büyük bir atılım yapmak uğruna geziye çıktığına göre, bundan büyük, mucizeli sonuçlar beklemek gerektiğine inanıyordu.

Oysa, Paşa, yurtta birdenbire oluşan büyük tayfun boşluğuna kendi ağırlığını koyarak, havayı yatıştırmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hemen bütün bu bilim adamları, öğretmenler Serbest Fırka'nın ortaya attığı halk yararına atılım düşüncesini sömürerek, bunu kendilerinin, Gazi'nin yapabileceği düşüncesindeydiler. Oysa, böyle bir mucizeyi, Gazi hiçbir vakit düşünmüş değildi. Bu aydınlar, Gazi'nin bu gezisini bir reform dönüm noktası olarak, yeni bir rampa denemesinin kurtuluşa giden çabası olarak şimdiye dek yapılmış olanlarla yapılması gereken reformlar üzerinde ileri geri konuşmaktaydılar. Evet, şimdiye dek birçok işler yapılmıştı! Şapka alınmış, medreseler, tekkeler kaldırılmış; Latin Harfleri Kanunu yürürlüğe girmiş; batı görgü kuralları benimsenmiş; yurdun bir başından öbür başına demir raylar döşenmeye başlanmıştı. Bütün bunların, Türk halkının gereksinimlerini, acılarını gidermediği de açıktı. Tartışmaların sonucunda bu noktada birleşiyorlardı.

Ülkenin bütün zorlu davaları yüzüstü duruyor, elinden tutacak kişileri bekliyordu. Vergi, eskiden olduğu gibi yine halkın belini büküyor, köylüyü eski çulundan ediyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yapmış olan köylünün durumu, yürekler acısı ola-

rak sürüp gitmekteydi. Bu korkunç doğruyu kaldırmak uğruna, ne gibi bir manivela kullanılacaktı? Bu eksiklikleri, bu mutsuzluk öğelerini ortadan kaldırmak uğruna, daha ne gibi bir reformlar ya da atılımlar yapmalıydı? Şimdi, şu lokanta vagonunda toplanmış konuşmakta olanlar, Gazi'nin bu geziyi yeni büyük işler yapmak, iktisat ve maliye alanında büyük reformlara el atmak uğruna yaptığına inanıyorlardı. Gazi ise, ülkeyi kurtarmak üzere bu işlerin yapılması gerektiğine içtenlikle inanıyordu. Ne yazık ki dünya iktisat bunalımının bütün ulusları kasıp kavurduğu böyle bir zamanda, böyle mucizelerin, giderek, bunları iyimserlikle düşünmenin bile sırası olmadığını biliyordu.

Gazi'nin aydınları, böylece ileri geri tartışıp durduğu sırada, Paşa, özel vagonundan, yaranıyla birlikte lokanta vagonuna geçti. Gazi, sigarasını yakıp bir iki soluk aldıktan sonra, kafasını bir burgu gibi delmekte olan sorunu ortaya attı:

— Serbest Fırka'yı dağıtmakla, iyi mi ettik?

Evet; Türk halkının elinden mutluluk duyguları veren çok önemli bir oyuncak, Serbest Fırka, çekilip alınmıştı! Onun yerine bir şey verilmeyecek olursa, bu, halkta çok tehlikeli bir düş kırıklığı kompleksi yaratır, zamanla çok olumsuz patlamalara yolaçabilirdi.

Gazi'nin aydınları, sorulan çok önemli soru üstüne sere serpe konuştular. Çoğunluk, bu partinin kaldırılmasının çok yerinde olduğu üstünde birleşmişti. Konuşma sırası Ahmet Hamdi Başar'a gelince, şunları söyledi:

— Eğer, Serbest Fırka'yı kurmakla iyi olmadı; yok böyle bir partiyi kurmak yanlış idiyse, kaldırmak, kuşkusuz ki iyi oldu. Serbest Fırka'nın kurulması, ülkede yeni bir atılıma, gövdeyi sağlamlaştıracak bir reforma gereksinim olduğunu açığa çıkardı. Her yandan yükselen yakınışlarla, gövdemizdeki hastalığın arazı açığa çıkmış oldu. Bu bakımdan partiyi kurmak iyi oldu. Ancak, Serbest Fırka, bu hastalığa çözüm bulamaz, tersine hastayı ölüme götürür. Onun programlarla anlattığı, savunduğu düşünler, yani liberalizm, Türkiye'nin sömürge durumuna gelmesi, geri bir doğu ülkesi olarak kalması, parçalanıp ortadan kalkması, demekti. Serbest Fırka'nın programı, bundan bir yüz yıl önceki ya-

şama özgüdür. O kerte geridir. Oysa, Halk Partisi, devrimci niteliğini taşır. Böyle bir partinin karşısına ancak daha devrimci bir parti çıkabilir: Bizim yaptığımızı da beğenmeyerek daha ileri reform isteyen bir parti. Bundan dolayı, ben de Serbest Fırka'nın kaldırılması ile iyi bir iş yapıldığına inanıyorum.

Kayseri'de, Vilayet Konağı'ndaki toplantıda, kafası, durmadan Fethi ile Serbest Fırka'nın getirmek istediği liberalizm sorunu üzerinde işleyen Gazi, Vali'ye şöyle sormuştu:

— Vali Beyefendi! İktisat ne demektir, tanımlar mısınız?

Vali, bu soru karşısında afalladı kaldı. Okulda az buçuk okuyup geçtiği bu konu, çoktan buğu olup uçmuştu. Bu yüzden son kerte sıkışan adamcağız, hemen yanı başında oturan genç iktisatçı Ahmet Hamdi'ye dönerek ondan yardım istemek zorunda kaldı. Paşa, soruyu sorduktan sonra, Vali'nin toparlanabilmesi için ona fırsat vermek üzere başka birine dönmüştü.

Vali, etekleri tutuşmuş olarak genç iktisatçıya sarıldı:

— Aman, Hamdi Beyciğim; okulda okuduksa da şimdi büsbütün unutmuşum! Neydi bunun tanımı?

Oysa, Gazi, okul kitaplarında yazılı tanımı sormuyordu. Gazi, genellikle alay edeceği ya da hırpalamak istediği kişilere soru yöneltiyordu. Sonra, onun sorduğu sorulara da dört başı bayındır yanıt vermek olanaksız denecek kerte zordu. Paşa, son kerte güç beğenir bir adamdı. Kayseri'de pastırma tacirlerinin şişirerek uyguladıkları bir Hükümet önleminden dolayı pek çok zarara girilmişti. Vali'nin de bunu bilmesi, önlemesi gerekirken büsbütün kulak arkasına attığı izlenimi edinilmişti. Bundan dolayı da Paşa, Vali'ye bir iktisat dersi vererek onu hırpalamak isteğine kapılmıştı. Paşa'nın, Vali'ye sorduğu bir sorudan sonra, bir haşlamanın, bir paparanın geldiğini, erbabı hemen anlamıştı.

Valinin çaresizlik içinde kıvranıp durduğunu gören Şükrü Kaya, Paşa'dan şefaat diledi:

— Paşam; müsaade ederseniz, genç iktisatçımız Hamdi Bey bunu yanıtlasın!

Paşa, Vali'yi kesinlikle hırpalamakta kararlı olduğundan, genç iktisatçının yanıt vermesine müsaade etmedi.

— Şükrü Kaya Beyefendi, siz, İktisat Doktrinleri Tarihi konusunda mütehassıssınız! Bu konuda kitaplarınız, yayınlarınız var. (Şükrü Kaya, Charles Gide ile Riste'in, *«İktisat Doktrinleri Tarihi»*'ni Türkçe'ye çevirmişti.) Bize liberalizmin ne olduğunu açıklar mısınız?

Şükrü Kaya, Paşa'ya şöyle dedi:

— Efendim; müsaade buyurursanız, bunu genç iktisatçımız Hamdi Bey söylesin!

Ahmet Hamdi, birdenbire toparlandı. Zekice bir taktik karşısında olduğunu sezer gibi oldu. Bu sırada sofranın bir ucunda Recep (Peker) ile konuşuyordu. Ufak bir duraklamadan sonra, Gazi, Ahmet Hamdi'ye ünledi:

— Peki, Hamdi Beyefendi! Bize liberalizmi anlatır mısınız?

Ahmet Hamdi, dikkat etti: Bu sırada Şükrü Kaya, gülümseyerek kendisine bakıyor, bir eliyle de başlaması için işaret ediyordu. Genç iktisatçı, ayağa kalktı, hiç ürküp sıkılmadan liberalizmin konusunu anlatmaya başladı. Sanki bunu daha önce bir konferans uğruna hazırlamış gibiydi:

— Liberalizm sistemi, bundan yüz elli yıl önce batı uygarlığının temeliydi. Bu sayede büyük uygarlık yapıtları oluştu. Ancak, sömürgelerle geri kalmış ülkelerin sömürülmesiyle sonuçlandı. Bugün, liberalizm, artık, iflas etmiş bir sistemdir.

Bütün şölendekiler, ilgiyle dinliyorlardı.

Ahmet Hamdi, sözünü bitirince, Gazi söz aldı:

— Hamdi Bey'in de söylediği gibi, liberalizm sömürgelerde uygulanmış bir sistemdir. Oysa, biz sömürge değiliz; olmayacağız da! Liberalizmi düşünmek, devrimi yadsımak demektir!

Liberalizmin salt sömürgelerde kullanıldığı düşünü, Ahmet Hamdi'ce söylenmemişti. Bu yanlıştı. Genç iktisatçı, Paşa'nın yanlışını düzeltecek durumda değildi. Demek ki Paşa, konuşmayı iyi dinlememişti.

Gazi, bu ağır düşün konularından sonra, biraz çeşni değiştirerek yorulan kafaları dinlendirmek ister gibi, karşı sıralarda Bakanlıklar Müfettişleriyle yan yana oturan Hasan Ali (Yücel)'yi gözüne kestirerek, ona şöyle bir soru sordu:

— Hasan Ali Beyefendi! Siz, felsefe okumuşsunuz, okutmuşsunuz. Elbette ki sıfırın ne olduğunu bilirsiniz! Bize sıfırı tanımlayabilir misiniz?

Hasan Ali, kendisine yabancı olmayan bir alanda sorulan soruyu yanıtlamak üzere, iri yeşil gözlerinde zekâ ışıkları parlayarak, hemen, davrandı:

— Efendimiz! Sıfır, dirimle ölümün, varlıkla yokluğun...

Paşa onun sözünü kesti:

— Anlamadım. Dirim ölümsüzse, yokluk ölümsüz değil mi?

— Kuşkusuz, Efendimiz! Dirimin ölümsüzlüğünde...

— Hayır! Ben size sıfırı soruyorum. Sıfır, yokluk demek midir? Sıfırla yokluk arasında ne ayrım vardır?

— Efendimiz! Birisi, yani sıfır, yaşanmış bir şeyin yokluğudur. Oysa...

— Tuhaf şey; şu saat varken, biraz sonra cebime sokarsam sıfır mı olur? Dirimi nasıl tasarlıyorsunuz?

— Efendimiz; sıfır, yok, demektir!

— Güzel! Bu yok olan şey, bir sayının önüne, sağına geçince, onu on kat yükseltiyor. Bu, nasıl olur?

Hasan Ali, tökezledi. Kekeleme durumuna geldi. Belki de yaşamı boyunca ilk kez, zekâsının önüne böyle aşılamaz gibi görünen engeller dikiliyordu.

Paşa'nın yaptığı iş, bayağı bir dinlenme yarışıydı. Şimdi, bütün dinleyiciler, Paşa'ya verilecek en doğru yanıtın ne olabileceğini kendileri de düşünüyorsa da hiçbiri, Paşa'yı mat edebileceğini sanmıyordu. Herkesin zekâsına, kültürüne güvendiği Hasan Ali, neredeyse, okkanın altına gitmek üzereydi. İşi çok ciddiye almış, bir öğrenci ezikliğiyle karşılık bulmaya çalışıyordu. Oysa, Paşa'nın istediği, bu sözcük üzerinde neşeli bir spekülasyon yapmaktı. En sonra, bunu kavrar gibi olan Hasan Ali, işi bir espriyle geçiştirmenin kurtarıcı kolaylığına sığındı:

— Efendimiz! dedi; her zaman arkanızda, solunuzdayım. Sıfır, işte! Efendimizin solunda olan bendenizim.

Bu espri, tıkanmış olan bütün yolları açtı. Hasan Ali'nin tatlı bir gülümseyişle söylediği bu sözü, Paşa, aşılmaz bir barikat ola-

rak benimsedi. Rakip, yenilmekten kurtulmuştu, Paşa, bu değer verdiği zekâyı övücü dost gülümseyişiyle ödüllendirmekten kendini alamadı.

İşte, Hasan Ali'nin bu sıfırlığı benimseyişi, Paşa'nın katında ona sıfırın sağında yükseliş, varlık yolları açacak, güzel kullanılan bir sıfırın, insanı Milli Eğitim Bakanlığı'na dek yükselteceği görülecekti.

Bir gün önce, Gazi'nin liberalizmi anlatması için Şükrü Kaya'yı görevlendirmesi üzerine, onun da bu işi genç iktisatçı Ahmet Hamdi'nin üstüne yıkışı, genç iktisatçıda bir kuşku uyandırmıştı. Ertesi gün, Ahmet Hamdi, Şükrü Kaya'yı yalnız yakalayarak, bunu sordu. Öbürü, şu yanıtı verdi:

— Bunu ben kendiliğimden sormadım. Sofraya oturtmadan önce Gazi söyledi. «Ben sana soracağım; sen de Hamdi Bey söylesin dersin!» dedi. Ben de onun üzerine, bunu yapmak zorunda kaldım. Ancak, söylediklerin üstüne seninle tartışmak istedim. Samsun'dan sonra vapurda vaktimiz olacak. Senin söylediklerini sofrada tartışırız, olmaz mı?

Bunun, Şükrü Kaya'nın bir oyunu olduğunu anlayan Ahmet Hamdi, onun dediklerini yutar gibi göründüyse de içinden şunları geçirdi: «Şaşılası şey, değil mi? Gazi, sofrada herhangi bir konu üstüne benim söz söylememi isteyecek. Ancak, bunu nasıl istesin? Sofradan önce Şükrü Kaya Bey'le düşünüp taşınacaklar, acaba şöyle mi söyletsek, böyle mi diye önlem arayacaklar; en sonra, güzel bir yöntem bulunmuş olacak. Gazi Hazretleri, sözde Şükrü Kaya'ya, 'Söyle!' diyecek; o da 'Efendim, müsaade buyurursanız, genç iktisatçımız Hamdi Bey söylesin!' yanıtını verecek. Ben de söyleyeceğim. Ne buyurulur? Ya, ani, beklenmedik bir soru karşısında kekelemeler, birbirini tutmayan tümceler, hoşa gitmeyen söyleyişler, anlatışlarla utansaydım? Şükrü Kaya Bey'in muzipliği, belki de birdenbire parlayan ikbalimi söndürmeye yetecekti. Nasıl, günün birinde, bir saat içinde nereye konacağı bilinmeyen bir zekâ olmuşsam, bir dakika içinde de cahilliğim, aptallığım, cıcığa çıkıverecekti. Hay, Şükrü Kaya Bey; hay!»

Sivas'a trenle varmış olan Paşa ile bilim kafilesi, oradan Samsun'a otomobillerle gitmek zorundaydı. Sivas-Samsun Demiryolu henüz yapılmamıştı. Otomobillere doluşan yolcular, yola dizildiler. Çamlıbel'i aşarak Tokat'a vardılar. Orada biraz mola vererek, Turhal'a doğru yola çıktılar. Gazi, on bir yıl önce bu yollarda ne kaygılı yolculuklar yapmış olduğunu anlatarak, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıçlarını bir kez daha andı. Savaşım kararlarının imzalandığı Amasya'ya vardıklarında, orada onları Samsun Valisi Kâzım Paşa karşıladı.

Gazi'nin Serbest Fırka'dan yüz çevirmeye başlamasından sonra bir talihsizlik olmuş, Samsun'da Belediye seçimlerini Serbest Fırka kazanmıştı. Bu yüzden Kâzım Paşa, Samsun'da da Belediye'yi karşı partiye kaptırmakla, suçlanmaktaydı. Adamcağız, suçunu bağışlatmak uğruna olacak, Cumhurbaşkanı'nı, ta, Amasyalarda karşılamaya gelmişti. Kâzım Paşa'yı karşılarında gören Gazi'nin adamları, hemen kaygılanmışlardı. Bir çıngar çıkacaktı ya, bakalım ne zaman, diye düşünmektelerken, Samsun-Amasya treni, Gazi ile arkadaşlarını aldığı gibi Samsun'a iletti. Akşamın saat dokuzunda Samsun'a ulaştıklarında, takvim, Kasım ayının, 22'sini göstermekteydi. Günlerden, Cumartesi'ydi.

Ancak, Gazi, Samsun'a varıncaya dek Vali'ye hiçbir şey söylememişti. Bundan dolayı da onun, Gazi'nin kızgınlığından haberi yoktu. Kafile, Samsun'a vardığında, çok tuhaf bir görünüşle karşılaşıp şaşırdı. İstasyondan başlayarak bütün yollar süngülü askerlerce tutulmuştu. Her yanda olağanüstü güvenlik önlemleri göze çarpıyordu. Gazi'nin geldiğini işiten halk yığınları, caddelere yığılmışsa da süngülü askerlerin oluşturduğu demir çizginin arkasında sıralanıyorlardı. Gazi ile kafilesi, böylece düşman bir kente bir işgal ordusu girer gibi girerek, konuk edilecekleri konağa doğru bu sessizlik ve ıssızlık içinde otomobillerle ilerlediler. Ortalarda, askerden, inzibattan, polisten, jandarmadan başka bir şey görünmüyordu.

Bu güvenlik kordonu altında Samsun'a giriş, Gazi'yi iyice sinirlendirmiş, öfkelendirmişti. Halkla arasına süngülerden bir sınır çekilmişti. Buna da yolunda gitmeyen birtakım işler yol açmıştı. Gazi'nin, kente böyle sıkı güvenlik önlemleri altında giri-

şinin görünürdeki anlamı şuydu: Halk, Serbest Fırka'ya oy verdiğinden, Paşa'ya karşı düşmanca cephe almış demektir. Gazi'yi onların şerrinden korumak uğruna, böyle bir önlem gerekli sayılmalıdır.

Gazi, hiçbir zaman, durumun bu kerteye gelmediğinden, bunun Kâzım Paşa'nın beceriksizliğinden ileri geldiğinde karar kılmıştı. Belki de Vali'nin özel bir amacı vardı; işleri de böylece Arap saçına çevirmişti. Otomobiller, hiçbir yere uğramadan doğruca Gazievi'ne gittiğinde, sofranın donanmış olduğunu gördüler. Sofrada kafile ile Vali'den başka hiçbir Samsunlu bulunmuyordu. Saat ondu. Hiç kimsenin gelmediğini gören Gazi, Kâzım Paşa'ya sordu:

— Belediye Başkanı nerde? Nasıl olur? Kentlerine konuk geldik!

Vali, hemen Belediye Başkanı'nın gelmesi için haber saldı. Başkan'ın gelmesini beklemek üzere on beş dakika daha yemeğe el sürmediler. En sonra, Başkan göründü. Bu, orta yaşlı, kendi halinde bir adamdı. Başkan olmadan önce kentte avukatlık yapmaktaydı. Halk Partisi adayları, bunun karşısında o kerte az oy almışlardı ki Avukat Bey, bayağı, oybirliğiyle seçilmişti. Gazi, sofrada Başkan'ı soluna oturttu. Kadehini ona doğru kaldırarak:

— İçelim! dedi.

Belediye Başkanı, buna elindeki su bardağını kaldırarak karşılık verdi. Bunun üzerine Paşa, şaşar gibi yaparak sordu:

— Ne o, Başkan Beyefendi? Yoksa, rakı günah diye içilmiyor mu?

— Hayır Efendim, yemek yemiş bulundum da!

— Ya! Demek, bizim geleceğimizi bilmiyordunuz, öyle mi?

— Yok, Efendim! Teşrifi Devletinizi bütün halkla birlikte ben de bekliyordum.

— Şu halde birlikte yemek yiyeceğimizi düşünebilirdiniz.

— Evet, Efendim! Ben de o onura ulaşmak umudundaydım. Ancak, çağırılmadım.

Gazi, bu söz üzerine, soran bakışlarla Kâzım Paşa'nın yüzüne baktı. Vali, Gazi'ye yanıt vereceği yerde, önüne bakmayı yeğ tuttu.

Gazi, Vali'ye sordu:

— Vali Beyefendi! Neden, geleceğimizi, bu akşam yemek yiyeceğimizi Başkan Beyefendi'ye bildirmediniz?

Kâzım Paşa'nın buna da verecek yanıtı yoktu.

Yemek, somurtkan bir biçimde sürüyordu. Belediye Başkanı içmiyor, ara sıra mezelerin ötesinden berisinden birer lokma alarak Paşa'yı daha çok kızdırmamaya çalışıyordu. Adamcağızın, süt dökmüş kedi gibi süklüm püklüm bir hali vardı.

Gazi, birkaç kadeh daha atıp kızışınca, Serbest Fırka'nın öyküsünü bir kez daha yinelemek üzere, bir zorunluluk duydu. Hele, Serbest Fırka'nın Belediye Başkanlığı'nı kazanmış bir Serbest Fırkalı önünde bu konuyu tazelemek, ona göre bayağı gerekli görünüyordu. Paşa, ülkede bir özgürlük havası yaratmak uğruna Serbest Fırka'yı kurmayı nasıl tasarladığını, nasıl eyleme geçirdiğini, anlattı. Bu sırada dinleyiciler arasında bulunan Kâzım Paşa da Yalova'da Gazi bu konuyu Ali Fethi ile konuşurken yine dinleyiciler arasında bulunmuştu. Gazi, Serbest Fırka'yı muhalif değil, yardımcı bir parti olarak kurmak istediğini, söylemişti. Gazi, o partiyi de kendi partisi olarak benimsemişti. Fethi, hiçbir zaman Gazi'ye karşı bir fırka kurmayı usundan geçirmemişti. Ali Fethi de Paşa'nın kendi partisi olan Halk Partisi'yle Serbest Fırka'ya da yansız davranırsa bu partiyi kuracağını söylemişti. Serbest Fırka, böyle bir karar sonucu kurulup eyleme geçirilmişti. Gazi, bu yeni partinin ne kerte kendi partisi olmasını istemişti ki kendi kız kardeşiyle, en yakın, en içten arkadaşı olan Nuri Conker'i, Tahsin'i bile bu partinin kurucuları arasına koymuştu. Paşa, Serbest Fırka'nın, istediği yolda gitmediğini, sağsol akımlarla da birleşerek ülkeyi anarşiye sürükleyecek gibi görünen bir yola girdiğini görmüş, böylece de idam fermanını imzalamıştı. Ülkenin, sağın gericiliğine, solun getireceği anarşiye dayanamayacağı açıktı.

Paşa, bunları uzun uzun, esprilerle süsleyerek anlattı. Sonra, birdenbire, Samsun Belediye Başkanı'na dönerek, şöyle sordu:

— Şimdi, Başkan Beyefendi! Siz de artık dağıtılmış bir partinin Belediye Başkanı olarak görevinizi sürdürmek istemezsiniz,

değil mi? Çekiliniz! Yeniden seçim yapılsın. Belki, yine siz seçilirsiniz.

Bu, bir buyruktu. Belediye Başkanı, bu buyruğa boyun eğmedi:

— Paşam, ben Serbest Fırka'yı tanımıyorum. Başkanlığa da o partinin adayı olarak seçildiğimi benimsemiyorum. Bu seçim, halkın bana karşı bir güvenişi biçiminde oluşmuştur. Sorun, salt seçimin serbest olmasıdır. Eğer bu durumda çekilirsem, halkın bu sevgisine, güvenişine karşı, küfranı nimette bulunmuş olurum. Eğer, benim bu işte kalmam istenmiyorsa, Hükümet'in elinde güç vardır; Şûrayı Devlet vardır; seçimi fesheder. Ben de o zaman halka karşı utanacak durumda kalmam.

Bu, beklenmedik bir yanıttı. Bunun karşısında Paşa'nın kızıp köpürmesini bekleyenler, şaşırdılar. Paşa, şaşırtıcı dinginliğini koruyordu. Çok dingin bir sesle şöyle dedi:

— Düşündüğünüz doğru! İstediğiniz gibi olsun!

Bunun üzerine, konuşmalar, yön değiştirdi. Eski anılarla günlük konular ön plana geldi. Paşa, kadehlerini daha sık kaldırmaya başlamıştı. Çevresindekiler, Gazi'nin tutumundan kuşkulanmaya başlamışlardı. Fırtınadan önceki susuşun, sessizliğin korkunç önsezileri, havada gizil bir rüzgâr akımı gibi dolaşıyordu. Fırtınanın patlamasını bekleyenler, salt, Paşa'yı daha yakından tanıyan eski adamları değildi. Samsun Belediye Başkanı da Paşa'nın yüzündeki fırtına izlerinin pek gizli belirtilerini görmüştü. Bundan dolayı da bir ayak önce bu fırtına bölgesini bırakıp gitmenin hayırlı olacağına, karar verdi. Bunu da hemen uyguladı. Yarın görecek çok önemli işleri olduğunu söyleyerek, Paşa'dan özür diledi. Gazi'nin:

— Buyurunuz! diye verdiği izin üzerine de ivedi oradan uzaklaştı.

Geride kalanların hemen hepsi, bir siklon bölgesinin içinde kalmış okyanus denizcileri gibi soluklarını kesmiş, siklonun gelişini beklemekteydiler.

Samsun Belediye Başkanı'nın gidişinden sonra, ancak bir iki dakika geçmişti ki beklenen fırtına patladı. Gazi, karşısında, el-

lerini göbeğinde bağlamış, süklüm püklüm, oturup duran Kâzım Paşa'ya, şu sözlerle gürledi:

— Vali Paşa Hazretleri! Belediye Başkanı diye seçtiğiniz bu adamın yaptıklarını gördünüz mü? Her şeyden önce, terbiyesiz! Kentlerine konuk geliyoruz. İçki sunuyoruz, içmiyor! Sonra da Cumhurbaşkanı sofrasında biz kalkmadan kalkıp defolup gidiyor. Başkanınızın davranışını beğendiniz mi?

Patlayan fırtına, bu durumda sabaha dek sürdü. Kâzım Paşa'nın başından aşağı durmaksızın kaynar sular dökülüp durdu.

Ertesi gün, İçişleri Bakanı'nın mütehassıs öğesi olarak Gazi'nin trenindeki müfettişler arasında bulunan Necati, birtakım nedenler sayarak, Samsun Valisi'ne işten el çektirdi. Bu arada, yine Gazi'nin buyruğuyla Samsun Belediye seçimlerinin yenilenmesine karar verildi.

Bu olaydan iki gün sonra, yine Samsun'da, sofrada, Ahmet Hamdi, şakadan, Gazi'ye şöyle dedi:

— Bakınız, Paşam, Necati Bey'in yaptıklarına! Konuk, olarak geldiğimiz bir kentin Valisi'ne işten el çektirmiş.

Gazi'nin bu konuda şakaya gelir yanı yoktu:

— Onu, bizim buyruğumuzla yaptı! dedi.

KUBİLAY

> *«Ulusu kurtaranlar, yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenden, eğiticiden yoksun bir ulus, henüz ulus adını almak yeteneğini kazanmamıştır. Ona, bayağı bir yığın denir; ulus denilemez.»*
>
> Mustafa Kemal.

Kafaları, günlerdir çektikleri esrarla dumanlanmış esnaf kılıklı küçük bir erkek topluluğu, kuşkulu davranışlarla yalpalayarak Gediz Ovası'ndaki Sünbüller Köyü yöresindeki derme çatma bir kulübeden alaca karanlıkta çıkıp Menemen Ovası'nda ilerlemeye başladıklarında, takvim, 23 Aralık 1930'u göstermekteydi. Bu kafilenin başında Giritli Mehmet bulunmaktaydı. Avcı giynekliydi. Kafilenin de en yaşlısıydı. Giritli Mehmet'i, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Bıçakçı Mustafa, Ali oğlu Hasan, Nalıncı Hasan, izliyordu. Bunların yanı sıra, Kıtmir, adlı iri köpekleri yürüyordu. Yalnız, bu dört kişinin kafalarında bir kuşku engereği kıvranıyordu: Eylem arkadaşları Ramazan, dün gece onlar derin uykulardayken kaçıp Manisa'ya gitmişti. Onun korkudan Hükümet'e bir şeyler çıtlatması, bir çuval inciri berbat edebilirdi. Bundan dolayı, sünbül renkli bir sisle örtülü Menemen Ovası'nı bir ayak önce kestirip kasabaya varmaya, eyleme başlamaya can atıyorlardı.

Giritli Mehmet'le adamları, sabah namazında, Müftü Camii'nde bulunacaklardı. Bu sabah cemaati onlara gerekliydi. Bu yüzden birçok yerde koşar adım ilerlediler. Ezan okunurken Müftü Camii'nin kapısında, abdest almakta olan inanırlar arasına karıştılar. İlkin, yarı uykulu inanırlardan hiçbiri, bunlara göz atmadı. Birkaç avcıdan başka ne olabilirlerdi ki! Sabahın köründe silahlarını omuzlamış, kim bilir, hangi hayvanların canlarını yakmaya gidiyorlardı. Can yakmaya giderken de Tanrı'ya hoş görünmek üzere, sabah namazına gelmişlerdi.

Hayır; iş, hiç de inanırların düşündüğü gibi olmadı! Saat altıyı yirmi geçe camiiye giren bu kişiler, silahlarını cemaata doğrultarak, onları korkutmaya başladılar. Bu sırada, on yedi yaşındaki Nalıncı Hasan, mihrapta asılı yeşil cami sancağını eline alarak kapıya doğru giderken: «İnna fetahnaleke fethan mübina,» suresini yüksek sesle okumaya başladı.

Cemaat, silahların korkutmasıyla dışarı çıkarıldığı sırada, Giritli Mehmet'in, gür sesiyle şöyle haykırdığı işitildi:

— Mehdi çıktı! Müslüman olan Sancağı Şerif'in altında toplansın! Kâfirlere ölüm!

Namaz kılmaya gelen halk, şaşkındı. Gözlerinin içi, günlerdir içtikleri esrarla uykusuzluktan kan çanağına dönmüş olan bu kişiler, halkı bayağı korkutmaya başlamışlardı. Hele, ortaya Sancak-ı Şerif'in çıkışı, duyulan korkuyu büsbütün arttırıyordu. Halkın gözleri, daha çok, bu kişilerin en yaşlı başlısı olan, Giritli Mehmet'in üzerinde dinleniyordu. Gerçek bir avcı kılığına bürünmüş olan adamın elinde kırmızı bir kırma av tüfeği vardı. Ayakkabılarının topuklarına basmaktaydı. Demek ki yemeni giyiyordu.

On yedi yaşındaki Nalıncı Hasan, caminin önünde dikilmiş duruyor, bir yandan da on sekiz yaşındaki Ali oğlu Hasan'la birlikte, durmadan:

— Mehdi çıktı! Müslüman olanlar Sancakı Şerif altında toplansın! diye bağırıyorlardı.

Halk, bu işin sonucunu pek merak ediyorsa da tehlikesini de sezdiğinden birer birer evlerine sıvışmak isteyenler görülüyordu. Bunu ayırt eden Giritli Mehmet, tüfeğiyle onları tehdit ederek şöyle bağırdı:

— Menemen'in dört bir yanı yetmiş bin kişiyle kuşatılmıştır! Dışarı çıkılamayacağı gibi, dışarıdan da içeri girilemeyecektir!

Aradan epeyce zaman geçmişti. Yavaş yavaş kahveler, dükkânlar açılıyor, bunların sahipleri caminin önünde toparlanan adamların garipliğini görünce oraya yöneliyorlardı. Yedi kişilik ayaklama grubunun yanına bir o sayıda kişi daha birikmiş, on beş kişi olmuşlardı. Dolaşırken gür sesleriyle «Allahü ekber! Al-

lahü ekber!» diye tekbir getiriyorlardı. Böylece, bir süre tekbir çekerek, sancağın çevresinde dolaştılar. Sonra, Giritli Derviş Mehmet, yine tüfeğini havaya boşaltarak, kendilerini ilgiyle seyreden halka bir kez daha şöyle seslendi:

— Ey, Müslüman kardeşler! Şapka giymek günahtır! Bu gâvur icadını, atın, başlarınızdan! Çiğneyin, ayaklarınızın altında! Artık, Türkiye'de zındıkların borusu ötmeyecek; din devleti kurulacak! Hepiniz bunun birer tuğlasını koymakta ivedi davranın; yoksa, öbür yanda cehenneme hacet kalmadan yeryüzünde cayır cayır yanarsınız!

Menemen halkı, doğrusu şaşırmıştı. Hepsi, gözlerini devirerek birbirine bakıyor, bu işe ne anlam vereceğini bilemiyordu. Hepsini garip duygularla birlikte büyük bir korku da kaplamıştı. Yunanlılar, Menemen'e gelirken, ancak böyle korkmuşlardı.

Bu sırada, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Fahri çıkageldi. Bir süre apışarak Mehdi Mehmet'in saçmaladığı şeyleri dinledi. Sonra, onlara, sertçe ünledi:

«Hemen, dağılın, buradan; evlerinize gidin; yoksa başınıza büyük işler açılır!»

Mehmet ise, tüfeğini ona doğrultarak: «Ben, Şeriat ilan ettim; çekil karşımdan!» diye bağırarak onu tehdit etti.

Evet, Mehmet, deminden beri halka söylediklerini şimdi de Yüzbaşı'ya söylüyordu! Olay yerine tek başına gelmiş olan Jandarma Komutanı, geldiği gibi yine sessizce uzaklaştı.

Yüzbaşı'nın, kös kös, çekilip gitmesi, ayaklanıcıları daha çok yüreklendirdi. Nalıncı Hasan, Sancağı diktiği yerden yine eline alıp yukarı kaldırdı, yürümeye başladı; ötekiler de Sancağın ardınca çarşıya dalarak Menemen sokaklarında yürümeye başladılar. Pek büyük bir meraka kapılan halk da bunların ardınca yürümeye başladı.

Ayaklanıcılar, artık, her rastgeldikleri kişiye, şöyle sorular sormaya başlamışlardı:

— Müslüman mısın? Din elden gidiyor! Kâfirler, bizi dinimizden ayırmaya çalışıyorlar; şapka giydiriyorlar; siz bunlara ne diyorsunuz?

Yol boyunca yakalanıp sınava çekilen halk adamları, ne diyeceklerini şaşırıyor, korkuyla kem küm ederek tehlikeyi savmaya çalışıyorlardı.

Mehdi, durumundaki Giritli Mehmet, halka şöyle bağırıyordu:

— Kapayın dükkânlarınızı; bize katılın! Çoğalalım! Kâfirleri tepeleyelim!

Nakşibendi dervişlerinin çevresinde, bu kez, salt meraklılar değil, gizli militanlar, bozuk düşünceliler de toplanmaya başlamıştı.

Jandarma Komutanı'nın elinde bu sırada hiç jandarma yoktu. Hepsi, köylere, şuraya buraya, göreve gitmişti. Gözleri dönmüş yobazların ellerinde birkaç da silah bulunduğundan, tek başına onlara karşı gidilemezdi. Hemen durumu telefonla 42. Piyade Alayı'na bildirdi. Bunlarla, ancak asker baş edebilirdi. Kışlada bir heyecan başladı.

Asker hazırlanıncaya dek, hemen, Yedek Subay Öğretmen Kubilay, bölüğünden bir manganın başında koşar adım olay yerine vardı. Askere süngü taktırarak, olay yerinin yöresinde bir sokak başına yerleştirdi. Yobazlarla barışçı bir konuşma yaparak bu zararlı davranışı tek başına durdurmaya kararlı, sert adımlarla oraya doğru ilerledi.

Kubilay, ayaklamalardan birkaç adım ötede durarak:

— Haydi, dağılın arkadaşlar; askerim siperde bekliyor! Kardeşler arasında kan dökülmesin! Bu gibi işlerin ne tehlikeli olduğunu hepiniz bilirsiniz! diye öğüt vermeye kalkıştığı sırada, Mehdi Mehmet, silahını ona doğrultarak şöyle dedi:

— Kâfir! Sen kiminle konuştuğunu biliyor musun? Karşında Mehdi var; sizin hepinizi keseceğiz! Gazinizi de keseceğiz! O kâfir İsmetinizi de cehenneme yollayacağız! Haydi, ilk önce oraya sen git de cehennemin kapısında patronlarını karşılar, donmuşlarsa cehennem ateşinde ısıtırsın! derken, kırmızı çiftesindeki domuz kurşunlarından birini gencecik Subay Öğretmen'in karnına boşalttı.

Genç adam, şaşkınlıkla tabancasını bile çekip ateş etmeyi düşünemeyerek gövdesinden fışkıran kanlarla belki de saklanmak üzere camiye doğru koşmaya başladı. Kubilay'ın ağır yaralı olarak camiye doğru kaçtığını gören halk, korkuyla kaçışmaya, dağılmaya başladı. Bu sırada Kubilay'ın başsız kalan mangası, yerinden kımıldamayı düşünemeyerek Komutan'ın Komutası'nı beklediği sokakta kalakalmıştı. Kubilay, cami avlusuna vardıysa da içeri girmek olanağını bulamadan, gücü tükenerek oraya yıkıldı.

Cemaat, biraz ötede toplanmıştı. Vurulmak tehlikesini göze alamadıklarından ayaklanıcıların sözlerine kulak veriyorlarmışçasına durmuş, olanları, ilgiyle, korkuyla seyrediyordu. Kasaba, bu tuhaf durumu hemen işitmiş, kulak kesilmişti. Kasabalılar, giyneklerini sırtlarına çekerek olay yerine yaklaşarak sonucu öğrenmeye çalışıyorlardı. Uzaktan gelip de durumu anlamaya çalışanların ilk gözlerine çarpan, camiden çıkarılmış olan yeşil aylı kurt derisinden sancakla, Giritli Mehmet'in elindeki kırmızı kırma, bir de öbür üç tehdit edici tüfek ya da tüfekliydi.

Ayaklanıcılar, sırasıyla bütün Menemen halkını tehdit ederek şöyle bağırmayı sürdürüyorlardı:

— Kâfirlere ölüm! Müslüman olan, Sancak-ı Şerif altında toplansın! Tekkeler yine açılacak; şapkaları ayağımızın altmda çiğneyeceğiz! Medreseler yine açılacak! Türkiye'de bir Müslüman Devleti kuracağız!

Deminden beri böyle bağırarak halkı ilgilendirdiklerini gören ayaklanıcılar, işi biraz daha ileri vardırdılar: Giritli Mehmet, yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak çiftesinin tetiğine dokundu: İlk silah sesi, Menemen halkını yerinden sıçrattı. Giritli Mehmet, bundan sonra, durmadan tetiğe dokunarak havaya ateş etmeyi sürdürdü. Bu arada, ikide bir, Menemen'in çevresinin yetmiş bin kişiyle kuşatılmış olduğunu, dışarıdan hiçbir yardım gelemeyeceğini, haykırarak, yineliyordu.

Nalıncı Hasan, elindeki sancağı sallıyor, genç, hırçın sesiyle, şöyle bağırıyordu:,

— Ey, saygıdeğer Menemen halkı! Bize katılın; bize katılmakta ivedi davranın! Mehdi çıktı! Kâfirlerin kelleleri gidecek! Kur'an Devleti kurulacak! Hepiniz bunun kurucuları arasında

bulunacaksınız! Mehdi'nin Sahabeleri arasında bulunmakta ivedi davranın!

Nalıncı Hasan, sancağı, caminin önüne dikti. Sonra, arkadaşlarıyla bunun çevresinde dolaşarak, zikir yapar gibi davranmaya başladılar. Kubilay'ın, kanlar içinde yerde yatıp kıvrandığını gören Mehmet, hemen işini bitirmek üzere oraya koştu. Genç adamın başını saçlarından tutup kaldırarak dizine yüzükoyun yatırdı. Sonra, torbasından çıkardığı bağ bıçağını onun ensesine sürtmeye başlarken, arkadaşlarına, kurbanın ellerini, ayaklarını sıkıca tutmalarını söyledi. Böylece kıskıvrak yakalanıp ensesinde bıçağın cehennem acısını duyan Kubilay, cellatlarına şöylece yalvarmayı denedi:

— Öldürmeyin beni! Çoluk çocuğum var! Ben de bir görev kuluyum. Size ateş ettirmedim! Askerlerimi uzakta tutup size zarar gelmesini istemedim! Yoksa, bir manga askerle ateş ettirip hepinizi yok etmek işten değildi! Öldürmeyin beni! Durumunuz daha da kötüleşecek; öldürmeyin beni!..

Bu son sözler, kurbanın ağzından işitilir işitilmez biçimde çıktı. Son cehennem gibi acıdan sonra, kendini yitirmişti. Bıçak, genç adamın boynunda habire işliyordu. Boğazı kesilip de solunum borusunun görevi yok edilinceye dek, kurban, yüksek hırıltılarla soludu. En sonra, Mehdi, genç Subay'ın kafasını gövdesinden ayırarak saçlarından tutup havaya kaldırdı. Kafadan kanlar damlıyor, halk uzakta durmuş, büyümüş gözlerle bu acıklı durumu karmakarışık duygularla seyrediyordu.

Mehdi Mehmet, elindeki kanlı başı halka göstererek, şöyle bağırdı:

— Bize karşı duranların başları hep böyle gövdesinden ayrılacaktır!

Sonra, Nalıncı Hasan'ı çağırdı:

— Takın, şu kelleyi sırığın tepesine! Bunu kasabada gezdirip bütün halka göstereceğiz! Onların Şahı da gelse, başlarına gelecek olan budur! Herkes bunu bilsin!

Bu buyruk üzerine, bütün geri kalan arkadaşları, kelleyi onun elinden alarak sancağın tepesine geçirmeye çalıştılar. Bunu başardılar da.

Bu sırada yatağından kalkarak olay yerine koşan Bekçi Hasan, yüksekçe bir yere çıkarak yobazların üzerine ateş etmeye başladı. Bunlardan ikisini yaraladıysa da dört tüfekten birden çıkan kurşunlar, yiğit adamı delik deşik ederek yere serdi.

Arkadaşının kanlar içinde yere serildiğini gören öbür mahalle bekçisi de tabancasını çekerek katillerin üzerine ateşe başladı. Dört silahlı yobaz, onu da arkadaşı gibi delik deşik ederek yere serdi.

İşin bu kanlı biçime dökülüşünü gören Kubilay'ın askerleri, çavuşlarının komutasında mevzi alarak katillerin üzerine ateşe başladılar. On kişilik bir asker topluluğunun yaptığı ateşle bütün yobazların yere serilmesi beklenirken, alev kusan namlular karşısında şaşkın, biraz da moralleri yükselmiş olarak dikilen yobazlar, halkı da şaşırtmaya başladılar. Yoksa, bunlar, gerçek Tanrı adamları mıydı? Bunlara, neden, kurşun işlemiyordu?

Halkın bu şaşkınlığını sömürmek hevesine düşen Mehdi Mehmet, şöyle haykırdı:

— Görüyorsunuz; ben Mehdi'yim; bana kurşun işlemez!

Mehdi'nin övünmesi boşuna değildi. Bir manga askerin attığı mermilerden hiçbiri ona değmemişti. Şundan ki askerin attığı tahta manevra mermileriydi. Daha tüfeğin ağzından çıkarken parçalanıp dağılıyordu. Kubilay'ın mangası, manevra mermilerini yaktıktan sonra cephanesiz kaldığından, gerilemek, kör bir noktaya çekilmek zorunda kalmıştı.

Ancak, bu sırada süngü takmış olarak koşar adım olay yerine gelen ikinci bir manga asker, yere yatarak yobazların üzerine öyle bir sıkı yaylım ateş yaptı ki gelen mermilerin yine tahta olduğunu sanarak küçümsemeyle onlara bağırmaya yeltenen yobazlar:

— Yandım, anam!

— Kaçın, vurulacağız!

— Öldüm! gibi çığlıklar atarak yerlere serildiler.

Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet ve Derviş Mehmet (Mehdi), bol mermi altında gövdeleri kalbura dönerek yere yuvarlanıp he-

men can verdiler. Dördüncü Mehmet, Nalıncı Hasan'la kaçmaya çalışırken, ayaklarının altından toz kaldıran mermilerin önünde teslim olmaktan başka çözüm bulamadılar.

Olay, Türkiye'nin ufuklarında top gibi patladı. Kafası kesilip şehit edilen gencin, hem Subay hem de Öğretmen oluşu, hem orduyu hem de bütün ülke aydınlarını çileden çıkardı. Adalet mekanizması, yıldırım gibi davrandı. Hemen, Mehdi Mehmet'in küçük, zavallı, esrarkeş örgütü arkasında kocaman bir gericilik hazırlığının yatmakta oduğu anlaşıldı.

Menemen cinayetinin arkasındaki örgütün başında, Nakşibendi Tarikatı'nın lideri Şeyh Esat gizlenmekteydi. Şeyh Esat, özdeş inanışta olan oğlu Mehmet Ali ile birlikte İstanbul'da Erenköy'de Şevki Paşa Köşkü'nde oturuyordu. Eski Nakşibendi tekkelerinin bütün kılıç artıkları, bu yuva çevresinde mevziilenmişti. Şeyh Esat, inanırlarınca, Kutbülaktap (Kutuplar kutbu) olarak nitelendirilmekteydi. Şeyh Esat'ın oğlu Mehmet Ali de onun adamlarının gözünde büyük bir yer tutuyor, «Şehzade», olarak anılıyordu. Şeyh Esat'ın en önemli adamlarından biri de Menemen Askeri Hastanesi İmamlığı'ndan emekli Lâz İbrahim'di. Şeyh Esat, Türkiye'nin birçok gericilik bölgelerine Halifeler atayarak, ülke çapında bir örgüt kurmaya başlamıştı. Manisa'ya da Baş Halife olarak bu adamı atamıştı. Nakşibendi Tarikatı'ndan kişiler, Lâz İbrahim'i Halifeler Halifesi olarak saymaktaydılar.

Laz İbrahim, atandıktan sonra, Manisa'da büyük bir hızla çalışmaya başladı. Muradiye Camii'nde hocalık yaptığından, Manisa'nın hemen bütün militan olabilecek güçteki gericilerini çevresinde toplayıp sıkı bir disiplin altına almaya başlamıştı. Laz İbrahim'in özellikle üzerinde işlediği kişiler, on altı, on yedi yaşlarındaki ilk gençlik çağlarını süren gençlerdi. Bu yaşlarda alınan eğitimin ne kerte sürekli, güçlü, kopmaz olduğunu görgüsüyle biliyordu. Bu gençler, genellikle esnaf yanında çalışan kişilerdi. Eğitilirken de Nakşibendi Tarikatı'na girip zındıklara karşı savaşmak üzere birer militan olarak yerleştiriliyorlardı. Bir olgunluk kertesine vardıklarında törenle tarikata giriyorlardı.

Manisa'da büyük bir çabayla kurulmuş olan örgüt, Şeyh Esat'ça uzaktan uzağa denetleniyordu. İstanbul'la Manisa'daki örgüt arasında özel bir ulak örgütü de kurulmuştu. Bu örgütün başına, Nalıncı Hasan getirilmişti. Nalıncı Hasan, iyi yetiştirilmiş bir çömezdi. Gözünü daldan budaktan sakınmaz bir inanır olup çıkmıştı. Şeyh Esat, yine bu posta örgütü aracılığıyla Manisa'daki örgüte bol bol para gönderiyor, Laz İbrahim de bunun büyük bölümünü yeni müritler bulmakla, yetiştirmekte kullanıyordu.

Laz İbrahim, tutumlu bir adamdı. Bu sırada bir yığın para da biriktirerek Horoz Köy'de bir cami yaptırmıştı. Örgüt, günden güne büyüyordu. İstanbul'dan gelen bildiriler, fermanlar, yöre köylerine dağıtılıyor, buralarda yeni örgütler kuruluyor, hemen bütün gencecik militanlar, ayaklanış gününü, Sancakı Şerif'in çıkarılacağı günü büyük bir sabırsızlıkla bekliyorlardı. Hele Serbest Fırka'nın seçime girmesinden sonra, bütün eski kılıç artıklarıyla yeni müritler meydana dökülmüş, Serbest Fırka'nın bir üyesi gibi görünerek serbestçe toplantılar yapmışlar, ne kalabalık olduklarını kendileri de görmüş, moralleri büsbütün yükselmişti. Eğer Serbest Fırka dağıtılmayıp da iktidara geçseydi, bunların hemen hepsi, yasal alana çıkacak, Fethi'nin adamı gibi görünerek yeni atılımlar uğruna hazırlıklara girişeceklerdi. Ne yazık ki(!) Gazi, çabucak bunu ayırt etmiş, bu gökten düşmüş(!) olanağı berbat etmişti. Ne var ki bu toz duman içinde kendi güçlerini de ayırt etmişler, bir eylemde ortalığı silip süpüreceklerine inanmışlardı.

Serbest Fırka'nın, gericiliği mezarından kaldırıp havalandırması, her gerici mezhep gibi Nakşibendicilerin de yuvalarını havalandırıp .pirelerini dışarı dökmelerine yol açmış, onları legal topluluklar gibi güneşe çıkarmıştı. Şimdi, Serbest Fırka'nın ölümünden sonra da güneşte geziyor, örgütlerini gecenin bir yanında gizliyorlardı. Manisa'nın Tevfikiye Mahallesi'ndeki bir evde düzgünce toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu toplantılarda en çok göze çarpanlar, yirmi yaşının altındaki delikanlılardı. Bunları ağılayıp eğiten de Laz İbrahim Hoca'dan başkası değildi. Katmerci Hasan Hüseyin'in oğlu Mehmet'in evinde yapılan toplantılara, Lütfü Dede, Halil, Nalıncı Hasan da katılmaktaydı.

Genellikle delikanlıların katıldığı bu toplantıların birinde ilk olarak Giritli Mehmet (Kubilay'ın katili), Mehdi, olduğunu ileri sürmüştü. Bundan sonra kendisini, Mehdi diye çağırmalarını, buyurdu. Giritli Mehmet'in Mehdiliğini onaylamak üzere bir tören yapıldı. Bunu, Hafız Ahmet yönetti. Mehdiliği'ni ileri süren Mehmet, bir din sınavından geçirilecekti. Hafız Ahmet'in buyruğuyla kurulan sınav kurulunda, Çulha Mehmet Çavuş, İbrahim Ethem, Kurabiyeci Hacı vardı. Sıkı bir sınavdan geçirilen Giritli Mehmet, sınavı kazandı. Böylece Mehdiliği onaylanarak eyleme geçerek Müslüman ayaklanıcıların Başbuğluğu'nu yapmak görevini üstüne almış oldu.

Mehdilik, bir ayaklanış eyleminin işareti olduğundan Mehdi, yeryüzünün bir yanında görülünce, eylem, kalkış başladı demektir. Mehdi'nin günün birinde çıkacağını, bunun da ancak ortalığın çok kötüleştiği zamanlarda yeni düzeni sağlamak üzere olacağını bilen Müslümanlar, Mehdi, adıyla ortaya çıkan bir kişinin arkasına takılmakla, doğru yolu bulmak uğruna cihada atılmakla görevliydiler. Bu, mekanik bir biçimde olmak zorundaydı. Her Müslüman, Sancak-ı Şerif'in altında toplanacaktı. Sancağın altına sığınmayan kişi, kâfir olarak nitelenecek, kanı helâl olacaktı.

Eylemin İstanbul'daki liderleriyle Kurmay Kurulu, yoğun bir gerici birikiminin bulunduğu bu bölgelerde başlayacak böyle bir eylemin, ilginç sonuçlar doğuracağı kanısındaydılar. Örgütün son toplantısı, 6 Aralık 1930, Cumartesi akşamı, tatlıcı Mutaf Hüseyin'in evinde yapıldı. Bu son toplantıdan önce, dikkati çekmemek üzere, değişik evlerde üst üste birkaç toplantı daha yapılarak hazırlıklar gözden geçirilmişti. Mehdi'nin çıkışı, silahlı olacaktı. Hazreti İsa'nın yaptığı gibi ortaya elinde bir çoban değneği ile atılmayacaktı. Silahlanacaklardı.

Son toplantıda ise, silah ve cephane işi, kesin bir sonuca bağlanmıştı. Domuz kurşunu atan çifteler, tabancalar, bıçaklar kullanılacaktı. Av tüfeklerinin kullanılması, işe yasal bir görünüş verecekti. Eylemciler, omuzlarında silahlarıyla kente kollarını sallayarak girebileceklerdi. Bu son toplantılarda en çok göze çarpanlar, hep delikanlı çağındaki gençlerdi: Ali oğlu Hasan, Nalın-

cı Hasan, Çakıroğlu Ramazan bunların başlıcalarıydı. Silah bulma işiyle daha çok Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin uğraşmaktaydı. Eylemin Kurmay Kurulu olarak çalışanlar, Topçu Çavuşu Hüseyin, Keçili Süleyman Çavuş, Eskici Ali'ydi. Bunlar, baş başa vererek, uzun uzadıya, eylemin nasıl, nerede başlayacağı üstüne tartıştılar. Giritli Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet, Bıçakçı Mustafa ile Giritli İsmail'den iki av tüfeği alarak Paşaköy'e doğru yola çıktılar. Kalabalık yolculuk ederek kuşku uyandırmak istememişler, Ali oğlu Hasan'ın, Nalıncı Hasan'ın, Çakıroğlu Ramazan'ın arkalarından gelmelerini buyurmuşlardı. Böylece, üç delikanlı da biraz sonra Paşaköy'e vardılar. Paşaköy'deki bir Nakşibendi tanışlarının evinde bir gün konuk kalan eylemciler, kendilerine bir avcı kafilesi süsü vererek, Kıtmir adlı köpekleriyle Bozalan Köyü'ne yollandı. Köylerin içinde mola vererek kimseyi kuşkulandırmamak üzere Bozalan'dan da yola çıkıp daha ilerideki Sümbüller Köyü'nün yöresindeki bir kuytuda sözde avlanır gibi yaparak geceyi geçirdiler. Buradan yola çıkmak üzere sabahleyin uyandıklarında Çakıroğlu Ramazan'ın ortalarda görünmediğini görerek, geceleyin sıvışarak Manisa'ya döndüğünü anladılar. Hepsinde şafak attı. Korkup kaçan bu arkadaş, onları ele de verebilirdi. Ancak, yapacak hiçbir şey yoktu. Eylemin kapısına gelmişlerdi. Şimdi, geri dönerek insan avına sıkacak zamanları yoktu.

Kafaları, esrarla iyice tütsülenmiş olan eylemciler, kaçan arkadaşlarının verdiği kuşkuyla korkuyu da bu nedenle bir yana atarak yine yola çıktılar. Akşamleyin Sümbüller Köyü'ne girerek, bir avcı grubu gibi geceyi Sütçü Mehmet'in damadı Hoca Mustafa'nın evinde geçirdiler.

Menemen'e girmeden önce uzun bir dinlenme gereksinimi duyarak, ertesi sabah bir kuytuda kendilerine geçici bir avcı kulübesi kurdular. Hoca'nın evinden buraya taşınarak, burada bir hafta boyunca esrar çekip Nakşibendi yöntemi zikir çektiler. Dinlendiler. Birbirlerini kışkırttılar; güçlendirmeye çalıştılar. İleride ellerine geçirecekleri iktidar çarkındaki yerlerini belirlemeye çalıştılar. Son sabah uyandıklarında, köyün horozları yaylım ateş eder gibi ötmekteydi. Yüksekten Menemen'e baktılar. Kasaba

karanlık bir yığından başka bir şey değildi. Sabah yıldızı, başlarının üzerinde gizli bir rüzgârla üflenircesine, pır pır, ediyordu. Kıtmir, gerinerek ayaklarının altında dolaşıyordu. Şimdi, kendilerini, yüzlerce yıl bir mağarada uyumuş olan ünlü, Eshabı Kehf'e, benzettikleri belliydi. Gerçi, onlardan sayıca azdılar. Ancak, Kıtmir, yanı başlarındaydı.

Sonra, Mustafa Kemal'in verdiği tütsüden yeni uyanmışlardı. Mernuş-Tebemuş gibi gözlerinden eskimiş bir uyku akıyordu. Gizli bir korku, kara bir yele gibi omuz başlarında kabarıyordu. Bu iki ayaklı kurtlar, köpeksiz köy belledikleri Menemen'e doğru yola dizildiklerinde, doğuda, ince, pembe bir tan beliriyordu.

27 Aralık 1930 günü, Gazi Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği mektupta, kısaca, şöyle diyordu:

«Büyük ordunun kahraman genç Subayı, Cumhuriyetin ülkücü öğretim heyetinin değerli üyesi Kubilay Bey, temiz kanıyla Cumhuriyet'in dirimcilliğini tazelemiş, güçlendirmiş olacaktır.»

Bütün Türkiye'de güvenlik güçleri, alarma geçirilmişti. Bütün İzmir, Manisa ve İstanbul bölgesi, bir av bölgesi oldu: Üç gün içinde korkunç bir sürek avı sürdü. İzmir, Manisa ve Balıkesir bölgesinde üç yüze yaklaşık kişi gözaltına alındı. Bunlar arasında, çok sayıda genç, güzel kadının varlığı, herkesi şaşırttı.

Balıkesir'de yakalanan yirmi beş kişinin dokuzu kadındı. Hem de genç, güzel kadınlardı. Bu kadınlardan biri olan Necla'nın baldırlarında, memelerinde barutla işlenmiş âyetler bulunduğu haber verildi. Genç kadının yoklanması sonucunda, denilenlerin doğruluğu anlaşıldı. Yirmi sekiz yaşında bulunan Necla, Akhisar'da bir süre önce kapatılmış olan Nakşibendi tekkelerinden birinin müritlerindendi.

Kadın, sorguya çekildiğinde, özetle şöyle dedi:

— İki yıl önce kocamdan ayrıldım. Fatma adında bir kadın beni tarikata soktu. Şeyh Esat'ın Halifelerinden Tevfik Hoca ile tanıştım. Hoca beni çırılçıplak soyarak, göğsümün üzerine boyalı üç âyet yazdı. Hoca, âyetleri yazdıktan sonra, yanlış oldu, diyerek yalayıp yine yazdı.

Tevfik Hoca, Asker Mahkemesi'nde, Savcı'ya bu olayı şöylece anlattı:

— Ben, salt, Necla Hanım'ın göğsüne yazmadım. Daha pek çok kadın, Necla Hanım gibi, bana başvurup göğüslerine âyet yazdırdılar.

Eylemcilerin büyük çoğunluğu, Savcı'nın karşısında kafa tutarak şöyle bağırdılar:

— Sen, gâvursun! Derviş Mehmet dirilecek; sizin topunuzu öldürecek! Derviş Mehmet, Mehdi'ydi! Siz, bir Mehdi'yi öldürerek cehennemlik oldunuz! Topunuz, bunun cezasını çekeceksiniz!

Nakşibendi Şeyhi Esat, salt okumamış kadınlarla erkekler üzerinde değil, okumuş, üniversite görmüş kişiler üzerinde de saltanat sürmekteydi. Sivas Öğretmen Okulu Edebiyat Öğretmeni Halit, tutuklananlar arasında bulunduğu gibi, Manisa'da yakalanan Şeyh Seyfullah'ın on yedi yaşındaki oğlu da Galatasaray Lisesi öğrencilerindendi.

30 Aralık günü, Bakanlar Kurulu: «Manisa, Balıkesir ve Menemen bölgesinde Cumhuriyet'e karşı güçlü, eylemci bir girişim» olduğu gerekçesiyle bir ay süreyle Sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim Komutanlığı'na, İkinci Kolordu Müfettişi General Fahrettin Altay, Asker Mahkemesi Başkanlığı'na, General Mustafa Muğlalı getirildi.

Tutukluların yargılanması, 15 Ocak 1931 günü başladı. 36 sanık, ölüm cezasına çarptırıldı. 41 sanık için, türlü cezalar verildi. Ölüm cezasına çarptırılmış olanlardan birkaçı, yaşları tutmadığından ölümden kurtulduysa da yine de yüksek cezalarla cezalandırıldı.

Geriye kalan 28 kişi, 3 Şubat 1931 günü Menemen'de darağacını boyladı. Bunlardan Mehmet, darağacından kaçarak dağlara sığındıysa da karın, kışın, soğuğun, güvenlik güçlerinin amansız izlemesinin sonucu, daha uzaklara gidemeyerek yakalandı.

Öbür arkadaşlarının arkasından sallandırılmaya götürülürken ceplerinde kuru otlar buldular. Bunlar, açlıktan ölmek üzere bulunan kaçağın yemek üzere topladığı, sert, yenilmez, yutulmaz kuru otlardı.

BEBEK

«Cumhuriyet, düşün özgürlüğünden yanadır. İçten ve yasal olmak koşuluyla, her düşünceye saygı duyarız. Her kanı, bizce saygındır.»

Mustafa Kemal.

Zübeyde'nin, ta, Selanik günlerinden bir yanından ayırmadığı ahiretliği Vasfiye, onun ölümünden sonra Gazi'nin, kız kardeşi Makbule'nin yanına sığınmıştı. Çankaya'nın yeni kadın egemeni, Lâtife'nin yanında barınamazdı. Ancak eski ahiretlik, şimdi, serpilmiş, genç kızlık düşleri görmeye başlamıştı. Makbule'nin hırçın, otoriter durumu, genç kızlığın çiçekli dallarına tırmanmaya başlayan Vasfiye'yi özgürlük ve aşk denen bilinmez sarhoşluğun kollarına attı. Genç kız, başını aldığı gibi, bir gün yitiklere karıştı. Uzun yıllardan sonra, onu herkesin unuttuğu bir gün, bir yaz günü, Dolmabahçe Sarayı'nın ön mermer merdivenlerinden iki kadın tırmandı. Bunlardan biri yaşlıca, öbürü de yirmi beş yaşlarında görünen, ezik bir genç kadındı. Sahanlığa çıktılar. Büyük kapının sağ yanındaki Yaverler Odası'nın kapısına vardıklarında, iki üç genç Yaver karşılarına dikildi. Her gün buraya, yüzlerce hacet sahibi uğrar, Gazi'den, bu en son sığınaklarından kendilerine bir umar ararlardı.

Üstleri-başlarıyla halktan iki kişi olduklarını gösteren kadınlar, Yaverlerden Cevat Abbas adını verince, hemen oradakilerden, esmer, büyük başlı, geniş omuzlu tıknaz olanı, Cevat Abbas'ın kendisi olduğunu; ne istediklerini, sordu. Sonra, karşısındaki kadınlardan birinin Vasfiye olduğunu anlayınca, onları bir yana çekerek dertlerini dinledi.

Aradan çok zaman geçtiğinden, Vasfiye çocukluk ve ilk genç kızlık çizgilerini yitirmişti. Bundan, Cevat Abbas, vaktiyle kendisine de birçok hizmet etmiş olan bu kadını birdenbire tanıya-

mamıştı. Vasfiye, eskiden beri tanıdığı Cevat Abbas'ın karşısında öyle utanıyordu ki ağzını açıp derdini anlatacak gücü kendinde bulamıyordu. Kendisini Gazi'ye sığınmaya zorlayan kadıncağız; Vasfiye'nin, bütün derdini, çektiği çileleri baştan bu yana Cevat Abbas'a anlattı. Vasfiye, arkadaşının anlattıklarını boynu bükük oracıkta dinleyerek, başının davranışlarıyla onaylamaktan başka bir şey yapmadı: Zavallı Vasfiye, kendisine hiç kimse önayak olmadığından hoyrat, kötü bir erkeğin tutsaklığına düşmüş, evlerde iş görerek ekmeğini kazanmak zorunda kalmış; sekiz-on yıl içinde çok ağır, zalim günler geçirmişti. Herif, eve ekmek getirmediği gibi, onun evlerde bin bir eziyetle kazandığı ekmek parasını da elinden alıp keyfine harcıyordu.

Genç kadıncağız, eski Efendisi Gazi'ye başvurarak sığınmayı uzun zaman düşünmüşse de tutsağı olduğu herifin elinden kurtulması kolay olmamıştı. Ortaya düşmemek uğruna, namuslu bir ev kadını olarak kalmak uğruna verdiği savaşım belini bükmek üzereyken, Gazi'nin şefkatine sığınmak uğruna birdenbire zincirlerini sürükleyerek Dolmabahçe Sarayı'na gelmişti.

Cevat Abbas, çocukluğunu bildiği bu mutsuz kızın öyküsünü hemen Gazi'ye anlattı. Gazi, genç kadının serüvenini Yaveri'nin ağzından dinlerken gözleri doluksadı. Çok sevdiği annesinin görüntüsü de bu sırada araya girmiş, Paşa'nın içinden ılık bir rüzgâr gibi geçmişti. Çok sevdiği annesinden arta kalan bu kızcağız, demek, uzun yıllar, yoksulluğun karanlığında sürtüp durmuş, çile çekmişti. O geceyi, Saray'ın bir odasında geçirip dinlenen Vasfiye, ertesi sabahla birlikte artık Gazi'nin korumasına girmişti. Artık, onun çileli kızlarından biriydi. Kadının çevresinde, ayrıca, annesinin şefkatinden, renkli, bol ışıklı bir ay ağılı parlamaktaydı. Genç kadının yüzünde, annesinin bakışlarından kalan ışıklı izler görüyordu.

Bütün çevresindekileri her zaman mutlu görmek isteyen eski asker, Vasfiye'yi iyice benimsedi. Hemen de bu genç kadıncağızı helal süt emmiş birisiyle başgöz etmek üzere bir aday aramaya başladı. Bunu da bulması uzun sürmedi. Hemen Orman Çiftliği'nin küçük istasyonunda her gün karşılaştığı iyi bir genç ada-

mı, trenci Çukluoğlu'nu gözüne kestirdi. Vasfiye ile Çukluoğlu'nun düğünleri, Ankara bölgesine, küçük, mutlu bir aile yuvası armağan etti. Bu yuvanın üstünde, kanatlarını açmış bir devlet kuşu bekliyordu. Dokuz ay on gün sonra, Zübeyde'nin andacı Vasfiye, hem Çukluoğlu'na hem de Gazi'ye tombul bir yavrucuk verdi. Paşa'nın bütün yaşamı boyunca seveceği biricik bebek, bu olacaktı. Hiçbir zaman baba olmamış, olamayacak olan Paşa, bu bebekle yaşamındaki çok önemli boşluğu dolduracaktı. Gazi, Vasfiye'den doğan çocuğa, uzaktan uzağa, bir ad bile bulmuştu. Daha yüzünü görmeden bebeğe verdiği ad, Ülkü'ydü. Vasfiye, daha iki aylıkken yavruyu alıp Çankaya'ya götürdü. Salonda oturup arkadaşlarıyla konuşan Paşa, Vasfiye ile kucağındaki bebeği görünce, bayağı, bir sevgi ve şefkat itkisiyle ayağa kalktı, onlara doğru birkaç adım atarak bebeği kucağına aldı. Yavruyu evirdi, çevirdi, her yanından baktı; sonra, oradakilere şöyle dedi:

— Çocuk, ne güzel şey! Demek, biz de böyle imişiz de büyümüşüz!

Vasfiye, akşama dek Çankaya'da konuk kaldı. Akşama doğru, Gazi'nin odasında dinlendiği sırada, Orman Çiftliği'ndeki evine döndü. Bu ev, Orman Çiftliği İstasyon Müdürlüğü Konağı'ydı.

Gazi, akşamleyin Vasfiye ile bebeği ortalarda göremeyince, Sabiha'ya (Gökçen):

— Neredeler? diye sordu.

— Eve döndüler, Paşam!

Bunun üzerine, Paşa, Yaverlerden birine yüz Lira vererek Vasfiye'ye gönderirken:

— Mama parasıdır! dedi.

Gazi, o yaz, her zaman olduğu gibi İstanbul'a yazlığa gitti. Dönüşte, Ülkü, altı aylık olmuştu. Dönüşte, Gazi Orman Çiftliği'ne uğrayan Paşa, istasyon konağında altı aylık yavruyu kucağına alarak, bir kez daha öpüp sevdi. Kalabalık, Paşa'yla kucağındaki Ülkü'ye ilgiyle bakıyordu. Sonra, trene binen Gazi, yavruyu Ankara İstasyonu'na dek kucağından bırakmadı. Bu sarışın adamın kucağında büyük bir şefkat bulan bebek, onun boynuna

sarılıyor, mendil cebinden sarkan saatin kordonuyla oynuyordu. Paşa, bebeği öyle sevmeye başlamıştı ki artık, onu görmeden edemiyordu. Görmediği günler:

— Getirin bana, Ülkü'yü! diye buyuruyordu.

Orman Çiftliği İstasyonu'nun küçük, alacakaranlık bir odasında dünyaya gelen Ülkü, artık, yavaş yavaş Çankaya'nın, Dolmabahçe'nin yaşamına karışıyordu. Bu sırada, ana-babasını tanıdığınca Gazi'yi de tanıyor, arıyordu. Ülkü'nün sokulganlığı, sıcakkanlılığı, Paşa'yı, bir mıknatıs gibi kendisine çekiyordu. Çocuk, Gazi'yi her görüşünde, uçarak ona gitmek, kollarına atılmak ister gibi davranıyordu. Bebek, Paşa'nın kucağında saatlerce kalıyor, hep onun saatiyle, bunun kordonuyla oynuyordu. Saatin tik-takları da onu pek ilgilendiriyor, onu kulağına götürerek uzun uzun dinlemekten hoşlanıyordu. Bebek, bir yaşını doldurduktan sonra, Paşa'ya daha çok yaklaşmak istiyor ama ona yarım yamalak sözcükleriyle, davranışlarıyla bir şeyler anlatmaya, onunla bayağı konuşmaya çalışıyordu. Bu arada Paşa'nın saatiyle oynamayı da hiç unutmuyordu. Paşa, yavrunun her türlü davranışından hoşlanıyor, bunları dikkatle izliyor, şimdiye dek hiç yakından tanımadığı bir bebeğin büyüyüşünü, zekâya, usa doğru tırmanışını, insanoğlunun serüveni olarak ilgiyle izliyordu. Çocuğun, kendisine her yaklaşışında saati arayışını, belleğinin gücüne veriyordu.

Paşa, artık, iyice anlamıştı ki Ülkücükte şimdiye dek yitirmiş olduğu babalık fırsatlarının yitik cennetlerini yaşamak istiyordu. Bu yüzden küçük yavruyu her gün biraz daha artan bir sevgiyle seviyor, bebek kokan sıcacık varlığını her şeyden çok arıyordu. Paşa, bebek Ülkü'ye gelinceye dek hiç küçük çocuk sevememişti. Vasfiye'nin yavrusu dünyaya gelmeseydi, Paşa, yaşamında bebek gerçeğinin ne olduğunu bilemeyecekti. Paşa'nın Ülkü'ye bu kerte düşkünlüğünü, özellikle Cevat Abbas, merak ediyordu. Bir gün, ona bunu sormak zorunda kaldı:

— Ülkü'ye karşı bu sevginiz nereden geliyor, Paşam?

— Zekâya değer veririm. Bu çocukta değerli bir zekâ görmekteyim. Ülkü ile bu yüzden ilgileniyorum.

Oysa, durum hiç de böyle değildi. Bu yavru, çok karmaşık duyguların etkisi altında bu değerli sevgiye kavuşmuştu. Paşa, ta, Selanik yıllarının bir ucundaki kendi çocukluğunun, Zübeyde'nin evlâtlık edindiği küçük Vasfiye'nin, destan gibi eski Selanik günlerinin yarattığı ılık akrabalık rüzgârının etkisinde kaldığını ayırt edecek durumda değildi. Belki de salt bunu gizlemek üzere, işi bir zekâ ögesiyle örtmeye çalışıyordu. Paşa, bir çok nedenle bu küçük yavruya kendi torunu gözüyle bakıyordu. Derin duyguların sürükleyip getirdiği bu gerçeği herkese açamazdı ki!

Yıllar geçtikçe, küçük Ülkü de büyüyordu. Hele, konuşmaya başladığında Paşa, onun hem yaratılışın derin gizlerini, hem de Selanik Destanı'nın en duygulu yanlarını kendisine açacakmış gibi büsbütün onun üstüne düştü. Artık, Ülkü ile uğraşmak, Paşa'nın en mutlu, en eğlenceli işleri arasına girmişti. Hele, yavrunun, minik mırıl konuşması, ona çoktan yitirilmiş topraklarda akıp duran Vardar Irmağı'nın şırıltıları gibi sıla ezgilerini duyuruyordu.

Paşa, Ankara'nın bir tek yeşil bölgesi durumuna gelen, kendi emeği, alınteriyle kurduğu Gazi Orman Çiftliği'ne, sık sık gitmeden edemiyordu. Bu kurak, çorak toprakta yeşerttiği akasya ağaçları, ona yaşama direnci veriyordu. Şimdi, bu akasya ağaçlarının büyümekte olduğu yeşil orman içinde, sıcacık, ufacık bir insan yavrusu da Paşa'yı oraya çeken başlıca mıknatıs olmuştu. Şoföre, arabayı Orman Çiftliği'ne çekmesini, söylerken, ağaçların yeşilliği içinden küçük Ülkü'nün yıldız bakışlı küçük, gürbüz yüzü fırlıyordu. Paşa, İstasyon'a vardığında, hemen anasının kollarında kendisine koşturulan küçük yavruyu kucağına alıyor, arabada yanına oturtarak çiftliğin inişli çıkışlı, eğri büğrü yollarında gezdiriyor, konuşturuyor, bir dedenin torunundan duyduğu mutluluğu, duyuyordu. Evet, Paşa, bu kızcağızı, bir babanın değil, bir dedenin yaşlanmış duygularıyla seviyordu! Gazi, otomobilde yanına oturttuğu yavruya, büyük bir adammış gibi davranıyordu.

Ülkü, bir buçuk yaşına bastığında, ilk kez İstanbul'a gitti. Yazı, her zaman olduğu gibi, Dolmabahçe Sarayı'yla Florya Köşkü'nde geçiren Paşa, Ülkü'nün yokluğuna dayanamayarak Vasfiye'ye telefon etmiş, kocasından izin alarak yavruyu birlikte İs-

tanbul'a getirmesini, buyurmuştu. Vasfiye, yavruyu İstanbul'a götürdü. Ülkü'nün geldiğini işiten Paşa, yerinden fırlayarak onu büyük bir özlemle kucakladı. Paşa, ondan, bunca zaman nasıl ayrı yaşadığına şaşarak, artık hiç yanından ayırmaz olmuştu.

Paşa, o yaz, Ege Vapuru'yla Antalya'ya doğru yaptığı gezide Ülkü de yanına idi. O, artık, Paşa'nın bir parçası olmuştu. Onun kollarına atılırken «Paşa Baba!» diyordu. Paşa, çevresindekilere Ülkü'den söz ederken, hep:

— Ben, bunu kendi elimle yetiştirmek isterim! diyordu.

Ancak, Paşa'nın sağlığı, yavruyu kendi isteğine göre yetiştirmesine olanak vermeyecekti.

ULUSUN SOFRASI

«Özgürlüğün de eşitliğin de adaletin de dayanağı, ulusal egemenliktir.»

Mustafa Kemal.

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bölümüne yerleşmiş olan Gazi, bu güzel yaz akşamında da sofrasını kurdurmuş, İstanbul'un, yavaş yavaş Boğaz'ın sularında nilüferler gibi açan ışıklarını seyrederek konuklarını bekliyordu. Çağrılılar, birer ikişer geldiler. Her zaman olduğu gibi, sofrada mis gibi Dimitropulo Rakısı'na, devlet, Hükümet işleri, türlü kişisel eleştiriler katık edildi.

Doktor Reşit Galip, uzun boylu, iriyarı, uzun kırmızı yüzlü, sarışına yaklaşık kumral, yeşil, iri güzel gözlü, otuz beş-kırk yaşlarında bir adam, sofrada birkaç saatten beridir Türkiye'nin eğitim sorunu üzerinde konuşuyor, bu işin başına getirilen kişilerden çoğunun bu işin adamı olmadığı, savını savunuyordu. Kafalara iyice yerleşen Dimitropulo, devlet sofrasının konuklarına daha çok yüreklilik vermekteydi. Paşa'nın karşısında her zaman yüreklice konuşmakla tanınmış olan Doktor Reşit Galip, bu akşam, özellikle, onun Eğitim Bakanlığı'na getirmiş olduğu pinpon

öğretmenine, bu yerin adamı olmadığını, kanıtlamaya çalışmaktaydı. Bir tartışmaya dönmeye başlayan konuşmanın bir yerinde, Doktor Reşit Galip, birdenbire ayağa fırlayarak, bağırırcasına şöyle dedi:

— Yaşlı insanlara Bakanlık yaptırmamalı! Ülkeye yarar yerine zarar getiriyorlar!

Gazi, kimin anlatılmak istendiğini, hemen, anlayarak sordu:

— Ülkede Eğitim Bakanı yok mu?

Doktor Reşit Galip, uzun kirpikli, kocaman yeşil gözlerinin zeki bakışlarını Paşa'nın mavi gözlerine dikerek, yüreklice bakmakla yetindi. Onun ne demek istediğini madem ki anlamıştı, Paşa'yla çokça itişip kakışmanın gereği yoktu.

Paşa, sorusuna yine kendisi karşılık verdi:

— Elbette var; Esat Hoca var! Çok iyi bir eğitimcidir!

Esat Hoca da sofradaydı.

Reşit Galip, hayır, anlamına başını salladı:

— Çok iyi olabilir; ancak, çok yaşlı. Ondan iş geçmiştir! Bu ülkenin Milli Eğitim Bakanı, o Sayın kişi olamaz!

İş, tartışmaya dökülmüştü. Gazi, duygularını gizlemeye çalışarak şöyle dedi:

— Yahu, nasıl olur? Bu adam beni okutmuştur! Onu çok yakından tanırım. Nasıl, Eğitim Bakanı olamazmış?

Doktor Reşit Galip, ayakta, elini kolunu sallayarak karşılık verdi:

— Değil seni okutmak, senin Allahı'nı okutsa, yine bu adam Eğitim Bakanı olamaz!

Doktorun, yürekliliği, yiğitliği bu kerte ileri götüreceği ne kendisinin, ne Gazi'nin, ne de sofradaki konukların usundan geçmişti. Sözü söylemiş olan da dinlemiş olanlar da şaşkınlık içindeydi. Paşa, protokol gereğince kızmak gerektiğini anladı. Ancak, usuyla kızdığından, soğukkanlılığını korumaktaydı. Dingin sesiyle, Doktor Reşit Galip'e şöyle dedi:

— Lütfen, sofradan kalkınız!

Doktor, yiğitlenmeyi sürdürerek ateş saçan iri, yeşil gözleriyle Paşa'nın yüzünü tarayarak, şöyle dedi:

— Burası sizin değil, ulusun sofrasıdır! Gerçi, biz Saray'daysak da hocanız, Sultan'ın hocası değildir! Cumhuriyet'teyiz! Herkes özgürdür!

Bu sözleri yine dingince dinleyen Paşa, yavaşça yeniden doğrulurken kucağındaki peçeteyi masaya bıraktı. Sonra, şöyle diyerek masadan uzaklaşmaya başladı:

— Öyleyse, müsaade ederseniz, ben kalkayım!

Paşa, salondan çıkıp gidince, sofracı İbrahim, Paşa'nın taktığı adla, Çelebi, arkasından koştu. Paşa, doğruca, Harem bölümündeki yatak odasına gitmişti. O da arkasından girerek sıkıca kapıları kilitledi. Paşa, öyle çok suikast olayı ile karşılaşmıştı ki yatak odası her zaman sıkı denetim altında tutuluyordu. Bu yüzden sofracı, ilk iş olarak kapıları hemen kilitlemişti. İbrahim, Paşa'nın, sinirlerine egemen olmak uğruna çok eza çektiğini duyuyordu. Paşa'nın, bu yavuz konuşmayı hangi türe sığdıracağını bilmediği, anlaşılıyordu. En yiğit adamlarından birinin sofradaki bir yığın uluorta adam karşısında kendisine en yüksek perdeden meydan okuyuşu, onu, bayağı, şaşırtmıştı. Buna duygularının sürüklediği öfkesiyle değil de zekâsıyla, bilgeliğiyle karşılık vermek gerektiğini düşündüğü, belliydi. Bu, şu sıradaki düşünüşünden belliydi. Diktatör sayılan bir Cumhurbaşkanı'na, böyle bir söz nasıl söylenirdi? Böyle yiğit bir adama kılıcının diktatörlük ağzıyla karşılık vermektense, demokrat bir Cumhurbaşkanı'nın kılıç tersiyle şöyle bir dokunmak, yeğ değil miydi? Ancak, böyle bir iş şimdiye dek hiç başına gelmediğinden, buna bir karşılık vermenin zaman gerektiğine, karar verdi. Ancak, soyunup keten entarisini giyerken, sofracısına, şöylece derdini dökmekten kendini alamadı:

— Çelebi Ffendi, desene ki yılanı koynumuzda besliyor muşuz!

Çelebi, buna bir karşılık vermeyerek usulca kapıyı açıp dışarı çıktı. Paşa'yla adamlarının arasına girmek doğru değildi.

Genç Sofracı, yemek salonuna döndüğünde, şaştı kaldı: Doktor Reşit Galip, boş rakı kadehini hırsından iri dişlerinin arasına almış kemirmeye çalışıyordu. Kılıç Ali ile Recep Zühtü, iki irikıyım fedai, ellerini tabancalarına atmaya hazır, onun baş ucunda

dikilmiş duruyorlardı. Sofraya yeni bir kişinin geldiğini ayırt edip Çelebi'nin geldiğini anlayan Reşit Galip, başını kaldırarak:

— Çelebi; bana bir kadeh rakı ver! diye bağırdı.

— Efendim; kilerci uyumuş!

Doktor, sofracının kendisini atlatmaya çalıştığını anladı:

— Demek, bana verecek bir kadeh rakın bile kalmadı?

Doktorun sesinde acı bir yakınma seziliyordu. Bundan, sofracı da üzüldü. O, bu yiğit doktoru seviyordu. Gerçekten de kültürlü, sevimli, babacan, yakışıklı bir adamdı. Sağlıklı görünüşüyle karşısındakiler üzerinde yaptığı ilk etkiyi sonra kişiliğiyle bütünlerdi. Çelebi, çok içer de bir olay çıkmasına yol açar korkusuyla ondan bir kadeh Dimitropulo'yu sakınmıştı. Sonraları, genç yaşında ölecek olan Doktor'a vermediği bir kadeh rakının anısı, genç Sofracı'yı sık sık üzecek, tedirgin edecekti.

O geceyi, gelecek düşlerinin üstüne kapanmış deliksiz bir felâket kubbesi gibi düşünen Doktor Reşit Galip, hemen ertesi sabah, küskün dünyasıyla Ankara'ya yollandı. İdealist bir insan olan Doktor'un cebinde tren parası da bulunmadığından bunu Genel Sekreter Tevfik Bıyıkoğlu'ndan almak zorunda kalmıştı.

İstanbul'daki yaz günlerinden bir ay eksilmişti. Reşit Galip işi, çoktan unutulup gitmişti. Oysa, Paşa, şimdi bile bu işin içinde yaşamaktaydı. Bir gün ivecen adımlarla yemek salonuna girerek, orada çalışan Çelebi'ye:

— Çelebi Efendi, şimdi Ankara'da Reşit Galip Bey, bir konferans verecek; onu dinleyelim! dedi.

Çelebi, hemen, koşup radyoyu açtı. Gazi, Reşit Galip'in Türk Ocağı Salonu'nda verdiği konferansı sonuna dek ilgiyle dinledi. Reşit Galip'in davudi sesinde, sözlerinde Gazi'ye karşı duyduğu ölmez inanış, sevgi soluk alıyordu.

Konferans bitince, Paşa, düğmeyi kendisi kapadı. Gözlerinde bir sevinç şimşeği çaktı. Biraz Çelebi'ye dönerek:

— Kendisini affettirdi! dedi.

İstanbul'un güzel yazı sona ermişti. Paşa, yine Ankara'ya göç etti. Hemen ertesi akşam, Doktor Reşit Galip, Paşa'nın sofrasındaydı. Paşa'yla konuğunun arasından su sızmıyordu. Onu Paşa

çağırtmıştı. Paşa'yla Doktor, tatlı tatlı konuşuyorlardı. Sanki o önemli fırtınanın içinden geçip gelen onlar değildi.

Bu geceden birkaç gün sonraydı: Herkes *Anadolu Ajansı*'nın verdiği haberi şaşkınlıkla karşıladı: Doktor Reşit Galip, Milli Eğitim Bakanı olmuştu. Haberin *Anadolu Ajansı*'nda çıktığı günün gecesi, sanki Reşit Galip'in gecesiydi. Bir felâketin iri yumurtasından bir başarı civcivi çıkarmasını bilmiş olan adamın gecesi! Sofrada, herkesin gözü onun üzerindeydi. Yakışıklı, genç Bakan'ın üzerinden, mutluluk, sevinç ve dostluk taşıyordu. Yeni koltuğun onuruna herkes Doktor'la kadeh tokuşturuyordu. Paşa, bu duruma bıyık altından gülüyordu. Kafalar Dimitropulo ile iyice tütsülenmişti ki Paşa, birden kapıda dikilen irikıyım seçme askerlerden ikisini çağırdı. Onları salonun ortasında güreşe tutuşturdu. Bu, Paşa'nın eski göreneği olduğundan, herkes bunu olağan buldu. Paşa, çoğu zaman, salt Mehmetçikleri birbirleriyle güreştirmez, onlarla kendi yakın arkadaşlarını falan da güreştirir, güç durumlara düşürürdü. Birkaç kez, Mehmetçikleri kendisiyle güreşmeye de çağırmış, ancak, onlardan hiçbiri onunla güreş tutmaya yanaşmamıştı.

Bu akşam, iki yiğit Mehmetçiğin tuttuğu güreş, bayağı ilginçti. Herkes, soluğunu kesmiş, bu güreşi seyrediyordu. Bu sırada, yeni Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip de iriyarı seçme erlerin kıyasıya güreşine dalmıştı.

Pehlivanlar, bir yandan soluyarak güreşirken, bir yandan da ara sıra başlarını çevirip Paşa'nın yüzüne bakıyorlardı. Paşa'nın gözleri, bir an onlara güreşi durdurmalarını, buyurdu. Güreşin durmasıyla, iki yarma askerin, kendilerinden daha iriyarı bir adam olan yeni Milli Eğitim Bakanına saldırıp onu kargatulumba havaya kaldırmaları bir oldu. Paşa'nın, daha önce iki askerle anlaştığını, elbette, kimse bilmiyordu. Herkes, bunun, entstantane bir şey olduğunu sanmış, şaşırmıştı. Reşit Galip'in şaşkınlığı da konuklarınkinden daha az değildi.

İki arslan gibi askerin kucaklarında havalanan Bakan, kendini kurtarmak uğruna şöyle bir iki kez çırpındıysa da askerlerin elinden kurtuluş olmadığını anlayarak dinginleşti. Paşa'nın bir oyu-

nuna geldiğini anladıysa da türünü henüz seçememişti. Dev koruyucular, Bakan'ı kıskıvrak yakalayıp altı okka durumuna getirdiklerinde, Paşa'nın yüzünden belli belirsiz bir egemenlik rüzgârı geçti. İşte, Dolmabahçe Sarayı'nda egemenlik duygularını, diktatörlük, sevilen diktatörlük prestijini beş paralık eden yiğit adam, zırhsız şövalye, şimdi avuçlarındaydı. İki yarma dev, Bakan'ı altı okka biçiminde birkaç kez salladılar, yere vurmaya hazırlandıkları sırada, yine Paşa'nın gözlerinden gelen gizli buyruğu alarak durdular. Reşit Galip, bu maskaralığın bittiğini sandığı sırada, devler, bir kez daha onu altı okka biçiminde sallamaya başladılar. Bu da bir süre sürdükten sonra yine durdular. Yine salladılar. Devler, aldıkları en son göz işaretiyle, genç Bakan'ı yere bıraktılar.

Bakan, üstünü başını düzelterek zoraki gülümseyişle Paşa'ya bakarken, konuklarına dönen Paşa, gülerek şöyle dedi:

— Biz, istersek, böyle de davranabiliriz.

Dersi, herkes anlamıştı. Genç Bakan'ın, Dolmabahçe Sarayı'nda Paşa'ya şaşırtıcı meydan okumasının karşılığıydı bu.

Reşit Galip'in Bakan oluşunun üzerinden birkaç ay geçmişti. Üniversite'ye, bir de Devrim Tarihi Kürsüsü konulması düşünülmekteydi. Ancak, bu kürsüyü kimin dolduracağı üstüne, belli bir ad bulunamıyordu. Bu, bir tartışma konusuydu. Gazi, bu kürsüye kendisinden başka hiç kimseyi yakıştıramıyordu:

— Bu işi ancak ben yapabilirim. Gerçi, devrimi birlikte yaptık; ancak, bu kürsüyü ben doldurabilirim. Yoksa bu, Milli Eğitim Bakanı'nın işi değil. Olmazsa, benim adıma, kızım Âfet yapar, diyor, bunda diretiyordu.

Doktor Reşit Galip de şunda diretiyordu:

— Paşam! Her şeyi siz yaparsanız, biz ne iş göreceğiz?

Paşa'nın dediği dedikti:

— Ya ben, ya Âfet!

Buna karşılık, Reşit Galip de şöyle ağır basmaya çalışıyordu:

— Paşam, Âfet Hanım kızınızsa, bizler de oğullarınızız. Aramızda ayrım var mı ki? Bu işi Milli Eğitim Bakanı yapmalıdır. Biz de oğlunuz olarak bu görevin kendimize verilmesini istiyoruz.

O günlerde Reşit Galip'in güncelliği su götürmez durumdaydı. Herkesin gözü onun üzerindeydi. Bu, büsbütün dostça değildi. Paşa'nın çevresinde fedai olarak yer almış olanlar, onda bir tehlike kuruntusu koklamayı bir güvenç sorunu saymaktaydılar. Bundan dolayı, en küçük sorunda Paşa'ya kafa tutabilen bir adamın, günün birinde bir tehlike biçiminde ortaya fırlamayacağını, hiç kimse ileri süremezdi.

Devrim Kürsüsü tartışmasından sonra, fedai grubu, yine Paşa'nın çevresini almış, önem vermezmiş gibi yaparak, Paşa'ya işittikleri türlü dedikoduları aktarıyordu. Paşa da hani, dedikodudan hoşlanmaz değildi. Çağının birçok dedikodusundan pek çok şey öğrenmişti. Dedikoduların çoğu, tarihin yazmak yürekliliğini gösteremediği doğrulardı. Paşa, böyle dedikoduları, dudaklarında gizli bir alayla dinlemekten hoşlanıyordu. Böylece, Türk halkının kendisi üstüne neler düşünmekte olduğunu da öğreniyordu.

Kılıç Ali, Recep Zühtü, Paşa'ya iyice sokulmuşlar, Reşit Galip'in yıldızını söndürecek bir bomba savurmaya hazırlanmışlardı. En sonunda, işi kıvama getirdiğini anlayan Recep Zühtü, Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam, Reşit Galip'e biri demiş ki: «Hitler, bugün konuşacak!» Bunun üzerine Reşit Galip de şu karşılığı vermiş: «Bizim Hitler, her gün konuşur!»

İki kafadar, bunun Paşa'daki olumsuz etkisini beklerken, o, kahkahalarla gülmeye başladı.

Doktor Reşit Galip'in yıldızı hızla parladığı gibi hızla da sönecek, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırılacak, yerine Hikmet Bayur getirilecekti.

Sonra, bir gün adamcağız, Moda Koyu'nda denize düşüp soğuk alacak; zatürre olacak; iki ay sürekli tedavi edilecek; iyileşme olanağının sıfıra doğru gittiği günlerden bir gün, Hikmet Bayur, üniversitede kurulan Devrim Kürsüsü'nde ilk konferansını verirken o da dirime gözlerini yumacaktı.

TURKUVAZ

«Bugün yurdumuzda bir ulusal erk varsa, o akım, felâketlerden ders alan ulusun kalp ve kafasından doğmuştur.»

Mustafa Kemal.

Gazi, yukarıdan aşağı doğru ulusa yeşil bir özgürlük dalı uzatmış, halkın yaramaz çocukları, bu dalın yeşil yapraklarından birkaçını hoyratça çekip kopardı, diye hırpalanmış olan dalı yine çekip almış, rafa kaldırmıştı. Serbest Parti fiyaskosundan sonra, bir kez daha yaz günlerini İstanbul'da geçirmeye başlayan Gazi. halkın, özgürlüğü pek hırçınca isteyen görünüşünden yılmışcasına, büyük kentin kibar eğlence yerlerine sığınmayı yeğ buluyordu. O yaz da Dolmabahçe'de konaklayan Paşa, arkasındaki yaran topluluğuyla Beyoğlu'nun temiz eğlence yerlerini gezmeye başlamıştı. Fransız kültürünün geleneğinden gelen Niçoise (Nisuvaz), Turkuvaz, gibi dinlenme kuruluşlarını dolaşarak kendisine biraz dinlenme payı çıkarmak isteyen Paşa ile yaranı arasında birtakım sürtüşmeler oldu. Gazi, Tepebaşı bölgesinde yeni açılmış olan Türk mavisi anlamına gelen Turkuvaz'a, adamlarıyla birlikte girince, orta yaşlı bir yabancı kadınla karşılaştı. Kuruluşun sahibi, bu kadındı. Güzel bir değerli taşın adı da olan, Türk mavisi ya da Turkuvaz, Cumhurbaşkanı'nın gelişiyle yayılmaya başlayan ününe biraz daha ün katma olanağına kavuşacağa benziyordu. Gazi, adamlarıyla birlikte mermer direkli geniş salona girince, Türk burjuvazisinin yeni türemelerinden bir yığın müşteri ayağa fırlayarak onu çılgınca alkışladı. Onunla adamlarına iyi bir yer hazırlamak üzere bir kaynaşma oldu. Paşa, adamlarıyla birlikte sahnenin önünde yerini alınca, müzik ve servis yine başladı. Paşa'nın masasına da yazlık serinleticiler ivedi taşındı.

Paşa, bu temiz, güzel lokalin açılmasından, özellikle, adının Türk mavisi anlamına gelen, Turkuvaz, konmasından dolayı çok duygulanarak buranın sahibi olan kadını masasına çağırdı, yaptı-

ğı işi övdü. Kendisine başarılar diledi. Ancak kadıncağız, büyük umutlarla açmış olduğu bu kuruluşun hiç de umduğu gibi yürümediğinden, yakındı. Böyle bir lokalin yürümesi, oldukça büyük parayı gerektiriyordu. Bu para da kadıncağızda yoktu. Bu, lokalin, daha şimdiden tehlikede olduğunu gösteriyordu. Paşa, buna üzüldü. Salt Türk mavisi adının yaşaması uğruna bu lokalin yaşaması gerektiğini düşündü. Birden, kadına sordu:

— Burayı şimdilik tehlikeden kurtarmak uğruna kaç Lira gerekir?

Kadın, aşağı yukarı, bir sayı söyledi. Paşa, hemen çek defterini istedi. Çeke, kadının istediği sayıyı yazdı, imzaladı. Sonra, çeki defterden koparark kadına uzattı. Kadın, büyük bir sevinçle çeke uzanırken, uzun, iri parmaklı kocaman, kırmızı bir el, Gazi'nin ince uzun parmaklı kırmızı elini yakalayıverdi.

Gazi, şaşkın, döndü, baktı, karşısında Doktor Reşit Galip'in iri, yeşil, yürekli, dost, kurt gözleri parlıyordu. Bu el de onun eliydi:

— Bu parayı vermemelisiniz, Efendim!

Genç Doktor'un bu kesin sözü karşısında Paşa, birdenbire şaşırdı, bozulur gibi oldu. Kaşları çatıldı. Gözlerinde Komutanlık günlerinin asker kesinliği kaskatı bir renk aldı:

— Nereye istersem, oraya harcarım! Benim param değil mi?

— Ulusun parasıdır; size emanettir!

Ortalık, fırtınadan önceki sessizliğe bürünmüştü. Şimdi, masanın çevresindekiler, kesinlikle bir fırtınanın kopacağını, ancak bunun ne biçim bir şey olacağını düşünmekteydiler.

Paşa'nın yeni davranışını gören adamları, daha büyük bir şaşkınlığa uğradılar: Paşa, elindeki çeki iki elinin arasına alarak yırtıp parçaladı; sonra fırlatıp attı.

AYASOFYA

«Bilelim ki ulusal benliğini bilmeyen uluslar, başka uluslara yem olurlar.»

Mustafa Kemal.

Anadolu'daki geziden yine İstanbul'a dönen Gazi, kentin içinde hesaplı kimi ziyaretler yapıyor, bitmekte olan yazın son günlerini devinim içinde öldürmek istiyordu. Ramazandı. Kentin bağnaz sıkılıktaki Müslümanlığı, camilerin dolup taşması, minareden minareye kurulan bol ışıklı mahyaların karanlıkları süslemesi, ister istemez Paşa'yı da etkiliyor, onun düşünüşlerini din konuları üstünde topluyordu.

Bugünlerden bir gün, Paşa'nın araba kafilesi, Ayasofya Camii'nin önünde durdu. Caminin önündeki alanı süsleyen yüksek atkestanesi ağaçlarının yaprakları sararmaya başlamıştı. Dikenli atkestaneleri ara sıra geçenlerin başlarına dökülecek duruma gelmişti. Gazi, yanında Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'le her zamanki arkadaşları olarak camiye girdi, ilk kez geziyormuşcasına her yanını gezdi, inceledi. Görevlileri çevresine alarak, hepsinden ayrı ayrı bilgi aldı. Sonra, müze durumuna sokulmuş olan caminin Müdürü'nden yapının tarihi üstüne ayrıntılı bilgi almaya çalıştı.

İstanbul'un birkaç önemli yerini daha gezip inceleyen Paşa, akşamleyin Dolmabahçe Sarayı'na dönünce, Reşit Galip'i yanına çağırdı. Baş başaydılar. Ona şöyle sordu:

— Ayasofya üstüne ne düşünüyorsun?

Milli Eğitim Bakanı, onun, kendisinden yapının tarih ve mimarlık değeri üstüne bilgi istediğini sanarak, bu konuda çokça bilgisi bulunmadığı, yanıtını verdi.

O zaman Paşa, sorusunu açıklamak zorunda kaldı:

— Hayır, Reşit Galip! dedi. Cami olarak, ne düşünüyorsun?

Reşit Galip, onun amacını yine anlayamadı. Bu kez, Paşa, düşüncelerini şöylece açıklamaya çalıştı:

— Bu tapınak, dünya tarihinde birçok vicdan tartışmalarının kürsüsü olmuştur. Bizans döneminde birçok din bilginleri, gerek İmparator'un gerekse İmparatoriçelerin karşısında tarihsel doktrin tartışmalarını oradaki kürsüden yapmışlardır. Büyük, militan Papazlar, oradaki kürsüden Tiranların yüzüne, halk karşısında tükürmüşlerdir. Fatih Sultan Mehmet, orada İstanbul'u ele geçirdiğini, Bizans İmparatorluğu'nun sonunu ilan etmiş; kendi geniş, hoşgörülü anlayışıyla orada ilk namazını kılmıştır. Ayasofya, dünya ölçüsünde bir tapınaktır.

Paşa, bunu söyledikten sonra, doğrudan doğruya, Reşit Galip'e ünledi:

— Reşit Galip! Senin, Müslümanlık tezini tartışacağın güzel bir yer değil mi?

Gazi, onun minbere çıkarak din tezini oradan bir hutbe ya da vaaz olarak savunmasını istiyordu. Reşit Galip'in, ara sıra Paşa'ya anlattığı böyle düşünceleri vardı.

Paşa'nın bu sözü üzerine, Doktor, kendisini yeşil cüppe içinde minbere çıkmış gibi gördü, yürekliliği kırıldı. Onun düş kırıklığına uğradığını sezen Paşa, şöyle dedi:

— Reşit Galip! dedi, İstanbul'daki din bilginlerini toplayalım. Halka da ilan edelim. Herkes gelsin. Camiye hoparlörler koyduralım. İçeriye giremeyenler de dışarıdan dinlesin. Sen, düşünceni bu bilginlerle tartış. Halk, yargıcı olsun.

Doktor, düşündü. Bir düşün uğruna kendini feda etmekten çekinecek karakterde değildi. Ancak, bunun son kerte zor bir iş olduğunu düşünmenin de yerinde olduğuna karar verdi.

Bu din tartışması, birçok tehlike saklayabilirdi. Us, mantık, bilinç sahibi birçok kişi, bu işe karşı duracağı gibi, sayısız yobaz da olaylar çıkararak ortalığı karıştırabilirlerdi. Kendi kişiliğinin hırpalanması bir yana, özel düşünceler de güme gidebilirdi. Doktor, bu konuda bütün düşündüklerini içtenlikle Gazi'ye anlattı:

— Düşünüşüme güveniyorum, dedi. Ancak iş, hiç istemediğimiz halde el şakasına dökülürse, çok üzücü durumlar oluşabilir. Bu da benim düşüncelerimi dejenere edebilir.

Gazi, şöyle yanıt verdi:

— Bu konunun halk önünde tartışılması çok güzeldir. Türk halkı o kerte sağduyu sahibidir ki bu kaygıların büsbütün yersizdir. Bununla birlikte, yobazların düşünceye karşı koyamayınca işi gürültüye boğmaya kalkmaları da olasıdır. Onlara karşılık vermek kolay. Kolaysa da böyle bir olaydan sonra, uzun zaman bu düşünü ele alamayız.

Doktorun tezi, yazılıydı. Paşa, onu alıp gelmesini buyurdu. O da getirdi. Ancak, bunu gidip getirinceye dek aradan epeyce zaman geçmiş, Paşa bu sırada yanında bulunan İsmet Paşa'yla, Bakanlarla görüşüp konuşmuş, bu konu üstüne onların da düşüncelerini öğrenmiş, olumsuz oylar karşısında birkaç adım gerilemişti.

Doktor, kaygı içinde Paşa'yı gelip bulduğunda onun şöyle dediğini işitti:

— Hükümet de senin düşüncende. Böyle bir din tartışmasının mevsimsiz olduğunu söylüyorlar. Ne de olsa, ben, sorumsuz bir Cumhurbaşkanı'yım. Bu işi, yine Saray'da yapalım.

Bunun üzerine şöyle bir tez hazırlandı: Müslümanlığın bir Türk dini olduğu kanıtlanacaktı. Dinde ibadetin Tanrı ile kul arasında bir gönül bağlılığı olduğu tezi, geliştirilecekti. Kul, Tanrı'sına tapınırken söylediklerini gönülden söylemelidir. İnsan, en güzel duygularını ana diliyle en iyi anlatır. Ondan dolayı, dualar, ana diliyle yapılmalıdır. Bu düşün, savunularak tartışılacaktır. Bu düşüncede birlik oluştuktan sonra, duaların Türkçeleştirilmesi konusunda bir iş bölümü yapılacaktır.

Plan, böylece hazırlandı. Sonra, Paşa, şöyle dedi:

— İstersen, ihtiyatlı olalım! Belli başlı duaları sen bir kez güzelce Türkçe'ye çevir! Onların üzerinde tartışalım. Daha iyi olur!

Paşa, Doktor'a tekbir ile ezanın Türkçeleştirilmesini buyurdu. Sonra, şöyle ekledi:

— Dikkat et! Tekbirin bestesi, en büyük Türk bestecisi Itri'nindir. Itri ona bu besteyi uydururken sözcüklerle hecelerin koşuklarını olduğu gibi anlamlarını da göz önünde tutmuştur. Türkçeleştirirken buna dikkat et!

Paşa, bu konuşulanların hiç kimseye söylenmemesi konusunda, Doktor'u uyardı. Sonra Doktor, odasına çekildi. Akşama dek çeviri işiyle uğraştı. Akşamüstü çevirileri götürdüğünde, o, hiçbirini beğenmedi. Bunu da açıkça söyledi.

Paşa, o gece, sofraya hiçbir konuk çağırmadı. Galip Resit'le baş başa vererek sabaha dek yapılan çeviriler üzerinde uğraştı.

MÜZİK DALGALARI İÇİNDE DİN REFORMU

«Halk, rahat, bağımsız, zengin olmak istiyor. Komşuların rahatlığını gördüğü halde yoksul olmak pek ağırdır.»

Mustafa Kemal.

Hafız Sadettin Kaynak, müziği Paşa'nın çevresinde bir mutluluk rüzgârı gibi uğuldayan mutlu bestecilerden biriydi. İçkinin buğulandığı toplantılarda, sofralarda onun müziği başka birkaç sanatçınınki gibi sarhoşluğa sarhoşluk katacak nitelikte bir büyü taşıyordu. Besteci, *«Yıllarca elim kalbimin üstünde eğildi,»* şarkısını besteledikten sonra bastırmış, Gazi'ye'ye bir sayı göndermişti.

O gün İstanbul'dan Ankara'ya gelen Besteci'yi, Paşa, ayağının tozu ile Çankaya'ya çağırdı. Paşa'yı ünlü sofrasının başında demlenirken, söyleşirken buldu. Sofrada gözüne çarpanlar, Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Araş, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Nuri Conker ile Âfet Hanım'dı. İnce saz takımı köşede, her zamanki yerinde buyruk üzere beklemekteydi. Gazi, bestecinin elini sıktıktan sonra, onun da konuklar arasında yer almasını buyurdu. İlk sorduğu şey, şu oldu:

— Sadettin Bey! Dolmabahçe Sarayı mı güzel, burası mı?

— Paşam! Dolmabahçe Sarayı'na sokulmak kimin haddineydi? Burası ise, işte, her isteyen geliyor!

Bestecinin Çankaya'yı Dolmabahçe Sarayı'ndan üstün tutuşu Paşa'nın bayağı hoşuna gitti. Hafız'ı çok bekletmedi. Hemen, yeni bestelediği şarkıyı okumasını istedi.

— Öyleyse, şu yeni şarkını oku da bir dinleyelim!

Hafız, güzel sesiyle okudu. Paşa, bunu pek güzel buldu. Sofradakilerin hepsi de Paşa'nın değerlendirmesine uydular.

Âfet Hanım, şöyle bir istekte bulundu:

— Sadettin Bey'den bir de «*Batan güneş kana benziyor!*» şarkısını dinlesek.

Besteci, bunu da okudu. Sonra, ondan türlü halk türküleri istediler. Hepsini başarıyla okudu. Bütün şarkıları, türküleri can kulağıyla dinleyen Paşa, en sonra, besteciye şöyle dedi:

— Sadettin Bey; sen, bütün bu şarkılarınla Azeri müziğinin çanına ot tıkadın!

Paşa, bu övgüyü de yaptıktan sonra, Besteci'nin yeni şarkısının notasına yeni harflerle büyük bir imza attı. Sofradaki konukların da imzalamalarını istedi. Bu, bestecinin, yaşadıkça övüneceği biricik anı olacaktı. Başta İktisat Bakanı Celâl (Bayar), herkes imzaladığı sırada bu akşamki müzik şöleninde bulunmak üzere çağırılan Başbakan İsmet Paşa da kulağından sarkan dinleyici aygıtçığın anteniyle salona girdi. Şimdiye dek gelenleri hep oturduğu yerde karşılayan, ellerini böylece sıkan Gazi'nin, İsmet Paşa'nın elini sıkmak üzere ayağa kalktığını gören Hafız Sadettin, etkilenmekten kendini alamadı. Türk Devleti'nin bu iki büyük yöneticisi, Besteci'yi kendi aralarına alarak oturttular. Gerek Gazi, gerekse İsmet Paşa -az da olsa- içiyorlardı. Hafız Sadettin, hiç içki kullanmadığından, Gazi de bunu bildiğinden, ona içmesi için sunmuyor, zorlamıyordu da.

Başbakanın gelişinden sonra, aradan çok geçmemişti ki Gazi, ona şöyle dedi:

— Bu akşam, sana iki sürprizim var! İlk önce, güzel, çok güzel bir şarkı; bir de şiir!

Gazi, bunu dedikten sonra, şarkının Hafız Sadettin'in olduğunu ekledi:

— Ruşen Eşref Bey, Sadettin Bey'in şarkısını okur musunuz; Paşa da dinlesin! dedi.

Ruşen Eşref, şarkının güftesini güzel, duygulu sesiyle okudu.

Sonra, okunma sırası, şairi bilinmeyen Sakarya-Thames Irmaklarından söz eden şiire geldi. Ruşen Eşref, bunu da güzelce okudu. Bu şiirde, Sakarya Irmağı'yla Thames Irmağı anlamlı bir biçimde söyleşiyordu.

Şiirin okunması bitince, Gazi, Başbakan'ın gözlerine gülümseyerek sordu:

— Bil, bakalım; bu şiir kimindir?

İsmet Paşa, düşünmeye gerek görmeden birdenbire yanıtladı:

— Behçet Kemal'in!

Behçet Kemal, bu şiiri Gazi'ye Londra'dan göndermişti. Paşa, onu, kültürünü zenginleştirsin diye oraya göndermişti. Onu ilk Kemalist şair olarak yetiştirmek istiyordu.

Şiir, şarkı işi bitince. Celâl (Bayar), Hafız Sadettin'in mevlit okumasını, istedi. Gazi de bu isteğe şunları ekledi:

— Sazla birlikte oku! Bakalım, nasıl olacak?

Sonra, ince saz takımına da şu buyruğu verdi:

— Siz de Sadettin Bey'in okuyacağı makamları dikkatle izleyerek ona katılınız!

Hafız Sadettin, Saba Makamı'nda mevliti okumaya başladı. Salt bununla kalmayarak birçok makamı dolaştı. Bu deneyim Türk kültüründe ilk kez yapılmaktaydı. Mısır'da eskiden beri mevlitin sazla okunduğu biliniyordu.

Türkiye'de de ilk kez denendikten sonra, sanat coşkunluğu sönüp tavsadı. Dikkatler yoruldu. Bu konuda kuramsal birtakım konuşmalar yapıldıktan sonra. Gazi, İsmet Paşa, Nuri Conker, Kılıç Ali biraz ötede kurulmuş bir masada pokere oturdular. Hafız Sadettin'le birlikte bütün öbür sanatçılar da bu sırada zengin sofranın başında yiyip içiyor, çalıyor söylüyor, Abdülaziz'in Harem Dairesi'nin sessizliğini müzik dalgalarıyla yıkıyorlardı.

Gazi ile arkadaşlarının pokeri, sazcılarla okuyucuların şarkıları sabahın dördüne dek sürdü. Ondan sonra, hepsi esneyerek birer yana dağıldı.

Hafız Sadettin, Gazi'nin imzaladığı notayı almak üzere arayınca bulamadı. Yaver Celâl'e sordu. Bunun üzerine, öbür Yaverler de bununla ilgilenerek bestecinin çevresini aldılar:

— Yarın veririz, Sadettin Bey! diyerek onu savdılar.

Besteci, yaşamının bu en değerli anısının acısını sonuna dek duyacaktı. (Hafız Sadettin'in bu yitik nota için duyduğu acı, ancak, Paşa'nın, kendisine 1932 yılında imzalayarak verdiği bir Kur'anı Kerim dolayısıyla yeğnikleşecektir.)

Besteci Hafız Sadettin'in, Gazi ile ilişkileri burada bitmemişti. Gazi'nin, Luther gibi din reformlarına gönül verişi sürdükçe, bu da sürecekti.

Bir yaz günü, Dolmabahçe Sarayı'nın yaldızlı saray kanepeleri, koltukları, sandalyeleriyle süslü, yüksek, yaldızlı tavanlı Muayede (Bayramlaşma) Salonu'nda saz takımıyla birlikte, hafızlar, besteciler, okuyucular da toplanmıştı. Ünlü müzik ustaları arasında şunlar vardı: Kanuni Mustafa, Mısırlı İbrahim, Nubar, Hafız Kemal, Hafız Riza, Halit Fahri, Hafız Sadettin.

Bu sırada, Mustafa Kemal, kendisini yeni bir reform atılımının çıkış çizgisi üzerinde görüyor, belki de bu son reformuyla yapıtını bitirmeye çalışıyordu. Kendisini, Luther'in, Calvin'in reformlarını andıran bir din reformunun gereksinim fırtınası içinde duyuyordu. On-on beş yıl önce, İttihat ve Terakki'nin ideoloğu Ziya Gökalp'in şiirleriyle istediği Kur'an'ın, ezanın Türkçe okunması tezini gerçekleştirmek üzere davranmıştı. Türk Dili, Türk Tarihi, Türk Dini bir bütündü. Türk Ulusu, bu üç kılavuzun arkasından, bunların doğrultusunda ölümsüzlüğe ulaşacaktı.

Paşa, din reformunun yapılmasına karar verdiği bu günlerde kendisini biraz da Luther olarak görüyor, bu reformu başarırsa en büyük düşmanı olan yobazlıktan öcünü alacağını düşünüyordu. Muayede Salonu'nda, Mustafa Kemal'in en son reform çalışmasına şöylece başlandı: Reformunu daha çok müzikçilerle, şarkıcılarla, hafızlarla yapmayı düşünen Paşa, bu akşam, onları şöyle bir sınavdan da geçirmek istiyordu. Elinde Cemil Sait'in çevirdiği, *«Türkçe Kur'an,»* vardı. İlk önce bunu, Hafız Kemal'e vererek okuttu. O, okurken yüzünü buruşturarak okuyuşunu beğenmediğini anlatmak istedi; sonra, bunu açıkça da söyledi:

— Ver bana; ben okuyacağım! diyerek kitabı Hafız'ın elinden alan Paşa, askere komut verircesine, sert, birdiziye okuyuşla

okumaya başladı. Bu uyum, esin perilerini ürkütücü bir şeydi. Kendisi de çabucak bunu ayırt etti. Bu işi kendisinin başaramayacağını anlayınca, Elham Suresi'ni birer birer bütün Hafızlara okutmaya başladı. Paşa'nın, solunda Hafız Kemal, sağında Hafız Sadettin oturuyordu. Bütün Hafızlar okuyup sıralarını savdıktan sonra, sıra Hafız Sadettin'e geldi. Paşa, daha önceden saptadığı bir sayfanın alt bölümünü göstererek:

— Burasını okuyacaksın! dedi.

Hafız Sadettin, baktı. Bu, Nisa Suresi'nin Yirmi yedinci Ayeti'ydi. Şöyle sürüyordu:

«Annelerinizi, kızlarınızı, kız kardeşlerinizi, erkek kardeşlerinizi ya da kız kardeşlerinizin kızlarını, süt ninelerinizi, kadınlarınızın annelerini, nikâhınız altında bulunmuş kadınların vasiliğinize verilmiş kızlarını nikâh altına almak, size haramdır. Yalnız, birlikte yatmadığınız kadınların kızlarını almakta hiçbir günah yoktur. Kendi oğullarınızın karılarını, iki kız kardeşi nikahlamayınız. Ancak, bir oldubitti oldu ise, Tanrı gafur, rahimdir.»

Son satır okunup bittiğinde. Gazi, birdenbire kaşlarını kaldırarak öfkeyle oradakilerin yüzüne baktı. Sonra, büyük bir yanlışlığın üzerine, bir yılanın başına basar gibi basarak, şöyle bağırdı:

— Bu, saçmadır! Böyle şey olmaz!

Paşa'nın böyle öfkeyle bağırışından sonra, Hafız Sadettin de uyanır gibi oldu. Çeviride çok önemli bir yanlışlık olduğunu o da sezer gibi olmuş, Paşa, ondan önce patlamıştı. Sadettin, bunun üzerine ayağa fırladı. O da benzer coşkunlukla bağırdı:

— Paşam, bu çeviri yanlıştır! Kur'an, böyle değildir!

Paşa:

— Kanıtla, yanlış olduğunu! dedi.

Hafız Sadettin, sözcüklerin üzerine tane tane basarak şöyle dedi:

— Kur'an'daki aslı: İki kız kardeşi cemetmek (toplamak) haramdır! diyor.

Paşa, uzun bir:

— Yaaa! çekince, Sadettin, Paşa'nın bir saçmalıktan, yanlışlıktan kuşkulanmakla birlikte, temel yanlışa varamadığını sandı. Sandı, diyoruz; şundan ki Paşa, yanlışı keskin zekâsıyla daha ön-

ceden yakalamıştı. Çeviri, Fransızca'dan yapılmıştı. Yapan da Cemil Sait'ti. Bu yanlışlığın nasıl yapıldığını araştırmak üzere, yarım saat kafa patlattıktan sonra, bu doğruya varmışlardı. Eğer, çeviri Arapça'dan yapılmış olsaydı, Arapça'daki cemetmenin, iki kız kardeşi yan yana getirip onlarla evlenmek demek olduğu kolayca anlaşılabilirdi. Paşa, kitapta bu yanlışı yakalamakla birlikte, Hafız Sadettin'in okuyuşunu beğenmişti.

Ertesi akşam, salt, Hafız Sadettin'i çağırdı. Paşa'nın yanında İsmet Paşa'dan başka kimse yoktu. İki devlet adamı, bir kez daha Hafız Sadettin'i aralarına oturttular. Gazi, ona şöyle dedi:

— Dün akşam söylediğini bir kez daha söyle!

Sadettin, yakalanmış olan yanlışlığı yine anlattı. Bunun üzerine, Paşa, eliyle Hafız'ın sırtını sıvazlayarak, şöyle dedi:

— Aferin! Gerçekten Hafız'mışsın!

Hafız Sadettin, bu sırada, Paşa'nın, başka çevirilerle Cemil Sait'in çevirisini karşılaştırarak yanlışlığın üzerine çoktan parmak basmış olduğunu anladı.

Paşa:

— Bu çeviriyi bırakalım; Mehmet Akif'in çevirisini alalım! dedi.

Bunun üzerine Mehmet Akif'in çevirisini aramaya başladılar. Şair, çoktan Türkiye'den ayrılıp Mısır'a sığınmış olduğundan, çevirisi üstüne hiçbir bilgi edinemediler. (Hafız Sadettin, bir süre sonra Mısır'a giderek, çeviri üstüne bilgi almak isteyince, Mehmet Akif'in, herhangi bir yanlışlığa düşmek olasılığını göz önüne alarak çevirisini yakmış olduğunu öğrenecekti.)

Gazi'nin Luther'liği sürmekteydi. O akşamdan sonra, Hafız Sadettin'e, Fatih Camii'nde Türkçe Kur'an okuttu.

Şimdi sıra, Türkçe hutbe okumaya gelmişti. Paşa, Sadettin'e:

— Haydi, bakalım! Türkçe hutbeyi de Süleymaniye Camii'nde mukabele oku. Ancak, okuyacağını, ilkin, düzenle, bir göreyim! dedi.

Sadettin, okuyacağını yazarak Paşa'ya götürdü. Paşa, beğendi.

Ne var ki Hafız, bunu kendisi okumak yürekliliğini gösteremeyerek, Paşa'dan şöylece bağışlanmasını istedi:

— Paşam, bende hatiplik yeteneği yok; bu, başka iş! Hafızlığa benzemez! dedi.

— Zarar yok; bir deneyelim!

Bunun üzerine, Sadettin, yine sordu:

— Hutbeye çıkarken, sarık saracak mıyım?

— Hayır, sarığı bırak! Benim gibi, başı açık, frak giymiş olarak.

Hafız, bir reform adamının karşısında bulunduğunu düşünerek hiç karşılık vermeden isteneni benimsedi.

Hutbe okunacağı gün, İstanbul'un baskı altındaki gerici yığınları arasında epeyce gizli kaynaşmalar olduysa da gıcırdayan dişlerin, çıkan homurtuların gürültüsü hiçbir yandan işitilmedi. Süleymaniye Camii cemaatle hıncahınç dolmuştu. Cemaatin safları arasında yüz elli sivil polis vardı. Alınmış olan bu düzenin yerinde olduğu çok geçmeden anlaşıldı.

Hafız Sadettin, hutbeyi okuyup bitirdiğinde, kalabalık cemaat arasından şöyle bir haykırış yükseldi:

— Bu namaz olmadı!

Binlerce baş o yana döndü. Yüz elli sivil polis, ok gibi yerinden fırladı. Türkçe hutbeye karşı duran kişi, bir Arap'tı. Yüz elli sivil polis arasında adamcağız ayakları yerden kesilerek karakola uçuruldu. Din reformu adına orada kaç araba sopa yediğini, hiç kimse bilemedi.

SEVDA YARATAN GÖZLER

«Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir çember içine alıp dünyayla ilgisiz yaşayamayız.»

Mustafa Kemal.

Safiye Ayla, tek plağıyla ün kazanıp en ünlü gazinolarda halkın karşısına çıkarılmak üzere aranan tek ses olduktan pek az zaman sonra, Gazi'nin sofrasını süslemek üzere de aranmakta gecikmedi. Genç sanatçının plaklarını Paşa'ya da çalmışlar, onun ilgisini de uyandırmışlardı. Paşa, Yaverlerine:

— Bu kızı, bir gün bana da dinletin! diye buyurdu.

Başyaver Rüsuhi, hemen bir gazinoda gencecik sanatçıyı yakaladı, ona Gazi'nin isteğini bildirdi. Genç kız, ilk plağı üne kavuşup da mutluluk rüzgârları içinde ak bir kelebek gibi savrulduğu günlerde olduğundan, çok daha büyük bir mutluluk kasırgasının içine düştüğünü duydu. Gazi'nin kendisini çağırtması, ne demekti? Yedi yaşından beri bir efsane kahramanı olarak düşündüğü, bildiği, yanına yanaşılmaz adam, şimdi kendisini, şarkılarını dinlemek üzere yanına çağırıyordu:

— Paşa'nın karşısına çıkmaya hazır ol!

Bu buyruğu işitir işitmez bütün varlığını ilk kez bir korku yalayıp geçmişti. İşte bu korkunun ardından o sıcak, o güçlü, boğucu mutluluk rüzgârı, onu kapıp şiirin kahramanlıkla el ele verdiği güzel bir yerlere uçurmuştu. Bu son kerte güzel dakikalar içinde, Rüsuhi'ye birdenbire verecek yanıt bulamamıştı. Sonra, düşünebildi: Paşa'nın karşısına çıkabilecek durumda olmadığını anladı. Bu mutluluk cennetinin güçlü havasına biraz kendini alıştırmak üzere zaman gerekliydi.

Genç kızın korkusu boşuna değildi. Ün, öyle birdenbire gelmişti ki uzun, Öksüz Yurdu, Öğretmen Okulu günlerinin birdiziye yaşamından onu kopardığı gibi, toplumun alkışlayan, seven, öven gürültülü, şımartıcı dünyasına atıvermişti. O dingin yaşam

günleri, şimdi silik bir dünya resmi gibi çok gerilerde kalmıştı. Genç kız, bu gürültülü yaşam içinde bir denge bulabilmek uğruna çok yorulmak zorunda kalıyordu. O dingin, acı günlere kaçıp sığınmak istercesine, her an gözleri geriye bakıyordu. Sahneye çıkıp da şarkılarına başladığında, halkın gösterileri o kerteye yükselirdi ki genç kız dengesini yitirir, boğulacak gibi olur; şarkısını sürdüremez, kaçarak kulisler arasına saklanır; boğulmaktan güç kurtulurdu. Çok coşunca sesi boğulur, ciğerlerine yapışır; olduğu yerde öylece dikilir kalır; onu, şefkatli eller sahneden uzaklaştırmak zorunda kalırdı. Halkın karşısında böyle coşkunluktan boğulacak duruma gelen genç kızın, Paşa'nın karşısında düşeceği haller, elbette, düşünülmeye değerdi. Genç kız, onun karşısında boğulup ölebileceğini bile düşünerek, Başyaver'e şöyle diyebildi:

— Paşa, bana izin verseler; bir süre hazırlansam!

Genç şarkıcı, bir akşam, Küçükçiftlik Parkı'nda oturmuş şarkıya başlayacağı saati beklerken, dışarıda Paşa'nın Yaverler otomobili durdu. Başyaver Rüsuhi, karşısına dikilince, ondan izin istediği günden bu yana aradan iki ay geçmiş olduğunu anladı. Genç şarkıcı, Şişli'de Vali Muavini Nuri'nin evinde şölende bulunan Paşa'ca beklenmekteydi. Genç kız, bir kez daha korkudan titremeye başladı. Onun karşısına çıkmak, binlerce kişinin karşısına çıkmaktan çok daha zordu. Böyle düşünerek direnmek istediyse de patronu Ziver, kesinlikle gitmesi gerektiğini anlatınca, usu biraz yatar gibi oldu. Başyaver'in yanında arabaya yerleşti. Yeni yazgısına doğru öyle büyük bir baş dönmesiyle gitti ki Şişli'deki büyük bir evin geniş salonunda, anason kokuları kendisini karşıladığı sırada birdenbire kendisini Gazi'nin karşısında buldu. İki iri mavi göz, küçük, esmer yüzünün ortasındaki kapkara gözlerine çarptı. Onu bayağı sersemletti. Genç kız, Paşa'nın çevresindekilere de şöyle dumanlı bir bakış fırlattı. Orada, sonradan adlarını öğreneceği, «yaran», yer almıştı.

Safiye, karşısındaki efsane adamı, ilkin bir kadın gözüyle şöyle bir süzdü. Saçları dikkatle arkaya taranmıştı. Açık bir alnı, çok güzel bir yüzü vardı. Ak spor bir gömlek giymişti. Kıravat-

sızdı. Yaverler, genç kızı, onun işareti üzerine yanına götürdüler. Safiye, çocukluğundan beri Paşa'nın gözleri üstüne işittiği şeye uyarak onun gözlerine bakmak yürekliliğini gösteremeden eğilip kırmızı derili elini öptü: «Gözlerine bakanın, gözleri söner!» Ona, önceden beri hep böyle demişlerdi. İçeri girdiğinde gözleri şimşek gibi hızlı gözlerine değdiği halde, acaba gözleri neden sönmemişti? O böyle düşünürken, Paşa'nın yanındaki sandalyeye oturtuldu. Genç kızın içinde şimdi bile bir korku rüzgârları esiyordu. Bu, üşütücü değil, tersine kavurucu, sıcak bir rüzgârdı. Sanki onu yakıp kavuracak, yok edecekti. Bu yüzden hep önüne bakarak tir tir titriyordu. Gözlerini yukarı kaldırıp yanındaki adamın şefkatle, ilgiyle üstüne eğilen gözlerine bakamıyordu. Onun içinde esen korkunç korku rüzgârını sezen Paşa, eliyle çenesini tutarak genç kızın yüzünü kendine doğru kaldırdı. Genç kızın gözleri, birdenbire, hem de yanacak gibi çok yakından Paşa'nın gözleriyle karşılaştı. Gözlerinin içi olduğu gibi, esmer, küçük yüzü de iki mavi şimşekle aydınlanır gibi oldu. Genç kız, gözlerini kapayıp açtığında kör olmadıklarını anladı. Çok sevindi. Paşa, onun korkusunu büsbütün dağıtan yumuşak, şefkatli bir sesle şöyle dedi:

— Senin sesinin güzel olduğunu söylüyorlar! Bir şarkı söyler misin bize?

Safiyecik, ne yazık ki büyülenmiş. Yine bir karadüş içine düşmüş gibi oldu. Ne kımıldanabiliyor, ne de ağzını açıp bir sözcük söyleyebiliyordu. Bir yandan da tepeden tırnağa, titriyordu.

Şarkıdan önce ağzını, dudaklarını alıştırmak üzere bir iki söz söylemeye özendi. Böylece, yıpratıcı heyecanını da yitirmek istiyordu. Paşa'ya, kendisine ün kazandıran Yesarizade Asım'ın plağa okuduğu Hüzzam Makamı'nda şarkısını söyleyeceğini, güçbela bildirebildi. Paşa'nın yüzünde tatlı bir gülümseyiş belirdi. Paşa'nın yüzünü dost bir insanın yüzüne döndüren bu tatlı gülümseyiş, Safiye'nin yürekliliğini arttırdı. Hemen, kendisine ün kazandıran uğurlu şarkıyı şöylece okudu:

«Sevda yaratan gözlerini her zaman öpsem
Doymam güzelim haşre kadar hep seni sevsem.»

Şarkı bitince, Paşa'nın yüzünde hoş bir şeyler oluştu. Sonra, susuz kadehini yavaş yavaş kaldırdı. Genç şarkıcının kulaklarında ölünceye dek bir cennet müziği gibi çınlayacak şu sözleri Söyledi:

— Bu kızın ileride sesi çok güzel olacak! Kadife gibi bir ses; bu kızla ilgilensinler!

Paşa'nın sofrasında bu moral aşılayıcı güzel sözleri dinleyen küçük şarkıcı, bu sırada on üç yaşındaydı.

Küçük Safiye kız, Vali Yardımcısı Nuri'nin evinde kurulmuş sofranın çevresinde sıralanan bir yığın sarhoş insanın içinde tereyağı gibi eriyen tatlı sesiyle büsbütün esrikleştirdikten sonra, gecenin saatleri sonuna değmek üzereyken, Gazi'nin sofradan kalkıp gittiğini gördü.

Yaverler, birbirinden çekinerek ona sahip çıkamadıklarından en sonra onu Paşa'nın en güvenli adamı Kılıç Ali'ye teslim ettiler. Küçük Safiye, Öğretmen Okulu'nu bırakıp ortada kaldığı sırada, on üç yaşındaydı. Bu sırada da bu yaşın çılgınlıkları, zavallılıkları, sahipsizliği sürüyordu. Küçükçiftlik Parkı'nın yöresindeki köşklerden birine yerleşince yaşamı biraz düzene girmişti. Koruyucusu durumuna giren bu gazinonun sahibi Ziver, onu bu köşke yerleştirerek kontrol altına almak istemişti. Genç kız, yine de başını alıp kendisine zararlı özgürlüklere doğru kaçıyor, sahnede şarkı söyleyebilmek yeteneğini dahi yitirmek tehlikeleriyle karşılaştığı oluyordu.

Paşa'yla arkadaşları, Dolmabahçe Sarayı'na doğru, gecenin sessizliğini otomobillerinin gürültüsüyle bozarak uzaklaştıktan sonra, Kılıç Ali, otomobiline aldığı genç şarkıcıyı, ağzından anason, pastırma, taze soğan kokuları taşarak, bir koluyla kendine çekerek şöyle dedi:

— Sen, hiç sabahın nasıl olduğunu gördün mü?

Küçük Safiye, şaşkın:

— Hayır! dedi.

Otomobil, hızla Küçükçiftlik Parkı'ndaki köşke doğru ilerlerken genç kız, Kılıç Ali'nin kızgın soluğunu yüzünde duyup durmaktaydı. Dairesine çıktıktan sonra da Kılıç Ali'nin keyifliliği,

âşıklığı durmadı, daha da hızlandı. Genç kız, Gazi'nin anısını çiğneyerek onun adamına teslim olmaktansa, uzun bir süre boğuşmayı göze almıştı. Bundan da yenik çıkmadı. Genç şarkıcının kendini savunurken gösterdiği şiddet, çok yakışıklı bir adam olan, şimdiye dek el attığı hiçbir kadından boş dönmemiş olan Kılıç Ali'yi başına çöktüğü ikinci şölenden başarısız olarak Saray'a döndürdüğünde, sabah oluyordu. Bu başarısız boğuşmanın sonunda gerek Safiye gerekse Kılıç Ali, birbirlerine iyice küsmüş, gücenmiş gibiydi. Kılıç Ali'ninki, daha çok, hınçtı.

Genç şarkıcının Kılıç Ali'ye teslim olmamasının en büyük nedeni, onun insanları nedenli nedensiz asıp kesen bir insan ünü taşımasındandı. On üç yaşında bir genç kızın, aşkı henüz hülya türünden bir şey olarak tanımaktan kurtulamamış olan kalbi, bu ağır karadüş adamıyla sevgiyi bir türlü yan yana getirememişti. Yarı cellât olarak tanıdığı bu irikıyım askerin altına yatmayı ölümle bir tutuyordu. Ancak, iki üç yıl boyunca Çankaya'da, Dolmabahçe'de yan yana bulunarak araya giren karadüş gecesinin anılarını, hınçlarını unutmaktan geri kalmadılar. Yakışıklı bir adam olan Kılıç Ali, iki üç yıl sonra, genç şarkıcı kızın artık en beğendiği erkekler arasına girecek, çok iyi dost olacaklardı. Atatürk'ün ölümüne dek sürecek olan bu yakın dostluk, ünlü ölüyle birlikte, yer değiştiren egemenlik yüzünden sona erecekti.

Paşa'nın sofrasında kendisine çok duygulu, seçkin bir yer sağlamış olan Safiye Ayla, bu kurtlar sofrasındaki pek çok kişinin kıskançlığını, düşmanlığını kazanmış, ancak, bir yanda Gazi, öbür yanda Kılıç Ali, onu kurtların parçalayıcı bakışlarından koruyacaktı. Bu sıralarda Kılıç Ali'nin genç şarkıcıya karşı duyduğu yakınlık, bir baba şefkatiyle anlatılabilirdi.

Küçük Safiye, bu olaydan sonra kendinde bir büyüklük duymaya başladı. Paşa'nın sofrasında yer almış olmak ne büyük mutluluktu. Bu, güzel sesinin yardımıyla olmuştu. Artık, bu sesi bir altın hazinesi gibi korumaya, yükseltmeye, parlatmaya kararlıydı. Küçük Safiye, hem Türkiye'nin hem de dünyanın en büyük adamı olan Gazi'nin kendisini tuttuğunu, kendisine yön verdiğini duydukça, yeryüzünün en mutlu insanı olduğuna karar kı-

lıyor, öksüzlük yıllarının bütün geride yığılmış dağ gibi çileleri duman gibi dağılıp gidiyordu. Altın gibi sesi, bir de Gazi, artık bu korkunç geçmişin karadüşlü gecelerinden onu çekip çıkarmıştı. Paşa, bu ilk geceden sonra, küçük şarkıcıya iyice sahip çıkmış, onu sofrasının, yaşlılık günlerinin yöresinde görmekten büyük tat almaya başlamıştı. Küçük şarkıcının sesi, onun tat dünyasının en vazgeçilmez öğelerinden biri olmuştu. Genç kız, artık, Paşa'nın çok yakınlarına dek tırmanmıştı. Küçük Safiye, birdenbire türlü kurtların tutku yarışına çıktığı bir sofranın insanları arasına girmişti. Bu olay, onun küçük varlığını ezip çiğneyecek bir güç taşımaktaydı. Ancak, o, bu türlü rüzgârlar, fırtınalar taşıyan insanlar arasında küçük varlığının çeliğini sıkı tutmaya, kolay ezilmeyecek bir kişiliğe ulaşmaya çalışıyordu. Paşa'nın katındaki yerini korumak uğruna öyle dayanılmaz, öyle yorucu bir çaba gösterdi ki bu onun kolayca harcanmaz bir kişilik kazanmasına yardım etti. Oradaki yerini koruyabilmek uğruna iki şeye çok önem vermesinin gerektiğini ayırt etti: Sustu, bekledi. Bu süre içinde okuduğu, ezberlediği, yorumladığı en büyük, en önemli kitap, Gazi oldu. Politika yöresinde bundan sonra karşılaştığı kişilerin hemen hepsi, ona bayağı, önemsiz geldi. O, Paşa'nın varlığı çevresinde insanlara karşı nasıl düşüneceğinin anahtarını edinir gibi de oldu.

Paşa'dan sonraki bütün insanlar, politikacılar, artık onun için kolay kişilerdi. Hemen hepsinin anahtarı kendisindeydi. Böylece, politikayı da öğrenmişti. Paşa, küçük şarkıcıyı tanıdığı bu ilk günlerde ona her zaman gerekli olacak bir yaşam türküsü de öğretmişti:

— Sana yönelmiş olan sevgiyi, övgüyü her zaman çevrendekilerle bölüştür. Böylece, kıskançlığın önüne geçersin. Hem de haklı bir iş yapmış olursun. Şundan ki okuduğun şarkıda ses güzelliği seninse, bestecisi ile çalanların da bunda payı vardır. Bu, her işte böyledir. Benim arkadaşlarım olmasaydı, ben, tek başıma kendimi görevlendirdiğim sorunları çözemezdim.

Küçük şarkıcının düşündüğüne göre, kendisinin bütün başarısı, bu sözlerde gizliydi.

GAZİ'NİN HEYKELİ

«Türkler, bütün uygar ulusların dostlarıdır.»

Mustafa Kemal.

Münir Hayri Egeli, Sorbon Üniversitesi'ni bitirmiş, Gazi'nin hemşehrisi olan bir genç adamdı. Çok girgin bir zekâsı vardı. Genç adam, birtakım rastlantılarla Paşa'nın sofrasına dek yükselmişti. Çevresinde temelli kurtlaşmış, keskin dişli bir yığın kişinin ortasında kaldığını görünce, başarı sağlamak uğruna zekâsının yetmediğini, yetmeyeceğini görerek, bunu kurnazlık biçiminde kullanmaya başlamıştı. Keskin bir zekâ salt kurnazlık olarak kullanılınca, oldukça etkili olmaya başlamıştı. Münir Hayri, her şeydi! Neredeyse, Mikel Anjelo gibi her parmağında bir beceri taşımaktaydı. Bir öğretmenle konuşurken, biz öğretmenler; bir sosyologla konuşurken, Biz sosyologlar; bir felsefeciyle konuşurken, biz filozoflar; bir ressamla konuşurken biz ressamlar; bir yontucuyla konuşurken biz heykeltıraşlar; bir devrimciyle konuşurken, biz devrimciler; bir Atatürk'ü sevenle konuşurken, biz Atatürk'çüler, der, her yerde birinciliğini korumaya çalışırdı.

Ankara'nın kurtlaşmış eski bürokratları arasında, Paşa'nın yakın adamı olarak fink attığı bu sıralarda çok düşman edinmişti. On parmağında on beceri taşıdığından, hemen her tür iş ya da sanat sahibi kişi, onu rakip, sonra da düşman görmeye başlamıştı. Ancak şu vardı ki bu adam, Paşa'nın işine yarıyordu. Çevresindeki birçok molozdan daha çok ince işlere usu eriyor, Paşa'nın bu konulardaki gereksinimlerine kolayca yanıt veriyordu. Temelde, yetenekli bir adamdı. Ufak bir işte, belki sürekli başarı sağlayabilecek normal bir adam olan Münir Hayri, ortada bir yığın kenara atılmış sanatçı dururken, örneğin, o, opera yazacak, bunu sahneleyecek, daha türlü beceriler gösterecekti.

Bu sivri, dar gövdeli, esmer uzun yüzlü, kara, civelek gözlü adam sofrasına yerleştikten sonra, Paşa'nın, bayağı, başı ağırır

olmuştu. Şundan ki hemen her gün, ekmeği elinden alınacağı korkusu ile herhangi bir kurt kurnazlığıyla ün salmış olan bu adamdan yakınmak üzere Çankaya'nın eşiğini aşındırıyorlardı. Bu yakınış, o zaman, bayağı, bir moda olup çıkmıştı. Bu moda, Paşa'nın ölümünden sonra da Münir Hayri'nin kötülüğü üstüne atıp tutmalar türünden sürüp gidecekti.

Bir gün Mebuslardan (...), Münir Hayri'den yakınmak üzere Paşa'yı Çankaya'nın bahçesinde yakaladı. Dört başı bayındır bir biçimde genç adamı giydirip kuşandırdı. Münir Hayri, bu sırada Ankara Kız Enstitüsü'nde Müdür'dü. Burada kurduğu üsten dört bir yana kol atıyor, her yere yetişiyor, her derde deva olmaya çalışıyordu. Ancak, bütün bu uğraşıları arasında, salt, Gazi'nin işine yaramaya çalışıyordu. Gazi de başkasına yaptıramadığı birçok özel işi ona yaptırabildiğinden ya da onun bu işleri yapabilme yeteneğine sahip olduğunu sandığından, onu tutuyordu.

Onu, bir küçücük öğretmen olarak almıştı. Onun beğenisi üstüne edindiği kanılar, sarsılacak gibi değildi. Bunda uzak geçmişin etkileri de rol oynuyordu. Paşa'nın eski okul arkadaşlarından Halil, Münir Hayri'nin bir teyzesinin kocası, eniştesiydi. Paşa'nın eski bir Emir Subayı olan Mehmet Nesip Hıncalay da Münir Hayri'nin öz ablasının kocasıydı; yani eniştesiydi. Ne var ki Münir Hayri'nin Paşa'ya yaklaşması, hiç de bu iki asker aracılığıyla olmadı. Münir Hayri, Paris'te Sorbon Üniversitesi'nde öğrenciyken, orada Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) kurmuş olduğu Türk İstihbarat Bürosu'nun Müdürlüğü'nü yapmıştı. Paris'ten Ulusal Kurtuluş Savaşı saflarının başındaki Mustafa Kemal'e çok değerli bilgiler uçurmuş olan Münir Hayri, zafer günlerinde Paşa'dan, çalışmalarına karşılık imzalı bir resmini armağan olarak almıştı. Bu, Gazi ile ilk kez tanışmasına yol açmıştı.

Genç adam Türkiye'ye döndüğünde, Paşa'nın çevresine yanaşmak uğruna çok kıvrandıysa da bunu başaramadı. O sıralarda Ankara'da Milli Eğitim Müfettişi olarak bulunuyordu. Bir nedenle bu görevden uzaklaştırıldı. Milli Eğitim Bakanı'na başvurup hakkını arayacağına, o sırada Büyük Millet Meclisi'nin yapımıyla uğraşan Mimar Vedat'a başvurdu. Meclis yapısı tavanla-

rında Ressam Kalemkâr olarak çalışmaya başladı. Eski Milli Eğitim Bakanlığı Müfettiş arkadaşlarından İzzet Ulvi, Faik Reşit, Avni, iş yerine gidip onun çalışmalarını izledikten sonra, aracılık yaparak yine eski yerine dönmesini sağlamak istedilerse de o, derin bir küskünlük içinde buna yanaşmadı. Yaşamını sanatının gücüyle kazanmakta ayak diredi.

Bir gün, Paşa, Meclis yapımını görmeye gelmişti. Münir Hayri, tavanda çalışıyordu. Paşa, Mimar Vedat'a:

— Bu tavanlar çok güzel oluyor. Bizim Köşk'ün tavanlarını da böyle yapalım! dedi.

Ertesi gün Koço Usta diye bir Rum sanatçıyla Münir Hayri, daha başkaları, Çankaya'ya gönderildi. Giderken de Mimar Vedat, Münir Hayri'ye şöyle demişti:

— Koço Usta senden çok ustadır. Ancak, Türkçe'yi pek kıvıramaz. Sonra, Paşa'nın karşısında da bildiğini konuşamayacak kerte, eli ayağı dolaşıyor. Paşa'nın buyruklarını sen alırsın. Yine de işte, Koço'yu dinlersin.

Münir Hayri böylece, on Türk Lirası gündelikle Çankaya Köşkü'nün dekorasyon işilerinde görev aldı. Onun aldığı bu para, memurların da Mebusların da aldıkları paradan üstündü. Paşa, evin her odasıyla ayrı ayrı ilgileniyor, Münir Hayri de aldığı direktiflere göre, günün önemli bir bölümünü Paşa'yla konuşmakla geçiriyordu. Bir gün, Paşa, gözlerinin içine dikkatle bakarak, ona şöyle deyiverdi:

— Siz, hiç boyacı ustasına benzemiyorsunuz!

— Paris'te eğitim gördüm, Paşam! diyerek yine konuşmayı dekorasyon işine getirdi.

Yine bir gün, çalışma sırasında köşke gelen Milli Eğitim Bakanı, Münir Hayri'yi Paşa'yla böyle senli benli konuşur görünce, şaşırdı. Müfettişlik'ten attığı bu adam, buraya nasıl tırmanmıştı? Bakan, ertesi gün, Münir Hayri'yi Bakanlığa çağırdı. Onun derin öğretmenlik duygularına ünledi. Sonra, onu, Trabzon Lisesi, Fransızca, Edebiyat ve Tarih öğretmenliğine atadığını bildirerek Paşa'nın çevresinden uzaklaştırmak istedi. Münir Hayri, Trabzon Lisesi'nde bir yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada Paşa'nın geziye

çıktığını, Trabzon'a da geleceği öğrenildi. Vali Cemal, Münir Hayri'yi çağırarak kendisini Paşa'nın kişisel Mihmandarlığı'yla görevlendirdiğini bildirdi.

Paşa, Trabzon'a vardığında, Vali, Mihmandarı'nı Paşa'ya şöyle tanıttı:

— Sorbon'da okumuş, her bakımdan Efendimizin ilgisine değer bir arkadaştır.

Genç adam, Paşa'nın kendisini çoktan unuttuğunu sanıyordu. İnsan belleğinin olağanüstü gücüne hiç de inanmıyordu. Akşama dek Paşa'yla birlikte gezip dolaşan genç adam, Paşa'nın kendisini tanıyamadığını görerek üzülmek üzereydi ki olağanüstü bir şey oldu: Akşamleyin erken yatacağını söyleyen Paşa, ayrılmak üzereydi ki kendisinden uzaklaşan genç adamı bir işaretle durdurdu. Salonda kendilerinden başka hiç kimse kalmamıştı. Paşa, eliyle tavanda fırça ile çalışır gibi yaparak, sorucu bakışlarla ona baktı. Genç adam, onun ne dediğini anladı:

— Evet, Paşam; bendim! dedi.

Bunun üzerine, Paşa, okşayıcı bakışlarla onu süzdü:

— Peki, neden dolayı burada bulunuyorsunuz? diye sordu.

— Paşam, asıl orada bulunmam anlamsızdı!

Bunun üzerine Paşa, ufak sorularla onu kurcalayarak bütün öyküyü dinlemiş oldu.

Paşa, şöyle sordu:

— Peki, neden bana o zaman bir şey söylemediniz?

— Paşam, orada ben size dekoratör olarak çalışıyor, paramı da hak ettiğimden çok alıyordum. Kendimde daha çok bir hak bulamadım.

Paşa, bunun üzerine ona soğuk gibi gelen bir davranışla:

— Allahaısmarladık! diyerek yatak odasına doğru yöneldi.

Bütün Trabzon gezisi boyunca artık bu konu üzerinde bir tek sözcük konuşulmadı. Paşa, Trabzon'dan ayrılırken, Vali'ye Münir Hayri dolayısıyla teşekkür etti. Vali de bir yazı ile bunu genç öğretmene bildirdi.

Böyle de olsa, genç adam, Paşa'ya karşı bir kusur işlediğini sanıyor, çok üzülüyordu. Önceden kendisine karşı duyduğu ilgi-

yi sonra neden kesmişti? Birkaç hafta, bu kaygılar içinde kıvranıp durdu. Devlet kuşunun yanına bu kerter sokulduktan sonra ondan böyle sonsuz uzaklaşmak, ne acıydı. Bir gün, Lise'nin Müdür Vekili, ona Ankara'dan gelen bir telgraf verdi: Genç öğretmen, Ankara Tayyare Cemiyeti'nde Türk Hava Mecmuası Müdürlüğü'ne atanıyordu. Bundan başka, Müzik Öğretmen Okulu'nda da Fransızca Öğretmenliği yapacaktı. Genç Öğretmen hemen bir gemiye atladığı gibi yeni yazgısına doğru yola çıktı. Ankara'ya vardığında doğruca Tayyare Cemiyeti'ne giderek Fuat Bulca'yı buldu. O, şöyle dedi:

— Gazi Hazretleri büyük nutkunun baskısı işini derneğimize verdiler. Biz de sizin beğeninize güvenerek bu işin gerçekleşmesini sizden istiyoruz! Başyaver'e telefon edip bir buyruk olup olmadığını sorunuz!

Genç adam, Başyaver Rüsuhi'ye telefon edince, o, hemen, Köşk'e gelmesini, söyledi. Gazi, ivedi onu Çankaya'da bekliyordu. Oraya vardığında; Paşa, onu vaktiyle boya döktüğü gümüş tavanlı salonda karşıladı. «*Nutuk,*» işini açtı, şöyle dedi:

— Bu, «*Nutuk,*» benim Türk Ulusu'na armağanımdır. Bunun, gelecek kuşaklara kalacak maddi biçimini aynı ince duygu ile sizden beklerim. Bu konuda her buyruğu, benden alacaksınız.

Büyük «*Nutuk*,» genç adamla Paşa'nın arasında hiç kopmayacak altın bir bağ oldu.

Evet, Paşa, genç öğretmeni küçük bir öğretmen olarak korumasına almış, cebinden para harcayarak onu yabancı ülkelere göndermiş, şimdiye dek ayrıcalıklı bir yaşam sürmesini sağlamıştı. Ancak o, bugüne dek Paşa'dan hiçbir şey istememiş, onun gereksinimlerini her zaman Paşa kendiliğinden doyurmuştu.

İşte, Mebus'un Paşa'ya yakındığı kişi, Paşa'yla böyle ilişkileri olan bir kişiydi. Paşa, Mebus'u sonuna dek dinledikten sonra, nöbetçi Yaver Neşet'i çağırarak şöyle dedi:

— Şimdi, hemen, bana, Münir Hayri'yi buldurun!

Biraz sonra, Münir Hayri Çankaya'daydı. Paşa'nın karşısına çıkmadan önce Yaver Neşet, Mebus'un yakınışı üstüne ona gizlice bilgi verdi. Münir Hayri, bunun üzerine, Paşa'nın yanına kor-

ka korka gitti. Paşa, ona eskiden olduğu gibi içten selâm vermedi. Mebus da hâlâ bahçede Paşa'nın yanı başında, ellerini göbeğine bağlamış, dikiliyordu. O günlerde, Paşa, bir köylü kadını, Mebus yaptırmıştı. Herkesin ağzında bu vardı. Paşa, Satı Kadı'nın Mebusluğunun güncelliğini anarak biraz ötede çalışan bahçıvanı, Mebus'a gösterdi:

— Ne efendi adamdır, dedi. Şunu da Mebus yapmak istiyorum. Ne dersin?

— Çok iyi olur! Paşam.

— Şu adam şu bahçeyi sanki yoktan var etti. Ziraat Bakanı yapsak, nasıl olur?

— Paşam, sizin her düşüncenizde doğruluk vardır!

Paşa, Münir Hayri ile konuşmaya başlamıştı. Mebus, şimdi, onun Münir Hayri'yi bir güzel haşlayacağını düşünerek, için için seviniyor. Sevinçten gözlerinin parladığı görülüyordu. Paşa, Mebus'a şu soruyu yöneltti:

— Beni sever misin?

Sonra, şunu ekledi:

— Benim her istediğimi yapacak gibi?

Mebus, onu dirimi gibi sevdiğini, söyledi.

Bunun üzerine, Paşa:

— Benim bir madalyonumu yap öyleyse! Ancak, bana benzesin! dedi.

Mebus, Paşa'nın bu anlamlı sözünden kuşkulandı:

— Aman, Paşam! dedi, bu, elimden gelmez! Bunu Münir Hayri yapar.

— Neden?

— Efendim; sanat, doğuş sorunudur!

Paşa, kaşlarını çattı. Sık sık savurduğu bir sövüntü, dişlerinin arasından fırladı:

— Eşşoğlueşek! Ben, istersem şu bahçıvanı Mebus, giderek Bakan yapabiliyorum. Ne var ki bütün Millet Meclisi'ni bir araya toplasam bir madalyonumu yaptıramıyorum. Demek, ben adamı her şey yapabiliyor, ancak sanatçı yapamıyorum. Ben, ancak, daha iyisini yapabildiğim şeyi yıkabilirim. Yapamayacağım şeyi de

yıkamam. İstersen Mebusluktan çekil; senden daha iyi Mebus bulurum!

Mebus, ecel terleri dökmeye başlamıştı. Bu sırada Paşa, Münir Hayri'ye döndü:

— Deminden beri senin hakkında atıp tuttu. Şimdi, sana tarziye verirse; demek adamdır! Mebus kalabilir!

Mebus, bu kesin söz üzerine Münir Hayri'ye tarziye vererek yine Mebus kaldı.

Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, bir gün Münir Hayri'ye telefon etti:

— Yahu, benim odaya bir Gazi heykeli almak istiyorum; gel de birisini birlikte seçelim!

Genç adam, kalktı, Bakanlığa gitti. Bakan'ın masasının üzerinde, hepsi de yabancı sanatçı elinden çıkmış dört beş yontu duruyordu. Baktı, bunların hiçbiri, çok yakından tanıdığı Paşa'yı anlatmıyordu. Bunu Bakan'a anlatmak gerekti:

— Efendim, dedi, bir yarışma açalım; hem büyük Gazi'nin bir heykeli için herkese fırsat verilmiş olur!

Reşit Galip:

— Yarışma açarsak, söz ayağa düşer. Bu işi yapabileceklere birer mektup yazalım; sipariş verelim! dedi.

O gün, seksen yerli ve yabancı sanatçıya birer mektup yazılarak gönderildi. Bunlardan yirmi sekizi yarışmaya gireceklerini bildirdi. Bir süre sonra, yirmi yontu toplandı. Reşit Galip, Münir Hayri'yi çağırdı. Genç adam, hepsini inceleyerek gözden geçirdikten sonra, bunların hiç de yapılmayacak şeyler olmadığını anladı. Boş bulunarak Bakan'a ağzından şöyle bir söz kaçırdı:

— Hani, çabalasam, ben bile bunlardan birisini yaparım!

Genç adam, Paris'te Sorbon'da okurken, kışın ısınmak için büyük yontucu Rodin'in gece atölyelerine gitmiş, bir iki yıl yontuculuğa çalışmıştı. Bakan da bunu biliyordu:

— Durduğun kabahat! Hemen git, bir dene! diye onu yüreklendirdi.

Genç adam hemen, Müdür'ü bulunduğu İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne dönerek doğruca üst kattaki çamur işleri atelyesine çık-

tı. Öğrencilerinden Kevser oradaydı. Hemen, ona çamur hazırlamasını, buyurdu. Kızcağız, Müdürü'nün yontu işleriyle uğraştığını hiç işitmemişti; bilmiyordu. Müdürü'ne yardım etti. Hemen, bir baş hazırlamaya başladılar. Münir Hayri, bu ilk hazırlıktan sonra, tek başına sabaha dek çalıştı.

Ertesi gün saat sekizde yontu dökülmüştü. Hemen, bu sırada, Bakan'ın okula geldiğini bildirdiler. Reşit Galip, doğruca çamur atölyesine çıktığında, orada iki yontu buldu. Biri alçıdan Gazi'nin yontusu, öbürü de bu yontuyu yapan, üstü başı alçıdan apak kesilerek bir yontuya dönmüş olan Münir Hayri'ydi.

Gerek yontuya gerekse alçıdan yontuya dönmüş olan Yontucu'ya, iri, yeşil gözleriyle gülerek bakan Reşit Galip:

— Olmuş! dedi.

O, yontuyu bir kâğıda sarıp gittikten sonra, yorgunluktan ayakta sallanıp duran Münir Hayri de yatıp uyudu. Akşama doğru, kendisini Bakan'ın aradığını söyleyerek uyandırdılar. Telefonda Reşit Galip'in erkek sesi, yontucuyu sevinçten uçuran şu muştuyu veriyordu:

— Gazi, senin heykeli beğendi. Bu akşam Çankaya'da toplantı var. Sen de geleceksin!

Genç adam, etekleri zil çalarak Milli Eğitim Bakanlığı'na koştu. Bu işte birtakım sakıncalar görüyordu. Yontu işi kendi başının altından çıkmıştı. Şimdi, Paşa'nın karşısında tuhaf bir durum oluşacaktı. Bunu kaygılanarak Bakan'a anlatmaya çalıştı.

Reşit Galip:

— Heykel, bir portredir. Portrede de sahibinin beğenmesi geçerlidir. Gazi hangi heykeli beğenirse, o kazanır. Bundan sana ne? Bana ne? dedi.

Akşamleyin, Çankaya'ya tırmanırken, genç Yontucu'nun kalbi göğsünü yırtacakmış gibi çarpıyordu, içinde tuhaf bir eziklik, baygınlık da vardı. Salona girdiğinde bütün yarışmaya katılan yontuların masanın üzerine dizilmiş olduğunu gördü. Münir Hayri, utancından gözlerden uzak bir yere sığındı.

Paşa, yanında birkaç kişiyle yontuları evirip çevirerek gözden geçiriyor, sonra, birer birer ıskartaya çıkarıyordu. En sonunda,

sıra, Münir Hayri ile ünlü bir Avrupalı yontucunun yontusuna gelmişti. Paşa, her iki yontuyu göstererek:

— Hangisi daha iyi? diye sordu.

Refet, Münir Hayri'ninkini göstererek:

— Bilmem ama bu, daha çok benziyor, dedi.

Konuklardan bir Mebus, Münir Hayri'ninkinin kulaklarının arkasının dolu olduğunu, söyledi. Bunları gösterdi. Bunun üzerine Paşa, Mebus'un başını eliyle çevirerek kulaklarının arkasına baktı:

— Senin kulaklarının arkası açık. Eşeklerin kulak arkaları açık olur! dedi.

Mebus, kıpkırmızı kesilerek önüne bakmaktan, biraz geriye çekilmekten başka şey yapamadı.

Gazi, Münir Hayri'nin yapıtını beğenmişti. Ancak, bunu ona söylemedi. Bu sırada arkadan genç bir Yontucu yüreklilikle ileri atılarak şöyle bağırdı:

— Bu, heykel değil, Paşam!

Paşa, son kerte dingin, soğukkanlı, şöyle yanıt verdi:

— Belki sizin yaptıklarınız heykel ama ben değilim!

Sonra, Münir Hayri'nin yaptığı yontuyu göstererek kararlılıkla:

— Ben, buyum! dedi.

Ertesi gün, Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 19 sayı, 16/3/1933 sayılı takdirnamesi, Münir Hayri'nin yontusunun başarısını saptıyor, diye bildiriyordu.

Paşa, sevdiklerini egemenlik haklarına saygı duydukları süre- ce severdi. Bu egemenliğe kuramsal olarak bile karşı duran bir gözdenin yazgısında kara bulutlar hemen belirmeye başlardı. Cıva gibi bir adam olan, ele avuca sığmaz zekâsıyla en tehlikeli kurtların barındığı Ankara bozkırlarında başarılı işler çeviren Münir Hayri de günün birinde kurtların oyununa geldi. Öykü, şöyle oldu: O zamanlar, Sovyet Rusya teknisyenleri, Türkiye'nin kimi bölgelerinde ağır endüstri kuruluşları, kombinalar kuruyor, Mussolini'nin Türkiye üzerindeki eski Romalı iştahını bir kez daha görmeye başlayan Sovyet devlet adamları, Türkiye'nin ya-

nı başında görünerek İtalyan emperyalizmine, uzaktan uzağa olsun, gözdağı vermeye çalışıyorlardı. Bu arada Sovyetler Birliği'ne çağrılan Türk politika ya da sanat adamları, yanı başımızda şimdi bile bir sfenks gibi yükselen komşu ülkeyi gezip görerek onun üzerinde yazılar, kitaplar yazarak, bu sfenksin dilini çözmeye çalışıyorlardı. Bu konuda en önemli kitabı, Paşa'nın büyük gazeticisi, Falih Rıfkı yazmıştı. «*Sovyet Rusya,*» adlı kitabı, oldukça yansız yazılmıştı.

İşte, Sovyet Rusya'yı gezip görerek Türkiye'ye yeni dönmüş olan kişilerden biri de Münir Hayri'ydi. O, Ankara'ya döndüğü sırada, orada küçük sanatlar sergisi hazırlanıyordu. Bu sergide Paşa'nın büstleri sergilenecekti. Bu iş de Münir Hayri'nin tekelinde sayıldığından, hemen, onu çağırdılar. Serginin düzenlenmesini üstüne alan Salâhattin Refik, ondan bir Paşa yontusu istedi. Bu sırada oraya gelmiş olan İktisat Bakanı Celâl Bayar'ın da düşüncesini sordular: Nasıl bir yontu yapılmalıydı? Üçü arasında verilen karara göre, Paşa'nın büyük, devinimli bir yontusu yapılacaktı. Münir Hayri, hemen davranarak, az zamanda son kerte hareketli bir yontu yaptı. Sovyet Rusya'yı gezip dolaştığında bütün meydanlarda, müzelerde, mezarlıklarda, şehitliklerde gördüğü yontularda hep sosyalist devriminin devinimi, kıvraklığı, ataklığı göze çarpıyordu. Sanatçı ruhu, bilmeyerek bundan etkilenmişti. Paşa da bir Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanmış, Ekim Devrimi'nin kahramanları gibi çok devinimli bir yaşam sürmüştü. Bundan dolayı, yontusunu yaparken, bu devrim sanatının coşkunluğu ister istemez onu etkilemişti. Yontu yapılıp bittikten sonra, herkes büyük bir ilgiyle, daha çok yerilecek bir yanını bulabilmek tutkusuyla onu görmeye koştu. Münir Hayri, yontusunun, önceki büst gibi büyük bir başarı sağlayacağını düşleyerek tatlı düşler göredursun, Paşa'nın yöresinde yaşayan kurtlardan birkaçı, hemen Paşa'nın kulağına şöyle fısıldadılar:

— Paşam, Münir Hayri'nin yaptığı heykel, Lenin'e benziyor!

Paşa, ilkin söylenenlere inanmadı. Güvendiği kişilerden birini yontuyu görmeye gönderdi. İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün atölyesinde yükselen yontuyu gidip gören bu güvenilir kişi de kendi-

sinden önceki muhbirlerin etkisi altında Lenin öyküsünü büsbütün perçinledi. Bunların hiçbirinden haberi olmayan Münir Hayri, serginin açılış gününe dek tatlı düşlerinin sanatçı sıcaklığı içinde avunup durdu. En sonra, sergi açıldı. Bütün gün, yıpratıcı bir coşkunluk içinde bekleyen Münir Hayri, en sonra, Paşa'nın sergiye geldiğini gördü. Onun ağzından, sanatı için çıkacak övgülerin kendisine dünyayı bağışlayacağını biliyordu. Paşa'yı karşılayanlar arasındaydı. Önüne düşüp onu yontunun yanına götürmek üzere öneride bulunmak istediği sırada, Paşa, çok tuhaf bir biçimde, yüzünde gizli bir fırtınanın izleriyle şöyle sordu:

— Nerede, o heykel?

Bu durum karşısında afallayan genç adam, Paşa'nın önüne düşerek onu yontunun bulunduğu odaya götürdü. Paşa, odaya girer girmez kendi yontusuna şöyle bir öfkeli bakış fırlatarak bağırdı:

— Kim yaptı bunu?

Münir Hayri, şaşkınlıktan şaşkınlığa düşerek boynunu büktü:

— Ben, Efendim! diyebildi.

Paşa, yine o öfkeli sesle buyurdu:

— Yaptığın gibi yık, bunu!

Sonra, kızgın adımlarla, odadan çıktı. Gün görmüş bir insan olan Salâhattin Refik, genç adamı kollarından tuttu:

— Üzülme! dedi, böyle şeyler olur!

Bu, genç adam için en büyük avuntu oldu. Biraz sonra Paşa, sergiden ayrılınca olayı izleyen Celâl Bayar, Münir Hayri'yi buldu. Kendisi de bu yontu işinde kuşku altına düşmüş durumdaydı:

— Bir tertip olduğu anlaşılıyor, dedi. Salt, siz değil, ben de erek alınmış durumdayım. Paranızı bütünüyle alırsınız.

Bu avunuşlar, sabun köpüğü gibi uçup gitti. Genç adam, kurtların indirdiği vuruşun şiddetini belkemiğinde duydu. Geleceği çatırtılarla yıkılmaktaydı. Hemen ertesi gün, sanatçının partideki Sanat Propaganda Servisi'nin kaldırıldığını, eğitimdeki görevinin Gaziantep Lisesi Fransızca Öğretmenliği biçiminde Başkentten uzaklaştırıldığını, öğrendi.

Felek denen kurtlar, fena vurmuştu.

Genç adam, o uzak yere, işi bir onur sorunu sayarak gitmedi. Sonra, oraya gitmesinin de istenmediğini az zamanda öğrendi. Genç adam, birkaç saat içinde Ankara'nın göbeğinde bir siyasal ölü olup çıkmıştı. Artık, bütün Ankara, bütün Türkiye, bu cin gibi adamı büsbütün unutmuş gibiydi. Şimdiye dek hiç var olmamış gibiydi. Sokakta görenler, başlarını çeviriyor, evinin kapısını «badı sabadan gayrı» hiç kimse açmıyordu.

Aradan iki uzun ay geçmişti. Bir gün, hangi yüreklilikle olduğunu bilmediği bir gazeteci dostu kapısını çaldı. Dertleştiler:

— Bana ne olur, dedi; en sonra, boyacılık eder yaşamımı kazanırım!

Gelmiş olan gazetecinin yukarıdan gönderildiği belliydi. Aradan iki gün geçmiş geçmemişti ki bir akşam, Başyaver, telefonla onun Köşk'e çağrıldığını bildirdi. Demek ki Paşa çağırıyordu.

Hazırlanarak akşamüstü, Köşk'ün külüstür bir arabasıyla Çankaya'ya yollandı. Paşa'nın sofrası yine kurulmuştu. Salonda cıvıl cıvıl, insan kaynaşıyordu. Onun içeri girdiğini görenler ya başlarını çevirdiler ya da görmezlikten geldiler. Hiç kimse ona selâm vermedi. Sanki Lenin'in bir delegesi geliyormuş gibi ona bakanlar, korkuyor, çekiniyor, onun başında dolaşan felâket kuşunun kendilerini de gagalayabileceğinden kaygılanıyorlardı.

Sofraya oturma zamanı gelince ona, Paşa'nın karşısındaki netameli sandalyeyi gösterdiler. Genç adam, oraya oturunca, hemen bütün iyi yerlere oturanların usundan şu geçti: Bir vakit önce, Paşa'nın gözünden düşmüş bir kişi günah çıkarmak üzere bu sandalyeye oturtulmuş, eline verilen mikrofonda şöyle bağırmak zorunda bırakılmıştı:

— Ben, bir gafil bir eşeğim!

Adamcağızın cezası bununla da kalmamış, bu sözü plağa alınmıştı. Genç adam, bu çirkin öyküyü anarak suçunun ne olduğunu araştırıyor, bir hiç yüzünden aşağılama düşüncesine karşı ayaklanıyordu. Sofrada kadehler tokuşturulmaya, anason kokusu salonu haraca kesmeye, söyleşiler koyulaşmaya başlamıştı. Çevresindekiler, daha önce selâm vermekten çekindikleri halde, şimdi, ona durmadan rakı sunuyor, onu esrik etmeye çalışıyorlardı.

Bunun da bir kasıtla yapıldığı açıktı. Genç adam da bunu bildiği halde, olacaklara karşı zırhlanmak üzere içmekten çekinmiyordu. Öyle üzgündü ki içtiği sert Dimitropulo Rakısı'nı sudan ayrımsız buluyordu. Bu sırada sırtından ateş gibi terlerin fışkırdığını duyuyordu. Bir ara, bunalarak yerinden doğruldu. Kırmızı kadife kaplı koltuğun arkası terden sırılsıklam kesilmişti. Genç adamı durmadan dikiz altında bulunduran Paşa, bu sırada bir ona, bir de ıslak kotluğa baktı. Münir Hayri, biraz solumak üzere salonun bir köşesine doğru ilerlediğinde Vasfi Raşit Sevik'in yanına yaklaşarak kulağına şöyle fısıldadığını bir düşte gibi işitti:

— Sen, suçunu biliyor musun? Yaptığın heykeli Lenin'e benzetmişler. Paşa'ya, «Bir eşeklik ettim!» deyiver. Elini öp.

Genç adam, yine sofraya döndüğünde, Paşa'yla arasında şöyle bir konuşma geçti:

— Beyefendi, Zatıalinizi bir süreden beri yitirdik! Neredeydiniz?

— Ankara'daydım, Efendim!

— Malûm! Ondan önce nerdeydiniz?

— Rusya'daydım!

— Evet, evet; doğru! Oralarda neler gördünüz?

Münir Hayri, Moskova'dan döndükten sonra, Paşa onu karşısına almış, üç gün üst üste dinlemişti. Demek ki şimdiki sorusu hiç de hayra alamet değildi. Bunun bir ereği olmalıydı, böyle düşünerek Paşa'nın oklarından sakınmak üzere mevziilendi.

Paşa, alaycı bir anlatım taşıyan sözlerini şöylece sürdürdü:

— Efendim; biz, bu akşam, sizden Rusya'da neler gördüğünüzü dinlemek, yararlanmak üzere toplandık, değil mi?

Bütün sofradakiler, onun bu sözünü doğruladılar:

— Rusya'da neler gördünüz?

Genç adam, tiyatrolardan, sinemalardan, müzelerden söz etti. Paşa, bunlarla hiç ilgilenmedi. Dinlemediğini göstermek üzere de bilinçli başka şeylerle ilgileniyormuş gibi görünmeye çalıştı. Genç adam, Paşa'nın kendisinden ne beklediğini biliyordu. Bunu bir ayak önce söyleyip bu çıkmazdan kurtulmayı göze alarak, baklayı ağzından çıkardı:

— Heykeller, deyiverdi.

Paşa, rahatladı, arkasına yaslanarak sordu:

— Çok güzel; ne heykelleri gördünüz?

Genç adam, birtakım adlar saydıktan sonra, Paşa'nın beklediğini ağzından çıkardı:

— Lenin'in de heykelleri vardı.

Bunu işiten Paşa'nın gözleri parladı. Sordu:

— Bu heykeller, ne durumdaydılar? Lütfen, şu iskemleye çıkıp o durumları alın; görmüş gibi olalım!

Münir Hayri, ayağa fırladı. Ağzından şu sözler dökülmek üzereydi: «Siz, büyük bir adamsınız. Ben küçük bir insanım; sizin büyüklüğünüze sofranıza çağırdığınız bir insanı bu duruma düşürmek yakışır mı?»

Bunu onun kafasından geçerken yakalayan Gazi, çok yumuşak bir sesle şöyle dedi:

— İsterseniz, çıkmadan anlatın!

Sanatçının yürekliliği yerine geldi:

— Paşam! dedi, heykel, bir insanı övmek üzere yapılır! Ancak, herkes sizi anladığınca övebilir. Kimi dehanızı, kimi kıravatınızı, kimi de kunduralarınızı över. Ben, sizin sayenizde heykeltraş oldum. Eğer sizi anlatmaya çalışırken bir yanılgım olduysa, bunu kötü düşünüşüme değil, eşekliğime veriniz.

Gazi, bu söz üzerine, yumruğunu masaya indirerek, şöyle bağırdı:

— İşte, bunu benimseyemem! Bu sofrada iki kişi eşek değilse, biri sen, biri de benim!

Paşa'nın bu sözü, üstünde kara bulutlar dolaşan sofrayı bir çiçek, mutluluk bahçesine döndürdü. Bu sırada başka bir şey daha oldu. Sanatçıyı gammazlayan kişi de sofrada oturmaktaydı.

Paşa, ağır sözünü söyledikten sonra gammazcıya, döndü:

— Ben, bu adama ne yapabilirim? Beni bile alt etti! diye bağırdı.

Paşa, sonra, sofranın bir köşesinde oturan Akay Müdürü Cemil'e dönerek, şöyle dedi:

— Hani, siz, Yalova'ya bir heykelimi yaptırmak istiyordunuz; en iyisini Münir Hayri yapar, ona ısmarlayınız! Hem ivedi davranınız, yarından sonra, işi yine pek çoğalır!

Münir Hayri'nin Gazi kabartması, Termal Otel ayakta kaldıkça, onun salonundan konuklara bakacaktı.

«*AKIN*,» OYUNU

«Bütün dünya ulusları, aşağı yukarı, akraba olmuşlardır ve olmaya uğraşmaktadırlar.»
Mustafa Kemal.

Gazi, Orta Asya'nın derinliklerinden batıya doğru binlerce yıl boyunca durmaksızın ilerleyen Türk göçlerinin destanını yaşamaktaydı. Gerek Türk Tarihi'nin, gerekse Türk Dili'nin güneşe çıkması uğruna sürdürdüğü sıtmalı çalışmaları sırasında, büyük Orta Asya göçünün büyük şiirini de bir nostalji yakıcılığıyla duymaktaydı. O da sağlığında büyük bir Rumeli göçü yaşamıştı. Orta Asya'dan kopup Avrupa'nın göbeğine dek giren Türk akıncı göçünün duraklayışını, geriye tepişini, Asya'ya doğru gerileyişini görmüş, kendisi de bu göç dalgalarının acıklı türküleri içinde doğduğu yerleri bırakıp Küçük Asya'ya dönmüştü.

Batıda uyanmış olan türlü güçler, onları, ellerinde olsa, yine, eski geldikleri yere, Orta Asya'ya dek püskürtecekti. Büyük, sürekli Orta Asya Türk göçü, öyle barışçıl bir yürüyüş olarak başlayıp bitmemiş, hep akınlar biçiminde sürmüştü. Her Türk boyu, susuz kalan ülkesinden gözyaşları içinde ayrılıp da kendisine yaşayabileceği bir başka yurt aramaya çıkarken örgütlü bir akıncı ordusu olarak yola çıkıyor, ülkelerine girdiği yabancı uluslarla zorlu savaşlar vermek zorunda kalıyordu. Bu yüzden, batıya, batıdaki yeşil ülkelere doğru ilerleyen her Türk boyu, gerek doğuya, gerekse yabancı uluslara karşı sürekli savaşarak bir yaşam destanı yaratıyordu.

Paşa, Küçük Asya'ya, Anadolu'ya gelip çarpmış bu akın dalgalarının şiire bulanmış gerçekçi destanını tiyatroda görmek, Anadolu Türkü'nün sırtına Orta Asya Türk boylarının eski paslanmış kalkanına dayamayı, Türk Ulusu'nun yaşam ilkelerinden biri olarak ulusa benimsetmek istemişti. Türk devrimlerinin halka yansıması uğruna verilecek savaşta kullanılacak en etkin araçlardan biri, belki de birincisi, tiyatro olabilirdi. Bunu düşünen Gazi, Devlet Tiyatrosu'nu kurmaya dek gidecekti. Ancak, daha önce, yeniden örgütlenen Türk Ocakları sahnesiyle okul sahneleri, Paşa'nın, kimi yazarlara, kendi güdümüne yazdıracağı Türklük destanları, bunları oynama olanağı sağlayacaktı.

Paşa, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında İnebolu'dan Ankara'ya sığınmak üzere gelen birkaç şairi Anadolu'ya sokmamış, oradan geri çevirmişti. Bir iki ünlü hece şairi bu aşağılamaya uğrayarak, ters yüz, İstanbul'a dönmüşlerdi. Hecenin o zamanki en ünlü şairlerinden olan Faruk Nafiz Çamlıbel de onlar gibi Anadolu'ya alınmayanlar arasındaydı. Onların Damat Ferit Hükümeti'yle, Padişah'la flört yaptığı biliniyordu. Yalnız, Faruk Nafiz, bu sırada, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı öven aruz koşuklu bir şiir yazmış, inanca geldiğini dosta düşmana göstermek istemişti:

«Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor
Gittikçe yükselen başı Allah'a kalkıyor.»

Savaştan sonra, Faruk Nafiz, Edebiyat Öğretmeni olarak Anadolu'ya girebilmişse de Orhan Seyfi ile Yusuf Ziya, İstanbul'da kalmaktan başka çözüm bulamadılar. Faruk Nafiz, Kayseri'de Edebiyat Öğretmenliği'nden sonra, Ankara'ya sokulma olanağını buldu. Paşa'nın, güneş-Tanrı-Orta Asya Türk Hakanlarının, Başbuğlarının türünde betimlemesini yaparak, Saray Şairi durumuna yükseldi:

«Bu hiyaban ebediyet yoludur
Gider Allah'a kadar burdan ucu,
Karşıdan bakma geçerken yolcu
Belki bir dert ile bağrın doludur.»

Bu bir Orta Asya Güneş-Tanrı betimlemesidir. Gazi, Halil Nihat'ın şiiri kertesinde abartmalı olan bu şiirin idealistçe hızı yüzünden Faruk Nafiz'i tuttu. Baş Şair durumuna gelen Faruk Nafiz, *Hayat Dergisi*'nde toplumcu şiirlerle birlikte yangınlı, güçlü aşk şiirleri yazabilecek bir güce ulaştı.

Paşa, Türk Tarih tezinin tepelerinden Orta Asya bozkırlarına doğru baktığı bu sıralarda Faruk Nafiz'i yanı başında görev bekler buldu. İşte, Paşa, kendi kafasında sonsuz savaş gürültüleri, kağnı gıcırtıları, akın tabloları gibi yaşayan geçmişin şiirini bu genç şaire yazdırmaya karar verdi. Bundan, *«Akın,» «Kahraman,»* daha sonra, *«Çoban,» «Bay Önder,»* gibi kahramanlık oyunları doğdu.

Doktor Reşit Galip, Paşa'nın tiyatro yolu ile reformları yerleştirme çalışmalarına önayak olmak üzere bir akşam, Türk Tiyatrosunun en büyük ustası olan Ertuğrul Muhsin'i yanına katarak Çankaya'ya vardı. Sofraya yeni oturuluyordu. Henüz, hiçbir konuşma, tartışma açılmamıştı. Paşa, yanında onur konuğu olarak oturttuğu Ertuğrul Muhsin'e ilk söz olarak şunu sordu:

— Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı, *«Akın,»* piyesini nasıl buldunuz?

— Bu piyesi henüz görmedim, Paşam!

Oyun, ancak, Ankara Türk Ocağı Sahnesi'nde İbrahim Necmi Dilmen, Halil Vedat Fıratlı'nın, sonra, Münir Hayri Egeli'nin gözetiminde, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün sahnesinde oynatılmıştı. Oyunu, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri oynamıştı. Ertuğrul Muhsin, elbette, bu sahnelerde oynanan oyunları gelip göremezdi. Doktor Reşit Galip, bu işin gençlerin sahnesinden alınıp kent sahnelerine konmasından yanaydı. Paşa'yı kandırmış, Ertuğrul Muhsin'i yanına katarak, Çankaya'ya götürmüştü. Ona oyun senaryosunu verdiler.

Paşa, ünlü rejisörün, oyunu görmediğini öğrenince şöyle dedi:

— Ben bu piyesi gençler oynarken gidip gördüm. Beğendim. Ancak, bunun profesyonel sanatçılarla sizin sahneye koymanızı, sizin sahnenizde oynanmasını istiyoruz!

— Yapıtı henüz incelemedim. Ancak, baş sayfalarına, şöyle bir, göz gezdirdim.

— Öyleyse, hemen bu yapıtta yazılı olan dizelerden en güç konuşulanı, bize sahnedeymiş gibi, lütfediniz!

Ayağa kalkan Ertuğrul Muhsin'de bir tür sıkıntı, bir tutukluk vardı. Sıkılıyor, utanıyor, gibiydi. Sahnede konuştuğu gibi ezik, lirik sesiyle şöyle dedi:

— Paşam, nasıl, balıklar sudan çıkınca yaşamazsa, biz de sahneden başka yerde ne konuşabilir, ne de yaşayabiliriz!

Reşit Galip de konuğu bütün dikkatiyle izliyordu. Hele, bu son sözlerine temelli hak vermişti. Başının davranışıyla de onun sözlerini onaylar görünüyordu. Reşit Galip'in kendisini doğruladığını gören sanatçı, sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Bendeniz, hiçbir sosyetede konuşmuş insan değilim! Bütün konuşmalarım sahnededir. Evimden tiyatroya, tiyatrodan evime gidiyorum.

Bunun üzerine, Paşa, ona:

— Oturunuz! dedi.

Yemek boyunca, sahnede en zor söylenen sözcük üzerinde tartışıldı. Saatler, gece yarısının üzerinden atlamış, sabaha doğru koşmaktaydı. Sofradaki konukların çoğu gizlice şekerleme kestiriyor, hiç olmazsa bunu Paşa'nın gözlerinden kaçırmaya çalışıyorlardı. Bu sırada, rejisör:

— Sahnede en zor söylenen tümce, gırtlaktan konuşulandır! dedi.

Buna örnek olarak da oyundaki, «Alçaklar!» sözcüğünü verdi. Bu sözcüğü, ne güç söylendiğini göstermek üzere, de boğuk bir sesle söyledi. Sofranın dağılmış olduğunu göstermek üzere Paşa, doğruldu. Ertuğrul Muhsin yanında olarak kapıya doğru yürürlerken, ona herkesin işiteceği bir sesle:

— Sen, bu yapıtta başarı sağlayamayacaksın! diye kestirip attı.

Rejisör, gülümseyerek şöyle dedi:

— Başarmaya çalışırım, Paşam!

Sonra, dışarı çıkarken, eğilip Paşa'nın elini öptü.

Bütün konuklar dağılıp gittikten sonra, yatak odasına doğrulan Paşa, Ertuğrul Muhsin'e karşı duyduğu allerjiyi dile getirmek üzere arkasından giden sofracılarından İbrahim'le Çelebi'ye şöyle dedi:

— Bu yapıtı size versem, daha iyi yaparsınız! Bu adam, bu işi yapamaz!

Çelebi, bütün temiz yürekliliğiyle şöyle dedi:

— Paşam, bu adam bu işi yapar! Hem, bu ulus, Ertuğrul Muhsin'i sever!

Paşa, uşağına kızmaktan kendini alamadı, sertçe bir sesle:

— Maskaralığını sever!

Paşa, yatmaya gitti. İki uşaktan birini, İbrahim'i korku aldı:

— Cemal, senin işin yok mu? İster başarsın, ister başarmasın. Sana ne?

Çelebi, düşüncesinde haklıydı. Zaman, bunu gösterecekti. Düşüncesini, Türkiye'nin en güçlü, en sevdiği adamına karşı savunabildiğinden dolayı da seviniyordu.

Ertuğrul Muhsin, Paşa'nın aşağılamasına önem vermeden, Faruk Nafiz'in, «*Akın,*» adlı oyununu sahneye koymak üzere bütün yeteneğini harcayarak kendisinin de sahne düzeninde bir başka büyük adam olduğunu göstermek istiyordu. Erdeme doğru yol almış her büyük çabanın ödüllendirilecek güce ulaşması gerekti. Oyunun galasında bulunmak üzere, Paşa, kalkıp İstanbul'a geldi. Onur Locası'nda, yakınlarıyla birlikte yer aldı. Oyun başlayınca, tepeden tırnağa dikkat kesildi. Beğenmediği, kendisinden çok bir şey beklemediği Ertuğrul Muhsin, oyunun en büyük adamı olan İstemi Han rolündeydi. Oyuncu böylece, Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'na denk bir gücü sanatının imparatorluğunda sürdürmek istiyordu. Sahnenin kralıyla Türkiye'nin Egemeni, şimdi eşit rollerde karşı karşıyaydı. İstemi Han'ın egemen olduğu Türk yurdunun her yanını kuraklık çatır çatır çatlatıyor, otlar yanıp kavruluyor, yemiş ağaçları, yemişlerini piç piç döküyor, hayvanlar, insanlar susuzluktan ölüyordu. En derin kuyular kuruyor, derelerin, ırmakların yataklarında çakıltaşları, yumurtalar gibi sıcaktan kaynıyordu. Geçen yıllardan arta kalmış pek az yi-

yecek de tükeniyordu. Halk, bütün bu doğa felâketinin nedeni olarak Egemen'i görüyor, ona başkaldırmak üzere homurdanmaya başlıyordu. Bütün halk, İstemi Han'ın katında Kurultay kurup bunun çözümünü bulmak istiyordu. Orta Asya bozkırlarını bomboş araf ovaları gibi geride bırakıp batıya doğru yola çıkacak bir Türk boyunun göç hazırlığını böyle somut olarak gözleri önünde canlanmış gören Paşa, büyük coşkunluk içinde yüzüyordu.

İstemi Han'ın:

— Tanrı suyu vermezse, Hakan ne yapsın buna? diye lirik bir çığlık halinde söylediği söz, Paşa'yı, en ince yerinden vurdu.

Loca'da, Paşa'nın hemen arkasında, buyruğa hazır oturan uşak Cemal-Çelebi, Paşa'nın gözlerinin yaşardığını görerek şaşırdı. Ertuğrul Muhsin, Han'ın Paşa'dan bir güzel öç aldığını düşündü. Sahnemizin kralı demek ki öyle hafife alınacak bir kişi değildi! Başarmıştı! Paşa, sanki Ertuğrul Muhsin'in oynadığı İstemi Han'ın kılığına girmiş gibi, bütün duyguları, düşünceleri, egemenlik güçleriyle ayaktaydı. Sahnemizin kıralı, Paşa'nın hiçbir eksik noktasını bulamayacağı bir oyun çıkarmıştı.

Paşa'nın Ankara'da seyrettiği gençlerin oyunları, birdenbire bu coşkunluk anıtının yanında mini mini biblolar gibi kalmıştı. Demek ki sanat da kendi kıralları, hanları bulunan bambaşka bir ülkeydi. Zaten kendisi de öteden beri böyle düşünüyor, bunu ara sıra dile getirme olanağını da buluyordu. Oyun bitince, Paşa, Ertuğrul Muhsin'le üç arkadaşını locasına çağırdı. Oyunu böyle güzel oynadıklarından dolayı hepsini bütün yüreğiyle kutladı. Sahnemizin kıralı üstüne, eski düşündüklerini unutamayarak üzüldü. Bu sırada, Çelebi'nin, Ertuğrul Muhsin'i savunmasını andı. Gülümseyerek dönüp arkaya baktı. Gözleriyle, ona, haklı, olduğunu anlatmış oldu.

BALODA EDEBİYAT SINAVI

«Sanatçı, toplumda uzun uğraş ve çabalardan sonra alnında ışığı ilk duyan insandır.»

Mustafa Kemal.

1932 Şubat'ının, 3'üde, Perşembe günü, Taksim'deki Maksim Salonu'nda «Darülaceze» yararına balo veriliyordu. Balo, Vilayet'in korumasında yapılmaktaydı. Birinci Ordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Adana eski Maarif Emini Edebiyatçı İsmail Habip, eski günlerin tanışıklığıyla bir masanın çevresinde oturuyor, konuşuyorlardı. Bir süre, Gazi'nin Kâtipliği'ni de, *Anadolu Ajansı* Memuru olarak yapan eski Maarif Emini, işinin kaldırılmış olması dolayısıyla Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmenliği'yle gelip İstanbul'a yerleşmişti.

Şükrü Naili Paşa'yla laflarlarken, bir aralık Paşa, İsmail Habip'in kulağına eğilerek şöyle fısıldadı:

— Komutan, neye derler, biliyor musun?

Şükrü Naili Paşa'nın, bunu soruşunun anlamı vardı: Birkaç gün önce, Gazi, Dolmabahçe Sarayı'nda, sofradaki Komutanlara, «komutan»ın tanımını sormuş, hiçbirinden istediği yanıtı alamamıştı. Bu, Şükrü Naili'de karmaşık bir şey olarak kalmıştı. Kendilerine soru yöneltilen bütün Komutanlar, kem küm edip:

— Bizden pas; siz söyleyin! deyince, Paşa, «komutan»ın tanımını şöyle, yapmıştı:

— Komutan, yaratan, demektir.

Şükrü Naili, bunu anlattıktan sonra, gülümseyerek şakacı bir davranışla sordu:

— Tanımı, nasıl buldun?

İsmail Habip, «*Teceddüt Edebiyatı Tarihi*»'nin yazarı, eski Maarif Emini, yeni Edebiyat Öğretmeni, şöyle konuştu:

— Tanımın tanımı açık. İki koşulu olacak: Efradını cami, ağyarını mâni olmak. Oysa, burada ikinci koşul yok; iyi komutan, yaratan; peki, iyi şair? O da yaratan, iyi tüccar? Yine yaratan. Her-

halde bu tek sözcüklü tanımın alanı öyle geniş ki içine, salt, Komutanlar değil, daha bir sürü insan girebilir.

Bu söz üzerine gülüştüler. «Gülme komşuna, gelir başına,» derler. Zavallı İsmail Habip, biraz sonra kendi başına da benzer işlerin geleceğini nereden bilecekti!

Saat, sabahın üçüydü. Balo sürüyor, bütün çağrılılar gibi, İsmail Habip'le Şükrü Naili de, ortadaki pistte Selim Sırrı Tarcan'ın yüksek katlardan burjuva kızlarına öğrettiği yurt oyunlarını seyrediyorlardı. Selim Sırrı'nın biraz da modernize ederek sunduğu bu oyunlara, oyun değil de «dans», deniyordu. Oysa, bunlar, folklor oyunlarıydı. Bu sırada, ortalıkta rüzgâr gibi bir fısıltı dolaştı:

— Gazi geliyor!

Şükrü Naili ile İsmail Habip'in masası, çabucak kaldırılıp yukarı götürüldü. Ortalığa, ivedi, yeni bir düzen verildi. İsmail Habip, dipte, göze çarpmayacak bir yere çekildi. Bayağı, gizlendi. Paşa, bu saatte, yükünü almış olarak geleceğinden, onunla konuşmanın son kerte güçleşeceğini, eskiden beri biliyor, çekiniyordu. Herkesin gözü, salonun büyük kapısındaydı. Bu sırada, açık kapıdan birdenbire, iri, boz rengiyle ünlü, Foks girdi. O, her zaman Gazi'nin habercisi olarak gidilecek yere ondan önce dalıyor, çevreyi şöyle bir kolaçan ediyor, sonra, sahibini bekliyordu. Foks, ısırıcı bir köpekti de. Paça kapmakta, giynek yırtmakta, insan yaralamakta, ünü vardı. Bundan dolayı, kocaman Foks'u yanı başlarında gören kadınlar, erkekler, sakınarak büzülmek zorunda kaldılar. Foks, hemen becerisini gösterdi: Ortada folklor oyunu oynayan genç, güzel kızlardan birinin entarisini uzun, yırtıcı dişleriyle yakaladığı gibi çekiştirmeye başladı. Kızların başında uzun, ince gövdesiyle dikilen Selim Sırrı kovduysa da kızcağızın süslü püslü entarisini köpeğin ağzından alamadı. Şöyle bağırdı:

— Allah Aşkına, bizi bu köpekten kurtarın!

Neyse ki bir tek eteğin parçalanmasıyla köpek oradan uzaklaştırıldı. Bu sırada da başta Gazi, Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, Kılıç Ali, öbür her zamanki dost topluluğu, salona girdi. İlk dansı, Meclis Başkanı yaptı. Sonra, İsmet Paşa, dipte, İsmail Habip'lerin masasında oturan Nakiye Hanım'ı dan-

sa kaldırdı. Nakiye Hanım, Türkiye'de «Feminizm» eyleminin öncüsüydü. Bu yüzden ünlü kadınlardan biriydi. Başbakan, zayıf bir kadın olan Nakiye'yi pistin kıyılarında uçurarak dönüp dururken sürekli bir alkış onları izliyordu. Meclis Başkanlığı, Başbakanlık'tan daha yüksek bir mevki olduğu halde, Kâzım Paşa'nın hiç alkışlanmayarak bütün alkışların Başbakan İsmet Paşa'ya yöneltilmesi, Kâzım Paşa'yı çok üzdüğü gibi Gazi'nin de gözünden kaçmamıştı. Paşa, bunu yüksek sesle, herkesin işiteceği gibi şöylece bağırarak anlatmaktan kendini alamadı:

— Bizim Başbakan'a bak; yaşlı başlı Nakiye Hanım'ı mahsus seçmiş; alkış toplayıp duruyor!

Üçüncü olarak dansa, Gazi kalktı. Önüne rastlayan bir kadını dansa kaldırarak bulunduğu yüksekçe yerden piste ineceği sırada, gözleri dipte gölgeye çekilmiş olan eski adamı İsmail Habip'e çarptı:

— Ooo! İsmail Habip, hoş geldin!

Öğretmenin, gelip elini öpmesi için durup bekledi. Bunu anlayan Edebiyat Öğretmeni hemen yanına koşup elini öptü.

Paşa da bu sırada onun sırtını sıvazlayarak sordu:

— Nasıl, eğleniyor musun?

İsmail Habip, bu iki dakikalık iltifat sırasında göz ucuyla baktı: Bütün halkın gözleri, büyük bir imrenişle kendisiyle Paşa'ya dikilmişti. Bir insan, ancak bu kerte mutlu olabilirdi! Bu mutlu dakikaları, biraz sonra bir cehennem gibi Öğretmenin başına yağdıracak olan yazgıyı bu sırada, ne İsmail Habip, ne ona imrenen bunca insan, giderek, ne de Gazi bilebilirdi.

Gazi, yanındaki kadınla piste çıkarken, piste inilen iki üç basamaklı yerin köşe başındaki masada oturan Cevat Abbas, oturduğu yerden İsmail Habip'e şöyle seslendi:

— Yahu, sen artık iktisat yazarlığına da mı başladın!?

— Ne münasebet!?

— Gazetelerde harıl harıl tütüncülüğe değgin yazıların çıkıyor!

— Yok canım! Onları başkası yazıyor olmalı!

— Hay, Allah razı olsun! Onları senin yazmadığına çok sevindim! Gel, öyleyse, şerefe bir şampanya içelim!

İsmail Habip, Cevat Abbas'ın, bu eski Saray arkadaşının masasına ilişmekte ivedi davrandı. O, masaya oturmuştu ki caz da birdenbire bıçakla kesilmişcesine durdu. Cazın durmasıyla Gazi'yi de birdenbire karşılarında buldular. Rap, diye yerlerinden doğruldular. Gazi, dik bir bakışla İsmail Habip'i süzerek sordu:

— Sen, ne zaman geldin? İzinli misin?

Paşa, İsmail Habip'i hâlâ Adana'da Maarif Emini olarak bildiğinden nasıl olup da burada bulunduğu ile ilgilenmişti. Bütün Türkiye'de Maarif Eminlikleri'nin kaldırıldığını bilmiyordu. Bundan dolayı, eski adamının Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni olduğunu da bilmiyordu.

İsmail Habip, Paşa'nın böyle yüksekten dikilip duruşundan birenbire kuşkulanarak, biraz önceki Şükrü Naili Paşa'yla konuşmalarını andı. Korkmaya başladı. İçinden şöyle geçiriyordu: «Eyvah! Deminki iltifattan şımararak beni geçeceği yere dek sokulan bir yılışık mı sandı? Yoksa, uzaktan gelirken böyle bir geçit yerinde her zaman görmeye alışmadığı bir yüzü görünce mi yadırgadı? Belki, ikisi de!..»

— Maarif Eminliklerinin kaldırılmasından sonra Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni oldum, Paşam.

— Yaa! Demek, Edebiyat Öğretmeni? Öyleyse, Edebiyat'ı tanımla!

Birdenbire İsmail Habip'in usuna geldi. Komutanın tanımlanması biçiminde, bir çıkmaz çemberin içine düşmenin felâketini düşündü: «Komutan neye derler? Yaratan! Kim bilir, edebiyat da neye derler? Belli, eğlenecek! Varsın, eğlensin! Ne var ki durum tuhaf! Paşa'nın kendisi aşağıda, pistte, biz üç dört basamak yukarıda. Paşa'nın arkasında kadınlı, erkekli büyük bir kalabalık, herkes ayakta, o dikiliyor diye kimse geçemiyor. Caz susmuş. Dans durmuş. İşi kısa kesmek üzere, 'Bilmiyorum!' desem acaba nasıl olur?» diye yıldırım gibi düşündü. Şöyle konuştu:

— Vallahi, Gazi Hazretleri, bizim doğu kitaplarıyla görebildiğim Frenk kitaplarında edebiyatın insanı kandıran bir tanımına rastlayamadım!

— Nasıl olur, efendim! Edebiyatın kendisi olur da tanımı olmaz mı?

Öğretmen, işi kapayacak yumuşak bir yanıt vermek istedi:

— Ben, beğeninin ne olduğunu biliyorsam da tanımını bilmiyorum.

— Peki, okulda ne okutuyorsun?

— Son sınıfa Çağdaş Edebiyat, ondan önceki sınıfa da Klasik Edebiyat.

Paşa, birden parladı:

— Nerede, Klasik Edebiyat; nerede, Çağdaş Edebiyat?

— Bendeniz, bunların varlığını değil, sorunuz üzerine izlediğimiz programı söylüyorum.

— Sen, o programı, mogramı Bakanlığa anlat, bana değil! Bana edebiyatı söyle bakayım! Edebiyat nedir?

— Bilmediğimi söyledim, Gazi Hazretleri!

— Bilmemek nasıl olur?

— Bilmemek, kuşkusuz, iyi bir şey değil. Ancak, bilmediğini bilmemek, büsbütün kötü. Ben, hiç olmazsa bu ikincisinden kurtulmuş oluyorum.

Paşa, çevresindeki olağan olmayan duruma boşvererek, İsmail Habip'i sıkıştırmaya kararlı görünüyordu. Onu şaşırtıp karşıt düşüncelere sürüklemek, bundan eğlenceli birkaç dakika çıkarmak uğruna keskin mantığını bir şövalye mızrağı gibi kullanarak eski bildiği edebiyat öğretmenine bütün gücüyle saldırıyordu:

— Peki, hem edebiyat öğretmeni olmak, hem edebiyatın ne olduğunu bilmemek! Temsil ettiğin sıfat ne oluyor?

— Okuyana öğrenci, okutana öğretmen diyorlar; bana da salt böyle olduğundan...

Paşa, Edebiyat Öğretmeni'nin bu alçak gönüllü sözünden ters bir anlam çıkararak, şaklar gibi bir sesle ona çıkıştı:

— Vay! Ben senin ne öğretmeni olduğunu öğrenciden mi soracağım? Onlar, öğrencidir. Ne derseniz, inanırlar. Sen, onlara değil, bana anlat!

— Efendimize mi? Kimin haddine! Bizim gücümüz, ancak öğrencimize yeter!

İsmail Habip, bu sırada arkadan smokininin çekiştirildiğini duyuyorsa da bunun Foks'un dişleriyle mi yoksa Kılıç Ali'nin elleriyle mi olduğunu bilemeyecek kerte tartışmanın kızgın tuza-

ğına düşmüş durumdaydı. Edebiyat Öğretmeni'nin de kafası kızmıştı. Paşa, cephedeki komutanlıklarını burada da uygulamak isteyerek, stratejik bir çevirme operasyonuna girişti:

— Sen, yarın okula gidince, ne dersi vereceksin?

— Yarın Cuma, Gazi Hazretleri; ders yok!

Paşa, yine şaklar gibi sesiyle en üst perdeden parladı. Bütün salonda bir korku rüzgârı esti:

— Ben, sana Cuma'yı, Perşembe'yi mi soruyorum?

— Mademki yarın dediniz; her sözünüze yanıt vermeyi borç biliriz!

Saat sabahın dördüydü. Herkes ayaktaydı. Bu söz düellosunun nereye varacağını, bir felâketle bitip bitmeyeceğini merak ediyordu. Paşa, tedirgin kalabalığı ayırt etmezlikten gelerek Edebiyat Öğretmeni'ne okşamaya benzeyen yeni bir şaplak indirdi:

— Hem, sen salt öğrenciye edebiyat öğreten değilsin ki! Ulusa da öğretiyorsun.

Paşa, bununla, yazarın, *«Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi,»* adlı ünlü kitabını anlatmak istiyordu. Bu kitap, o günlerde, Çankaya'da olduğu gibi, Türkiye'nin her yanında da okunuyordu. İsmail Habip, zorunlu olarak son kerte aşağıdan alarak Paşa'nın gazap oklarından kurtulmaya çalışıyordu:

— *«Teceddüt Edebiyatı,»* adlı o kalın kitap aynı zamanda benim bilgisizliğimin de hacmidir.

Gazi, şiddetli bir sesle bağırdı:

— Bırak onu. Ben, *«Teceddüt Edebiyatı»*'nı altı kez okudum.

İsmail Habip, bu sözlerin söylenişinden büyük bir mutluluk duydu. Bunu şu sözleriyle açıkladı:

— Değil mi ki bu sözleri işitiyorum, şu anda hiçbir ölümlüye nasip olmayacak bir mutluluğun coşkunluğuyla mutluyum.

Paşa, taktik, çevirme, strateji, kitap gibi şeylerle öğretmeni mat edemeyeceğini anlayınca, işi kesin buyruğa, komuta döktü:

— Edebiyat, neye derler, bunu ille, söyleyeceksin!

İsmail Habip de savunmayı değiştirdi:

— Biz, tarihimizi de bilmiyorduk, uyardınız, öğrendik; edebiyatımızda da yol gösteriniz, öğrenelim!

Bu kez Paşa'nın sesi, bütün kontrol sınırlarını aşarak, salonda bütün hırçınlığıyla çınladı:

— Her şeyde mi biz yol gösterip duracağız? Her şeyde biz yol göstermek; her şeyde!..

— Evet, öyle alıştık, öyle alıştırdınız ki her şeyde kendimizi yol göstermenize gerekser buluyoruz.

İsmail Habip'in kanısınca, artık, işin söz yanı bitmişti. Şimdi, ne olacaktı? Paşa, onu kovacak mı, atacak mı, aşağılayacak mıydı?

Hayır, bunların hiçbiri olmayacaktı. Paşa, söz düellosunun sonunun geldiğini anlayarak, bunu tam sırasında keserek bir iki adımda İsmail Habip'in yanına çıktı, gülerek onun yanına vardığında bir giz söylüyormuşçasına, yine de bütün salondakilerin işiteceği bir sesle işi şakaya dökerek şöyle dedi:

— Hepsi iyi, hepsi ama sakın bu konuştuklarımızı İsmet Paşa işitmesin!

Bunu söyledikten sonra, yürüyüp kendi yerine gitti. Söz düellosu yarım saat sürmüştü.

Paşa'nın, bu konuşulanları İsmet Paşa'nın işitmemesi üstüne söylediği söz, uzun zaman spekülasyon konusu olduysa da bunun rastgele bir yeğnik mizah türü olduğu açıktı.

Balo olayından sekiz ay sonra, Ekim ayında, Vali Konağı'nda sünnet düğünü vardı. İsmail Habip, yine gündüzleyin yapılan sünnet düğününe çağırılmıştı. Arkadaşlarıyla bir köşeye çekilerek biraz içip biraz söyleşelim derken, akşam da gelip çattı.

Paşa'nın bu düğüne çağrılı olduğunu bildiğinden yeni bir doluya tutulmamak üzere, bahçeden yana, sünnet çocuklarının yattığı yerin yanındaki küçük odaya sığınmışlardı. İsmail Habip, vaktiyle Adana'da Paşa'nın tarih sınavına tutulmuş, bunu başarıyla vermiş, İstanbul'daki baloda edebiyat sınavına tutulmuşsa da bunu atlatmaya çalışmış, çok ter dökmüştü. Üçüncü bir sınava tutulmamak uğruna girecek delik ararken, bu sapa odacığı gözüne kestirmiş, arkadaşlarıyla oraya sığınmıştı.

Edebiyat Öğretmeni, hem içip hem de söyleşirken, Gazi'nin bütün adamlarıyla baskın durumunda düğüne geldiğini gördü. Paşa, salona girer girmez, ilk iş olarak sünnet çocuklarının hatır-

larını sormak üzere İsmail Habip'le arkadaşlarının bulundukları yana geliverdi. Paşa, çocukların gönlünü aldıktan sonra, küçük odanın kapısında durakaldı. Kaçaklar, yakalanmışlardı! Kaçacak hiçbir yer yoktu! Paşa, İsmail Habip'in demlendiğini hemen gördü, kendisini görerek ayağa fırlayan bu eski adamına işaretle, yanına çağırdı. İsmail Habip, güler yüzle kendisini çağıran Paşa'nın yanına seğirterek elini öptü. Paşa, ancak eski arkadaşlarıyla konuşurken gösterdiği içtenlikle, onu, tatlı tatlı azarladı:

— Ne o, İsmail Habip, bizi hiç aradığın yok! Ne gelir görürsün; ne bir iki satırla halimizi sorarsın!

— Estağfurullah, Efendimiz! Bizler, salt tedirgin etmekten çekiniriz. En büyüğümüzü tedirgin etmekse, kendini bilmezliğin en büyüğü olur!

Paşa, son Adana gezisinden söz ederek onu okşadı. Şükrü Naili Paşa, Paşa'nın övgüsünü bütünleyen yeni övgülerle Edebiyat Öğretmeni'ni süslemeye çalıştı.

Şükrü Kaya da:

— Değerli arkadaşımızdır! diye onların yapmış olduğu övgüleri perçinledi.

Bu sırada Paşa'nın adamlarından biri de İsmail Habip'in zekâsından söz etti. Bu, İsmail Habip'i utandırdı. Bu, pırlanta taşlarla yapılmakta olan bir yapıya kerpiç katmaktan başka bir şey değildi. Eğer bu sırada Paşa, söylediklerinin tersini söylemiş olsaydı, bu kişiler, kesinlikle bütün söylediklerinin tersini söyler, adamı batırmaktan çekinmezlerdi.

İsmail Habip, 1925 yılında, Edirne'de Milli Eğitim Müdürü'ydü. Mareşal Fevzi, yanında Şükrü Naili, Ali Sait Paşalarla Edirne'ye gittiğinde İsmail Habip'le arkadaşları onlara yüz elli kişilik bir şölen vermişlerdi. İsmail Habip, Türk Ocağı Başkanı'ydı. Bu yüzden nutuk söylemek görevi ona düşmüştü. Konular da elverişliydi: «Sinan'ın camii, salt bir kubbe değil, bir düşünce küresidir.» Avrupa fetih yolunun ilk toplanma merkezi olan Edirne'de o düşünen küre, şimdi, sağa ve sola bakınca iki yabancı sınır görerek üzülüp yalvarıyor: «Bari, bu sınırları benim göremeyeceğim kadar uzaklara götürün!»

Şükrü Naili Paşa, bu nutuktan öyle hoşlanmıştı ki İsmail Habip'i nerede görse hep o nutuktan söz ediyordu. Bu sırada da Paşa'nın İsmail Habip'i övdüğünü görünce, hemen, o nutku andı:

— Müşir Paşa'yla Edirne'ye gittiğimizde, bu, bize bir nutuk söyledi; yaşamım boyunca daha böyle bir nutuk...

Gazi, kaşları oynayarak:

— Ne zaman oldu, bu? diye sordu.

Şükrü Naili Paşa, toparlanarak:

— Üç dört yıl önce, deyiverdi.

Oysa, yedi yıl önceydi.

Gazi:

— Nerenin Edirne'si, nerenin üç dört yılı, İsmail Habip, ilk zamanlardan beri devrim arkadaşımızdır! diye onu düzeltti.

Bu övgü sahnesi, böylece, ayakta beş on dakika sürdü. Çevrede kadınlı, erkekli bir grup toplanmıştı. Bu sırada, ünlü jimnastik uzmanı Selim Sırrı Tarcan da grup arasında dikiliyor, içten arkadaşı İsmail Habip'in sekiz ay önce baloda başına gelenleri düşündükçe bu övgüleri mutlu bir yürekle dinliyordu. Gözlerinde gerçek bir dostluk sevinci yüzüyordu.

En sonunda, Gazi, kendisine ayrılan yere yönelince İsmail Habip'le arkadaşları da kendi yerlerine dönerken, bu övgülerin, okşamaların nereden çıktığını soranlara, şöyle dedi:

— Hiç, sekiz ay önceki baloda haşlanmanın ödülü.

İsmail Habip'le arkadaşları masalarına oturdukları sırada, Milli Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galip çıkageldi:

— Kalk, seni masaya çağırıyor! dedi.

Sonra, şaka olarak şunu ekledi: Bak, çağrına da koskoca Milli Eğitim Bakanı memur edildi!

İsmail Habip, yeni bir sınava tutulmak korkusuyla kalkıp gittiğinde, Paşa, onu karşısındaki sandalyeye oturttu. Sonra, masadakilere şöyle dedi:

— Ben, bu İsmail Habip'e beş altı ay önce baloda rastladım. Bunu görünce, insanın usuna, elbette, edebiyat gelir. Benim ona, edebiyat nedir, diye soracağım tuttu. Öğrencilerine anlattığı gibi, elbette, üç beş bayağı sözcükle bunu anlatabilirdi. Ne var ki Gazi soruyor, bayağı bir şey söylenmez. Yüksek bir şey söylemeye

ise (eliyle yalpalama davranışları yaptı) yer ve zaman uygun değil. Bilmiyorum, deyip işin içinden çıkmak istedi. Ben de ille söyleteyim, diye direttim. O da söylemem, diye diretti. Diretiş, inat. Ne dersiniz; söylemedi. Elbette, söylemezdi. (Elinin deminki davranışlarını yineledi.) Zemin ve zaman elverişli değildi.

İsmail Habip büyük kalplilik karşısında ayağa kalkarak şöyle kekeledi:

— Efendimiz, eğer deminki şimdiki iltifatlarıyla o balo gecesi kalbim kırıldı diye gönlümü almak istiyorsa, ant içerim ki üzülmeniz olasılığınızdan başka üzüntüm yoktu. Kırılmak ne demek? O gece, yarım saat muhatabınız olmak gibi bir onura kavuşmuştum. Bize azarınız bile bir mutluluktur. Ama bu iltifatınız? Bizi asıl bu iltifat eziyor.

Paşa, bakışının bir işaretiyle uşağı Çelebi'yi çağırarak:

— İsmail Habip'e rakı veriniz! dedi.

İsmail Habip, bunun üzerine, içinden: «Eyvah! dedi; biz, Fuat Fazlı ve bir iki arkadaşla akşamdan beri viski içip duruyorduk. Şimdi, buna rakı karıştırmak. Ancak, mademki buyuran o; ağı olsa içeceksin.»

Paşa, bu sırada doldurduğu kadehini uzattı:

— İsmail Habip'in onuruna!

Herkes, Paşa'yla birlikte kadehini kaldırmış, onun içmesini bekliyordu. İsmail Habip de bir eline rakı dolu kadehi, öbürüne su bardağını alarak ayağa kalktı, baş eğdi, içti. Paşa, böyle birkaç kez İsmail Habip'in onuruna kadeh kaldırdı. Ancak, bu kadeh kaldırışlar, birbirini öyle hızlı kovalamaya başladı ki İsmail Habip, işin içinde bir şeyler olduğunu sezdi. Paşa'nın sesinin tonu da bu sırada değişmeye başlamıştı. Bu da İsmail Habip'e karşı yolunda olmayan bir şeylerin düzenlendiğinin kanıtıydı. İsmail Habip, Paşa'nın sesinde alayın açıkça titrediğini ayırt etti:

— Habip Beyefendi'nin...

Kadehler, karşılıklı boşaltıldı. Bir kez daha Paşa'nın, sesi işitildi:

— Habip Beyefendi'nin...

İsmail Habip, içinden: «Eyvah, zaparta gelecek!» diye söylendi. Bunun bir nedeni olmalıydı. Ancak, ne olabilirdi? Şu sıra-

da kendisinde yolunda gitmeyen bir davranış olmamıştı. İsmail Habip, Paşa'nın «onur»larını hep ayakta karşılıyordu.

Son kez, Paşa kadehini uzattığı sırada, şöyle dedi:

— Beyefendi; sakın rakı boğazınızı yakmasın!

Paşa'nın bu son sözü, İsmail Habip'in kafasını bir şimşek hızıyla aydınlattı. Durum anlaşılmıştı. İçinden şimşek gibi şöyle düşündü: «Paşa, atlatılmaya hiç gelmez! Mazeretini açık söyle! Peki; içmiyorsan, içmediğini bilsin! Ancak, içer görünerek içmemek, buna fena halde tutulurdu. Ben de rakı denen zıkkımı, kokusunu sevmediğimden, su koyamam. Sert olduğundan da susuz içemem.»

Bu yüzden, İsmail Habip, kadehin bir yudumunu suyun üç beş yudumuyla bastırarak durumu kurtarmaya çalışıyordu. Paşa, onun kadehe su koymadığını görerek, İsmail Habip'in rakı yerine su içtiğini, kendisini, bayağı aldattığını sanmıştı. Cin gibi işlek bir zekâ taşıyan Edebiyat Öğretmeni, durumu şimşek hızıyla kavrayınca birdenbire büyüyü bozdu: Hiçbir şey söylemeden bardaktan kadehe biraz su döktü. Kadehte ak helezonlar dönmeye başladı: Bunu gören Paşa'nın gözleri, ışıklı iki değerli taş gibi parladı. Bunun üzerine, Paşa, yeni «Prozit»lerinde, Bey, Beyefendi, yerine, yine İsmail Habip adını kullanmaya başladı.

ÇANAKKALE NUTKU

«Ulusları, antlaşmalardan çok, duygular bağlar.»

Mustafa Kemal

Şükrü Kaya, Çanakkale'ye gidecekti. İçişleri Bakanı olarak bütün Çanakkale bölgesini denetleyecekti. Çankaya'ya, Paşa'ya veda edip direktif almaya gelmişti. Çalışma odasında karşılıklı oturmuş kahvelerini içerlerken, Paşa, şöyle konuştu:

— Çanakkale'ye gidince, aziz şehitlerimizi de ziyaret edeceksin. Bu görevi yapacağına kuşku yok. Yalnız, nasıl bir nutuk söyleyeceksin? Ben, söyleyeyim: «Burada yatan aziz şehitleri-

miz! Sizi saygı ile anıyoruz!» diyeceksin. Mehmetçik Anıtı'nın başında, dilinin bütün yeteneğiyle konusacaksın. «Burada rahat ve erinç içinde yatınız!» diyeceksin. «Siz olmasaydınız, siz göğsünüzü çelik kalelere siper etmeseydiniz bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, yurt toprakları istilâya uğrardı!» diyeceksin.

Şükrü Kaya, uzun kirpikli yeşil gözlerini Paşa'nın gözlerinden kaçırıp halının desenlerine dikerek yanıt verdi:

— Evet; böyle konuşacağım, Paşam!

— Hayır, hayır; sen böylenin üstünde çok daha başka konuşacaksın! Dünyaya ünlercesine konuşacaksın! Orada, Çanakkale'de salt bizim şehitleri değil, bu toprak üstünde kanlarını döken insanları da o kahraman savaşçıları da saygıyle; sevgiyle anacaksın!

İçişleri Bakanı, başını kaldırdı:

— Paşam; ben bunu yapamam! Şundan ki bu sözler, ancak, sizin söyleyeceğiniz yüksek sözlerdir!

— Söyleyeceksin! Çanakkale'den dünyaya karşı böyle konuşacaksın; senin böyle konuşman gerek!

Şükrü Kaya, bu direktifi aldıktan sonra, Paşa'nın yanından ayrıldı. Akşama dek bunun üzerinde düşünerek dolaştı. Akşamüstü, Paşa'nın verdiği buluşma saatinde yine onun yanına uğradı. Paşa, ona Çanakkale'de okuyacağı nutku içeren bir kâğıt uzattı. Paşa, İçişleri Bakanı'nın ufacık bürokrat yetenekleriyle bu idealist, politik nutkun içinden çıkamayacağını düşünerek, kendisi geniş kapsamlı bir nutuk karalamıştı. Şükrü Kaya, bunu alınca, bütün gün üzerine çöken ağırlığın etkisinden birdenbire kurtulduğunu duydu. Bu sorumu, büyük nutuk, Paşa'nın elinden çıkmış olduğundan, artık Çanakkale'ye rahatça gidebilirdi.

Şükrü Kaya, Çanakkale'ye gitti. Mehmetçik anıtının başında Paşa'nın nutkunu okudu. Paşa'nın, bu nutkun içeriğine kattığı, yüksek, insancıl politikayla ilgili satırlar şöyleydi:

«(...) Bu ülkenin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost yurdu topraklarındasınız. Erinç ile dinginlik içinde uyuyunuz! Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak ülkelerden çocuklarını savaşa gönderen ana-

lar! Gözyaşlarınızı dindiriniz! Çocuklarınız bizim bağrımızdadır! Erinç içindedirler; erinç içinde rahat rahat uyuyacaklardır! Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim çocuklarımız olmuşlardır!»

Bu sözler, Paşa'nın, Anafartalar'da süngüden geçirttiği İngiliz, Anzak denen Avustralyalı, Yeni Zelandalı düşman askerleriydi. Onlara, Mehmetçikler kertesinde acıdığını söylemek, elbette, yepyeni bir düşünüş örneğiydi. Paşa, bu idealistçe nutkun yeryüzünde yankı yapacağını Türk gerçeği üstüne yeni düşünceler yayacağını çoktan hesaptamıştı. Anıtta söylenen nutuk, Paşa'nın düşündüğü gibi, dünya gazetelerine yansımakta gecikmedi. O gün, Şükrü Kaya'nın nutkunu dinleyenler arasında bir iki de yabancı gazeteci vardı. Nutku olduğu gibi aldılar. İçindeki insancıl öğeleri ayıklayıp alarak hemen gazetelerine bildirdiler. Anglo-Sakson dünya gazeteleriyle Fransız gazeteleri bu yepyeni idealist nutku hayranlıkla sayfalarında verdikten sonra, bu ülkelerin kamuoyu eyleme geçti. Birinci Dünya Savaşı'nın anlamsal, maddi yaralarını şimdi bile varlıklarında taşıyan toplumların birçok insanı, Türkiye'nin güneşli, idealist ufuklarına doğru barış güvercinlerinin gagalarında dostluk mektupları uçurdular. Bu mektup yağmuru, türlü katlardan geliyordu: Gözleri yaşlı analar, kardeşler, siyasal kişiler, askerler bu aradaydı. Hemen bütün bu mektupların ortak bir dili vardı: Hepsi, bu konuşmasından dolayı Şükrü Kaya'yı övüyor, kutluyordu.

«Yurtta barış, dünyada barış,» düşüncesinin ya da düşünün söyleyicisi olan Paşa, Şükrü Kaya'ya yağan dostluk mesajlarının üstünde kendi yarattığı gümüş zeytin dallarının gölgesini görerek derin bir mutluluk duydu. Yeryüzü insanları, salt, yeryüzü barışının değil, yeryüzü barış düşünün yinelenmesinden bile mutlu oluyorlardı. Hele, azılı düşmanları sandıkları bir ulusun insanlarından dinledikleri bu barış meleği şarkısı, eski düşmanların mayalanmış kinleri, öç duyguları üzerine en inatçı yaraları sağaltan büyülü bir merhem gibi yağmıştı.

ONUNCU YIL

«Bugün, Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır. Kutlu olsun!»

Mustafa Kemal.

Türkiye Cumhuriyeti, 1933 Ekim'inin 29'uncu günü, onuncu yılına girecekti. Bu yüzden bütün Ankara'da coşkun tasarılar, hazırlıklar başlamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, birçok usu başında kişi, düşmanların bu güzel yapıtı uzun yıllar tedirgin etmeden bırakacaklarına inanmıyor, sekiz on yıl dokunulmadan kendini toparlamaya bırakılırsa artık onun topla yıkılamayacağını, söylüyordu. O korkulu yıllar, arkada yine birçok tehlikeli olaylar bırakarak gelip geçmiş, onuncu yıl, eteklerinde siyasal başarı çiçekleri dolu olarak bayırdan inmiş, hızla geliyordu.

Ankara'nın bütün devlet adamlarıyla idealistleri, bürokratları, birkaç kaza geçirdiyse de çokça sakatlanmadan bugünlere, onuncu yıla gelip dayanmış olan Cumhuriyet'i sonsuz bir coşkunlukla kutlayacaklardı. Cumhuriyet, iç ve dış düşmanların birçok sabotajından kurtulma gücünü göstermiş, dirimcil olanaklara sahip olduğunu, bundan sonra da en güç sınavlardan başarıyla çıkabileceğini kanıtlamıştı. Bu, onuncu yıl, büyük bir gün olarak kutlanmalıydı. Bundan sonraki onuncu yıllar, hep bu onuncu yıldan güç ve esin alacaktı. Cumhuriyet'in kurucusunun da şimdi sağ, onun başında bulunuşu, ayrı bir mutluluktu. Ankara Hipodromu'nda büyük bir geçit töreni yapılacak, burada onuncu yıl için hazırlanan marşlar söylenecek, bütün Türkiye okullarının izcileri, Paşa'nın önünden geçecek, dost ve düşman, bütün dünyanın önemli devlet adamları ya da Komutanları, Elçileri, Delegeleri, bu coşkun töreni görmek üzere çağırılacaktı. Giderek, İtalyan diktatörü Mussolini'nin, hani, şu ikide bir Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına göz dikip oraya asker çıkarmaya özenen, bunun uğruna da birtakım gizli hazırlıklar yapan Mussolini'nin Elçisi'ni de

çağıracaktı. Sovyet Rusya'dan devrimin büyük Komutanlarından kimisini ya da devlet adamlarından önemli kişileri çağıracaktı. Sovyet Rusya, şimdi bile bir Asker Hükümeti olduğu gibi Türkiye de bir Asker Hükümeti'ydi. Henüz sivil bir yönetime geçmek olanağını bulamamıştı. Sovyet Rusya gibi onun da başında, akbabalar, kuzgunlar saldırı için sıra bekliyordu.

Batılı devletler, Amerika da içlerinde bugün dahi, Lozan Antlaşması'nı sindirmiş değildi. İngilizler, Musul petrol bölgesinin üzerine iyice çöreklenmişler, bu bölgenin üst yanındaki Türk sınırları içindeki halkları da ikide bir kışkırtarak kan dökülmesine, Türk Ordusu'nun her an eli tetikte beklemesine yol açıyorlardı. Yalnız, yukarıdaki büyük kuzey komşumuz, dost bir bakışla düşmanların bu düşüncelerine bıyık altından gülümsüyordu. Yenik bir ordunun, ulusun hıncını almak üzere Hitler'in Gamalı Haçlı bayrağı altında örgütlenen yeni faşizmle, İtalyan faşizminin, zorunlu çıkış noktaları arayan yeni emperyalizm tutkusu, şimdilik, tehlikeli kımıltılar olarak görünüyordu. Türkiye, epeyce kıyıda bulunuyorsa da ikinci bir dünya savaşının ateşleri onun damını da tutuşturabilirdi. Bu yüzden Türkiye'nin bir Asker Devleti olması gerekiyordu. Gücünün üstünde bir ordu kadrosu beslemek zorunluluğu da bu yüzden yurttaşlarca olağan sayılıyordu.

İşte, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı böyle bir zamanda kutlanacaktı. Bu coşkun kutlama gürültüsü içinde bir tek durgun adam vardı. O da Cumhuriyet'in kurucusuydu. Akşam sofralarında kutlamanın biçimlerinden konuşulurken, onun da ikide bir şöyle dediği işitiliyordu:

— Bana gelince; ben hiçbir şey duymuyorum!

Sofranın sürekli konuklarından, ayrıca en önemli kişilerinden olan Gazeteci Falih Rıfkı, Paşa'nın bu sözleri üzerine şöyle düşünüyordu: «Büyük eylemlerin adamıydı. Reformlarını da bitirdikten sonra, sanki artık, hiç işi kalmamışa döndü. Acaba, bilmediğimiz bir hastalığı mı var?»

Zeki gazeteci, yürekli bir düşün adamıydı da. Artık, Paşa'nın halkla bütün ilişkilerini kestiğini, bir emeklinin, dingin havasına büründüğünü görüyordu. Bir aralık, sofrada yalnız kaldıklarında, Paşa'ya şöyle ünledi:

— Atatürk! Cumhurbaşkanı olmadan önce halkla ilişki kuruyordunuz. Yıllar var ki sizi, yalnız biz, sofranızdakiler dinliyoruz. Ulusun sesinizi işittiği yok. Salt, Meclis açılışlarında Hükümet'in verdiği yıllık raporu okuyorsunuz Bütün ilişkiniz bu.

Bu sözlere kulak konuğu olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, jurnaller gibi, Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam! Bakın, bakın! Ne diyor Falih? Hükümetin hazırladığı raporu okumak. Ya, Cumhurbaşkanı, başka ne yapar?

Falih Rıfkı Atay, Şükrü Kaya'nın jurnaline bakmadan, Paşa'nın üzerinde işleyerek onuncu yıl töreninde kendine özgü bir nutuk söylemesine onu kandırdı. Birlikte hazırlanacak olan bu nutuk, daha sonra plağa da alınarak gelecek kuşaklara en çok anlamla ünleyen bir belge olarak kalacaktı.

Bu Onuncu Yıl Nutku'ndan daha önemli bir şey vardı: Onuncu Yıl Marşı. Paşa, bunun için de gerekenlere buyruk, vermişti: Zamanın en büyük şairlerinden biri sayılan Faruk Nafiz Çamlıbel'le Paşa'nın yetiştirmesi olarak ün alan Behçet Kemal Çağlar'a birer Onuncu Yıl Marşı yazmalarını da özel olarak buyurdu. Faruk Nafiz'le çömezi durumunda olan Behçet Kemal, ayrı ayrı birer marş güftesi yazdılar. Paşa, az zamanda yazılan bu Onuncu Yıl şiirlerini okudu. Başkalarına okuttu. Her iki şiir de on dört heceyle, 7+7 ile yazılmıştı. Bu yüzden bunların en güzel dörtlükleri alınarak, yeni bir şiir oluşturuldu. Sıra, bunları besteleyecek müzik ustalarını bulmaya gelmişti. Halk Partisi'nin Genel Sekreteri Recep Peker, İsmet Paşa Kız Enstitüsü Müdürü Münir Hayri'yi çağırarak, marşın bestelenmesi için bir yarışma bildirisi hazırlanmasını istedi.

Münir Hayri, ilk ağızda şöyle dedi:

— Efendim; ben yarışma düşüncesine karşıyım! Sonra müzikle bestekârlık bir günde esin ile elde edilecek işler değildir. Ülkemizde bu işi yapabilecek dört beş kişi vardır. Bu işi ancak bunlar yapabilir.

Genel Sekreter:

— Öyleyse, bunlara ayrı ayrı ısmarlayalım! dedi.

— Ya, yargıcı kim olacak?

— Peki, ne yapalım?

— En iyisi, bu işi bu beş besteciden birine vermektir. Örneğin, Cemal Reşit'e.

Recep Peker, Münir Hayri'nin dediğine uydu. Zamanın parlak bir müzik umudu olan Cemal Reşit'e başvurup ondan besteyi istediler. Besteci, onları şaşırtan bir hızla marşı besteleyip getirdi. Bu iş, perde arkasında yangından mal kaçırırcasına yapılmıştı. Beste, güzel bulunarak, otuz bin plak yapıldı. Türkiye'nin her yanına gönderilen plaklar, az zamanda her yanda söylenmeye, mırıldanmaya başlandı. Herkes, marşı güzel buluyordu.

Ne var ki bir gün, Recep Peker, Münir Hayri'yi apar-topar çağırtarak karşısına dikti. Yüzünden düşen bin parça oluyordu. Ona çıkışır gibi şöyle dedi:

— Gördün mü olanları? Senin aklına uyduk; başımıza iş açtık! İstiklâl Marşı'nın bestecisi Zeki Bey de bir Onuncu Yıl Marşı bestelemiş. Gazi'ye sunmuş. Paşa, dün akşam, «Bir de onu dinleyelim!» dedi. Öbür akşam, köşkte dinlenecek. Elbette, Zeki Bey, Müzik Öğretmen Okulu Korosu ile, orkestra ile çalacak. Bizse, salt bizim plakları dinleteceğiz. Elbette, Gazi onu beğenecek! Ben de yaptığımız plakları sana ödetirim!

Bu kez de Münir Hayri'nin etekleri tutuştu. Otuz bin plağın parasını nereden bulup da verecekti? Ancak, bu sırada konuşmayı dinleyen Necip Ali (Küçüka), şöyle dedi:

— Efendim; müsaade ediniz de Münir ile bu işi konuşalım! O, bir şeytanlık bulur!

İkisi baş başa verip konuştular, bir çözüm bulmakta da gecikmediler. Hemen, Reşit Cemal'i (Rey) Ankara'ya çağırttılar. Müzisyen, İstanbul'da oturuyordu. Cemal Reşit, Ankara'ya doğru yola çıkadursun, Münir Hayri ile Necip Ali, kozlarını benimsetmek üzere bir üçkâğıt düzenlediler.

Onlar, üçkâğıtçılıkla işi çözümlemeye çalışadursunlar; beride Müzik Öğretmen Okulu Müdürü, İstiklâl Marşı'nın bestecisi Zeki (Üngör) de şimdi, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası olan eski Saray Orkestrası'nın seksen kişilik kadrosu, Müzik Öğretmen Okulu öğrencilerinden oluşan kalabalık korosuyla, dev gibi hazırlanıyordu.

Cumhuriyet'in yeni kurulduğu, Hilâfet'in henüz kaldırılamadığı günlerdeydi. Saray Orkestrası'nın ünlü şefi Zeki, Gazi'nin en yakın arkadaşlarından Mazhar Müfit'le Şişli'deki evinde oturmuş, söyleşiyordu. Bu sırada Zeki, Gazi'nin yöresinden gelen mektubu büyük bir ürpertiyle, coşkunlukla açıp okudu. Mazhar Müfit'le birlikte okudukları mektup, Zeki için çok sevindiriciydi. İri, gürbüz gövdesi, kırmızı, sağlıklı yüzüyle ayağa fırlayan İstiklâl Marşı yaratıcısı, yıllardan sonra, Gazi'nin kendisini anmasından çok mutlu olmuştu. Koca İstiklâl Marşı, hem Mehmet Âkif'in hem de kendi ruhunun göklerinde gürül gürül akan bir ırmak gibiydi. Şimdi, buna bir mutluluk daha katılmaktaydı: Paşa, onu, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nı kurmak üzere Ankara'ya çağırıyordu. Zeki, bu çağrıya çok sevindi. Bunun üzerine, Mazhar Müfit'le uzun boylu konuşup dertleştiler. Mazhar Müfit'in, besteciye konuk gelişi de temelde, Zeki'yi deşmek, Ankara'ya hazırlamak içindi. Müzisyen elbette, bunu ayırt edemezdi. Bunlar, Gazi başta, hep eski tanıdıklardı.

Hayati'nin mektubunun henüz dumanları tütmekteyken, ertesi gün, bir ulak gelerek Zeki'yi Ankara'ya çağırdı. Hayati'nin yazdıklarını yineledi. Zeki sevincinden uçarak hemen yola çıkacağını, söyledi. İlk trenle de koltuğunun altında kemanı, Ankara'ya yollandı. Zeki, güzel keman çalmakla tanınmıştı. Bu yüzden, çağrıya, ünlü kemanıyla birlikte gitmişti. Ankara'ya varınca, hiç zaman yitirmeden doğruca Çankaya Köşkü'ne çıktı. Gazi de onu dört gözle bekliyordu. Salonun bir köşesinde çalan küçük orkestra, artık Paşa'yı doyurmaz olmuştu. Ankara'ya, Cumhurbaşkanlığının şanına yakışır bir büyük orkestra gerekliydi. O da Zeki'nin buyruğu altındaydı. Paşa, yerinden kalkarak müzisyeni birkaç adım ötede karşıladı:

— Hoş geldin, Zeki Bey! Artık burada birlikte çalışacağız! dedi.

Zeki de ona şu mutlu yanıtı verdi:

— Elbette, Paşam! Emredersiniz!

Cumhurbaşkanı'yla besteci anlaşmışsa da ortada gerekli olan orkestra yoktu. Ankara'da ise böyle bir şey yoktu. Aratılması da şu sırada olanaksızdı. Bunların, ancak İstanbul'da bulunabilece-

ğini ikisi de biliyordu. Orayı şöyle bir kolaçan edip gerekli kişileri birer birer avlamalıydı. Başkaca çözüm yoktu. Viyolonist Zeki, Ankara'da birkaç gün kalıp durumu inceledikten sonra, yine İstanbul'a döndü. Orada sıkı bir müzisyen avına çıktı.

Bu avcılıkta da başarı sağladı. Piyanist Sadri'yi, Viyolonist Halim'i, Viyolonist Nedim'i, Flutist Kadri'yi avlayarak bir küçük orkestra topluluğu halinde Ankara'ya postaladı. Bu küçük grup, şimdilik, Ankara'ya yerleşerek sonradan kurulacak büyük orkestranın çekirdeğini oluşturacak, Abdurrahman Çelebi görevi görecekti. Zeki İstanbul'da bu avcılığı sürdürürken Halife Abdülmecit'e pek, görünmemeye çalışıyordu. Şundan ki eski Saray Orkestrası, Padişah'ın kaçışından sonra, Halife Abdülmecit'in buyruğuna geçmişti. Şimdi, bu orkestrayı kemirerek Ankara'ya giden müzisyenlerin kendi istekleriyle gittiği, bilinecekti. Zeki, bugünlerde, yine Abdülmecit'e duyurmamaya çalışarak, onun Yaveri Edip Servet'le görüştü. Bu Subay, Halife'nin yanında Gazi'nin ispiyonu olarak bulunmaktaydı. Zeki İstanbul'da bütün gerekli işleri yapıp orkestranın geri kalan üyelerini Ankara'ya aktarmanın düzenini aldıktan sonra, trene atlayarak oraya yollandı. Yine, geçenki gibi doğruca Çankaya'ya çıktı. İstanbul'dan aşırıp getirdiği küçük orkestra o akşam yönetiminde ilk konserini verdi. Büyük bir çağrılı topluluğun ortasında Paşa da güler yüzle batı müziğinin güzel parçalarını dinlerken:

— Halkın da müzik gereksinimini düşünmelidir! diye bir konuşma yaptı.

Bu orkestra çekirdeğinin Çankaya'dan çıkıp kocaman bir örgütle halkın müzik açlığına yanıt vermesi gerektiğini, anlattı. Bu da ancak İstanbul'daki Saray Orkestrası'nın Ankara'ya getirilmesiyle, olabilirdi. Zeki de, Paşa gibi düşündüğünü, söyledi. Evet, Saray Orkestrası'nın Ankara'ya getirilmesi gerekiyordu:

— Evet, Paşam; Orkestra'yı Ankara'ya getirelim!

Sofradakiler, Zeki'nin, Saray Orkestrası Şefi'nin bu rahat sözüne güldüler. Hemen hepsi, bunun olmayacak bir iş olduğuna inanıyordu. Zeki'nin, «Peki!» deyişi, hemen hepsinin tuhafına gitmişti. Oysa, Zeki İstanbul'a boşuna gitmemişti. Orada bütün

müzisyenlerle ayrı ayrı görüşerek hepsini Ankara'ya gitmeye razı etmişti. Paşa'ya, güçlüce, «Evet!» deyişinin nedeni buydu. Sofradakilerin böyle bilir bilmez gülmelerine çok içerleyen Zeki bu işi hemen oracıkta çözümlemeye karar verdi. Başyaver Rüsuhi'nin aracılığıyla İstanbul'daki adamına bir telgraf çekti: «Merkez Komutanı'yla görüşüp hemen yola çıkınız!» diye hepsinin gözleri önünde çekilen telgrafa da hemen hepsi bıyık altından güldü. Yalnız, Gazi, kararlı insanların neler yapabileceğini deneyerek bildiğinden, bu alaylı gülüşlere katılmadı. Ankara'dan giden telgrafa gelen yanıtta Orkestra'nın Ankara'da bulunacağı gün, saat bildirildiğinden trenin istasyona gireceği saatte Başbakan İsmet Paşa'yla Kâzım Paşa başlarında olarak, bütün akşam Zeki'nin telgrafıyla alay edenler, orada dikilmiş, sonsuz bir ilgiyle bekliyorlardı. Onların önünde bir aşağı, bir yukarı dolaşıp duran Zeki'nin yüreği korkudan küt küt atıyor, çok uzaklardan işitilen silik tren düdükleri, içine baygınlıklar veriyordu. İnsanoğluna hiçbir zaman yüzde yüz güvenilemeyeceğini birçok görgüsüyle yakından biliyordu. «Acaba, ne olacak? Ya, gelmezlerse?» diye içinden yineleyerek gözünün ucuyla de kendisine gülmüş olan Çankayalılara bakıyor, «İnşaallah, hepsinin yüzü kara çıkar!» diye bayağı dua ediyordu. En sonra, tren utku düdükleri çalarak gara doğru süzülmeye başladı. Zeki, iri gövdesiyle ileri doğru koştu. Fabrikanın karşısına gelmiş olan trenin penceresinden bir yığın tanıdık el sallanıyordu. Az kalsın adamcağızın yüreği ağzından gelecekti. Evet, geliyorlardı! İşte, tanıdık sanatçı başları da pencerelerden dışarı sarkmaya başlamıştı.

Bunları gören Zeki coşkunlukla bağırdı:

— Geliyorlar!

Takım taklavatıyla trenden inen seksen beş kişilik Orkestra Takımı, Başbakan İsmet'le Meclis Başkanı Kâzım'ca elleri sıkılarak karşılandı.

Orkestra, istasyondaki Osmanlı Bankası'nın ambarına yerleştirildi. Bu sırada öteki küçük orkestra her akşam Çankaya'nın yemek salonunda çalıyor, büyük orkestra ise yerin darlığı yüzünden şimdilik bu olanağı bulamıyordu. Zeki, Orkestra'yı, büyük bir sı-

nava hazırlamak üzere bütün gücüyle çalışıyordu. En sonunda, bu büyük, kalabalık orkestra, ilk konserini Gazi'nin de onurlandırdığı Türk Ocağı Salonu'nda verdi. Büyük Orkestra'yı Ankara'ya kaçıran Zeki artık, Paşa'nın gözünde en önemli kişilerden biri olup çıkmıştı. Müzisyenin İstiklâl Marşı'nın bestelenişinden gelen ünü, Orkestra'yı Ankara'ya taşımasıyla birkaç kat daha artmıştı. Paşa, onu hemen her akşam sofrasında alıkoyuyor, onun müzik düşüncelerinden ülkeyi yararlandırmanın çözümü üzerinde duruyordu. Bir akşam, yine müzik üstüne konuşuyorlardı.

Paşa, sordu:

— Zeki Bey! Ülke için gerekli müzik üstüne neler düşünüyorsunuz?

O zaman, okullarda dümtekli alaturka müzik dersleri veriliyordu. Müzisyen, Paşa'ya bu konuda şöyle yanıt verdi:

— İlk önce okullardan başlamak, yetenekli öğretmenler bulmak gerekir. Sonra, hem müzik öğretmeni, hem de bandoya, orkestraya eleman yetiştirecek bir okul açmak zorunu vardır.

Batı müziğini okutacak bir okulun açılması düşüncesi, Paşa'yı birdenbire coşturmuştu. Yapılacak okulun yerini saptamak üzere, hemen ertesi gün, Zeki'yi, Milli Eğitim Bakanı'yla Cebeci'ye gönderdi. Orada, düzlükte bir bostan vardı. Bakan da Zeki de orayı okul için elverişli buldular. Milli Eğitim Bakanı, bostanı, Zeki adına istimlâk ettirdi. Hemen, o parasız pulsuz dönemde, Hükümet'in kasası tamtakırken, 120,000 Lira bulunarak okulun temelleri atıldı; yapımına başlandı. Böylece, Paşa'nın batı uygarlığının öğelerinden olan müziğe verdiği değer de su yüzüne çıkmıştı. Sonra, devlet konservatuarı denen kuruluş da bu okulun yardımıyla kurulacaktı. Sonra, devlet operası sanatçıları da birer varlık olarak hep bu bostana atılan temelden yetişeceklerdi. Paşa'nın müzik kültürü, Zeki'ye, onun sanısına göre çok güçlüydü. Özellikle alaturka şarkıları, üstatlar kertesinde güzel söyleyişine dikkat etmiş, şaşırmıştı. Kendisi, alaturka müziğe tutkun olmakla birlikte, müziğimizin fenni müziğe uyarlanması yanlısıydı. Bunu, sık sık Paşa'nın ağzından dinleyen Zeki, çok seviniyordu. Batı müziğinin Türkiye'de bir ağırlık kazanması çabaları ilerle-

dikçe o da Türkiye'de yapılan reformların bir bölümcüğünü kendisi yapacağından bayağı mutlu oluyordu. İşte, daha önce yeni Türk harflerinin alındığı sırada Paşa'nın nasıl bir Yeni Harfler Marşı bestelediğini görmüştük. Bunda. Zeki'nin de ilgisi olduğundan bir daha özetleyelim. Yeni harfleri, ulusa sevimli göstermek gerekiyordu. Bu tepeden inme reformu biraz da halkın istediği bir şey gibi göstermeliydi. Buna müziğin yardımcı olması hiç de kötü olmayacaktı. Bütün Türkiye'de her yeniliğe olduğu gibi bu reforma karşı da bir pasif direniş başlamıştı. Bu direnişi çökertmeliydi. Paşa'nın kafasında bir, Yeni Harfler Marşı, yapma düşüncesi doğmuştu. Bunu da kendi bestelemek istiyordu. Bu civcivli günlerden bir akşam, Başyaver Rüsuhi telefon ederek Paşa'nın kendisini hemen Köşk'te beklediğini söyledi. Zeki önemli bir iş olduğunu anlayarak Köşk'e koştu. Paşa, daha, selâm sabaha gerek görmeden, Zeki'ye şöyle dedi:

— Yeni harfleri benimseyenler var. Sen, şuna bir marş yapsan; iş, daha kolaylaşır.

Zeki A, B, C., diye tutturup nasıl bir marş yapacağını düşündü. Müzik, araç olarak kullanılabilirse de bu kerte ayağa düşürülebilir miydi? Bu kerte bayağı bir konunun marş haline getirilmesi, nice olurdu? Ya, kötü bir şey olur da herkes buna dudak bükerse, hali ne olacaktı? Başkalarını bír yana bırak, bunu Paşa da beğenmeyebilirdi. Hemen, usuna kurtarıcı bir düşünce geldi:

— Paşam, siz de katılırsanız, yaparım! deyiverdi.

Paşa, onun amacını anlamıştı. Hiç düşünmeden:

— Peki! dedi.

Zeki hemen piyanonun başına geçerek, bir yandan içip bir yandan da çalmaya başladı. A, B, U, İ., diye bir hava tutturarak Paşa'yla birlikte söylüyor, piyanonun yardımıyla üçlü bir çalışma sistemi içinde marşı yaratmaya çalışıyorlardı. Uzun uzadıya, çalıştılar. En sonra, bunun bir şeye benzediğini sanarak çalışmayı bıraktılar. Paşa da ömründe ilk kez bir marşı bestelediğine inanarak seviniyordu; ikisi de içkiliydi. Esin perisi, ispirtodan kanatlar takarak başlarının üzerinde dolaşıp durmaktaydı. Biraz dinlendiler. Sonra, Zeki, marşı piyanoda bir kez daha tek başına çaldı. Paşa,

eleştirici bir dikkatle dinledi. Bu sırada, salona birçok kişi girmişti. Falih Rıfkı Atay da aralarındaydı. Paşa, ona şu buyruğu verdi:

— Yarınki gazeteye bu marşı kôyun!

Titiz bir sanatçı olan Zeki! Bu ivecenlikten ürkerek birdenbire atıldı:

— Yoo; ivedi davranmayalım, Paşam. Hele, bir görelim, bakalım!

Paşa ile Zeki bütün gecenin uykusuzluğunu, yorgunluğunu çıkarmak üzere yatmaya giderken, akşama bunu bütün köşkün adamlarıyla meşk etmeye karar verdiler.

Paşa, o akşam, erkenden köşkün bütün adamlarını, aşçısını, uşağını, şoförünü, seyisini, kapıcısını, sonra, bütün sofra arkadaşlarını çevresine topladı. Zeki, şefliği aldı. Hep birden marşı söylemeye başladılar. Marşı öyle çok yinelediler ki meşk durduğunda hiç kimsede söz söyleyecek güç kalmamıştı.

Yine, köşkten sabaha karşı ayrılan konukların her biri bir yana dağılınca, Zeki de yardımcısını çağırdı. Yeni Harfler Marşı'nın notasını ona verdi:

— Al şu notayı, çabuk yaz; bandoya ver! Hemen, meşk etmelerini söyle! Bu akşamki nöbete kesinlikle yetiştirsinler; çalışsınlar! dedi.

Bando, o akşam marşı çalacaktı. Bando, her akşam Kızılay merkezinin önünde nöbet çalmaktaydı. Zeki hemen yatarak birkaç saatçik kestirdi. Kalktığında, vakit öğleydi. Saat üçe doğru, Müzik Öğretmen Okulu'ndaki kendi öğrencilerinden birkaçını karşısına aldı:

— Gazi, gelir de bu yeni marşı dinlerse, siz de söyleyin! diyerek bandonun bulunduğu yere gönderdi.

Gazi, ikindiüstü otomobilini bandonun çaldığı yerde durdurdu. Bando Şefi'ne:

— Harfler Marşı'nı çalar mısın? dedi.

— Emredersiniz!

Şef, elini havaya kaldırarak bandoya çalma buyruğu verdi. Bu marşı, bandodan başka hiç kimse bilmiyordu. Marş sürerken, Gazi, otomobilden indi. Bandonun çevresindeki kalabalığa:

— Ey, ahali! Bu yeni marşı içinizde bilenler var mı? diye sordu.

Bunun üzerine orada hazır bekleyen Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri:

— Biz varız, Efendim! diye bağırdılar.

Paşa, sevindi:

— Söyleyin, bakayım, öyleyse! diye buyurdu.

Bandoyla birlikte gençler de marşa başlayınca, hava değişti. Ortalık neşelendi. Hemen bütün orada bulunanlar, kulak kabartarak güfteyi yakalamaya, onlara katılmaya çabalıyordu. Bu kez, hem bando, hem de Koro Şefi durumunu alan Paşa, elindeki bastonuyla havada biçimler çizerek, hem bandoyu, hem de koroya katılan kalabalığı yönetmeye başladı. Marş, böylece, birkaç kez yinelendi. Sonra, Paşa, halka şunları söyledi:

— Bu, gördüğünüz gibi, bizim Yeni Harflerin Marşı'dır. İşte, öğrendiniz! Bilmeyenlere de öğretiniz! Hepinizin öğrenip söylemesi bir ödevdir!

Paşa, sonra, sevinçle oradan ayrıldı.

İşte, ikinci Onuncu Yıl Marşı'nı besteleyen müzisyen, bu Zeki idi. Paşa, onun etkisinden kolayca kurtulamazdı. Şimdi, Zeki'nin karşısına hiç de hesapta bulunmayan bir rakip dikilmişti. Cemal Reşit Rey'in, salt, bir plağı vardı. Oysa, öbür yanda Zeki'nin elinde ağır makineli tüfek bölüğüne benzeyen koskoca bir orkestra ile bir de Müzik Öğretmen Okulu Korosu vardı. Bu ağırlık, bir plağı kolayca çiğneyip geçebilirdi. Bu yüzden, gerek Recep Peker, gerekse onun başına bu belayı açmış olan Münir Hayri, kaygı içinde yüzüyordu. Gerçi, bir şeytanlık düşünülmüşse de Gazi'nin, bu şeytanlığı yutup yutmayacağı bilinemezdi. Otuz bin plağın parasını ödemek söz konusu olunca, iş, kıyasıya bir savaş hilesi bulmaya dökülmüştü. Paşa, her iki besteyi de o akşam dinleyecek, ona göre kazanan belli olacaktı. Gazi'nin kafasında, Zeki'nin iri gövdesi, ak saçlı kocaman, anlamlı başı, kırmızı yüzü bir zafer heykeli gibi yer alıyordu. Bakalım, ne olacaktı?

Paşa, ilkin Cemal Reşit'in plağını dinleyip sonra, Zeki Bey marşına geçmeye hazırlanıyordu. Ancak, bu sırada Münir Hayri'nin şeytanları, mizanseni kendi düşüncelerine göre ayarlamak-

ta ivedi davranarak, Paşa'ya ilkin Zeki'nin marşını dinlettiler. Müzik Öğretmen Okulu Korosu, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nın eşliğinde Zeki'nin gerçekten çok güzel marşını dört sesle söyledi. Paşa'nın büyük bir doygunluk içinde gülümsediği görülüyordu. İstiklâl Marşı'nın yaratıcısı, burada da kendini göstermişti. Kefenin gözündeki bu ağırlığı her ağırlık kolayca havaya kaldıramazdı. Paşa'nın etkilendiğini gören şeytanlar, biraz dinlenmesini istediler. Geçecek zaman, bu etkinin azalmasını sağlayabilirdi.

Biraz sonra, öbür marşın dinlenmesine sıra geldiğinde, Münir Hayri, plağın balkondan dinleneceğini söyledi. Paşa, çok şaşırdı. O da ne demekti? Yine de isteneni yaparak, çağrılılarla balkona çıktı:

— Olur; buyurun, balkona! dedi.

Sahneleme, sessizce, habersizce yapılmıştı. Paşa'yla adamlarının balkona çıkmasıyla balkonun altına sıralanmış olan bütün Muhafız Alayı ile bandonun hep birden geceye dalga dalga yayılan gür ve etkileyici sesi top gibi gürledi:

«Çıktık açık alınla on yılda her savaştan
On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan.»

Ankara'nın dingin, sessiz gecesi, şimdiye dek böyle coşkun ve etkileyici bir ses işitmemiş gibiydi. Gözleri, Paşa'nın yüzünden hiç ayrılmayan Münir Hayri'nin şeytanları, onun sarı kirpiklerinde toplanmaya başlayan yaşları görünce sevinçten yerlerinde tepinmeye başladılar.

Marş bittiğinde, bunu Paşa'nın yanı başında dinleyen Zeki de bitmişti. O da Paşa'nın gözlerindeki yaşları görmüştü.

Paşa, sınav bittikten sonra, düşüncesini açıkça söyledi:

— Zeki Bey'in marşı çok güzel. Ne var ki bunu herkes kolayca söyleyebilecektir. Hem de çok etkili. Cemal Bey'in marşı sürülecektir.

Ertesi gün. Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker, Münir Hayri'yi bürosuna çağırdı. Yuvarlak, etli, kırmızı yüzünde bir sevinç tülü dalgalanıyordu:

— Bu marş değiştirilseydi, ben istifa edecektim! dedi.

29 Ekim 1933 günü, biraz serin olmakla birlikte güneşli, güzel bir bozkır günüydü. Türkiye, Onuncu Yılı kutlamak uğruna günlerden beri hazırlanmıştı. Türkiye'nin on yılı savaşsız geçtiğinden, hemen herkes sevinçliydi. Vaktiyle, bu talihsiz ülkenin iki üç yıl bile savaşsız kalmayacağına öyle inanılmıştı ki şimdi, bu on yılın nasıl olup da savaşsız geçtiğine, kimse inanamıyordu. Bütün Türkiye'nin sevinerek hazırlandığı bu törenler gününe bir tek yorgun olarak giden, Gazi idi, denilebilirdi. Belki de yakında başlayacak olan korkunç siroz hastalığının ilk belirtisiz izleri gizli canavarlar gibi dokular arasında dolaşıyor, ona anlamı bilinmez bir yorgunluk ve yaşam bıkkınlığı veriyordu.

Onuncu yılı simgeleyen anlı şanlı bir nutuk vermesi kendisine duyurulduğunda, buna hiç de hazırlıklı olmadığı görüldü. Baş gazetecisi olan Falih Rıfkı Atay ise, bunun üzerinde direndi. Birlikte düşünerek bir nutuk hazırladılar.

Paşa, Falih Rıfkı ile hazırladığı nutku, eşine dostuna okuyarak, onların düşüncesini soruyordu. Genel Sekreter Hikmet Bayur, bir sabah odasına girdiğinde, ince keten gömleğiyle divana bağdaş kurmuş kahvesini içiyordu. Bayur'un geldiğini görünce, hemen sedirin üzerinde duran nutkun müsveddelerini alarak, ona:

— Dur, sana da Onuncu Yıl Nutku'nu okuyayım! Hele, bir dinle! Maarif Vekili olmadan önce bunu dinleyiver! Sonra, vaktin olmaz! dedi.

Sonra, Türk Ulusu'na söz vermelerle, iyimserliklerle dopdolu olan nutku biraz Rumeli diyalektine çalan sözleriyle okudu.

Paşa'nın nutku, Türk'ün geleceğinin parlaklığından söz ederken «Bütün bu işler gerçekleştiğinde, beni unutmayınız!» diyordu. Bu söz, Hikmet Bayur'a çok acı geldi. Sanki, Paşa, bir vasiyetname yazıyor gibiydi. Kim bilir, belki de Paşa, gizliden gizliye, pek belli belirsiz gelen hastalık sinyallerini ruhunun kulaklarıyla duyuyor, kendisini sevenleri uyarmak istiyordu. Ancak, yeni Milli Eğitim Bakanı adayı, bu sözün nutuktan çıkarılmasını diledi; nedenini de şöyle açıkladı:

— Beni unutmayınız, sözünü nutuktan çıkarınız! Şundan ki bu, ayrılmaya hazırlanmış gibi bir duygu uyandırıyor.

Paşa, bunun üzerine şöyle bir düşündü. Bu sözü nutuktan çıkardı. Paşa, belleği oldukça zayıfladığından, bu nutku kâğıttan okumak üzere de hazırladı. Eski koşu yerindeki, derme çatma, tribünler onarılmış, sabahın erken saatlerinde, Türkiye'nin her yanından gelen izcilerle meslek örgütleri delegeleri, Ankara yöresinin Seymen Örgütü, bütün yöredeki Ordu Birlikleri, gıcır gıcır giynekleri, gereçleriyle hazırlanmış, koşu alanının çevresinde dizilmiş, saf tutmuştu. Gazi, törensel giynekleri içinde göründüğünde, sağında ve solunda iki çok önemli yabancının yer aldığını gördü. Sovyet Rusya Yüksek Prezidyum Başkanı Cumhurbaşkanı Varoşilof Paşa'nın sağında, Sovyet Devrimi'nin en büyük askerlerinden biri olan Budyenni de solunda yer almıştı. Bütün yabancı devlet Elçileri de trübündeki yerlerini almış, ilgiyle töreni beklemekteydiler.

Tören, Cumhurbaşkanlığı Bandosu'nun İstiklâl Marşı'nı çalmasıyla başladı. On binlerce kişi, buna katıldı. Sonra, yine on binlerce kişi, Onuncu Yıl Marşı'nı söyledi. Askerlerin ve öğrencilerin sesleri, insanın damarlarındaki kanı coşturan bir gürlükte göklere yükseldi. Sıra, Cumhurbaşkanı'nın, Onuncu Yıl Nutku'nu söylemesine gelmişti. On binlerce kişinin gözü, karşıdaki tribünde kara protokol giyneği içinde bir biblo gibi görünen Gazi'ye dikilmişti. Hoparlör, birden tarihin derinliklerinden gelir gibi fışkıran boğuk sesi dalga dalga çevreye yaydı. On binlerce kişi, ilk kez, bir efsane kahramanı olarak düşündüğü adamın sesini de işitmiş oldu. Gazi, günlerdir elinde dolaşıp duran kâğıtlardan Onuncu Yıl Nutku'nu şöylece okudu:

— Türk Ulusu!

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na başladığımızın on beşinci yılındayız. Bugün, Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Yurttaşlarım!

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bundaki başarıyı Türk Ulusu'nun ve onun değerli ordusunun bir ve birlikte olarak dirençlice yürütmesine borçluyuz.

Ne var ki yaptıklarımızı hiçbir zaman yeterli görmeyiz. Şundan ki daha çok ve daha büyük işler yapmak zorunda, kararlılığındayız. Yurdumuzu yeryüzünün en bayındır ve en uygar ülkeleri düzeyine çıkaracağız. Ulusumuzu en geniş refah, araç ve kaynaklarına sahip kılacağız. Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız.

Bu yüzden, bizce zaman ölçüsü, geçmiş yüzyılların gevşetici düşünüşüne göre değil, yüzyılımızın hız ve devinim kavramına göre düşünülmelidir. Geçen zamana göre daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunu da başaracağımızdan kuşkum yoktur. Şundan ki Türk Ulusu'nun karakteri yüksektir. Türk Ulusu çalışkandır. Türk Ulusu zekidir. Şundan ki Türk Ulusu ulusal birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve şundan ki Türk Ulusu'nun yürümekte olduğu ilerleyiş ve uygarlık yolunda, elinde, kafasında tuttuğu meşale olumlu bilimdir. Şunu da önemle belirtmeliyim ki yüksek bir insan toplumu olan Türk Ulusu'nun bir tarih niteliği de güzel sanatları sevmek, onda yükselmektir. Bundan dolayıdır ki ulusumuzun yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan zekâsını, bilime bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, ulusal birlik duygusunu, süreklice ve her türlü araç ve önlemlerle besleyerek geliştirmek, ulusal ülkümüzdür.

Türk Ulusu'na çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün insanlığa gerçek erincin sağlanması yolunda, kendine düşen uygar ödevi yapmakta başarıya ulaştıracaktır.

Büyük Türk Ulusu! On beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde başarı sözü veren çok sözlerimi işittin. Mutluyum ki bu sözlerimin hiçbirinde, ulusumuzun, benim üstüme olan güvenini sarsacak bir başarısızlığa uğramadım.

Bugün, özdeş inanç ve kesinlikle söylüyorum ki ulusal ülküyü eksiksiz bir bütünlükle yürütmekte olan Türk Ulusu'nun büyük ulus olduğunu bütün uygar dünya, az zamanda, bir kez daha tanıyacaktır.

Asla, kuşkum yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük uygar niteliği ve büyük uygar yeteneği, bundan sonraki gelişmesiyle, geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır!

Türk Ulusu, ölümsüzlüğe akıp giden her on yılda, bu büyük ulus bayramını daha büyük onurlarla, mutluluklarla, erinç ve bolluk içinde kutlamanızı, gönülden dilerim!

Ne mutlu Türk'üm diyene!

Nutuk bitince her yandan gök gürültüsüne benzeyen «Yaşasın!»lar yükseldi. Sonra, asker geçmeye başladı. Geniş saflarla geçen Mehmetçiklerin başları üzerinden avcı ve bombardıman uçakları da alçaktan uçarak geçmeye başladı. Yerde piyadeler, Gazi'nin önünden geçerken sert bir biçimde hızla başlarını ona çeviriyor, onun saçları dökülmüş büyük başını, sarışın yüzünü şimşek hızıyla görerek uzaklaşıyorlardı. Sonra, zırhlı araçlar, zayıf kadrolarıyla geçmeye başladı.

Batının bütün temsilcileri, özellikle, Mussolini'nin yeni emperyalizmini temsil eden İtalyan Büyükelçisi, bu zayıf, eksik ve derme çatma gibi görünen savaş araçlarını, dudaklarındaki küçümseyen gülümsemelerle seyrediyorlardı. Ordu birlikleri geçip gittikten sonra, izci takımları geçmeye başlamıştı ki İtalyan Büyükelçisi, yanı başındaki Sovyet Büyükelçisi'ne, başkalarına da işittirircesine, ordunun eksik kadrolarını anlatmak isteyerek:

— Gerisi nerde? diye Fransızca sordu.

Sovyet Büyükelçisi ona şu yanıtı verdi:

— Moskova'da!

1926'dan beri Mussolini, durmadan Anadolu ile Türkiye lokmasıyla uğraşıp duruyordu. Eski Roma İmparatorluğu'nun bir ara Anadolu'da egemen olmasını bir hak bilen Mussolini, burayı yine ele geçirmeyi kafasına koymuştu. Ancak, Gazi'nin, bir kez daha çizmelerini giyeceğini bildiğinden, bu sözün Mustafa Kemal'in ağzından çıktığını da işittiğinden, umudu kırıktı. Yine de Afrika'nın zayıf ülkelerinden birini, şimdiye dek sömürge olmaktan, nasıl olmuşsa, kurtulmuş birini şavullayıp orası için hazırlık yaptığı sırada, erek Türkiye imişcesine konuşmalar yapıyor, Anadolu'da can veren yüz binlerce Yunanlı'nın serüvenini bilen İtalyan askerlerinin canını sıkıyordu. Hiçbiri, Mustafa Kemal'in çizmeleri altında ezilmek istemiyordu. Müzik, sanat ve

aşk ulusu, diye ün kazanmış bu yumuşak doğalı tatlı İtalyan Ulusu'nu, eski halklar arası köle yığınlarının torunları olan bu ezilmiş sanatçı halk yığınlarını haksız bir savaşa sürmek, hele, Mustafa Kemal'e karşı savaşa sürmek, çok zordu. Diktatör'ün bütün prestijini tuz buz edecek kayalıklar, Anadolu'da beklemekteydi. Mustafa Kemal de «Makarnacı,» dediği bu batı ülkesi çocuklarının kendisine karşı dövüşmek istemediklerini yakından biliyordu. Bunu Mussolini de biliyordu. Ele geçirmeye hazırlandığı Haile Selâsiye'nin ülkesini gözlerden saklamak uğruna sık sık Antalya kıyılarının güzelliğinden söz ediyordu.

Gazi'nin Onuncu Yıl Nutku, bütün Türkiye'nin umutsuz aydınları üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Çıkarılan büyük af da birçok yarayı sarmış, ülkeye görece bir ferahlık getirmişti. Hele, Onuncu Yıl Marşı, çoluk çocuğun ağzına düşmüş, her yanda söyleniyordu. Onuncu yıldönümü töreninden sonra, akşamüstü, Çankaya'da çok büyük bir şölen hazırlandı. Bunun bu kerte büyük oluşunun nedeni belliydi: Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Mareşal Varoşilof'la, Mareşal Budyenni sofranın baş konuklarıydı. Her iki konuk da sofrada parlak asker üniformalarıyla yerlerini aldı. Onların, onuncu yıldönümünü onurlandırmalarının bir nedeni de şuydu: Başbakan İsmet Paşa, birçok Türk aydınını arkasına takıp Halk Partisi'nin Genel Sekreteri'ni de yanına alarak çağrılı konuk biçiminde Sovyet Rusya'ya gitmişler, yeni sosyalist uygarlığın ana çizgilerini görerek dönmüşler, onlar da Sovyetler'in en büyük adamlarını Onuncu Yıl Töreni'ne çağırmışlardı. Varoşilof'la Budyenni'nin törende bulunuşu, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı da dile getirmiş, özellikle, o zaman Sovyetler'in, batı emperyalizmine karşı savaş verirken Türkiye'nin yanı başında yer alışı, Mussolini'ye bir kez daha hatırlatılmak istenmişti. Şimdi, Gazi'nin sağında ve solunda yer alarak Türk bağımsızlığı onuruna kadeh kaldırıp su gibi votka içen her iki büyük rütbeli asker ve devlet adamı, bir kez daha batı emperyalizminin yeni temsilcisi Mussolini'ye karşı birlikte Sovyet Rusya'nın verdiği gözdağı gibi dikiliyorlardı.

Daha çok törensel ülke işlerinden falan söz ediliyor, her iki komşu da bunlara katılıyordu. Özellikle Varoşilof, Gazi'den sonra, karşısındaki İsmet Paşa'ya değer vereceğine, Genel Sekreter olduğunu bildiği Recep Peker'e ünlüyordu. Onu, Sovyet diktatörü Stalin'le eşit tutuyordu. Büyük Ruslara votkayı dayayan sofranın büyükleri, daha çok günün izlenimlerinden söz etmeyi yeğ tutuyorlardı. Onuncu Yıl Nutku, en çok üzerinde durulan coşturucu öğelerden biriydi. Bunu öven öveneydi. Ulusun kanına yepyeni bir aşı olmuştu. Paşa, bu sırada kendisine ilgiyle bakan yakınlarından bir kadına şöyle dedi:

— Çocuğum; bilmiş olasın ki bana bu nutku söyleten şu arkadaştır!

Bunu söylerken, sarışın, yakışıklı bir adam olan kendi gazetecisi Falih Rıfkı Atay'ı gösterdi. Falih Rıfkı Atay, İsmet Paşa'nın yanında Moskova'ya çağırılan, orada iyice ağırlandıktan sonra Türkiye'ye döndüğünde, «*Sovyet Rusya,*» diye yansız koskoca bir kitap yazan adamdı. Varoşilof ve Budyenni ile de oradan tanışıyordu. İki büyük Sovyet adamının hazır bulunduğu şölende elli dört kişi yer almıştı. Yemek masası bile daha önceden hazırlanmıştı: Bu kocaman masa, Viyanalı ünlü bir ustaya yaptırılmıştı. Masa, birkaç parçadan yapılmıştı. Hepsi birbirine eklenince Gazi anlamına gelen, «G», harfi oluşuyordu. Yemek çok neşeli bir gidiş almıştı. Sofrada kuş sütünden başka her şey vardı. Türkiye'nin herhangi bir sorunundan söz açılınca, Varoşilof durmadan:

— Recep Peker yapar; Recep Peker eder! deyip duruyordu.

Bu da Gazi'yi bayağı kızdırıyordu. Paşa, Genel Sekreter deyince Rusya'daki Stalin'in mevkiinin düşünüldüğünü; böylece Recep Peker'in kendisinden de üstün bir güç sahibi olarak ele alındığını görerek bayağı çileden çıkıyordu. Paşa, Varoşilof'un bu yanılgısından biricik bilgi sahibi olan kişiydi. Stalin yönetiminin bizde bulunmadığını yüksek Prezidyum Başkanı'na göstermeyi kafasına koyarak, bir gizli işaretle şöleni durdurdu.

Servis yapan uşaklar birer kenara çekildi. Gazi, başı çekerek ayağa kalktı, hazırlanmak üzere sofradan uzaklaşırken, Varoşi-

lof'un koluna girdi. Budyenni de yanı başlarında ilerlemeye başladı. Tercüman, Varoşilof'la Budyenni'ye programa göre, Halkevi Balosu'na gidileceğini söyledi. Paşa, konukları, yine otomobilde sağına ve soluna oturtarak, Köşk'ten ayrıldı. Halkevi'ni onurlandırdıklarında, balo çoktan başlamıştı. Kadınlarla erkeklerin kılıkları göz kamaştırıcıydı. Dans ediliyordu. Paşa'nın gelişiyle, her yer sütliman oldu. Sesler kesildi. Yüzlerce kişinin, her zaman bir araya gelmeyecek olan bu pek az görülen tabloyu seyretmek üzere gözleri dört açıldı. Paşa, kendi oturmadığı gibi konukları da oturtmadı. Salonda, ayakta dikilerek söyleştiler. Gazi, durumu öyle bilinçli yönetiyordu ki Türkiye'de, kendisinden başka hiçbir Egemen'in sözünün geçemeyeceğini, böylece konukların, özellikle Varoşilof'un kafasına sokmak istiyordu.

Sovyet Rusya'da ancak Stalin'in yapabileceği kendi başına buyruk davranışları ardı ardına yaparak, bunu anlatmaya kararlıydı. Paşa, konukları bir süre böyle ayakta tuttuktan sonra, kendisiyle konuklara ayrılan yere doğru yöneldi. Yine Varoşilof'un koluna girerek, onu yerine götürdü. Bir süre de burada çene çaldılar. Sonra, gerek konuklar, gerekse Paşa, özel olarak çaldırılan vals havasına uyarak, salonda güzel danslar yaptılar. Paşa, eskiden beri danslar içinde en çok sevdiği valsi bütün coşkunluğuyla yaparak, bütün dikkatleri üzerinde toplamayı başardı.

Halkevi'nde bir süre vakit geçirdikten sonra, yine başı çeken Paşa, konuklarını da arkasına takarak, Orduevi'ndeki baloya götürdü. Büyük eğlence buradaydı. Varoşilof'la Budyenni'yi burada askerce, zengin, parlak bir balo bekliyordu. Türk Ordusu'nun bütün parlak Subayları, Komutanları pırıl pırıl üniformalarıyla onları karşıladılar. Dostlukları Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda denenmiş olan iki parlak asker, Sovyetler Birliği kahramanı, ünlerine yaraşan bir törenle karşılandılar. Şölen, burada, eşi menendi bulunmayan bir zenginlikle sürdü. Yine şampanyalar, votkalar, arslan sütleri gırla gitti. Herkes öyle içkili, öyle keyifli, iyimserdi ki sanki yeryüzünün en güzel, en dost gecesi, bu gece, Orduevi'nin kocaman salonuna inmiş gibiydi. Herkes, iliklerine dek içki doluydu.

Gecenin saat üçüne doğru, eğlence büsbütün hızlandı. Durumun kıvama geldiğini anlayan Gazi, Subaylara gizlice bir buyruk verdi: Yaşlı, genç Subaylar, Varoşilof'la Budyenni'yi elleri üzerine alarak salonda gezdirmeye başladılar. Bir yandan, «Mavi Tuna», vals müziği çalıyor, bir yandan Gazi, rastgele bir kadınla uçarcasına vals yapıyor, bir yandan da dalgalanıp duran geniş salonda Sovyet Mareşallerini elleri üstünde saygıyla yükselten Subaylar, bu valse katılıyor, iki yüksek konuğa böylece vals yaptırıyorlardı. Alkışlar, salonu yıkıyordu. Komşu Mareşallerin omuzlar üzerinde gezip durmasından esinlenen, coşan birçok Subay da Paşa'yı omuzlara kaldırıp havada vals yaptırmak hevesine kapıldılarsa da elleri havada kaldı. Paşa, buna karşı durdu. Sonra, bıyık altından gülümseyerek eliyle İsmet Paşa'yı gösterdi. Bu işareti alan bir yığın Subay, İsmet Paşa'nın üstüne atılıp bir iki saniye içinde havalandırdılar. Üç kişinin salonda omuzlarda gezdirilişi, valsin sonuna dek sürdü.

Vals bittikten sonra, bütün Subaylar, Paşa'yla konukların yöresinde toplandı. Konuklar, Paşa'dan birtakım şeyler öğrenmek istiyorlardı. Gelişlerinin nedeni de buydu. Paşa, onların bu önceden tasarlanmış planlarını hemen anlayarak yan çizdi. Varoşilof'un, siyasal amaçlar güden sorusuna şu yanıtı verdi:

— Biz, asker insanlarız. Siyasete usumuz ermez. Siyaseti siviller konuşsun.

Varoşilof, Paşa'nın bu siyasal konuşmadan yılan görmüşcesine kaçtığını görünce, sustu. Ondan sonra, durmadan önündeki votka kadehleriyle konuştu.

Gazi, bu gece, büyük konuklarla durmadan kadeh tokuşturmuş, iyice yüklenmişti. Yine de kocaman salonda bir sinek uçsa onun vızıltısını işitebilecek, onun uçuşunu görebilecek durumdaydı. Bu sırada bir kez, dikkatinin odağına düşmüş olan Recep Peker, bir türlü oradan kurtulamıyordu. Parti Genel Sekreteri olan bu adamın gizli, açık niyetleri üstüne birçok şey biliyordu. Küçük zekâsına bakmadan büyük tutkularla sarmaş dolaş olduğunu da biliyordu. Sonra, batıdan esmeye başlayan Nazi rüzgârlarıyla de serinlemeye başladığı görülüyor, Parti'nin içinde bir

Nazi disiplini kurmaya çalıştığı da gözden kaçmıyordu. Sonra, Türkiye'de Nazi gençliği tipinde örgütler kurulması uğruna da düşün yürüttüğü biliniyordu. Türkçesi, Recep Peker, batıda bir deccal gibi gelişen Hitler'in hayranıydı.

Vaktiyle Rusya'da, Lenin'in ölümü büyük bir sorun yaratmış, hiç önem verilmeyerek salt bir avunç payı olarak Stalin'e verilen Parti Genel Sekreterliği görevi, onun bütün siyasal gücü ele geçirmesine yol açmış, ortalığı şaşkına çevirmişti. Recep Peker de bunu biliyor, kendisini, simgesel bir güç olarak Paşa'dan sonra Türkiye'nin en büyük ikinci adamı olarak benimsetmek uğruna ilginç eylemler sürdürüyordu. Ortalık tozdan dumandan görülmediğinden, bir de Peker'in orta halli zekâsından kuşkulanmak kimsenin usundan geçmediğinden, şimdiye dek, bu tombalak adam, bol yeşil vitamin alarak tırmandığı yere yerleşip kalmış, sonra oradan daha yüksek doruklara sık sık göz atmaya, oralara doğru basamaklar oymaya başlamıştı. Ancak, bu akşam, Varoşilof'un ona verdiği özel değer, Paşa'nın gözlerini açmış, hemen Stalin-Troçki çekişmesini anmış, Parti Genel Sekreteri'ni sıkı bir göz hapsine almıştı.

İşte, bu yeni görüş açısından Genel Sekreter'in katmerli ensesini, kocaman gövdesini ikide bir gözleriyle izleyip dururken, birdenbire ilginç bir olayla karşılaşmıştı: Recep Peker, sandalyesinde oturan General İzzettin Çalışlar'ın gerdanını gıdıklıyordu. Gazi, birdenbire, uyanmıştı. Deminden beri salonda dolaşarak şunun bunun sakalına türlü taraklar vuran Recep Peker, en sonra, General'in arkasında durmuş, gülerek onu gıdıklamaya başlamıştı. Kendi eline Yüzbaşı olarak gelen, orada uzun süre Karargâh Kâtip'i olarak çalışan Recep, demek ki haddini çoktan aşmıştı. Gazi, Recep'in bu durumuna iyice takmıştı. Bunda, bir tehlike belirtisi görmüştü. Gazi, ertesi gün uykudan uyanır uyanmaz, ilk iş olarak, hemen, Başbakan İsmet'i çağırttı:

— Recep Peker'in dün gece yaptığını gördünüz mü? Bir Yüzbaşı Efendisi olan Recep Peker, nasıl olur da bir Paşa'nın yüzünü okşar?! dedi.

Sonra, Recep Peker'in, kendisine yaraşmayan bu yerden uzaklaştırılmasını, buyurdu. İsmet Paşa, Parti Genel Sekreterliği'ni kaldırıp partiyi doğrudan doğruya Başbakanlığa bağladı. Recep Peker'in ünlü çekilişinin nedeni, işte buydu.

Paşa, onuncu yıldönümünü coşkunlukla kutlayan kuruluşları, buralarda verilen baloları falan onurlandırdıktan sonra, Halkevi'ne uğradı. Orada, folklor ekiplerince gösteriler düzenlendiği gibi kendi kılıklarıyla köylüler, davul zurnalar, Ankara'nın yerli zeybeği olan Seymenler de getirilmiş, bütün bir halk gecesi yaratılmaya çalışılmıştı. Seymen denen Ankara efeleri, çok eski halk geleneğinden geliyorlardı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başında, Mustafa Kemal, Sivas, Kayseri ve Kırşehir yoluyla Ankara'ya geldiğinde Çankaya sırtlarından kente inmiş, bu Seymenlerce karşılanmıştı. Gazi, bu yüzden, onları çok seviyordu. Sahnede onların Zeybeğini bir süre severek seyretti. Sonra, kalkıp Çankaya'ya döndü. Eski yiğit Seymenlerini andı. Hemen hepsinin Çankaya'ya götürülmesini buyurdu. Efeler, oraya varınca, Paşa'nın sofrasına buyur edildiler. Varoşilof'la Budyenni onuruna yaptırdığı yüz elli kişilik masanın başına sıralanan Efeler, Paşa'nın sunduğu içkilerle büsbütün kendilerinden geçip coştular. Kalkıp salonda zeybeklerini oynadılar, bağırıp çağırdılar, naralar attılar. Paşa da ara sıra coşarak ayağa fırlıyor, onların oyununa katılır gibi yapıyor, onları büsbütün coşturuyordu. Efeler, bu gece yaşamlarının en güzel gecesini geçirdiklerini biliyor, buna göre en son becerilerini göstermeye, bu geceden kâm almaya çalışıyorlardı. Efeler, coşkunlukla hoplayıp sıçrar, naralar patlatırken, Paşa, birdenbire, uzun boylu, yakışıklı, genç birinin yanında durdu. Elini efenin omuzuna koyarak, şöyle sordu:

— Efe! Sen benim için ne yapabilirsin?

— Her şey!

— Örneğin?

— Senin uğruna ölürüm!

Salonda bütün gürültüler dinmişti. Herkesin gözleri Paşa'nın, sonra genç Efe'nin üzerindeydi. Herkes, bayağı, soluk almaktan korkuyordu.

Paşa, kendisine dikilen gözlerde gözlerini şöyle bir gezdirdikten sonra, yine Efe'ye dönerek şöyle sordu:

— Efe! Sözlerinde içten misin?

— Buyruk sizindir, Paşam!

Bunun üzerine Paşa yere çömelerek elini dizinin üzerine koyarak:

— Koy, başını buraya! diye buyurdu.

Efe, başını Paşa'nın dizine koydu. Hemen kulağının dibinde soğuk bir demirin değişini duydu: Bu, Paşa'nın elindeki tabancanın namlusuydu. Efe, başını çevirerek Paşa'nın elindeki tabancayı gördü. Ancak, kılını kıpırdatmadan yine eski durumunu aldı. Genç Efe'yle birlikte bütün konuklar, Efe'nin kurban edilmek durumunda olduğunu görmüşlerdi. Şimdi, bütün gözler, genç Efe'nin ensesine dayanmış olan tabancanın namlusundaydı. Bu bunalımlı anda, hiç kimse nasıl olduğunu bilmeden tabanca patladı. Gerçek mermi döşemeyi delerek geçip gitti. Bunun bir şaka olduğunu sanan bütün konuklar, tabancanın çıkardığı korkunç sesle gözlerini yumarak, dramı görmek istemediler. Paşa, kaşla göz arasında namluyu bir iki santim kaydırmış, mermiye aşağılara doğru serbestçe yol vermişti. Ancak, beti benzi atan konuklar, genç Efe'nin başının sapasağlam, Paşa'nın dizinde durduğunu görünce, şöyle bir gözlerini ovuşturdular. Paşa, Efe'nin güzel başını dizinden kaldırdı. Alnından öptü. Kendisiyle büyük tehlike atlattığını bildikleri Efe'ye merakla bakan konuklara şöyle dedi:

— İşte, ben Anadolu Savaşı'nı bunlarla, böyle canlarını esirgemeyenlerle kazandım! dedi.

Yalnız, dikkatle bakanlar, genç Efe'nin betinin benzinin de kendilerininki gibi atmış olduğunu gördüler.

Onuncu Yıl onuruna Ankara Ziraat Bankası merkezinde büyük bir balo veriliyordu. Çok kalabalık bir çağrılı yığını büfelerde bedava yiyip içiyor, cazın çaldığı oynak havalara kapılarak ortadaki geniş holde dans ediyor, eğleniyordu. Bunlar arasında yüzlerce Mebus, yüksek memur, tüccar vardı. Saat 22'ye dek çılgınca yiyip içerek eğlenen bu kadınlı erkekli kalabalık, birdenbire dalgalanışını durdurdu:

— Gazi geliyor! sesleri üzerine herkes olduğu yerde taş kesilerek gözlerini kapıya dikti.

Gazi, içeri girerken neşeli kalabalık onu karşılamaya koştu. Gazi, her zamanki yaranıyla, Âfet'in, Ruşen Eşref'in ortasında yüzündeki geniş gülümseyişle salona girdi. Salonda büyük bir alkış koptu. Paşa, kendisine açılan insan duvarlı koridordan ağır ağır ilerliyor, kendisini alkışlayanları şapkasını havaya kaldırarak selâmlıyordu. Caz susmuş, dans durmuş, kaynaşmanın ardı arkası kesilmişse de içkili halk, içten içe kaynayarak Gazi'nin gelişiyle mutluluğuna ayrıca mutluluk katmak istiyor, bunu da ona göstermek istiyordu. Coşkun kimi genç adamlar, buranın bir eğlence yeri olduğunu unutarak, Paşa'nın onuruna nutuklar çekmeye başladılar. Kimi hatipler, sandalyelerin üzerine çıkarak konuşuyor, lafı uzattıkça uzatıyor, hiç güncel olmayan konulara kaçıyor, geceyi tatsız bir yana sürüklüyorlardı.

Gazi, bu hatiplere sinirlendi, geceyi kendi istediği konulara çekmek üzere davrandı:

— Bu, böyle olmaz! dedi. Herkes söylüyor, sözler birbirine karışıyor. İçinizden birini seçin de konuşmak isteyenlere sırayla, o söz versin.

Çevreden:

— Sizi, sizi seçtik! diye bağrıştılar.

— Öyleyse, açılın; meydanı boş bırakın!

Gazi'nin bu buyruğu sonucunda kalabalık geri çekilip onun çevresini boşalttı. Bu sırada, becerikli kişiler, açılan yere bir kürsü uydurdular. Gazi, söz almak isteyenlerin el kaldırmasını istedi. İlk el kaldıran bir genç adamı kürsüye çağırdı. Bu, Ziraat Bankası memurlarından biriydi. Böyle bir hatiplik fırsatını yaşamı boyunca ilk kez yakaladığını anlayan genç adam, milleti bıktırıncaya dek konuştu. En sonra, sözü Ziraat Bankası'na getirip onun reklamını yapmaya başladı. Bunu gören Gazi, daha çok dayanamadı:

— Yooo! Ziraat Bankası'nın hizmetlerini kimse yadsıyamazsa da bu kadar da değil! Bakın, bu kocaman Banka Sarayı'nın köylülerce yapıldığını hepimiz biliyoruz ama bu Banka'nın henüz bir tek köyü olsun böyle bayındır ve mutlu bir duruma getirdiğini görmedik.

Paşa'nın, bu eğlenceyi bir yenilip yutulmaz nutuklar gecesine çevirmek heveslisi kişileri bu sözlerle caydırmak, vazgeçirmek istediyse de kimi gençlerin bu dersi anlamadıkları görüldü. Ziraat Bankası memuru kürsüden inince birkaç genç adam daha konuşmak üzere el kaldırıp Gazi'nin gözlerinin içine bakmaya başladılar. Gazi, bunlardan birine daha söz verdi. Hemen sevinçle kürsüye fırlayan genç adam, şöyle yüksekten bir başlangıç yaptı:

— On dört milyon yurttaş adına sizlere ünlerken...

Gazi, oracıkta onun sözünü kesti:

— Hayır; o kadar az değil!

Genç adam, sayıyı biraz daha yükseltti:

— Yirmi beş milyon yurttaş!..

Gazi, bir kez daha onun sözünü kesti:

— O kadar da çok değil! Ancak!..

Gazi, ancak sözcüğünü söylerken genç adamı bırakıp halka döndü. Onlara şöyle ünledi:

— Ancak, bu genç çocuğa bütün ulus adına konuşmak yetkisiyle hakkını kim verdi?

Bunu işiten delikanlı, utanç içinde sıkılıp büzülerek kürsüden inerek, kös kös, uzaklaştı, kalabalığın arasına karışarak gözden yitti. Bu delikanlının başarısızlığından ders almamış görünen bir başkası, el kaldırarak, Paşa'dan söz istedi. Bu, ötekilerden daha genç biriydi. Genç adam, doğrudan doğruya Gazi'ye ünleyerek şöyle konuşmaya başladı:

— Sen, Türk Tarihinin en büyük adamısın! Geçmişten miras kalan bütün kötülükleri yıktın! Ulus sana minnettardır! Ancak, bir de bürokrasi denen belayı ortadan kaldırsaydın!..

Gazi, bu sözlerle saldırıya uğradığını anladı. Gözlerinde hiç de dostça olmayan şimşekler çaktı. Elini kaldırdı:

— Dur! diye bağırdı. Sonra, halka ünleyerek şunları ekledi:

— Yaşının küçüklüğü dolayısıyla hiçbir memurlukta bulunmadığı belli olan bu genç, görülüyor ki yakınma konusu yapmak istediği şeyin ne olduğunu bile bilmiyor. Bürokrasi demek, en sonra, devlet yönetimidir. Onun yakınmak istediği, ancak, adını bilmediği şey ise, Papörasi yani, kırtasiyeciliktir ki biz onu çoktan tarihe gömdük.

Türkiye'de genç adamın yakındığı kırtasiyecilik, gerçekten almış yürümüştü. Ancak, bunu, Paşa'ya benimsetmek olanaksızdı. O, Türkiye'nin büsbütün kırtasiyeden uzak, idealist kadrolarla yönetildiğine inanmıyorsa da bu tehlikeli konuyu böylece kestirip atmak zorunda kalmıştı. Delikanlı, yeni Türkiye'de gördüğü bozuklukların izlenimlerini belki ölünceye dek içinde korumaya kararlı olarak kürsüden inip utancından kıpkırmızı, uzaklaştı. Kalabalığa karıştı.

Son delikanlının yenilgisi bütün hatip amatörlerini yıldırmış olmakla birlikte, çakırkeyif genç bir Deniz Subayı söz istedi. Paşa, onun Subaylığına bağışlayarak söz verdi. Genç Subay, Türk gençliğinin kalbinin, yurt, ülke ve Gazi aşkıyla dolu olduğundan, söz etti. Bu övücü sözlerinin sonunda, gençliğin yüz üstü bırakılmış olduğunu söyledi. En sonra, sözü kendisine getirerek, çoktan hak ettiği halde terfi ettirilmemiş olduğundan, yakındı. Bu konuya gelinceye dek parlak sözler söyleyip kendini herkese, şöyle böyle, dinleten genç Subay, terfi işine gelince baltayı taşa vurdu. Buraya dek pusuda bekleyen Gazi, birdenbire sesini yükseltti:

— Sus! Asla gençliği yüz üstü bırakan yoktur! Elbette, bütün gençlerle teker teker uğraşamam! Ben, ancak, gençliğin başında bulunanlarla görüşürüm; her zaman görüşürüm. Baksana; Yüzbaşı'sın! Türkiye'de Yüzbaşı olmak için, orta, lise ve yüksek öğretim zorunluluğu olduğuna, bir de en azından on beş yıllık bir zaman, ondan sonra da yine yıllarca kıtada çalışmak gerektiğine göre, yaşın kaç ki Yüzbaşılığı az buluyorsun? Çocuk; şükret ki Yüzbaşı'sın!

DEVRİM TARİHİ'NDE YİTİK DOĞRULAR MI?

«Durumu yargılarken ve önlem düşünürken, acı da olsa, doğruyu görmekten bir an geri kalmamalıdır.»

Mustafa Kemal.

Gazi'nin kuşları, ona, eski dev rakibi Kâzım Karabekir Paşa'nın Ulusal Kurtuluş Savaşı üstüne kocaman bir kitap yazmış olduğunu bildirmiş, «*Nutuk*»'tan çok daha büyük olan bu kitabın büyük bir batarya ateş gücü taşıdığını da eklemişti. Bunu işiten Paşa, elbette, pirelendi! Bu büyük düşman kitabın okur karşısında yer alması, pek çok düşün karışıklığına yol açabilirdi. Kâzım Karabekir Paşa sindiği mevziiden dışarı çıkarılmalı, karanlıkta hazırlanması olanağını ortadan kaldırıp zararlı düşüncelerini daha tohumken yok etmeliydi. Gazi, saldırgan gazetecisi, Siirt Mebusu Mahmut'u çağırarak, gazetesinde (*Milliyet*), bu düşün suikastını açığa çıkarmak uğruna bir düzen almasını buyurdu. O da 14 Mart 1933, Salı günü «Ankaralının Defteri», adlı bir tefrika yayımlamaya başladı. Bu, bir düşün, ya da yaşam anlatımından çok kışkırtıcı bir öz taşıyordu. Bu tefrika, okuyuculara şu sözlerle tanıtılıyordu:

«Tarih yazgısı, Ankara'yı, Türk Devrimi'nin en önemli sahnesi yaptı. Ankara'nın kendine göre öyle esprileri, olayların içine gizlenmiş öyle özellikleri vardır ki Türk Devrimi'nin bütün anlamını anlayabilmek için, kesinlikle, bu inceliklere dalmak gerekir. Ankara, devrimlerimize o kerte karışmıştır. Elimizde bir Ankaralı'nın defteri var. Bu defterde, ulusal devrimin ilk günlerinden beri, olaylar günü gününe yazılmış, bunların içinde, Gazi'nin ilk günlere özgü eylemlerine, Meclis'te, dışarıda yürüttüğü politikanın özelliklerine, Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclislerinin içyüzüne, Millet kürsüsünde, koridorlardaki olumlu, olumsuz çalışmalara, cephe yaşamına, ilk günlerin türlü türlü düşünüşleriyle anlayışlarına; kısaca, Ankara'nın genel, özel yaşamına değgin, bugüne dek işitilmemiş pek ilginç izlenimler var. Devrim Tarihi'-

nin karanlıklarda kalmış birçok noktaları var. Bunları aydınlatacak ışığı, bu noktalarda bulacaksınız.

İşin bir de şu yanı var: '*Ankaralının Defteri*''ndeki bu izlenimleri okuduktan sonra, kafalarımızda kimi putlar, belleğimizi dolduran birtakım kanılar, kesinlikle yıkılacak, parçalanacaktır. Şimdiye dek doğru bildiğimiz birçok şeylerin yalan olduğunu öğreneceğiz. Kafalarımızı dolduran yalan yanlış şeyler yerine, temiz doğruların geçmesinden sonra, Devrim Tahimizde doğrunun utkusunu görmek sevincini duymayacak yurttaş olur mu?»

Bütün sorun, Kâzım Karabekir Paşa'yı, büyük eski topu ile gizlendiği siperden çıkararak, modern batarya ateşleriye susturmak, yerle bir etmekti. Gazi, Türk tarihindeki yerinin ölümsüzleştiğini görmeden ölmek istemeyen, ölümsüzlük tohumları taşıdığına inanan bir adamdı. Hiç içki kullanmayan Kâzım Karabekir'in, kendisinden daha uzun yaşamak olasılığı her zaman vardı. Türk tarihindeki ölümsüz yerine göz diktiğini bildiği Erzurum Paşasının kendisini vurmak uğruna hazırladığı mermileri şimdiden çakar almaz duruma getirmek gerekmekteydi. Siirtli Mahmut, bilinmeyen bir kişinin günlüğü biçiminde yazdığı izlenimleri tatlı bir yem olarak hazırlayıp sunuyor, er geç, beklenen büyük balığın bu yeme takılarak demaske edileceğini biliyordu.

Kâzım Karabekir'i sığınağından çıkararak tuzağa düşürmek uğruna düzenlenen yazıların daha başlarında ilk başarı görüldü: Devrimin bütün başlangıçlarını altüst ederek hazırlanan tuzakta, Meclisi Mebusan Başkanı Avukat Celâlettin Arif'in, Erzurum'da, Ankara Hükümeti'ne karşı yapmış olduğu çıkış da vardı. Bu bölücülük işinde Kâzım Karabekir'in hiçbir ilişkisi olmadığı halde, o da bu olaya karıştırılıp ortak ediliyordu. Bu kötü amaçlı yazıları sığınağında sabırla okuyarak dişlerini gıcırdatmaktan başka elinden bir şey gelmeyen Erzurum Paşası, en sonra, eski askerlik yürekliliğini sıkı bir genel giyneği gibi giyerek sığınağından dışarı uğradı: *Milliyet Gazetesi*'ne bir yalanlama mektubu yazdı. Avcılar, ellerini ovuşturarak tüfeklerinin kapak takımına şöyle bir el attılar. Çankaya'da, ölümsüzlüğü üstüne en küçük tartışmaya göz yummak istemeyen mavi gözlü egemen, bu polemik saldırısını sonsuz bir dikkatle izliyor, Siirtli Mahmut'ça atılacak mermileri

boy boy hazırlıyordu. Gazi, Kâzım Karabekir'in mektubunu, daha müsvedde halinde okuyarak, onun neler yapmanın arkasında olduğunu hemen anladı: Demek ki Kâzım Karabekir de büyük devrim lokmasından pay istiyordu. Evet, bu mektup, gazetede yayımlanmalı, arkasından gelecek yaveleri de gördükten sonra ona gereken vuruşu vurmalıydı! Gazi'nin buyruğu üzerine yalanlama mektubu, *Milliyet Gazetesi*'ne girdi. Ancak, başına şöyle bir açıklama konmuştu:

«Epeydir süren 'Ankaralının Defteri' adlı tefrikamızın istediği bir yaprağında, Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'da çevirmek istediği, kişisel, rejyonal politika açıklanmıştı. Bir yazıda Kâzım Karabekir Paşa'nın da adı geçmişti. Bu defteri izleyenler anarlar ki bu yazıda Kâzım Karabekir Paşa'ya dokunan bir şey yoktu. Dün, eski Doğu Cephesi Komutanı Paşa'dan bir mektup aldık. Yanıt vermek hakkını tanıyan yasal zorluklardan çok, tarihin bilinmeyen yanlarını aydıntatmak kaygısıyla bu mektubu sütunlarımıza alıyoruz:

'Efendim, dünkü gazetenizin, 'Ankaralının Defteri,' adlı tefrikasındaki Celâlettin Arif Bey sorununu, bana ilişkin düşüncenizi okudum. Pek yanlıştır. Aradan on üç yıl geçtiği halde, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na değgin olayların şimdi bile doğruluğunu bilmediğim iki önemli nedeni vardır: Biri, yapanların şimdiye dek bir şey yazmamış olması; ikincisi, yazıcılarımızın da doğruyu öğrenmek uğruna bir şey sormamalarıdır.

Bu iki neden, uygarlıkla doğru karşısında önemli suçlardır ki azı, yapanların; çoğu da yazıcılarındır (yazarların). Suçu böylece böldükten sonra, bu olayın doğrusunu anlatayım: Celâlettin Arif Bey, Erzurum'a geldiğinde dış durum şu idi: Ermeniler katliamlarını sürdürerek Kars ve Ardahan illerindeki Türkleri bitiriyorlar, cephemize durmadan saldırıyorlar: 'Sivas'a, Kızılırmak'a!' diye bağırıyorlardı. Ne benim, ne de Dışişleri Bakanımızın başvurmaları iyi karşılık gördü. Bu durum, aylardan beri böyle sürüyordu. İç durum ise, Ankara bir türlü karşı davranışa müsaade etmiyor, böyle bir davranışın, ulusal felâketin başlangıcı olacağını sanıyordu. Giderek, bir aralık, batı ayaklanışlarını bastırmak

üzere, doğunun boşaltılmasına, birliklerimizi batıya aktarmaya bile kalkışmıştı. (Bu konudaki haberleşmemiz uzundur.)

Seferber durumda, sınır boylarındaki Tümenlerin yükü, doğu halkını, özellikle Erzurum'u eziyordu. İşte, böyle nazik bir zamanda. Millet Meclisi, İkinci Başkanı Adliye Bakanı da olan Celâlettin Arif Bey, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'le birlikte Erzurum'a geldi. Ben, bunların neden geldiklerini ya da gönderildiklerini bilmiyordum. Celâlettin Arif Bey'i de önceden tanımıyordum. Salt, Ulusal Hükümetimize karşı, halkın, ordunun, benim kişiliğimin sarsılmaz saygısını, sevgisini göstermek üzere Millet Meclisimizin bu İkinci Başkanı'na karşı pek parlak bir karşılama töreni yaptırdım. Celâlettin Arif Bey, ilk görüşmemizde, bana şu bilgiyi verdi: 'Ankara, Doğuda Genel Valilik yapılmasını, buna da sizin atanmanızı düşünüyor.'

Bu haber beni yeise düşürdü. Şundan ki ilk önce ben, daha bırakışma başlangıcında, ulusal bağımsızlığımızın ancak ulusal bir güçle kurtarılabileceğini, bunun da Erzurum'da yapılacak ulusal bir örgütle olabileceğini birçok kişiye, bu arada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine de Şişli'deki evlerinde söylemiş, kendilerini doğuya çağırmıştım.

Bu çağrının önemli bir nedeni de, benim büyük savaşın son evresinde doğuda başarılı devinimler yapmış olmaklığımdan, halkla, ordu ile karşılıklı güvene bağlılığımız, düşmanlarla da yine karşılıklı iyi tanışmaklığımız dolayısıyla, Ulusal Hükümetimizin temelini benim Erzurum'da kurabileceğime inancım vardı. Ancak, doğu durumunun, doğu deviniminin başka bir elde ters bir sonuç vermesini pek olası gördüğümden, ulusal eylemi başarısızlığa uğratmamak üzere, benim doğuda kalarak, kendilerinin batıya yönelmesini düşünüyordum.

İkincisi, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, henüz İstanbul'da iken, ben, doğuda işe başlamış, Erzurum Kongresi'yle ulusal çekirdeği hazırlamıştım. İki buçuk ay sonra Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle, önerilerim sımsıkı anlaşmış, böylece, ben doğuda, kendileri de batıdaki siyasetle eylemi yönetmeyi, ulusal planımız olarak saptamıştık.

Üç: Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıklayıncaya dek bu düşünde bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, bundan sonra, nedense, bu düşünlerinden vazgeçtiler. Ancak, kandırıcı birçok haberleşmelerim sonucu, yine, belli görevi bekliyordum.

Dört: Celâlettin Arif Bey'in getirdiği bilgilere göre, doğudaki kurtarıcı görevimden yoksun bırakılacaktım. Bunun, ulusal felâketin başlangıcı olacağı üstüne olan kanım ise, değişmemişti. Bunu, Celâlettin Arif Bey'e anlattım. Tasarlanan Genel Valiliğe benim değil, kendisinin atanmasının uygun olacağı üstüne düşüncemi o da benimsedi. Ben de Ankara'ya yazdım.

Önerimden sonra, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden aldığım şifrede, Celâlettin Arif Bey'in, Kolordu ambarlarında kötüye kullanma var, diye Kolordu Komutan Vekili Manastırlı Kâzım Bey'e (Dirik) saldırışını öğrendim. Celâlettin Arif Bey'e, silah ambarlarını gezdirdik; yanılgısını gösterdim.

İkinci bir şifre ile Ankara'ya durumu yazarak, düzelttim, Celâlettin Arif Bey'in, kimi anlatımlarıyla davranışlarından, temel amacının, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne karşı olduğunu sezdim. Hemen, Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e (İnönü) sordum: «Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle, Celâlettin Arif Bey'in arası nasıldır?' Aldığım yanıtta: 'İçten olmadıklarını, Meclis aracılığıyla beni düşürdükten sonra dayanaktan yoksun kalacak olan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni de Erzurum halkı aracılığıyla düşürmek isteyeceklerini,' öğrendim. Bu davranış, bağımsızlık savaşımızdaki ulusal birliği temelinden yıkacağından, hemen şu önlemleri aldım: Üzerindeki etkili niteliklerle, sorumsuz, yönetici bir durumda Erzurum'da bulunmasını tehlikeli gördüğüm Celâlettin Arif Bey'i, hemen, Vali Vekilliği'ne getirmek, böylece de sorumlu, as bir duruma sokmak... Ordu ambarlarındaki hırsızlık bildirisinin doğru olmadığını anlayan Celâlettin Arif Bey, bu önerimi benimsemek zorunda kaldı. Ankara'ya düşen de yasa gereğince, hemen, öbür görevlerle yetkileri üzerinden almaktı. Ben, durumun gerekleriyle yasayı karıştırarak, doğru davrandım. Şunun bunun istediği kişinin Vali olamayacağını, Erzurum'da sağladım. Ankara'ya da bildirdim.

Süren Türk katliamlarını durdurmak, doğu halkının kaygılarına son vermek, tehlikeye düşmekte olan ulusal eylemimizi kurtarmak uğruna, saldırmakta olan Ermeni Ordusu'na bir karşı saldırı yaptım. Ermeni savunaklarını ele geçirttim. Eylemim, Ankara'ca da onaylanarak saldırıyı sürdürmem, uygun görüldü.

İşte, bu önlemlerim sayesindedir ki Erzurum'dan elli imza ile Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne çekilen ayaklama telgrafın doğurabileceği tehlikeli sonuçlarını önledim.

Askerce eylemi de bilinen hızla, başarıyla bitirerek, Ermeni Ordusu'na silahını teslim ettirdim. Batı Cephesi'ne, pek çok silah, cephane, para, Kolordulara yardım sağlayarak ulusal davamızın başarısını sağlamakta üstüme düşen ulusal ödevimi bitirdim. Bir görevi yapmak, bana, onunla övünmekten daha kolay geldiğindendir ki şimdiye dek, bu ve bu gibi doğruları özetleyerek ya da ayrıntılı yayımlamamıştım.

Bu doğruyu, ilgililerden, makamlardan dahi öğrenebilirsiniz: Ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak uğruna canla başla uğraşmış olanların bu çalışmalarını yazmayabilirsiniz. Ancak, bari, bunları borçlu çıkarmayınız!'»

Kâzım Karabekir'i çapraza almış olan Gazi'nin gazetecileri, onun daha neler yumurtlayacağını(!) görmek uğruna, yeni yemlemelere başladılar. Baş kışkırtıcı olan Millicileri, Paşa'ya hak verir gibi davranarak devrim ya da savaşım tarihine özgü anıların şimdiye dek yazılmamış olmasının bir suç olduğunu, yazdı. Bu, ulusal bir günahtır da! dedi. Ne var ki bu konuda sorumun büyüğünü gazetecilere, yazarlara yüklemek de adaletli bir sav sayılmazdı. Ulusal Savaşım tarihinin içinde büyük roller almış olan Kâzım Karabekir Paşa'nın bunları yazmasına şimdiye dek hiç kimse engel olmamıştı ki Paşa böyle yazıyordu? Paşa, çocuk edebiyatına özenerek (Şarkılı ibretler) yazacağına, kendi eylemlerini yazsaydı çok daha iyi eder, bugün de böylece başkalarından yakınmazdı. Ulusal Savaşımdaki çalışmaları, etkileri üstüne kafalarda yaşattığı belirsiz yargılara, kendi elleriyle, kendi yazılarıyla, doğru yönlerini vermiş olurlardı. Kanımızca, bugün bile

vakit geçirmiş değildir. Sayın Paşa Hazretlerine bildirebiliriz ki anılarını yayımlatmak üzere sütunlarımız her zaman buyruklarındadır. Yaşamda en kolay şey, insanın savlarda bulunmasıdır. Kendi kendine, işlerine olduğundan çok değer vermesidir. Her olumlu işte, rolünün, etkisinin önemli olduğunu söylemesidir. Ancak, bunlar kertesinde kolay olmayan bir şey daha vardır ki o da bütün bunların, tanıklarla, belgelerle güçlendirilmesidir. Karabekir Paşa, mektuplarında «Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'da iken ben doğuda işe başlamış, ulusal çekirdeği hazırlamıştım,» diyor. Kendilerine saygı ile dolu olduğumuz Karabekir Paşa'nın böyle bir hevese kapılmalarını hiç istemezdik. Bu yanılgıya düşenler çok olmuştu. Bu yoldaki savları, vaktiyle de Kuvayı Milliye Komutanlarının kimilerinden sık sık işitirdik.

Doğrusu şu ki hemen her felâketten, yenilgiden sonra, bu ülkede her zaman ulusal güçler bulunurdu. Kahraman Komutanlar, Subaylar bulunurdu, inandıkları Komutanların arkasında, ulusal kurtuluş uğruna ölüme gitmeye hazır bir ulus bulunurdu. Buna karşılık, her zaman bulunmayan şey ise, bütün bu dağınık güçleri dar çerçevesinden kurtararak, onlara olumlu sonuçlar üzerinde etkili olacak bir genişlik vermektir. Mustafa Kemal Paşa'yı, başkalarından ayıran bu özellik, yetenek, işte, budur!»

Siirtli Mahmut'un gazetesindeki polemik sahibi (adsızdır), Karabekir Paşa'yı şöylece duvara sıkıştırmaya çalışmaktadır:

«Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum halkının baskısı, ayaklanışıyla düşürmeyi kuran Celâlettin Arif Bey'e bu işini kolaylaştırmak üzere mi Genel Valilik ya da Vali Vekilliği verilmek isteniyordu? Biz, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu işte kötü bir düşünüşle davrandığını, Mustafa Kemal Paşa'ya tuzak kurmak isteyenlere bile bile yardım ettiğini, bir an bile düşünmedik. Karabekir Paşa'nın herkesçe bilinen ruh soyluluğu ile temizliği böyle bir yargı, böyle bir düşün yürütmeye engeldir. Sorun bir değerlendirme işidir. Sözleri, kişileri, işleri, durumları tam vaktinde görüş, seziş sorunudur. Bu yeteneğin, kesinlikle, her insanda bulunmasını istemek, doğal değildir. Paşa Hazretleri, o kerte emekle, ölümlerle karşı karşıya gelinerek oluşturulmuş olan Kuvayı Milliye'nin, yı-

kılması tehlikesine karşı salıkladığı önlemler; (Heyeti Temsiliye'nin İstanbul'daki Millet Meclisi'ne yazgıyı bırakarak dağılmalı), (gelecek durum ile eylemimiz uğruna beklenmeyenlere bağlı kalınmalı) gibi dervişçe bir tevekküldür. Kanımızca, bu düşünüşün anlattığı anlamı hem okuyucularımızın kafalarında yaşayan düğümleri çözmeye yarayacak, hem de Paşa Hazretleri'nin mektuplarındaki sorular, açık bir yanıt olacaktır.»

Gazi, ortaya bir piyon daha sürdü: Bu, en eski gazeteci dostu, Ruşen Eşref'ti. Siirtli Mahmut'la Ruşen Eşref gibi iki kurnaz gazeteci, Kâzım Karabekir'i çapraza almış, bir tuzağa doğru çekmeye başlamışlardı. *Milliyet Gazetesi*'nde, Ruşen Eşref imzasıyla şu mektup göründü:

«Kâzım Karabekir Paşa'nın size yazdığı mektubu okudum. Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri, Celâlettin Arif Bey'e değin anılarını anlatırken: Ben, daha Bırakışma'nın başlangıcında, ulusal bağımsızlığımızın ancak, ulusal bir güçle kurtarılabileceğini, bunun da Erzurum'da yapılacak ulusal bir örgütle olabileceğini birçok kişiye bu arada Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Şişli'deki evlerinde, kendilerine söylemiş, kendilerini doğuya çağırmıştım vb., diyor.

Bu sözler bende bir anı uyandırdı. Tarihin bu noktasına belki küçük bir aydınlık da verebilirim, düşüncesiyle, şu birkaç satırı size gönderiyorum: Bırakışma sırasında, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni sık sık gider görürdüm; Kendisini yakından tanımak onuru ile ayrıcalığını kazanmış olanlar bilirler ki o zaman yıkılmış her şeyin ortasında Mustafa Kemal Paşa, dipdiri duran bir zekâ, ulusçuluk kaynağıydı. Bu yüzden, evi, kendisini görmeye gelenlerden boş kalmazdı. Mebuslar, yüksek rütbeli Kurmaylar, siyasal adamlar, eski Nazırlar, eski Valiler, genç Subaylar, öğretmenler, gazeteciler, onunla konuşmaya, ona danışmaya gelirlerdi. Doğrusu, onun özel evi, törensel bir makam gibi kalabalıktı. Bir zamanlar Paşa, kulağından rahatsız oldu. Küçük bir ameliyat geçirdiğini, Şişli'deki evinde yattığını, işittim. O gün, onu görmeye gittim. Yaveri Cevat Abbas Bey, beni ikinci katta, bahçe üzerindeki yatak odasına aldı. Bugünkü gibi anağımda:

Paşa Hazretleri, kulağı sarılı olarak, karyola içinde oturuyordu. Arkasına da sonraları Sivas'ta çektirilen fotoğrafında görmüş olacağınız deve tüyü renkli maşlahı almış, sigara içiyordu. Odada yalnız değildi. Beni, karyolanın baş yanındaki koltukta oturan üniformalı bir kişiye tanıttıktan sonra, karşıda bir kanepede yer gösterdi. Tanıştırıldığım kişi, bir Paşa'ydı. Hangi Paşa olduğunu ev sahibi söylemedi. Şundan ki konuşmasını sürdürüyordu. Konu, durumun ağırlığı, ulusal savunmaydı. Koltukta oturmuş, ellerini birbirine kavuşturmuş Paşa da sözleri, davranışlarıyla Mustafa Kemal Paşa'yı doğruluyordu. Biraz sonra, kalktı. Mustafa Kemal Paşa'nın yatağının yanında askerce bir durumda durdu:

— Buyruklarınızı, her zaman onurla benimserim, Paşa Hazretleri! dedi.

Mustafa Kemal Paşa, teşekkür etti. Görevinde başarı diledi. Vedalaştılar. Ziyaretçi Paşa gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa, bana:

— Paşa, Erzurum'a gidiyor da benimle konuşmaya gelmiş, dedi. Tekirdağ'da Kolordu Komutanı olarak bulunuyormuş. Kendisini Erzurum'a atamışlar.

— Paşa Hazretleri kimdir, Efendim? dedim.

— Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa! dedi.

Böylece Paşa'nın adını da ilk o gün işittim. Yüzünü de ilk o gün gördüm.»

Bu kalem tartışmasının, en küçük noktasına, virgülüne dek Gazi'nin sansüründen geçtiği belliydi. Gazi, tarihteki tartışılmaz yerinin tartışma konusu durumuna getirildiğini görünce, ister istemez ilgilenmişti. Şimdilik, Erzurum Paşasının üzerine, salt, eski deneyimli gazetecilerini sürüyordu. Bu gazetecilerin bütün amacı, işi kızıştırarak, Kâzım Karabekir'in dil sürçüne düşmesi, istenen tuzağa doğru sürüklenmesiydi. *Milliyet Gazetesi*'nin avcısı, yeni yazısıyla yemini şöyle sunuyordu:

«Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine!

Son mektubunuzu da olduğu gibi bugünkü gazetemize koyduk. İlk mektubunuza vereceğim yanıtlar henüz bitmemişti. Karşıtlıklarla, yanlış bilgilerle dolu olan bu belgenin, daha birtakım

noktalarına henüz verilecek yanıtlarım var. Ancak, bugün çıkan ikinci mektubunuz: 'Olayların tahlilinden yanlış görüşlerle bana şu ya da bu biçimde övgülerde ivedi buyurulmasın. Bunları, yanıtlarımdan sonra, oluşacak kanıya göre bildirirsiniz, Efendim!' biçiminde yaptığınız salığı hoşnutlukla benimsiyorum. Yarından sonra değerli yanıtlarınızı bekleyeceğim, önce de bildirdiğim gibi, gazetemizin sütunları buyruğunuzdadır.»

Milliyet Gazetesi yazarının sözünü ettiği Paşa'nın ikinci mektubu da gazetenin sayfalarında şöyle yer almıştı:

«Şimdiye dek yayımlanan yapıtlarda Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki çalışmalarımdan söz edilmemesinden ya da haksız eleştirilerden üzgünüm. Şundan ki ben üstüme düşen ödevi yapmışım. Ancak, 'Ankaralının Defteri,' adlı tefrikasında büyük harflerle, 'Tek cepheye bağlılık böyle mi olur?' başlığı altında; 'Anlaşılıyor ki cephe Komutanını da bu düşünceye çevirmişler,' sözleriyle, tek cepheye bağlılık göstermeyenler çerçevesi içine sıkıştırıyorlar. Ulusal Kurtuluş Savaşımızın başından sonuna dek her türlü kendini verirlikle tek cepheyi tutmak, güçlendirmek uğruna bütün varlığımla çalıştığım halde, böyle ağır bir suçlamaya karşı susmamayı büyük bir hak, ödev bilmiş, doğruyu birkaç örnekle göstermiştim.

Ulusal eylemde baştan sona dek nasıl dayanak olduğumu gösteren belgelerden birkaçını da şimdi, bu yazımla sunuyorum: Ancak, bütün gazetelere verilen demeçlere karşı bugün oluşuna inanılmayan geçmiş günlerin doğrulukları gözlerimin önünde canlanırken, mektubum üstüne Cumhurbaşkanı Hazretleri'nin düşüncelerini soran insanın, Sakarya Savaşları sırasında okuduğum yazıları da kulaklarımda çınladı: 'Bizim genç devrimcilerimiz, ilkin yurtseverlik, sonra ulusseverlik örneklerini Rumeli'nin katil devrimcilerinden aldılar. Renkli mitingler, haykırışlı gösteriler, bize Bulgar çiftçileriyle, Yunan garsonlarının armağan bıraktığı örneksiz çirkinliklerdir. Meşrutiyet, İstanbul'a, iki Rumeli cemaatinin, Bulgar ve Rum devrimcilerine imrenişle birlikte geldi.'

Yunan Ordusu, yurdun bağrına çökmüş, Anadolu içerilerinde Türk'ü boğmaya gidiyor, Türk'ün genç devrimcileri, tek dağ başı mezar oluncaya dek çarpışmak kararıyla Türk'ün bağımsızlığını,

özgürlüğünü kurtarmaya uğraşırlarken, doğunun en ıssız köşelerine dek sokulan *Dergâh Dergisi*'ndeki Falih Rıfkı imzasını taşıyan yazı, işte, budur! Bu yazı ibretle okunmaya değer. Gerçi, bugün bu adam, Cumhuriyet merkezinde bir gazetenin başyazarıdır. Ancak, Ulusal Kurtuluş Savaşı doğrularının meydana çıkarılması uğruna açılan tartışmalardaki rolü, ne olabilir? Bunu kamuoyunun değerlendirmesine bırakıyorum. 'Sunduğum belgelerse şunlardır,' diyen Karabekir Paşa, bir sıra belgeyi ortaya sermekte, bunlar aracılığıyla Gazi ile arkadaşlarından daha önce direnişe geçtiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. («*Kutsal İsyan*»'ın baş bölümlerinde bu belgelerden yararlanılmış, Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal'den önce Anadolu'ya geçtiği, Erzurum demir çekirdeği çevresinde bütün doğuda bir direniş olanağı sağladığı ayrıntılı olarak verilmişti.) Kâzım Karabekir Paşa, o kuşağın pek bilmediği bu belgeleri *Milliyet Gazetesi*'ne aktardıkça, aydınlar çevresinde tuhaf bir coşkunluk uyanmaya başlamıştı.

Paşa, «*İstiklâl Harbimiz*» adlı büyük belgeler, düşüncelerle yüklü kitabından aktardığı daha önce kullandığınız bilgileri içeren yedi mektubu *Milliyet Gazetesi*'ne göndermişse de bunların altısı yayımlanmış, yedincisi ise gazeteye hiç konmamıştı.

Gazetede çıkan altı mektubun içeriği, Mustafa Kemal'le, Kâzım Karabekir'in, ta, Şişli'deki evde başlayan Kuvayı Milliyecilik düşünceleriyle, daha sonra, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan çıkarak Anadolu'ya geçtiği sırada Kâzım Karabekir'le yaptığı haberleşmeleri, sonra, Mustafa Kemal'in de katıldığı (Bütün karargâhıyla birlikte) Kâzım Karabekir'in girişimiyle oluşmuş Erzurum Kongresi'nin civcivli havasını, bu arada Mustafa Kemal'le, Kâzım Karabekir'in arasındaki o günlere özgü ilişkileri yansıtmaktadır ki bunları, biz, daha önce, «*Kutsal İsyan,*» bölümlerinde ayrıntılarıyla söz konusu etmiştik.

Kâzım Karabekir'in bu yedi mektupta söz konusu ettiği eylemler, elbette, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en önemli başlangıçlarını kapsamaktaydı. Bu yüzden de genç kuşaklarca ilgiyle karşılanmıştı. Ancak, bu doğruların açıklanması, tarihe ihanet, olarak da gösterilmeye çalışılmıştı. Bunu bir kampanya gibi körük-

leyenler de elbette, Gazi'yi bir idol gibi kullanıp nimetler cennetinin güzelliklerine sonuna dek onun yardımıyla sahip çıkmak isteyenlerdi. Öyle ki bu cennetin rahat gölgeliklerinde dem süren az sayıda kişi, birdenbire tütsülenen bir kovan halkının zavallı yığınları gibi tedirgin olarak dışarı döküldüler. Kimdi, zor bela kurulmuş olan bu statükoyu değiştirmek isteyen? Hele, *Dergâh Dergisi*'ndeki yazısı bir olumsuz belge olarak ortaya sürülen Gazi'nin baş gazetecisi Falih Rıfkı, iğnesini bileyerek kraliçe arı gibi bütün görkemiyle ortaya fırlamıştı. «Kâzım Karabekir Paşa'ya mektup,» adıyla şöyle bir yazı döşenmişti:

«Sözünü ettiğiniz *Dergâh Dergisi*'ndeki yazıya, 1337'de olduğu gibi bugün de imza koyacağımdan, kuşkulanmayınız. Türkçe, Tarih gibi takvim de bilmediğinizden, 1337 yılının altıncı ayının Türk gösterileri değil, Galata gösterileri ayı olduğunu da size hatırlatırım.

Kuvayı Milliye'den beri değişen ne var? Biz, bugün dahi ulusal davanın içindeyiz. Siz, ondan uzaklaşmış, ayrılmış olanlardansınız. Sizin Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki değerinizi, ancak askerlerimiz bilir. Devrimden sonra serüvenlerinizse, yurt bilgisi kitaplarında gururla bencilliğin zararını, boşluğunu gösterir örneklerin en iyisi olarak alınacaktır. Eğer, bir Kuvayı Milliye anısı olarak ulusal davanın evrelerinde kalmış olsaydınız, Kuvayı Milliye'nin binlerce anısından biri olarak korunur giderdiniz. Biz, sizden müzemizi sakınmadık. Ne var ki sizin Mustafa Kemal'den, tarihini kıskanacağınızı da usumuzdan geçirmezdik.

Karabekir Paşa! Size içtenlikle söylerim ki eğer bir Cumhuriyet lisesinde, yeni Türk devletinin kuruluş tarihini böyle anlatmaya kalkışsanız, sınıfta dönerdiniz. Bu tarihi anlamak, böyle güç olursa; yapmanız, nasıl olabildi, bilmem!

Sizin, Anadolu'nun kurtarıcıları değil, kurtarmışları arasında olduğunuzu da Ankara'ya geldiğimde, Erzurumlulardan öğrendim. Sakarya yazılarımı bana karşı olarak anakta tutmanız ne kerte aykırı olsa da Erzurum'u kendi lehinize ayakta tutmanız kertesinde gülünç değildir. Siz, kendi gözünüzde putlaşmış olabilirsiniz. Ne var ki bizler, puta tapan değiliz.

Biz, işe, yapıta, kendinden verirliğe, düşüne, ulusal değerleri kertesinde ulusal yararları oluşuna göre, olduğu sürece taparız. Değerleriyle görevleri kalmayınca da ödevimiz, olsa olsa, onların anılarını tahnit etmektir!»

Kâzım Karabekir, olur olmaz kişinin eline sopa gibi kalemini alıp üstüne yürümesi karşısında ikirciğe düşmüş, yıkılır gibi olmuştu. Hiç kimsenin doğruları dinlemeye katlanamadığını, içi kan ağlayarak görüyordu. Bu işin böyle düşman gazetelerin sayfalarında yapılamayacağını anlamıştı. Herkes, onun zayıf, özel yanını arıyor, doğruyu araştıracağına, oraya yüklenmeye çalışıyordu. Sandıklar dolusu belgeler, yitip gitmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bunu kendisi gibi birçok usu başında sevenleri, bildikleri de görüyor, ona anılarını yayımlamasını salıklıyorlardı.

Paşa, Erenköy'deki kendi köşkünde oturuyordu. Burası sıkı bir gözaltı sistemiyle İstanbullu hemşehrilerden ayrılmış gibiydi. Bu köşke girip çıkmak ya çok yürekli bir eski dost olmak ya da kılık değiştirmiş bir gizli polis olmakla olabilirdi. Bu sırada, Kâzım Karabekir'in evine en sık girip çıkan kişi, eski Kuvayı Milliyeci gazeteci Feridun Kandemir'di. Uzun süre de Mustafa Kemal'in türlü haberciliklerini, Meclis gazeteciliğini yapmış olan bu iriyarı, yürekli, iş bilir genç adam, vaktiyle, Doğu Cephesi Komutanı olduğu sırada Kâzım Karabekir'le birlikte çalışıyor, onun buyruğundaki *Varlık Dergisi*'ni yönetiyordu. Oradan dostlukları, bağlılıkları vardı. Bu eski dostluk, yeni yıkılmış, bir paçavra gibi bir yana fırlatılmış eski Doğu Cephesi Komutanı'yla arasındaki ilişkileri sürdürmekte etken oluyordu.

Kandemir, hemen birçok günler, polisin barajını yararak eski Doğu Cephesi Komutanı'nın köşküne gidiyor, büyük yardımıyla Paşa'nın kocaman anı kitabını hazırlamasına önayak oluyordu. Kalem yerine ellerine baltasını, nacağını alan görevlilerin karşısında, mektuplarla, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın doğrularını açığa çıkarmaya çalışmak, bayağı, bir Donkişotluk'tan başka bir şey değildi. Paşa da bunu iyice anlamıştı. Büyük doğruları açığa çıkarmak uğruna dev gibi çalışmak, dev yapıtlar yazmak gerekliydi. Paşa, bu karara vardıktan sonra, bu eski genç irisi arkadaşın-

dan, bu yapıtın yapılmasında kendisine yardımcı olmasını, istemişti. İşte, iki eski dost, hemen, binlerce, on binlerce yazıyı, belgeyi ayıklayıp, aralarını da doldurarak, «*İstiklâl Harbimizin Esasları,*» adlı dev kitabı hazırlamaya başladılar. Yayın dünyasında bir gedik açıp ilgi uyandırmışken, kitabı hazırlarken parça parça basmak, böylece, birdenbire yayın yaşamına atılmak gerekiyordu.

Paşa'nın, anılarıyla çokça uğraşmaya başlaması, Ankara'dakilerle birlikte bütün İstanbul Halk Partisi ilgilileriyle polisini de ilgilendirmişti. İlk müsveddeler forma forma basılmaya başlandıktan sonra, polis Paşa'nın köşkünden kuş uçurtmaz olmuştu: Kundura boyacısı, seyyar satıcı, köylü, dilenci kılığına sokulmuş bir sürü memur, köşkün dört bir yanını sarmış, bir bölümü de istasyon yöresini tutmuş, köşke girip çıkanları gözlüyor, özellikle, çıkanları, «sülük gibi arkalarına takılarak», adım adım izliyor, nerelere gittiklerini, kimlerle görüştüklerini saptamaya çalışıyorlardı. Bu işte, en çok tedirgin olan Feridun Kandemir'di. Onun işi, bayağı, çok zordu. Polisin bütün gözü, şimdi onun üzerine dikilmişti. Yangından mal kaçırır gibi, çalışıyordu. Günün birçok saatlerinde Paşa'yla birlikte hazırladığı yazıları alıp polis kordonunu yararak Ankara yokuşundaki Sinan Basımevi'ne götürüyor, orada formaların basımını denetliyor, sonra, yeni formaların düzenlenerek basıma verilmesi işini yürütmek üzere, yine Erenköy'deki köşke koşuyordu. Kitabın düzeltmenliğini de üzerine alan Feridun, dev gibi gövdesine, bitmez tükenmez gibi görünen enerjisine bakmadan, son kerte yoruluyordu. Sonra, polisin basımevinde basılmış olan, basılacak formaları gözaltında bulundurduğunu da biliyor, bütün basımın bitmesinden sonra hepsine birden kitap olarak el konulması olasılığını düşünüyor, içi, cız, ediyordu.

Cumhurbaşkanı'nın, gerek bu kitaba, gerekse bütün bu kitabı oluşturan evraka, anılara el koyduracağı günün yaklaşmakta olduğunu da içindeki pek gizli bir yerler sızlayarak düşünmekten kendini alamıyor, Kâzım Karabekir'in de bu olasılığı düşündüğünü seziyordu. Yine de kitabın çıkması uğruna ellerinden geleni yapmaktan başka çıkar yol olmadığını da görüyorlardı. Daha önce Paşa, bu anıların kitap olarak piyasaya sürülmesinden söz etti-

ği gün de eski görgülerine dayanarak, bu işin bir felâketle sonuçlanabileceğinden, kitabın toplattırılarak yok edilebileceğinden, çekingen bir dille söz etmiş, ne yazık ki ona dinletememişti. Koskoca bir kitap için harcanan emeklerle paralar bir yana, hem kitap toplanacak, hem de buna olanak vermiş olan bütün arşiv, anı gibi şeyler de ele geçirilerek yok edilecek, Türk Tarihi, birçok gerekli doğrudan yoksun kalacaktı.

Feridun Kandemir, her gün, Paşa'nın evinden alıp götürdüğü müsveddelerin bomba gibi formalar biçiminde makineden çıktığını gördükçe sevinmekle birlikte, Ankara'nın bu konudaki duyarlılığını pek yakından bildiğinden, yaklaşmakta olan felâketi de bütün korkunçluğuyla duyuyordu.

Kâzım Karabekir, büyük paralarla bin bir güçlük içinde basılmakta olan tarihe ışık tutacak bir kitabın toplanarak yakılması olasılığını, bir türlü usuna getiremiyordu. Onu aldatan biricik etken şuydu: Karşı yan, durmaksızın doğrulukları açığa çıkarmak uğruna istediğince yazı yazabileceğini söyleyerek, onu yemleyip durmaktaydı. Karşı yanın, onun kıskançlıkla bugüne dek sakladığı bütün tehlikeli olanakları açığa çıkararak, sonra, hep birden yok etme niyetlerini bir türlü benimseyemiyor, Feridun'a karşı, düşüncesini şöylece savunuyordu:

— Baksana; meydan okuyorlar! Bu durumda susarsam, kamuoyu önünde hem söyleyecek bir şeyim olmadığını, hem de doğrulukların saptırıldığını benimsemiş olurum.

Böylece, akıntıya kürek çeken iki eski dost, tarihin bir dönemine ışık tutacak dev bir belge üzerinde dev gibi çalışmaktaydı. Kitap, bir yandan forma forma basılıp dururken, bir yandan da Paşa'nın mektupları *Milliyet Gazetesi*'nde yayımlanıyor, bu da Paşa'ya iyimserlik, umut aşılıyordu. Şimdiye dek altı mektup yayımlanmıştı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en karanlık başlangıçları, bu mektuplarda, şöyle böyle, açığa çıkmıştı. Ancak, yedinci mektubun yayımdan alıkonması, Paşa'ya umulmaz bir vuruşun hazırlığı gibi göründü. Her zaman, yazıları Köşk'ten gelip alan gazete muhabiri, bu yazıyı yitirmiş olamazdı. Sonra, Paşa'nın bu mektuplarını, salt, *Milliyet* değil, başka gazeteler de yayımlıyor-

du. Bugün, onların sayfalarında da bu yazı çıkmamıştı. Artık, bunları yayımlayan gazetelerin muhabirleri de Paşa'nın evine uğramaz olmuştu. Demek ki beklenen felâketin ilk şimşekleri, Çankaya'nın üzerinden çakmıştı. Bu mektupları yayımlayan bütün gazeteler, şu sırada işbirliği yapmış gibi görünmekteydi. Son *Milliyet Gazetesi*'nde, Paşa'nın mektubu yerine, onun bundan böyle mektuplarını yayımlamaktan vazgeçtiği bildiriliyordu. Paşa, yukarıdan verilen buyrukla susturulmakta olduğunu, hemen anlamıştı. Oysa gazete, bir kurnazlık yaparak, Paşa'nın, kendisinin sustuğunu, yaymaya çalışıyordu.

Yedinci mektubunun yayımlanmamasına yol açan gerekçe, en sonunda, Çankaya'dan gökgürültüsü gibi işitildi:

— Bu adam deli mi? Susturun, şu adamı, be!

Kâzım Karabekir, Gazi'nin, «*Nutuk,*» adlı kitabında verdiği ölümsüz tarih bilgilerinin karşısına çıkmış, bunların ölümsüz olmadığını, bildiriyordu. Yaptığı bütün işlerin, bir âyet gibi doğru, yerli yerinde olduğuna inanmış çok başarılı bir Komutan, bir devlet adamı, biraz da kahramanlık kültünün mis gibi dumanları içinde ölümsüzlüğün övgüleriyle yaldızlanmış bir insan kafası, yükseldiği altın basamaklardan eski ikinci sınıf bir silah arkadaşı eliyle indirilmek, ölümlüler arasına itilmek isteniyordu. Başta, *Milliyet Gazetesi*, olmak üzere bütün gazeteler, Paşa'nın kendi isteğiyle sustuğu izlenimini vermeye çalışırken, bir yandan da ona ateş püskürüyorlardı. Ona, rastgele saldırıyorlardı. Gazi'nin çok eski bir silah arkadaşı, çocukluk arkadaşı, bir sofra arkadaşı olmaktan öte hiçbir değeri olmadığı bilinen Nuri Conker, *Milliyet Gazetesi*'nde şöyle bir yazı yayımladı:

«Karabekir Paşa, yerinde rahat rahat otururken, kuru havadan nem kaparak usla yargılamanın pek kolay gizini bulamayacağı bir sav attı ortaya: Ulusal Eylem'in çekirdeğini o kurmuş, Erzurum Kongresi'ni o toplamış, Padişah'la konuşmuş... Bu savlarını kanıtlamak uğruna da belge diye o zamana özgü birtakım haberleşmeleri, bunları, kendi lehine mi, yoksa kendisine karşı mı olduğuna dikkat etmeyerek, yayımladı. Şimdi de yazıyor. Karabekir Paşa'yı tanımayanlar, bu savının ereğiyle amacını anlamakta, tanı-

yanlardan daha çok güçlük çekerler. Ben, Paşa'yı tanıyanlardanım. Harbiye, Kurmaylık eğitimlerini birlikte yaptık. Okulda, özellikle Meşrutiyet'ten önceki yıllarda, eski Üçüncü Ordu'nun Makedonya'sında sevişerek kurduğumuz arkadaşlıklarımız vardı. Bu zat, Cumhuriyetin ilanı sıralarında, sonraları, giriştiği siyasal girişimlerde, hiç değilse, namuslu, yurtseverdi. O sıralarda, hemen, süreklice, kendisini savunurdum. Ancak, kibirle gururun, yargı gücünü yitirecek kertede, kendisini bu kerte sapıklığa götüreceğini, bilemezdim.

Kâzım Karabekir Paşa! Size bir soru daha sorayım: Türk Ordusu, düzenli Yunan Ordusu önünde Sakarya çizgisine doğru çekildiği, Kral Konstantin, askerlerini bize karşı saldırttığı 1921 yazında, Türk Ordusu'na Komuta etseydin, halin ne olurdu? Gece gündüz yirmi iki gün süren bu korkunç boğuşmanın, güçlerin pek orantısız, uzun cephe hatlarında direniş, dayanış olanaklarıyla umutlarının hemen akşam sabaha çözülmeye yüz tuttuğu dakikalarda, hangi kafanla, hangi tüfeğinle, hangi varlığınla, cepheyi tutabilirdin? Siz, savaş tarihinde, salt, anlamca değil, giderek madde eksikleriyle de sarsılan, geri çekilmeye başlamış bulunan bir cepheye saldırı komutu vermek olağanüstülüğünü gösterilerek bir kale ya da bir eylem evini değil, bir ulusun, bir yurdun talihini kurtarabilen kaç Komutan, kaç meydan savaşı bilirsiniz?

Bana kalırsa, siz, artık, bu yazılardan, bu savlardan vazgeçin, deyin ki: 'Benim bunlardan amacım, madem ki bu konuda anılar yayımlıyorsunuz, bu anılardan bende de bir bölüm vardır. Ben de bunları, tarihi aydınlatmak uğruna ortaya koyuyorum. Bu amaçla yazdım. Bütün amacım, budur!' Bu bir türlü içinden çıkamadığınız davaya bir son vermiş olursunuz.»

Siirtli Mahmut'un yazısı da Paşa'ya şöylece saldırıyordu:

«Kâzım Karabekir Paşa'nın tarih doğruluklarını aydınlatmak üzere değil, daha çok kendi propagandası uğruna günlerden beri yazdığı mektuplarını sütunlarımızda yayımladık. Son aldığımız bir telgrafta, artık, mektup yazmayacağını, bildiriyor. Kuşkusuz, bu karar, salt, kendisini ilgilendirir. Sayın Karabekir Paşa, mektuplarını neden kesiyor? Bunun için bulduğu neden şudur: 15

numaralı belgesindeki bir fıkrayı gazeteye koymamışız. Hemen, anlatayım ki yayımlanmasını uygun görmediğimiz o fıkra, uluslararası siyasetimize ilişkin, bugün, ülkenin yüksek çıkarları açısından bütün önemini koruyan bir anlam taşır. Bundan başka, yayımlamadığımız o birkaç satırlık yazı, tartışmamızın başından beri izlenilen kişisel savlarla, kişiliklerle hiç ilişkisi olmayan; yineleyelim, salt, dış siyasetimize ilişkin düşüncelerdir. Biliyoruz: Bunların kesinlikle yayımlanmasında, Karabekir Paşa Hazretleri'nin, izlediği dava bakımından ne gibi yararlar tasarlanıyor?»

Milliyet Gazetesi'ndeki bu satırlarla Karabekir, yayım olanağından uzaklaştırıldıktan sonra da «Ankaralının Defteri,» adlı saldırgan, ısırgan yazıların sürdürüleceği bildiriliyordu. Bu sırada, siyasal polisle işbirliği yapan Gazi'nin en yakın fedaileri, Kâzım Karabekir'e, diriminin en korkunç balyoz vuruşunu indirmeye hazırlanıyorlardı.

Mektupların, gazetelerde yayımlanmasının yukarıdan gelen buyrukla yayımlanmasının önüne geçilmesinden on beş gün sonra, «*İstiklâl Harbimizin Esasları,*» adlı, çoğu sekiz puntoyla dizilmiş 1200 sayfalık kitabı, henüz, taze mürekkep, kâğıt kokuları içinde ciltleniyordu. Piyasaya çıkması gün sorunuydu. Çankaya'nın bütün dikkati koskoca bir göz olarak bu kitabın ciltlenmekte olduğu yere açılmış, kitap sayfalarından bir meşale yapılacağı dakikaları bekliyordu.

Yumurtanın kapıya geldiğini haber almış olan en yakın fedai grupundan Büyük Millet Meclisi Başkanı General Kâzım Özalp, Afyon Mebusu Ali Çetinkaya, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, hep birlikte İstanbul'a varıp buradaki Parti Başkanı Cevdet Kerim İncedayı ile birleşip görüştüler, konuştular. Türkiye'deki barışın üzerine son kerte büyük bir bomba gibi düşeceğini sandıkları, «*İstiklâl Harbimizin Esasları,*» adlı kitabı, bir tek sayı kalmamacasına yakarak ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu kararı verdikten sonra, ilk iş olarak İstanbul Halk Partisi Merkezi Üyelerinden Kâzım ile Ali'yi kitabın basıldığı basımevinin sahibi Sinan'a gönderdiler. Onu bir kenara çekerek:

— Sen, bir kitap basıyormuşsun! Bunun üstüne seninle biri konuşmak istiyor! dediler.

Sinan:

— Gizli kapaklı bir şey yapmıyorum. Bastığım kitap, ülkenin tanınmış ulusal eylem kahramanlarından bir Komutan'ın yapıtıdır. Bununla birlikte, kim isterse görüşebilirim, dedi.

Sinan, ertesi gün, akşamüstü, basımevi yöresindeki berbere giderken, yolda, yine o dünkü iki kişiye rastladı. Adamlar, ona:

— Haydi, buyurun; gidelim, görüşün! dediler.

Sinan'ın herhangi bir yanıt vermesine sıra kalmadan, kendisine bu öneriyi yapan Ali adlı adamın yanı başında iriyarı, dev gövdeli bir kişi belirdi. Yeni gelenle Ali, yangından mal kaçırırcasına, Sinan'ı iki yanından kavradıkları gibi, biraz ötede bekleyen bir otomobile doğru sürüklediler. Otomobil, hemen yola çıktı. Sinan:

— Nereye gidiyoruz? diye sordu.

— İşte; o görüşeceğiniz adama!

— Bu adam kim? Nereden çıktı?

— Gidince görürsün!

Otomobil, bütün hızıyla gidiyordu. Galata Köprüsü'nü geçti, Bankalar Caddesi'ni tırmanarak Beyoğlu'na çıktı. İstiklâl Caddesi'nden geçerlerken, Sinan, bir berberde tıraş olmasına, müsaade etmelerini istedi. Zorbalar, basımevi sahibinin isteğini benimsediler. Adamcağız, hemen oracıktaki bir berbere girerek tıraş oldu. Yeniden bindikleri otomobil, onları aldığı gibi Harbiye'de, şimdiki Radyoevi'nin karşısında, 16 Numaralı evin önünde bıraktı.

— Buyurun, geldik!

Kapısından içeri girdikleri ev, Ali Çetinkaya'nın eviydi. Sinan, iki kişinin ortasında salona girince, ilk anda Kılıç Ali ile karşılaştı. Hemen, durumundan, kendisiyle görüşmek isteyen kişinin bu olduğunu anladı. Kılıç Ali, Sinan'ın elini sıkarak, hal hatır sordu. Bu bayağı başlangıçtan sonra, hemen, işi basılmakta olan ünlü kitaba getirdi. Bu kitabın zararlı olduğunu, söyledi. Piyasaya çıkınca, birtakım olaylara yol açacağı, üzerinde durdu.

Sinan da yanıt olarak:

— Ben, basımcı olarak okuyup incelediğim, bu kitapta herhangi bir biçimde zararlı denebilecek hiçbir şey görmedim. Neden kaygılanılıyor? Bu kitap belgelere dayanan anıları içermek-

tedir. Esasen, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu anılarını, Halk Partisi organlarında, yayımlasanıza; söyleyecek şeyleriniz varsa, ne bekliyorsunuz? Ulusal Eylem Tarihini aydınlatmak uğruna anılarınızı yayımlamanız, ülkeye ve ulusa karşı ödevinizdir. Sizi bu ödevi yapmaktan kim alıkoyuyor? «Şarkılı ibret» yazacağınıza, bunları yazsanıza, diye kışkırtışları yayımlamaya karar vermiştir. Şu halde, bu anıların yayımlanması, partice de isteniyor, demektir. Ben de zaten bu düşünceyle bu kitabı bastım, diye kendini savunduysa da Kılıç Ali'ye dinletemedi.

O, şöyle diretti:

— Hayır; bu kitap muzırdır! Karabekir Paşa, bunu Gazi'ye karşı yazmıştır. Sen, bilmezsin! Biz, İstiklâl Mahkemesi'nde bu adamı asacaktık ama yine Gazi Paşa müsaade etmedi.

Sinan:

— Neden asacaktınız, bilmem ama benim bildiğim, giderek, yarı törensel nitelikteki Hükümet gazetesi (*Milliyet*)'in de son zamanlarda bile yineleyip durduğu gibi, Kâzım Karabekir Paşa, yaşamı boyunca, bu ülkeye çalışmış bir Komutan'dır. Bunun böyle olduğunu siz de yadsıyamazsınız! dedi.

Kılıç Ali'nin de dediği dedikti:

— Dedim ya; sen bilmezsin! Biz, asacaktık onu!.. Kısacası, bu kitap muzırdır!

— Bu kitap size göre zararlıysa, yani, herhangi bir biçimde onu zararlı buluyorsanız, güç elinizdedir. Ne isterseniz, yaparsınız! Çıkarmazsınız!

— Ne demek çıkarmamak? Bu olabilir mi? Kitap, yöntemine göre Savcılığa verilecek. Orası, inceleyecek. Eğer zararlı bulursa, gereken kovuşturmayı yapacak. Yöntem bu. Biz, nasıl engel olabiliriz?

— Demek ki Savcılığın kitabı zararlı bulmayacağına inanıyorsunuz?

— Orasını bilmem! Ancak, bu kitap bizce zararlıdır! Yalnız, Savcılık böyle düşünmeyebilir. Kitabı serbest bırakabilir.

— Aman Efendim! Öyle şey olur mu; maazallah, sizin zararlı bulduğunuz bir kitabı, kim serbest bırakırsa bıraksın, satışa çıkarmak benim haddime mi düşmüş?

— Neden?

— Vatan hainliğiyle mahkûm olduğum gündür. Kime meramımı anlatabilirim ki?

— Ne demek? Nasıl olur?

— Şöyle olur, Beyefendi! Bu kitaptan birkaç tanesini bir baldırı çıplağın eline verirler; köprübaşında, «Erzurum Fatihi Kâzım Karabekir Paşa'nın kitabı. Neler yazıyor?» falan diye bağırtarak sattırmaya kalkarlar. Halk da toplanır. Bunun üzerine: Vay Efendim; ülkede karışıklık çıkarmak istiyorlar! diye havayı bulandırarak, beni tutup doğru İstiklâl Mahkemesi'ne verirler. Yapıştırırlar alnıma, vatan hainliği damgasını! Bugün, bundan kolay ne var?

— Sen, hangi okulda okudun, Sinan Bey?

— Yaşam okulunda okudum, Beyefendi!

— Öyleyse, kısa keselim! Bu kitap...

— Beyefendi, kısacası şu: Şimdi, siz ne yapmak istiyorsunuz? Lütfen, bana onu söyleyiniz!

— Eee... Bu kitabı bize verir misin?

— Çok laf Beyefendi. Verir misin ne demek? Böyle şey söz konusu olur mu? Siz, ver, dedikten sonra, ben vermezlik edebilir miyim? Ne isterseniz onu yaparsınız.

— Öyleyse, bu kitapları olduğu gibi bize teslim et!

— Emredersiniz! Ancak, bunun kâğıt vb., birçok gideri oldu.

— Ben, sana onları veririm! Onu, ayrıca görüşürüz! Onu merak etme! Çözümleriz. Yarın gelir, beni görürsün.

Kılıç Ali, Sinan'la böylece anlaştıktan sonra, onunla birlikte yandaki odaya girdi: Orada Meclis Başkanı Kâzım Özalp, Recep Zühtü, Cevdet Kerim İncedayı'nın, kendilerine son kerte merakla bakan gözleriyle karşılaştılar. Cevdet Kerim, onların içeri girmesiyle, ince gövdesiyle eğilip bükülerek ivedi yerinden doğruldu, Sinan'a şöyle ünledi:

— Oooo! Sinan Bey! Siz misiniz? Ben, sizi eskiden beri tanırım. Nasılsınız? Şöyle buyurun! Bir kahve!..

Böylece, ortada zorbalık gibi bir şey olmayıp yurtseverce bir anlaşma olduğu havası yaratılmak istendi. Orada bulunanlar da biraz önce Kılıç Ali'nin kitap üstüne söylemiş olduğu şeyleri bir kez daha yineleyerek, kitabın zararlılığı üstüne düşün birliğine

vardılar. Evet, bu kitap, birkaç zaman sonra, zararlı olmayabilirse de bugün zararlıydı! Bütün kitap, daha önce *Milliyet Gazetesi*'nin adamlarınca forma forma alınarak Çankaya'ya ulaştırılmış, okunmuş, o gün için tehlikeli olduğu anlaşılmış, yok edilmesine, yukarıdan karar verilmişti.

Kâzım Paşa'nın Başkanlığı'nda salonda toplanan kişiler, Kılıç Ali'nin söylediklerini bir kez daha yineledikten sonra, şöyle dediler:

— Şimdi, basılan ne varsa, hepsini bize teslim ediyorsun! Değil mi?

Sinan, o evrenin bu Ali kıran baş kesenleri karşısında boynunun kıldan ince olduğunu anlayarak:

— Efendim! dedi, benim ne gücüm, erkim vardır ki sizin bu önerinize iteleme yanıtı verebileyim? Siz, ne isterseniz, onu yapabilirsiniz!

İş bu kertede kalmadı. Zorbalar, dört başı bayındır bir iş yapmış olmak üzere, Sinan'dan, yok edilecek kitabı kendi gönlüyle verdiğine değgin bir de kâğıt aldılar. Bunda şöyle yazıyordu:

«Bastığım, Kâzım Karabekir Paşa'nın «*İstiklâl Harbimizin Esasları,*» adlı yapıtının üç bin sayısını, zararlı bulduğumdan, yok ettim!»

Yok etme işini de Sinan'ın sırtına yükleyen kişiler, yok etme sorunu üzerinde düşünmek zorunda kaldılar. Sinan, üç bin kitabı yok edeceğine değgin belgeyi imzalayıp verdikten sonra, bunlardan kaç tanesini kurtarabileceğini düşünürken, zorbalar da bu olasılığı düşündüler: Evet, Sinan, bunları yok etmeyip el altından sattırıp başlarına ileride büyük işler açabilirdi. Bundan dolayı, en iyisi mi, bunları kendi elleriyle yok etmeliydiler. Bu önemli işi de çok becerikli buldukları Recep Zühtü'nün ellerine bıraktılar.

Sinop Mebusu Recep Zühtü, gece yarısına doğru, İstanbul Halk Partisi Merkezi'nden aldığı Kâzım ve Şaban adlı iki kişiyle, Sinan Basımevi'ne damladı. Ellerini ovuşturarak karşısına çıkan Sinan'a:

— Kitaplar nerede? diye sordu.

Sinan, kitapların bulunduğu yeri ona gösterdi.

Recep Zühtü, adamlarına buyruk verdi:

— Haydi, doldurun çuvallara!

İki iriyarı adamla yanlarında getirdikleri bir iki işçi, hemen, kitapların başına üşüşerek birlikte getirdikleri çuvallara, torbalara doldurmaya başladılar. Doldurulan çuvallarla torbaların daha önce getirilmiş olup köşe başında bekletilen itfaiye arabalarına taşıdılar. Bunlar, İstanbul İtfaiye örgütüne bağlı araçlardı. Köşedeki yığınlar, arabalara taşındıktan sonra, Recep Zühtü sordu:

— Hepsi bunlar mı? Başka yok mu?

— Bendekiler bunlar!

— Ne demek yani? Sayın şunları, üç bin değil mi?

Sinan, ihbarın bataklığına dalmayı göze alarak:

— Müsaade buyurun! Bu kitaplar forma forma basılırken, Kâzım Karabekir Paşa, her basılan formadan beşer tanesini aldırdı.

— Kiminle?

— Feridun Bey'le!

— Eee!.. Ne oldu, o beşer forma?

— Elbette, Paşa'da kaldı!

— Nasıl olur? Neden bıraktınız?

— Kitabın sahibi, kendisi. İsteseydi, hepsini alır götürürdü. Ne diyebilirdim? Engel olmaya hakkım yok ki!

— Yanıldın, Sinan Bey! Vermeyecektin!

— Nasıl vermezlik edebilirdim, Beyefendi? Dediğim gibi, malın sahibi kendisi.

— Eee!.. Şimdi, ne olacak? O kitapları Paşa'dan nasıl alacağız?

Recep Zühtü, bayağı kaygılanmıştı. Kaçırılmış olan o formalar onun başına bir dert açabilirdi. Kitabın, tek sayı kalmamak koşuluyla yok edilmesi, buyurulmuştu. Elde kalacak bir tek sayıdan ileride yine binlerce kitap üretilebilir, Gazi'nin siyasal yaşamına saldırılabilirdi. Ancak, pratik bir kafaya sahip olan becerikli Recep Zühtü, gerisini şimdilik bir yana bırakarak ele geçirdiği bütün kitapları son sayısına dek yok etmeliydi. Kitapla yüklenen itfaiye arabaları, Cağaloğlu Hamamı'nın önünde durdu. Ancak, Recep Zühtü'nün daha önce hamama koşturduğu bir adamı, hamamın sahibi Ahmet'i bulamadığından, kitapların burada yakıl-

ması olanağı bulunamadı. Recep Zühtü, itfaiye arabalarını Hocapaşa Hamamı'na doğru yola çıkardı. Arabalar kapıya dayanıp da geliş nedenleri anlaşılınca, hamamın sahibi ayak diredi:

— Bizim külhanda, böyle yığın halinde, kâğıt, kitap yakılamaz; ıskaralar tıkanır, bozulur; başımıza iş açarız!

Adamcağız, yakıcıları başından savıncaya dek akla karayı seçti. Bayağı, ağlamaklı oldu. Bu tehlikeli adamların başına ne işler açabileceğini, işittiği yüzlerce öyküyle yakından biliyordu. Bunun üzerine, yakıcıbaşılar, kurbanları nerede yakabileceklerini, ellerini çenelerine koyup uzun boylu düşündüler. Uslarına Topkapı yöresinde tuğla harmanları geldi.

Recep Zühtü'nün verdiği buyrukla, itfaiye arabaları büyük gürültülerle Topkapı yönünde yola çıktı. Tuğla harmanlarından birinin önünde duran arabalardan taşınan üç bin balaban kitap geceyi meşale gibi aydınlatarak, cayır cayır yandı.

Feridun Kandemir, o sabah, bütün olan bitenden habersiz, basılmış kitapları Kanaat Kitapevi'ne taşıtmak üzere Ankara Caddesi'ne gitti. Yaşamı boyunca pek çok kuşkulu işte görev görmüş olan gazeteci, Sinan Basımevi'ne doğru ilerlerken, birden buranın kapısında, yolunda olmayan bir şeylerin döndüğünü sezdi. Orada, iki kuşkulu adam dikilmiş, son kerte dikkatli bakışlarıyla, caddeyi, gidip gelenleri göz hapsine almıştı. Görgülü bir göz, bunların polis olduğunu hemen anlardı. Bunun üzerine, Feridun, bayağı bir yolcuymuş gibi adamların önünden geçerek, kaygısızca Cağaloğlu'na doğru tırmandı. Geçerken basımevine bile bakmamıştı. Eminönü Halkevi'nin karşısındaki Niyazi'nin dükkânına girerek, Sinan Basımevi'ne telefon etti. Telefonun alıcısından Sinan'ın ustalarından birinin kaygılı sesi geldi:

— Aman, gelin; polisler sizi bekliyor!

Feridun:

— İyi ama benden ne istiyorlar? diye sordu.

— Biz de bilmiyoruz. Giderek kendileri de bilmiyor. Ne var ki bu gece basımevini bastılar. Kâzım Karabekir'in kitaplarını alıp götürdüler. Sonra, Sinan Bey'i de götürdüler. Hâlâ dönmedi. Sizi de istiyorlar. Kapıdalar.

Feridun telefonu kapayarak kendi kendine şöyle düşünmeye başladı: «Daha piyasaya çıkarılmamış bir kitap, böyle alınıp götürülmez. İşin içinde bir iş var. Ama ne olursa olsun, madem ki beni arayanlar polistir; demek ki iş zabıtaya, adliyeye gitmiştir. Bundan dolayı da yasalara göre, kitabın salt yazarı ile basanı göz önüne alınıp sorumlu olacağından, benim aranmama neden yok. Herhalde, bir yanlışlık olacak!»

Böyle düşünerek, yanlışlık kendi kendine düzelinceye dek polisin karşısına çıkmamaya karar verdi. Birkaç gün, böyle geçti. Ancak, telefonla durumu bir kez daha soruşturduğunda, şimdi de kendisini aradıklarını, öğrendi. Midesi bulandı. Durumu kaynağından öğrenmek üzere, eski ahbabı olan Polis Müdürü Fehmi'ye telefonu açtı. Müdür, telefonda onun sesini alır almaz, çığlık atarcasına, şöyle bağırdı:

— Aman! Sen misin? Nerdesin? Allahaşkına, çabuk söyle?

— Nerede olduğumu ne yapacaksınız? Benden ne istiyorsunuz, onu söyleyin!

— Yahu; bırak, şimdi, bunları! Çabuk gel! Vallahi, birşey yok! Gel, bir konuşalım! Allahını seversen, gel! Soracağım birtakım şeyler var. Beş dakikalık bir iş. Dinini seversen, gel!

— İşte, konuşuyoruz! İşin ne olduğunu söylesene!

— Canım, telefonla olur mu? Gel, bir kahvemi iç! Vallahi, korkacak bir şey yok!

— Suçum yok ki korkayım! Ancak, Sinan Bey'e yaptığınız gibi beni de Müdüriyet'te konuk(!) etmeyeceğinize söz verir misin?

— Veriyorum! Söz! On dakikada biter!

— Beş dakika, ona çıktı. Peki, on dakika olsun; geliyorum!

Feridun, gitmek gerektiğini anlamıştı. Kalktı gitti. Fehmi ile yüz yüze gelince, onun şu sözleriyle karşılaştı:

— Nerelerdeydin, Allahaşkına? Kaç gündür masalarının başından aldığım bütün memurları seferber ettiğim halde, izini bile bulamadılar. Aradığımız azılı bir komiteci bile olsaydı, çoktan ele geçirmiştik. Sen nerelerdeydin?

— İstanbul'da! Şimdi, onu bırakalım; on dakika geçmesin!

Feridun Kandemir, hangi on dakikayı sayıkladığını, ancak daha sonra anlayacaktı.

1933 yılının, 4/5 gecesiydi. Polis Müdürlüğü'nde büyük bir çalışma vardı. Polis Müdürü Fehmi, buyruğunda yüze yaklaşık polis toplanmış, Kâzım Karabekir'in Erenköy'deki köşküne baskına hazırlanıyordu. Daha akşamdan başlamış olan kuşatma, gece yarısına doğru hızlanmış, geniş bir çember çeviren ayrı ayrı polis grupları geceyarısından sonra, horozlar öterken, dört bir yandan köşke doğru ilerlemeye başladılar. Yüz polis, başlarında Müdür Fehmi, demiryolu istasyonunun yöresindeki köşkün bahçe duvarının dibine geldiğinde, tanyeri atıyordu. Yüz tabancalı insan, evin bahçesine girip iç kapıya dayandığında, Paşa ile eski sevgili arkadaşı Cafer Tayyar Paşa, ertesi gün piyasaya çıkacak olan büyük kitabın onuruna geç saatlere dek konuştular. Türkiye'de birer mahpus gibi yaşamlarından yakınıp durmuşlar, bu kitabın çıkışıyla karadüş havasının biraz olsun dağılacağını, ummuşlardı. Kâzım Karabekir, kitabının yarın çıkacağından öyle büyük umut duyuyordu ki polislerin kırarcasına yüklenerek büyük gürültülerle açtırmak istedikleri kapıya gittiğinde, henüz bütün uyku durumuna bile girmemişti. Polis Müdürü Fehmi, bir yığın polisle açılan kapıdan içeri dalınca, Paşa'nın iri gövdesi, solgun yüzüyle karşılaştı. Bu tarihin duvarlarında parlar gibi görünen yüz karşısında bir ara durakladı. Paşa, azarlarcasına sordu:

— Ne istiyorsunuz; nedir bu durum?

Ona verecek hiçbir yasal belgeleri yoktu. Polis Müdürü'nün ikirciği uzun sürmedi. Tarihin bu kahraman yüzünü çiğneyerek geçti, adamları da arkasından sel gibi içeri dalarak köşkü kapladılar. Odalara doluşan polislerin hoyratça gürültülerinden şaşıran ev halkı, birer yana büzülerek, polislerin köşede bucakta gördükleri bütün kâğıtlara, kitaplara aç kurt gibi saldırışlarını korku ve tiksinti ile seyrettiler. Bunlar, Paşa'nın eşi, iki kızı, evlatlığı, bir de Cafer Tayyar Paşa'ydı.

Araştırma, mutfakta, kömürlükte, ocakta, bacanın içinde bile sürdü. Paşa, durmadan:

— Yahu, nedir aradığınız! Bu eşkıyaca davranışın nedeni nedir? diye soruyorsa da hiç kimse onun bu sorularına yanıt vermiyordu.

Bir yığın hoyrat el, evi pamuk atarcasına arıyordu. Paşa, sorularını yineledikçe, onlardan biri şöylece kısaca yanıtlıyordu:

— Buyruk aldık! Başka bir şey bilmiyoruz! Evrakı toplayacağız!

Bunları da korku içinde mırıldanarak söylüyorlardı.

Evi kalabalık ayak sesleri kaplamıştı. Tavan aralarından da ayak sesleri geliyordu. General Cafer Tayyar, üst kattaki bir odada yatmaktaydı. İşittiği hoyratça ayak sesleriyle yatağından fırladığında odanın kapısı çoktan açılmış, birkaç sivil, yel gibi içeri dalmıştı. Cafer Tayyar Paşa, bunlardan birini hemen tanıdı. Bu, Ali Çetinkaya'nın kafadarlarından eski bir Jandarma Yüzbaşısı'ydı. Emekliye ayrıldıktan sonra sivil polisliğe geçmişti. Paşa, onu görür görmez:

— Hayrola, Aziz! Ne var? Nedir bu? Sen, ne arıyorsun burada?

Yüzbaşı Aziz, onun bu sorusuna hiç yanıt vermeden, Paşa'nın kalktığı yatağı didik didik ederek araştırmaya başlamıştı. Bu sırada, böyle didiklenerek aranan, salt, Kâzım Karabekir Paşa'nın evi değildi. Cafer Tayyar Paşa'nın Üsküdar'daki eviyle, onun kardeşi Hamdi'nin evi de böyle hırsla, sadistçe didiklenerek araştırılıyordu. Aranan evler bunlarla da kalmıyordu. Eski Mebuslardan, Komutanlardan, ulusal eylemin en çalışkan kahramanlarından Halit'in evi de böylece didikleniyordu, nedeni de şuydu: Büyük yengide Yunan Başkomutanı Trikopis'i tutsak almış olan Albay Halit, dün Erenköy'deki köşkünde Kâzım Karabekir'i görmeye gitmişti.

Kâzım Karabekir'in evinin araştırılması, dört buçuk saat sürdü. Araştırma sonucunda Paşa'nın eskiden beri tutmuş olduğu doksanı aşkın dosya, çuvallara tıkılarak Müdüriyet'e götürülmek üzere hazırlandı. Bu dosyalarda çok eskiden beri tutulmuş olan notlar vardı. Çuvalları otomobillerle Polis Müdürlüğü'ne doğru yola çıkaran Polis Müdürü Fehmi, bu uzun araştırmadan sonra

aradığını bulamamış bir adamın düşkırıklığı içinde Paşa'ya sokularak şöyle dedi:

— Afedersiniz, Paşa Hazretleri; evrak arasında son basılan kitabınızdan hiçbirini bulamadık! Oysa, beş sayısının sizde bulunduğu bildirilmişti. Onları da rica edecektim! Neredeyse, lütuf buyursanız!?

Paşa, sert bir sesle yanıt verdi:

— Ben de toplayıp götürdüklerinizden başka bir şey kalmadı. Sözünü ettiğiniz o beş kitabı, biraz önceki baskınınız sırasında heyecana düşen eşim, işte, şurada tutuşturup yakmıştır.

Fehmi, baktı: Paşa'nın gösterdiği ocakta biraz önce yakıldığı anlaşılan bir yığın kâğıt külü vardı. Müdür, kuşkulu bakışlarını bir süre küllere diktikten sonra, bir süre de düşündü: Bu küllerin o beş kitabın külleri olduğu doğru muydu? Yaklaşarak henüz yanığı niteliğini koruyan külleri parmaklarıyla şöyle bir okşadı. Ancak, kesin bir şey anlayamadı. Paşa'nın, kesin konuşmasına karşı yeni bir soru yöneltmeye gücü yetmedi. Kâzım Karabekir ise, eski bir kale yıkıntısına benzeyen yürek gücünü toplamaya çalışıp soyut adaletin bir groteskinden başka olmayan yargı organlarının kapısına bir kez daha başvurmaktan kendini alamayarak, ertesi sabah İstanbul Savcılığı'na şöyle bir yakınma yazdı:

«Son zamanlarda, gazetelerde yayımlanan İstiklâl Harbi'ne değgin olaylar değiştirildiği gibi, bana karşı da baskıda bulunulmuştu. Özellikle «Şarkılı ibret» yazacağıma İstiklâl Harbi'ne değin bir yapıtı yurt çocuklarına armağan etmekliğim tarih ile doğruluk adına, daha büyük bir çalışma olacağı anlatılarak, dirimimi salt çocuk oyunlarına değgin bir kitap yazmaya gereksiz yere vermiş olduğum alaycı bir biçimde gazetelerde dünyaya ilan olunmuştu. Her şeyin gerçek sahibi olan ulusumuz tarih doğruluklarını da olduğu gibi bilmesi için, (*«İstiklâl Harbimizin Esasları,»*) adıyla yazdığım yapıta, şimdiye dek ulusla ülkemizin bilgi tarihine, gördüklerim, incelediklerim, dirimimin görgüleri olmak üzere hazırladığım, hazırlamakta olduğum tarihsel ve bilimsel dört yapıtımın fihristleriyle kimilerinden örnek sayfalar da eklenerek İstanbul'da Sinan Basımevi'nde bastırmıştım. Tam yayımlanacağı bir sırada kamuoyuna sunulmasına engel olmak

amacıyla herhangi bir yandan yayımlanmasına engel olunmuştur. Bu durumu öğrenince, gerek yüksek makamınıza, gerekse Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, ayrıca Başbakanlığa yakınmıştım. Yanıt olarak, üç gün sonra aldığım yüksek yanıtlarında aynıyla: «Yakındığınız sorun, kamu haklarını ilgilendirir nitelikte görülmemiş olduğundan dolayı, kişisel haklarınızın yasal merciilerden izlenmesi gerekir!» buyurulmuştu.

İşte, tam el atacak yani hakkımı aramak uğruna mahkemeye başvuracağım dünkü 4 Haziran 1933 günü sabahı, dört buçuktan dokuza dek köşkümde bir arama yapılarak yukarıda sözünü ettiğim tarihsel ve bilimsel yapıtlarım, yaşamımın bütün uğraşları, dört çuval içinde, yüksek makamınıza incelenmek için teslim olunmak üzere, elimden alındı. Bütün ricalarıma bakmadan, iki sayı olanlardan biri bile bana bırakılmadı. Üzerinden on üç yıl geçen, artık tarih sayfalarına geçmiş bulunan, hâlâ yaşayan birçok yurttaşlarımızca bilinen doğruları içeren (*«İstiklâl Harbimizin Esasları,»*) adındaki yapıtımın da yakıldığını öğrenince, maddi ve manevi uğradığım zararla acının derecesini belirtmeye gücüm yetmemektedir.

Elimden zorla alınan, ulusumuzun bilgi tarihine değgin olan yapıtla, evrakımın ivedi bana geri verilmesini. Cumhuriyetimizin yüksek Savcılık Makamı'ndan rica ederim!»

Feridun Kandemir, on dakikalığına gittiği Polis Müdürlüğü'nde kırk sekiz saat kaldı. Kendisine durmadan yöneltilen iki soru, şuydu:

— Kâzım Karabekir Paşa'yla bu kitabı nasıl hazırlayıp bastırdınız?

Sonra da şöyle soruyorlardı:

— Peki, kendisine kalan, senin o götürüp verdiğin o beş kitap, şimdi nerede?

— Ne bileyim, ben! Madem ki Paşa benim kitapları kendisine verdiğimi açıklıyor; öyleyse, bunların nerede olduğunu benim değil onun bilmesi gerek! Ona sorun!

— Sorduk. Eşinin bunları yakmış olduğunu söylüyor.

— Öyleyse, yanmıştır!

— Hayır, yakmamışlardır! Saklıyorlar!

— Öyleyse, saklıdır!

— Tamam! İşte, şimdi, bunların saklı olduğu yeri bulmalıyız!

— İyi ya, işte, bulun!

— Aramadığımız yer bırakmadık.

— Demek ki yok!

— Var, kesinlikle var! Ama bulamıyoruz!

— Vah vah! Demek ki bulunmayacak!

Bu uzun soruşturmanın sonunda sabrı tükenen Feridun, şöyle dedi:

— Beni bunun için mi buraya getirdiniz? Benden istediğiniz ne?

— Bu kitapları, sen istersen bulursun.

— Paşa'nın, yakıldı, dediği kitapları, ben nereden bulayım?

— Bulabilirsin; şundan ki Paşa'nın sana güveni var. Ağzını ararsan, nereye sakladığını senden gizleyemez.

— Evet, işte, kitaplar burada, diye gösterir; ben de gelir size bildiririm; olur biter!

— Tamam!

Feridun bunun üzerine gülmeye başladı. Fehmi, onun gülüşüne, son kerte kızdı:

— Ne gülüyorsun? Şimdi bile işin önemini kavrayamamış gibi, alay mı ediyorsun?

— Alay eden sizsiniz! Benden olmayacak bir şey istemekle de kalmayarak bir de akıl öğretmeye kalkıyorsunuz!

Polis Müdürü, bundan bir şey çıkmayacağını anlayınca, bütün soruşturma boyunca yanında bulunan Birinci Şube Müdürü Nuri'yi dosyalarıyla birlikte oradan uzaklaştırdı. Sonra Kandemir'e:

— Biraz dinlen! Hele bir düşün; konuşuruz! diyerek gazeteciyi koltuğunda dinlenmeye bıraktı. Dışarıda bekleyen iş sahiplerini birer birer içeri aldırarak onu unutur gibi göründü.

Saatler, son kerte sıkıntılı, ağır, ayaklarını sürüyerek geçti. Akşam karanlığı odalara doldu. Lambalar yanmaya başladı. Daireler paydos edilmeye başlanmıştı. Polis Müdürü de kalkıp gitmeye davranırken, Feridun'a şöyle dedi:

— Ben gidiyorum. Sen, bu gece konuğumuzsun. Dinlenmen uğruna her şey düşünülmüştür. Yarın sabah görüşürüz.

Bunu işiten gazeteci, bu pişkinlik karşısında donakaldı. Sonra, ayaklandı. Bağırarak şunları söyledi:

— Ne hakla beni tutukluyorsunuz? Suçum ne?

— Hayır; tutuklu falan değilsin! Salt konuk!

Böyle dedikten sonra, Müdür olduğunu hatırlatan sert sesiyle, şunları ekledi:

— Uzatma şimdi! Böyle gerekiyor! Geç şu odaya, otur! İstersen yat!

Feridun, Polis Müdürü çekilip gittikten sonra, makam odasının yanındaki maroken koltuklu, kanepeli, küçük odaya geçti. Eşyanın saldırısından güçbela kurtulabilmiş birkaç adımlık boşlukta saatlarca volta vurarak düşündü: «Şeytan kulağına kurşun! Ömrümde ilk kez özgürlüksüzlüğün acısını duyuyorum. Hele böylesine bir keyfi yargının, düpedüz zorbalığın kurbanı oluş, acımı büsbütün dayanılmaz duruma getiriyor. Ne yapabilirim?» Yorulunca, kanepeye uzanarak biraz kestirmeye çalıştıysa da bütün varlığıyla ayaklanmış olduğundan gözüne uyku girmedi.

Sabahleyin, bir kez daha Müdür Fehmi'nin karşısındaydı. Yine, özdeş sorgu, sürdü gitti. Öğleye dek bu komedya (Feridun'un kendi deyimi) sürdükten sonra, ikindiüstü, birdenbire, odada kaygılı bir hava esti: Emniyet Genel Müdürü Tevfik Hadi'nin geldiği, kulağına çalındı. Bu kez, Polis Müdürü'nün yerini, Tevfik Hadi aldı. Önüne yığılan dosyaları, Müdür'den açıklamalar alarak, uzun boylu karıştırdı. İstanbul'da sürüp giden polisin eylemi üstüne ona rapor verildi. Feridun'un anladığına göre, bu adam da Ankara'dan, salt, bu beş kitabın bulunması için gelmişti.

Evet, sıra bir kez daha Feridun'a gelmişti: Son kerte babacan ve içten bir tutum takınarak, çok yumuşak bir sesle konuşmaya başlayan Tevfik Hadi, bu beş kitabı bulup ortaya çıkaramazsa, yerinden ve işinden olacağını, açıkça söylemekten çekinmedi. Polis Müdürü ile arkadaşlarının iki günden beri kendisini sıkıştırırken söylediği sözleri, şöyle böyle yineleyerek konuştu:

— Bu işte elinden geleni yapman, bir yurttaşlık borcudur. İstersen bunu yapabilirsin. İnandığın yurtseverliğinden bunu beklerim.

Feridun, ona kesinlikle şunları dedi:

— Var olmayan bir şeyin benden istenişi karşısında, yapamam, deyişimin anlamını anlamalısınız, Beyefendi! Yurtseverliğini kanıtlamak üzere, insana o yurt uğrunda ölmesi önerilebilir; ancak, benden istenilen işi, dirimim pahasına da olsa yapmak gücünde değilim! Sonra, bu işin yurtseverlikle de hiçbir ilişkisi yoktur!

Sorgu, bir tartışma biçimini alarak uzadı gitti. Polis, tekeden süt sağmak istercesine, bu beş kitabı Feridun'dan çıkarmak istedikçe iş uzayıp gidiyor, ilgililerin kafaları ısındıkça ısınıyordu. Bütün umutları, Feridun'daydı. O da elinde olmayan bir işi yapamayacağını, bir türlü onlara anlatamıyordu. Gazeteci, geniş, babacan yüzünden akan terleri, mendiliyle, ellerinin geniş ayalarıyla silerek bu Engizisyon sorgusundan kurtulmaya çalışıyor, ne yazık ki onlara dert anlatamıyordu. Konuşma, tartışma, sonra çekişme biçimini aldı. Sonra da tek yanlı korkutma yöntemine döndü. Polis Müdürü Fehmi, eski ahbaplığı büsbütün bir yana bırakarak, onu falakaya yatırabileceğini, söyledi. Sonra, ona şöyle bağırarak öfkeden küplere binmiş bir tutum takınarak, odadan çıkıp gitti:

— Anladım ki senin yurtseverlikten hiç nasibin yokmuş!

Gazeteci, başta, kendisini tehdide kalkan Fehmi'ye gülmüşse de bu kez gülmek yürekliliğini gösteremedi. Adamın tutumu kesindi. Pir aşkına, her türlü kötülüğü yapabilecek doğadaydı. Bunu anlayan Feridun, Polis Müdürü'nünkünden daha sert, daha acı, ağı gibi bir sesle, şöyle bağırdı:

— Bana herkes yurtseverlik dersi verebilir! Yalnız, ulusal savaşımda ben Konya'da kurtuluş davası uğrunda kellemi koltuğumun altına alarak canla başla çalışırken, düşman güçleriyle gelip basımevini basan bu Polis Müdürü, asla!

Bu hırçın haykırış üzerine, Emniyet Genel Müdürü Tevfik Hadi, yerinden fırladı:

— Sus! Yeter! diyerek gazeteciyi kolundan tutup yanına çekti.

Genç adamın iriyarı gövdesi zangır zangır titriyordu. Gözlerinde iki sıra yaş parlıyordu. Tevfik Hadi, büsbütün babacanlaşarak onu yatıştırmaya çalışırken, yüzünü gözünü okşayan Tevfik Hadi'ye şöyle dedi:

— Kuzum, Beyefendi! Bütün bu gürültünün, bütün bu ortalığı yerinden oynatışın hiçbir anlamı, hiçbir yararı olamayacağını neden anlamıyorsunuz? Sayınız ki ben şimdi gidip Kâzım Karabekir Paşa'yı kandırarak bu beş kitabı alıp getirdim, size verdim. Bununla ne yapmış olacaksınız? Düşünmüyor musunuz ki bu kitapların içerdiği belgeler gibi, daha birçoklarının asılları, bütün aramalarınıza, taramalarınıza bakmadan, elinize geçmemiştir. Öyleyse, asılları Paşa'nın elinde bulunan belgelerin kopyalarını içeren kitapları, giderek, bir tekine varıncaya dek büsbütün yok etmekle, ne yapmış olacağınızı sanıyorsunuz? Bunun karanlıkta göz kırpmaktan başka, ne anlamı var?

Tevfik Hadi, bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca, İstanbul'da gizli istihbaratta önemli işler görmüş, gerçekten yiğit, babacan bir adamdı. Ne yazık ona böyle pis bir iş yüklemişlerdi. Baştan başa içtenlikle titreyen sesiyle, Feridun'a şöyle dedi:

— Ah, bilmiyorsun; durumumu, bilmiyorsun! Gemi azıya almış(!) baylara meram anlatamıyorum. Bilemezsin, beni nasıl sıkıştırıyorlar!

Tevfik Hadi, bunların adlarını söylemekten çekinmedi: Kılıç Ali, Meclis Başkanı Kâzım Özalp, Kel Ali, Recep Zühtü, bunlar arasındaydı.

Tevfik Hadi, bu beş kitap üzerinde durmanın anlamsızlığını anlamıştı. Genç adam, hiç olmazsa, ona bunu anlatabilmişti. Polis Müdürü odaya dönünce, Tevfik Hadi, sessizce çekilip gitti. Ancak, bu genç gazetecinin çilesi o gün de dolmamıştı. O geceyi dün geceki küçük odada geçirdi. Ancak, ertesi sabah, beş kitabı bulmak uğruna Kâzım Karabekir'i sıkıştırması koşuluyla serbest bırakıldı.

Adamcağız salıverilmişse de arkasından iki sivilin sıkı bir biçimde kendisini izlediğini görüyordu. Gazeteci, günlerce arkasındaki bu iki gölgeyle birlikte, İstanbul'un sokaklarını arşınladı

durdu. Bir iki kez de Polis Müdürü'nün buyruğunu yerine getirir görünmek üzere, kalkıp Paşa'nın Erenköy'deki köşküne gitti. Paşa'yla görüşerek durumu anlattı. Baktı, Paşa'nın köşkü, pıtrak gibi sivillerle çevrilmişti. Köşkten kuş uçurtmuyorlardı.

O günlerden bir gün, Polis Müdürü Fehmi, çalıştığı basımevine telefon ederek, kaygılı sesiyle Feridun'u aradı:

— Aman, çabuk gel; önemli bir iş var! diyordu.

Birkaç gün önce, onun kendisini nasıl tuzağa düşürdüğünü andı:

— Yeter, yahu! diye bağırdı. Hâlâ arkamı bırakmayacak mısınız? Yeter!

Bunun üzerine, Polis Müdürü, yumuşak bir sesle, şöyle dedi:

— Yoook!.. O iş değil! Başka, dostça bir iş; arkadaşça. Rica ederim, gel! Bekliyorum!

Feridun, bunun üzerine, kendisini güvenlikte duyarak, kalkıp Müdüriyet'e gitti. Oraya varınca, şaşırdı, kaldı: Karşısında bambaşka bir Fehmi vardı; okşayan, gülümseyen, nazik, kibar, güleryüzlü, ancak, heyecanlı bir Fehmi.

Hemen, gazetecinin koluna girdi:

— Gel; şimdi seninle Vali'ye gideceğiz! Kesinlikle, seni görmek istiyor! Ama dikkat et: Bütün bu olan bitenlerden bilgisi yok! Kâzım Karabekir'le barışan İsmet Paşa'nın buyruğuyla seninle görüşecek. Karabekir Paşa, olup bitenleri Başbakan Paşa'ya anlatıp yakınırken, senin de kovuşturulmakta olduğunu söyleyerek, buna bir son verilmesini istemiş. Başbakan Paşa da Vali'ye söylemiş. Oysa, dediğim gibi, Vali'nin bu işlerden bilgisi yok. Sana sorarsa, sen de bir şey yok, de! Beni güç duruma sokma, rica ederim!

Polis Müdürü, otomobiline bindi, gazeteciyi de yanına oturttu. Türbedeki yolu kestiren otomobilde gazeteciyi kendisiyle birlikte kimse görmesin, diye perdeleri bile indirdi. Hem Vali, hem de Belediye Başkanı olan Muhittin Üstündağ'ın odasının önüne vardıklarında, Fehmi, daha önceki uyarılarını yineleyerek, Feridun'u ivedi odaya sokup kendisi ortalıktan yitiverdi. Gazeteci, içeri girince, Vali, yerinden doğrularak elini hararetle sıkıp bir kanepeye otururken onu da yanı başına oturttu:

— Hoşgeldin; buyur bakalım! dedi.

Feridun, baktı, adamın gözleri faltaşı gibi açılmış, kendisine bakıyordu. Gözlerini gözlerine dikmiş olarak ellerini dua eder gibi iki yana açtı:

— Ne olmuş, Allahaşkına? Ne var? Seni tedirgin mi etmişler? Nedir?

— Yooo! Bir şey yok. Ne münasebet! Tedirgin eden falan yok! Nereden çıktı bu? Benim bir şeyden bilgim yok! Ne olmuş ki?

Vali ve Belediye Başkanı, bunun üzerine rahat bir soluk alır gibi yaptı; çok içten bir davranışla elini gazetecinin omuzuna koydu:

— Çok değerli bir arkadaşımızsın! Olmaya ki sana, küçücük bir tedirginlik versinler! Şimdi, müsterih olun! Ancak, rica ederim, herhangi bir yakınışın olursa, hemen, bana bildir! Hemen, telefon et! Rahatının kaçırılmasına, kesinlikle, müsaade etmem!

Kandemir, Üstündağ'ın bu davranışının anlamını çok sonraları öğrenecekti: Vali Muhittin Üstündağ, Kandemir'i kovuşturmaya uğratmasından dolayı, Başbakan İsmet Paşa'dan iyi bir zılgıt yemişti. Ona: «Yazar Kandemir Bey'i Karabekir Paşa'nın kitabı yüzünden kovuşturuyor muşsunuz; Paşa da bundan fena halde yakınıcı. Kesinlikle, böyle bir şeye müsaade etmem! Kendisini de hemen çağırarak özür dileyip teminat vereceksiniz!» demişti.

Kandemir, kendisini kapıya dek hararetli bir biçimde uğurlayan Vali'ye teşekkür ederek ayrıldığında, merdivenlerde yine Müdür Fehmi ile yüz yüze geldi:

— Ne oldu? Ne sordu? Ne dedi?

Feridun, Polis Müdürü'nün bütün kaygılarını giderici bir biçimde konuştu. Polis Müdürü'nün böyle hoşnut geçip gitmesinden sonra, Feridun'un arkasındaki kuyruklar da ortadan yitti.

Feridun, kendi kendine şöyle düşündü: «Demek ki Fehmi, beni Vali'ye dek getirerek en son izlemeyi kendisi yapmış oldu! Ne var ki izlenmeden kesinlikle vazgeçildiğini sanmıyorum. Her ne kadar, hepsini ayrı ayrı tanıdığım bu izleyicileri artık arkamda görmüyorsam da o ünlü beş kitap sevdasından temelli vaz geçildiğine bir türlü inanmıyorum!»

Feridun'un düşündüğü az zamanda başına geldi: Bir gün çalıştığı gazetede masa başında yazılarıyla uğraşırken, hiç tanımadığı bir ziyaretçisi çıkageldi: Yüzünü ilk kez gördüğü bu adam, temiz kılıklı, gösterişli, orta yaşlı, kibar bir kişiydi. Özür üstüne özür dileyerek, gazeteciye sokuldu. Bir sorun üstüne kendisiyle biraz konuşmak istediğini, söyledi. Kartvizitini çıkarıp masanın üzerine bıraktı. Amerika'nın en önemli yayın kuruluşlarından birinin Türkiye temsilcisi olduğunu, söyleyerek, kişiliğini büsbütün perçinlemek istedi. Feridun, bütün bu sıkı gereçlerle giyimli kuşamlı olarak kapısına gelip dayanmış olan kişiye birdenbire ne anlam vereceğini bilemediyse de onu çok sıkı bir göz hapsine aldı:

— Buyrunuz! Emriniz? diye ona yer gösterdi.

Adam, çok nazik bir dille eğilip bükülerek, şöyle konuştu:

— Beyefendi, temsilcisi bulunduğum dünyaca tanınmış bu yayın ortaklığı (Böyle bir ortaklıktan, elbette, yazarın haberi yoktu) son günlerde yeni bir sıra yayına başlamak kararını vermiştir. Amerika'nın ve Avrupa'nın ünlü siyaset, askerlik kişilerinin anılarını topluyor. Wilson, Klemanso, Hindenburg, Mareşal Foch gibi belli başlı ünlülerin anılarını sağladı. Bunlar, sırasıyla yayımlanmak üzeredir. Bu arada, yakın doğu, özellikle Türkiye ünlülerinin de anılarını sağlamak görevini bana verdiler.

Feridun, içinden: «Eh, anlaşıldı! Bu da başka bir oyun! dedi. Ancak, bunu adama sezdirmedi. Onu dikkatle dinler görünmeyi sürdürdü. Adam, sözünü şöylece sürdürdü:

— İşte, sizi bu amaçla tedirgin ediyorum! Yazılarınızı, sürekli beğeniyle, ilgiyle okuyan bir okuyucunuz olduğumdan bu konuda ilkin sizin yardımınızı dileyeceğim! Örneğin, kimlerin anılarını sağlayabiliriz? Şunu da ekleyeyim ki bu anılar, elbette Türkçe değil, İngilizce'ye ve Fransızca'ya çevrilerek Türkiye dışında yayımlanacaktır.

Feridun, şöyle yanıt verdi:

— Vallahi, biliyorsunuz ki Türkiye'nin dünya çapında ünlü kişisi, salt Gazi Hazretleri'dir! Bir aracı ile kendilerinden anılarını isteseniz...

— Çok güzel! Esasen, ben de onu düşündüm! Ancak, henüz iş başında bulunduklarından benimseyeceklerini sanmıyorum!

— Öyleyse, örneğin, İsmet ve Fevzi Paşalar var! Ancak, onlar da iş başında!

— Ya! Öyle! Başka?

— Rauf Bey var. Ancak, o da Avrupa'da. Başka kimseyi de anamıyorum.

— Nasıl etsek, bilmem ki?

Her iki canbaz da aynı ip üzerinde oynarken arpacı kumrusu gibi düşünür göründüler. Bir süre sessizce durup düşünür gibi yaptılar. Adam, daha çok bekleyemeyerek, birdenbire:

— Kâzım Karabekir! diye baklayı ağzından çıkardı.

Sonra, şunları ekledi:

— Hem işten çekilmiş bir durumdadır; hem de özellikle Ermenistan fatihliğiyle çok tanınmış bir kişidir. Anılarının da ona göre değerli olacağı bellidir.

— Doğru! Gerçekten öyle! İyi ki usunuza geldi! Ondan isteyin!

— Kendilerini kişice tanımıyorum. Onu tanımakla onurlanmadım. Bilmem ki doğrudan doğruya başvurmam, doğru olur mu? Siz aracılık etseniz! Elbette, emeğiniz karşılıksız kalmaz! Ortaklığımızın bu gibi işlerdeki cömertliği de ünlüdür. En aşağı sekiz on bin Dolar komisyon sağlanabilir. Belki, daha da çok.

Gazeteci, şöyle düşündü: «Oooh!.. Ne Güzel! Oturduğum yerde, Kâzım Karabekir Paşa'nın anılarını bu ortaklığa sağlayarak on bin Dolar'a konacağım! Bal gibi bir iş! Adamcağız da bu dolar lafının bende yaptığı etkiyi anlamak uğruna bakışlarını gözlerime dikmiş, yanıt bekliyor!»

Gazeteci, şöyle dedi:

— Ben, Kâzım Karabekir Paşa'yı tanırsam da bu işi bitirmek uğruna ayrıntılarıyla konuşmak gerekir. Bundan dolayı, sizin gidip doğrudan doğruya kendisini görmeniz daha doğru olur. Paşa, çok nazik ve kibar bir insandır. Hiç çekinmeyiniz! Sizi hoş karşılayacağına güvenim vardır! Köşkü de Erenköy'dedir. İstasyona çıkar çıkmaz kime sorsanız gösterir.

— Efendim; bu işte tanışıklığın önemli rolü vardır; Paşa Hazretleri tanımadıkları bir adama belki güvenmezler, diye! (Cebinden çıkardığı bir sürü İngilizce başlıklı, yazılı, imzalı, mühürlü

kâğıdı Feridun'un önüne koydu.) Oysa, işte, ortaklığın itimatnamesi ile aramızdaki ilişkiler meydanda! Sonra, telif hakkı olarak ne isterlerse vereceğiz! Ancak, bilmem ki!.. Nasıl düşünürler?

— İyi, ya! İşte, bu belgeleri de kendisine gösterirsiniz, anlatırsınız; olur biter!

— Çok rica ederim, Beyefendi! Siz, aracılık yapsanız. Madem ki tanıyorsunuz, içtenliğiniz var, sizin aracılığınız daha etkili olur. Beni minnettar edersiniz! Hem de maddeten bir çıkar sağlamış olursunuz. Çok rica ederim! Anıları olduğu gibi, New York'a göndereceğim. Çevirisi de orada yapılacak; orada yayımlanacak. Bu koşullara uyulacağına güvenebilirsiniz!

— Çok güzel! Hemen gidip Paşa'yla görüşünüz!

Adam, gazetecinin bütün dediklerini dinlememiş görünerek, kesinlikle kendisinin aracılık etmesinde sonuna dek ayak diredi. Öyle yalvarıp yakardı, öyle diretti ki en sonra Feridun, onu başından savmak üzere:

— Peki, demek zorunda kaldı.

Sonra, Paşa'yı da bu garip işten bilgi sahibi kılmakla gerektiğinden, sanki adama aracılık etmek istermiş gibi kalkıp Paşa'nın köşküne gitti.

Hikâyeyi dinleyen Karabekir, güldü. Sonra, şöyle konuştu:

— Gülünmeyecek gibi değil ki. Bu, ne akıldır böyle? Peki, ben bu oyuna gelip de anılarımı verdim, ne olacak? Verecekle-rim, yine kopya değil mi? Özgünleri bende kaldıktan sonra, ne kazanmış olacaklar? Buncacığı düşünemeyecek kerte, uykuda mı bunlar? Hem, nedir, bu kaygı? Ne var ki? Anıların üzerine bu kerte düşüşlerinin, nedeni ne? Bir şey yok ki! Eninde sonunda, tarihin doğrulukları. Ne oluyor, anlamıyorum! Çocukça telâştır gidiyor! İnanıyorum ki Gazi bunları işitse, benden çok sinirlenir!

Sözde aracılık yapmış gibi Paşa'dan ayrılan Feridun, ertesi gün adamın erkenden gazeteye damladığını gördü. Ona şu palavraları sıkmak zorunda kaldı:

— Kâzım Karabekir Paşa'nın, şimdilik anılarını ne biçimde olursa olsun, yayımlamaya niyeti yok.

Bu kesin yanıta bile kanmayan adam, anıların ele geçirilmesi uğruna dolarların sayısını arttırdıkça arttırdı. İnsanın ağzını sulandıracak bir sayıya yükseltti. Günlerce, gazetecinin başında ekşidi. Ona avans paralar vermek önerisinde bulundu.

Bir gün, Kadıköy İskelesi'nde rastlamış gibi karşısına çıktı; bin dereden su getirip tatlı diller dökerek onu otomobile bindirdi. Otomobil, Bağlarbaşı'nda bir eski köşkün kapısında durdu. Gazeteci, köşkün bir odasında parlak bir şölen sofrasının başına çökertildi. En güzel yemeklerin yanı başında, buzlu rakılar, bunları sunan son kerte güzel genç kadınlar da vardı. Genç adam, bunun önceden düşünülüp düzenlendiğini, hemen, anlamıştı. İnce saz takımı bir yanda çalıyor, genç ve güzel kadınlar, Feridun'un dört bir yanında huriler örneği dönüp duruyor, ona yüz kızartıcı yakınlıklar göstermekten çekinmiyorlardı. Genç adam, eski bir istihbaratçı olmanın verdiği yüreklilikle, bu sefahat sofrasından sonuna dek yararlanmak isteyerek, yiyor, içiyor, mutlu görünüyordu. Onun iyice zom olduğunu sanan ajan, bir ara, kulağına eğilerek şöyle dedi:

— Bu ev sizin; bu kızlar sizin! Yalnız, bir ricam var! Paşa'nın bu anılarını sağlayalım! Ortaklık, durmadan sıkıştırıyor! Ne isterlerse vereceğiz! diye sağlanmasını istiyor. Çok güç duruma girdim. Beceriksizlikle suçlanıyorum. Sizden başka kimseden umudum yok. Siz bilirsiniz; Paşa'yı kandıramazsanız, örneğin, haberi olmadan anıları elde edip bir oldubitti yapılabilir. Sonunda kendilerinin de hoşnut olacaklarına inanıyorum.

Adam, açıkça, Paşa'nın anılarını çal! diyordu.

Feridun, o gün Paşa'yı görünce, bütün bunları anlattı. Birlikte güldüler. Bu son sefahat sofrasından sonra da bir iş çıkaramayınca, izleyiciler, Feridun'dan umutlarını kestiler. Bu iş en sonra, yıllardan beri süren dargınlığı aralarından atarak, Başbakan İsmet'le Kâzım Karabekir'in barışmasına vardı. Kâzım Karabekir, bütün bu zulümlere göz yumar görünen İsmet Paşa'nın elini biraz zor sıkmakla birlikte, yine de sıkmak zorunda kaldı. «*İstiklâl Harbimizin Esasları*» da gelecek kuşakların okuması için kurtulmuştu. İleride on binlerce sayı, tarihin ayakları dibine yuvarlanarak, zorla kendilerini gösterecekti.

GİYOM TEL GİBİ

«Büyük olaylar, düşüncelerde büyük değişiklikler yapar.»
Mustafa Kemal.

«Üçüncü Selim'in Gözdesi» filmi, Atlas Sineması'nda oynuyor, pek beğeniliyordu. İlk beğenilen yerli filmlerimizdendi. Başrolde, besteci, şarkıcı Münir Nurettin oynuyordu. Münir Nurettin, filmde, Üçüncü Selim'in sazendesi Sadullah Ağa'yı canlandırıyordu. Münir Nurettin, o eski Saray kılığı içinde, uzun boyu, gürbüz gövdesi, anlamlı yüzüyle göz alıyordu. Sadullah Ağa, Üçüncü Selim'in bir gözdesiyle seviştiğinden gözden düşüyor, giderek, kellesini bile yitirmek tehlikesiyle karşılaşıyordu. En sonunda Padişah, bu çok değerli müzisyeni bağışlayarak sevdiği kadınla evlendiriyor, işi tatlıya bağlıyordu.

Gazi Mustafa Kemal, bu filmi Çankaya'da seyretmiş, Münir Nurettin'le olan eski hesabını temizlemek hevesine kapılmıştı. O da Padişah'ın, Sadullah Ağa'yı bağışladığı gibi Münir Nurettin'i bağışlamak istiyordu. Ancak, bunu mizansen içinde yapmaya karar vermişti: Bir yandan İsmet Paşa, bir yandan da Gazi, yeni bir yurt gezisine çıkmıştı. Paşa, gezinin bir bölümünü Bursa'ya ayırmıştı. Çok eski böbrek ağrıları onu sık sık Bursa'nın sıcak ve şifalı sularına çekiyor, Çekirge'deki Çelik Palas'ta Uludağ'ın temellerini yıkayarak yeryüzüne çıkan sıcak suyun içinde böbreklerinin dinmez ağrılarını uyuşturmaya çalışıyordu.

Sadullah Ağa rolüyle Paşa'nın gözünde güncelleşen Münir Nurettin, bir gün ilk sofraya çağırıldığı akşam, Paşa'nın hazırladığı sahnede, önemlice bir rol almak zorunda kaldı: Çelik Palas'ın büyük salonunda kurulan sofranın bir ucunda Gazi, öbür ucunda Sadullah Ağa(!) oturuyordu. Bu oturuş biçimini, Paşa, kendisi istemişti. Münir Nurettin (Sadullah Ağa), salonun süslü başlıklı kalın mermer direğinin önünde oturuyordu. Paşa, onu

özel olarak, yıllardan, hem de uzun yıllardan sonra, ilk kez bugün sofrasına çağırmış, şarkıcı da sevinçle kalkıp gelmişti. Uzun yıllar birbirine dargın kalmış bu iki kişi, şimdi, masanın birer ucunda yer alıyor, kaçamak bakışlarla birbirlerini süzüyorlardı. Paşa, sahneleyeceği oyunu hazırlamışsa da genç müzisyen, salt, bağışlanmış olmanın sevinci içinde, masayı tıklım tıklım dolduran eyyamreisleri arasında yer alıyordu. Vaktiyle, Dolmabahçe Sarayı'nın yazlarında, Münir Nurettin'i sık sık çağırarak onunla şarkılar meşk etmekten pek hoşlanan Gazi, şarkıcının birlikte söyledikleri sırada kendisine öncelik tanımamasından gazaba gelmiş, onu Saray'dan, dostluğundan kovmuştu: Birlikte şarkı söylerken Paşa, hep önde gidiyor, Münir Nurettin'i yedeğe almak istiyor, böylece de şarkıları aksattırıyordu. Münir Nurettin, Paşa'ya bu öncelik, baş çekme hakkını tanımamış, bunda da diretmişti. İşte, buna küsen, kızan Paşa'yla genç müzisyenin araları uzun yıllar açık kalmış, Münir Nurettin Saray çevresinde bayağı unutturulmuştu.

İşte, Sadullah Ağa rolüyle bir kez daha gün yüzüne çıkan sanatçı, bir kez daha Gazi'nin gözünde eski yerini almak üzere bir törenden geçmek zorunda kalmıştı: Paşa, onu sofrasına çağırtmış, upuzun masanın öbür ucundaki yerine oturtmadan önce de ona sarışın elini öptürmüş, sahnenin sonunu, salt, kendisine saklamıştı. Bu sırada sofranın baş köşesindeki konuklardan biri de Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanlarından, Atlı Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay'dı. Paşa'nın yanı başında oturan bu büyük Komutan, masanın öbür başında bayağı tek başına oturan Münir Nurettin'i görünce, birkaç yıl önce tanık olduğu bir olayı anmıştı: Bir ülke gezisinde, yine Gazi ile birlikte özel kompartımanda bulunmaktaydı. Paşa, uşağa, birer kahve getirmesini, gramofona da bir plak koymasını, buyurmuştu. Uşak, hiç düşünmeden, Paşa'nın sevdiği plaklarından birini koydu. Ne var ki uşak, köprülerin altından nice suların geçtiğini bilmiyordu. Plaktan ilk sesler gelmeye başlayınca, Paşa, bu kez hışımla o yana bakmış, şöyle buyurmuştu:

— Değiştir, onu!

Uşak, korkarak plağı kaldırmış, bir başka plak koymuştu. Bu da çalmaya başlayınca, Paşa, daha büyük bir kızgınlıkla bağırmıştı:

— Koyma, şu herifin plaklarını, be! Kaldır at; at o plakların hepsini pencereden dışarı!

Fahrettin Altay, hemen, Paşa'nın Münir Nurettin'in kendisine karşı bir antipatisi olduğunu sezerek, kalkıp plak kutusundan Safiye Ayla'nın bir plağını ayırıp koymuştu. Gazi, gülerek Münir Nurettin'in bütün plaklarının dışarı atılmasını istedi. Uşak, Münir Nurettin'in bütün plaklarını ayırarak, birer birer, pencereden dışarı fırlattı. Fahrettin Altay, durumu bilmediğinden, bu işe şaşıp kalmış, hiçbir anlam verememişti. Nedenini de hiç kimseye soramamıştı. Gazi de bu konuda ona bir şey söylememişti. Belki de onun bildiğini sanıyordu. Neden sonra, bunu başkalarından öğrenmişti: Meğer, Paşa, Münir'e dargındı. Gazi, hem besteyi hem de dostluğu bozmuştu. Münir Nurettin de besteyi bozmaktansa, Gazi'yle arayı bozmayı göze almıştı. Münir Nurettin'in altın sesi, uzun zaman, Paşa'nın Çankaya'sında, Dolmabahçe'sinde, Yalova'sında işitilmemişti. Gazi, bu güzel sesi uzun zaman dinlememenin özlemine katlanmayı, bir onur sorunu yüzünden göze almıştı.

Fahrettin Paşa, bu gece de iki eski dostu böyle masanın birer ucunda görünce, o plak olayını anmış, karışık duygular içinde bekliyordu. Anladığına göre, eski dostlar yine barış dünyasına girmişlerdi. Gazi, uzun ayaklı rakı kadehlerinden ikisine rakı koydurarak sulandırıp ağarttıktan sonra, bunlardan birini uşağa verip Münir Nurettin'e gönderdi. Münir Nurettin, Paşa'dan gelen bardağı alınca, pek sevindi. Ancak, Paşa, işaretle bardağı başında tutmasını bildirince, afalladı. Hele, Paşa'nın elinde tabancasının parladığını görünce, şaşkınlığı bir kat daha arttı. O zaman Paşa'nın, çoğu zaman yaptığı gibi bir oyun, bir gösteri hazırladığını anladı. Hemen, usuna, ünlü, Wilhelm Tell geldi. Çocuğunun başına bir elma koydurarak babasının oku ile vurdurmak isteyen Avusturyalı İsviçre Valisi'nin öyküsü kafasından,

şöyle, bir, geldi geçti. Eğer Paşa, içkili ise, durum tehlikeli olabilirdi. Ancak, içkiye yeni başlayacaktı. Bu yüzden, yüzde yüz, bir tehlike içinde bulunmadığını düşündü. Gülümseyerek dolu bardağı başının üzerine kaldırıp tuttu. Paşa, tabancasını bardağa çevirdiğinde bütün sofradaki kalabalık, bunun bir şaka olduğunu sanıyordu. Münir Nurettin, korkunun ölüme yararı olmayacağını bilerek, bardağın geniş ayağını saçlarının üzerine bastırarak sıkıca tuttu. Gözlerini kırpmadan Paşa'ya dikti. Şimdi, ikisi de tehlikeli bir oyun oynayan çocukların bilincindeydi. Paşa, dikkatle nişan alarak tetiği çekmeye hazırlanırken, bütün salonda soluk bile alınmıyordu. Paşa'nın çok yakın fedaileri, eski sofra arkadaşları dışında, hemen herkes, bunun bayağı bir şaka olduğunu sanıyordu. Büyük sessizliği delik deşik eden tabancanın sesi, bütün yenilerin yüreğini hoplattı. Tabancadan çıkan tek mermi, mermer direğin başında bir delik açarak çevreye kırıntılar sıçrattı. Paşa, kadehe nişan alır görünerek, kaşla göz arasında, namluyu yukarı kaldırıp mermiyi direğin başına göndermişti.

Münir Nurettin, merminin başının üzerinden kırıntılar, tozlar döktüğünü görerek, sınavın kazanıldığı söyleyip hemen ayağa kalktı ve elindeki kadehi gülümseyerek ağzına götürdü. Bardağı sonuna dek içerek, Paşa'ya eğildi. Paşa, eliyle onu yanına çağırdı. Yüzünde, eski dostluğu andıran bir gülümseyiş vardı. Paşa, onun sırtını sıvazlayarak, elini öptürdü. Şöyle dediği işitildi:

— Kendin gibi, zekâ, yetenek ve yürekliliğinin de eksiksiz olduğunu kanıtladın. Haydi, şimdi bize bir şarkı oku da dinleyelim!

Paşa, bu sözleri söyleyerek eski dostunu okşarken elindeki tabancayı da cebine soktu. Münir Nurettin, Paşa'nın yanından kalkarak yine eski yerine döndü. Sonra, Paşa'nın, eskiden beri çok sevdiği, kendisiyle birlikte birçok kez söylediği, «*Şahane gözler, şahane,*» adlı şarkısını yeteneğinin en son olanağını kullanarak söyledi. Paşa, bu eski şarkıların verdiği romantik duygular içinde yüzerken, her şeyin bir ustası olduğu gerçeğine inanmış görünüyordu.

BURSA NUTKU

«Diyecek ki ben, iman ve düşüncemin gereğini yaptım.»
Mustafa Kemal.

Paşa, yeşil Bursa'da bir süre daha kalıp Çelik Palas'ta böbreklerinin çığlıklarını dindirmeye çalıştıktan, güzel camiilerin minarelerinden günde beş kez yayılan Türkçe ezanı dinleyerek, Ziya Gökalp'in, «*Bir ülke ki camisinde Türkçe ezan okunur*,» diye nitelediği gerçek Türk yurdunun düşlerini uygulanmış gördükten sonra, yaranını arkasına takıp İzmir'e yollandı. İzmir, bu gezinin son konağıydı. Takvim, 31 Ocak 1933'ü gösteriyordu. Paşa, Şubat'ın ilk üç günü İzmir'de dolaştı, incelemelerde bulundu. Paşa'nın yanında zamanın İktisat Bakanı Mahmut Celâl (Bayar) vardı. Onun buyruğunda da iktisat incelemeleri yapan bir Kurul bulunuyordu. 3 Şubat 1933 akşamı, Kordon'daki köşkte yemek yenirken, Bursa olayı işitildi. Artık, her gittiği yerde, Muhammed'in ezanı Türkçe okunacak, Rönesans rüzgârlarının getirdiği din reformu düşüncesinin uygulanışını görmeye çalışacak, bütün Müslüman Türklerin, Tanrı'ya ettikleri duanın anlamını anlamasına varıncaya dek uğraşacaktı. Ziya Gökalp'in ünlü didaktik, siyasal şiirinin uygulanışı, Türkiye'de din reformunun yapılmasının kanıtı olacaktı.

Paşa, tapınırken okunacak duaları Reşit Galip'e çevirttiyse de beğenmemişti. Bunların ideal bir çevirisi gerekmekteydi. Paşa'nın, Türkiye'de yaptığı reformların en sonuncusu olarak ele aldığı bu işi çok sıkı tuttuğu anlaşılıyordu. Vaktiyle, bunu ezeli rakibi Enver Paşa yaptıracakken, feleğin hışmına uğrayarak güdük bir asker ya da reformcu olarak erkenden geçip gitmesi, işi Gazi'nin, onun büyük rakibinin omuzlarına yıkmıştı.

Bir din reformu olmadan bütün öbür reformların havada kalacağını sanan Paşa, toprak reformunu andıkça, bir karadüş gör-

müşcesine gözlerini kapayarak, kara kara düşüncelere dalıyordu. Ulusun ekmeğine giden yolu kesmiş bunca ejderha yurt üzerinde soluyup dururken, bir tek ezanın ya da duanın Türkçe okunuşunun ne gibi bir kurtuluş getireceğini pek kestiremiyordu. Bu konuya sataşmak davasında kendisini çok zayıf ve güçsüz buluyor, arkada, hiç olmazsa, bir türlü bir ulus, yurt bırakmış olmayı bile bir çözüm sayıyordu. Bu, bir türlü ulus ya da yurt gerçeği, ileride daha elverişli olanaklara kavuşarak istenen ideal yollara girebilirdi. Yoksa, ilk önce yapılması gereken iş, toprak reformuydu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış olan köylüyü kurtaracak çözüm bundan başkası değildi! Bu sırada, bunun altından hangi babayiğit kalkabilirdi? Şimdilik, ancak bürolardan yapılan reformlar geçerliydi. Toprağın demir gerçeğine el atabilmek için, dağlara, taşlara, ovalara, kırlara dökülmek, Mehmetçik'in süngüsünü bir kez daha köy köy parlatıp ülkenin iktisatça yaşamına tarım gücünün yemişlerini katan güçlü insanlarla, topluluklarla, kanlı bir deneyime girişmek gerekiyordu. Kim bilir, topraksız köylü, bunu Rusya'daki Kolhoz, Sovhoz sistemlerine benzetip toprak ağalarının, derebeylerinin bütün çiftliklerini yağmalamaya kalkacaklar, durup dururken ortaya korkunç bir bunalım çıkacaktı. Ne yapalım? Efendimiz köylü, biraz daha yazgısının karanlık yolunda yürüyedursundu!.. Günün birinde, elbette, onun da yazgısının bir uçunda gün ışıyacaktı!.. Paşa, toprak reformunu düşündükçe usuna hep Sovyet Kır Sistemi geliyor, ürküyor, titriyordu. Bu yüzden bu işi İsmet Paşa'yla onun buyruğundaki bürokrasinin omuzlarına yüklemişti. Onların da bunun altından kalkamayacakları belliydi.

Paşa, ülkenin bütün ekonomi devlerini karşısına alarak bu yarı hasta günlerinde çarpışacağına, büyük, örgütlü bir güç olmayan gericilere karşı çarpışmayı yeğ buluyordu. Şimdiye dek pek çok gerici kellesi alınmıştı. Onlar, bayağı, yılgındı. Temelli yeraltına inmişlerdi. Kubilay Olayı'ndan sonra alınan kelleler, Serbest Fırka'nın gün ışığına çıkardığı bütün gerici güçleri yine yeraltına kaçırmıştı. Paşa, eskiden beri ülkenin sınıf güçlerini karşı-

sına almaktansa, hep bunların ön planında göze çarpan gerici güçleri, yobazları erek almıştı. Oysa bunlar, salt, sınıf egemenlerinin çığırtkanları, kargalarıydı. Şimdi de bir yandan bir kıpırtı duyunca, hemen, bunlara çullanıyordu. Feodal sistem, bu çığırtkanlarından yoksun kaldıkça yenilerini yetiştiriyor, eksilen safları bütünlüyordu.

Bursa'nın Yeşil Camii'nden yükselen Türkçe ezan seslerinin Ziya Gökalp'in ruhunu şad eden müziğini doya doya dinledikten sonra kalkıp İzmir'e giden Paşa, ora minarelerinden de Türkçe ezanın kendisine ulus mutluluğunun müziği gibi gelen güzelliğini keyifle dinlediği sırada, Bursa İli'nden kulağına çatlak sesler erişti. Paşa, Bursa'da bulunduğu sürece, bütün camilerden, köyler de içinde olarak, tatlı tatlı işitilen Türkçe ezan sesleri birdenbire kesilmiş, bunun yerine yine Arapça ezan okunmaya başlanmıştı. Bursa'nın ünlü, mayalanmış bütün gericileri, hışım gibi bir çıkış yapmış, ilin bütün minarelerinden göklere Arapça ezanın yükselmesini, buyurmuşlardı. Gericilerin böyle topluca çıkış yapması, yerel yönetim, parti güçlerini pusturmuş, ancak, bunu İzmir'deki Paşa'ya bildirmek yürekliliğini kendilerinde bulabilmişlerdi. Paşa'nın, bütün umudunu bağladığı gençlikte de hiçbir kımıltı görülmemişti. Bunu işiten Paşa, beyninden vurulmuşa döndü. Din reformu, daha sağlığında gürültüye mi gidiyordu? Paşa, yerinde duramaz olmuştu. Ne yapacağını birdenbire kestirememişti. Sonra, kendine gelince, yıldırım gibi karar verdi: Hemen, Bursa'ya gidecekti. Bu gidiş dirimine bile mal olsa oraya gidecek, gençliğinden beri karşısında çarpışılacak bir tek düşman olarak gördüğü bu gericilere, unutamayacakları bir ders verecekti.

— Bursa'ya baskın yapacağız! diye bağırdı.

O gece İzmir'de onuruna verilen baloya da gitmedi. 4 Şubat 1933'te, trenle Afyon'a yollandı. Tren, bütün hızıyla yol almaya başladı. Paşa, bütün yol boyunca hep bu son gericilik olayından söz etti; sövdü saydı. En ağır lafları söyledi. Bütün suçu, gericilerin yürekliliğinden, tutkusundan çok yönetimin gevşekliğiyle

gençliğin ilgisizliğinde buluyordu. Bu iki devrim koruyucusundan acı acı yakınıyordu. Yolda, Afyon İstasyonu'nda Antalya'daki geziden gelen Başbakan İsmet'le buluştu. Eskişehir'e dek konuşup dertleştiler. Ona bu konuda uzun boylu yakınışlarda bulunup sert direktifler verdi. Eskişehir'den sonra, İsmet Paşa Ankara'ya döndü. Gazi de adamlarıyla Bilecik'e doğru yola çıktı. Yanındaki İktisat Araştırma Kurulu ile Mahmut Celâl (Bayar), incelemelerini sürdürmek üzere İzmir'de kalmıştı.

Bilecik'ten otomobillerine binen Gazi'nin kafilesi, dokuz buçukta Bursa'ya vardı. Varır varmaz da gericilik olayını ele aldı. O zaman, olayın sanıldığı gibi büyük olmadığı anlaşıldı. Bütün suç, ilgililerdeydi. Gerektiği gibi davranmamışlardı. Ancak, olay ne kerte küçük olsa da bunu, yaptığı din reformuna karşı bir başkaldırma olarak düşündü. Bütün Hükümet yöneticilerinin bu işe parmak basmalarını istedi. Ertesi gün, 6 Şubat 1933 günü, İçişleri Bakanı'yla, Adliye Bakanı, etekleri zil çalarak Bursa'ya geldi. Paşa'nın, Çelik Palas yöresinde kaldığı köşke indiler. Onların gelişiyle Paşa, bir süre daha coşarak konuşmak zorunda kaldı. Akşam yemeğinde on üç ya da on dört kişi bulunmaktaydı. Bursa Valisi, Balıkesir Kolordu Komutanı, Bursa Belediye Başkanı ve yerli gazetecilerle daha birçok Paşa'nın içten çevresi, bu kalabalığı oluşturmaktaydı.

Bu kişilerden biri, Paşa'nın gönlünü almak üzere, söz aldı:

— Efendim! dedi, Bursa gençliği, bu olayı, hemen, bastıracaktı. Ne var ki Polis'le Adliye'ye olan güveninden ötürü...

Paşa, bir işarette onun sözünü kesti:

— Bursa gençliği de ne demek?! Ülkede, parça parça, yer yer gençlik yoktur! Sadece, toplu olarak Türk gençliği vardır!

Bunu sert bir biçimde söyledikten sonra, arkasını şöyle getirdi:

— Türk genci, devrimlerin, rejimin sahibi ve bekçisidir! Bunların gerekliliğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır! Rejimi, devrimleri benimsemiştir! Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı, bir kımıltı işitti mi, buna ülke-

nin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, Adliyesi vardır... demeyecektir; hemen atılacaktır! Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, «Polis henüz devrim ve Cumhuriyet'in polisi değildir,» diye düşünecek; ne var ki asla, yalvarmayacaktır. Mahkeme, onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek: «Demek Adliye'yi düzeltmek, rejime göre düzenlemek gerek!» diyecektir. Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla birlikte, bana, İsmet Paşa'ya ve Meclis'e telgraflar yağdırıp suçsuz olduğundan tahliyesine çalışılmasını, kayırılmasını istemeyecek; diyecek ki: «Ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Karışmamla davranışımda haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı oluşturan nedenle etkenleri düzeltmek de benim görevimdir.»

Paşa, gözlerini sofradakilerin gözlerinde dolaştırdı:

— İşte, benim anladığım Türk genci ile, Türk gençliği!.. dedi.

Gazi, bu nutuktan sonra daha çok Bursa'da kalmayarak, Mudanya'ya yollandı. Gülcemal, o emekli vapur, onu İstanbul'a götürmek üzere orada bekliyordu.

SABAHATTİN ALİ

«Bütün insanlığın varlığını, kendi kişilerinde gören adamlar, mutsuzdurlar.»

Mustafa Kemal.

1933 yılının, Ekim ayının 29'uncu günü, Türkiye mahpusanelerinde yatan yetmiş-seksen bin tutuklu ile hükümlü, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı dolayısıyla Gazi'nin yaptırdığı afla özgürlük cennetinin sınırlarına biraz olsun yaklaşmış oldular. Bu büyük aftan yararlanamayan birkaç bin talihsiz ırz düşmanı, rüşvet ve ihtilâs kurbanı kaldı.

Duvarlarını Karadeniz dalgalarının hırçın hırçın dövüp durduğu Sinop Mahpusanesi'nden de pek çok kader kurbanıyla birlikte bir de genç öğretmen çıktı. Yirmi beş-yirmi altı yaşlarındaki bu öğretmen, Konya'da öğretmenken Almanya'da bulunduğu sırada yazmış olduğu rejime, daha çok Gazi'ye karşı yazdığı bir şiiri şuna buna okumaktan tutuklanmış, suçlu olduğunu yadsımayarak ceza yemiş, hapse düşmüştü. Onu ele verenin, gazeteci Cemal Kutay olduğu söyleniyordu. Sabahattin Ali, hece koşuğuyla şiirler yazmakla tanınmıştı. Henüz toplumcu sanat sınırlarına yaklaşmış değilse de İzmir Suikastı dolayısıyla yargılanıp asılan yakın bir akrabası (Ziya Hurşit) yüzünden, gerek rejime gerekse Gazi'ye karşı bir güceniklik duymaktaydı. Ancak, şimdiye dek bu gizli duyguları üstüne hiç kimseye bir şey çıtlatmış değildi. İktidar kavgalarından dolayı Gazi'ye gücenmiş bulunan on binlerce kişiden biri sayılabilirdi.

İstanbul Öğretmen Okulu'ndan diploma aldıktan sonra, Almanya'ya yüksek eğitime gönderilen genç öğretmen, faşizmin palazlandığı bu dönemde Nazi okul arkadaşlarıyla sık sık olaylar çıkarmaya, Türkiye gerçeğini toplumcu gözlükle görmeye başlamıştı. Rosa Luxemburg'la, Karl Liebknecht adlı köklü devrimcilerin yarattıkları Spartakist eylemin kanlı anıları, şimdi bile Almanların, orada bu olaya tanık olmuş Türklerin anılarında canlı bir biçimde yaşıyordu. Sağ bir toplumculuk perdesi altında çalışan Nazi sürüleri, ona son kerte sevimsiz geliyordu. Bu yüzden Spartakistlerin anılarına daha çok bağlılık duyuyordu. Uzaktan uzağa gözlerini çevirdiği Türkiye'de ise, bürokrasinin köylü-işçi davalarının olduğu yerde saydığını, görüyordu. İzmir Suikastı bahane edilerek, bütün dişli, eleştirici aydın katının ortadan kaldırılışı gerçeği, genç öğretmende, şairde bir güceniklik kaynağı gibi fokurdayıp duruyordu. İşte, bu sırada, içindekileri boşaltmak uğruna Türkiye bürokratlarına karşı, Gazi'yi erek alan ağırca bir şiir yazdı. Bundan elimize geçmiş birkaç dizeyi aşağıya alalım:

«Hey, Anavatandan ayrılmayanlar,
Bulanık dereler durulmuş mudur?
Dinmiş mi olukla o akan kanlar,
Büyük hedeflere varılmış mıdır?
Asarlar mı hâlâ hakka tapanı?
Mebus yaparlar mı her şaklabanı?
Köylünün elinde var mı sabanı?
Sıska öküzleri dirilmiş midir?»

İşte, mahkemede mahkûm olan şiirin şu dizeleri bile büyük sakıncalar taşımaktaydı. Bu yüzden, Sabahattin Ali, hem öğretmenlikten atılmış, hem de Sinop Mahpusanesi'ni boylamıştı. Almanya'dan da gerek Alman yöneticilerin, gerekse bizim oradaki müfettişlerin çabasıyla atılmış, Türkiye'ye gönderilmiş olan Sabahattin Ali, 28-30 yıllarında, *Resimli Ay, Yarım Ay,* gibi devrimci dergiler yayımlayan Sabiha Zekeriya, Mehmet Zekeriya, Nâzım Hikmet gibi toplumcu yazarların ve şairlerin yanında yer almış, şiir değilse bile hikâyeler yayımlamak yürekliliğini göstermişti. Bu yüzden de ağır bir solculuk kuşkusu altına düşmüştü. Ancak, bunu büyük zekâsı, kültürü ve yürekliliğiyle savuşturmasını biliyordu. Konya'da bu şiir ihbarı olmasaydı, belki de onun solculuğu bir tatlı gevezelik olarak alınıp gidecekti.

Sabahattin Ali, Sinop Mahpusanesi'nden afla kurtulup Ankara'ya geldiğinde, devlet kapısında iş aramak derdine düşmüştü. O zamanlar, Devlet Başkanı, Patriyarkal bir aile babası durumundaydı. Nice tehlikeli düşünler taşıyan kişiler, örgütlerle ele geçtiği halde, «Baba»'ya yalvararak ya da yalvartılarak nice büyükçe işlere yerleştirilmişlerdi. Bunların kimisi, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne, kimisi ülkenin iktisat örgütlerinin başına getirilmiş, kimisi Milli Emniyet'in danışmanları kertesine yükselmişti. «Baba»'nın düşünüşüne göre, yetenekli ve kültürlü kişiler, pişmanlıklarını bildirdikten, «dehalet» ettikten sonra, ülkenin bütün namuslu insanları gibi en iyi yerlerde kullanılabilirlerdi.

«Baba»'nın bürokratları arasında böyle kişiler yetişmemişti. Hepsi, yüksek eğitim görmüş olsa bile, güdük kalmıştı. Devrimci bir ruhla gereçlenmiş aydınlar, ülke çalışmalarında ötekilerden

daha iyi, daha içten davranıyorlardı. Daha sonraları Hitler, Alman Komünist Partisi'nin en coşkun, en yetenekli adamlarını, salt, bürokrasiye düşman devrimciler olduklarından Nazi saflarına almış, ihanetin en derin katran kuyularına dek inmekte sakınca görmeyen bu adamlar, korkunç özgürlük kırıcıları olarak çalışmışlardı. Türkiye'de Şükrü Kaya örgütünün polisleri, ajanları pek çok ileri düşünceli kişiyi yerinden yurdundan ettikçe, bunlar da Ankara'ya gelip «Baba»'nın kapısını çalıyor, bir lokma ekmek bulmak pahasına devrimcilik yanlarını bir bohçaya koyup toprağa gömüyor, ekmek parasını bir kez daha kaptırmamak uğruna sonsuz bir kaçışa başlıyordu. Ancak, Şükrü Kaya'nın polisi, onları pisledikleri yere dek kovalamak buyruğu aldığından, alttan alta onları gelip gıdıklıyor, azdırmaya, bir kez daha yakalamaya, kendisine iş çıkarmaya çalışıyor; böylece zaman zaman bohçalarını yere gömüş olan kişilerin «ziri begalde»ki haçları meydana çıkarılıyor, böylece ülkede içişleri çalışmaları yapılmış oluyordu.

Sabahattin Ali, Ankara'ya gelip bir ekmek kapısı bulmak üzere davranınca, bütün usu başında olanlar, onun, «Baba»'ya bir pişmanlık destanı yazmasını, «dehalet» etmesini, salıkladılar. Ankara'da eski öğretmenlerinden, sınıf arkadaşlarından, Almanya'da eğitim görmüş öğretmenlerden pek cok tanıdığı olmakla birlikte, bunlardan hiçbir yarar gelmeyeceği açıktı. Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bayur'a başvurmasını, salıkladılar. Anlaşılan, «Baba»'ya giden yol oradan geçiyordu. Milli Eğitim Bakanı'na başvurdu. Durumunu ta başından bu yana anlattı. Affedilmiş olduğundan yine öğretmenliğe dönmek istediğini, şimdi, Almanya'da yazmış olduğu şiirdeki gibi düşünmediğini, kendisini işe almasını, yarı yalvararak diledi. Daha önce, yazmış olduğu dilekçe, Milli Eğitim Bakanı'nın elindeydi. Bakan, suç, Gazi'ye karşı işlenmiş olduğundan, kendisinin hiçbir şey yapamayacağını, söyleyerek genç adamı ters yüz geri çevirdi. Sabahattin Ali, yılmadı, Devlet Şûrası'na başvurdu. «Şûrayı Devlet», ona, «Cevazı istihdam-kullanılabilir,» kararı verdi. Devlet Şûrası'ndan aldığı bu karar suretini dilekçesine ekleyerek, yine Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurdu. Bir zaman beklediyse de bu kapıdan, olumlu olumsuz hiç bir ses çıkmadığını gördü. Affa uğramakla bütün

suçlarından, günahlarından sıyrıldığına inanan Sabahattin Ali, Devlet Şûrası'ndan aldığı, «kullanılabilir», kararını da bir zırh gibi kullanarak bir kez daha Milli Eğitim Bakanlığı'nın kapısını çaldı. Şûrayı Devlet'ten aldığı kararı Bakan'a göstererek, hakkını aradı. Bakan, son kerte dingin bir sesle ona şu yanıtı verdi:

— Şûrayı Devlet'in, «kullanılabilir», kararı, «vücubu istihdam-kullanılmalıdır», kararı demek değildir. Yani, bu karara bakmadan, Bakanlığımız, sizi kullanmaya yasal olarak zorunlu değildir.

Sabahattin Ali, diretti:

— Benim henüz bitirilmemiş zorunlu hizmetim vardır. Bundan dolayı beni çalıştıracaksınız! Ben de böylece borcumu ödemiş olacağım.

— Sizi bu borcu ödemekten affediyorum!

Bunun üzerine Sabahattin Ali'nin gözleri çakmak çakmak oldu. Bağırırcasına şöyle dedi:

— Benim borcum, size değil, devletedir! Bundan dolayı, siz, devlet borçlarını affetmek yetkisine sahip değilsiniz!

Bakan, soğukkanlılığını korudu. İşi, bu dingin sesle, şöylece kestirip attı:

— Bakanlığımca, hakkınızda yapılacak başkaca bir işlem yoktur!

— Neden?

— Oğlum; suçun doğrudan doğruya Paşa'nın kendisini ilgilendirmektedir! Biz, kendimiz karar veremeyiz!

Evet, Bakan'ın son sözü buydu! Bunun karşısında akar sular dururdu. Bunu söyleyen Bakan, artık kendisinin yapacağı hiçbir şey kalmadığını anlatmak üzere önündeki evrakı karıştırmaya başladı.

Sabahattin Ali, yine diretti:

— Öyleyse, ben kendim, Gazi'ye çıkacağım!

Bunu söyler söylemez de dediğini yapacak bir kişi olduğunu anlatmak üzere kapıya doğru yürümeye başladı. Bunu gören Bakan, başını kâğıtlardan kaldırdı:

— Dur, gitme! Pek de inatçı imişsin! Bir çözüm düşünelim! Sen, bana, bir hafta sonra yine gel!

Sabahattin Ali, bir hafta sonra, Bakanlığa vardığında, elinde bir de Gazi'ye ünleyen bir şiir vardı. Onun Babalığı'na ünlüyordu. Bu kasidemsi şiirden iki dörtlük verelim:

«Sensin, kalbim değildir, böyle göğsümde vuran,
Sensin 'Ülkü' adıyla beynimde dimdik duran,
Sensin çeyrek asırlık günlerimi dolduran,
Seni çıkarsam, ömrüm başlamadan bitiyor.
Hem bunları ne çıkar anlatsam birdiziye?
Hisler kambur oluyor dökülünce yazıya.
Kısacası: Gönlümü verdim Ulu Gazi'ye,
Gönlümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor.»

Bu kaside Paşa'nın eline ulaşmadan önce onun eski Genel Sekreteri, şimdiki Eğitim Bakanı Hikmet Bayur, bir akşam sofrada bir fırsat yakalayarak, kendisine şöyle fısıldadı:

— Paşam; hani hakkınızda ağır bir şiir yazmış olan Öğretmen vardı!

— Evet!?

— Aftan yararlandığından yine öğretmenliğe atanmasını istiyor.

— Atanmasında yasal bir sakınca var mı?

— Hayır, Paşam!

— Öyleyse, neden bana soruyorsun?

— İşlediği suç size karşıdır da!

— Aşkolsun, sana! Kişisel gücenikliğim dolayısıyla yasal ödevlerin yerine getirilmesini önleyecek kerte beni egoist mi sandın? O genci, ilk açılacak yere, hemen atayınız!

Sabahattin Ali, Avrupa'yı kasıp kavuran Hitler faşizmi Türkiye'nin siyasal yönetimini etkileyinceye dek bürokrasi çarklarında her normal yurttaş gibi görev görecek, sonra, onun eski durumunu söz konusu eden faşistlerce çileden çıkarılıp sınır boyunda öldürülmesi sağlanacaktır.

DENİZKIZI EFTALYA

«Birtakım kuş beyinli kişilere, kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz. Bunun hiçbir değeri ve önemi yoktur.»

Mustafa Kemal.

Nâzım Hikmet'in bacaklarındaki siyatik, onu, Yalova'daki kaplıcalara sürüklemişti. Sıcak suyun içinde saatlerce dinleniyor, sonra bahçeye çıkıp uzun bacaklarını güneşe uzatıp ondan da yararlanmaya çalışıyordu. Öbür yanda, Cumhurbaşkanı Gazi de gençliğinden beri böbreklerini bıçak gibi kesen sancıları kesmek üzere, bu yeraltı suyunun şifalı niteliklerinden yararlanmayı sürdürüyordu. Paşa, bir gün banyodan sonra, yaranıyla bahçede dinlenip dondurma yerken, beş on adım ötedeki bir masaya, uzun boylu, sarışın kıvırcık saçlı, tıpkı kendisi gibi mavi gözlü bir genç adamın gelip oturduğunu gördü. Genç adam, dünyadan habersizmiş gibi gelmiş, bacaklarını bayağı sürükleyerek sandalyeye çöküvermişti. Böyle babayiğit tipler, her zaman Paşa'nın gözüne çarpardı. Yine de onun kim olduğunu sormadı.

Kılıç Ali, eğilerek Paşa'nın kulağına:

— Paşam; Nâzım Hikmet! diye fısıldadı.

Paşa, gözünün ucuyla, şairi bir kez daha süzdükten sonra:

— Demek, bizim Ali Fuat Paşa'nın yeğeni olan şair, bu, ha? Çağır, bizim masaya gelsin! dedi.

Kılıç Ali, Nâzım'ın ne mal olduğunu şöyle böyle bildiğinden, bu çağrı önerisinden ürktü: Şair, Paşa'nın çağrısına, «Evet!» demeyebilirdi. Bu da büyük bir olasılıktı. Yine de kalkıp gitti. Şairi nazikçe selâmladıktan sonra:

— Nâzım Bey; Paşa sizi masasına çağırıyor! dedi.

Şair, çok güç durumda kaldığını anladı. Eğer kalkıp gitse, birden bire bütün prestijini yitireceğini düşündü. Vedat Nedim'in, Şevket Süreyya'nın ve Sadri Ertem'in durumuna düşeceğini anladı. Devrimciliği oracıkta biterdi. Artık, ağzıyla kuş tutsa, dostlarının da düşmanlarının da dilinden kurtulamazdı.

Kılıç Ali'ye usa yakın bir yanıt vermenin gerektiğini de düşünerek şöyle deyiverdi:

— Efendim; Paşa beni bağışlasınlar! Bacaklarım bugün öyle berbat ki kendimi zor sürüklüyorum.

Kılıç Ali, bu yanıtı götürünce, Paşa'nın gözlerinde şimşekler çaktıysa da düşündü: Bırakışma yıllarında, Perapalas'ta oturduğu sırada bir gün, salonda çay içerken, İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington birkaç adamıyla çıkagelmiş, birkaç masa öteye yerleşivermişti. Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyan yanındakilerden biri, ünlü Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'in ötede oturduğunu söyleyince, Harrington heyecanlanmış, kendisini masasına çağırmak üzere adam göndermişti.

Mustafa Kemal'in, General'e verdiği yanıt şuydu:

— Burası bizim yurdumuzdur. Ev sahibi biziz. General Cenapları bizim masamıza buyursunlar.

Harrington, bu ağır itelemeyi sineye çekmekten başka çözüm bulamamıştı. Şimdi, roller değişmişti. Türk Şairi Nâzım Hikmet, eski çok içten arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın, İzmir Suikastı'nda idamdan kurtardığı Ali Fuat Paşa'nın yeğeni, çağrısını itelemişti. Oysa, şimdiye dek masasına yanaşmayı en büyük onur sayan insanlar arasında yaşamıştı. Demek ki Türkiye'de başka bir kuşak boyveriyordu. Bundan derin bir üzünç duydu. Demek ki Nâzım Hikmet, bağrına saplanan on beş kara saplı bıçakla anlattığı Mustafa Suphi'lerin hikâyesini, eski bir dindar bağnazlığıyla gönlünde saklıyordu. Gazi'nin, Nâzım Hikmet'i masasına çağırışı, onun da bunu iteleyişi, aydınların, halkın arasında türlü yankılar yaptı. Nâzım'ı tutanlar, öyküyü şöyle sonuçlandırdılar: Şair, Paşa'nın masasına yapılan çağrıyı şu sözlerle itelemişti:

— Ben, Denizkızı Eftalya değilim! Ben, kimseyi eğlendiremem! Gitsin onu çağırsın! (Bu kitabın yazarı, 1938 yılında Ankara Mahpusanesi'nde birlikte yatarken, bu öyküyü bir de onun ağzından dinlemiş, Denizkızı Eftalya'nın hiç sözü edilmediğini öğrenmiştim.) Denizkızı Eftalya, o zamanlar, sesinin güzelliğiyle herkes gibi Paşa'yı da büyülemiş bir İstanbullu Rum şarkıcı kadındı. Paşa ince sazın eşliğinde onun Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesini inlettiği günleri her zaman anacaktı.

YİNE NÂZIM HİKMET

«Artık bugün, yaşam ve insanlık gerekleri, bütün gerçekleriyle açığa çıkmıştır. Bunlara aykırı olan söylentiler, ahlak ve inanca temel olamaz.»

Mustafa Kemal.

Bir akşam sofrada, söz dönüp dolaşıp Nâzım Hikmet'e gelmişti. Hitler'in Almanya'da davulunu çaldığı faşizm, artık Türkiye'de iyiden iyiye yankı buluyor, bu yüzden Türkiye'deki tek tük sol yar, bunların içinden de özellikle, Nâzım Hikmet, göze çarpmaya başlıyordu. Artık, mahpusaneler, ona daha çok istekli görünüyordu. Ancak, şu vardı ki Türk yönetiminde doğunun derin geçmişinden güç alan Patriyarkal devlet yönetimi, ağır basmakta, Tanrı Egemen, bütün kanunların üstünde şimdi bile söz sahibi bulunmaktaydı. Bundan dolayı da Güneş Tanrısı bir konu üstüne son sözünü söylemeden, kanun ona hemen el atamıyordu. İşte, bu Çankaya akşamında, Nâzım Hikmet'in kimliği sofraya getirildiğinde, ilk sözü Güneş Tanrısı, aldı:

— Madem ki bu şair yetenekli bir adamdır; onu yok etmektense, mahpusane köşelerinde inletmektense, normal bir yurttaş olarak ele alınmasını sağlamalı, kendisine yakışır bir iş vermeli, kendisini bol paraya kavuşturmalıdır!

Aklıevvellerden bir siyasi:

— O, mevki ve para gibi şeylere pul vermez! dedi.

O zaman, Paşa, başını şöyle bir kaldırıp bütün sofradakilerin yüzlerini taradıktan sonra şöyle dedi:

— Desenize ki Türkiye'de bir tek namuslu insan varmış; o da bizden değil!

NÂZIM'IN PLAĞI

«Ancak, kendilerinden sonrakileri düşünebilenler, uluslarını yaşamak ve ilerlemek olanaklarına kavuştururlar.»

Mustafa Kemal.

O yaz İran Şehinşahı Pehlevi, Gazi'nin konuğu olarak Türkiye'ye gelecekti. Batı müziği birdenbire ön plana geçmişti. Şah'ın onuruna verilecek maddi ve manevi şölenler, şimdiden harıl harıl, hazırlanıyordu. Paşa, bütün yaşamı boyunca Türk sahnelerinde de görmek istediği Türk Operası'nı, en sonunda bir Doğulu Kral'ın onuruna Türk sahnesinde görebilecekti: On parmağında on beceriği olan Münir Hayri, «Özsoy Operası»'nın sözlerini özgür koşuğa benzer, kırık dökük, derme çatma, bir biçimde yazmış, bestelemiş, oynanması için amatör ve becerikli sanatçılara verilmişti. Dev gövdeli, sevimli bir adam olan, Avrupa'dan yeni yeni dönen Şevket'in kalın sesi, Halkevi Salonu'nu gümbür gümbür gümbürdetip duruyor, Paşa, durmadan hazırlıkları denetliyordu.

İran'la, Turan halkları uzun yüzyıllar birbirleriyle savaşırlar, en sonunda, kardeş olduklarını anlayarak «Özsoy»'da birleşirler. Gerek Balkan gerekse yöredeki Arap devletleriyle bir sürü dostluk paktları yapmış olan Gazi, doğu komşumuz olan İran'ı dostluktan daha ileri akrabalığa, soydaşlığa alıyor; birisi İran, birisi Turan Ordularının başında savaşan Zaloğlu Rüstem'le bir Türk anadan doğmuş olan oğlunun serüvenini göz önüne alarak kardeşliği perçinlemeye çalışıyordu. Gazi, Şah Pehlevi'yi bütün anlamıyla büyülemeye karar vermişti. Doğudaki eski bir komşu ulusu akrabalık kertesine yükseltmek isterken, doğu müziğini büsbütün bir yana iterek batı müziğinin kullanılmasını, buyurmuştu. Şah'ın bir operayla karşılanmak istenişi bile, batı müziğinin egemenliğini ister istemez sahneye getiriyordu. Paşa, operanın provalarında bulunduğu sıralarda, Türk sanatçılarının yeteneğiyle bayağı övünüyor, hele, on parmağında on beceri taşıyan Münir Hayri'ye şöyle diyordu:

— Yahu, sen böyle operalar yazacak yeteneğe sahipsin de ne demeye öğretmenliklerde, müdürlüklerde sürünüp durursun?

Elbette, bu sıralarda Atatürk adını almış olan Gazi, belki de bütün bu çevresini almış olan kişilerin Abdürrahman Çelebi olduklarını seçecek durumda değildi. Onların, kendi davalarına inanmış olmalarını yeter görüyor, mini mini varlıklarını devletleştirmekten hoşlanıyordu. Oysa, bunların pek çoğu, koyun değil keçiydi. Gerçek sanat, bürokratların şerrinden korkarak deliğe deşiğe girmişti.

İşte, Şehinşah'ın törenine hazırlanıldığı bu hızlı günlerden bir gün, Atatürk, çevresiyle birlikte kalkıp Müzik Öğretmen Okulu'na gitti. Büyük camlı kapıdan apansızın giren Atatürk'ün kulaklarına çoktan beri bildiği bir plakta çalınan şiir çalındı. Plağı dinleyen çocuklar, Paşa'yı görünce hemen durdular. Şundan ki bu plağın Paşa'ya göre ne anlama geldiğini biliyorlardı. Ancak, Paşa, plağın yine çalınmasını buyurdu. Çocuklar, plağı döndürdüler. Bir kez daha çalmalarını buyurdu. Plakta, Nâzım Hikmet'in, Bahri Hazer, şiiri, kendi sesiyle gümbürdüyordu.

Paşa, plağı bir kez daha çaldırdı. Sonra:

— Verin, o plağı bana! dedi.

Çocuklardan biri plağı alıp ona verdi. Paşa, plağı evirip çevirdi. Altına üstüne şöyle bir baktı. Sonra, yavaşça betonun üstüne düşürür gibi bıraktı. Plak parçalandı. Sonra, Paşa, hem orada dikilen çocuklara, hem de çevresini yarım ay gibi almış olan adamlarına bakarak, şunları söyledi:

— Bu adam, yeni Türk Dili'nin en büyük muştucusu olabilirdi. Ne yazık ki bir militan olmayı yeğ tuttu. Artık, ondan hayır yoktur!

SALONDA ATLAR

«Aslolan, iç cephedir. Bu cephe bütün ülkenin, bütün ulusun oluşturduğu cephedir.»
Mustafa Kemal.

Paşa, çevresini almış olan kişilerin çoğunun değersiz kişiler olduğunu biliyordu. Bu yüzden de sofrada kendi karşısına düşen sandalyeye çoğu zaman bir şeyler halt etmiş olan adamlarından birini oturtuyor, ona kendi ağzıyla «eşek» olduğunu söyleyip salıveriyor, bu tip eşekler, onun nimetler bahçesinden ayrılmaktansa, bu eşekliği seve seve benimsemeyi canlarını minnet biliyorlardı.

Bir gün, Paşa, bunca eşeğin gelip gittiği, çiğneyip durduğu Cumhurbaşkanlığı Salonu'nda çok daha soylu bir hayvan olan atlarını görmek istedi. Paşa'nın sevgili atlarından Yıldız, iki gün önce güzel bir tay doğurmuştu. Paşa, onları gidip yerinde görememişti. Birdenbire usuna, çevresinin kalitesiz et yığınları geldi. Bir de bunların, durmadan kendisine hatırlattıkları protokol kurallarını andı. Bunların hepsinin birden üstlerine pislemek üzere, ancak, kendisi gibi bir egemenden çıkabilecek bir buyruk verdi:

— İki gün önce bizim atlardan biri doğurmuştu. Onları, hemen, alıp buraya getiriniz!

Buyruğu alan Başyaver, hemen adamlarını koşturarak hayvanları, lohusa at Yıldız'la, tayını, Köşk'e getirtti. Paşa, bu buyruğu verdiğinde, salon, çağrılı, çağrısız insanla doluydu. Paşa'nın, atları salona getirteceğini anlayınca hepsi bir hoş olmuş, şaşkın şaşkın birbirlerinin bakışlarını araştırmaktaydılar. Salondakilerin böyle aval aval bakıştıklarını gören Paşa, şöyle söyledi:

— Sevelim; görelim; okşayalım!

Biraz sonra, sülün gibi lohusa Yıldız'la henüz ayaklarının üzerinde zor duran tayı, Köşk'ün kapısında göründü. Salondaki konuklar, Paşa'nın kalkıp onları dışarıda okşayacağını umdukları sırada, Paşa, işaret ederek hayvanların içeri alınmasını, buyurdu.

Seyislerle Yaverler hayvanları tutarak içeri almaya çalıştılarsa da cilâlı döşemeler üstünde kayan ayakları salonda yürümelerini engelliyordu. Bunu gören uşak Celebi, hemen, köşeye bucağa serilmiş çok değerli seccadeleri falan toparladığı gibi atların ayakları altına sererek onlara bir yol yaptı. Yıldız'la tayı böylece koltuğunda rahatça oturmakta olan Gazi'nin önüne dek götürüldü. Bütün salondakiler ayağa fırlamış şaşkınlıkla bu durumu seyrederken, Gazi, anayla yavrunun uzun güzel başlarını okşuyor, yıldız gibi parlayan gözlerine sevgiyle bakıyor, bu sırada, bunların bu güzel salona iki ayaklı eşeklerden daha çok yaraştığını anlatmak istercesine, ara sıra yerginin tonlarıyla karışık bakışlarıyla çevresindeki şaşkınları yalayıp geçiyordu. Paşa, Celebi'ye şeker getirmesini söyledi. Yıldız'la, tayına şeker verdi. Paşa'nın hayvanları sevip okşaması, onlara şeker yedirmesi, salondakileri yepyeni bir şey gibi eğlendiriyordu. Tüyleri pırıl pırıl yanan hayvanlar, sanki eskiden beri bu salonun malıymış gibi buraya yakışıyordu.

Gazi'nin at sevgisi çok eskiydi. Yedinci Ordu Komutanı iken, Arabistan'da bir yığın Arap-İngiliz soyundan atı vardı. İstanbul'a yerleşmesi gerekince hepsini ünlü Cemal Paşa'ya sattırmış, bir yığın harçlık edinmişti. Şimdi de tavlasında soylu atlar besliyordu. Yıldız, bunlardan biriydi. Paşa, hayvanların uzun sıcak yüzlerini okşarken, çok sevdiği bir tayın nasıl ruama tutulup öldürüldüğünü andı. Hayvancağızı öyle çok seviyordu ki Veterinerler onun vurulması gerektiğini söyleyince dayanamamış, ellerine eldiven giyerek öldürülmeden önce tayı biraz olsun okşamaktan kendini alamamıştı.

İRAN ŞEHİNŞAHI

> *«Bence, bir ulusta onurun, haysiyetin, namusun ve insanlığın oluşu yaşamayı bilmesi, kesinlikle o ulusun özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla olur.»*
>
> Mustafa Kemal.

Gazi'nin, «Yurtta barış, dünyada barış», politikası gelip Türkiye'nin bütün doğu sınırlarını kaplayan İran'a dayanmıştı. Balkanların çoğu faşist ufak ufak egemenleri çoktan beri Türkiye'nin eşiğini aşındırıyor, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın uzaktan onlara uzattığı gümüş zeytin dallarına gül dallarıyla karşılık veriyorlardı. İran ise, Paşa'ya göre, bütün bunların hepsinden daha cana yakın bir komşuydu. Komşu değil, bayağı, kandaş, akrabaydı. Paşa, Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye konuk olarak gelmesi kesinleştikten sonra, bütün gücüyle davrandı. Ankara'da böyle büyük bir konuğu barındırabilmek üzere elverişli bir yer yoktu. Paşa, işin başa düştüğünü anlayarak paçaları sıvadı. İlk önce, Şah'a oturup dinleneceği bir yer sağlamak gerekiyordu. Adam, bir ay sonra geliyordu. Ortada onu ağırlayacak hiçbir şey de yoktu. Paşa, ilkin, yüksek bir tepe üstünde kurulmuş gösterişli bir konak olan Halkevi Yapısı'na el attı. Konağın içi değiştirilerek özel bir apartman durumuna getirildi. Buraya yerleştirilecek bütün mobilyayı, Paşa kendisi seçip yerleştirdi. Konağın önü bayır aşağı yabani otlarla örtülü bir çöplük gibiydi. Orayı da ele alarak çim ektirdi, süs ağaçları diktirdi. Palmiyeler, hemen, yeşil kanatlarını sallamaya başladı. Bahçeye dikilen kocaman ağaçların tutması da bir başka mutluluk oldu. Paşa, Şah'a yatıp kalkacak yer hazırladıktan sonra, her derde deva olma yeteneğini göstermiş, gözüne sağlamca girmiş olan Münir Hayri'yi çağırdı:

— Türklerle, İranlılar soyca, kültürce kardeştirler! dedi. Salt bir mezhep savaşı yüzünden birbirlerinden ayrılmış bu iki kardeşin aslında bir olduğunu anlatan bir piyes yaz! Bunu bir opera olarak oynatalım!

Münir Hayri, çok sevindiyse de usu başından gideyazdı. Konuk, bir ay sonra geliyordu. Bu sırada bir opera yazılacak, bestelenecek, ezberlenecek, oynanacaktı. Genç adam bütün atılganlığına, yürekliliğine bakmadan, ikircik içinde kaldı.

Onun ikircik içinde yüzdüğünü gören Paşa, şöyle dedi:

— Bu işte en yakın amirin benim. Her buyruğu ben vereceğim. İzin almadan, gece yarısı bile olsa, yanıma gelmeye, giderek beni uykudan uyandırmaya yetkin vardır. Ancak, Şah'ın gelmesinden iki akşam sonra opera oynanmalıdır.

Münir Hayri, Paşa'nın yanından ayrıldığı sırada, bu işin olabileceğine ikisinden başka inanan kimse yoktu.

Paşa, üç gün içinde, İstanbul'daki Nimet Vahit adlı opera sanatçısı kadını, bütün orkestrayı, Müzik Öğretmen Okulu'nu elinin altına alıp seferber etti. Bu sırada, Müzik Öğretmen Okulu Öğretmenliği'nden İzmir'e atanmış olan batı müziği uzmanlarından, besteci Ahmet Adnan Saygun da İzmir'e doğru yola çıktığı sırada geri çevrildi, Ankara'daki seferber müzisyenler kadrosunda yer aldı. Paşa'nın, karar verdiği günden sonra dördüncü gün bitmek üzereydi ki operanın ilk besteleri provaya kondu. Münir Hayri, kırık dökük serbest koşuk biçimiyle operayı geceli gündüzlü yazıyor, her kaleme gelen dize hemen bestecilere veriliyor, ezberleniyor, söylenmeye başlıyordu. «Özsoy Operası,» yirmi gün içinde bitirildi. Sık sık provalar yapılmaya başlandı. Paşa, bütün provalarda başından sonuna dek bulundu. En son provadan sonra Paşa, operanın başarıyla oynanabileceğine inandı.

Şah'ın geleceği kesinleştikten sonra, Paşa'nın hizmetindeki bütün uşaklara yeşil fraklar yaptırıldı. Bunlar, kadife yakalı, sarı düğmeliydi. O zamanların modası böyleydi.

Şah Ankara'ya gelmeden iki gün önce Paşa, Tevfik Rüştü Aras'a:

— Şah, içki falan kullanıyor mu dersin? Bilgin var mı? Öğrenin! dedi.

— Sanırım, akşamları iki üç kadeh konyak içermiş.

Şah, araba kafilesiyle İran sınırından Türkiye'ye girmiş, kara yolu ile Trabzon'a varıp, orada Yavuz Zırhlısı'na binmiş, Samsun Limanı'nda bir motorla karaya ayak basmış, tahta iskele

üzerine serilen değerli halıları çiğneyerek kente girmişti. Samsun'dan trene binen Şah, oradan Ankara'ya dek bununla gelmişti. Paşa, Şah'ı garda karşıladı. Şah trenden iner inmez kendisine doğru ilerleyen Paşa'ya kavuşmak üzere adımlarını açtı. Kucaklaşıp öpüştüler. Şah'ın uzun pos bıyıkları, saçları ağarmıştı. Uzun, büyük burnu, uzun yüzünün ortasında bir egemenlik simgesi gibi göze çarpıyordu. Sırtında, zengin, parlak Şah üniforması göz alıyordu. Paşa, Şah'ı kendi otomobiline alıp sağına oturtarak Ankara Palas Oteli'ne bıraktı. Paşa, sonra, bütün adamları, uşaklarıyla Çankaya Köşkü'ne döndü. Bütün bu yorgunluk yetmiyormuş gibi, bu kez orada zengin bir hazırlık başladı. Akşam saat on yediye doğru Şah, takım taklavatıyla Köşk'e geldi. Büyük tören yapıldı. Daha önceden gelip köşkte yerlerini alan Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri, İran Marşı çalınırken buna katıldılar. Sonra, İstiklâl Marşı çalınıp söylendi.

Sonra, Atatürk, ayakta şu nutku söyledi:

«Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri, Kardeş İran Ulusu'nun ulu Başkanı'nı Türkiye'de selâmlamakla duyduğum sevinç büyüktür! Ziyareti Şahaneniz bütün Türk Ulusu'nu mutlu etti. Türkiye-İran ilişkilerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki ülkenin dostluktan ayrıldıkları zamanlar en çetin dönemleri yaşamış oldukları görülür. Oysa, uluslarımızın doğal eğilimleri, yüksek çıkarları gereği olan dostluk bağları güçlendikçe, her iki ulus güçlü duruma geldi; refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti, bu doğruluğu büsbütün anlayarak İran dostluğunu siyasetinin en temel ilkelerinden biri durumuna getirmiştir. Nasıl ki Zatı Şahaneleri'nin güçlü yönetimi altında komşu, kardeş ülkede de özdeş duygularla, özdeş görüşlere değer ve önem verilmiş, böylece, sarsılmaz, silinmez bir Türkiye-İran dostluğu kurulmuştur. Şehinşah Hazretleri! Ülkenizin bütün ilerleyişlerini ilgiyle, sevgiyle izliyoruz! Yüksek iradenizin yaratıcı yapıtlarını en derin saygı ile karşılıyoruz. Türkiye ile İran, binlerce yıldan beri üstlerine almış oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugün de güçlü, erkli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş ulusun, bu kez Ziyareti Şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, uygarlık için, kuşkusuz en sevinilecek sonuçlardan biridir. Barış

ile kurtuluş içinde gelişmekten başka amaçları olmayan uluslarımızın, aynı zamanda, genel barış uğruna çalışmayı en onurlu ödev saydıklarına kuşku yoktur. Türk Ulusu için unutulmaz bir anı bırakacak olan bugünü, tarih salt Türkiye-İran ilişkilerinde değil, daha çok dünya barışında sayılır günlerden olarak yazacaktır. Dost ve kardeş ulusun büyük egemeni, Türkiye'nin ulu dostu olan Zatı Şahaneleri'nin sürekli refahla mutluluğunu dileyerek, şahane sağlıklarımla, kardeş ulusun geleceğine, Türkiye-İran dostluğunun verimli gelişimine içiyorum!

Tören biter bitmez herkes oturdu. Bunun üzerine Paşa'nın afacan uşağı Cemal'le arkadaşı İbrahim, ellerinde vermut, likör ve konyak tepsileriyle salona girdi. Tepsiyi İbrahim tutuyor, Cemal de bir kadeh alıp Şah'a götürmeye hazırlanıyordu. Konukların içki kullanmadığını daha önce öğrenmiş olan Paşa, elinin işaretiyle Cemal'i durdurdu. Cemal, gerisin geri çark etmek üzereyken Şah, durumu gördü. Eliyle onu yanına çağırdı. Cemal'in yüzüne bakarak kadehi aldı; kafasına dikti. Bunun arkasından bir kadeh daha aldı. Daha sonra, Paşa'nın onuruna birçok kadeh kaldırarak Paşa'yı da öbür konukları da şaşırttı.

Paşa, yaşamı boyunca hiç içki içmediğini bildiği Şah'ın birbiri ardınca kadehleri yuvarlayışına gülümseyerek biraz da şaşkınca bakıyordu. Anlaşılan, çok içtiğini bildiği Paşa'nın yanında küçük düşmemek uğruna ölçüyü kaçırırcasına içmek zorunda kalmıştı. Paşa, böyle düşünüyordu. Paşa'nın sofrasında içmemek, insanı çok küçük düşürebilirdi. Şah da Paşa'nın içiciliği üstüne gereken bilgiyi almıştı. Şimdi de gerekeni yapıyordu. Kadehleri üst üste yuvarlamış olan Şah, sevildiği bir çevrede bulunmanın verdiği sevinçle de çok mutlu görünüyordu. Bu sırada Müzik Öğretmen Okulu öğrencileri tören salonunun dışında, «*Yurdum Tanyerini Aştı Ülkümün*», Marşı'nı seslerinin bütün gençlikleri, tatlılıklarıyla haykırarak söylüyorlardı.

Saat yirmi ikiye doğru yemek salonuna inildi. Atatürk, sofranın ortasına oturdu, Şah'ı da sağına aldı. Servis başladı, ilk kez çorbalar geldi. Arkasından av etleri, sebzeler, şarap geldi. Şah yaşamı boyunca ağzına koymadığı şarabı ilk kez burada, av etle-

riyle tatmaktan kendini alamadı. İçkiden yılmadığını göstermekle, «Biraderinin» daha çok gözüne gireceğini biliyordu. Bundan sonra, hiçbir ulus da onu Gazi'nin ulusu gibi böyle dört başı bayındır karşılamazdı. Bu devlet kuşu başına bir kez konmuştu. Onun da hakkını vermeliydi. Şah, bu mutlu durumda daha önce yazdırmış, birçok kez okumuş olduğu nutkunu çıkarıp okudu. Yalnız, kaldıracağından çok içki içen Şah, tedirginlik izleri gösterdiğinden Köşk'ün becerikli adamlarınca alınarak Ankara Palas'a götürüldü.

Bu parlak tören gecesinin bir tek özelliği vardı: Başından sonuna dek, sofrada, yöresinde hiçbir kadın görülmemişti. Prof. Âfet İnan, ancak, ertesi sabah şölendekileri yakalayarak, sordu:

— Nasıl, güzel oldu mu?

Sofracı Cemal:

— Üçüncü yemekten sonra paydos oldu, dedi.

— Ne demek bu?

Cemal, akşamki olanları anlatınca, Âfet İnan kahkahalarla güldü.

Paşa, Şah'a İstanbul'u gezdirecekti. Bu yüzden Dolmabahçe Sarayı'nın hazırlanması için Cemal'i İstanbul'a gönderdi. Sonra, Şah'ı yanına alarak, Balıkesir, Uşak, İzmir ve Çanakkale'ye dek bir gezi yaptıktan sonra İstanbul'a varacaktı. Uğradığı kentlerde asker birliklerince karşılanıyor, Şah, onun önünde dimdik yürüyerek askeri selâmlıyordu. Balıkesir'de Paşa'yla Pehlevi tören birliklerini selâmlıyordu. Burada törene katılacak bütün birliklere daha önce bir uyarma yapılmıştı: Hepimizin bildiği gibi İranlılara yanlış olarak, İranlı Acem, demeye alışmışızdır. Bu, bir tarih yanlışlığından gelmektedir. Acemi oğlanlar, acemi erler deyimleri de tarihin bir döneminden beri süregelmektedir. İranlı komşularımızsa, Acem, sözcüğünü aşağılama deyimi olarak almaktadırlar. İran Şahı Pehlevi'nin en saygıdeğer konuk olarak Türkiye'yi onurlandırdığı bir sırada da Türk Ordusu'nda, acemi erat, deyimi alabildiğine kullanılmaktaydı. İşte, bu sözcüğün herhangi bir nedenle kullanılmaması için erat sıkıca uyarılmıştı. Acemi erat, deyimi yerine, yeni erat, yeni asker, denecekti. Ata-

türk, Şah Pehlevi'yi sağına alarak Balıkesir tören birliklerini gözden geçiriyordu. Bir Makineli Tüfek Bölüğü'nün önüne gelmişlerdi. Önce Şah, arkada Atatürk, daha arkada Bölük Komutanı, en sondaki yeni satın alınmış olan bir kır katırın önünde durdular. Katırı tutan er, şöyle tekmil vermeye başladı:

— Adım, Mehmet oğlu İbrahim; memleketim Ayvacık; hayvanın numarası 341; ısırmaz, tepmez; adı...

Er, katırın adına sıra gelince birdenbire duraklamıştı. Şundan ki katırın yeni satın alındığından, erler ona, Acemi, adını vermişlerdi. Bölük Komutanı, tehlikeyi hemen anlayarak eri uyarmak üzere elini kendi göğsüne bastırarak, dikkatli olmasını anlatmak istedi. Yüzbaşı Natık Poyrazoğlu'nun bu uyarısını yanlış anlayan er, katırın adı için şöyle konuştu:

— Adı, Yüzbaşı'dır, Komutanım!

Şah, işi ayırt edemeden yürüdü geçti. Ancak, Atatürk, işi çakmıştı. Yüzbaşı Natık'ın yanına sokularak kulağına fısıldadı:

— Bu hayvanın doğru adı nedir?

— Acemi'dir, Paşam!

Bunun üzerine, Paşa, değerlendirerek Er İbrahim'e baktı. Onu bir süre süzdü. Yanağını okşayarak, şöyle buyruk verdi:

— Bu çocuğa bir ay izin verin! Yaverlerden yol harçlığını alırsınız!

Paşa, konuğuna ülkenin en güzel kentlerinden İzmir'i, en yiğit kentlerinden Çanakkale'yi gösterdikten sonra, İstanbul'a vardı. Ancak, Paşa yoldayken, Saray'da hazırlıkla uğraşan görevliler dokuz doğuruyorlardı: Acaba her iki devlet adamı da Dolmabahçe'de mi kalacak, yoksa, Atatürk Beylerbeyi Sarayı'nda mı kalacaktı? İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ile Saraylar Müdürü Sezai Selek düşünüp taşınıyorlarsa da bir çözüm bulamıyorlardı. Onların bu güçlük içinde çırpınışlarına tanık olan Cemal, gülerek şöyle dedi:

— Bunda bilmeyecek ne var? İki arslan bir posta sığmaz. Şah, konuktur. Dolmabahçe'de oturur. Atatürk de Beylerbeyi'nde.

Bunu işiten her iki görevli birden:

— Aferin, Çelebi! Doğru söylüyorsun! dediler.

Atatürk, Şah'ı hoşnut etmek üzere ona Boğaziçi'ne bakan kendi odasını verdi. Ancak, Pehlevi, karyolada yatmayı sevmediğinden, uşaklarına kendi yer yatağını getirtti. Bunu çabucak hallaca attırarak kalın tüylü halıların üzerine serdiler. Pufla gibi yatak üzerine bir de kocaman cibinlik geçirildi.

Akşamla birlikte Boğaziçi'nde, deniz üzerinde bir cümbüş, bir kaynaşma vardı. Havai fişekler, Boğaz'ın sularını, göklerini gündüz gibi aydınlatıyordu. Bir yığın motorun, neşeli insanlarla dolup taşarak Saray'ın önünde gidip gelişleri, sık sık atılan sevinç çığlıkları, yer yatağında, cibinlik içinde uzun donu ile uzanmış olan Şah Pehlevi'nin kafasına arı kovanı gibi silkiniyor, bir türlü uyuyamıyordu. Saray'ın önünde Şah'ın onuruna yapılan bu şenlikler, daha çok gizlice Atatürk'çe verilen buyruk üzerine başlatılmış, halkın da katılmasıyla büyümüş gitmişti.

Şah'ın uyuyamadığını gören uşağı Mahmut Han, Çelebi'nin yanına sokularak sordu:

— Bu gürültünün kesilmesi için ne yapalım, Cemal Han?

Çelebi, bunun üzerine Yaver Cevdet'e telefon etti. O da sorumlulara danıştı. Donanma Gecesini aydınlatan bütün elektrikler söndürüldü. Ne var ki şenliğin ardı arkası kesileceğe benzemiyordu. Dolmabahçe Sarayı'nın hemen önünde durmuş bir araba vapurunun içinde bir yığın halk, davul, zurna eşliğinde çılgınca eğleniyordu. Halka söz dinletilemiyordu. Şah'ın uykusuzluğu sürüyordu. Şah'ın uşağı, yine Çelebi'nin yanına yaklaştı:

— Bunları da durduramaz mısınız? diye sordu.

— Biz bu eğlenceyi Atatürk'e bile yapmadık. Şah Hazretleri için yapılıyor. Bu, halkın eğlencesidir, sevgisidir. Buna engel olamayız.

Gece, saat yirmi dörde dek bu gürültü patırtı sürdü gitti. Davullar, zurnalar, alabildiğine çaldı. Hiçbir buyruk onları durduramadı. Şundan ki temel buyruğu veren Atatürk'tü.

Çelebi, ertesi sabah, bu gürültüye ya da eğlenceye engel olmak isteyenlerin, Şah'ın uşakları olduğunu anladı. Şah'ın yemek işlerine bakma görevi Çelebi'ye verilmişti. Oraya Tokatlıyan'dan yemekler getirtip Pera Palas'tan büfe hazırlattı. Ne var ki Şah hiç güler yüz göstermedi. Yemeğini çekilip tek başına ya-

tak odasında yedi. Çelebi'nin düzenlediği ağır, nefis yemekler, mezelerle süslü sofranın başına, salt, Yaverler, konuklar çöktüler. Şah, kendisine gösterilmek üzere getirtilmiş olan filmi de görmek istemedi; İran'da nasıl, her zaman saat yirmi birde yatağa giriyorsa Türkiye'de de bu göreneğini sürdürdü.

Şah'ın adamlarını İstanbul'da gezdirip dolaştırma görevi, Çelebi'ye verilmişti. Kolaylık olması için, ilkin İran parası Riyal'ı Türk parasıyla değiştirdi. Sonra, konuklarını alıp gezdirmeye başladı. Konuklar, İstanbul'a yerleşmiş İranlıları görmek istediler. Çelebi, onları alıp İstanbul'un ünlü çaycı İranlılarına götürdü. Küçük küçük yerlere sığınarak çaycılık yapan bu küçük iş adamları, İranlı Saraylıların gözlerine pek yoksul göründüler. Çaycılar, tersine, onları büyük coşkunlukla karşılayıp üst üste demli çaylar sundular. Yurttaşları uğruna bayağı parçalandılar. Hemşehrilerini bırakmak istemediler. Sevgilerini onların yollarına halı gibi serdiler. Saraylı konuklar, onların yanından ayrılınca, izlenimlerini açıkça söylediler:

— Bizim buradaki halk çok yoksul; baksana çaycılık yapıyorlar! dediler.

Çelebi, bu kez de onları İstanbul'un en zengin İranlı halı tüccarlarına götürdü. Halı tüccarları, Saraylı hemşehrilerini ilgisizce karşıladılar. Bunca uzaktan gelmiş olan yurttaşları, onlar için çok bir şey anlatmıyordu. Saraylı konuklar da onların buz gibi davranışlarından durumu anladılarsa da işin içinden çıkamadılar. Ötekiler, İran halkıydı. Onlar, halkın ne olduğunu bilmiyorlardı. Çok çalışan, yine de yoksul kalan halk üstüne hiçbir düşünleri yoktu. Ulusun da bunlar olduğunu bilmiyorlardı.

Çelebi, sonra, konuklarını alıp Tünel'e götürdü. Bindiler. Çok kısa bulduklarını söylediler. Mülkiye Müzesi'yle Asker Müzesi'ni gezdirdi. Daha sonra, onları alıp Emirgân'a götürdü. Onlara semaverle çay sundu. Konuklar, çınarların gölgesinde nargile tokurdatanları görerek, bunların ne menem şey olduğunu sordular. Çelebi, bunların bir tür sigara olduğunu, dumanının sudan geçirilerek temizlenip içildiğini anlattı.

Konuklar, bunun üzerine, şöyle dediler:

— Biz, bunları içmeyiz. Şampanya, finkonyak içiyoruz.

— Biz, nargile içiyoruz. Tömbekisi de İsfahan'dan geliyor.

Bunu işiten konuklar, bayağı şaşırdılar.

Şah'ın İstanbul'a gelişinin ikinci günü, Beylerbeyi Sarayı'nda oturan Paşa, Çelebi'nin getirilmesini buyurdu. Çelebi, Tevfik Rüştü Aras'la birlikte motora binerek Beylerbeyi Sarayı'na gitti. Karşısına ilk çıkan Sabiha Gökçen oldu:

— Şah ne yapıyor? diye sordu.

— Şah'ın rahatı yerinde. Ancak, bundan böyle beni, «Efendi», diye çağırmayın. Ben, «Han», oldum. Bütün İranlılar beni, «Han», diye çağırıyor. Siz de öyle yapın! dedi.

Bunu hemen Atatürk'e yetiştirdiler. Çelebi'yi çağırttı:

— Çelebi, işittiğime göre, sen, han, olmuşsun. Şah Hazretleri yine konyak içiyor mu?

— Bir şişe şampanya finkonyak veriyorum; acaba hepsini mi, yoksa yarısını mı içiyor, bilmiyorum.

Şah, ilk içkiyi Atatürk'ün sofrasında içtiyse de öteki İranlıların hiçbiri perhizi bozmadı. Çelebi, çok uğraştıysa da hiçbirisi ağzına bir damla içki koymadı. Ancak, Nuri Conker, bir ara Paşa'nın kulağına şunları fısıldadı:

— Efendim; uşaklar, dolu şişeleri hatıra olarak saklıyorlar!

Atatürk, bu sözlere kahkahalarla gülmekten kendini alamadı.

Dolmabahçe Sarayı'nda, Atatürk'ün de bulunduğu sofra, bir kez daha kurulmuştu. İçki su gibi akıyordu. Ankara'da, Çankaya'da çokça nazlanmadan, daha önce kadeh üstüne kadeh boşaltarak epeyce konyak içen Şah, bu akşam, bir kadeh almamak uğruna, Nuh, diyor, Peygamber, demiyordu. Paşa'nın bütün diretişleri boşa gitmişti. Cumhurbaşkanı, Şah'ın büyük bir üzüntüsü olduğunu anlamıştı. Acaba, neydi?

— Şah Hazretleri'nin bir üzüntüleri mi var? Buna ortak olmak bize mutluluk verir.

— Hayır! Hiçbir üzüntüm yok. Tersine, şu dakikalarda yaşamımın en güzel anlarını yaşıyorum. Çok mutluyum.

Şehinşah, bunu dedikten sonra, bir süre dalgın durarak gözlerini uzaklara dikti; şöyle dedi:

— Şu sırada İsviçre'de öğrenimini yapmakta olan oğlumu andım da biraz daldım. Bir tek evlat, ister istemez insanın burnunda tütüyor. İnsanın ciğerini yakıyor. İşte, dalgınlığım, salt, bu yüzden, Paşa Hazretleri!

Atatürk'ün kafasında bir şimşek çaktı. Bu iki özlemliyi buluşturmaya karar verdi. Yaver Cevdet'e işaret ederek yanına çağırdı. İsviçre ile hemen telefon bağlantısı kurulmasını, buyurdu. Şehinşah'ın haberi olmadan İsviçre'yle telefon bağlantısı kurulmuş, telin öbür ucunda Prens Rıza beklemeye bile başlamıştı. Bu durum Şehinşah'a bildirilince dünyalar onun olur gibi oldu. Paşa'nın inceliğine hayran olarak, hemen, eline verilen telefonda Prens'in sesini dinlemeye başladı. Yüzü, baştan başa sevinç çiçekleri açmış bir bahçe gibi bezenmişti. Ancak, bir terslik baş göstermişti. Telefon bağlantısını yapan santralci kızlar, Şehinşah'ın sesini işitebilmek üzere araya giriyorlar, bu yüzden de özlemli baba, oğlu Rıza Pehlevi ile konuşamıyordu. Şah'ın konuşamadığını, bunun nedenini öğrenen Paşa, Yaver Cevdet'e buyurarak kızların aradan çekilmelerini sağladı. Ondan sonra Şehinşah ile oğlu sere serpe konuştular. Şehinşah, oğlunun okul, ders durumunu, gereksinmeleri olup olmadığını soruyor, bu sırada sevinçten ağzı kulaklarına varıyordu. Şehinşah'ın yanında, herhangi bir gereksinimine karşılık vermek üzere sofracı Çelebi dikiliyordu. Şah, oğluna Türkiye gezisinden de söz etti.

Oğluyla yarım saat süreyle konuşan Şehinşah, sofraya döndüğünde artık dinç bir ihtiyardı. Yüzünün çizgilerinde dinç bir rüzgâr esiyordu.

Bu kez durumun düzeldiğini gören Paşa, onun onuruna kadeh kaldırınca Şehinşah, deminden beri önünde dolu duran konyak kadehini sevinçle kaldırıp kafasına dikti. Buna eşlik etmek üzere başka kadehler de birinciye yetişmekte gecikmedi.

Paşa, ertesi akşam, has konuğunu Beylerbeyi Sarayı'nda ağırladı. Bu, gezinin son büyük yemeği olacaktı. Şölen sofrası, öyle zengindi ki bir tek kuş sütü eksikti denebilirdi. Doğu müziğiyle yüklü saatler, güzel sesli hafızların katılmasıyla sanki cennet saatlerine döndü. Paşa, doğulu Kral'ın ruhundaki bütün gizli telle-

rini inleten, büyüleyen güzellikleri sahneleyerek, konuğuna yaşamının en güzel gecesini yaşattı. Beylerbeyi Sarayı'nın müzikle yıkanmış ışıklı gecesi, İranlı egemenin anağında ölünceye dek ölümsüz gecelerden biri, belki de birincisi olarak yaşayacaktı.

Şehinşah, artık, konukluğunun sonuna gelmişti. Ülkesine doğru yola çıkmak üzereydi. Atatürk, en son gün onu arabasına alarak Marmara Denizi'ne bakan Anadolu yakasındaki yazlık yerleri gezdirdi. Şehinşah, buraların güzelliğine hayran kaldı. Ağaçlıkların derin, çiçekli gölgeliklerine çekilmiş köşkler, Padişahlık döneminin bütün soylu zenginliğini yansıtıyordu. Şah, Atatürk'e, bunların çok güzel olduğunu, bir türlü ayrılmak istemediğini, söyledi.

Atatürk:

— Ufak, ufak köyler! diye yanıt verdi.

Şehinşah, şaştı:

— Bunun neresi köy? Hepsi, birer büyük kent olmuş, dedi.

MUSSOLİNİ BELASI

«Türk Ordusu'nun bir birliği, eşdeğerde olanı kesinlikle yener; iki katını durdurur kımıldatmaz.»

Mustafa Kemal.

Mussolini, 1926'dan beri Türkiye'nin başına ekşimiş görünüyordu. Hele, 1926'da tehlike öyle yakın görünmüştü ki birkaç sınıf askerimiz birden silah altına alınmış, düşmanın gelme olasılığı olan Antalya Bölgesi'ne iletilmek üzere hazırlanmıştı. Gazi'nin o zamanlar söylediği şu söz, kulaklarda çın çın çınlıyordu:

— Makarnacı, bana bir kez daha çizmelerimi giydirmesin!

Eski Roma'nın fetih siyasetini güderek kaynayan, bir pislik kazanına benzeyen faşizmin eli yabalı zebanilerini bağımsız ülkelere saldırtmak, böylece çıkmazdan kurtulmak istiyordu. Faşizm, durmadan genişlemek, yemek, büyümek, şişmek isteyen

bir cehennem canavarıydı. Vaktiyle, 1919'da, Mustafa Kemal'in hayranı olarak, ondan esinlenerek İtalya'daki ilerici güçlerin üzerine yürüyüp onları perişan eden Mussolini, şimdi, Mustafa Kemal'in bağımsız ülkesine göz dikmişti. Yunanlıların hakkından gelemediği bu ülkeyi ele geçirmek uğruna, 26'da yaptığı şahlanış, Türk Ordusu'nun yıldırım gibi seferberliğiyle duraklamışsa da Mussolini'nin iştahı durmaksızın Antalya'nın portakal bahçelerine uzanıyor, ikide bir Anadolu'nun fethine çıkılacağını bildiren nutuklarıyla İtalyan faşizminin ağzını sulandırıyor, onlara moral veriyor, beri yandan da Gazi'nin ağız dolusu sövüntülerine erek oluyordu.

Mussolini, bir zamandan beri On İki Adalar'ın bir takımına asker yığıyor, bu yüzden de Türkiye'de kuşku uyandırmaktan uzak kalmıyordu. Oysa, Paşa, bu yığınakların, bu palavraların gizini çoktan çözmüştü: Mussolini, faşist sürülerin, Habeşistan'ın kaval tüfekli, yalınayak, zavallı ordusu üstüne sürerek kolay bir yengi kazanmak, ileriki sömürge savaşları için kartal yuvası bir köprübaşı edinmek istiyordu. Gazi, bunu çoktan biliyor, Mussolini'nin Anadolu'yu gösterip Habeşistan'a vurma taktiğini yakından bildiğinden de hiç kaygılanmıyordu. Ancak, son günlerde Rodos'a İtalyan yığınağı yapılması, Paşa'nın bütün sinirlerini ayağa kaldırmıştı. Mussolini'nin, Türkiye'yi şakacıktan bile olsa tehdit eder görünmesi, kalın dudaklı esmer Sezar taklitçisine karşı onda büyük bir tiksinti uyandırmıştı.

Bir akşamdı. Paşa'nın sofrasına yine birçok kalburüstü kişi çağırılmıştı. Ancak, konuklar Köşk'e gelince, Paşa'yı sinirli bir durumda balkonda dikilmiş buldular. Hiçbiri, o oturmadan oturmak yürekliliğini gösterememiş, onlar da bir köşede dikilerek, ortada bir şey mi geçti, diye kendilerince düşünüyorlardı.

Paşa, Yaverlere sordu:

— Tevfik Rüştü nerede?

— Ankara Palas'ta, Paşam! Kimi Elçilere şölen veriyor.

— Biz de oraya gitsek, olmaz mı?

Protokolün çemberini kırmaya kararlı görülen Paşa'yı çevresindekiler durdurmaya çalıştılarsa da bunu başaramadılar. He-

men, otomobiller hazırlandı. Paşa, çevresiyle birlikte bunlara doluşarak Çankaya'dan aşağı indi.

Ancak, Ankara Palas Oteli'ne varıldığında Atatürk'te birdenbire tuhaf bir durum görüldü. Paşa, merdivenlerden yukarı çıkarken adamlarının kollarına asılarak çok içkili bir adam rolü yapmaya başladı. Çankaya'da ağzına bir damla içki koymadığını bilen adamları, buna pek çok şaşırdılarsa da bir anlam veremediler. Paşa, bu durumda Elçilere şölen verilen salona girdi. Hepsi onun iyice içkili olduğu kanısına vardı. Paşa, Arnavutluk Elçisi Asaf'ın yanına, sonra, giriş-çıkış kapısının çok iyi görüldüğü bir yere oturdu. İlkin Arnavutluk Elçisi Asaf'a takıldı. Arnavutluk'ta Kral Zogo, küçük ülkesindeki Cumhuriyet'i, Krallığa döndürmüştü. Paşa, bu yüzden Zogo'ya çok içerliyordu. Onu Operet Kralı olarak niteliyordu. Bu düşüncelerini açığa vurmak üzere, Asaf'a şöyle dedi:

— Asaf Bey, gazetelerde birtakım resimler görüyorum! Arnavutluk'ta Operet mi oynanıyor?

Elçi'nin usuna hemen Kral Zogo'nun sorguçlu resimleri geldi. Demek ki Paşa bunları anlatmak istiyordu. Asaf, Paşa'ya hiçbir yanıt veremedi. Salt, dinlemekle yetindi.

Bunun üzerine, Paşa, sözünü şöylece sürdürdü:

— Cumhuriyet'ten ne zarar görüldü ki Arnavutluk'ta Krallık ilan edildi? Hem izlenen politika da tehlikelidir. İtalya'nın Arnavutluk'u Balkanlar'da bir basamak yapması olasılığı vardır.

Atatürk, bu sözleri, bütün masadakilerin işitebileceği bir sesle söylemişti. Hepsi, çatallarını, kaşıklarını bırakmış, Atatürk'ü dinliyordu. Paşa'nın bu sözleri ilk önce İtalyan Elçisi'ni çarptı. Sinirli bir davranışla Paşa'yı protesto etmek istediyse de o, sözlerini şöylece sürdürdü:

— Haber aldığıma göre, Roma'da kimi öğrenciler, bizim Elçiliğimizin önünde gösteri yapmışlar. Antalya'yı istemişler. Antalya, sigara paketi midir ki Elçi, cebinden çıkarıp atsın? Antalya, buradadır; buyrun alın! Hem benim bir önerim var: Gerçekten böyle bir şey düşünülüyorsa, Mussolini Cenapları'na müsaade edelim; Antalya'ya asker çıkarsınlar. Bütün çıkarma bittiğinde, savaşalım. Yenilen, hakkına razı olur.

İtalyan Elçisi, sinirli bir davranışla atıldı:

— Ekselans! Bu bir savaş ilanı mıdır?

Atatürk:

— Hayır! Ben, burada bir birey olarak konuşuyorum. Türkiye'de savaş ilanı ancak Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi içindedir. Ancak, unutmayınız ki gerektiğinde Büyük Meclis, Türk Ulusu'nun duygularına tercüman olmakta gecikmez.

Atatürk, bu sırada, başında yüksek bir kırmızı kalıplı fes bulunan Mısır Elçisi'nin bu fes altında şakır şakır terlediğini görerek, sofracılara buyurdu:.

— Elçi Hazretleri'nin fesini alınız! Zaten bir şeye benzemeyen bu başlıktan çok tedirgin oldukları anlaşılıyor.

Uşaklardan biri, Mısır Elçisi'nin fesini çekip başından alarak, bir gümüş tepsi içinde uzaklaştırdı. Bunu gören Elçi, kendisini aşağılanmış sayarak kalkıp sofradan uzaklaşmak istediyse de yanındaki İngiliz Elçisi onu kolundan çekerek oturttu. Bunun üzerine, Atatürk, İngiliz Elçisi'ni çarpmak üzere şöyle konuştu:

— İngiltere'de Avam Kamarası'nda bir sayın hatip, Türkiye'yi birkaç sarhoş kişi yönetiyor, demiş. Müsaade buyrun! Bunu düzeltmelerini rica edeyim! Belki sayıda yanılgı var. Ben, bir kişiyim!

Paşa, bunu söylerken gülüyordu.

Diyalogların bu durumu alması üzerine, Başbakan İsmet Paşa'ya telefon edilerek, çağırıldı. Paşa, İsmet Paşa'nın geleceğini öğrenince, gülerek çevresine şöyle dedi:

— Hükümet geliyor; biz gidelim!

Ankara Palas'tan ayrılırken de sarhoş öykünmesi yapan Atatürk, Çankaya'ya vardığında bütün oradakileri şaşırttı. Kendisinde sarhoşluğun tikesi yoktu. Paşa, bu dipdiri durumda karşısındakilere şöyle dedi:

— Artık, İtalya ile savaş tehlikesi yok! Rodos'a yapılan yığınak Habeşistan'a (Etiyopya) dönecektir!

Kısa bir zaman sonra, gerçekten Etiyopya savaşı başlayacak, az zamanda da bitecektir. Ankara Palas'ta Elçilere şölen verme işi, Paşa'nın bir oyunuydu. Böylece, bütün Elçileri, özellikle İtal-

yan Elçisi'ni karşısına alıp ona sıkı bir gözdağı verecekti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da oyunu güzelce yönetmişti..

Atatürk, Ankara Türk Ocağı'nda bulduğu konuşma fırsatında, usuna bir ur gibi sıvanmış olan Mussolini işini anmaktan kendini alamadı:

— (...) Türk Ocakları'nın başlıca uğraş konularından biri, devrimimizdir. Bu, şu biçimde prensipleştirilmiştir: Eğitim ya ulusal olur ya dinsel olur. Biz, din eğitimini aileye bıraktık. Ulusal eğitimi de devlete aldık. Okullarımızda, bütün kültür kuruluşlarımızda ulusal eğitim temel alınmıştır. Tuttuğumuz yol budur: Çocuk, din eğitimini ailesinden alacaktır. Bu arada İlahiyat Fakültesi gibi, din eğitimini güçlendirecek kuruluşlar da kurmak üzereyiz. Ancak bu, zaman sorunudur. Oysa, devrimimizin hemen dönüm sırasında topraklarımıza göz dikerek saldırmak isteyen düşmanın, dini ele alarak, birçok fitneyle, bozgunculukla halkı aldatmaya kalkıp türlü entrikalar çevirmekten çekinmeyeceği de bellidir. Biliyor musunuz ki Mussolini, arkasındakilerle buraya gelirse, nasıl gelecektir? Önünde dervişler, hacılar, hocalarla gelecektir. Din adamlarını elinde silah olarak kullanacaktır.

Paşa, bunları söylerken, 1932 yılında ünlü Amerikan Generali Mac Arthur'la yaptığı konuşmayı andı. Bu konuşma da sonradan, *The Oaucasus* dergisinde yayımlanmıştı. Paşa, yeni Dünya Savaşı'nın ne biçimde çıkacağı, ne biçimde sonuçlanacağı üstüne çok sağlıklı düşünceler ileri sürerken bu sırada bir numaralı düşman olarak gördüğü Mussolini üstüne de şöyle demişti:

«İtalya, Mussolini'nin yönetimi altında, kuşkusuz, büyük bir kalkınmaya ulaşmıştır. Eğer, Mussolini gelecek bir savaşta, İtalya'nın görünüşteki büyüklüğünü, savaş dışında kalarak, rolünü iyice oynayabilir. Ancak, korkarım ki İtalya'nın bugünkü Şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak, İtalya'nın bir asker gücü yaratmaktan çok uzak olduğunu, hemen, gösterecektir.»

Paşa, bu eski Mussolini'yi, yeni olaylara vurup düşündüğü sırada Delegelerden biri atılarak Paşa'yı düşüncesinden ayırdı:

— Paşam; dingin ol! Bu devrim yerleşmiştir. Devrimimizin halk katlarına dek her yanda kökleşmiş olduğu gerçektir. Buna inan, Paşam!

Paşa, bunun üzerine, bir ara durup düşündü. Sonra, bütün delegelere birer birer sordu:

— Arkadaşınızın bu düşüncesine ne dersiniz?

Verilen yanıtların hiçbiri Paşa'yı kandırmadı.

En sonra, o konuştu:

— Arkadaşlar! Devrimimiz, henüz yenidir. Dedikleri gibi kökleşip benimsendiği üstüne olan kanılarımız ancak ileride karşılaşacağımız olaylarla doğrulanıp anlaşılacaktır. Ancak, şimdi, şuna inanmalısınız ki bugün başına şapka giyen, sakalını bıyığını traş eden, smokinle, frakla toplum yaşamında yer alanlarımızın çoğunun kafalarının içindeki düşünüş, şimdi bile, sarıklı, sakallıdır.

TANRI BİZE BU DENEYİMİ GÖSTERMESİN

«Ölmek, ancak öldürmek amacına yönelik olmalıdır. Ne var ki öldükten sonra hiçbir sonuç alınamayacaksa, neye yarar?»

Mustafa Kemal.

İçlerinde Vasfi Rıza Zobu gibi tanınmış sahne sanatçılarımızın da yer aldığı bir konuklar topluluğu, sabahı, Paşa'nın ünlü sofrasında etmişti. Hemen hepsi de zilzurna sarhoştu. Kibrit çaksanız tutuşacakmış gibi her yanlarından alev alev ispirto püsküren konuklar, ancak saat beş buçukta terasa çıkarak Ankara'nın serin, temiz havasını kokladılar; içerlerine çektiler. Terasın biraz ötesinde tunç bir yontuya benzeyen süngüsü sabahın loşluğunda pırıl pırıl yanan bir nöbetçi dikiliyordu.

Paşa, yanı başındaki Vasfi Rıza'ya:

— Görüyor musun şu askeri? diye sordu.

— Evet; görüyorum, Paşam!

— Bu Türk çocuğunun orada kimi beklediğini biliyor musun?

Sanatçının dilinin ucuna ilk gelen yanıt şu oldu:

— Köşk'ü!

— Hayır! Orada benim yatak odam var. Onun penceresinin altında dolaşır. Uykusuz, sabaha dek beni bekliyor.

Paşa, gözleri Mehmetçiğe dikilmiş olarak, sözünü şöyle sürdürdü:

— Türk'ün, bir büyüğüne, Komutanı'na bağlılığı, yeryüzünde eşsizdir!

Paşa, sanatçıya dönmüştü. Sanatçı, onun gözlerinde yaşların parladığını gördü. Yüzünün anlatımı yumuşacıktı. Bunun üzerinde tatlı bir üzgünlük parlıyordu.

— Türk çocuğu, beni bekliyor! dedi.

Bu sırada Atatürk'e hemen sürtünürcesine dikilen çocukluk arkadaşı Nuri Conker, Paşa'nın, hiçbir zaman usundan çıkmayan, kalın dudaklı, kalın kafalı, palavracı İtalyan diktatörünü anarak onu bu üzgünlükten kurtarmak, ortaya bir destansı hava getirmek istedi. On İki Adalar'da fink atarak Türkiye'ye saldıracakmış gibi numaralar yapıp duran Mussolini'nin ne mal olduğunu bilen Paşa, kendisi buna boşveriyorsa da onun destan gibi Türk Ulusu'nu hiçe sayarcasına palavralar savurmasına pek çok kızıyordu. Conker, Paşa'yı hoşnut edeceğini sanarak, konuştu:

— O Mussolini Efendi!.. Antalya'ya gelse de Komutanız altındaki bu Türk çocuklarının nelere güçlerinin yettiğini bir deneseler!..

Vasfı Rıza Zobu, Anafartalar'ı İstiklâl Savaşı'nı yapmış olan Komutan'ın, sabahın bu içkili saatinde neler söyleyebileceğini çok merak ediyordu. Böyle bir durumda, hemen herkes kendisini dev aynasında görebilir, ölçüsüz laflar ederek böbürlenebilirdi. Böyle anlarda, «Ruhta, korkusuzluk, atılganlık egemendir. Gördüğümüz diktatörlerin hepsi, Conker'in bu kışkırtıcı sözü karşısında, hele, böyle saatlerce içilmiş bir gecenin sabahında dünyaya meydan okuyan korkusuzca utkudan, saldırganları hallaç pamuğu gibi atıp hepsini çil yavruları gibi dağıtıp denize dökece-

ğinden başka ne der?» Sanatçı da Paşa'dan ancak böyle bir yanıt bekliyordu. Bunu ne biçimde söyleyecek diye Paşa'nın gözlerinin içine bakıyordu.

Paşa, birdenbire keskin bakışlarla Nuri Conker'e baktı. Biraz Nuri Conker'e eğildi. Onun koltuk kıyısından sarkan elini bir kediyi okşarcasına, barışçıl, dostçul bir biçimde yavaş yavaş okşayarak şöyle dedi:

— Tanrı bize bu deneyimi göstermesin, Nurettin! dedi.

Tiyatro sanatçısı, bu söz karşısında şaşırıp kalmıştı. Mussolini karadüşü, Paşa'da sürüyordu. Hele, Rodos'a yığınak yapılması onu çileden çıkarıyordu. Roma'da Türkiye'ye karşı çekilen nutuklar, üniversitelilerin yaptığı gösteriler, elbette, bir amaç taşıyordu. Mussolini Etiyopya'ya çıkmak üzereydi. Onları pirelendirmemek uğruna Türkiye arslanını tedirgin ediyordu. Blöfleri, genellikle çakar almaz tüfeklerse de kimi zaman dolu da çıkabilirdi. Çok tehlikeli günler yaşamış olan Paşa, işin bu yanını da düşünerek tetikte bulunuyordu.

Bir gün, şimşek gibi bir kararla gerekli adamlarını yanına alarak bir torpidoya atladığı gibi Ege gezisine çıktı. Sabaha karşı Alaiye'de (Alanya) karaya ayak bastı. Bu, çok gizli bir geziydi. Gideceği yerleri hiç kimse bilmiyordu. Henüz güneş bile doğmamıştı. Bütün sokaklar, çarşılar ıssızdı. Öyle ki nereye gideceklerini de bilmiyorlardı. Bunu sorup öğrenecek bir tek kişi de yoktu. Rastgele yürüyorlardı. Atatürk:

— Şöyle gidelim! Elbette, birine rastlar; kendimizi bir yere konuk ettiririz! dedi.

Böyle diyerek yanındakilere kılavuzluk etti. Bir süre böyle gittiler. O sırada yanı başlarında bir Jandarma belirdi. Bir süre dikkatle onları süzdü. Sabahın bu erken saatlerinde beş kişilik iyi giyimli, aydın yüzlü kişinin buralarda rastgele dolaşmasından kuşkulanarak düşündü. Kafasının içinde çakan şimşeklerin aydınlığında Atatürk'ün portresini görür gibi oldu. Beş kişilik topluluk arasında onun varlığını sezen Jandarma, hemen gerisin geri koşmaya başladı. Bunun üzerine, Atatürk:

— Jandarma bizi tanıdı. Haber vermeye gidiyor; önüne geçin; durdurun! diye buyurdu.

Paşa'nın yanındakiler, «Dur, dur!» diye seslerinin bütün güçleriyle bağırdılarsa da yıldırım gibi koşan Jandarma'yı durduramadılar. Jandarma sokaklardan birine dalarak gözden yitti.

Bunun üzerine Paşa, arkadaşlarına dönerek güldü:

— Fenersiz yakalandık! dedi.

Paşa, Mussolini'nin, Türkiye'ye saldırı hazırlığına benzeyen nutkunu düşündükçe tepesi atıyordu. Çok gerçekçi bir kafa taşıması da olur olmaz şeyi küçümsememesini engelliyordu. Faşist Diktatör'ün göz diktiği Antalya bölgesi, bu yüzden, gece gündüz Paşa'nın düşlerine giriyordu. Oraya otomobillerle bir gezi düzenledi. Hiç olmazsa kendisinin ışıklı varlığının da Mussolini'ce görülmesini istiyordu. Antalya kıyılarında bir özgürlük ve bağımsızlık heykeli gibi dikilip batıya doğru bakacak, sömürge ordusu ile kalkıp gelecek olursa, her an Mussolini'yi karşılamaya, göğüslemeye hazır olduğunu gösterecekti.

Kalabalık otomobil kafilesi, yolda, güzel bir yerde, bir kır dekorunda mola verdi. Mussolini'den, şundan bundan, konuştukları sırada, Paşa'nın kulağına çocuk sesiyle söylenen bir türkü çalındı. Yaverlerine bu türkünün sahibini bulmalarını, buyurdu. Türküyü söyleyen on-on iki yaşlarında cılız bir çobandı.

Çocuğu yanına getirdiler. Paşa, çobana:

— Türküyü sen mi söylüyorsun? diye sordu.

— Evet!

— Sesin güzel; söylemen de kötü değil. Burada da söyle de dinleyelim!

Çoban, hiç nazlanmadan, çekinmeden deminki türküyü bir kez daha serbestçe söylemeye başladı. Türkü:

«Demirciler demir döver tunç olur
Sevip sevip ayrılması güç olur,» du.

Türkü bitince, Paşa ellerini çırparak alkışladı:

— Bis, bis! diye bağırdı. (Latince, bir kez daha, anlamında.)

Çocuk, «Bis, bis!»'in ne demek olduğunu anlamamıştı. Aval aval Paşa'nın yüzüne bakıyordu. O zaman, Paşa, bunun anlamını çocuğa anlattı:

— Bis, demek; beğendik, bir daha söyle; yinele! demektir.

Bunun üzerine çoban çocuk, türküyü yineledi. Paşa, cebinden bir elli Liralık çıkarıp çobana uzattı. Çocuk, paraya dikkatle baktı. Sonra, alarak katladı, kuşağının arasına soktu. Gözleri bir şeyi anmasıyla parladı. Demin Paşa'nın yaptığı gibi ellerini çırparak:

— Bis, bis! diye bağırdı.

Paşa, çobanın bu zeki davranışı karşısında şaşırıp kaldı. Yanındakilere şöyle dedi:

— Olanak olsaydı da Mussolini bu sahneyi görseydi, bu karşılığı işitseydi; o zaman hangi ulusa nutuk çektiğini anlardı!

SARHOŞLARDAN KORKMAK

«Ordumuz, Türk Birliği'nin erk ve yeteneğinin, Türk yurtseverliğinin çelikleşmiş bir anlatımı olur.»

Mustafa Kemal.

Türkiye üstüne saygısızca nutuklar çektiği bu günlerde, bir yabancı Diplomat, Mussolini'ye Atatürk üstüne izlenimlerini sordu. Faşist Diktatör, şöyle dedi:

— Gece gündüz içer; başka şey bilmez!

Günün birinde bu Diplomat, Atatürk'le Çankaya'da karşılaştı.

Bu kez, Paşa'ya, Mussolini üstüne izlenimlerini sordu.

Atatürk şu yanıtı verdi:

— Mussolini zeki adamdır; yalnız, sarhoşlardan çok korkuyor!

KÜS ÇİÇEKLERİ

«Başarıyı kolaylaştırmak için bütün çözümlerin başında ulusun uyarı ve aydınlatması bulunmalıdır.»

Mustafa Kemal.

Yaz, Yalova'da bütün güzelliğiyle egemendi. Gazi'nin küçük ak yağlı boya ahşap köşkü, ağaçlık içinde açık pencereleriyle soluyordu. Çoğu zaman, Kabine toplantılarının yapıldığı kaplıcalara bakan alt salonunda kurulan sofranın çevresinde, yine en içten dostlar, yiyor, içiyor, dışarıda şakıyan bir yığın bülbülün gece ezgilerini dinleyerek söyleşiyorlardı. Geç vakitti. Yaverler, İsmet Paşa'nın geldiğini, bildirdiler. Gazi, Başbakan'ı içeri çağırdı. Ona sofrada yer gösterdi. Paşa, somurtkan, küskün bir yüzle gösterilen yere oturdu. Başbakanın asık yüzü, herkes gibi Gazi'yi de ilgilendirdi. Başbakan'ın içmediğini bildiği halde:

— İsmet Paşa'ya rakı veriniz! diye buyurdu.

Salih Bozok, İsmet Paşa'nın rakı içmediğini yakından bildiğinden, kadehini yarıya dek rakıyla doldurdu. Ne tuhaftı. Herkesin gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Şimdiye dek ağzına damla koymaktan sakınan Başbakan, bunu içtikten sonra, üç dolu kadeh daha yuvarlamıştı. Şaşkınlığa uğrayanların başında Atatürk vardı. İsmet Paşa, kadehleri üst üste yuvarlaya dursun, sofrada türlü konular üzerinde söyleşi sürüyordu. Bir ara, söz o günlerde Atatürk'e verilmesi söz konusu olan İngiliz Dizbağı Nişanı'na geldi. Bu konu açılır açılmaz, şimdiye dek donuk donuk duran Başbakan'da bir canlılık, bir kımıltı görüldü. Kendisini etkisi altına aldığı görülen içkinin verdiği bir sertlik, yüreklilikle, birdenbire dikildi:

— Siz, bu nişanı alamazsınız! diye diretti.

Atatürk, merakla sordu:

— Neden, alamaz mışım?

— Şundan ki İstiklâl Madalyası'ndan başka bir nişanı taşımak hakkına sahip değilsiniz!

Henüz soğukkanlılığını korumakta olan Atatürk:

— Taşımak koşul değil ki! Nişanın verilmesi hem siyasal bir cemiledir; hem de bana karşı gösterilmiş bir sevgi gösterisidir! İtelemek uygunsuz olacağı gibi yeni dostlarımıza karşı da ayıp olur! dedi.

Yüzü öfkeden kıpkırmızı kesilen İsmet Paşa:

— Esasen, ben araştırdım, Dizbağı Nişanı'nın verileceğine değgin olan haberlerin bir balondan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor! dedi.

Bunun üzerine, Çumhurbaşkanı'nın madeni sesi, bülbüllerin şakımalarına meydan okuyarak gürledi:

— Bu iş üzerinde bu kerte diretmenizin nedenini anlayamıyorum! Beni çekemeyen bir adam gibi konuşuyorsunuz!

İsmet Paşa, içkinin ihanetiyle çok ileri gittiğini anladı. Atatürk'e açıkça yanıt vermeyi de kendine yediremedi. Ellerinin titrediği görülüyordu. Homurdanarak doğruldu. Cumhurbaşkanı'na hafifçe eğilip selam verir gibi yaparak bir tek söz söylemeden sofradan uzaklaştı.

İsmet Paşa'nın böyle kendisine meydan okurcasına çekip gitmesi Atatürk'e çok dokunmuştu. Hemen, sofrayı eliyle iterek kalktı. Doğruca, odasına çekildi. Sofradakilerin hepsi de onları öykünerek şöleni bırakıp kalktı. İsmet Paşa da ortalarda görünmüyordu. Demek ki o da köşküne çekilmişti. Paşa'nın bütün arkadaşları da yataklarına çekilmekten başka çözüm bulamadılar. Hepsinin kafasında şu soru kıvrılıyordu: «İş, nereye varacaktı?» Hepsinin bildiği bir şey varsa o da hiç de hoş olmayan birtakım olayların olacağıydı. Sofradan kalkıp yatağına sığınanlardan biri de Paşa'nın yakın akrabası olan Salih Bozok'tu. Yatağına sığınan bütün öbür arkadaşları gibi sıkıntılı düşünceler içinde yüzüyordu. Bir türlü uyuyamıyordu. Sağa döndü olmadı, sola döndü olmadı. En sonra sırtına ince bir şey alarak dışarı çıktı. Sigaranın birini söndürmeden öbürünü yakıyordu. O sırada yanı başından bir karaltının geçtiğini gördü. Dikkatle bakınca bunun İsmet Paşa olduğunu anladı. O da Salih Bozok'u tanımıştı:

— Ne o Salih; galiba benim gibi senin de uykun kaçtı!?

Salih Bozok, yanına yaklaşan Başbakan'a:

— Sorma, Paşam! dedi. Sofradaki olaya çok canım sıkıldı!

Başbakan, eliyle birçok işaretler yaparak kendisinin haklı olduğunu anlatmaya çalıştı. Bir aralık, Salih Bozok'a:

— Haydi, gel; seninle şuracıkta bir tavla atalım! dedi.

Öteki benimsemedi:

— Tavla oynayacak durumda değilim, Paşam! diyerek ayrıldı.

Bir süre sigara içerek bahçede tek başına dolaştı. Sabah yakındı. Bülbüllerin gece konseri baygınlaşmaya başlamıştı. Sabaha karşı Salih Bozok'un kafasında tasarladığı iş, bir karar olarak parıldıyordu. Doğruca, Atatürk'ün tepedeki köşküne gitti. Kapıdaki nöbetçi, Paşa'nın henüz uyuduğunu söyledi.

Salih Bozok:

— Uyandır! dedi.

Nöbetçi, korktu:

— Yapamam; uyandıramam! diye direndi.

Salih Bozok, kapıyı tıkırdatarak:

— Öyleyse, ben uyandırırım! dedi.

Bunu yaparken her şeyi göze almış durumdaydı. Derin bir üzüntüyle sarsılıyordu. Devlet Başkanı'yla Hükümet Başkanı arasındaki bu dargınlık, yakın dış düşmanlarımızın gözünde, kim bilir, nasıl görünecekti? Düşmanlarımızı sevindirecek olan bu ayrılığın uyandıracağı kötü izlenimleri düşündükçe, genç adam kendini yürekli olmakta daha haklı buluyordu. Paşa'nın kapısını tıkırdatırken, her şeyi göze almış durumdaydı. Kovulmayı da göze almıştı. Evet, Paşa, uyku sersemliğiyle onu kapı dışarı edebilirdi! Yüreği tokmak gibi göğsünü döverken, kapıyı bir kez daha tıkırdatınca, içeriden ses geldi:

— Kimdir, o?

Evet, Paşa da tetikteydi! Bu kerte önemli bir olay onu da herkes gibi, belki de daha çok tedirgin etmişti. O da önsezisiyle birinin gelip bu işi çözümleyeceğini bekliyor gibiydi.

Salih Bozok:

— Benim, Paşam! diyerek kendini tanıttı.

— Hayrola, ne var? Gel, içeri!

Salih Bozok, içeri girdiğinde Paşa'yı yatağında bağdaş kurmuş oturur buldu. Paşa, ona yumuşak bir tonla:

— Bu saatte, beni neden uyandırdın? diye sordu.

Salih Bozok, kocaman bir yalan kıvırmayı gerekli bulduğundan, şöyle konuşmak zorunda kaldı:

— Paşam, İsmet Paşa'yı, sofradaki olaydan dolayı tanımlanmaz bir üzüntü içinde buldum. Ah, ne yaptım da Gazi'ye karşı o ağır sözleri söyledim! diyor. Uykusu kaçmış, bana geldi. «Ne yapıp yap, Gazi'ye benim tarafımdan af dile!» diye yalvardı. Ben de onun bu dileğini yerine getirmek üzere geç vakit sizi tedirgin ettim. Kuzum, Paşam! Dosta düşmana karşı...

Paşa, şöyle bir silkinerek onun sözünü kesti:

— Canım; bunu yarın da konuşurduk!

— Yok, Paşam; bu geceden işi çözümleyelim! İsmet Paşa'nın iki gözü iki çeşme. Benden ivedi yanıt bekliyor.

Salih Bozok, Paşa'nın kin tutmaz bir adam olduğunu biliyordu. Sonra, bildiği bir şey daha vardı ki dargınlığı çoğu zaman bir tülbentin kuruma süresince ancak sürerdi.

Paşa'nın gönlü olmuştu bile. Salih Bozok'a sordu:

— Eee!.. Peki şimdi, ne istiyor?

— Sizinle görüşüp ellerinizden öpmek. Kendi ağzıyla af dilemek.

Atatürk, güldü:

— Peki, yarın gelsin; görüşelim!

Salih Bozok, etekleri zil çalarak Paşa'nın odasından fırladı. Doğru İsmet Paşa'nın odasına gitti:

— Paşam, bu geceki olaya Gazi çok üzülmüş. Beni çağırtıp ben İsmet Paşa'ya ne söyledim? diye sordu. Sizinle yarın görüşmek istiyor! dedi.

Şaşıran İsmet Paşa:

— Peki, mademki emir buyuruyorlar; yarın gider ellerini öperim! dedi.

İsmet Paşa, ertesi gün, Gazi'nin katına gidip ellerini öptü. Böylece bir yalan, İsmet Paşa'nın, sonra başına geleceklerin daha çok önce gelmesini önlemiş oldu.

«Savaşta, yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri, ürkenlerden daha az ıslatır.»
Mustafa Kemal.

Ankara Halkevi'nde kurulan Bale Okulu'nun ilk gösterisini yaptığı gündü. Beklendiği halde, Atatürk gelmemişti. Yalnız, İsmet Paşa geldi. Temsilden sonra, Başbakan, Halkevi Başkanı'nın odasında, bale okulunun kurucularından Münir Hayri ile, uzman Karl Ebert'i çağırttı. O günlerde kurulmasına çalışılan Ulusal Temsil Akademisi üstüne açıklama istendi. Münir Hayri, Reinhard'ın raporu üstüne bilgi verdi. Reinhard'ın gelmesini sağlayacak biçimde konuştu.

Paşa, bu kez Karl Ebert'i dinlemek istedi. Ebert, Başbakan'a şunları söyledi:

— Reinhard, sizin Akademiniz için çok büyüktür. Ben, yeterim! Bütün bu raporları bir yana bırakınız! Bana yetki veriniz; beş yıl sonra size öyle bir tiyatro yaparım ki Amerika'dan turistler gelir, ulusal tiyatronuza şaşarlar!

Onun sözleri, Paşa'nın usuna yattı:

— Peki, dedi, bu yetkiyi veriyorum! Ancak, beş yıl sonra bu dediklerin olmazsa, yakanı elimden kurtaramazsın!

Münir Hayri, bunu bir haber olarak suya sabuna dokunmaz bir biçimde, *Anadolu Ajansı*'na yansıttı. Sonra Necip Ali ile Nafi Atıf'ı buldu. Durumu onlara anlattı. İstifa dilekçesini de sundu. Ortaya nazik bir durum çıkmıştı. Bu yüzden Atatürk'le İsmet Paşa'nın arası açılabilirdi. Onlar, bunu önlemek uğruna da Atatürk'e bundan hiç söz etmek istemiyorlardı. Oysa, Atatürk, Reinhard yanlısıydı. Onun verdiği rapor üstüne:

— Bu rapor olduğu gibi uygulanmalı! diye buyurmuştu.

Ertesi gün, Atatürk, Münir Hayri'yi Çankaya'ya çağırdı. O, Paşa'yı, Köşk'ün kitaplığında buldu.

Paşa, ilgiyle ona dönerek konuştu:

— (...) Şirketi'nden bir mektup aldım. Bizim devrimimize değgin bir film yapmak istiyorlar. Çok güzel! Devrimimiz üstüne bir film yapmak bizim işimiz olmalıdır. Bir senaryo düşün!

Paşa, sözlerine şunları kattı:

— Bu senaryo, benim yaşamımla, örneğin bir öğretmenin yaşamını paralel olarak yürütmelidir.

Sonra, ona bir kart verdi. Senaryoyu ona söyleyerek yazdırmaya başladı. Bu, senaryonun kabaca bir taslağıydı. Paşa, öyle hızlı söylemiş, öbürü öyle hızlı yazmıştı ki parmakları tutulmuştu.

Paşa, bir sigara tüttürerek:

— Bunu derle; topla; yaz! dedi.

Münir Hayri, buyruğu alınca hemen koşup odasına kapandı; yazmaya başladı. İki gün sonra senaryo hazırdı. Yine, Paşa'nın buyruğu üzerine senaryoyu Yaver'e vererek ona gönderdi. Ertesi gün: «Münir Hayri Bey'e geri gönderilecek!» diye Paşa'nın el yazısıyla yazılı bir zarf Münir Hayri'yi buldu. Yazar, zarfı açınca, içinden, yazmış olduğu senaryo çıktı. Ancak, bu baştan başa Atatürk'ün el yazısıyla düzeltilmişti. Birçok eklemeler de yapılmıştı. Senaryonun en sonunda yine Paşa'nın el yazısıyla şöyle diyordu:

— Yine göreceğim!

Münir Hayri, senaryoyu bir kez daha işledi. Paşa'ya verdi. Paşa, bunu Mareşal Fevzi Çakmak'la, Âfet İnan'a da okuttu. Sonra, Recep Peker'e verdi. O da Münir Hayri'yi çağırtarak, bu senaryonun film olması için nelerin gerektiğini sordu. Senarist, bir bütçe yapıp verdi. İki üç gün sonra, Necip Ali, senaristi çağırdı:

— Yahu, Münir Hayri; senin istediklerin yüz bin Lira tutar! Sen, deli mi oldun? dedi.

Sonra, gülerek şunları ekledi

— Haydi, haydi; işin yolunda; bu akşam Çankaya'ya gideceğiz!

Akşamleyin, Paşa, Münir Hayri'den film üstüne bilgi istedi:

— Bütün istediklerini sağlarsak, bu filmi yapabilir misin? diye sordu.

— Yaparım!

Paşa, çevresindekilere dönerek:

— Ben, bu çocuğun kendine güvenine bayılıyorum! dedi.

Sonra, senariste dönerek:

— Film yapmak, uçak uçurmak gibi bir teknik olaydır; sanat ateşi gerektir ama yetmez! dedi.

Necip Ali'ye de şöyle dedi:

— Münir Hayri'yi Almanya ile İtalya'ya göndereceğiz. Rejisörlük öğrenecek. Tahsisatınız yoksa, parasını ben veririm.

Üç gün sonra, Münir Hayri, Atatürk'ün özel mektuplarını yanına alarak, bu ülkelere yollandı. Alman Hükümeti, Atatürk'çe gönderildiğini anlayınca, onu Ufa Stüdyoları'na gönderip şöyle de bir buyruk verdi:

— Münir Hayri'ye film rejisörlüğünü hakkıyla öğretmek uğruna elden gelen yapılacaktır. Kendisinin bu işinden dolayı stüdyonun her türlü gideri, zararı, Alman Hükümeti'nce karşılanacaktır.

Münir Hayri, Almanya'dan, İtalya'dan, Rusya'dan ayrı ayrı üç belge alarak Türkiye'ye döndü. Bunların üçünde de: «Rejisörlük yapabilir!» yazıyordu. Bunları gören Atatürk:

— Şimdi, senaryoyu bir daha gözden geçirelim! dedi.

Münir Hayri, senaryonun üzerine bir kez daha kapanarak çalıştı. Düzeltilen senaryonun üzerine, Paşa el yazısıyla şunları yazdı:

— Düzeltmelerden sonra, iyi bir film olur!

Bunun üzerine, yeni film rejisörü, işin askerce sahnelerini ele almak üzere davrandı. Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ile baş başa çalışmalara başladı. Kameraman Kenan, Atatürk'ten özel parçaları filme çekmekteyken Paşa hastalandı. Senaryonun sonunda Paşa'nın el yazısıyla şu yazıyordu:

«Bu senaryonun ruhuna sadık kalınması gerekir!»

Atatürk o günlerde daha çok tiyatro üzerinde duruyordu. Daha önceleri Faruk Nafiz Çamlıbel gibi kaliteli bir şaire piyesler, arkasından onun çömezi Behçet Kemal Çağlar'a bu konuda deneyimler için fırsat vermişti. Bu tutkusu geçmiş değildi. Şimdi

de on parmağında on beceri olduğuna inandığı Münir Hayri'yi ele almıştı. Tekeden süt sağmak istercesine, bu orta halli sanatçıdan idealin gücüyle elle tutulur bir şeyler çıkarmaya çalışıyordu.

Bir gün onu Halkevi'ne çağırttı:

— Sen Fransızca Hocası'sın. Soracağım soruya yanıt ver. Rönesans'tan sonra meydana çıkan Fransız Pléiade şairlerini, kullandıkları dili hiç kimse anlamamıştı. Sonra bunlar, romantikler zamanında yine yayımlandıklarında herkes anlamıştır. Bunun nedenini açıkla! Bu dil devrimi nasıl oldu?

Münir Hayri, anlamıştı. Paşa, her zaman yaptığı gibi bu sorunun cevaplarını da bulmuştu. Kanıtlamak üzere bir kez daha soruyordu.

Şöyle yanıtladı:

— Fransız Dili'nin gelişimini, yerleşmesini, Fransız Tiyatrosu yapmıştır.

Hazırlıklı olan Paşa:

— Bravo! demekten kendini alamadı.

Sonra, ona üç piyes konusu verdi. Bunlardan biri olan, *«Bay Önder,»* Paşa'nın kendi yaşamıyla düşüncelerini simgesel olarak anlatacaktı. Öbürleri de *«Taşbebek,» «Ülkü Yolu,»* idi. Bunların konuları da simgeseldi. Münir Hayri, bunları da yazarak götürüp verilen buyruğa göre Âfet İnan'a verdi.

Paşa, bunları, büyük bir sabırla ikişer kez düzeittikten sonra, Halkevi sahnesinde oynanmalarını, buyurdu. Paşa, son düzeltmelerde oyunları baştan başa yeni dille yüklemişti. Bu yüzden özgün yazılışından çok uzaklaşmışlardı.

Münir Hayri, Paşa'ya düşüncelerini söylemekten çekinmedi:

— Paşam, bunları müzikli yapmazsak, dinletemeyiz!

Paşa, hemen, buyruk verdi. Müzikli bir festival hazırlıklarına başlandı. *«Bay Önder»*'in müziği Necil Kâzım'a, *«Taşbebek»*'inki Adnan Saygun'a, *«Ülkü Yolu»*'nun ki de Ulvi Cemal'e verildi. Ancak, ne yazık ki bu müzikli festival, türlü nedenlerle başarıya ulaşamadı.

Paşa, Münir Hayri'yi köşke çağırarak, bu oyunların dillerinin biraz daha anlaşılır duruma getirilmesini, istedi:

— Az müzikle oynayalım! dedi.

Bir akşam yine bu iş için Köşk'e gitti. Bütün dilciler oradaydı. Atatürk, Dışişleri Bakanlığı'na yeni dille yazılmış bir yazıyı kendisi okuyarak dilcilere bunu açıklatmak istedi. Yazı, baştan başa uyduruk sözcüklerle yüklüydü. Hiç kimse içinden çıkamıyordu. Bilginler, yazı üstüne salt yorum yapıyordu. Bu yüzden de herkesin yorumu birbirinden ayrılıyordu. Bu durumu gören Paşa, gerçekten çok üzüldü:

— Dil işi kötü bir çıkmaza girdi. Şimdi, ne yapacağız? dedi.

Dil Kurumu'nun üyelerinden önemli bir kişi şöyle dedi:

— Nasıl buyurursanız, öyle yaparız!

Atatürk, o zaman patladı:

— Eşşoğlueşşeğe bak; nasıl buyurursanız! diyor. Bu iş, benim buyruğumla olur mu? Ben size bu dili nüanslandırmak üzere çözüm sordum. Bana geyiğin kırk türlü olduğunu söylediniz. Ne dedinizse yaptım. Şimdi, iş çıkmaza girince, «Nasıl buyurursanız!» diyorsunuz. İş, benim buyruğumla olsaydı ben bu ulustan yeni bir dil öğrenmesini isterdim. Bu ulusun bana güveni öyledir ki onu bile benimserdi. Şimdi, beni ulusa rezil ettikten sonra: «Nasıl emredersiniz!» diyorsunuz. Defolun!

Neredeyse, tanyeri atmak üzereydi. Herkes, birer ikişer kalkıp gitmiş, sofrada Hasan Reşit Tankut'la bir iki kişi kalmıştı. Paşa, büyük can sıkıntısı içinde soluyarak bahçeye çıktı. Salkımsöğüt'ten ince bir dal kopararak onunla oynamaya başladı.

— Bana zeki iki öğrenci bulun! diye buyurdu.

Sabahleyin Gazi Eğitim Enstitüsü'nden iki öğrenci getirdiler. Paşa, her sözcüğün Türkçe olacağını anlatan Güneş Dil Teorisi'ni onlara benimseterek ilan etti.

Güneş Dil Teorisi, her sözcüğü evirip çevirip Türkçe yapıyordu. Bu kurama göre her sözcük Türkçe'ydi. Az zamanda bol alaylı espriler bu kuramın başı üzerinde eşekarıları yığını gibi vızıldamaya başlamıştı. Bu, son kerte tuhaf bir kuramdı. Dil mülklerinde bir emperyalizmdi. Bir gün, *Ulus Gazetesi*'nde, «Dinamo», sözcüğünün Türkçe olduğu savı yer aldı. (Bu kitabın yazarı, bu sözcüğü, soyadı olarak o gün almıştı.) Güneş Dil Kura-

mı'nın en eski Yunanca sözcükleri bile Türkçe'ye mal etmeye çalışması bardağı taşırmıştı. Alayın, bini bir paraydı. Paşa, bütün bunları işitiyor, kendi kendini yiyor, yine de dişini sıkarak dayanmaya çalışıyordu. Bir gün, sofradakilere şöyle dedi:

— Sizin kadar benim de usum var. Sorun, nereden sözcük alınırsa alınsın, bu dili zenginleştirmektir! Anladınız mı?

Paşa, dil konusu çevresinde oldukça hoşgörülü düşünüyordu. Dil bilginlerinin, özellikle bunlardan Besim Atalay'ın da sofrada bulunduğu bir Çankaya gecesinde, yine dil işleri konuşuluyordu. Konuyu açan, kocaman başlı, esmer, kalın kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, geniş omuzlu, eski Orta Asya Türklerinde olduğu gibi yay bacaklı bir kişi olan Besim Atalay'dı. En bağnaz dilci oydu. Bu yüzden de ünlüydü. Karşısındaki bir başka dilciyle uzun boylu tartıştılar. Millet, sözcüğünün kökeni üzerinde düşün yürütüyorlardı. İki bilginden biri, o sözcüğün, yol, öbürü de il, sözcüğünden geldiğini ileri sürüyordu.

Deminden beri bunları sabırla dinleyen Paşa, en sonra, patladı: Her ikisinin de doğru düşünmediğini söyledikten sonra, sözlerini şöylece bitirdi:

— Sizler, bu sözcükleri masa başında uyduruyorsunuz. Ben de hamamda uyduruyorum.

FLORYA KÖŞKÜ'NDE MONTREUX GECESİ

«Savaş için, düşmanı ordugâhımızda beklemek olmaz; onu uzaktan karşılamak en iyisidir. İleri gitmek, beklemekten iyidir.»
Mustafa Kemal.

1936 yılı, Temmuz'u, Florya Köşkü'nün altında sıcaklığı 22 dereceye yükselmiş Marmara Denizi, sularını tatlı tatlı şıpırdatıyordu. Denizin üstündeki uzun, geniş salonda zengin yaz sofralarından biri daha kurulmuştu. Sofranın çevresinde yirmi iki saygıdeğer kişi sıralanmıştı. Bunların arasında, Mebuslar, Komutanlar, tarihçiler ve dilciler yer almıştı. Türlü konular üzerinde harıl harıl konuşuluyor, Paşa, her yana yetişerek, her zaman olduğu gibi sofranın bütün havasına egemen oluyordu. Vakit gece yarısını geçiyordu ki sofradaki Paşa'nın yakınlarından birinin arkasına yanaşan garsonlardan biri, kulağına bir şeyler fısıldadı.

Adamın oğullarından biri dışarıda bekliyordu. Babalarını görmek istiyorlardı. Adam, ayağa kalktı, kapıya yöneldi. Paşa'nın bakışları, hemen, onu yakaladı:

— Nereye gidiyorsun; otur!

— Paşam, Köşk'ün çıkış yerinde biri beni görmek istiyormuş; müsaade buyurun da göreyim; hemen dönerim!

Adam, müsaadeyi alarak Köşk'ün dış bekleme odasında kendisini bekleyen oğluyla görüşüp konuştu. Sonra, yine sofraya dönerek yerine oturdu. Paşa, onun dışarıda kiminle konuştuğunu sordu.

— Büyük oğlum Anafarta ile görüştüm, Paşam.

Adamın büyük oğlunun büyük adını vaktiyle Paşa vermişti. Paşa, bu çocuğu her zaman, «Anafarta», diye anar, her zaman babasını gördüğünde Anafarta'yı sorardı. Paşa, daha önce giriş koridorunda Anafarta'yı görmüştü. Bunu babasına söyledikten sonra:

— Ad verdiğim çocuğun ne durumda yetenekli bulunduğunu ufak bir sınavla anlamak isterdim! dedi.

— Bu, çocuğumun yaşamında onurlu bir gece olur, Atatürküm!

Adam, bunu söyledikten sonra, hemen haberi oğluna iletti. On dakika sonra, Asker Lisesi'nin son sınıfında olan Anafarta, Paşa'nın yanındaydı. Asker Lisesi üniforması içinde tığ gibi duruyordu. Paşa, onların baba-oğul karşılıklı oturmalarını, birer bira içmelerini buyurdu. Bunun üzerine sofrada karşılıklı oturan baba-oğul, ellerindeki bira bardaklarıyla ayağa kalkarak Paşa'nın sağlığına birkaç yudum içtiler. Sofradaki bütün konuklar onlara katılarak, ellerindeki kadehleri, bardakları başlarına diktiler. Paşa, bunun üzerine:

— Şimdi, küçük Mustafa Kemal, karatahta başına geçsin! diye buyurdu.

Paşa, Anafarta'ya, küçük ad olarak, Mustafa Kemal'i vermişti.

Küçük Mustafa Kemal, büyük Mustafa Kemal'in karşısında sınav tahtasına kalkar kalkmaz, alnında boncuk gibi terler belirmişti. Babasının kalbi de oğlunun kalbi gibi sınav korkusu ile çırpınıyordu. Genç adam, elindeki tebeşirle bir asker soğukkanlılığı göstermeye çalışıyorsa da ateş kesilen yüzündeki terler, bunu yadsıyordu.

Atatürk:

— Fransızca, *Ville,* sözcüğünü yaz bakalım, Kemal! dedi.

Kemal, sözcüğü yanlışsız olarak tahtaya yazınca, Paşa sevindi:

— Bu sözcüğün benzerlerini Türkçe'de bulabilir misin, Kemal?

Çocuktan çok babasının kalbi, küt küt, atmaya başladı. Bayağı, soluğu kesilmek üzereydi. Soluması güçleşiyordu. Anafarta, bütün sofradakilerden yardım dilenircesine gözlerini hepsinin üzerinde gezdirdi. Sanki onların yüreklendiren bakışlarından esin almış gibi rahatça konuştu:

— *Ville*'ye uyan Türkçe, vilayet, vali, sözcüklerini düşünebildim, Atatürküm!

Atatürk, beklediği yanıtı alınca, bayağı, sevindi. Güldü:

— Aferin; yanıtın doğrudur! Ancak, sınav bitmedi! Sofraya otur; biranı iç!

Paşa da bir iki yudum rakı alıp ağzına birkaç leblebi attıktan sonra, yine küçük Mustafa Kemal'e döndü:

— Bu sofraya ilk kez geldin. Buradaki duygularını söyleyebilir misin, Kemal?

— Sofranızda ilk kez oturabilmek mutluluğumun coşkunluğu içindeyim. Duyduklarımı bildiremeyeceğimden dolayı bağışlamanızı dilerim, Atatürküm!

— Peki, öyleyse; senin duyduklarını ben sana not ettireyim; sonra, kalk, söyle!

Atatürk, gece, biri elli geçe, küçük Mustafa Kemal'e şunları dikte etti:

— Sizi ilk kez yaşamımın ilk akşamında dinlemekle mutluyum. Burada geniş ruh dinginliği alanına girdim. Bunun açıklamasını yapayım: Burada, yaşamımın ilk akşamında gördüğüm âlemde, benim kafamı aydınlatır gibi konuşanlar, güneş altında kimlerin ve kimlerin kafalarını aydınlatamaz. İşte, bu buluş benim için bir mutluluk ölçüsü oldu. Ben işittim karanlıkta onun aydınlatan sesini. Gerçekten, onu anlamak gerekir. İşte, o, burada anlaşıldıktan sonra, onu herkes anladığını ileri sürerse, bu iki anlayış arasında kesin ayrım olduğunu ileri sürecek benim! Babam gibi. Karanlıkta tanınan, aydınlıkta bırakılamaz! İşte, bu yüzdendir ki Türk Ulusu onu bırakmaz! Yalnız ilan ediyorum; ben, bugünkü Cumhuriyet'in çocuğu, onun bayrağıyım! Benimle benim gibiler, onun bayrağı, onun sancağıdırlar!

Bu sırada sürmekte olan Montreux Konferansı'ndan haberler gelmişti. Atatürk, saatlerdir bunları bekliyordu. Bu istenen güzellikteki haberleri alan Paşa, yüzünden utku ışıkları saçılarak, Ankara'da bulunan Başbakan İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekti:

«Zafer senindir! Gözlerinden öperim! Yarın, uçakla bekliyoruz!»

Montreux'de kurtlarla boğuşarak utkuyu sağlayan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a da şöyle bir telgraf çekti:

«Arkadaşlarla deniz evindeyiz. Kapı açıldı, telgrafını getirdiler. Okumadan anladım. Boğazları kapamışız. Senin ve asker arkadaşlarımın gözlerinden öperim!»

Paşa'nın çekilmesi için dikte ettiği bu telgraflar yerine iletildiği sırada, Paşa, yine küçük Mustafa Kemal'e döndü; kara tahtaya şu soruları yazdırdı: Lozan, eksiksiz midir? Lozan'ın bütünlüğünü yadsıyanlar var mıdır? Neden ve kimlerdir? Boğazların özgür bırakılmasında sakıncalar var mıdır? Varsa, neden? Yoksa, nedendi? Montreux'nün, Lozan'la ilgisi? Boğazlar, temelde açık mıydı?

Paşa, bu soruları genç Mustafa Kemal'e değil, sofradaki konuklara sormuştu. Ancak, onlardan yanıt beklemeden küçük Mustafa Kemal'e şunları da yazdırdı:

— İşte, size söylüyorum; işittiniz mi? Bugün, bayram günüdür. Neden bilir misiniz ey, sevgili yurttaşlar?! Şundan: Lozan, Montreux'de taçlanmıştır. Lozan, eksiksizdir. Eksiksizliğini sürekli tarihte okutacaktır. Ancak, onu üzen ufak bir şey, Boğazlar vardı. İşte, o, Montreux'de çözümlenmiştir! Eğer, Türk yüksek duygululuğu bununla ilgiliyse kesinlikle sevinmektedir. Seviniyor; sevinmelidir. Türk çocuklarının nasibi, her başarılı atılımdan hep sevinç veren sonuçlar almaktır. Türk çocukları, yürüdünüz. Yürüyorsunuz. Yürüyünüz! Yaptığınız atılımlar, sizi yüksek ülküye ulaştırmak üzeredir. Durmayın, yürüyün! Mutluluk, bolluk içinde, yaşam, sevinç, hepsinden sonra dünyaya karşı yüksek bir övünç seni bekliyor, Türk çocukları! Son sözümün, son sözcüğüne dikkat! Övünç ve büyüklük, sende eskiden beri vardır. Bunu gösterme! Onu yüksek enerjinin içinde sakla! Gerektikçe büyük alçakgönüllülüğünü göster! Ancak, yine gerektikçe, göster, ezici yumruğunu! İşte, bu niteliklerinle kanıtlayabilirsin ne olduğunu! Benim bugünkü, yarınki Türk çocuklarından beklediğim karakter, böylece doğmalıdır!

Saat üçü geçmekteydi. Gün ışımakta, salonun büyük lambaları solmaktaydı. Paşa'nın buyruğuyla, «Yanık Ömer», plağı çalınmaya başladı. Plak bitince, Paşa, Küçük Mustafa Kemal'e üçüncü kez karatahtada yazı yazdırmaya başladı:

— Şimdi, kulaklarımızı, ruhlarımızı okşayan bir ezgi ile duygulanarak konuşmama müsaade buyurmanızı, rica ederim! Büyük insanlık varlığının anlatımına yarayacak formül, kültür, dediğimiz süzcüğün üzerine dikkat, inceleme sonucunda alınabil-

miş olan kavramlarla anlamlaşır! Bu arada, bütün modern dillerde kullanılmakta olduğundandır ki bizde, *Lest arts* (Güzel Sanatlar) denilen bir şey ortaya konmuştur. Bu sözcüğü, Türkler, sanıyorum ki pek haklı olarak: Müzik, resim, yontuculuk, edebiyat (yazın), mimarlık, dans, jimnastik, saymışlardır. Bu branş, insan toplumlarının yüksek niteliğini göstermede çok büyük önem taşır. Bu yüksek değer, yüksek temizlik, beceri, ince yetenek ve işte, bunların hepsini yapabilmek, sanatçılığın birleşmiş anlatımıdır! Bu sorun üzerinde biz de çocuklarımız da temelli olarak durmalıyız. Güzel sanatlarda başarı, bütün devrimlerin başarıldığının en kesin belgesidir. Bunda başarı kazanamayan uluslara, ne yazıktır! Onlar, bütün başarılarına bakmadan uygarlık alanında yüksek insanlık nitelikleriyle tanınmaktan sürekli yoksun kalacaklardır. İşte, bu yüzdendir ki biz, elimize aldığımız büyük Türk Ulusu'nun başarısına çalışmaktan hoşnutuz! Ne yazıktır ki biz dahi bu işte geriyiz. Çocuklarımız, gençlerimiz, babalarında gördükleri eksiklikleri, dünyaya bakarak bütünlemeye çalışmaktadırlar. Çalışmalıdırlar!

Paşa, bu notunu bitirdikten sonra, biraz dinlendi. Türk Tarihi ile Türk Dili'nin eskiliği, enginliği üstüne uzunca konuştu. Bu, elbette, bilimsel bir konuşma değil, bir övgüydü. Paşa, bundan sonra, bir kez daha küçük Mustafa Kemal'e karatahtada şunları yazdırdı:

— Son işittiğimiz sözlerden şu anlamı toplar gibi olduk. Meğer ki kendi kendine, insanım, toplumum, en sonunda ulusum, diye gelmekte olan varlıkların bilim sözlüklerindeki anlam, bütün yüksek uygar ulusların sözlüklerinde bile açıklanmamıştır. Biz, bu konuda anladıklarımızı hemen bütün dünya kamuoyuna kolaylıkla anlatabileceğimizi sanmıyoruz. Ancak, bizim bu insanlık, uygarlık, en sonra bunların emilmesi sonucunda adam olduklarını sananlara, uygarlığın en eski sahibi ile onların sanılarının arasındaki ayrımı şimdiye dek göstermemiş olmamız, bizden öncekilerin acı bir eksikliği olduğu bu basit konuşmalarla anlaşıldı. Bu sözlerle, Türkiye Cumhuriyeti'nin, özellikle bugünkü gençliğine, yetişmekte olan çocuklarına ünlüyorum: Eğer, bugün

en sonra teknikte bir üstünlük gösteriyorsa, ey, Türk çocuğu, o suç da senin değil, senden öncekilerin bağışlanmaz ihmalinin bir sonucudur! Batı, senden, Türk'ten çok geriydi. Anlamda, düşünde, tarihte, bu böyledir! Şunu da söyleyeyim ki çok zekisin! Belli. Ancak, zekânı unut! Sürekli çalışkan ol!

Tanyeri attı. Kocaman lambaların karpuzları soldu sarardı. Paşa, gizlice şekerleme kestiren konuklara durmaksızın, yorulmaksızın anlatıyordu. Bütün bunlar, Montreux utkusunun onurunaydı.

ZEHRA'NIN GİZEMLİ ÖLÜMÜ

«Dış siyasetimizde dürüstlük, ülkemizin güvenliğine ve gelişmesinin dokunulmazlığına dikkat, tuttuğumuz yola klavuz olmaktır.»

Mustafa Kemal.

25 Kasım 1935 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde, «Acıklı bir ölüm. Atatürk'ün manevi evladı Zehra, Fransa'da bir kaza sonucu öldü. Atatürk'ün koruduğu, yetişmesine özen verdiği çocuklar içinde Zehra, en çalışkanlarındandır. Bu çok vakitsiz ölümden dolayı, büyük Atamıza en içten başsağlıklarımızı sunarız!» diye yazıyordu. Bu haberi bütün öbür Türk gazeteleri gibi, dünya gazeteleri de yazmaktaydı.

Ancak, Avrupa gazeteleri, bu haberi, 21 Kasım 1935 sabahı vermişlerdi. Bütün Avrupa gazeteleriyle birlikte Türk gazeteleri de genç kızın trenden düşerek öldüğünü yazıyorsa da ölüm nedeni üstüne bir türlü bir şey söyleyemiyorlardı. 21 Kasım 1935 günü, Paris-Amiens treninden kendini atarak, düşerek, ya da atılarak ölmüş ya da öldürülmüş olan öksüz Zehra'nın ölüsü, hemen, İstanbul'a getirilerek Teşvikiye Camii'nde namazı kılındıktan sonra, Maçka Mezarlığı'na gömüldü. Cumhurbaşkanı adına, cenaze töreninde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak,

Vali Muhittin Üstündağ, Harp Akademisi Komutanı Tümgeneral Halis, kimi Mebuslar bulundu. Cenazeye gelen çelenkler arasında, Atatürk adına gelen kocaman bir çelenk göze çarpıyordu. Törende asker ve polis müfrezeleri de yer almıştı.

Zehra'nın tabutu, İstanbul'a Marsilya'dan, Theophile Gautier, adlı Fransız yolcu gemisiyle getirilmişti. Vapur, İstanbul Limanı'na girdiğinde, herkes, tabutun üzerine konmuş olan, «Fransa Cumhuriyeti Hükümeti», yazılı kocaman çelengi saygıyla seyretti.

Zehra, Birinci Dünya Savaşı'nın öksüz bıraktığı çocuklardan biriydi. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı kutlanırken, İstanbul Validebağı Öksüz Yurdu (Darüleytam) öğrencilerinden biriydi. Buraya, Bırakışma yıllarının başında Samsun Darüleytamı'ndan gelmişti. Validebağı, Üsküdar'da Adile Sultan Sarayı'nın bulunduğu bağın adıydı. İçinde türlü yemiş ağaçlarının, üzüm bağlarının, sebzeliklerin bulunduğu bu bağın çevrelediği Adile Sultan Sarayı'nda birkaç yüz öksüz kız çocuğu yaşıyordu. İşte, bunlardan biri de Zehra idi!

1924 ilkyaz günlerinden bir gün, genç Anadolu Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı Doktor Rıza Nur, Validebağı Öksüz Yurdu'na geldi. Doktor, mavi gözlü, ak tenli, aydın, yakışıklı bir adamdı. Okulu, bağını, bahçelerini gezip gördü. Burada bir yığın kız çocuğunun mutlu günler geçirdiğini gördükten sonra, okul yöneticilerine gelişinin temel nedenini bildirdi: Cumhurbaşkanı, hiç kimsesi olmayan bir kız çocuğunu manevi evlat edinmek istiyordu. Çocukları bahçeye dizdiler. Doktor, çocukların arasında, Lütfiye, adlı buğday benizli, güzel, cin gibi bir kızı seçti. Ona, kendisini Ankara'ya götüreceğini, Paşa'ya evlat olacağını söyledi. On yaşındaki kızcağız, anasının babasının öldüğünü, ancak kimsesiz olmadığını, ağabeyinin (Bu kitabın yazarı), ablasının bulunduğunu, bu yüzden Ankara'ya gidemeyeceğini, bildirdi. Milli Eğitim Bakanı, bunun üzerine, Lütfiye'nin yanı başındaki, apak tenli, kahverengi gözlü, kestane rengi saçlı on yaşlarındaki Zehra'yı seçti. Bu, Lütfiye'nin çok içten arkadaşlarından biriydi. Hiç kimsesi de yoktu.

Bakan, Zehra'yı hemen alıp Ankara'ya götürmedi. Validebağı Öksüz Yurdu Dikiş Öğretmeni Hayriye'nin evine bıraktı. Orada ona, gerek Paşa'ya, gerekse eşi Lâtife'ye nasıl davranması gerektiği üstüne görgü kuralları öğretecekti. Zehra, Paşa'nın eşi Lâtife'ye, anne, Paşa'ya da baba, diyecekti. Öğretmen Hayriye, çocuğun orada yalnızlıktan bunalıp kaçmaya kalkışmaması için ara sıra Lütfiye ile bir iki içten arkadaşını alıp ona götürüyor, onlar da ona moral aşılamaya çalışıyorlardı. Bakan da birkaç günde bir uğrayarak durumu gözden geçiriyordu.

Validebağı öksüzleri, günün birinde arkadaşları Zehra'nın Ankara'ya gittiğini öğrendiler. Hemen hepsi, onun talihine imrendi. Aradan bir zaman geçti. Çocukların hepsi Zehra'yı unutup gitti. Derken, günün birinde Eğitim Bakanı Rıza Nur'un yanı sıra okula döndüğünü gördüler. Üstünde güzel giynekler, ayaklarında güzel ayakkabılar yardı. Yalnız, küçük kızın yüzünde derin bir üzünç yüzüyordu. Lütfiye ile arkadaşları, bu dönüşünün nedenini sorduklarında, Zehra'nın anlatımından şunlar çıkmıştı: Paşa ile karısı ayrılmıştı. Paşa, bir daha geri getirmemek üzere eşi Lâtife'yi trene koyup İzmir'e, babasının evine göndermişti. Zehra, Lâtife'yi çok sevdiğinden onunla gitmek istemiş, Paşa'nın diretmesine aldırış etmeyerek, Çankaya'da onun yanında kalmak istememişti. Bunun üzerine Paşa da onu Doktor Rıza Nur'un yanına katarak yine Darüleytam'a geri yollamıştı!

Zehra yine eski arkadaşlarına alışmak üzereydi ki bir gün Doktor Rıza Nur, bir kez daha Validebağı'na uğrayarak, Ankara'ya, Paşa'ya götürmek üzere Zehra'yı aldı gitti. Bundan sonra, küçük, güzel kız, artık, ölünceye dek Paşa'nın yanında yaşayacak, okuyup adam olmaya çalışacaktı. Paşa'nın, Çankaya'ya yerleştikten sonra edindiği ilk manevi evladı Zehra olmuştu. 5 Ağustos 1925'de Paşa'yla karısının ayrılışından sonra, Zehra, Çankaya'da, yine öksüz bir yaşam sürdü. Paşa'nın babaca ilgisi, hiçbir zaman Lâtife'nin sıcak şefkatinin yerini tutamamıştı. Küçük Zehra'nın koca Köşk'ün içinde yalnız başına kalışına üzülen Paşa, ona Rukiye adında dokuz-on yaşlarında bir başka kardeş daha buldu. Rukiye, Seydişehir Kasabası'ndan, Ulusal Kurtuluş Sava-

şı'nda er olarak çarpışmış, pek az sonra da şehit olmuş bir adamcağızın öksüz kızıydı. Rukiye'nin babası Rıza, Paşa'nın tanıdıklarından biriydi. Onun öldüğünü öğrenen Paşa, annesinin de ölmüş olduğunu, kızcağızın öksüz kaldığını öğrenmiş, Seydişehir Kaymakamlığı aracılığıyla onu buldurup Çankaya'ya getirtmişti. Paşa, 25 Ağustos 1925 günü şapka devrimi uğruna Kastamonu'ya gittiğinde küçük Rukiye'yi de birlikte götürmüştü. Küçük kızın başında süslü bir şapkacık vardı. Ondan sonra, Zehra'ya türlü kardeşler çıkmaya başladı. Yine 1925'de Bursa'ya varan Paşa, Sabiha adlı ufacık, zeki bir evlât daha bulmuştu. Bu, sonradan Sabiha Gökçen adıyla ün kazanacaktı. O da babası Mustafa İzzet Efendi ile annesi Hayriye'den öksüz kalmış 12 Yaşında bir kızcağızdı. Eğitimi gecikmişti. Zayıf, hastalıklıydı.

Şimdi, Çankaya'da üç manevi evlat, oraya çocuklardan gelen mutlu bir hava vermekteydi. Bursa'dan İzmir'e varan Paşa, yine o yılın Ekim ayında, bir okul müsameresinde on yedi yaşındaki Öğretmen Afet İnan'ı gördü. Onunla görüştü. Makedonyalı, uzaktan da Paşa'nın akraba çevresinden olan genç kız, Paşa'yla konuşurken, eğitimini bütünlemek istediğini, söyledi. Paşa, babasının rızasıyla Afet'i de manevi kızları arasına aldı. 1927'de Beylerbeyli hasta bir kızcağız olan Nebile de evlatlıklar arasına katıldığında Çankaya cıvıl cıvıl bir yuva olup çıktı. Nebile, bir Hariciye memuru ile evlenip köşkten ayrıldıktan sonra, onun yerini, ünlü sığırtmaç Mustafa aldı.

Bu küçük, yaramaz kız çocukları, uzun yıllar, eski köşkte öyle gürültü yaparlardı ki Paşa hepsini, yalnızlığının ilacı gibi hoş karşılıyordu, onları, salt şu sözcükle azarlardı:

— Yapmayın, çocuklar!

Paşa, Zehra'nın, Rukiye'nin ve Sabiha'nın çok iyi eğitilmelerini, özellikle yabancı dil öğrenmelerini istiyordu. Ne var ki Türkiye eğitimi içinde, yabancı dil öğretecek kuruluşlar henüz kurulmamıştı. Bir akşam köşkte, kızların eğitimleri söz konusu edildiğinde, Rukiye, Notre Dame de Sion'a gitmek istediğini, söyledi. Paşa, onun bu isteğine karşı çıktı:

— Sen gidemezsin! diye kestirip attı.

— Neden, baba?

— Doğru olmaz. «Kendi çocuklarını kendi ülkesinde okul olmadığından bizim okullarda okutuyor!» diyecekler.

Rukiye'nin yanında oturan Şükrü Kaya, kızların isteklerinden yana olduğundan onun kulağına eğilerek, şöyle fısıldadı:

— De ki: «Boynunuzdaki kıravat Fransız, arkanızdaki giynek İngiliz kumaşından!»

Rukiye bu sözleri yineledi. Bunun üzerine, Paşa, şöyle dedi:

— Doğru, bunları da giymemeliyiz biz. Sen de o okula gideceksin. Gideceksin; ancak zamanla göreceksin; her şey bizde de olacak! Her şeyin en iyisi, en olağanüstüsü olacak!

İthal malı, 1929 yılının son günlerine dek sürdü. Bu yılın 11 Aralık sabahı çıkan gazetelerde şöyle manşetler görüldü:

«Yurttaş, yerli malı kullan!»

Paşa, bu işte başı çeken ilk kişi oldu: Bu günden sonra, bütün giynekleriyle paltolarının yerli malından yapılmasını, buyurdu. 1930'da kampanya daha da hızlanarak sergiler açıldı. Dünyayı kasıp kavurmaya başlayan ekonomik bunalıma böylece bir çözüm bulunabileceğini sanıyorlardı. Rukiye, sonradan istediği gibi Notre Dame de Sion'a öğrenci olarak girdi. Bu Fransız Lisesi'nde Fransızcasını ilerletirken Zehra ile Sabiha da Arnavutköy'deki Amerikan Kız Koleji'nde İngilizce öğrenmeye başlamışlardı. Zehra, Kolej'de, çalışkan, iradeli, azimli bir kız olarak tanınmıştı. En aşağı, öbür manevi kardeşleri bu kanıdaydı. Rukiye, sınıfında hiçbir öğrencinin kendisinden daha yüksek not almasına katlanamazdı. Gerek Rukiye, gerekse Sabiha, Zehra'nın kendilerinden daha çok çalışkan olduğunu görüyorlardı.

Yıllarca sonra, Atatürk, Zehra'ya şöyle bir söz söyleyecekti:

— Afet ile tarih yaptım. Seninle de edebiyat yapacağım.

Zehra ile Sabiha 1930 yılında Arnavutköy Kız Koleji'nin orta bölümünü bitirdiler. Rukiye ise Paşa'nın Muhafız Subaylarından Teğmen Hüsnü ile sevişerek evlendi. Evlenme söz konusu olduğunda, Paşa, Rukiye'ye şöyle demişti:

— Seni isteyen bir Subay'mış. Ordudan olması dolayısıyla senden daha önce benim evladım olmuş o! Sen daha sonrasın.

Onun için ben, bir Subay'ı kıramam! Zehra ile Âfet, düğünde bulundularsa da Sabiha Gökçen ciğerlerindeki zayıflık yüzünden Avusturya sanatoryumlarından birinde yatmaktaydı.

Paşa, Zehra'ya, Kolej'in orta bölümünü bitirdiği gün, şöyle demişti:

— Seni, eğitimini bütünlemeye Londra'ya göndereceğim!

Genç kızın bütün yolculuk hazırlığı yapıldı. Yepyeni, güzel giynekler diktirildi. Ne yazık ki zavallı Zehra'nın iştahı kursağında kaldı. Birdenbire esen bir karşıt hava ile genç kızın Londra'ya gönderilmesinden vazgeçilmişti. Genç kız, korkunç bir karamsarlık, umutsuzluk içine yuvarlandı. Zehra'nın Londra'ya gönderilmesini önlemek zorunda kalmış olan Paşa, onun gönlünü almaya çok uğraştıysa da başaramadı. Bunun nedeni çok sonra anlaşılacaktı: Dolmabahçe Sarayı'nda bir akşam yemeğinde Paşa'nın çok yakınlarından bir kişi, Paşa'yı, Zehra'nın İngiltere'deki eğitimi için şöylece olumsuz olarak etkilemişti:

— Paşam, kontların, prenslerin, kıralların çocuklarını gönderdikleri bir okula gönderiyorsun bu kızları! Sonra bunlar, kimseyi beğenmeyecekler. Yarın buraya dönecekler, kime vereceksin? Bizi bile beğenmeyecekler bunlar.

Bunları, sonra, Zehra ve Rukiye'den dinleyecekti. Zehra, bundan sonra, beş yıl eğitim ve kültür yaşamından uzakta yaşamak zorunda kaldı.

3 Mayıs 1935 günü, tarlakuşlarıyla çayırkuşlarının bozkırı bir aşk bahçesine çevirdiği saatlerde, Atatürk, yanına iki manevi kızını, Sabiha Gökçen'le Zehra Aylin'i (Bu adı genç kız herhalde kendine Kolej'de iken takmış olacaktı; şundan ki bir İngiliz kadın adıydı) Etimesgut Havaalanı'na vardı. Gelecek savaşların belki de daha çok havalarda geçeceğini düşünen Paşa, Türk havalarını şenlendirmenin temposunu hızlandırmak istiyordu. Bugün, «Türk Kuşu», kurumunu açarak kendi kızlarıyla birlikte bütün Türk gençliğini de bu kurumla ilgilendirmek istiyordu. Faşizm, Avrupa'da savaş davullarını gümbürdettikçe Paşa yerinde duramıyor, koskoca bir serüven çığı gibi yuvarlanarak gelen savaşın kimleri ezip ezmeyeceğini bilemiyordu. Bundan dolayı, yapılacak olan bir tek ussal iş, hazırlanmaktı.

Daha bir ay önce İstanbul'da toplanan, Uluslararası Kadınlar Kongresi de Paşa'yı epeyce düşündürmüştü. Ankara'da onu görmeye gelen delegeler:

— Kadınları da asker yapacak mısınız? diye sormuşlar; ondan şu yanıtı almışlardı:

— Türkiye Cumhuriyeti'nin temel düşüncesi, kadınları değil, erkekleri dahi savaş meydanına götürmemektir. Ancak, Türk Ulusu'nun yüksek varlığına, hangi yandan olursa olsun, ilişildiğinde, işte, o zaman, Türk kadınları, Türk erkeklerinin bulunduğu yerde hazır, eylemde olacaklardır. Bu, insanlığın yüksek erinci, dinginliği, dünya insanlığı uğruna gerekli bir ödev olduğundandır ki Türk kadını bunu yapacaktır. Yapagelmektedir de! Yapar da!

Kadınlar Kongresi'nin Atatürk'ün ruhuna attığı kıvılcımdır ki 3 Mayıs Türk Kuşu gününü yarattı. Etimesgut Havaalanı, Paşa'nın madensel sesiyle o gün şöyle çınladı:

— Türk, yurdun dağlarında, ormanlarında, ovalarında, denizlerinde, her bucağında nasıl bir bilgi ile, kendine güvenle yürüyor, dolaşıyorsa, yurdun göklerinde de özdeş biçimde dolaşabilmelidir. Bu ise, Türk'ü çocukluğundan, yurt kuşlarıyla yurt havası içinde yarışa alıştırmakla başlar. İşte, bugün bizi burada toplayan neden, o kutsal işe başlama ayinidir.

Atatürk'ün bu nutku ile Zehra-Sabiha manevi kız kardeşler, hemen Türk Kuşu'nun ilk iki öğrencisi olarak yazıldılar. Zehra, ancak bir hafta bu işe dayanabildi. Sabiha ise sonuna dek uçuş sevgisini sürdürecekti. Atatürk, Zehra'nın havalarda uçmaktan hoşlanmayışına üzülmekle birlikte, gönlünü kıracak bir şey söylemedi. Bu kez, onu İngiltere'de eğitime göndermeyi düşündü. Ancak, Zehra, İngiltere'ye doğru yola çıkarken, Sabiha da planörcülükte çok ileri olan Sovyet Rusya'da eğitime gidecekti. Böylece, Kotebele'de eğitim görecek olan Sabiha, Türkiye'nin ilk kadın pilotu olurken, Zehra da Çankaya'daki manevi babasının hesabına edebiyatçı olarak yetişecekti.

1935 yılı, Temmuz'unun sıcak günleri, bozkırları sarartmaya başlarken, Atatürk'le, Zehra, Sovyet Rusya'ya doğru yola çıkan Sabiha'yı üzgün yüzlerle uğurladılar. Sabiha, Zehra'nın gözlerinde acı bir melankoli görmüş, ürkmüştü. Bu öksüz kızın, sev-

diklerini ne büyük bir sevgiyle sevdiğini anladı. Ne yazık ki yazgı, bu iki kardeşliği artık bir daha birbirine göstermeyecekti. Kotelebe'ye doğru yola çıkacak olan Sabiha, Zehra'dan çok korkulu sözler dinlemişti. Genç kız, Sabiha'nın bir kazaya kurban gitmesinden öyle korkuyordu ki hep:

— Seni bir daha görebilecek miyim? diye yineleyip durmuştu.

İngiltere'ye gitme sevincinin mavi bir balon gibi havalara uçurduğu Zehra, Sabiha'nın gidişiyle sönmüş, pörsümüş gibi oldu. Zehra, Sabiha'nın yolculuğundan üç ay sonra, Eylül ayı sonlarına doğru, Atatürk'çe Londra'ya yolcu edildi. Zehra'yı Paşa'nın en yakın çocukluk arkadaşı, eski Kurmay Subay Nuri Conker götürecekti. Böylece de hesapta olmayan bir Londra gezisi yapmış olacaktı. Bu, güvenceli bir tren yolculuğu oldu. Paris'te bir iki mola vererek dinlendiler. Londra'da onları Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar'la eşi Galibe karşıladı. Fethi Okyar, Zehra'yı Hampstead'deki Saint Hilda okuluna yerleştirdi.

Zehra, okulundan hoşnuttu. İlk günlerde yarı buçuk İngilizcesiyle İngiliz kızlarına şöyle dedi:

— Ben, İngiltere'yi severim. İngilizce'yi çabuk öğrenmek istiyorum. Bundan sonra, sınav vererek, Oxford'a gireceğim. Atatürk'ün isteği böyleydi. Ülkeme bir ayak önce dönüp çalışmak istiyorum.

Şu var ki kendinden bir kaçar yaş küçük olan İngiliz kızlarıyla Zehra bir türlü arkadaşlık kuramıyor, hep geçmişe doğru kaçarak Rusya'daki Sabiha'ya, İstanbul'daki Rukiye'ye, sonra Atatürk'e durmadan mektuplar döşeniyor, böylece geçmişin mutluluklarına sığındığını açığa vuruyordu. İngiltere'ye o kerte büyük isteklerle gelmiş olan genç kız, birdenbire buraya karşı bir sevgisizlik duymaya başlamıştı. Korkunç bir sıla özlemi biçiminde kendini gösteren yeni duyguları, onu diken üstünde bulundurmaya başlamıştı. Türkiye'ye dönmek isteğinin tutku haline geldiği, Türkiye'ye giden mektuplarda, buram buram, tütüyordu. Paşa'ya yazdığı mektuplarda bayağı dönmek üzere diretiyordu. 1935 Ekim'inde, bütün yeryüzü gazetelerinde yayımlanan bir haber, Zehra'yı derin

derin düşündürdü: «Ürdün'de sığıntı olarak bulunan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Kuvayı Seyyare Komutanı Çerkes Ethem'le arkadaşları, Türkiye'nin sınırları içinde edindikleri adamlarla Atatürk'e önemli bir suikast hazırlamışlardı.»

Bu haberi gazetelerde okuyan genç kız, büyük bir korkuya kapılmış, bundan sonra, Türkiye'ye dönme isteği, bir ateş olup onu yakmaya başlamıştı.

Kotebele'deki Sabiha'ya, Yalova'daki Rukiye'ye (Rukiye'nin kocası Üsteğmen Hüsnü, Hukuk'u bitirerek Yalova'ya Kaymakam olmuştu), Paşa Baba'ya yazdığı mektuplarda başlıca yakındığı, İngiltere'nin, sisli, yağmurlu, güneşsiz havasıydı. Üşüyor, bir türlü ısınamıyordu. Genellikle, her mektubunda bundan yakınıyordu. Eğitimden uzakta geçen beş yıl, onu lise çocuklarının yaşlarından ötede, bir abla durumunda bırakmıştı. Salt, abla değil, büyük abla, dense, yeriydi. Bu yüzden genç kızlarla bir türlü bağdaşamıyordu. Kasım ayı ortalarında, Türkiye'ye dönme isteği, azgın bir biçim almıştı. Kotebele'ye yolladığı son mektubunda artık İngiltere'de yapamayacağını, yazıyordu. Sınıf arkadaşlarına, durmadan Ankara'da hiç sis olmadığından, İngiltere sisinin kendisini öldürdüğünden, söz ediyordu. Yoksa, İngiltere'yi seviyordu.

O günlerde, başında iki bela daha vardı: İştahı kesikti. Yemek yiyemiyor, uyku uyuyamıyordu. Öte yandan, Türkiye'nin Büyükelçisi Fethi Okyar'la eşi Galibe, sık sık ilişkide bulundukları genç kızda, «karasevda», denen, bir ağır melankoli sezmişlerdi. Bir nevrasteni görünümü alan bu olumsuz ruh durumu, genç kızı yepyeni bir hastalığa, bir nostaljiye doğru sürüklüyordu. Zaten melankolisinin altında da hep yurt özleminden güneşli çiçek bahçeleri yatıyordu. Rukiye'ye yazdığı mektuplarda, hasta olduğundan, söz ediyordu. İngiltere'nin soğuk havasından oluşan bayağı bir üşütme, soğuk algınlığı söz konusu değildi. Zehra'nın direten mektuplarıyla Fethi Okyar'ın uyarıcı telefonlarından sonra, Atatürk, Kasım ayı ortalarında onu Türkiye'ye çağırmak zorunda kaldı:

— Gel!

Atatürk'ten buyruk alan Fethi Okyar'la eşi Galibe, yanına Büyükelçiliğin Kuryelerinden Şefik Esat'ı katarak, Zehra'yı Türkiye'ye uğurladılar. Paşa'nın manevi kızları, yabancı ülkelere gönderildiğinde yanlarına hep birer koruyucu kişi katılmıştı. Zehra'nın yanındaki kişi de bu geleneğe göre görevlendirilmişti. Sabiha Gökçen de gerek Viyana'ya, gerekse Fransa'ya tedavi için gönderildiğinde yanına hep koruyucu verilmişti.

Zehra, 20 Kasım sabahı Manş Denizi'nin sislerini yararak Fransa toprağındaki Calais Kenti'ne vardı. Buradan Şefik Esat'la Paris Ekspresi'ne binerek, güneşli güney düşlerine doğru yollandı. Paris Garı'nda Zehra ile koruyucusunu coşkunlukla bekleyen Paris Büyükelçimizin kızları, trenden yalnız kurye Şefik Esat'ın bir dram havası yansıtan yüzüyle inerek yanlarına gelişine, Zehra'nın bulunmayışına şaştılar. Zehra, yitikti. Paris Büyükelçimiz Suat Davaz, hemen o akşam, Ankara'da Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Aras'a bir telgraf çekerek, bir gün önce Londra Büyükelçiliği'nden, Bayan Zehra'nın o gün Paris'e geleceği, buradan da Semplon Ekspresi'yle yolunu sürdüreceği konusunda bir telgraf aldığını, bunun üzerine büyük kızı ile çocuklarını Gare du Nord'a yolladığını, ne var ki trenden yalnız Şefik Esat'ın çıkıp Zehra'nın görünmediğini, bildirdi. Suat Davaz, ertesi gün Ankara'ya bir telgraf daha çekerek, şöyle şunları bildirdi:

«Soruşturma sonucunda, genç kızın trenden düşerek öldüğü anlaşılmıştı. Bayan Zehra, Şefik Esat adlı kişinin yanına katılarak Londra'dan saat on birde yola çıkmıştır. Amiens Kenti'ne on bir kilometre kala hava almak üzere pencere önünde bulunurken trenin 110 kilometre süratle kavisli bir noktadan (sert viraj) geçmesinden kendisine fenalık gelen Bayan Zehra, alçak olan pencereden dışarı düşmüştür. Düşüşten yirmi dakika sonra işçilerce görülerek hemen İstasyon'a kaldırılmış, Amiens Hastanesi'ne iletilmiştir. Saat 18.10'da, bir şey söyleyemeden ölmüştür.»

Trenden düşerek ölmüş olan genç kızın, Atatürk'ün manevi kızı olduğunu öğrenen Fransız Dışişleri Bakanlığı, hemen, Paris Büyükelçimize bilgi vererek üzüntülerini bildirdi. Ayrıca Amiens Belediye Başkanı'na, ölüye çelenk konulması için buyruk verildiğini de bildirdi.

Başbakan Laval, kendisi başsağlığı diledi. Ankara'daki Fransız Büyükelçisi'ne de Fransız Hükümeti adına Cumhurbaşkanı Atatürk'e başsağlığında bulunmasını, bildirdi. Türkiye'nin Paris'teki Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a şunları da iletti:

— Basın için de Dışişleri'yle görüştüm. Bayan'ın, Atatürk'ün manevi evladı olduğu anlaşılması üzerine, basın, olayı kısaca üzünçle bildirmiştir. Hükümet pek içten davranmıştır.

Ankara'dan Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Büyükelçiliğimize çekilen telgrafta şöyle deniyordu:

«(...) Rahmetli Zehra'nın cesedinin Amiens'de bulunduğu hastanede tahnit ettirilmesi, doğrudan hiçbir yerde durdurulmayarak, trenle Marsilya'ya, oradan İstanbul'a gönderilmesinin sağlanması, rica olunur! Rahmetlinin ölüsüne Büyükelçi ya da Paris, Marsilya Konsolosluk memurlarından uygun göreceğiniz bir kişinin eşlik etmesi uygundur. Ölü Paris'ten geçerken çıkarılmaması, ancak Büyükelçilik'çe ilgilenilmesi. Marsilya'ya yola çıkarıldığında bize bilgi verilmesi, ayrıca, rica olunur! Fransa Hükümeti'ne bu olay üstüne gösterdiği nezaket dolayısıyla Cumhuriyet Hükümeti'nin içten teşekkürlerinin uygun göreceğiniz biçimde iletilmesini, rica ederim! Bu üzücü olayda, her türlü törenden kaçınılması, dolayısıyla çok üzgün olan Atatürk'e bunu andıracak nedenlere meydan vermemekliğinizi, özellikle bildiririm!»

Zehra'nın cenazesi, Ankara'nın buyruğuna göre Amiens Hastanesi'nde ivedi tahnit ettirilerek Marsilya'ya doğru trenle yola çıkarıldı. Limanda doğu seferine çıkmak üzere bulunan, Theophile Gautier yolcu vapuruna taşındı. Soğuk, donmuş bir yurt özlemi biçiminde, Türkiye'nin güneşli ufuklarına doğru yola çıkarıldı.

Bu sırada Yalova'dan ivedi kalkıp Çankaya'ya koşan Rukiye. manevi babası Atatürk'ün yüzünde talihsiz bir babanın bütün acılarını okudu. Paşa:

— Yazık oldu, çocuğa! Çok üzüldüm! Elden ne gelir? Bize kavuşmak, yurdunun güneşli maviliğine kavuşmak uğruna çıktığı yolda, hınzır ecel yakasına yapıştı. Çok da gençti. Allah rahmet eylesin! dedi.

Bu sırada Paşa'nın yanına sokulan Rukiye'nin şimdiye dek hiç tanımadığı bir adam, dışarıda çalışan Gizli Servisimizden olan biri, Paşa'ya şunları anlatıyordu:

— Zehra, yanındaki koruyucusu ile yemek vagonunda oturmuş, yemek yiyordu. Bir ara, «Mendilimi unuttum,» diyerek kalkıp kendi kompartımanına gitti. Koruyucu, genç kızın dönmediğini görünce yerinden fırladı. Aradı taradı, bulamadı. Bayan Zehra, yitiklere karışmıştı.

Atatürk'le, Gizlis Servis'ten olan kişi, işin bir kendini öldürme olayı olabileceği üstünde durdular. Demek ki Fethi ile karısının kendisine yazdığı gibi genç kız şiddetli bir nevrasteni ya da melankoliye tutulmuştu. Kendisini öldürdüğü anlaşılan kızcağız, acaba, kendisini pencereden mi kapıdan mı atmıştı? Gizli Servis'ten olan kişi, genç kızın kendisini öldürmesinin nedenini de bulmuşa benziyordu: Sözde, genç kız, bir İngiliz delikanlısını sevmiş, bu da çevreye yayılmış, belki de Paşa'nın kulağına da gitmiş olacağından, «Ben artık, Paşa'nın yüzüne nasıl bakarım!» diye üzülmüştü.

Şimdiye dek bütün söylenenleri dingince dinleyen Rukiye, daha çok dayanamayarak, tanımadığı adamın yüzüne bir kedi gibi atıldı:

— Öyle mi, Beyefendi? Sizin kızınız mıymış bunu yapan? Sizin kızınızsa, bu davranışı çok doğal karşılarım. Ancak, benim bildiğim Zehra bunları yapmaz. Buyurun; bende mektupları var! Ancak, bunları size göstermeye gerek görmüyorum.

Genç kadın, büyük bir öfke ve üzünç içinde tanımadığı adama böyle dedikten sonra, Atatürk'e dönerek:

— Zehra'nın bütün mektuplarını getirdim; size vereceğim! dedi.

Rukiye'nin patlayan öfkesinden doğan durumu yatıştırmak uğruna Paşa, kendisine ölü kızı üstüne bilgi veren kişiye şöyle dedi:

— Kızım Rukiye, Zehra'nın kardeşidir. Kardeştirler; hoş karşılayın!

Rukiye, kızıp köpürüyordu. Tanımadığı adam, zavallı kızcağızı düpe düz lekeliyordu. Kardeşliğinin, kendisine gönderdiği mektupla da bu gönül serüvenine değgin satır yoktu. Oysa, çok içtendiler.

Sonradan anlaşılacağı üzere, Zehra'nın Kotelebe'ye, Sabiha'ya yolladığı mektuplarda da bunun hiçbir biçimde sözü edilmemişti.

Atatürk, o akşam, sofrada salt Zehra olayı ile uğraştı. Hem leblebi ile rakısını yudumluyor, hem de Londra'dan genç kızın Rukiye'ye gönderdiği mektupları dinliyordu. Rukiye, kız kardeşinin mektuplarını okurken gözleri yaşlarla perdeleniyor, elinde ıpıslak kesilen lavanta kokulu küçük mendiliyle ikide bir gözlerini siliyordu.

Paşa, büyük üzüntüsünü derin sessizliğinin atlında gizleyerek mektupların bir bölümünü dinledikten sonra, Kütüphane Memuru Saip'i çağırttı. Geri kalan mektupları ona vererek Kitaplığa koymasını, sonra okuyacağını, söyledi. Paşa, bütün mektupları okuduktan sonra, bütün sözcükler, satırlar üzerinde duracak, bütün bunlarda, «Kendini öldürme», olayını doğrulayacak hiçbir iz bulamayacaktı.

«Kendini öldürme», kuşkusu, Atatürk'ün, bu mektupları dikkatle okuması sonucu bir süre ortadan kalkmışsa da Kotelebe'den eğitimini bitirerek dönen Sabiha Gökçen, Zehra'nın kendisini öldürdüğü üstünde direterek, Paşa'nın da öbür ilgililerin de kafasını karıştırmaktan geri durmadı. Rusya'dan dönüşünde, Paşa'ya şöyle dedi:

— Benim kanıma göre, Zehra kendini öldürmüştür. Bunun türlü nedenleri var: İlk önce, Türk Kuşu eğitimini sürdüremedi. Bundan dolayı sizden utanıyordu. Öyle çok istediği halde İngiltere'de de barınamadı. İngiltere'nin sisli, soğuk iklimi onu ürküttü. Yıllarca bu sis içinde kalmanın çetinliğini düşündü. Durmadan bu sislerden yakındı mektuplarında. Orada dirimini tehdit eden sislerden, yağmurlardan kaçarken bu yüzden doğacak başarısızlığının verdiği utançla karşılaştı. Zehra, çok onurlu bir kızdı. Bence, işi bu bakımdan incelemeli. Bu sürekli başarısızlıklar, bunun

vereceği utanç, onun Türkiye'ye gelmesini, sizin karşınıza, süklüm püklüm, çıkmasını önledi. Bu dünyanın en büyük utancını tatmamak uğruna, kendini kaldırıp trenden aşağı atmıştır.

Bunları, Paşa'nın yanı başında dinleyen Rukiye de kendi savını şöyle savundu:

— Böyle bir hal olsaydı, Zehra, sık sık yolladığı mektuplarda, «Bıktım ben bu yaşamdan!» diye bir şeyler yazardı. Oysa, hiçbir zaman böyle şeylerden söz etmemiştir. Londra'dan dönerken trende iki vagon arasından mı düştü, pencereden, açık kapıdan mı, bilemiyorum ama düştü; o, atmadı kendini!

Tren yolcularından kimisinin onu pencere önünde, kimisinin de kapı önünde gördüğünü söylemesi, bu iki yerin genç kıza ihanet ettiğini, o iki yoldan birinden yeryüzünün güneşli yaşanası güzelliklerini bırakıp gitmiş olduğunda kuşku bırakmamaktadır. Ancak, hangisinden, ne biçimde, kendi isteğiyle mi yoksa, bir düşman elin şöyle bir itivermesiyle mi? İşte, bunu bize anlatacak hiçbir tanığın bulunmaması, genç kızın serüvenini sonuna dek bir dev soru işaretinin ağırlığı altında ezecektir.

Ancak, aradan kırk yıl geçtikten sonra (1935-1975), gazeteci Ömer Sami Coşar, soğuk küller altından belgeler bulup çıkardı. Böylece, zavallı Zehra'nın uluslararası bir casus örgütünün suikastına kurban gittiğini açığa çıkardı:

Paris Büyükelçiliğimizin evrak deposunda kırk yıl yatmış yazışmalar arasında, W. Jane adlı bir Amerikalı casusun Büyükelçiliğimize gönderdiği mektup bulundu. Bunda, ufak tefek tuhaf yanları olmakla birlikte cinayet pişmiş kelle gibi sırıtıyordu.

Mektubun içeriğine göre, Zehra'nın trenden düşerek ya da atılarak ölmesinden on beş gün sonra, Barcelona'da bulunan W. Jane, salt Zehra'nın ölümüne duyduğu özel ilgi yüzünden kalkıp İsviçre'ye gitti. Orada, Paris'teki Amerikan Başkonsolosluğu'na gönderilmek üzere bir rapor-mektup yazdı. Amerika'nın Paris Başkonsolosluğu'na gönderilip oradan da Paris'teki Türk Elçiliği'ne iletilen mektubun içeriğine göre, W. Jane, 1918 Bırakışma yıllarında, İstanbul'a yerleşmiş olan İşgal Ordusu'nun saflarında bulunmaktaydı. Sözde, 1918 yılında, İstanbul'da babasının ka-

tında, yine onun rızasıyla Zehra ile evlenmişti. Müslüman geleneğine göre evlenen çift, Amerika'da birlikte yaşamak olanağı bulamamıştı. Bu yüzden evlilik sürmemiş, ayrılmışlardı.

Mektubu Amerikan Başkonsolosluğu'na göndermek üzere yazan W. Jane, İsviçre'de Zehra'nın Türk uyruğunda olduğunu öğrenmişti. Orada görüştüğü kendi Gizli Servis arkadaşları, bu mektubu Paris'teki Türk Büyükelçiliği'ne göndermesini salıklamışlardı. W. Jane, bunun üzerine, 11 Aralık tarihli ikinci bir mektup yazarak, birinci mektupta söylediklerini yinelemiş, birinci mektubu da buna ekleyerek, Türk Elçiliği'ne göndermişti.

W. Jane, mektubunda İsviçreli bir Casus Örgütü'nden söz ederek, bunun; karısı Zehra'yı kötü, karanlık işlerinde kullanmak istediğini anlatıyordu. W. Jane, İsviçre Gizli Örgütü'yle de bağlantılıdır. Jane, bu karanlık örgütün bütün kirli işlerini yakından biliyordu. İsviçeli casus Gibbs, sözde Zehra'yı oyuna getirmek istemiş, Zehra; oyuna gelmediği gibi, Gibbs'i oyuna getirmiş, ondan aldığı birtakım bilgileri kullanarak örgütlerini açığa vurmuştu. Bir aralık, Türk Gizli Örgütü için çalıştığı sanılan Zehra, gizlerini açıkladığı İsviçreli Casus Örgütü'nce ölüm yargısı yemişti. Mektuptan öğrenildiğine göre, oyuna gelen, salt, İsviçre Gizli Örgütü değil, ayrıca W. Jane'dı da: «İsviçreli Gibbs, giderek ben, Zehra'nın oyununa geldik!»

Sözde, İsviçre Casus Örgütü'nün ajanlarından biri olan Zehra, üyeliği, ödevi benimsemiş görünerek örgütün gizlerini öğrenmiş, sonra, onlara ihanet etmişti.

W. Jane, Zehra'nın ölümünden on beş gün sonra, yazıp gönderdiği mektupta şöyle diyordu: «Şimdi de bu tren kazası!»

W. Jane, 1935 yılının yaz aylarında, İsviçre Konsolosluk Memurlarından, İsviçre Casus Örgütü'nün ajanlarından, daha Türkçesi, uluslararası bir Casus Örgütü'nün üyelerinden Matmazel Hafliger'le Mustafa Kemal'i ve Zehra'yı dillerine dolayarak uzun boylu konuştular. Bütün Örgüt, İskandinavyalı soyundan bir Amerikalı olan Linzinger'in yönetimindeydi. Matmazel Hafliger, bu Uluslararası Casus Örgütü'nün en çalışkan üyelerinden biriydi. W. Jane, Barcelona'da bulunduğu sırada Linzinger ile Matma-

zel Hafliger'in, durmaksızın Türkiye, Mustafa Kemal, sonra Zehra üstüne konuşmalarına, tartışmalarına hiçbir anlam veremiyordu. Söz Zehra'ya geldiğinde, Hafliger:

— Bu Türk kızının varlığının, kesinlikle, ortadan kaldırılması, tasfiye edilmesi gerekmektedir. Vaktiyle İsviçreli ajan Gibbs'in ihanetine karşı verilmiş olan yanıtın, buna da verilmesi gerekmektedir.

Bütün bu öfkeli konuşmalar, Zehra'nın İsviçre Casus Örgütü'ne ihanet ettiği konusu üzerinde geçmekteydi. Artık, su götürmez bir doğruydu ki İsviçre Casus Örgütü, Atatürk'ün manevi kızı Zehra'yı, gerçek Zehra'yı öldürmeye karar vermişti. Bu da boşuna değildi.

Zehra, W. Jane'ın kendisiyle evlendiğini söylediği düşsel varlığın dışında, çok gerekli ulusal bir dava uğruna İsviçre Casus Örgütü'yle bağlantı kuran gerçek Zehra'ydı. Genç kız, Avrupa'da pek az kalmakla birlikte, Balkanlar'da çok önemli roller oynayan, o bölgede faşist emperyalizmin çıkış yollarını tıkamaya çalışan Mustafa Kemal'in manevi kızı olduğundan, çevresinde birdenbire eşekarıları gibi kalabalık bir casus trafiği işlemeye başlamış, Atatürk'ün en doğru düşünceleri üstüne bilgi alma yarışına girmişlerdi. İsviçre Casus Örgütü bu sırada Mussolini ile Hitler faşizminin buyruğunda çalışır bir duruma gelmişti. Fransa ile Amerika da Örgüt'ün içinde kendi ajanlarını bulundurarak ancak gözlem yapmaktaydılar.

İsviçre bankalarının, bu sırada Mustafa Kemal yönetimiyle başı beladaydı. İsmet Paşa, Osmanlı döneminden kalma birçok iktisat pürüzlerini temizlemeye, hemen, bütün büyük Avrupa devletleriyle ilgili yabancı ortaklıkları ulusallaştırmaya çalışıyordu. Ortaklıklar, fena direniyor, İsviçre bankalarında yatan hesaplarını pek yüksek göstermek uğruna hesaplarında değişiklik yapıyorlar, Türk Hükümeti'ni faka bastırmaya çalışıyorlardı.

Bu sırada, İsviçre kasalarında yatan ortaklıkların defterlerindeki en doğru hesapların birer kopyasını elde etmek uğruna Türk Gizli Servisi de koşuşup durmaktaydı. İşte, anlaşılan, Avrupa'da bir turist gibi ancak pek az kalan Zehra, danışıklı olarak, bizim

ajanlarımızın yapamadığı işi, tek başına başarmış olacak ki İsviçre Casus Örgütün'ce ölüm yargısı yemişti! Bu önemli işi başaran, ihanet ettiği de anlaşılan Matmazel Hafliger'in bu yalancı çömezi, onun eliyle öldürülmek mutsuzluğuna uğrayacaktı.

Zehra'nın az zamanda İngiltere'nin sislerinden, yağmurlarından yakınarak Ankara'ya gitmek istemesi, daha çok, Casus Örgütü'nün tehditlerinden kurtulmak uğruna olabilirdi. Bundan dolayı biz, Zehra'nın, İsviçre Casus Örgütü'nün, özellikle ya Matmazel Hafliger'in ya da onun en yakın adamlarından birinin eliyle öldürüldüğünü sanıyoruz.

Amerikalı ajan W. Jane, Türk Elçiliği'ne o kış gönderdiği mektupta, Matmazel Hafliger'in Barcelona ile Zürich'teki iki adresini de verdi. Böylece, gerçek katili Türk Gizli Örgütü'nün av bölgesine atmış oldu.

W. Jane, 21 Kasım günü Barcelona'da bu ölüm haberini gazetelerde okuyunca, Matmazel Hafliger'in dediğini yaptığını anlamış, hemen Amerika Başkonsolosu Franclin'e gitmiş, durumun kurcalanmasını istemişti. Başkonsolos, ona şöyle demişti:

— Zaman bunalımlı olduğundan, Fransa Hükümeti, İsviçre Hükümeti'yle dostluk ilişkilerini sürdürebilmek amacıyla bu işi kurcalamayacaktır.

W. Jane, Türk Büyükelçiliği'ne son olarak şunları diyordu:

— Bu konuda bildiklerimi yazdım. Daha çok ayrıntı veremem. Eğer bu işe değin daha ayrıntılı bilgi isterseniz, Birleşik Amerika'nın Barcelona Başkonsolosu Bay Franclin'e başvurun!

W. Jane, ne kendisinin, ne de Amerikan ajanlarının bu kirli işte parmağı olmadığını, bu işte bir gözlemci olarak kaldığını, hem de zoraki bir gözlemci olarak kaldığını anlatmaya çalışarak, özür dilemek istemişti.

FAŞİZMİN ATATÜRK'E YÖNELTTİĞİ SUİKAST

«Bütün dünyanın uluslarını tanırım ve bu uluslarla tanışmam savaş alanlarında olmuştur; ateş altında olmuştur; ölüm karşısında olmuştur. Yemin ile temin ederim ki bizim ulusumuzun morali, bütün ulusların moralinin pek üstündedir!»

Mustafa Kemal.

Atatürk, elinde, eski, ağır, kısa bir Roma kılıcı tutan Mars'ın batıya indiğini görmüştü. Bu bıçkın, ara sıra kalın dudaklı bir Mussolini, kimi zaman da bir perçemli Hitler ya da Laval olarak ortaya çıkıyor. İsrafil'in borusundan çıkacak seslere benzer yaygaralar koparıyordu.

Gövdesinde hiç de gençliğinin, belki de birkaç yıl öncesinin gücünü bulamayan Paşa, batıdaki ateş kasırgasının körüklenerek doğuya doğru itildiğini gördükçe, gerçekten çok üzülüyordu. Özellikle Mussolini, kapkara bir karadüş yarattığı gibi gözlerinin önüne dikilip duruyor, onun gizli kin, öç alma yedek depolarındaki çaptan düşmüş eski silahları, araç gereçleri kurcalamasına yol açıyordu. Hemen her gün, Antalya'ya çıkma tehditleri savuran bu psödo kahramana en ağır sövüntüleri savuruyor, böylece olsun, yürek serinletmeye çalışıyordu. Gerek Hitler, gerekse Mussolini, Birinci Dünya Savaşı'nı görmeyen kişiler değillerdi. Ancak, çok ufak çapta birer asker olarak gördüklerinden, savaşın ne gibi bir cehennem olduğunu, neleri, nereleri, nereye dek yakabileceği üstüne derin sezgileri yoktu.

Mustafa Kemal ise, milyonluk Osmanlı Ordularının en kalabalık gruplarını, koskoca, karmaşık bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yönetmiş, sivil ve askerce sorumlularla yüklü koskoca bir serüven geçirmiş bir adam olarak, Mars'ın ne büyük bir felâket

potansiyeliyle gelebileceğini daha iyi biliyordu. Hele, faşizmin genişleyiş, yayılış yolu üzerinde Türkiye'nin bulunuşu, Paşa'yı çileden çıkarıyordu.

İşte 1935 yazı, Atatürk'ü böyle bir karadüşün ufuklarıyla çevirmiş bulunduğu bir sırada, kadın gazeteci Gladys Baker, ona şöyle bir soru yöneltmişti:

— Yakın bir gelecekte savaş olasılığı olduğunu sanıyor musunuz?

Paşa, ona şu karşılığı verdi:

— Yakın gelecekten söz etmemeli; savaş tehlikesi bulunduğumuz zamanda vardır! dedikten sonra, gazetecinin Avrupa'da siyasal havanın daha gergin olup olmadığı sorusuna da şöyle karşılık verdi:

— Daha kötüdür; daha çok kötüdür! Savaşın ağırlığını göz önüne almayan kimi içtenliksiz önderler, saldırının araçları (Agent) olmuşlardır. Kontrolleri altındaki uluslara ulusçuluğu, geleneği yanlış bir biçimde göstererek, kötüye kullanarak aldatmışlardır. Bu bunalımlı saatlerde karışıklığı önlemek uğruna, kitlelerin kendilerinin karar vermeleri, sorum mevkiini yüksek karakterli, yüksek moralli, vicdanlı insanların eline vermeleri zamanı gelmiştir. Bu, gecikmeden yapılmalıdır.

Bu sözler, az zamanda batılı faşist savaş kışkırtıcılarının kulaklarına erişti. Doğuya doğru genişleme yolları arayan faşist liderlerden, özellikle Mussolini, sonra, Türkiye'de ulusallaştırılan, bütün batılı kapitalistlerin ilişkisi bulunan dev ortaklıkların ekonomik mekanizmasına egemen olan güçlü siyasal örgütler, yollarını tıkamaya çalışan Atatürk'ü ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu, bütün Avrupa faşizminin işine gelirdi. Batının sermayesi, büsbütün küçük Asya'dan sökülüp atılmadan, o mavi gözlü adamı Türkiye'nin başından uzaklaştırmalıydı. Özellikle, İsviçre bankalarında yatan defterlerin gizleri açığa çıkıp işlem görmeden önce, bu iş olup bitmeliydi.

Uluslararası bir örgüt durumundaki İsviçre Casus Örgütü, bu işi üzerine aldı. Özellikle, kendilerine oyun etmiş olan Zehra'yı öldürdükten sonra, cinayet alanını Atatürk'ün içki sofrasına dek

uzatmaya karar verdi. Türkiye'de tehlikeye giren Avrupa sermayesinin elleri, faşizmin bombaları, silahlarıyla güçlenerek doğuya doğru, Linzinger'in buyruğunda yola çıktı.

Atatürk'ün, Türkiye sınırlarından dışarı atılmış eski kişisel düşmanlarının en güçlülerini arayıp Kral Abdullah'ın bir İngiliz Sömürgesi olan ülkesinde, Ürdün'de pusmuş buldu. Bunlar, Çerkes Ethem'le adamlarıydı. Onların Adana bölgesinde yaşayan kimi Çerkeslerle ilişki kurmuş oldukları anlaşıldı. Güney sınırından kaçak olarak girip çıkan bu adamlar, Atatürk'ü öldürmek üzere, biçilmiş kaftandı. Çerkes Ethem, şimdiye dek Atatürk'e yapmak istediği birçok suikast deneyiminde başarısızlığa uğradığı halde, bir kez de faşizmin, Avrupa finans kapitalinin buyruğunda bu işe girişmeyi göze aldı.

Amerikalıların, Mustafa Kemal'in öldürülmesinde hiçbir çıkarları olmadığından, hele, Zehra öldürüldükten sonra bu işi çok ciddiye aldıklarından, W. Jane aracılığıyla durumu biraz da çapraşık yollardan Türk Hükümeti'ne bildirdiler. İş, yönetimleri altındaki Ürdün'e gelip dayanınca, İngilizler de yeni uyanmışlar gibi, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorrain aracılığıyla davrandılar. Büyükelçi, Türkiye İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya kendi imzasıyla bir ihbar mektubu verdi.

İngiliz Büyükelçisi yazıyı verdiğinde, suikastçılar, Türkiye sınırlarından içeri sızmışlardı bile. Bu da Percy Lorrain'in vermiş olduğu bilgiler arasındaydı. Çerkes Ethem'in suikast girişimi anlaşıldıktan sonra, bütün Türk Gizli Örgütleri davranmış, sınırlar, son kerte sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Türkiye sınırlarının içinde de Çerkes, adı altında gezen, yaşayan herkes, suikastla ilgili olmadığını kanıtlamak zorunda kalmıştı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, onun Müsteşarı Vehbi Emre, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, bütün jandarma ve polis örgütleri, batıdan, kapitalizmin finans kapital kaynaklarından, faşizm katranına boyanarak gelen suikast hortlağını kovalamaktaydılar.

En sonra, İsviçre bankalarında yatan milyarların öldürücü bir hortlak kılığında Türkiye'ye soktuğu öç duyguları, Adana'da koskoca bir çiftlik sahibi olan eski Urfa kahramanı, eski Jandar-

ma Komutanı Ali Saip Ursavaş'la yaşlı-genç, birkaç Adanalı Çerkes yurttaşımız kılığında Türk Polisi'nin eline geçti.

Ali Saip Ursavaş, eski İstiklâl Mahkemeleri'nin en tehlikeli adamı, Atatürk'ün kendisine en çok yeşil ışık yaktığı pek az maiyet kişisinden biri, Baş Suikastçı adayı olarak ele geçince, herkes bir tuhaf oldu. Ali Saip Ursavaş'ın dışındaki bütün bu cahil yurttaşlar, Milli Emniyet'in korkunç sopa şöleni altında kıvama geldikten sonra, serin Ekim günlerinden birinde Ankara Cezaevi'ne götürülüp teker teker hücrelere konuldular. Ali Saip Ursavaş, kulede barındırılan Komünistlik'ten yargılı beş kişinin küçük koğuşunun karşısındaki daha küçük bir koğuşa hapsedildi. Ona soba, karyola falan verildiyse de öbür suç ortağı sayılan cahil Çerkes köylüler, kuru betonun üzerinde paltolarına sarınarak yatmak zorunda bırakıldılar. Hele, Atatürk'e suikast yapacağı bildirilen, Çerkes Ethem'in içten adamlarından olan, uzun boylu, yakışıklı Yahya, salt yazlık ceketiyle betonun üzerinde uzanmaktaydı. Eğer kışın da böyle yatarsa, ilkyaza çıkacağı kuşkuluydu. Suikastçılar, cezaevine yalnız gelmemişlerdi. Birinci Şube'nin bütün kalburüstü komiserleri, gece sabahlara dek, komünistlerin koğuşunda oturuyor, gecelerin gittikçe artan soğuğundan böylece korunuyor, Birinci Şube'de birer araba sopa çektikleri genç siyasal yargılılarla, dama ve dokuz taş oynayarak, çene çalarak görevlerini sürdürüyorlardı. (Bu satırların yazarı da bu durumun en yakın bir tanığıydı.)

Türkiye'de yeni faşist suikast olasılığı dolayısıyla öyle sıkı bir insan avı yapılmıştı ki Mayıs ayı içinde mahpusaneyi delip kaçmış olan on üç kişinin elebaşısı olup bir tek yakalanmamış kaçak olan Çerkes Nusret de Çanakkale Çerkesleri arasında bağ bekçiliği yaparken yakalanıp getirilmiş, arabalarca sopa yemişti.

Suikast tutukluları, son kerte sıkı önlemlerle öteki yargılılar, gardiyanlardan ayrı bir rejim içinde, on beş gün, bir ay bunaltıldıktan sonra, durum gevşedi. Ali Saip, küçük odasında sıkılmaya, kenef kokusu geliyor, diye, her gün cezaevine gelip giden Cumhuriyet Başsavcısı Baha Arıkan'a yakınarak komünistlerin büyük odasına geçmenin yolunu buldu. Beş siyasal yargılı, onun çıktığı küçücük odaya sıkıştırılarak üst üste yatıp kalmak zorun-

da bırakıldılar. Ali Saip, şimdi, siyasal yargılılarla sarmaş dolaştı. Gürül gürül yanan sobanın çevresinde çay demleyip içiyorlar, geceyarılarına dek çene çalıyorlardı. Ali Saip, mahkeme zamanı da geldiğinden, gardiyanlarla sıkı ilişki kurmaya başlamıştı. Geveze adam, bunu koğuş arkadaşları olan komünistlere de söylemekten çekinmiyordu. Bunun nedeni de en sonra açığa çıkmıştı: Ali Saip, onlardan da yardım istiyordu. Onlar da ona yardım etmekten çekinmediler. Ali Saip'in suikast masalına inanmıyorlardı. Bunu bayağı bir gevezelikten ileri gelme bir işgüzarlık saymaktaydılar. Ali Saip, en sonra, Kozan'da Fransız İşgal Komutanlığı, sonra, Urfa'da Kuvayı Milliye Komutanlığı zamanında öyle becerikli bir örgütçü olarak yetişmişti ki bu becerisini Ankara Cezaevi'nde kaşla göz arasında göstermekte gecikmemişti. Gardiyanlar, aldıkları ufak paralarla işleri yoluna koymuşlar, tutukluların bütün tehlikeli noktalarda ağızbirliği edebilmelerini sağlamışlardı. Ali Saip bunları dahi, güvendiği siyasal koğuş arkadaşlarına söylemekten çekinmemişti.

Bütün Avrupa casus örgütleriyle Hükümet katlarında çalkalanıp duran cüce İsviçre Faşistlerinin suikast düzenlemesi, kolektif bir ihbar sistemi, Türk Polis ve Karşı Casusluk Örgütlerinin büyük çabası sonucu suya düşmüştü.

Ali Saip Ursavaş, ipten güçlükle kurtuldu. Atatürk, onun eski karışık işlerine bakarak kuşkularını hiçbir zaman eksik etmediyse de kendi içten adamı olarak mahkemece salıverilmesine hiç sesini çıkarmadı. Ancak, Atatürk'e silah atacak olan genç, yakışıklı Yahya, on yıl yedi. Bu da asker kaçaklığıyla sınırdan, zırt pırt, geçip durmasından, kimi karanlık işlerinden dolayı idi. Sonra kışı, ot bir minder üzerinde battaniyesiz, aç susuz, ateşsiz geçirerek hastalanmış, zatürreeden hastaneye kaldırılmış, orada da söylendiğine göre bir iğne yapılarak dünyası değiştirilmişti. Ali Saip'le, öbür tutuklular cezaevini bırakıp giderlerken, aylardır burada boşu boşuna alıkonulmuş sanısını uyandırmışlardı.

Mussolini'nin, İsviçre Casus Örgütü'ne ödediği kiralık katil paralarının ağılı oku, Atatürk yerine, yalnız, Yahya adlı yakışıklı bir Çerkes delikanlısına değmişti.

Nereden, nereye?

HATAY

«Ulus, ortak amaca, birlikte çalışarak yürürse, kesinlikle, başarır!»

Mustafa Kemal.

21 Ocak 1937 günü *Kurun (Vakit) Gazetesi*'nin Başyazarı Asım Us, göndereceği başyazı yerine gazetesine şöyle bir haber yolladı:

— Geç de olsa, kesinlikle başyazıyı getireceğim; yer ayırınız!

Asım Us, belli saatlerde işbaşına gelip yazılarını belli saatlerde yazıp gazeteye veren bir gazeteciydi. O gün, gazetenin Yazı İşleri Müdürü Niyazi Ahmet Banoğlu'ydu. Başyazarın, göreneğini bozmasının önemli bir nedeni olduğunu anlamıştı. Başyazar, oldukça geç bir saatte geldi. Genç Yazı İşleri Müdürü, patronda tuhaf bir coşkunluğun soluduğunu görerek, dikkat kesildi. Başyazar, başyazıyı her zaman olduğu gibi masanın üstüne atmayarak, onun eline tutuşturmuştu:

— Birinci sayfadan iyi göster; büyük harflerle başlık koy; düzeltilmesine çok dikkat etsinler! Daha olmazsa, kendin oku!

Bunu da yeter görmeyerek uyarısını sürdürdü:

— Sakın yitmesin! Hemen, dizdir!

Yazdığı yazılara hiç de önem vermeyen alçakgönüllü Asım Us'un bu çırpınışı Niyazi Ahmet'in çok tuhafına gitti. O Asım Us ki kimi yazılarının altına imza dahi atmazdı. Düzelticinin yanlışlarını bile kendi yanılgısı olarak benimseyip onların suçlanmasını önleyen Başyazar'ın bugünkü yazısına bu önemi verişi nedendi?

Başyazı, şiddetli bir yazıydı. Hatay Sorunu'ndan dolayı, Fransa'ya çatıyordu:

«Türk kamuoyu, artık, Fransız devlet adamlarını Hatay Sorunu'nda karşısına almak yeteneğinden uzak görüyor. Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu Baylar, Türk enerjisini değerlendirmekten uzak adamlardır. Cenevre'de toplanan

Milletler Cemiyeti Konseyi, henüz Hatay Sorunu'nu konuşmaya başlamamıştır. Bunun nedeni, ilk sanılara aykırı olarak Türk-Fransız tezleri arasında büyük bir ayrılık bulunmasındandır. Fransız Başbakanı Blum'un Türkiye Dışişleri'ne sanki kişisel görüş olmak üzere bildirmiş olduğu, anlam ve amaç çıkarılması güç, avukatça yazısı da çok haklı olarak Türk kamuoyunu karamsarlığa, üzgünlüğe, üzüntüye götürmüştür. Nasıl ki *Anadolu Ajansı*'nın dünkü bildirisi çok açık bir biçimde bu ruh ve duygu durumunu açığa vurmuştur. İşin doğrusu, Fransız Başbakanı'nın 1921 Antlaşması'ndan söz ederken, bir yandan Sancağa özgü Özel Yönetim niteliklerini saydığı halde, yine o Antlaşma içerisinde sözü geçmiş olan Bayrak Sorunu'na hiç değinmemiş, sonra, Suriye ile Lübnan'a bağımsızlık verildiği halde, özdeş derecede hukuk durumunu taşıyan İskenderun ile yöresi için bir tür Manda tasarlaması, Paris Görüşmeleri'ne göre uzlaşma yolunda bir ilerleme değil, bütün bütüne tersine bir gerilemedir. Bundan dolayı, Türk kamuoyu, artık, Fransız devlet adamlarını Hatay Sorunu'nda, giderek iki devletin bütün dirimsel ve temel sorunlarında karşısına almak yeteneğinden uzak görürse bağışlanmak gerekir. Acaba Fransız devlet adamlarının bu işi böyle çıkmaza sokmaktan amaçları ne olabilir? Doğrusunu söylemek gerekirse, biz bunu anlıyoruz. Anladığımızın yorumu da şudur: Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu Baylar yönetmekte oldukları büyük Fransız Ulusu'nun, nasıl yönetileceğini bilmedikleri gibi, Hatay işiyle ulusal ilgi güden yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını savunma ve gerektiğinde onları elde etme uğruna göstereceği eylemsel enerjiyi değerlendirmekten uzak bulunmaktadır.

Bundan dolayı, sorunun çözümü olumsuz ibre yönüne değse, bunu salt Fransız devlet adamlarının akılsızlıklarında, anlayışsızlıklarında aramak pek doğaldır. Şu da var ki bundan barışsever insanlığın beklemediği birtakım olaylar çıkarsa, durumun sorumunu yalnız Fransa'nın başında bulunan, ancak, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, karşıya alınmak yeteneğinden de uzak bulunan üç beş kişinin sırtına yüklemekten yararlı ve olumlu sonuç

beklemek doğru değildir. Bizce, bu sorum, bu dalgın, uykuda Fransız devlet adamlarından çok Fransa'yı, dünya barışı için değerli bir öğe olarak bulundurmak düşüncesinde olan, uluslararası barış dostluğu ile kendilerini göstermekte bulunan devletleri ilgilendirir. Onun için, biz, artık Fransız devlet adamlarına ünlemeye gerek görmüyoruz. Bundan sonra, Fransızların kendi çıkarları adına dostları, müttefikleri olan devletlerin doğruyu yakından görerek, durumun gereğine göre davranmalarını istiyoruz.»

Kurun Gazetesi'nin yöneticileriyle yazarları, bu başyazının, Atatürk'ün kaleminden çıktığını, süreceğini ancak ertesi gün öğrendiler.

Dolmabahçe Sarayı'na çağrılan Hikmet Münir, Paşa'nın sofrasından bir kadeh de içki alarak ikinci başyazıyı getirdi. Bu Başyazı, «Zavallı Fransa!» başlığını taşıyordu:

«Bugün kendisine pek eğilimli bir dostunu daha yitirmek üzeredir. Paris'te Kedorseğ denilen bir yer vardır ki Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı olarak tanınmıştır. Bu yer, acaba, Fransa Ulusu'nun ve devletinin gerçek çıkarlarını, ileriyi görücü bir biçimde sezerek, yerinde direniş, yerinde supleks gösteren, uzgören diplomatların çalıştığı yer midir? Yoksa, birtakım boş düşün ve formüllere saplanarak doğruyu dosyaların nazariyatına feda edecek kerte gaflet gösteren kısa görüşlü bürokratların toplandığı yer midir? Adı, yüzyılların anıları arasına karışan Kedorseğ'in yeşil masasında oturanlar, İnsan Hakları Bildirisi'ni yayımlayan büyük Fransız devrimcilerinin, düşün, özgürlük aşkı ve ahlak varisleri midir, yoksa Fransa'dan kovulan Papazları, salt, hasis çıkarları uğruna, ilerleme yolunda yükselen ülkelerde korumaya yeltenen ve onların zararlı, yıkıcı eylemlerini korumaya çalışan bağnazlar mıdır? Kedorseğ, onur ve haysiyet uğruna dirimini hiçe saymaktan çekinmeyen Fransız Ulusu'nun, dürüstlük ruhu ile çalışan ve bu ulusun dış siyasetini öylece yöneten evlatlarının büroları mıdır, yoksa, hukukça niteliği pek kuşkulu küçük bir borç uğruna öbür ulusların benliğine saldıran ve donanma gücü ile o ülkenin bir adasını işgal ettiren nobranlarla kabadayıların yuvası mıdır?

Özgürlükle bağımsızlık uğruna çırpınan Hatay Türklerine paralı Fransız askerlerinin yaptıkları zulümleri okurken, bu ve bu-

nun gibi daha birçok sorular usuma saldırdı. Bir yandan Fransızların dış siyaseti, öbür yandan uzağı görüş ile supleks, açık düşüncelilik, ilerleme, ulusların onurlarıyla haysiyeti. Ne karşıtlık! Kedorseğ'e bir ad vermek gerekirse: 'Gafletiyle, inadıyla, düşseverliği, cakacılığı ile Fransız ulusunun dirimsel çıkarlarını ayaklar altına alan kuruluş' adı uygun olur. Genel Savaş'ın yenenleri arasında, Avrupa karasında gücü en çok gibi görünen Fransa, bugün, on sekiz yıl sonra, Amerika da birlikte, ancak bütün dünyanın yardımıyla yenilmiş olduğunu gördüğü eski karşıtının oyuncağı olacak duruma düşmüş, uykuculuk ve düşseverliğinden dolayı eski müttefiği olan kuzeybatısındaki komşusunu darılttıktan sonra ondan medet dilenmeye başlamış, doğudaki komşusunun, bütün kendi cilvelerine bakmadan, sürekli aşağılamasıyla tezliliğine uğramıştır. Neden mi? Bu sorunun kocaman karşılığı Kedorseğ'dir. Zavallı Fransa, bugün kendisine pek eğilimli bir dostunu daha yitirmek üzeredir. Akılsızlığından dolayı ulusuna hıyanet kolleksiyonu, zenginleşecek diye Kedorseğ hakkıyla sevinebilir.»

«Üzerinde haklı olarak durduğumuz bir nokta,» adlı üçüncü başyazı şöyle diyordu:

«Bu sütunlarda sık sık sözünü ettiğimiz bir doğruyu bir kez daha yineleyelim: Fransa Hükümeti'ni güç duruma sokmak, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman anağından geçmez. Siyasetimizde şimdiye dek böyle bir sanıya yer verecek hiçbir iz yoktur. Ancak, bilinmek gerekir ki Türkiye bu amaç üzerinde yürürken yalnız Fransa'nın hatırı için değil, aynı zamanda hatırlarına çok saygı duyduğu başka devlet ve ulusların dostluklarına da büyük değer verdiğinden siyasetini saptamıştır. Bu durum Fransa'ca anlaşılmıyorsa, bunu kendisine dost devletler açıkça anlatmalıdır. Böyle yapılmayacak olursa, artık, bu o demektir ki dost tanıdığımız ve dostluklarına değer verdiğimiz o devletler Türk onur ve haysiyetine, Türk benliğine karşı Fransa'nın umursamaz bir tutum ve meslek takınmasında sakınca görmüyorlar. Öyleyse, biz de gerek Fransa gerek Fransa siyasetini aydınlatmaya her nedense yanaşmayan o devletlere Türkiye Cumhuriye-

ti'nin kendi onur ve haysiyetini, kendi hak ve çıkarını korumanın yolunu bildiğini, söylemek isteriz. Ancak, işin bu biçime dökülmesi Türkiye'yi hiç de istemediği bir siyaset alanına götüreceği gibi ve bunun etkileri başka yanlara dokunabileceği kaygısıdır ki bizi en büyük çekingenlikle davranmaya götürmektedir. Bundan dolayı, işi bu kerteye getirmemek uğruna dostlarımızın kendilerine düşen ödevi yapmaları pek gerekli olduğu kanısındayız. Biz, dostluğa yakışan ve gerektiğince saygıda, hak ve çıkarlara en son saygıda kusur etmiyoruz. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'ne eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bir uzantısı gözü ile bakılarak ona karşı soysuz bir politika izlendiği, şimdi bile bu sevdada yaşayan diplomatların siyasette egemen olduklarını görürsek, bunun salt isabetsiz değil, aynı zamanda tehlikeli bir iş olduğunu söylemekten de kendimizi alamayız.»

Atatürk'ün, dördüncü başyazısı, «Günü biten bekleyiş,» adıyla çıktı:

«Başbakan İsmet İnönü on beş gün önce CHP Meclis Grubu'nda Hatay sorunu üzerinde konuşurken, şöyle demişti:

— On beş gün bekleyiniz!

Biz, bu sözü, Cumhuriyet Hükümeti girişimlerinin umut verici bir ereğe erişmesi amacıyla, ussal yollarda dinginlik, sabır ve ağırbaşlılık ile çalışmasına engel olabilecek genel bir Türk coşkunluğunu geçici olarak durdurmak uğruna bir devlet buyruğu olarak düşündük. Türk Ulusu güvendiği büyüklerinin ve devletinin her buyruğunu yüksek güvenle karşılar. Nitekim, on beş gün bitmiş, on altıncı güne girmiş bulunuyoruz. Yine bekliyoruz. Neyi? Türkiye Cumhuriyeti adına bütün Türk Ulusu'na on beş gün bekleme salıklayan büyük devlet adamımız İsmet İnönü'nün yeni sözlerini Türk Ulusu bugünden sonraki davranışlarını yine o sesin vereceği buyruğuna uyduracaktır. Gerçi, Cenevre'de Hatay Sorunu üzerinde yapılagelmekte olan görüşmelerin, tartışmaların varabileceği sonuçlar, artık öteden beri doğru üzerinde duran Türkiye görüşleriyle zaten doğruları görebilecekleri sanılan büyük devletlerin geniş ve derin görüşlerinin büyük ölçüde yaklaştığını göstermektedir. Ne yazık ki buna karşın hâlâ biz Türkler

kendimizi ikircikten kurtarıp kolaylıkla görülebilecek açık ve olumlu alana geçemiyoruz. Bunun nedenini biz Türkler değil, bizi, Türkleri yüzyıllardan beri aldatagelmekte olan bir eski siyasetin Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde tazelendirilerek, tavlandırılarak yürütülebileceği inancında şimdi bile diretenlere sormalıdır. Örneğin, böyle kafalı bir adama örnek mi istersiniz? İşte, Klod Farer! Yine Fransız olan akıllı bir yazar, bu zavallının bu kerte akademik bir cahil olabilmesini şaşarak anlatmadı mı?

Bu Klod Farer, bizim, bütün Türk basın dünyasının yakından tanıdığı İzmit'te Atatürk'le karşı karşıya geldiğinde bayılarak onun dizlerine çökmüş ve kendisini kolonya serperek ayıltan Atatürk'e baygınlığın nedenini de şöyle açıklamıştı:

— Size ve Türklüğe karşı yapmak üzere bana verilen görevin, ne haince, ne cahilce olduğunu sizinle karşı karşıya gelir gelmez düşünmek ve bunu düşünmekten doğan pişmanlık, beni sizin ayaklarınızın dibinde bayılttı.

Bu, geçmiş bir olaydır. Ancak, tarihsel bir doğrudur. Yaşamakta olan Klod Farer'in henüz anısı yerinde ise, kuşkusuz, bunu en güzel kendisi saklamıştır. O hikâyenin açıklanmasını biz de ona bırakıyoruz. Biz, Fransız dostluğu için böyle bunakların sözleri ve bunların zavallı kafasına uyanların girişim ve çalışması ile gerçek bir sonuca varılabileceğini, asla, düşünmedik. Sürekli önem vermek istediğimiz nokta, yüksek Fransız Ulusu içinde Fransa'nın mondial çıkarlarının, özellikle doğudaki durumunun güvence etkenlerini değerlendirebilecek ussal ve uzağı gören insanların bulunabileceğidir. Biraz da bu dünya ortak yaşamı, dünya sakinlerinden herhangi varlığın, kendi başına, başını kullanmaksızın bozmak yürekliliğini gösteremeyeceğini pek iyi bildiğimizdendir. Şimdi, ne olmuştur? Ne oluyor? Ve ne olacaktır? Buna değgin henüz hiçbir şey bilmiyoruz! Hiçbir şey! Ve bu sorularımızın karşılıklarını ne Fransız basınından, ajanslarından ve ne de dünya basın ve ajanslarından aldığımız haber ile doyuramıyoruz. Bağışlanmalıyız! Şundan ki bu tür haber ve olaylarla öyle çok aldatıldık ki içimizden, 'Ey evren! Bize bir şey öğretmektense, hiçbir şey söylememeniz yeğdir! Sizin sözlerinize inanmış

gafletinden korkuyoruz!' demek gereğini duyarız. İşte, bu nedenledir ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve onun Hükümeti'ne ünlüyoruz:

— On altıncı gündeyiz. Durum nedir? Bizi, Türk Ulusu''nu yeniden aydınlatınız!»

Atatürk, Asım Us'un paravanası arkasında beşinci başyazısını yazarak, Fransızlara yaman bir gözdağı vermeye çalıştı:

«Dün, 'Günü biten bekleyiş,' başlığı altında yazdığımız yazılar ulusça okunmuştur. Bugün, orada sözünü ettiğimiz sayılı günlerin on yedincisini yaşıyoruz. Yine, bu nedenle, bu yazılarımızın üstüne de, 'Hâlâ bekleyiş!' başlığını koyuyoruz. Bunda haksız olmadığımızı şu günlerde dünya kamuoyunca anlaşılacak doğrular gösterecektir. Biz, bu satırları yazarken, kuşku edilmemelidir ki Cenevre'de geçmekte olan görüşmelerle tartışmaları, bundan da öte, Ankara'nın Hatay Sorunu üzerinde bütün ciddiyetiyle, durum, düşünce ve kararını anlamamış ve sezmemiş değiliz. Cenevre'de Fransız Delege Kurulu ile karşı karşıya bulunan Türk Delege Kurulu'nun bütün devletler yüksek temsilcileriyle çevrelenmiş oldukları halde, hâlâ güç dakikalarla karşılaştıklarını ve gerçekte temelsiz olan bu engelleri yıkmak uğruna kafa ve soluk tükettiklerini seziyoruz. Yoksa, iş daha çok zaman önce aydınlatılır ve kuşkusuz, dünya bundan çok büyük erinç duyardı.

Dünkü yazımızda Cumhuriyet Hükümeti'nden verilmesini dilediğimiz açıklama ve aydınlatmanın da bu dakikaya dek gecikmesinin anlamını burada aramak gerektir. Ne demek? Fransa ile Türkiye arasında on beş yıl öncesinden başlayıp bugüne dek sürtünme halinde süregelen ve son birkaç gün içinde büyük dostlarımızın ussal bir çözüm biçimine sokmak uğruna harcadıkları çabalar sayesinde bir anlaşma yoluna girer gibi görünen, ancak, bütün Fransız basınınca Türk-Fransız Dostluğu'nun bir gösterisi olmak üzere açıklanmak istenilen Hatay Sorunu'na ilişkin son anlaşma biçimini, hâlâ birtakım yorumlanması güç diplomatik formüllerle suya düşürmeye çalışan sinsiler mi var?

Biz, bu yazıyı yazarken durmadan zihnimizi çelen, soru budur. Ancak, bu sorunun karşılığını bulmaya yarar hiçbir kesin bil-

giye sahip bulunmuyoruz. Ancak, Fransızlar, Türklere çok elverişli davrandıklarını dünya kamuoyuna gösterir görünürken, çok önemli ve temelli olduğu halde ayrıntıya ilişkin ufacık bir sorun sanısını uyandıran bir noktayı kolaylıkla benimsetilebileceği sanılan bir formülle, Türkleri ve onun dostlarını aldatabiliriz, sanısına düşerlerse, işte, o vakit, Fransız Delegeleri bir kez daha gülünç, salt, gülünç değil, biraz da acınacak duruma düşerler.

Fransa ile bütün dünya şu doğruyu bilmekte gecikmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aldatılır bir varlık değildir. Onu aldatabilirim, sanısında bulunanların, işte, asıl onların kendileri için yerine konması çok güç olacak kertede aldanmış olduklarına ve olacaklarına kuşku edilmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti, çok haklı olduğu Hatay davasını ortaya atarken, bunun bütün sonuçlarını düşünmemiş olduğunu kim ileri sürebilir? Dava, uluslararası olmuştur. Davasında haklı olan Türkiye'dir. Artık, dinlenilecek sözün kimin ağzından çıktığına çok dikkat etmelidir. Türk'ün sözü, Türk'ün haklı ve yerinde sözü, Türk'ün kendisidir. Ona uymamak, onu tanımamak, onu hiçe saymak, buna yüreklilik gösterenlerin düşünmedikleri sonuçla karşılaşacaklarından, asla, kuşkulanmamalıdır.

İşte, bizim bu kez de söyleyebildiğimiz budur.»

1936'da Hatay işinin çözümlenmesi günü gelip çatınca, Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nin açılış nutkunda bunu bütün dünyaya bildirdi. Fransızlarla aramızda askıda bulunan bu işin çözümleme zamanı geldiği, üzerinde önemle durdu:

— Hatay, bağımsızlığına kavuşacaktır. Bu ereğe varmak uğruna ne gerekirse her şeyi yapmaya Türk Ulusu karar vermiştir. Giderek, Fransızlarla bir savaş pahasına bile olsa... Hatay, bağımsızlığına kavuşur kavuşmaz, bağımsız bir Cumhuriyet olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti modeli üzerine kurulmuş küçük bir devlet... Türkiye, bu küçük Cumhuriyet'i, asla, kendine katmayacaktır! Tersine, ona her bakımdan yardımcı olacaktır. Hatay'da yurttaşlardan vergi hemen hiç alınmayacak, gençler askere çağırılmayacak, İskenderun serbest bir liman havası taşıyacaktır. Hatay'da otellerle benzeri öbür kuruluşlar, salt, turizm dü-

şüncesiyle çalışacak, orada yerli otoriteler, yabancılara en son kolaylığı gösterecek; kısacası, Hatay toprakları, yabancılar için bir cennet parçası durumuna getirilecektir. Böylece, erişmek istediğimiz amaç şudur: Hatay'da yaşam, öbür komşu devletlere göre kıskanılacak bir duruma getirilince görülecektir ki vergiden güçsüz düşmüş, askerlik yükümünden usanan komşu Arap ülkeler halkı, Türklerin eline geçen Hatay gibi olmak uğruna can atacaklardır. Bu, bizi istemelerini, sevmelerini sağlayacaktır.

Böylece davranmanın başka bir anlatımı da Hatay Cumhuriyeti'nin her türlü uluslararası topluluklarda Türkiye'ye her zaman bir oy daha çok sağlaması olacaktır.

O güne dek İstanbul'da çalışan «Antakya-İskenderun Sosyal Yardım Derneği», «Hatay Egemenlik Derneği», oluverdi. Atatürk, yeni derneğe, Türk-Suriye sınırı üzerindeki Dörtyol Kasabası'nda bir Şube açmasını buyurdu. Bu Şube çalışmaya başlayınca, Fransa, törensel Fransız ağzıyla, Türk Hükümeti'ne şöyle bir yakınışta bulunuldu:

— Sınır üzerinde bir Mebusunuzca bize karşı kışkırtıcılık yapıldığını işitiyoruz. Bu durum dostluğumuza aykırıdır.

Fransızların yakındıkları bu Mebus, Tayfur Sökmen'di. Onu özel olarak Atatürk Mebus yapmış, bu savaşımında kullanmak üzere hazırlamıştı. Atatürk, 1918'de yapılan Bırakışma'dan beri Hatay davasını kendine mal etmişti. Hatay davasıyla daha yakından uğraşsın diye, Sökmensüer'i, daha 1923 yılında Antalya'dan Mebus çıkarmıştı. Bu seçim, o zaman birçok kişinin tuhafına gitmişti. Hataylı olan bu adamın Antalya'dan Mebus çıkarılmasının ne anlamı vardı? Antalya'dan Mebus çıkarılacağına daha yakın bir vilayetten, örneğin, Gaziantep'ten çıkarılamaz mıydı?

Bu soru karşısında kalan Atatürk, onlara şu yanıtı vermişti:

— Üzülmeyin; iş basittir! (L)'nin yerine (K)'yi koymak zamanı yaklaşmıştır.

Tayfur Sökmen'in bağımsız Mebus seçilişine de anlam veremeyenler vardı. Bunlar, şöyle diyorlardı:

— Ulusal Savaşım'ın başından beri Halk Partisi'nin içinde çalışmış bir kişi, neden bu partiden değil de yansızmış gibi bağımsız Mebus yapılmıştı?

Atatürk, buna, şöyle bir yanıt vermişti:

— Bunun da bir nedeni var, elbette!

Çevresindekilerin uykuları sırasında Paşa, durmadan Hatay işiyle uğraşmıştı.

Tayfur Sökmen de ancak, Hatay davası bir kez daha su yüzüne çıkınca, neden bağımsız Mebus olduğunu anladı. Fransız Hükümeti, Sökmen'in sınırdaki kışkırtmalarından yakındığında, Atatürk, ona şu yanıtı verdi:

— Sınırda çalıştığı söylenen Mebus, bağımsızdır. Kanunlarımıza göre, bağımsız Mebus istediği yerde dilediği gibi davranabilir. Biz buna karışamayız.

Tayfur Sökmen, 1921'de Atatürk'le ilk kez karşılaşmıştı. Paşa, onu davası uğruna kullanma kararını daha o gün vermişti. Paşa, onun kulaklarında şimdi bile, çın çın öten, şu sözleri söylemişti:

— Hatay, temelde, Ulusal Ant sınırları içindedir. Bundan dolayı, orada yapmakta olduğumuz silahlı savaşımı adım adım izlemekteyiz. Bu kez temelli kurtaramazsak dahi orası için Fransızlardan ayrıcalıklı ve özerk bir yönetim sağlayabiliriz. Gider, çalışırsınız!

Paşa'nın Hatay işi uğruna, savaşa gider gibi yaparak özel treniyle güneye doğru yollanmasının arasından bir yıl geçmişti. Bir akşam, Çankaya'da yine savaş üstüne konuşuluyordu. Bu, Avrupa'da patlamak üzere olan yeni bir dünya savaşı üstüneydi. Atatürk, bu konu üstüne uzun uzadıya düşüncelerini söyledikten sonra, birdenbire Hatay'ı andı; şöyle dedi:

— Benim o gece Hatay üzerine hareketimi, bütün dünya, savaş için sanıyordu. Ben de temelde özellikle bu havanın esmesini istemiştim. Ancak, asıl amacım başkaydı.

Bu sırada, artık her zaman yanında bulunmaya başlamış olan Ali Fuat Paşa'ya dönerek, şöyle konuştu:

— Evet; onun en doğru nedeninin ne olduğunu Paşa çok iyi bilir!

Hatay Sorunu, 1936 yılının sonlarına doğru patlak vermişti. Sonradan Hatay dediğimiz eski İskenderun, Antakya yöresine bir bütün olarak, Sancak, deniyordu. Sancak, 1921 yılında Türk-

Fransız Antlaşması sonucunda özerk olarak Fransız Mandası'na bırakılmıştı. Türkiye'nin gözü, bu eski vilayetinin üzerindeydi. Buranın yazgısı ancak Türkiye-Fransa ikilisiyle söz konusu edilmek gerekirken, 1936 yılının sonlarında Fransa, tek başına Suriye'yi karşısına alıp onunla bir antlaşma yapmış, Hatay'ı olduğu gibi sömürgesi olan bu devlete armağan etmişti.

Bu oldubitti, Türkiye'de olduğu gibi baştan başa Türk olan Hatay yöresinin insanlarınca da şiddetle protesto edildi. Gerek Hataylılar, gerekse egemen Türkiye, bu oldubittiyi hiçbir zaman benimsemeyeceklerini, seslerini yükselterek dünyaya bildirdiler. Fransızlar, el çabukluğuyla oldubittiye getirdikleri Hatay işini perçinleme yoluna girdiler: Bütün Suriye'de seçime gittiler. Suriye'nin bir vilayeti olarak benimsetmek istedikleri Hatay'a başvurup Suriye Meclisi'ne Mebus seçmelerini bildirdiler. Hataylılar, bunu şiddetle itelediler. Seçime de katılmadılar. Fransız Sömürge Yönetimi, bu durumu ayaklanış saydı; yer yer Türklerin üzerine ateş açtırmaktan geri durmadı. Bu sırada Hatay Ulusçuları arasında şehit olanlar oldu.

Türk Hükümeti, beri yandan hemen davranarak, hiç olmazsa 1921 yılında Fransızlarla yapmış olduğumuz antlaşmanın geçerli sayılması uğruna direndi. Böylece, Hatay'ın özerkliğini kurtarmaya çalışıyordu. Türkiye, diplomatik yollarla, ilk atılımında bunu kurtarmaya çalışırken, Suriye de Hatay'ı elden kaçırmama uğruna bütün gücünü harcamaya başladı. Fransa, Hatay lokmasını Suriye'nin ağzına atmakla onun sevgisini kazanıyor, Sömürge Yönetimi'nin işini kolaylaştırmaya çalışıyordu. Bu sıralarda Suriye işini sağlama bağlamak uğruna, Fransa'da bulunan Suriye Başbakanı Cemil Mardam, dönüşte İstanbul'dan geçerken, Türk gazetecilerine demeç verdi. Burada, şöyle diyordu:

— Biz, Fransa ile bu sorunu çözümledik. Size ne oluyor? Sancak, artık Suriye'nin bir parçasıdır.

İşin bu rengi alışı, iç hastalığıyla boğuşarak yavaş yavaş ayakta bir hayalet gibi gezmeye başlayan Atatürk'ü davrandırdı. Bu eski çıbanın vaktiyle deşilmeyerek bu tehlikeli duruma getirilişinde, elbette, sorumlu olanlar vardı. Paşa, bununla Hükü-

met'in gerektiğince ilgilenmediği kanısındaydı. İsmet Paşa'nın es geçtiği bu iş, birdenbire dev gibi onun hasta omuzlarına çöküvermişti. Evet, yeryüzü insanlık tarihinin son sayfalarında şimdi bile altınla yazılmış yazılar gibi parlayan prestijini son sözcüğüne dek kullanarak bu batmış gibi görünen davayı kurtarmaya çalışacaktı! Hemen, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da içinde bulunduğu Yüksek Asker Şûrası'nı topladı. Buna Başkanlık etti. Hatay üstüne konuşulması gereken her şey konuşuldu. Böylece, Hatay işine eylemce el konuyordu. Albay Şükrü Kanatlı, Hatay sınırı üzerindeki Payas Tümeni'nin başına getirildi.

Bu sırada İngiliz Kralı 5. George öldü. Başbakan İsmet İnönü, Kral'ın cenaze töreninde bulunmak üzere, Londra'ya gitti. Başbakan, dönüşte Paris'e uğrayarak Fransız devlet adamlarıyla Sancak işini konuştuysa da bir sonuç alamayarak yurda dönmek zorunda kaldı.

Fransa ile yapılan diplomatik görüşmeler hiçbir başarı sağlamayınca, Türk kamuoyu, Türk Hükümeti'nin ötesinde bir çözüm seçeneği aramaya başladı. O zaman, Atatürk, Mareşal üniforması içindeki dalyan gibi gövdesiyle ışıklı bir heykel gibi Hatay ufuklarında görünür oldu. Türk kamuoyu en son çözümü bu ışıklı heykelde bulmaya başlamıştı. Kamuoyunun bu tek seçeneğine Atatürk de tek çözüm şansı olarak umut bağlamıştı. Onun efsaneleşen varlığını bütün tehlikeleri göze alarak ortaya atma kararını öğrenen Türk Ulusu, bir kez daha kahramanlar kültünün mistik dumanları arasına daldı. Davanın bayrağı gibi dikilen Atatürk, bir kez daha diplomatik alanda ulusların son romantik duygularını sömürmek üzere Cemiyeti Akvam'a gidilmesini salıkladı. Suriye sınırlarında bir asker gücü olarak boy gösterirken öbür yandan da bunu diplomatça güçlendirmek sorunu vardı. Türk süngüsünün parıltılarına zeytin dallarıyla barış süsleri eklemek bir us gereğiydi.

Türkiye'nin başvurmasıyla Cemiyeti Akvam, 1936 yılının Aralık ayında toplandı. Uluslar Derneği, bu işe hemen bir çözüm bulmaktan kaçınarak işi sallantıda bırakmak uğruna bir karara vardı: Türkiye ile Fransa, bu karara göre, 1937 Ocak ayına dek

görüşecekler, bir çözüm aramaya çalışacaklardı. Bu arada, Hatay'a bir Karma Kurul gönderilecek, bu, geçecek bir yıl içinde ora halkının duygularını, düşüncelerini yakından saptamaya çalışacaktı. Ancak, Fransa, Türk Hükümeti'nin şimdiye dek bu işte kaygısız davranışından yüreklilik alarak işi gevşek tutuyor, önemsemez görünüyordu. Fransız Hükümet adamları, Sancak oldubittisini tarihe geçmiş bir sayfa olarak benimsediğinden, Paris'teki Türk-Fransız görüşmeleri bir adım ilerlemiyordu. Bu yüzden, görüşmeler sonuçsuz kaldı.

Şimdi bütün umut, Cemiyeti Akvam Gözlemci Kurulu'nun getireceği yansız gözlemlere bağlanmıştı. Bu gözlemciler, gerçekten de yansız incelemeleri sonucunda ortaya Türkiye tezine gülümseyen bir yapıt çıkardılar. Bu Gözlem Raporu'na göre, Hatay'ın yüzde sekseninden çoğu Türktü. Bu halk, aylardır süren sömürgeci zulmünden ağlamaklı bir durumdaydı. Bu Türk çoğunluğu, hiçbir biçimde Suriye ile birleşmek istemiyordu.

Ne yazık ki bu Yansız Gözlemciler Kurulu'nun getirdiği Rapor, Fransa'nın etkisinde kalan Cemiyeti Akvam'ın çatısı altında hiçbir güler yüz bulamadı. Bir kez daha umutlar suya düştü. Bunun üzerine Türk gazeteleri, kamuoyunun öfkeli ruhunu yansıtarak Fransa ile Suriye'ye ateş püsküren yazılar yazmaya başladı. Öbür yandan, Fransız ve Suriye gazeteleri de haklı olduklarını dünyaya bildirmek uğruna yapmadık cambazlık bırakmıyorlardı. Hele, Suriye Meclisi'nde Türkiye'ye uluorta dil uzatılıyordu. Fransız oyunu, birbirine kardeş bu iki ulusu birbirine düşman etmişti. Bu sırada Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Araş, bomboş ellerinden karamsarlık damlayarak Ankara'ya döndü.

Bu günlerde Fransa'dan Delege olarak gelen Diplomat Ponsot'nun ellerinde de yapay çiçeklere benzeyen boş öneriler vardı. Bunlar, biraz daha beklememizi salıklıyordu. Ponsot'nun biraz daha bekleme salığını ele alan Hükümet, gece yarılarına dek süren bir toplantı yaptı. Ne yazık ki uzun, umutsuz konuşmalardan sonra, onlar da Ponsot'nun getirdiği salığa uyar gibi beklemekten başka çözüm olmadığı, kanısına vardılar.

Hükümet adamlarının bu son umutsuz toplantısından son kerte kaygılanan Atatürk, işin kahramanlık destanlarına kaldığını anlayarak, ara sıra Mussolini'ye karşı giymeye imrendiği eski arslan postunu sırtına geçirmişti. 5/6 1937 gecesi, sabaha doğru ilerlerken bir yıldırım kararıyla çevresini yanına alarak özel trenine binmiş, güney yönüne yola çıkmıştı. Paşa'nın yaptığı, korkunç bir blöftü. Hatay'a girecek Türk Ordusu'nun başında bulunmaya gittiği kanısı yaygındı. İşte o, ne yapacaksa, salt, bu kanı ile yapacaktı. Durum o kerte sıkışıktı ki bu büyük kumarı oynamak zorundaydı. Paşa'nın çevresinin düşündüğüne göre, bu tehlikeli bir blöftü. Ancak, Paşa, bunu yaşamı boyunca belki bir kez oynayacaktı. Bu yüzden de Fransa'nın bunu yutacağına Paşa'nın kendisi iyice inanıyordu. Batıda başı belada bulunan Fransa, Hitler'in blöflerini sırasıyla yutmaya hazırlanırken, böyle kıyıda kalmış bilmem kaçıncı derecedeki bir noktayı söz konusu elde eden blöfü, haydi haydi, yutacaktı. Paşa, Park Otel'den kalkıp Haydarpaşa'da özel trenine binerken, batıda oluşmakta olan bütün olasılıkları şimşek hızıyla düşünüp taşınmış, iyi sonucu görmekte gecikmemişti. Alman Faşizmi, İtalyan Sezarı'nın tutkularıyla el ele Avrupa'yı yutmaya hazırlanırken, Fransa, bir pire için Türkiye gibi bir dostluk çekirdeği taşıyan gerçeği kulak arkasına atmayacaktı.

Atatürk, özel trenine binerken yaptığı kocaman blöfü, *Anadolu Ajansı*'na kendi direktifiyle bildirirken, şu bildiriyi vermişti:

«Cumhurbaşkanı Atatürk, 5 Ocak'ta, İstanbul'dan ayrılmaya ve (şimdilik) Konya'ya gitmeye karar vermiştir. Paşa Hazretleri, bu gece saat üçte, Haydarpaşa İstasyonu'ndan özel trenleriyle Konya'ya yollanmışlardır.»

Atatürk, İstanbul'dan ayrıldığı sırada Ankara'daki Başbakan İsmet İnönü ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ve daha birçok önemli Devlet Adamını görüşmek üzere, Eskişehir'e çağırdı. O gün, Paşa'nın Başkanlığı'nda toplanan bütün bu önemli kişiler, dört saat süreyle Hatay işini konuştular. Paşa, en son söz olarak, bu Hatay işinin ancak savaşla çözümlenebileceğini, söyledi. Bütün toplantıya

katılanlar, hemen hemen, Paşa'nın düşüncesindeydi: Bu iş, ancak, güçle çözümlenebilirdi. Atatürk, Eskişehir'de ayağına çağırdığı devlet adamlarıyla dört saat süren bir görüşme yaptı. Sonra, İstanbul'dan birlikte getirdiği çevresiyle, Ulukışla yönünde yolunu sürdürdü. Ankara'dan görüşmek üzere Eskişehir'e gelen devlet adamları, yine oraya döndüler. Yalnız, Atatürk. Alaşehir'de İkinci Ordu Müfettişi İzzettin Çalışlar'ı da yanına alarak Konya'ya vardı. Orada yarım saat mola verdi.

Gerek Uluslar Derneği'nde, gerekse Türk Diplomatlarının Paris'te yapmakta oldukları ikili görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca, Atatürk, karnında bıçaklarını bileyip duran sirozun bütün namussuzluğunu hiçe sayarak, bu işi kendi üzerine almaya karar vermişti. İsmet Paşa'nın bu işte yan çizdiği ya da bunu pek gevşek tuttuğu kanısındaydı. Batılılara onların anlayacağı dille ünlemeliydi. İsmet Paşa ise bunu yapamamıştı. O, şimdi bile yumuşak diplomatça görüşmelerle işi kurtarmaya çalışıyor, bu da hasta Başkan'ın sabrını tüketiyordu.

Cumhurbaşkanı, kendi prestijini kullanarak bu işi çözümlemeye karar verince, şimdiye dek pek çok kez söylediği bir sözü bir kez daha yinelemişti:

— Batılılara batılıların yöntemleri uygulanırsa, o zaman usları başlarına gelir.

Geceleyin yinelediği bu sözün arkasından, hemen, özel trenin hazırlanmasını, buyurmuştu. Trenin Hatay sınırları yönünde Konya'ya doğru ilerlediği haberi, Fransız gazeteleriyle birlikte, hemen, bütün Avrupa gazetelerinde bomba gibi patladı. Dediğini yapan bir lider olarak bilinen Paşa'nın böyle gürültülü bir geziye çıkışı, hiç de blöf olmayabilirdi. Fransa-Türkiye Savaşı olasılığı birdenbire ön plana geçmiş, Fransız Devlet Adamlarıyla kısa görüşlü diplomatları kendine getirmişti.

Ötede, bütün gerekli öğelerle birlikte geziye çıkmış olan Paşa, yanındaki Bakanlardan birine sordu:

— Konya Valisi, nasıl bir adamdır?

— Güvenilir bir adamdır!

Tren, Konya İstasyonu'nda durdu. Onu karşılamaya gelmiş olan Vali'ye, Paşa şu soruyu sordu:

— Vali Bey, sizden kanunlarımıza aykırı bir şey istesem! Bunu, salt, ben istedim, diye yapar mıydınız?

Vali, biraz ikirciklendikten sonra, şöyle kekeledi:

— Vallahi, Paşa Hazretleri; malûmu âliniz, mevzuat! Ancak, elbetteki, bendeniz!..

Bunun üzerine, Paşa, yanındaki Bakan'a (Şükrü Kaya):

«Hani, güvenilir adamdı?» anlamında bir bakışla baktı.

Bu sırada yanı başında dikilen Ordu Komutanı'na özdeş soruyu yöneltince, o şu yanıtı verdi:

— Sen, yalnız emret, Paşam! İstediğin, devlete karşı bile olsa, ikirciksiz yaparım!

Paşa'nın yüzü güneş vurmuş gibi aydınlandı. O zaman, Ordu Komutanı'na üç gün içinde üç bin milis, üç bin de tam gereçli bir Saldırı Birliği hazırlamasını, buyurdu. Sonra, bu birliğin sahip olması gereken nicelikleri de uzun uzadıya sayıp döktü.

Ordu Komutanı, Paşa'nın yanından ayrılınca, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Paşa'ya şu soruyu yöneltti:

— Peki, Paşam! Böyle bir askerce saldırı, sizin, şahsen devlete karşı ayaklanmanız demek olmaz mı?

— Evet, olur!

— Peki, o zaman ne yapacağız?

— İlkin Hatay'ı işgal ederiz! Sonra da Ankara'da Devlet'i yeniden kurarız!

Sonra, Ulukışla'ya doğru hızla ilerleyen özel tren şaşırtıcı bir dönüş yaparak Niğde üzerinden Ankara'ya vardı. Eskişehir'deki konuşmalar, biraz da tartışmalı geçmiş, İsmet Paşa, Hatay'ın güç kullanılarak alınması düşüncesine karşı çıkmıştı. İsmet Paşa, Fransızlara karşı şiddet politikası güdülmesini yersiz buluyor, henüz bütün diplomatça çözümlerin bitmemiş olduğunda diretiyordu. Bu iş, barışçıl bir yolla çözümlenebilirdi.

Atatürk'ten ayrıldıktan sonra ivedi Ankara'ya dönen Başbakan, hemen, diplomatik yoldan işi kurtarma çalışmasına girişti. Ona göre, Hatay davasının barışçıl yoldan çözümlenmesi uğruna, Uluslar Derneği'nde kesin önlemler alınmıştı. Bu yeni önlemlerin sonucu beklenmeliydi.

Onun ileri sürdüğü bu son umut kapısıdır ki Ulukışla yolunda Mars'ın tolgasını giymiş olarak güneye doğru öfkeyle ilerleyen Atatürk'ün Ankara'ya dönmesine yol açmıştı.

Anadolu Ajansı, Paşa'nın Ankara'ya dönüşünü şöylece bildirdi:

«Güney Anadolu'da geziye çıkmış olan Atatürk, Hükümet'in çağrısı üzerine bugün saat 13.30'da Ankara'ya dönmüş, Çankaya Köşkü'nde Bakanlar Kurulu'na Başkanlık etmiştir.»

Orduyu, Hatay üzerine yürütme çözümünün tek çözüm olduğuna inanan kamuoyu, dikkatle Atatürk'ün davranışlarını izliyordu. Hükümet de blöf yapalım, derken, herhangi bir sakatlık çıkmasın, diye, bütün dikkatiyle Hatay işinin üzerine eğilerek Uluslar Derneği aracılığıyla Fransız Hükümeti'ni sıkıştırmaya başladı. Türk kamuoyu ise, mucizenin Atatürk'te olduğunu biliyor, bütün gözlerini ona dikmiş bekliyordu. Hükümet adamları, en başta, İsmet Paşa, Atatürk'ün öngördüğü çözüm biçimine yer vermemek uğruna, bütün dikkatini harcıyordu.

Gergin bir kamuoyu, sabırsız gibi görünmeyi usla yönelterek son kozunu bir tek silah patlatmadan oynamak isteyen, yine de ne yapacağı pek bilinmeyen Atatürk'ü dinginleştirmek uğruna Halk Partisi, Meclis Grubu'nu toplantıya çağırdı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Araş, Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'ın Fransız Hükümeti'yle görüştüğünü anlattı. Fransız Başbakan'ı, Hatay sorununa kesin bir çözüm yolu bulmak üzere işe el atmaya karar vermişti. Türk-Fransız Hükümetleri, bu işi kesin bir sonuca bağlayacak olan Uluslar Derneği'nin toplantılarını üç gün geri bıraktırmışlardı. Türkiye'nin Fransa'ya karşı öne sürdüğü sistem, daha temelli bir proje biçiminde Fransa Hükümeti'ne gönderilecekti. Balkanlı dostlarımız, Sovyet Rusya ve İngiltere bu soruna ilgi göstermekteydiler. Bu iş, öbür ülkelerde de yankılar yapmaktaydı. Kısaca, her yanda Fransa ile Türkiye arasında patlak veren bu dikenli sorunun, iyi, barışçıl bir sonuca bağlanması üstüne dilekler göze çarpıyordu.

Dışişleri Bakanı, sözünü şöyle bitirdi:

— Henüz, Fransa ile aramızdaki bu sorunun ne biçim bir çözüme varacağını anlamaya elverişli, göze görünür bir kanıt olmamakla birlikte, işi ciddi biçimde incelemek, ivedilikle sonuca vardırmak uğruna, Fransa'da bir eğilim vardır. Bundan dolayı, görüşmeleri dinginlikle beklemek uygun olur, düşüncesindeyim.

Tevfik Rüştü Aras'tan sonra söz alan kimi Mebuslar, coşkun konuşmalar yaptılar.

Refik Şevket İnce, işin hukuk yönünü ele alarak, barışçıl bir çözüme varılması tezini savunduysa da diplomatça söz verişlere çokça bel bağlamamamız gerektiğini de buna ekledi.

Ondan sonra kürsüye çıkan Başbakan, Dışişleri Bakanı'nın toparladığı düşünceler üzerinde durarak, onlara katıldığını, söyledi. Uluslar Derneği'nde Türkiye'nin oyunu almadan hiçbir karara varılamayacağı, üzerinde durdu. Bütün istenen, Fransa ile Türkiye arasında bir çözüm yolunun bulunmasıydı. Sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Gerek partiden, gerek kamuoyundan, sabırla, dinginlikle, önümüzdeki on, onbeş günü izlemelerini, sonucu güvenceyle beklemelerini dilerim.

Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın bu iş uğruna harcadığı çabalardan şükranla söz ettikten sonra, yine İstanbul'a dönüp yarım kalan dinlenmesini sürdürebileceğini, Hükümet'in, durumu buna elverişli gördüğünü, anlattı.

Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, 10 Ocak 1937 Pazar günü, çevresiyle birlikte İstanbul'a yollandı. Paşa, ölümün yavaş yavaş yuvalanmaya başladığı gövdesindeki rahatsızlığa meydan okuyarak bütün dikkatini Hatay işinin üzerine toplamıştı. Geceli gündüzlü bununla uğraşmaktaydı. Bunun, artık, salt, kendi sorunu olduğu üstüne kendisinde oluşan düşünce gücünü arttırarak ona egemen olmaktaydı.

Ancak, Hükümet de bütün bütüne kendisini bu işe vermişti. İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı'nın bu oldubittisinden duyduğu korkuyu da bir ur gibi içinde taşımaktaydı. Bakanlar Kurulu geceleri sabahlara dek toplantı yapıyor, en küçük gelişmeler üstüne oluşan bilgileri, hemen, Dolmabahçe'ye bildiriyordu.

Çankaya'da her akşamki sofra bir kez daha kurulmuştu. Paşa, perhizde bulunduğundan, ara sıra çatalın ucu ile mezelere dokunuyor, konuşuyor, daha çok düşünüyordu. Hatay işi ön plana geldiği günden beri Paşa'nın kafasını çelen bir tek sorun oydu. Her fırsatta ona el atıyor, onu kurcalıyor, onu izlemekte olduğunu herkese göstermek istiyordu.

Fransa'nın Suriye Olağanüstü Komiseri Ponsot, bu günlerde Ankara'da bulunuyor, Paşa'nın bütün kargaları da onu kovalıyordu. Onu şöyle can alacak bir yerde kıstırıp Fransa'ya bir gözdağı vermeyi kuruyordu. O akşam, kargaları Atatürk'e eylem saatinin geldiğini bildirdi. Paşa, hemen, yerinden fırladığı gibi, adamlarıyla birlikte otomobillere doluşup kentin içine indi. Otomobiller, Ankara Palas'ın kapısında durdu. Atatürk'ün gelişi, Olağanüstü Komiseri'nin eğlenmekte olduğu bütün pavyonu amaçladığı anlaşılınca, heyecan büsbütün artmıştı. Paşa ile takımına ivedilikle bir masa hazırlanmışsa da pavyona inen Paşa, bir köşedeki bu masayı beğenmedi. Salonun ortasına uzun bir masa konulmasını, buyurdu. Yıldırım hızıyla hazırlanan masanın başında dikilen Atatürk, oturmadan önce verdiği kararı uyguladı: İçtiği şampanyadan yüzü kızarmış olan Olağanüstü Suriye Komiseri'ni masasına çağırarak yanı başına oturtmadan önce, Kılıç Ali'yi, Nuri Conker'i, Diyarbakırlı Kâzım Paşa'yı Komiser'le tanıştırdı. Sonra, kendisi oturarak ötekileri de oturttu.

Konuğun onuruna kadehler kalktıktan sonra, Paşa, Hatay işini açtı. Fransız Hükümeti'nin gereksiz yere çıkardığı güçlüklerden dolayı duyduğu üzüntünün büyüklüğünü anlattı. Üzüntüsünü anlattıktan sonra, Komiser'i daha çok etkilemek üzere, şu sözü söyledi:

— Hatay işi, benim kişisel davamdır.

Olağanüstü Komiser, Paşa'nın büyüsüne kapılmıştı. Olağanüstü bir kişi olarak gördüğü Paşa'nın karşısında rastgele konuşmanın da olanaksız olduğunu düşünüyordu. Paşa, biraz önce söylediği sözü şu sözlerle güçlendirmek istedi:

— Beni üzüyorsunuz! Korkuyorum ki beni işi başka türlü çözmek zorunda bırakacaksınız.

Atatürk, bunları yüksek sesle Türkçe söylüyordu. Diyarbakırlı Kâzım Paşa da bunları Fransızca'ya çeviriyordu. Bütün salonu dolduran Türkler, bu sözlerle hem üzülmüş, hem de coşmuşlardı. Hele, Paşa'nın, «Beni üzüyorsunuz!» sözü bir genci coşturdu. Ayağa fırlayan genç adam, yüksek, gür sesiyle şöyle haykırdı:

— Atatürk, üzülme; arkanda biz varız!

Atatürk, başını sesin geldiği yana çevirdi. Bu coşkun sözleri söyleyen gençle bakışları karşılaştı. Şimdi, salonda çıt çıkmıyordu. Herkesin gözleri Atatürk'e dikilmişti. Genç adam, sakın, Atatürk'ü kızdırmış olmasındı?! Salondakilerin çoğunluğu, böyle düşünüyordu. Paşa, genç adama, dikilmiş kaşlar, sertleşmiş bakışlar, heykelleşmiş, dingin bir yüzle bakıyordu. Bunun kötüye varacağını düşünen konuklar, Paşa'nın genç adama şu yanıtı verdiğini işitince şaşaladılar:

— Biliyorum, çocuğum! Onu bildiğimden dolayıdır ki böyle konuşuyorum!

Hatay davasının yırtıcı bir biçimde sürdüğü, sirozun Paşa'yı hızlı bir biçimde kemirdiği umutsuz günlerdeydi. Paşa'nın kafasında Hatay, bir Onuncu Senfoni, koca müzik dehasıyla birlikte geçip gitmişti. İşte, Atatürk'ün korktuğu da bundandı. Bu düşün, Hatay düşünün kendisiyle birlikte öbür yana gitmesinden korkuyordu. Bu konuda İsmet Paşa'ya pek güvenmiyordu. Hele, şu son günlerde İsmet Paşa'da bambaşka yeller eser gibiydi. Bunların kavak yelleri olduğu belliydi. Siroz kendisini yedikçe, bu apaçık göründükçe, çevresindeki otorite gevşiyor, bütün yönetimin iplerini demir ellerinde toplamış olan İsmet Paşa, bir dağ görüntüsü gibi ufukta yükselmeye başlıyordu.

İşte, böyle umutsuz günlerden birinde, uzun boyu, arslan gibi yapısı, güzel yüzüyle Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Şükrü Kanatlı, Paşa'nın karşısında bir umut gibi yükselerek şunları söyledi:

— Paşam; izin ver; salt elimdeki güçle, değil Hatay'ı Süveyş'e dek bütün kıyıyı sana teslim edeyim! Sonra, beni ayaklanıcı diye as! Tek, sen üzülme!

Atatürk, Şükrü Kanatlı'nın bu yiğitçe sözlerinde kendisini avutan bütün güzel şeyleri bulmuştu.

Şükrü Kanatlı çıkıp gittikten sonra, Paşa, şöyle dedi:

— Ektiklerimiz, yemiş verdi. Artık, ölsem de gam yemem!

Atatürk, durmadan Fransız Elçisi'ni sıkıştırıyor, Hatay işinin doğru yola getirilmesi uğruna Hükümeti üzerinde etki yapmasını istiyordu. Ne yazık ki Fransız Büyükelçisi de Paris'teki Diplomatlar, Hükümet adamları gibi direniyor, Türkiye'nin bu açık hakkını vermemek uğruna didinip duran patronlarını yumuşatacak hiçbir olumlu davranışta bulunmuyordu.

Fransız Büyükelçisi, bugünlerde Ankara'da bir oklukirpi gibi dolaşıyordu. Onun bütün okları da hep Atatürk'e çevrilmiş gibiydi. Paşa, bu adamı, dikkatle izletiyor, bir punduna getirip onu herkesin içinde rezil etmek istiyordu. Kargaları, bir gün ona elverişli bir sahnenin hazır olduğunu bildirdiler. Fransız Elçisi, Karpiç'te adamlarıyla yiyip içiyor, gününü gün ediyordu. Paşa, bunu öğrenir öğrenmez, adamlarıyla Karpiç'e damladı. O, boş, masalardan birine yerleşirken, Fransız Elçisi'nin benzi kül gibi oldu. Paşa, onu bir zamandan beri öyle sıkıştırıyordu ki bayağı ondan korkmaya, onun varlığından büyük tedirginlik duymaya başlamıştı. Deminden beri, masasında, küçük dağları ben yarattım, dercesine kasılıp duran Elçi'nin, bir balon gibi söndüğü görüldü. Paşa'nın buraya kasıtlı geldiğini anlamıştı. Sonra, Paşa'nın yanında gelip bir sandalyeye yerleşmiş olan küçük Ülkü'nün elinde de bir mantar tabancası vardı. Kızcağız, ikide bir bununla oynuyor, sağa sola nişan alarak eğleniyordu. Sonra, bu tabanca, Atatürk'ün manevi kızlarından (...)'in elinde görüldü. Hemen karşısındaki masada oturan Atatürk'le yanındakilerin her davranışı, bir büyüteç altındaymış gibi, Elçi'nin gözlerine abartmayla çarpıyordu. Atatürk de Elçi'nin davranışlarını gözünün ucu ile izliyordu. İşte, bu sırada tabancanın, genç kızın eline geçişini izleyen Elçi'nin yüzünün sapsarı kesildiğini ayırt etti. Mantar tabacasından Elçi'nin korkması, Paşa'yı neşeli bir sahne yaratmaya götürdü.

Paşa, genç kıza:

— Tabancada mantar var mı? dedi.

— Var!

— Patlat, öyle ise; tavana doğru!

Genç kız, elindeki tabancayı Karpiç'in tavanına doğrultarak tetiği çekti. Tuhaf, bu büyük gürültü nerden çıkmıştı? Bir mantar tabancasından bunca gür ses çıkar mıydı? Bu, bayağı, tabanca sesiydi. Gerçek bir tabancanın patladığı belliydi. Tabanca patlar patlamaz, Paşa'nın masasına yakın bir masa allak bullak oldu. Kırılan tabakların şangırtıları, sofra takımlarının çıkardığı civcivli sesler işitildi. Masanın çevresindekiler, yerlerinden öyle bir korkuyla fırladılar ki az kalsın masa devriliyordu. Tabancanın sesine koşan polisler, salonu doldurdular. Atatürk'ten bir buyruk bekleyen polisler, ondan şu sözü işittiler:

— Tabanca sıktı; şunu tutuklayınız!

Paşa'nın gösterdiği genç kız, kendi buyruğuyla tabancayı sıkmış olan manevi kızı (...) idi.

Genç kızın tavana sıktığı tabanca, bir mantar tabancası değil, Atatürk'ün tabancasıydı. Paşa, Fransız Elçisi'nin yüreğini hoplatmış, muradına ermişti.

... Bu Atatürk'ün bulunduğu en son Cumhuriyet Bayramı Balosu'ydu. Balo, sonradan opera olarak değiştirilen Sergi Evi'nde veriliyordu. Bu Balo'yu, Paşa'nın barış yapıtı olan Balkan Antlaşması Genelkurmay Başkanlarından başka, Romanya Başbakanı Tataresku, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rütşü Aras, İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorrain onurlandırıyorlardı. Burada Fransız Büyükelçisi Ponsot, özellikle Paşa'nın göz hapsinde idi.

Paşa'nın kafasında, altın bir burgu gibi dönüp duran Hatay davası yüzünden bu seçkin kişiler arasında en önemli yeri, Ponsot alıyordu. Hemen bütün bu saydığımız kişiler, ara sıra söyleşiye karışıyor, siyasetin tatlı sularında dolaşarak bir şeyler söylemeye çalışıyorlardı. Ancak, karnından gelen düşmanca saldırılara aldırış etmeden burada bir amaçla bulunan, bu topluluğun ruhu olan tek adam Atatürk'tü. Paşa, sırası gelince Ponsot'yu erek alıp Türkçe konuşmaya başladı. Paşa'nın bildiği Fransızca, bir saldırı durumundaki bu konuya yetmeyecek kerte azdı. Bundan dolayı, yanı başında oturan Atina Büyükelçimiz yazar Ruşen Eşref'e tercümanlık görevi verdi.

Paşa, Ponsot'nun gözlerine gözlerini dikerek madeni sesiyle, 1789 Fransız Devrimi'yle İnsan Hakları Bildirisi'nin dünyaya yayılmış anlamından, söz etti. Bunun yeryüzü toplumları üstüne yapmış olduğu olumlu, büyük etki üzerinde durdu. Türkiye üzerinde de bunun olumlu büyük etkisi olmuştu. Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti, Fransız burjuva devriminin yavrularından biriydi. Bu devletin düşün babaları, hep Fransız Büyük Devrimini doğurmuş olan büyük düşün babalarıydı. Paşa, Türkiye'nin de o devrimden esinlenerek büyük bir devrim gerçekleştirdiğini uzun uzun anlattıktan sonra, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Ekselans! Bütün bunlardan dolayı, ben, sizin ulusunuz, sayın Fransız Ulusu'nun öteden beri övgücüsüyümdür! Ona karşı duygum, dostçadır. Onun ordusunun kahramanca dövüştüğünü, göz kırpmadan ölüme saldıran atlılarının yiğitliğini Çanakkale'de görmüşümdür. Pek beğenmişimdir. Öyle ki sırası gelince o şövalöresk davranışın bir karşılığı da bizim atlı güçlerimizin kahraman komutanı Esat Bey'e (Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi) ve kahraman askerlerine özdeşçe yineletmişimdir.

Demek istiyorum ki sayın ulusunuzun ve onurlu ordunuzun değerli, güçlü niteliklerini değerlendiri ile övgüyle bilirim. Bu bilinçle, ona ben dostluk elimi uzatmak istiyorum. O da benim dostluğumun değeri olduğunu bilmelidir. Bana özdeş önemle karşılık vermelidir. Bakınız, benim kendi dostluğumun yanında, bütün şu çevremde gördüğünüz şanlı, seçkin kişilerin temsil ettikleri onurlu güçlerin, erkli ve çok büyük dostluğu var. Bunun önemini devletinizin anlamaması ve benim istemimi itelemesi olasılığını düşünmüyorum. Ben, toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almadan edemem.

Büyük Meclis'in kürsüsünden ulusuma söz verdim: Hatay'ı alacağım. Ulusum, benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem, onun karşısına çıkamam. Yerimde kalamam. Ben, şimdiye dek yenilmedim, yenilmem; yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü kesinlikle yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu, lütfen, bildiriniz ve güçlendiriniz, Ekselans Ambasadör!

Paşa, böyle dedikten sonra, yanı başındaki Sir Percy Lorrain'in omuzunu okşadı; sonra, ona şöyle ünledi:

— Bakınız, sayın İngiliz koleğiniz benim bütün düşüncelerimi iyi anladı. Benimle tam dost oldu. Sorunuz, öyle değil mi? Ben, sizinle de özdeş içtenlik içinde büsbütün dost olmak istiyorum. Onurunuza!

Paşa, böyle diyerek bütün oradakilerin onuruna kadehini kaldırdı. Ancak, kadehini ilkin Ponsot'ya gösterdi.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Araş, Cenevre'de kurtlarla, diş dişe dövüşüyor, en küçük ilerlemeleri ya da engelleri hemen Türkiye'ye bildiriyor, her engeli devirebileceğine inanılan direktifler alıyordu. Ocak'ın yirmi dördüncü günü, Dışişleri Bakanı'ndan ilk muştu geldi:

— Cenevre'de yapılan antlaşmaya göre, Hatay, Bağımsız Devlet olarak kendi kendini yönetecek, bütünlüğü Türkiye ile Fransa'ca tekeffül edilecektir.

Bu, bir Türk utkusuydu. Gerek Türkiye, gerekse dünya kamuoyu, bu utkuyu Atatürk'ün yarattığına inanıyordu.

Utku, Atatürk'te büyük bir sevinç yaratarak hasta gövdesinden yükselen karanlık ışınlamaları bir ara unutturdu; başarısının sevincini Hükümet'le paylaşmak üzere Başbakan İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekti:

«Hatay'ın yazgısını belirleyen kararın Konsey'den çıkmış olduğunu, Dışişleri Bakanımızın şimdi aldığım telgrafından öğrendim. Başarılmış olan ulusal davada izlenen uygar ve insancıl yöntem, uluslararası layık olduğu değerinin verileceğine kuşku yoktur. Bu yapıt, Cumhuriyet Hükümeti'nin ulusal sorunlar üzerinde ne şaşmaz bir dikkatle durduğunu, onları ne ussal biçimlerde sonuçlandırmak uğruna yüreklilikle, kendini vererek davranmak, eyleme geçebilecek enerji ve yetenekte bulunduğunu gösteren, yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bu siyasal kavrayışının dünyada barışla erinç isteyen ve bunun doğal gereği olan hakseverliği şiar edinmeyi erdem bilen dünya uluslarınca değerlendirilerek karşılanacağına kuşku yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, haklı olduğuna inandığı davasını, bü-

yük ve adil yargıcı kurulu olmasını sürekli istediği ve bu sıfat ve yetkisinin daha çok çetin sorunlar halinde en yüksek gücü taşımasını dilediği Uluslar Derneği'ne bırakmakla insanlık adına doğru bir davranışta bulunmuş, böylece, uygarlık adına da yüksek bir görev yapmış olmakla, salt, övgü ve kutlamaya yaraşır ve gerçekten bağlı olduğu dostlukları incitmeksizin ulusal sorunun çözümünü Uluslar Derneği Konseyi'nde bir sonuca vardırmak uğruna gösterdiği yüksek anlayış ve uzakgörüş ile ağırbaşlılıktan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni ben de kendi adıma kutlarım!»

İsmet Paşa, Atatürk'e gönderdiği karşılıkta kısaca şöyle dedi:

«Yüksek iltifatınızı İcra Vekillerine ve Sayın Mareşal'e bildirdim. Hepimizin minnet ve şükranını sunarım! Hatay davasında Hükümet'in izlediği yöntem ve eylem, yüksek kişiliğinizin esin ve telkininin eseridir. Uluslar Derneği'nin güçlenmesine çalışmak, bizim inanç ürünü olan siyasetimizdir. Bu siyaseti takdir buyurmanız, özdeş yöntem izlemesi için ortaklık ve karar anlatan yeni bir güvencedir. Ulusal davayı izlerken, komşularımızı ve eski dostlarımızı incitmekten son kerte kaçındık. Cumhuriyet Hükümeti görevini yaptığı sırada tartışma halinde bulunduğu muhataplarına saygıyla ünlemiş ve elde edilen sonucu, hakkın ve uluslar arasında serbest tartışmanın, mutlu yapıtı sayarak, başarı duygusunu genel ve ortak tutmuştur. Uygar uluslar arasında, iyi geçinmek idealinin yorulmaz öncüsü olan yüce kişiliğinizin yönetim ve siyasetiyle Türk Ulusu'nun uygar dünyada itibarı sürekli yükseleceğine ve Türk siyasetinin uluslararası dünyanın en sağlam barış temellerinden biri olduğu gittikçe iyi anlaşılacağına güvencemiz vardır! Derin ve engin saygılarımızı kabul buyurunuz, Büyük Atatürk!»

ESKİ ARKADAŞLAR

«Hallerinin düzelmesi için özgürlüğü alınan yurt çocuklarını, ceza süresinin bitiminde insan toplumuna yarayacak bir üye olarak yetiştirmek gerektir.»
Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa, yaprak dökümü fırtınasının Gazi'nin çevresinden, iktidar koltuklarından uzaklara fırlattığı arkadaşlar arasında ilk kez Paşa'nın gönlündeki eski yerini alan mutlu kişi oldu. Bağımsızlık Savaşı'nın bu ilk iki candan arkadaşı, artık, eski günleri anmak üzere Çankaya'da buluşabiliyor, eski görkemli kavga yıllarının ölüleri üzerinde dua edercesine alçak sesle konuşarak, bir ara aralarında esip bir yanda sızmış olan tutku rüzgârlarını uyandırmamaya çalışıyorlardı. Atatürk, varlığının derinliklerinde bir tutukluk sezdiği günden beri, bütün dargın olduğu eski sevgili silah arkadaşlarını gönlünün sıcak bir köşesinde konuk etmeye, karanlık, dargınlık, dövüş günlerinin kendi çevresinden büsbütün silinip gitmesini istiyordu.

Yüz ellilik Liste'de yer alıp uzun yıllardır yurt özlemi çekerek dışarıda yaşayan eski günahkârların da bağışlanarak yurda dönmesi düşüncesi, uzun zamandır kafasını kurcalıyordu. Yüz ellilik Liste'de olmayıp da suikast davası sanığı olarak dışarı kaçmış olan eski içten arkadaşları, Onuncu Yıl dolayısıyla ülkeye dönmeye başlamışlardı. Bunlardan Hüseyin Rauf, Türkiye'ye dönmüşse de Atatürk'le yan yana gelip eski dargınlık karadüşü üstüne bir perde çekmek fırsatını bulamamışlardı. Atatürk, eski anılarına çok bağlı bir insandı. Ancak, bu özlemini kendi başına doyuracak güce sahip değildi. Kat kat protokol çemberlerini yararak onun yanına girmeleri, bu eski arkadaş için olanaksız olduğu gibi, kendisinin de yine bu çemberleri yararak bu dostları yanına getirmesi de olanaksızdı. Protokol, korkunç bir cendere gibi onun dört bir yanını çevirmekteydi.

Atatürk, nasıl, Kâzım Karabekir, Refet Paşa, Hüseyin Rauf gibi eski irikıyım arkadaşlarıyla barışıp görüşmek özlemini duyuyorsa, Paşa'nın dostluğunu yine kazanmış olan Ali Fuat Paşa da bu işin olabilmesini candan diliyordu. Bu yüzden de bu eski dostların bir araya gelmesini sağlamak uğruna bir fırsat kollayıp duruyordu. Ali Fuat Paşa'yı en çok yıldıran, Paşa'nın çevresini demir bir çember gibi çevirmiş olan bağnaz Atatürkçülerdi. Bu çağın nimetlerini tek başlarına yemeye kararlı olan bu kişiler, devrim adına, bağnaz birer bekçi kesilmişlerdi. Onların çemberini yarıp ya da kırıp Paşa'ya dek sokulmak, olacak iş değildi. Bu konuda yılgın Ali Fuat Paşa, yine de bir şeyler yapabilmek uğruna direterek fırsat kolluyordu.

Refet Paşa, kendiliğinden bir atılım yaparak, 1935 seçimlerine bağımsız Mebus olmak üzere adaylığını koydu. Bunu gören Atatürk, onun bu girişimini onayladı. Salt bununla kalmayarak destekledi de. Böylece, eski Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanlarından biri, nimetleri bağnazca bölüşen kurtların arasından sıyrılarak şölen sofrasının bir kenarına yanaşabildi. Refet Paşa, şimdi, İstanbul Mebusu'ydu. Bir gece, Ankara Palas Oteli'nde bir kostümlü balo veriliyordu. Bu baloya gelen Atatürk, Refet Paşa'yla görüşebilmek için Ali Fuat Paşa'nın aracılığını istedi. Ali Fuat Paşa, otele gitti. Atatürk'ü, otelin en alt katında bulunan pavyonda buldu. Burası çok kalabalıktı. Atatürk, pavyonun ortasındaki uzun bir masada çevresiyle oturuyordu. Dans yeri, masanın karşısındaydı. Refet Paşa ise, bunun dışında tek başına küçük bir masada oturmaktaydı.

Atatürk, Ali Fuat Paşa'yı görünce sevindi. Ona, Refet Paşa'yı göstererek kulağına şunları fısıldadı:

— Onun masasına gidiniz ve ona benden şampanya ısmarlayınız! Sonra, ikiniz de kadehlerinizi kaldırarak beni içmeye çağırınız! Ondan sonra ben her ikinizi masama içmeye çağıracağım!

Ali Fuat Paşa, Paşa'nın dediklerini yaptı. O da iki eski arkadaşını kendi masasına çağırdı. Uzun yıllardan sonra üç eski kafadar yan yana geldi. Paşa, Refet Paşa'yı sağında oturan Sabiha Gökçen'in sağına oturttu. O gece, iki çok eski devrimci arkadaş, baş başa dertleştiler; söyleştiler.

Onuncu Yıl'da yapılan Genel Af sonunda on yıl dışarıda çetin sürgün günleri geçiren Hüseyin Rauf da yurda dönmüştü. Ali Fuat Paşa, Çankaya'ya uğradıkça, Atatürk, sofrayı dolduran yeni bağnaz kurtların kulaklarını alıştırmak üzere, sık sık, eski Hamidiye Kahramanı, eski Başbakan, eski devrim arkadaşı Hüseyin Rauf'tan söz açıyor, onu övüyordu. Bunları, eski güzel günleri anış türünden, salt, Ali Fuat Paşa'ya anlatıyorsa da Hüseyin Rauf'la da bir barışma olduğunda hiç kimsenin şaşmaması için olanak hazırlıyordu. Eski dostlarının, kavga arkadaşlarının acı yaşam destanları gönlünün bir köşesinde çoktandır bir kanser uru gibi büyüyordu. Paşa'nın, Balkan Savaşı'ndan tek kahraman olarak çıkan Hüseyin Rauf'a karşı romantik denebilecek bir ilgisi, giderek, sevgisi vardı. Bir akşam, yine Rauf'tan söz açıldığında o kerte duygulandı ki sofraya şampanya getirilmesini, buyurdu. O gece, bu eski arkadaşın onuruna şampanya içildi. Bu, Hüseyin Rauf'un yurda dönüşü onuruna yapılmış bir kutlamaydı.

Bu kutlamadan birkaç gün sonra, Ali Fuat Paşa, eski devrim arkadaşıyla kadeh tokuştururken, eski arkadaşı, eğilerek onun kulağına şunları fısıldadı:

— Rauf da senin gibi özdeş koşulla aramızda bulunamaz mı?

Ali Fuat Paşa, bu sözlerde Paşa'nın Rauf'a karşı duyduğu derin özlemi sezdi. Hüseyin Rauf'la birlikte onun isteğini yerine getireceğini, söyledi. O zaman, Atatürk'ün yüzünde, Ali Fuat Paşa'yı şaşırtan mutlu bir parıltı görüldü.

Ali Fuat Paşa, ertesi sabah Başbakan İsmet İnönü'ye gitti. Bunu, Atatürk'ten aldığı direktifle yapmak zorunda kaldı. İsmet Paşa'nın onayını aldıktan sonra İstanbul'a gitti. Orada Rauf'la görüştü. Atatürk'ün kendisine karşı beslediği sevgiyi anlatınca, Hamidiye Kahramanı da çok duygulandı. Dokuz yıldır gurbette acı üstüne acı çeken eski asker, bütün bunları bir anda unutur gibi oldu. İçinde sıcak sıcak bir şeylerin kaynaştığını duydu. Bu sıcaklık, yüzünün çizgilerinde tatlı bir mutluluk bahçesi gibi çiçeklenirken, sürekli kahırların lirikleştirdiği sesiyle şöyle dedi:

— Atatürk, büyük adamdır. Çevresinde toplananlar, hiçbir vakit ona yakışmamışlardır. Benim de ona karşı sürekli büyük saygı duygularım vardır. Tanrı, onu ülkenin başından ayırmasın!

Ben, onunla hemen buluşmak isterdim. Ancak, çevresindekilerin bir oyun yapmasından çekinirim.

Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf'a daha çok güven vermek istedi. Ona, bu konuda İsmet Paşa'nın da onayını almış olduğunu anlattı:

— Atatürk'le İsmet Paşa'nın onayladığı bir şeyi çevresindekiler nasıl karıştırabilirler? dedi.

Hüseyin Rauf'un üzerindeki ürküntüyü bu sözler bile yok edemedi. Ali Fuat Paşa'nın, Ankara'ya birlikte gitmeleri üstüne yaptığı öneriyi itelemediği gibi, onaylamadı da. Birkaç gün sonra, Ali Fuat Paşa'yla Ankara'ya gitmeye razı oldu. Ankara'ya vardıklarında, Ali Fuat Paşa, Rauf'un geldiğini bildirdi.

Atatürk, Paşa'ya, Çankaya'ya tek başına gelmesini, buyurdu. Bu, Ali Fuat Paşa'ya tuhaf göründüyse de renk vermeden Çankaya'ya yollandı. Salonda Atatürk'ün kendisini çağırmasını beklerken, onun odasından Recep Peker'in çıktığını gördü. Recep Peker, oradan, öyle durumda, küçük dağları ben yarattım, dercesine çıkmıştı ki Paşa'nın iyice midesi bulanmıştı. Paşa'nın çevresini kuşatan küçük adamların bu irikıyım sözcüsü, Ali Fuat Paşa'ya da meydan okurcasına, ters ters bakarak geçmişti. Hitler'in ilkelerine dayanarak Türkiye'nin başına geçme düşleri içinde yuvarlanıp duran bu adam, eski idealist askerlerin, Atatürk'ün çevresinde toplanmasından hiç hoşlanmıyordu. Recep Peker'in bu tafra satarak Paşa'nın yanından çıkışından hem üzülmüş, hem de pirelenmişti. Bu durumu görünce, İstanbul'da Rauf'un kendisine söylediği, bu çevre insanlarını bir kez daha anarak üzüldü.

Recep Peker, köşkten ayrılırken Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün yanına girdi. Ali Fuat Paşa, yüzünde üzülüp sıkıldığını gösteren bir anlamın dolaştığını, ilk bakışta gördü. Böyle de olsa, büyük bir incelikle davranan Atatürk, konuğuna yolculuğun nasıl geçtiğini, Hüseyin Rauf'un nerede konuk olduğunu, sordu. Yolculuk iyi geçmişti. Rauf da kendi kız kardeşinin evinde kalıyordu.

Atatürk, sonra, şöyle konuştu:

— İkinizi birden çağırmak isterdim. Ancak, Rauf Bey'in Halk Partisi'nden senin gibi, normal bir biçimde istifa etmediğini, Genel Sekreter Recep Bey, bana şimdi anlattı. Parti Başkanlık Diva-

nı'yla çevrelerinin Rauf Bey'in ilkin bu işleri düzeltmesi gerektiği kanısında bulunduğunu ve bunda direttiğini, söyledi. Bunun üzerine ben de: «Rauf Bey'i boş olan bir Mebusluğa değil, parti Mebusluğuna aday göstererek görüşleri birleştiriniz!» dedim. Recep Bey, arkadaşlarının, Rauf Bey'in vaktiyle vermiş olduğu istifanamenin geri alınmasında direttiklerini ve başka türlü onaylamayacaklarını, ileri sürünce: «Böyle bir şeyi ben de olsam yapmam. Eğer Rauf Bey'e parti adaylığını benimsetebilirsek, bu iş, en onurlu bir biçimde çözümlenmiş olur. Gidiniz; arkadaşlarınızı bu görüş çevresinde toplayınız!» karşılığını vermiştim. Parti ikinci seçmenlerinin oylarıyla Mebus seçileceğine göre, bağımsız ve parti adaylıkları arasında bir ayrılık olamaz. Bütün isteğim, Rauf Bey'le olacak ilk görüşmemizde herhangi bir tartışmayı gerektirecek bir neden bırakmamaktır. İstiyorum ki aramızda en küçük bir güceniklik de kalmasın. Sen, ona işin bu yönünü ve dileklerimi iyice anlatır ve bana birlikte gelirsiniz!

Atatürk'ün bu sözleri üzerine Ali Fuat Paşa şöyle düşündü: «Rauf Bey'in Halk Partisi adaylığını benimsemesi, demek, yine Halk Partisi'ne girmesi, demekti. Oysa, Rauf Bey'in partiden çıkmasını gerektiren nedenler şimdi bile vardı. Rauf Bey, bu yüzden dokuz yıl yurt dışında kalmamış mıydı? Yine onu partiye girmeye zorlamak, özdeş acıları yinelemekti. Gerek benim, gerekse onun için en önemli iş, Atatürk'ten ayrı kalmamak, onun içten dileklerini yerine getirmekti. Yoksa, hiçbirimizde yine siyasal yaşama girmek isteği kalmamıştı.»

Atatürk, isteklerini anlatırken Ali Fuat Paşa da böyle düşünüyor, bu düşüncelerin etkisi altında Paşa'nın isteklerini uygulamak uğruna büyük güçlüklere uğrayacağını anlıyordu. Bu yüzden de bu güzel işin sonunu getirememek korkusu, kendisini hiç yalnız bırakmıyordu.

Kafasının içinde duygularla karışmış böyle yoğun bir kendi kendisiyle konuşma yapan Ali Fuat Paşa, Atatürk'e, şöyle dedi:

— Paşam, isteklerinizi yerine getirmek benim de amacım olacaktır! Ancak, takdir buyurursunuz, ülke dışında çekmiş olduğu acılar, onu çok duygulu bir duruma getirmiştir! Size karşı olan saygı ve içtenliğinden hiçbir eksiklik yoktur. Hepimizin da-

ha yaşarken, sizden ayrı kalmamak ve sizinle eski içtenliğimizi geri getirmek en önemli amacımızdır. Ancak, çevrenizde bulunanların içtenliğine inanmadığımızı, karşınızda bildirmek isterim. Çok duygusal bir duruma gelmiş olan Rauf Bey'in, bir değişiklik karşısında direneceğinden korkarım. Mebus seçimi üstüne olan düşüncelerinizden büsbütün vazgeçip onu salt kabul etmeniz mümkün olamaz mı?

Atatürk, Ali Fuat Paşa'nın dediklerini doğru buldu. Ancak, Rauf Bey işinin kendisiyle onun arasındaki bir iş olmaktan çıktığını, Halk Partisi Divanı, Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'le kendi arasında bir iş durumuna geldiğini, onlara, kesinlikle, kendi düşündüğü çözümü benimseteceğini, bunun bir zorunluluk olduğunu, açıkladı. Sonra, sözünün arkasını şöyle getirdi:

— Rauf Bey'in Mebus seçilmesinden ne vazgeçebilirim, ne de onu bağımsız Mebus seçtirebilirim. Bu söylediklerimi Rauf Bey'e anlatırsınız; o, çok anlayışlı bir arkadaştır; önerimi benimser. Fuat Paşa, bu işin çözümünü senden beklerim!

Ali Fuat Paşa, kesin söz vermeden Paşa'dan müsaade alıp ayrıldı. Ali Fuat Paşa'nın güçlüğü şuradaydı ki o, Rauf'a, Atatürk'ün kendisini Mebus seçtirmek istediğini, söylememişti. Karşılaştıklarında bu işi birlikte konuşur, çözümlerler, diye düşünmüştü.

Ali Fuat Paşa'yla Hüseyin Rauf, Atatürk'le onun çevresinin düşüncelerini kendilerininkiyle bağdaştırmaya çalıştılarsa da başaramadılar. Halk Partisi'nin bağnazları, Hüseyin Rauf'un vaktiyle verdiği istifayı geri almasını, partinin Mebus adaylığını benimsemesini istiyorlardı. Gerek Rauf, gerekse Ali Fuat Paşa, bunu uygun bulmadılar. Bu, Hüseyin Rauf'un siyasal kişiliğini yaralar bir çözümdü. Biraz da direnmeleri şundandı: Hüseyin Rauf, artık, siyasal yaşama atılmak istemiyordu. Gerek Ali Fuat Paşa'nın, gerekse Hüseyin Rauf'un istediği bir tek şey vardı: Atatürk'le olan gücenikliklerinin sonsuz sona ermesi. Bundan yılmışlardı. Atatürk'ün çevresi, iki eski arkadaşın, Hüseyin Rauf'la Atatürk'ün arkadaşlıklarını tazelemelerini engelledi. İki eski arkadaş, öbür yana küskün gidecekti. Nimetler sofrasının başını tutmuş olan bağnaz bürokratlar, iki eski arkadaşın arasına birer

kara kedi gibi girmiş, ortalığı kedi miyavlamalarıyla doldurmuş, velinimetleri olan adamın gönül acılarından kurtulmasını büyük bir kalpsizlikle önlemişlerdi.

Paşa, güzel sesli kimi konuklarla, şarkıcıların söylediği şarkılara katılarak, gecenin güzelliğini, olağanüstülügünü uzattı. Bir ara, o günlerde tekleyip duran İsmet Paşa anağına gelince, bütün neşesi kaçar gibi oldu. Durup dururken yanı başında gerdanından etler taşarak oturan Milli Savunma Bakanı Recep Peker'e ünledi:

— Recep, ben bir adamı alıp yükseltirim! Ancak o, sindiremez, durumu değerlendiremezse ve özellikle kerameti de kendinde bilirse, bir gün kaldırır atarım! Benim attığım da paçavra olur!

Paşa, bunu söylerken yumruklarını öfkeyle masaya indiriyordu. Recep Peker'le birlikte bütün oradakiler şaşırmış, korkmuşlardı. Hele, Recep Peker, bu öfkenin kendisine karşı parladığını sanarak ne yapacağını şaşırmış, kaçacak delik arıyordu. Öbür arkadaşlar da saldırının ona karşı olduğunu sandığından, onların acırcasına kendisine bakışları altında ezilen Recep Peker, Paşa'nın, birkaç saniyelik bir susuştan sonra kendisine yöneltti̇ği şu soru karşısında kalarak, büsbütün ne diyeceğini şaşırdı:

— Öyle değil mi?

Biraz sonra, Paşa'nın ağzından kaçırdığı birkaç sözden sonra, saldırıya uğrayanın Recep Peker değil, İsmet Paşa olduğu anlaşıldı. O zaman ortalıkta sevince benzer bir rahatlama görüldü.

Vakit gece yarısını çoktan geçmiş, Yahya Kemal'in, şiirinde ağarttığı Boğaz'ın tepelerinde tan aydınlığından gül rengi serpintiler başlamıştı.

Paşa'yla söyleşen birçok konukla düğün sahibi, Acar Motoru yalıdan ayrılırken Paşa'dan ayrılamayarak hep birlikte bindiler. Dolmabahçe Sarayı'nın yolunu tutmuş olan motorun kaptanı Saraybumu hizasına vardığında, Paşa'dan aldığı buyrukla dümeni Haydarpaşa'ya kırdı. Konuklar, orada karaya çıkarıldı. Bu konuk topluluğu, başka bir akşam Dolmabahçe Sarayı'na, yemeğe çağırıldığından sonsuz bir sevinç içinde, Paşa'dan ayrıldı.

BİR ESKİ DOSTA DAHA ÇAĞRI

«Dertli insanlar, karşılarındakinin derdini dinlemekten çok, kendi yaralarını açmaktan tad alırlar.»

Mustafa Kemal.

Dolmabahçe Sarayı'nda, Uluslararası Tarih ve Dil Kongresi açılmıştı. Bu kongrenin ev sahibi olan Atatürk, artık her gün yanında bulunan Ali Fuat Paşa'ya bir ara şöyle dedi:

— Karabekir Paşa, eğitim, dil ve tarihle uğraşmış bir arkadaştır. Neden, bu kongreye gelmiyor? Ben ona çağrı göndereyim. Siz de kendisinin özel olarak bence çağırıldığını, söyleyiniz!

Ali Fuat Paşa, etekleri zil çalarak işe girişti. Atatürk'le, Kâzım Karabekir Paşa'nın bir kez daha dost olmalarını çok istiyordu. Atatürk'ün yaktığı yeşil ışık dolayısıyla da bunun olabileceğini umuyordu. Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün çağrısını, Kâzım Karabekir Paşa'nın Erenköy'deki köşküne sevinçle götürdü.

Kâzım Karabekir Paşa, Atatürk'ün, Kılıç Ali ve arkadaşlarına kocaman Anılar Kitabını yaktırdığından beri çok üzgündü, gücenikti, kırgındı. Bu kırgınlığın da ölünceye dek süreceğini biliyordu. Ali Fuat Paşa'nın getirdiği çağrı üzerinde çok konuştular. Eski askerin ayakları hiç de Dolmabahçe'ye gitmek istemiyordu. En sonunda, derin acılarıyla küskünlüğünü bir yana iterek, oraya gitmenin ödev olduğunu anladı. Ali Fuat Paşa'yla birlikte kalkıp oraya gitti. Ancak, ortada bir güçlük vardı: Kâzım Karabekir'in on yıldır çektikleri, aile çevresini öyle yıldırmıştı ki Paşa, gece geç vakit dışarılarda kalırsa, öldürülebilir, diye korkuyorlardı.

Ali Fuat Paşa, koluna girip onu Dolmabahçe'ye götürürken bile eşiyle akrabası, adamcağıza sıkı sıkı uyarmada bulunmuşlar, geç kalmaması için yalvarmışlardı. Atatürk'ün gece yaşamını da bildiklerinden, evin reisini uğurlarken kaygılanmaktan da kendilerini alamamışlardı. Paşa'nın o hacimli kitabını yakan Kılıç Ali ile arkadaşlarının, ona bir kötülük yapabileceklerinden hakkıyla korkuyorlardı. Bu yüzden de Saray'da geç vakitlere dek kalmaması için ona bayağı ant içirmişlerdi.

Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa'yla Saray'a vardığında, Kongre başlamıştı. Tezler okunuyor, tartışmalar sürüyordu. İki Paşa, salonda yan yana oturdu. Geldiklerini gören Atatürk, gerek Kâzım Karabekir Paşa'yı, gerekse ona buraya dek kılavuzluk eden arkadaşını başının davranışıyla selâmlamakla yetindi.

Kâzım Karabekir olsun, Ali Fuat Paşa olsun, Atatürk'ün kendilerini yanına çağıracağını sanıyorlardı. Oysa, hiç de öyle olmadı. Protokolün pençesine takılmış olan Atatürk, onları selâmlamaktan ileri gidemedi. Kongre'nin bitiminde Kâzım Karabekir'le görüşme isteğini içine hapsederek beklemek zorunda kaldı. Ancak şu vardı ki evde verilen karara göre Kâzım Karabekir Paşa'nın geç vakitlere dek Saray'da kalamayacağını görevlilere söyleyen Ali Fuat Paşa, bundan hiçbir sonuç çıkmadığını görerek, Yaverlerin, belki de öbür yakınların ihanetine uğradıklarını, düşünmeye başladı. Karabekir Paşa'nın geç vakitlere dek kalamayacağı üstüne verdiği prensip kararını öğrenemeyen Atatürk, Kongre'nin sürdüğü uzun süre boyunca, konuklarına, salt, en başta verdiği selâmla yetindi.

Atatürk'le Karabekir Paşa'nın görüşmelerini istemeyen çevre insanları, gerek onun, gerekse Ali Fuat Paşa'nın dileklerini Paşa'ya bildirmemekte diretmişlerdi. Bu sırada, Atatürk'ten hiçbir ses çıkmadığını gören Kâzım Karabekir Paşa, bir kez daha küçümsenmenin ruh fırtınası içinde yerinden fırlayarak, soluğu Saray'ın dışında aldı. Elbette, yol arkadaşı olan Ali Fuat Paşa da onunla birlikte kalkmak zorunda kalmıştı. Kongre çok geç saatlerde bitince, çevresindekiler, ancak o zaman Kâzım Karabekir'le, Ali Fuat Paşa'nın dileğini Atatürk'e bildirdiler. Atatürk, Paşaların kendisini beklemeden kalkıp gitmiş olmalarına çok gücendi. Ali Fuat Paşa, birkaç gün sonra Atatürk'le görüştüğünde, o geceki ivecenliklerinin anlamını anlatabilmiş, bağışlanmalarını sağlamışsa da iki irikıyım Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanının bir daha barışıp dost olmasına olanak yaratamamıştı. Korkunç çevre, yüksek akımlı cereyan verilmiş bir tel örgü gibi, Atatürk'ün dört bir yanından kuş uçurtmuyorlardı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na birlikte başlayan iki eski asker, yaşayanların arasından, gücenik, belki de düşman olarak ayrılıp gitmek zorunda kalacaklardı.

KARINCA

«Bugün, hakkıyla övünebileceğimiz bütün başarılar, yeni Türkiye Devleti'nin varlığındadır.»
Mustafa Kemal.

Çankaya Köşkü'nün bahçesinde bir konuk kalabalığı ortasında oturmuş söyleşen Atatürk, bir ara kolunun kendisini tedirgin edercesine kaşındığını duydu. Gömleğini sıyırıp baktı. Kaşınan yeri bir kez daha hırsla kaşıdı. Tatlı bir kaşıntıydı. Sonra, dikkatle baktı. Kaşınan yer, ince ince kabarmıştı. Meclisinde her zaman bulunan doktorlardan birine döndü, sarışın kıllar parlayan kolunun etli bölümündeki kabarcıkları gösterdi:

— Bu nedir, Doktor? Son zamanlarda sık sık kaşıdıkça, oram buram böyle kabarıyor.

Doktor, Paşa'nın koluna değmeye korkarak dikkatle baktı:

— Karınca, Efendimiz! deyiverdi; bunlar, karınca ısırığıdır!

Paşa'yla Doktor'un konuşmalarını dinleyen bütün konuklar, onun kaşınmasının karınca ısırmasından ileri geldiğini öğrenince belli etmemeye çalışarak ufaktan kaşınmaya başladılar. Hemen, Paşa'nın oturduğu koltukta, çevresinde karınca avına çıkıldı. En sonra, kırmızı bir karıncacık bulundu. Hayvancağızı bit gibi ezdiler. Kolundaki bu kırmızı kabarcıkların, kendi içinde yatmakta olan canavardan geldiğini bilmek istemeyen Paşa, doktora, küçük kırmızı karıncadan şöyle yakındı:

— Doktor, ben, geceleri de kaşınıyorum. Karınca, yatak odama da çıkmış olmasın?

Doktor da, oradaki kimi akıldaneler de karıncanın yatak odasına, elbette, çıkabileceğini, söylediler. Bunun üzerine, düşünülüp taşınılarak parazitolog Nevzat, parazit avı için Köşk'e çağrıldı. Büyük karınca savaşımı başladı.

Boş yere yüz binlerce hayvancık dünyalarını değiştirdi.

DERSİM'İN KAN GÜLLERİ

«Bir ulusun bireylerinde egemen olması gereken şey, ulusun ortak isteği, toplumsal düşünceleridir.»

Mustafa Kemal.

Koca Dersim dramı, üst üste gelen birkaç cinayetle başlamış gibi göründü ise de kökünü Antakya bölgesini, Hatay'ı kurtarmaya çalışan Atatürk'ün hızını kesmek, umudunu kırmak uğruna Fransız-İngiliz Casus Örgütü'nün Dersim halkı içine soktuğu kundaktan alır. Doğu halkımızı birkaç kez kışkırtarak ayaklandıran, bu yüzden pek çok kan dökülmesine yol açan İngilizlerden sonra, bu işe 1936 yılında bir de Fransız sömürgecileri el attılar. İlkin, Paşa'nın manevi kızı Zehra'yı öldürttüler. Sonra, Hatay işini uyutmak üzere Atatürk'ü öldürtmek gibi iğrenç bir işe giriştiler. Sonra, Türkiye içinde, patlamasıyla pek çok tedirginliğe yol açacağı anlaşılan bir çıbanbaşı aradılar.

Bulmakta da gecikmediler. En elverişli çıbanbaşı Dersim'di. Burası, uzun yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'na baş eğmediği gibi, yeni Türk Hükümeti'ne, Cumhuriyet'e de baş eğmiş değildi. Bu bölge halkının ekonomik olanakları son kerte dardı. Koyun, keçi sürülerinin verdiği pek az olanakların yanı sıra sık sık yöreye yapılan baskınlardan elde edilen ganimetler göze çarpıyordu. Bütün yöredeki köylerle kasabalar, bu zamanlı zamansız yağmaların kurbanı durumundaydı. Erzurum treni, Fırat boyunca düdüğünü çalarak geçmeye başladıktan sonra, Dersimlilerin eline bir çapul olanağı daha geçmiş oldu: Sapa yerlerde onun yolunu kesip tren yolcularını soyuyor, yalçın dağlar arasında yitip gidiyorlardı. Dersim'de gül gibi yaşayabilenler, salt, ağalar ve derebeylerdi. Halk, korkunç, kara bir yoksulluk içinde bocalıyordu. Hiçbir kurtuluş umudu da yoktu. Bu bölge halkının korkunç bir bilgisizlik içinde yuvarlanıp gitmesi, dinsel bir güç de taşıyan

derebeylerinin arayıp da bulamadığı bir nimetti. Bu yüzden de bölgelerine okul denen ışık ocağını sokmamakta direniyorlardı. Alevi bir Kürt toplumu olarak bilinçlendiklerinden, birbirlerine karşı oldukça büyük bir dayanışma içinde bulunmaktaydılar.

Ancak, biraz kulağı delik olanlar, bura halkının Hazer Türklerinin torunları olduğu kanısındaydılar. Celâlettin Harzemşah'ın yanında Cengiz Orduları önünden kaçarak buraya yerleşmişlerdi. Bu düşüncede olanlar, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'yle iyi ilişkiler sürdürmek istiyorlarsa da Mustafa Kemal'in, derebeylerine karşı yapmayı tasarladığı bir temizleme, göç ettirme işini her zaman göz önüne alarak Kürtçülüklerinde diretiyor, böylece, bütün Dersim toplumunu sürekli sömürü düzeni içinde yaşamaya zorluyorlardı. Cumhuriyet Hükümeti'nin, Dersim'de yapacağı bir toprak reformunun söylentileri, bütün şeyhleri, ağaları, seyitleri kışkırttığı bunalımlı bir sırada, güneyde, Hatay işi patlak verdi; bulanık suda balık avlamak isteyen Fransız Hükümeti'nin gözleri bu zavallı, aç insanların yaşadığı dağlık toprak parçasına çevrildi.

Vaktiyle İngilizlerin ayaklandırdığı Sünni, Nakşibendi Kürtler, Nasturiler, Kemal Paşa'yı iyice uğraştırmış, ürkütmüştü. Türkiye haritasının ortalık yerinde, sınırlardan uzakta bir Dersim'in bağımsızlık savaşına girişmesi, elbette, zavallıca, aptalca bir davranış olurdu. Ancak, bu gözü dönmüş Fransız Hükümeti'nin, onun ajanlarının umurunda değildi. Bütün istedikleri, Atatürk'ü bir iç savaşla uğraştırarak Hatay işinden uzaklaştırmaktı. Fransız Casus Örgütü'nün içinde çalışan dört-beş Arap ve Kürt ajanını Türkiye'ye sokup bütün Dersim toplumunun başı olan Seyit Rıza'ya göndermek üzere hazırladılar. Daha önce Seyit Rıza'dan istedikleri konuşmacı Alişir, Seyit Rıza'nın Danışmanı, otuz beş yaşında zeki bir adam, orada Fransız Gizli Örgütleriyle görüşmüş, Dersim Ayaklanması üzerinde prensip anlaşmasına varılınca, Dersim'e dönmüştü. Fransızlar, deve ve katır kervanlarıyla, eşya balyaları içinde bol silah ve cephane gönderecekler, İngilizlerin de yardımını sağlayacaklardı.

Alişir, Şam'dan döndükten sonra, bütün Dersim Şeyhlerinde bir devinim başlamıştı. Bütün derebeylerinin belini büken, Dersimliler ailesi içinden kimi başların, aşiretlerin Kemalpaşalılarla dost geçinmesi, onların casusluğunu(!) yapmasıydı. Kırganlı Aşireti, kara listenin başındaydı. Seyit Rıza'nın Koçuşağı Aşireti'yle Kirganlılar arasındaki düşmanlık, kan davası, en sonra bir Kürtlük-Türklük, bir Dersimcilik-Kemalpaşacılık rengine bürünmüştü. Üç yıl içinde Kırganlılardan otuz kişi, pusuya düşürülüp öldürülmüştü. Bu cinayetlerin yöneticisi, Seyit Rıza'ydı. Yapımcısı da genç, güzel, kanlı karısı, Besi'ydi.

Seyit Rıza ile Kırganlı Aşireti arasındaki kan davası, bir kız yüzünden, Seyit Rıza'nın ilk karısından olan oğlu Baba'nın karşı yanca öldürülmesinden doğmuştu. Şimdiye dek karşı yandan otuz kurban alan Seyit Rıza, hâlâ kana doymamıştı.

Bir gün, Seyit Rıza, Kırgan Aşireti'nden Abbas Ağa ile adamlarının Eğin'den Erzincan'a geçeceklerini öğrendi. Onların öldürülmesiyle, Seferberlikteki Ermeni Göçü'nden kurtulan Kanber ile adamları görevlendirildi. Yırtıcı, kan dökücü bir kadın olan Besi de bu kervanı vurma işine katılmak istedi. Seyit Rıza, bu gözü pek kadının bu işe olsun karışmasını istemiyordu. Türlü cinayetleri dolayısıyla Jandarma Komutanlığı'nca aranmaktaydı. Ellerine geçince, hemen darağacını boylayabilirdi. Ancak, kadının diretişi sonucunda, Seyit Rıza, boyun eğdi.

Seyit Rıza'nın gencecik karısı Besi, elindeki mavzeri, belindeki hançeriyle evden çıkarak kır atına atladı. Yalçın kayalıklar arasındaki cılgalardan atlarını tek tek süren baskıncılar, Munzur Dağları'na doğru ilerlerken, Fırat Irmağı'nın derinlerden gelen çağıltısını dinliyorlardı. Besi, bugün, salt, bir kan davası işi ya da çapul için gitmiyordu. Hazırlanmakta olan Dersim Ayaklanışı'nın ayaklarına bağ olabilecek birtakım engelleri ortadan kaldırmak düşüncesindeydi. Dersim'de kurulması düşünülen Zaza Kürtleri Devleti'nin en ateşli militanı, o idi. Genç varlığında insan ya da düşman öldürmek, şehvetten üstün bir tat kertesine yükselmişti. Baskıncı kafilesi, Munzur'un eteklerinde Deneman Aşireti'nin Başkanı Cebrail'in köyüne uğradı.

Bu köyde çok yaşlı bir adam, Cafer Dede yaşıyordu. Köyün ünü de biraz bu adamın varlığından geliyordu. Adamın kulağı delikti. Siyasal olaylardan ilk o haber alır, bunlar üzerinde düşünür, yeni olacakları yorumlar, anlatırdı. Cafer Dede'nin önemli bir özelliği daha vardı: O, bu dağlarda, bu Dersim yöresinde yaşayan Kürt ya da Zaza adlı hemşehrilerinin Hazer Türklerinin soyundan geldiklerine inanıyor, bunu her fırsatta söylemeyi bir tarih ve hemşehrilik ödevi sayıyordu. Şimdiyse, Fransızların yardımıyla yapılacak olan ayaklanışın parolası, Dersim Kürt Devleti'ydi. Cafer Dede'nin çevreye saçtığı ağının gücünü anlayan Seyit Rıza ile adamları, ilk anda onu ortadan kaldırmanın gerektiğine, karar vermişlerdi. Besi'nin Suikast Kafilesi Cebrail'in köyüne konuk indiğinde, Cafer Dede de konuklara serilen halılarla kilimlerin bir kenarına oturmuş, hem onları dinliyor, hem de konuşuyordu. Bu sırada yine her zamanki gibi Hazer Türklerinden, Celâlettin Harzemşah'tan, Cengiz'den söz etti. Dersimlilerin ülküsü, ancak Türkistan olabilirdi. Oysa, Besi, bu sırada Kürdistan ülküsünün arkasındaydı. Besi'nin mavzerinden çıkan bir mermi, yaşlı adamı hemen oracığa devirdi.

Mavzer kurşunuyla parçalanan kafasıyla kanlar içinde oracığa yığılıp kalan Cafer Dede, Dersim Ayaklanışı'nın ilk önemli kurbanıydı. Besi'nin attığı ilk mermi, Dersim Ayaklanışı'nın ilk işareti sayılabilirdi. Genç kadın, Dersim Kürtlüğü'nün karşısına dikilen tehlikeli bir karşı düşünceyi, bunun yayıcısını ortadan kaldırmıştı. Kadın, çevresinde bu cinayeti faltaşı gibi açılmış gözlerle izleyen köylülere açıklamanın gereğini de duydu: Cafer Dede, Seyit Rıza Hazretleri'ne karşı geldiğinden dolayı öldürülmüştü. Besi, bu adamı Hazreti Ali saygısına, On İki İmam adına öldürmüştü. Bundan dolayı, yasal bir davranıştı.

Dersimlilerin soyunun özbeöz Türk olduğunun öyküsü ile övünerek yaşayan Cafer Dede'nin kanlı ölüsünü arkada bırakan küçük Suikast Kafilesi, atlarına atlayarak yeni bir serüvene doğru atıldı. Avaz'a, Demir Mağara denen yere vardılar. Burası çok dar bir geçitti. Korkunç bir pusu yeriydi. Buraya girecek herhan-

gi bir düşmanın kurtulması düşünülemezdi. Besi ile adamları, atlarından inerek hayvanları yedeklerine alıp sarp yamaçlarda karşılıklı kurulacak pusu yerlerine doğru tırmandılar. Hayvanları bir mağaraya saklayarak, pusuya yattılar. Burası, eskiden beri pusu yeriydi. Yoldan elli metre yüksekliktevdiler.

Adamlarının başında pusuya yatan Kanber, Ermeni Göçü'nden on üç yaşında bir çocuk olarak kurtulmuş, Dersim'de zekâsını göstererek bir aşiretin başkanlığına dek yükselmişti. Ne var ki Ermeni soyundan gelen bu adamcağız, bütün zekâsına bakmadan Seyit Rıza'nın elinde bir araç olarak kullanılmaktaydı. Şu sırada başlangıç adımları atılmakta olan Fransız dölü ayaklanışın, Dersim'i korkunç bir ölüme sürükleyeceğini biliyor, içten adamlarına bunu söylemekten çekinmiyor, onların kaçıp buradan gitmelerini salıklıyordu. Kendisi kaçak bir Ermeni olduğundan, Türk toplumunun içinde barınamayacağını düşünerek bu korkunç tuzaktan ayrılamıyor, gelecek belayı bir kaza olarak karşılamaya kendini alıştırıyordu. Yöredeki kasabalardan getirttiği günü geçmiş gazeteleri okumaktan uzak kalmayan Kanber, Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü bütün Dersimlilerden daha iyi biliyordu. Fransa ile Türkiye arasında patlak veren Hatay Sorunu, ortalığı toza dumana boğarken, Seyit Rıza, birdenbire Danışmanı Alişir'i Suriye'ye göndermişti. İş, anlaşılıyordu. Fransızlarla kotarılacak bir ayaklanış, sözümona, hem Dersim Devleti'nin kurulmasına hem de Hatay'ın Fransızlarda ya da Suriyelilerde kalmasını sağlayacaktı. Seyit Rıza, bunu kendisine çıtlatmamıştı. O, bunu kendisi sezmişti. Bu da kendisini asıl Dersimlilerden daha çok tehlikeyle çevrilmiş bilmesindendi. Kanber, bu pusu yerinde canını alacakları kurbanları beklerken acı düşüncelere dalmış gitmişti. Bir ara, Eğin yönünden dört atlının çıktığını gördü. Yedeklerinde katırlar da vardı. Keskin bakışlarıyla karşı yamaçta pusulanmış olan Besi'yi aradı. Evet, o, mavzerini bir kayanın desteğine koyarak, sinmiş, bekliyordu! İlk mermiyi de kendisinin atacağını, söylemişti. Dört yolcunun en baştakini Besi'nin mermisi atından düşürünce, ötekileri de birer birer ötekiler avladılar. Besi, can çeki-

şen Kırganlı kurbanları hançeriyle delik deşik ederek, kolay can vermelerinde yardımcı olmaktan kendini alamadı.

Kırganlıların pusuya düşürülerek öldürülmesi, Dersim'i yakından bilen uzmanlarca, bir kan davası işinden çok bir siyasal cinayet, olarak yorumlandı. Şundan ki Kırganlılar, bağımsız bir Dersim Kürt Devleti arkasında olanlara hiç güler yüz göstermemişler, buna bir düş olmaktan çok anlam vermemişlerdi.

Eğin Jandarma Komutanı Binbaşı Kemal, cinayeti haber alıp da yetişinceye dek, ölüler kurtlanmıştı bile. Komutan, bu bölgenin yabancısıydı. Eğin Jandarma Komutanlığı'na atanalı, henüz bir ay olmuştu. Kendisinden önceki komutan Nuri, bütün bu yörede Dersim ağalarından bol bol rüşvet yediği üstüne yaygın bir ad bırakmıştı. Onun zamanında Dersimlilerin çapulculukları almış yürümüş, belki de en yüksek doruğuna ulaşmıştı. Yapılan her soygundan Komutan'la adamlarının da pay aldığı, söyleniyordu. Adam da, onu destekleyenler de bayağı zengin olmuşlardı.

Dersim yöresinin böyle bataklık durumuna gelişi, baştakileri düşündürmüştü. Buraya çok atak, akıllı, becerikli bir Jandarma Komutanı gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Yeni Jandarma Komutanı, büyük yetkilerle gelmişti. Dersim'de bir reform yapılacaktı. Genç Jandarma Komutanı'na bu yüzden çok iş düşüyordu. Dersim işini iyice incelemişti. Şimdi, burayı avucunun içi gibi biliyordu. Hükümet, ilk iş olarak bu yörenin iktisat dertlerini ortadan kaldıracak, sonra, bütün silahları toplayacak, işsiz güçsüz kaldığından dolayı seyitlerin, şeyhlerin elinde tutsak olan halka iş bulacaktı.

Cinayet yeri incelendiğinde, bir kadın ayakkabısının topuğu bulundu. Genç Komutan, hemen bu işin Besi adlı canavarın eliyle işlendiğini anladı. Ayakkabı topuğu, Erzincan'da yapılan kadın ayakkabılarının topuklarındandı. Binbaşı, kokan ölüleri dezenfekte ettirerek, katırlara yükletip Eğin'e göndertti. Kendisi de yanındaki jandarmalarla Hozat'a yollandı. Murat suyunun çağıltısını dinleyerek en sonra yol üzerindeki Deneman Aşireti Başkanı Cebrail'in köyüne vardılar. Köyün yöresinde yemyeşil üzüm bağları göze çarpıyordu.

Komutan, ilk silah araştırmasını burada yapacaktı. Jandarmalara, silahların kaçırılmaması için yöreye yayılmalarını, söyledi. Sonra kendisini çevrelemiş olan köylülere Eğin'de kendisiyle tanışmış olduğu Cafer Dede'nin nerede olduğunu, sordu. Köylüler, Cafer Dede'nin geziye çıktığını, söyleyerek, cinayeti saklamaya çalıştılar. Jandarma Komutanı, soğuk suyla yapılmış bir tas ayran içtikten sonra, köylülere doğrudan buraya gelişinin nedenini açtı: Hepsinden, sakladıkları mavzerleri çıkarmalarını, istedi. Araştırma sürerken bir yandan da Cafer Dede'nin, Besi'nin eliyle öldürüldüğünü, bir çocuktan öğrendi. Nereye gömüldüğünü öğrenmek istedi. Sonradan Binbaşı'yla evlenecek olan bir kız, kurbanın gömüldüğü yeri söyledi. Binbaşı Kemal, Başçavuş'la sekizon jandarmayı köyde bırakarak Hozat'a, yollandı.

Çetin, yalçın kayalıklar arasından kıvrılarak geçen patikalar, en sonra onları Dersim'e götürdü. Binbaşı, Seyit Rıza'nın evini sordu. Ona kılavuzluk eden birkaç Dersimli, uzaktan kaleye benzeyen bir evi göstererek, hemen, yanından uzaklaştılar. Binbaşı, kocaman taş yapının kapısına dikildiğinde, orada silahsız iki nöbetçinin dikildiğini gördü. Oysa, Binbaşı'nın aldığı haberlere göre, Kızıldağ eteklerine yaslanan bu kale gibi evin kapısında silahlı nöbetçilerin beklediğini biliyordu.

Ancak, şimdi, kapıda silahsız nöbetçilerin bekleyişi, ev sahibinin, Komutan'ın gelişini daha önceden öğrendiğini, gösteriyordu. Nitekim, Binbaşı Kemal, kapıya yaklaştığı sırada, Seyit Rıza'nın, başında fötr şapkası, ak sakalı, iğreti giyneğiyle adamlarının arasında dışarı çıktı. Binbaşı, atından inerek hepsinin ellerini sıktı. Onun uzun boyu, egemen duruşu, sert yüz çizgileri, Seyit Rıza'yı düşündürür gibi oldu. Dersim'e ayak atar atmaz, ağaları hapsetmesi, suçluları falakaya yıkması, Komutan'ın sertliği üstüne gereken bilgiyi vermişti.

Ev sahibi, Komutan'ın önüne düşüp onu evinin ikinci katına çıkardı. Seyit Rıza, oğlu Hüseyin'i, akıl hocası Alişir'i, Ermeni'den dönme Kanber'i, Komutan'a tanıttı. Binbaşı, Kanber'in ezik durumunu, Alişir'in öç duygularıyla parıldayan gözlerini dikkatle inceledi.

Seyit Rıza, hastalığı ve boğuştuğunu bildiği, ölümünü beklediği Cumhurbaşkanı'nın sağlığı üstüne kurnazca sorular sordu.

Binbaşı, çokça görgü kurallarını kurcalamaksızın, doğruca konuya girdi: Öldürülmüş olan Cafer Dede'den bir bildiği var mıydı? Seyit Rıza, onun ölümünü şimdi, Binbaşı'nın kendisinden işittiğini, söyleyerek, durumu kurtarmaya çalıştı.

Binbaşı, her şeyi bildiğini anlatmak üzere, Besi Kadın'dan bir haberi olup olmadığını da sordu.

Seyit Rıza:

— Suriye'ye geçtiğini sanırım, Binbaşı! diye Komutan'ı atlatmaya çalıştı.

Ancak, Komutan, cebinden Besi'nin ayakkabısının topuğunu çıkarıp gösterdi. Besi'nin Avaz Katliamı'na yetişebilmek uğruna ayaklarındaki kibar Erzincan iskarpinlerini dahi çıkarıp atmaya zaman bulamadığını, söyledi. Böylece, dağda taşta giyilemeyen ayakkabılardan birinin topuğu da kırılıp bir cinayet belgesi olarak dağda kalmıştı.

Seyit Rıza, bu kunduralardan Erzincan'da binlerce yapıldığını söyleyerek, karısının üzerinde toplanan kuşkuyu dağıtmak istedi.

Binbaşı, bunu yutmadığını anlatmak üzere, bıyık altından güldükten sonra, Cebral'in köyündeki çardağın altında Cafer Dede'yi vuranın Besi olduğunu, nedeninin de Türklük-Kürtlük konusuna dayandığını, Besi'nin bir gün sonra da Avaz'da Kırganlıları öldürdüğünü, açıkça söyledi. Sonra, sert bir tonla, hemen Besi'yi tutuklamak istediğini ekledi.

Seyit Rıza, karısını aylardır görmediğini söyleyerek, bir öğütçü çıkarıp kendisini bulmaya çalışacağına söz vermek istedi.

Binbaşı Kemal, hemen yerinden doğrularak, Besi'yi elden geldiğince ivedi teslim etmelerini, buyurdu.

Binbaşı Kemal, dışarı çıkıp da atına atlayacağı sırada, kapının önünde dört askerin öteberiyle yüklü dört katırı tutmakta olduğunu gördü. Askerlere o katırların necilik olduğunu, bunları neden tuttuklarını sordu. Onların yerine, Seyit Rıza'nın akıl hocası Alişir, yanıt verdi: «Bunlar, Seyit Rıza'nın Binbaşı'ya ufak bir ar-

mağanıydı. Türlü değerli eşya ile yiyeceklerdi. Bunların arasında, beş yüz de altın vardı.»

Binbaşı, birdenbire kendinden önceki Eğin Jandarma Komutanı üstüne söylenen kötü şeyleri andı: Demek ki hepsi doğruydu.

— Ben, Nuri Bey'e benzemem, Seyit Hazretleri!

Binbaşı bunları söylerken, gözleriyle yaşlı Dersim Sultanı'na yıldırımlar saçıyordu. Binbaşı, askerleri önüne katarak götürdü. Arkada bir yıkım bıraktı. Onun tutumu hepsini ürkütmüştü.

Sedirde sakalını sıvazlayarak kara kara düşünmeye başlayan Seyit Rıza'nın karşısında bağdaş kuran Alişir, Suriye'ye gittiğinde, Fransız Sömürgecileriyle yapmış olduğu konuşmayı bir kez daha yineledi: «Kemal Paşa, hem ağır hastaydı, hem de Hatay-Antakya işiyle uğraşmaktaydı. Bir yandan da Montreux Konferansı dolayısıyla boğazların üstüne sıkıca oturduklarından, Avrupalılar, Türklere ve Kemal Paşa'ya diş biliyordu. Kemal Paşa'yı öldürtmeye bile kalkışmıştılar. Şam'da görüştüğü İzzet'in, eğer Dersim'de bir ayaklanış olursa, gerek İngiltere'nin gerekse Fransa'nın silah vb., yardımı yapacaklarını, söyledi. Sonra, onların işini Uluslar Derneği'ne götüreceklerini de söyledi. Dersim Ayaklanışı patlar patlamaz bütün Avrupa gazeteleri de Dersim üstüne güzel propagandalar yapacaklardı. Bu yalçın dağlara Kemalpaşalılar kolayca tırmanamazlardı. Bu dağlarda beş yıl dayanabilirlerdi. Fransızların güvenilir adamı İzzettin de gelip Seyit Rıza ile görüşmeye söz vermişti. Önlerindeki şu bir ay içinde gelmesi gerekiyordu.»

Alişir, böyle doludizgin kışkırtma yaparken, uzun bir ömür yaşamış olan Seyit Rıza, karşılaşacağı güçlükleri, engelleri düşünüyordu. Kırganlılarla başka rakip aşiretler, Koçuşağı'na yanaşmayarak, Hükümet'ten yana geçebilir, işi berbat edebilirlerdi. Alişir'in her zaman söylediği gibi, ortaya atılacak bir Kürt Devleti işi, acaba, bu aşiretleri bu yana çekebilir miydi? Kürt Devleti davasında onları yanı başlarında görebilecekler miydi? Aşiretler arasında bir birlik kurulmadıkça, ayaklanmak akıl kârı mıydı?

Binbaşı Kemal'in böyle kararlı bir biçimde gelişinden sonra, Seyit Rıza ile yakın adamları arasında bir Kurmay Toplantısı yapılmasına karar verildi: Bütün Aşiret Başkanları, geleneklere uygun olarak Munzur Irmağı kıyısına inecekler, savaşı kararlaştıracaklar, sonra, ant içerek ırmağa kutsal taşlar atacaklardı. Bütün aşiretlere birer tek şeker, birer lokma ekmek, birer keçe göndererek Munzur kıyısında bir yerde toplanmaları için haber salınacaktı.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Fransızların, Dersim'de ne yapmak istediklerini öğrenmişti. Dersim denen çıban başının deşilmesi gerektiğine çoktan karar vermişse de kendisini uğraştıran işler bir türlü bitmediğinden, buna sıra gelmemişti. Hatay Sorunu ile Dersim çıbanının depreştiğini gören Hükümet, Dersim'in kapısı olan Eğin'e, bol yetkili, yürekli, sert, prensip sahibi bir Jandarma Komutanı göndermişti. Dördüncü Genel Müfettiş Abdullah Alpdoğan da Ankara'dan aldığı buyrukla devinime geçmeye hazırlanıyordu. Doğu'daki Aşiret Başkanlarının, beylerin, ağaların, şeyhlerin, Cumhuriyet'in kurulduğu günden beri hiç rahat durmadıklarını göz önüne alarak davranan Hükümet, bütün bu kişileri Cumhuriyet'in düşmanı sayarak hepsini tedirgin etmeye, sürgüne göndermeye elverişli bir kanun çıkarmıştı. Bunlar, aileleriyle birlikte yurdun gerekli bir bölgesine sürülecekler, buyruklarında yaşamakta olan halkı hem sömürülmekten, hem de Cumhuriyet'e düşman kişiler kalabalığı olmaktan kurtaracaklardı.

Uzun boylu, kara, kemikli, görgülü, sert bir adam olan Binbaşı Kemal, daha masasının başına gelip oturmadan, Dördüncü Bölge Müfettişi Abdullah Alpdoğan'dan gizli bir buyruk almıştı.

Dersim Derebeyliği'nin ortadan kaldırılması uğruna yapılacak devinimin işaretini taşıyan bu buyruğu aldığı günden beri, Dersim üstüne durmaksızın bilgi topluyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın saflarında en büyük yoksunluklar, tehlikeler içinde çarpışmış, bir yığın Subay arkadaşını, erini gözlerinin önünde yitirmiş olan Binbaşı Kemal, bekârdı. Görevden baş kaldırıp evlenememişti. Durmadan Cumhuriyet uğruna dağ taş gezip dolaş-

mış, Cumhuriyet'in önündeki engelleri temizlemeye çalışmıştı. Binbaşı, bağnaz bir Cumhuriyet koruyucusuydu. Irkçı değildi. Yurdun köşesinde bucağında barış içinde yaşayan her türlü insan, saygıdeğer bir yurttaş sayılırdı.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne düşmanlık duymayan aşiretleri birer birer ele alarak, Seyit Rıza'nın çevresini ateşten bir çemberle çevirmek istiyordu. İlk iş olarak, Dördüncü Bölge Müfettişliği'nce dostlar listesinde bulunan Haydaranlı Aşireti'nin Başkanı Hacinoğlu Hızır Ağa'ya bir ulak saldı. Çok önemli bir sorunu, Şirzi Köprüsü'nde kendisiyle konuşacağını, bildirdi.

Binbaşı, akşam karanlığı basarken Rüstem Çavuş'la yola çıktı. Birkaç saattir, bu yoldan geçiş yasaklanmıştı. Binbaşı ile jandarmalar, Fırat Irmağı'na yaklaştıklarında, Şirzi Köprüsü'nün başını tutan iki nöbetçi yollarını kesti. Bunlar, Binbaşı'nın Komutası'ndaki jandarmalardan başkaları değillerdi. Binbaşı, köprünün ortasına vardığında, Haydaranlı Aşireti Başkanı orada kendisini bekliyordu. Binbaşı Kemal, Munzur Irmağı kıyısında yapılacak toplantıda verilecek kararlar üstüne bilgi istiyordu. Karşısındaki adam, Jandarma Komutanı'nın almış olduğu bu korkunç bilgi üstüne bir sarsıntı geçirmekten kurtulamadı. Demek ki Kemalpaşalılar, işi adım adım izliyorlardı. Binbaşı, Alişir'in Suriye'de Fransızlarla yaptığı görüşmeler üstüne de bilgi istiyordu. Bütün bunlar, elbette, Munzur Kıyısı Toplantısı'nda konuşulacaktı. Hızır Ağa, Binbaşı'nın, kendisini koştuğu casusluk işine karşı epeyce direnmek istediyse de yeni kanunu işitince, yelkenleri suya indirdi: Ağaların, beylerin, seyitlerin hepsi, aileleriyle birlikte Trakya'ya sürülecekti. Eğer, Hızır Ağa hizmette bulunursa, burada kalabilirdi.

Munzur kıyısındaki toplantıya yirmi Başkan geldi. Munzur Irmağı, vahşi kayalıklar üzerinden sıçrayarak gürültülerle akıyor, yukarıda Munzur Dağı ve Dajik Baba, kardan bir külahla örtülü başını gökyüzüne kaldırarak insanların işlerine pul vermez görünüyordu. Seyit Rıza, Alişir, Besi, bir yığın Başkan, bir yarım ay biçiminde oturmuş, susuyordu. Sanki bir tapınaktaymışcasına fısıltıyla konuşuyorlardı. Bu alçak sesler de Munzur'un coşkun türküleri arasında boğulup gidiyordu.

Seyit Rıza, en sonra konuştu. Abdullah Paşa'yla Binbaşı Kemal'in ellerinde bulunan korkunç kanunla buyruktan bilgileri bulunduğunu, bütün Dersim yöneticilerinin Trakya'ya sürüleceklerinden, söz etti. Onlar sürüldükten sonra Hükümet, Dersimli'yi askere alacak, tarlaları ölçüp biçerek tapulayacak, en sonra, Allah'ın dağlarındaki odunlar da Dersimli'ye vesika ile verilecek, keçilere meşe yaprağı yasak edilecekti. Sonra, Dersim topraklarında karakollar, okullar yapılacaktı.

Bu kışkırtıcı sözler üzerine Deneman Aşireti Başkanı, birleşerek, bütün Dersim'in silaha sarılmasını önerdi.

Alişir de Seyit Rıza'nın düşüncesini destekledi. Sonra, Kemalpaşalıların dış sorunlarla uğraşmaktan dolayı başlarını kaşıyacak zamanları olmadığından, bu yüzden de Dersim'in üstüne asker gönderemeyecekleri üzerinde durarak, gevşek düşüncelileri güçlendirmeye çalıştı. Dersimlilerin yapacakları en önemli işin, Kemalpaşalıların Dersim yöresinde kurmak üzere oldukları karakolları silahla önlemek olduğunda, diretti.

Şeyh Sait ayaklanışında asılan başlardan birinin kızı olan Besi, savaş narası atar gibi konuşarak Kemalpaşalıların yakında hepsini Trakya'ya süreceklerini, bir ayak önce savaş kararını vermek gerektiğini, yineledi.

Bu tartışmaların sonunda Şirzi Köprüsü üzerinde Binbaşı Kemal'le görüşmüş olan Haydaranlı Aşireti'nin Başkanı Hızır Ağa, Hükümet'e karşı başkaldırmanın çok tehlikeli olduğunu söylemek yürekliliğini gösterdiğinden, Besi'nin mavzerinden çıkan bir mermi ayaklarının dibinden toz kaldırdı. Bu bir uyarı idi. Munzur Dağı'nın ak bir külahla örtülü doruğuna, Dajik Baba'ya hiçbir Kemalpaşalı çıkamazdı. Besi'nin bu sözlerinden sonra Alişir, bu toprakların Kürtlere özgü olduğunu, buralarda bağımsız bir devlet kuracaklarını, bütün Avrupa'nın kendilerine yardıma koşacağını, coşkun bir sesle anlattı.

Deneman Aşireti Başkanı, bu topraklardan kendilerini ancak ölümün ayırabileceğini, söyledi. Öbür Başkanlar da bu topraklardan kopmamak uğruna savaşacaklarını, bağırarak söylediler.

Bundan sonra, bütün Başkanlar, Seyit Rıza'nın eliyle kutsandıktan sonra, Munzur Irmağı'nın kıyısına inip birer yudum su içip sulara birer kutsal çakıltaşı attılar; böylece, antlarını perçinlemiş oldular.

Bu savaş toplantısında Haydaranlı Aşireti Başkanı Hızır'dan başka herkes, Trakya'ya sürgün edilmemek uğruna kanlarının son damlasına dek savaşacaklarını, söylediler.

Yalnız Hızır Ağa, düşünmek üzere zaman istedi.

Dersim'in yola getirilmesi uğruna yapılması kararlaştırılan işler hızlı bir tempo ile başlamıştı. Batı Dersim'in kapısı olan Sin Köyü'nde ilk jandarma karakolu ile bir ilkokulun temellerini atan Yüzbaşı Sıtkı, Dersim'in fethine başlamış sayılabilirdi. Sin köylüleri, gerek Sıtkı Yüzbaşı'dan gerekse temelleri üzerinde yavaş yavaş yükselen karakol ile okuldan şeytan görmüş gibi kaçıyorlardı.

Hükümet, Dersim'e jandarma karakolu ile Hükümet'i, okula da uygar kültürü sokmaya kararlıydı. Dersim halkı için böyle düşünen Hükümet, seyitler, şeyhler ve ağalar için hiç de böyle iyimser düşünmüyordu. Bu baş belalarını Dersim topraklarından sürüp bu son kerte yoksul, zavallı halkı kurtarabileceğini, sanıyordu.

Binbaşı Kemal, yapım işlerini denetlemek üzere Sin Köyü'ne vardığında, şaşırdı. Karakol ile okul işçilerinden başka ortada hiç kimse görünmüyordu. Köylüler, Munzur kıyısında yapılan ant içmeden sonra, Aşiret Başkanlarınca uyarılmışlar, bir ruh seferberliğinin disiplini içine girmişlerdi. Hele, Binbaşı Kemal'in gelişini gören bütün köylüler, büsbütün evlerine kapanıp dışarı ile ilişkilerini kesmişlerdi. Binbaşı'nın buyruğuyla birkaç asker halkı evlerinden zorla çıkarmak üzere, davrandı. Binbaşı, biraz sonra kulübelerinden dışarı dökülen paçavralar içindeki bir yığın halkın hayvan sürüsü gibi korku içinde bir yere toplanarak titreştiğini görünce, yüreği ezildi. Binbaşı, onlara birkaç söz söylediyse de kadın, çoluk çocuk hiçbir şey anlamadan, koyun kaval dinler gibi, onun yüzüne bakarak yine başlarını önlerine eğdiler. Binbaşı,

onların Türk oğlu Türk olduklarından, bu okulda okuyacak olan çocukların ileride Türkiye'nin yüzünü ağartacak aydın kişiler olacağından, söz etti. Dersim'de, gerek Türk Devleti'nin gerekse Dersim köylülerinin düşmanlarının yaşamakta olduğunu, Dersimlinin kurtulması uğruna bu düşmanların buradan atılacağını, söyledi. Ancak, yaz güneşinde serinlemek üzere birbirine sokulmuş bir koyun sürüsünü andıran bu çoluk çocuğun içinde, bir tek Türkçe bilen yoktu.

Dersim Derebeyliği'ni kaldırmak üzere ilk sert militan olarak ortaya atılan Binbaşı Kemal, beylik karavanalarda askerlerle işçilere, köylülere bir imece yemeği yedirmek isteyince, ortaya hiç bilmediği bir tuhaflık çıktı. Köylüler, maraba denen ırgatlarla bir sofrada yemek yememekte, ayak dirediler. O zaman, Subay'ın kafasında bir şimşek çaktı. Dersim Derebeyliği'nin eskimiş ocağında korkunç bir eşitsizlik daha keşfetti: Demek ki Dersim'de tarım işçiliğiyle geçinen insanlar, Hindistan paryaları gibi dokunulmazlar durumunda yaşıyorlardı. Aşağıda çağıldayan Harçik Irmağı'nın üzerine yapılması kararlaştırılan köprü, işte, bu maraba denen paryalara da uygar bölgelere doğru bir yol açacaktı. Bu köprüye de hemen başlanmak üzereydi. Ağaların kapılarında uşak olarak çalışan zavallı marabaların çok zavallı dünyası, ondan sonra birdenbire aydınlanacak, ağaların, derebeylerinin kapısından başka yerlerde de ekmek kapısı olduğunu anlayacaklardı. Ağalar, marabaları hiç askere göndermez, bir yük hayvanı, bir toprakbent köylü gibi çalıştırırlardı. Onları, çiftinde çubuğunda çalıştırır, işe yaramaz duruma geldiklerinde, başından savmak üzere askere gönderirlerdi. Askerden iyileşerek, sağlıklarını kazanarak dönen adamları posaları çıkıncaya dek yine en ağır işlerine koşarak ölünceye dek çalıştırmaktan geri durmazlardı. Bu marabaların bir görevleri daha vardı ki bu Dersim'in ekonomisine çapulculukta yardım etmekti. Silahlandırılıp yöredeki köylerle kasabalara saldırtılan bu adamcağızlar, büyük tehlikeler pahasına yaptıkları vurgunları ağalarına getirip teslim ederler, onların kıymığına dahi el süremezlerdi. Hükümet, çok sıkıştırdığında, bu

maraba çapulculardan birkaçını arslanın ağzına atarak kurtulmanın yolunu bulurlardı. Böylece, mahpusane, ceza da marabaları bekleyen her günkü kaza, belalardan sayılırdı.

İşte, bütün bunları yakından bilen Binbaşı Kemal, köylülerin maraba paryalarıyla bir sofraya oturmak istemediklerini işitince, böyle acı acı düşünmek zorunda kaldı. İdealist Asker, işte, buralara daha çok bu zavallı insanları kurtarmak üzere gelmişti. Ağanın tapulu malı olan bu toprakları bura insanına bölüştürüp tapulayacak, güzel Türkiye'nin çok güzel bir parçasını mutlu insanların yaşadıkları bir bölge durumuna getirecekti.

Seyit Rıza'nın akıldanesi Alişir'in Suriye'den dönüşünden bir süre sonra, Fransız Casusu Suriyeli İzzettin, gizli yollardan Dersim'e vardı. Suriye, İzzettin'in arkasından silah yüklü maskelenmiş deve kervanlarını Dersim yönünde yola çıkardı. İzzettin'in söylediğine göre, Fransızlarla, İngilizler, Dersim Ayaklanışı'nı sonuna dek destekleyeceklerdi. Giderek, İngilizler, Dersim işini Uluslar Derneği'ne de götüreceklerdi. İzzettin'in gelişi, ayaklanmayı gün sorunu durumuna getirmişti. Bu yüzden, Seyit Rıza, Aşiret Başkanlarıyla, yine, Munzur Irmağı kıyısında yaptığı ikinci büyük toplantıda, şu buyruğu verdi:

— Bütün aşiretler, mallarını, davarlarını, güzün pazara, panayıra indirip satacaklar. Bunların parası, olduğu gibi tüfeğe, cephaneye yatırılacaktır. Keçilerinizle kısır ineklerinizi kesip kavurma yapacaksınız. Hepiniz, bütün Dersim'in köşesini, bucağını, karış karış dolaşarak, Kemalpaşalı'nın Dersim'i kökünden yıkmak üzere hazırlandığını, buna ölünceye dek karşı durulacağını, söyleyeceksiniz. Kullarınızı iyice korkutun ki birbirlerine omuz versinler; yan çizmesinler.

Bu toplantıda ayaklanışın taktik ve stratejik yönleri de tartışıldı. Şeyh Sait'in birkaç yıl önce yaptığı gibi davranılmayacaktı: Sınırdışı edilen Halife Abdülmecit uğruna sancak açan ayaklanış lideri, bütün Alevi Kürtlerin kendisini desteklemediğini görmüş, şaşırmıştı. Aleviler, Kemalpaşalı'dan gocunmuyorlardı. Şundan ki bütün Osmanlı Padişahları, Sünni Halifeler, sık sık Alevi kanı

döküp durmuşlar, Kemalpaşalılar, bu katilleri sınırdışı ederek Alevi kanı dökülmesini önlemişlerdi. Bütün Türkiye sınırları içinde yaşayan toplumlar, dinleriyle mezheplerinde özgür bırakılmışlardı. Aleviler, salt bu yüzden Şeyh Sait'in ayaklanış bayrağı altına girmekten uzak kalmışlardı.

Bu toplantıda, gelecek ilkyazın ayaklanışa geçilmesi kararlaştırıldı. O zamana dek de Sultan Hızır'dan yardım dilenecek, utku uğruna dualar edilecekti. Seyit Rıza, ayaklanış bayrağı altına toplanmaktan yana olanların Munzur'a birer çakıltaşı atmasını, böylece Ant'ı perçinlemelerini, istedi.

Hepsi, yerden birer çakıltaşı alarak ak köpüklerden kanatlar takmış olan suya attılar. 1937 ilkyazında Dersim dağlarında açacak kan güllerini şimdiden görür gibi oldular.

Dersim sorununu kolayca çözümlemek uğruna girişilen önemli işlerden biri, Harçik Köprüsü'ydü. Bu coşkun suyun üzerine atılacak köprü, Hozat-Erzincan-Elazığ arasında otobüs yolculuğunu kısaltacak, yük kamyonlarını, arabaları daha rahat bir trafik düzenine sokacaktı.

Binbaşı Kemal, başlamış olan köprü yapımıyla karakol ve okul yapılarını denetlemek üzere at üzerinde durmadan dolaşıyordu. Sin Köyü'nde yapımına başlanan Jandarma Karakolu ile okul bitmişti. Karakola bir Jandarma Teğmeni'nin buyruğunda gözü pek jandarmalar verilmiş, okula bir öğretmen atanmıştı. Ancak, yörede korku rüzgârı esmekteydi.

Dersimli çeteler, başlamış olan köprü yapımına karşı sabotajlara başlamışlardı bile. Yapılan kazı işleri geceleyin bilinmeyen kişilerce bozuluyordu. Jandarmalar, sabotajdan suçlu beş Dersimli yakalamışlardı. Jandarma Teğmeni'nin bütün sıkıştırmalarına karşın, suçluların ağızlarından kendilerini bu yola kışkırtanlar üstüne bir tek sözcük alamadı. İşkenceye varan falaka sopaları bile onların dillerini çözemedi. Teğmen'in, Binbaşı Kemal'e verdiği rapora göre, öğretmen geldiği halde hiçbir köylü, çocuğunu okula göndermiyor, bunda ayak diriyordu. Sonra, Seyit Rıza, Hükümet'le ilişki kurmuş olan Reşo adlı bir kişiyle başka iki

Dersimli'yi yine bu yüzden defterden silmiş, onlara karşı düşmanca bir tutum takınmıştı. İki ateş arasında kalmış olan halk, korku içinde yüzmekteydi. Bir yanda Hükümet'in, öbür yanda beylerin, ağaların korkusu dikiliyordu.

Savaş olacağı haberini alan bütün Dersimliler, çoluk çocuk, Sultan Baba Dağı'nın derin mağaralarına sığınmışlardı. Suriye'den kışkırtıcı haberlerle gelmiş olan İngiliz ya da Fransız Casusu İzzettin, bu mağaralardan Beşpınar Mağarası'nda kimi Dersim Beyleriyle, Seyit Rıza ile genel bir toplantı yapacaktı. Bunların adları da belliydi: Seyit Rıza, Danışmanı Alişir, Kanber, Cebrail, Hızır Ağalar ve bir de İzzettin.

Pahalı halılar üstüne bağdaş kuran Seyit'le adamlarının karşısında kırk yaşlarında, üstü başı temiz, dolgun yüzlü, kara sakallı bir adam bağdaş kurmuş oturuyor, kapkara gözlerini hem Dersim ağalarının üzerinde hem de mağaranın kapısında gezdiriyordu. Sanki buraya her an baskın yapılacakmışcasına tedirgin görünüyordu. Suriye'den ta buralara binbir tehlike atlatarak gelmişti. Suriye'deki bütün tekkelere, Kürt kulüplerine rahatça girip çıkan, bol para harcayan bir adamdı. Türkçe, Kürtçe, Arapça ve İngilizce bildiği de söylenmekteydi. Suriye'deki bu kuruluşların İngiliz altınlarıyla beslendiği üstüne, kesin kanılar vardı. Dersimliler de bunu bilmekteydi. İzzettin'in dediğine göre, bütün bu kuruluşlar, Dersimlilerin arkasındaydı. Dersimlileri haritadan silecek güç, daha anasının karnından doğmamıştı.

Toplantı, altınla, silahı, propaganda gücünü yedeğe aldıktan sonra, iç sorunlar üstüne olan konulara geçti.

Alişir, Türk Hükümeti'nin Dersim'de yapmaya çalıştığı toprak reformunun, halkı, ağalardan, beylerden ayıracağı üstüne, uzun bir konuşma yaptı. Beylerin topraklarını bölüşen marabalar, ister istemez onlardan kopacaklar, Kemalpaşalılardan yana geçeceklerdi. İlk önce bu toprak reformunu önlemeye çalışmalıydılar.

Beylerin ve ağaların toprakları, nasıl olur da kullara, marabalara dağıtılırdı? Seyit Rıza, bunu düşündükçe, hop oturup hop kalkıyordu. Aşiretin malı, nasıl olur da marabaların ellerine ge-

çerdi? Demek ki Kemalpaşalılar, baldırı çıplak marabaları arkasına alarak Dersim ağalarının üstüne yürüyecekti. Bu, şeytanca bir işten başka neydi? Ağaları ve beyleri gidince, ortada Dersim diye bir şey kalır mıydı? Maraba, bir kez mal tutkusuna kapılırsa, ağalarını kendi elleriyle temizlemeye kalkmaz mıydı? Demek ki şimdiden onun haracını, hakkını vermekten yan çizen kimi kullar, Kemalpaşalıların propagandasına kapılmışlardı. Dersim'in toprak düzeni bozulunca kulların ağalara saygısı kalkacak, böylece, Kemalpaşalılar, bir tek kurşun atmadan Dersim'i ele geçireceklerdi.

Seyit Rıza, bu konu üzerinde acı acı konuşup da sustuğunda, lafı, Suriyeli Casus İzzettin aldı: Sorunu din yönünden ele almayı salıkladı. Kemalpaşalı'nın bütün Alevileri kırmak üzere hazırlandığını, yaymalıydı. Sorun, Alevilik olunca, bütün Dersimliler bir bayrak altında toplanabilirdi. Böylece, ağaların, şeyhlerin ve seyitlerin topraklarına göz diken marabalar da kullar da Aleviliği kurtarmak üzere davranırlar, onların topraklarına göz dikmek gibi haince düşünceden vazgeçerlerdi. Bir kez ölüm korkusunu Alevi kulların yüreğine saldılar mı gerisi kolaydı. Hepsi, ölümden kurtulmak uğruna, bir kez daha şeyhlerin, seyitlerin ve ağaların çevresinde toplanırdı.

İzzettin, birkaç güne dek Suriye'ye dönecekti. Bu toplantı da bundan dolayı yapılmıştı. Seyit Rıza, orada bulunanlara, konuğa soracakları herhangi bir soru olup olmadığını sordu.

İzzettin'in arkasından Dersim'e dört casus daha gelmişti. Bunları, salt, Seyit Rıza biliyor, saklıyordu. Ancak, Kanber'in bundan bilgisi olduğu sorduğu sorudan anlaşıldı. Evet, bu adamlar, kimlerdi? Kendilerine yardıma mı gelmişlerdi? İzzettin, Seyit Rıza'dan başkasının bu işten bilgisi olmasına hem şaştı, hem de titremekten kendini alamadı. Suriye'den gelmiş olan dört kişinin Pertek'te kendilerine kimi mühürler kazdırdıkları da biliniyordu. Demek ki bunlar, buralarda yapılacak birtakım işlemlerde söz sahibi olacaklar, bu mühürleri kullanacaklardı. İzzettin, bunlardan, salt, Seyit Rıza Hazretleri'nin bilgisi olması gerektiğini, söyleyerek işi kapadı. Bunları başkalarının bilmeleri sakıncalı olurdu.

Pah ile Kahmut Bucaklarını birbirine bağlayacak olan Harçik Suyu Köprüsü, hızla ilerliyordu. Dersim Beylerinin gelecek ilkyaz günlerinde ayaklanışa geçecekleri üstüne gelen sık bilgiler, Hükümet'çe de biliniyordu. Bölgenin çevresindeki Asker Birlikleri sıklaştırılmış, türlü önlemler alınmasına çalışılıyordu. Harçik Suyu üstündeki köprünün önemi büsbütün arttığından, burada çalıştırılan ücretli Dersimli marabalar, iyi çalışmadıkları görülerek kamçılı bir yönetim altına alınmıştı.

Binbaşı Kemal, Hozat Kışlası'nda oturuyor, bilinmedik bir sırada yalçın dağlardan saldıracak Dersimli gerillaları düşünüyordu. General Abdullah Alpdoğan da Hozat'a gelmişti. Herhalde insanca yönetilmeyen çalışmaları işitmişti. Binbaşı, köylerden zorla toplanıp getirilen işçilerin kırbaç altında çalıştırıldığını görmüş, çok üzülmüştü:

— Burası, tutsak kampı mı? diye bağırmıştı.

General'in, Dersim halkına zulmedilmemesi uğruna verdiği bunca buyruk, demek, kulak arkasına atılmıştı! Bu işlere gözcülük eden Yüzbaşı Süleyman, demek ki buyruklardan dışarı çıkmıştı! Binbaşı Kemal, kan ter içinde dağdan taş indiren marabaların önünde Yüzbaşı Süleyman'ı bir güzel haşladı. Daha doğrusu, tartıştılar. Süleyman Yüzbaşı, marabaların boğaz tokluğuna çalışmasını, doğru buluyordu. Bütün bu işler, bu yollar, bu köprüler, bu okullar, hep Dersimliler uğruna yapılmıyor muydu? Eğer, bu heriflere ekmek, yemek yerine para verilecek olursa, hemen mavzere, kurşuna yatırırlardı. Bunlara bugün yumuşak davranmak yanlıştı. Bunların üzerindeki, seyit, bey ve ağa etkisi, bugün de bütün şiddetiyle sürmektedir. Yüzbaşı Süleyman, Dersim'de yapılacak toprak reformundan da hiçbir şey beklemediğini, söyledi. Vaktiyle, Arapkir, Hozat ve Eğin bölgesinden göç etmiş Ermenilerden kalan bütün topraklar bu adamlara dağıtılmıştı. Buna karşılık, bunlar ne yapmışlardı? Devlete vergi, Dersim Ağalarına haraç vermekten bıkıp usanarak en sonra bütün ellerindeki toprakları beylere bırakıp yine topraksız köylü, maraba olup çıkmamışlar mıydı? Dersim'in şeyhlerini, ağalarını ve seyitlerini sürmekle de istenilen sonuç alınamazdı.

Bu Dersim toplumu, kendilerini sömürecek ağaları ve beyleri yine içinden çıkarır, onların tutsağı olmaya can atardı.

Süleyman Yüzbaşı'nın bu gerçekçi düşünüşü, idealist Binbaşı'yı, bayağı, kırmıştı. Bu, ne kötümser düşünüştü, böyle?

Binbaşı ile Yüzbaşı'nın tartışması, General Abdullah Alpdoğan'ın Binbaşı'yı çağırmasıyla kesildi. Binbaşı, General'in odasına girince, onun sert yüzünden, bakışlarından jurnallendiğini anladı. Demek ki kendi üstüne kötü rapor verilmişti. General, selâm sabahtan önce, Binbaşı'nın Harçik Köprüsü işini, neden, baltaladığını, marabaları tutup neden köylerine gönderdiğini, sordu. Müteahhit ile Yüzbaşı'nın el ele vererek işleri kötüye kullandıklarını, kendisine karşı da eyleme geçtiklerini, hemen anlamıştı.

Binbaşı Kemal, kendisinin, devletin bayındırlık işlerini baltalamayı usunun kıyısından geçirmediğini, söyleyerek, kendisini savundu: O, köprü bahanesiyle vurgun vurmak isteyen kişilerden olmadığı gibi, böylelerine göz açtırmak da istemediğini, söyledi. Bu gibiler, köylerden kırbaçla topladıkları köylüleri yine kırbaç altında boğaz tokluğuna çalıştırıp bütün parayı ceplerine indirmekteydiler. Oysa, Türkiye'de çalışacak pek çok insan vardı. Gündeliklerini vererek onlardan işçiler tutabilirlerdi. Müteahhit, kentlerden böyle on binlerce işçi toplayıp getirebilirdi. Bunu yapmıyorlardı. Şundan ki Dersim'de boğaz tokluğuna çalıştırılacak binlerce insan vardı. Jandarma da elinde olunca, bu gibi işçileri bulup çalıştırmak, işten bile değildi. Hem bunu yapıyorlar, hem de başka görevlileri aygıt etmek istiyorlardı.

Abdullah Alpdoğan Paşa, Binbaşı Kemal'in dediklerine parmak basarak dinledi. Hemen, bu işte bir kötüye kullanma bulunduğunu, anlamıştı. Daha dikkatli dinleyince, karşısındaki uzun boylu, esmer, namuslu insan yüzünde, bunun doğru insan gözlerinde, erkek sesinde kendisine güvence veren içten bir sıcaklık buldu: Dersim, ayaklanışın eşiğinde bulunmaktaydı. Marabalara Hükümet adamlarınca yapılacak zulüm ve işkence, onları seyitlerin, ağaların ve beylerin arkasından koşmaya zorlamaz mıydı? Böylece, kendilerini koruyanların salt ağalar olduğunu sanarak, onların saflarında Türk Askeri'ne silah atmazlar mıydı? Köprüyü

yapma işini yüklenen Müteahhit, işçisini, ustasını ve kalfasını kendisi bulmak zorunda değil miydi? Neden bunları bulmak uğruna Hükümet'in jandarmasını kullanmak istemekteydiler? Hükümet'in jandarması, ona bedava işçi bulmak zorunda mıydı?

Alpdoğan Paşa, durumu kavramıştı. Ancak onun, Binbaşı Kemal'den öğreneceği birkaç şey daha vardı: Ayaklanış olursa, bura halkı seyitlere katılır mıydı? Binbaşı'nın yanıtı, kesindi: Eğer bu adamlara zulüm ve işkence yapılırsa, hiç kuşkulanmayalım, seyitlere katılırlar!

Abdullah Alpdoğan Paşa, Yüzbaşı Süleyman'ı Hozat'tan geri aldıracağını, söyledi. Sonra, Binbaşı'ya sonsuz güveni olduğunu, yapılan dedikodulara hiç inanmadığını, salt kendisine güç vermek üzere kalkıp buraya geldiğini, bundan sonra, burada tek yetkilinin kendisi olduğunu, ekledi. Binbaşı'nın bütün gereksinimleri hemen karşılanacaktı. Kendi üstüne olan dedikodulara da kulaklarını tıkamalıydı. Çıkarları bozulan herifler, süreklice böyle dedikodular yapacaklardı. Paşa, arkasında kendisi olduğunu, söyleyerek, Binbaşı'nın yüreğini büsbütün ferahlattı.

General, Binbaşı çıkıp gitmek üzereyken, ona, «Yarbayım!» diye seslendi. Bu, otuz Ağustos'ta, Yarbaylığa yükseldiği muştusunu da kendi ağzından vermiş oldu.

Yarbay Kemal, General'in yanından ayrılıp da bürosuna döndüğünde, ivedi, Eğin'e dönmeye hazırlandı. Şu saatlerde Dersim'deki kuşlarından çok önemli bir haber almıştı: Suriyeli Casus İzzettin, Dersim'den ayrıldıktan sonra Eğin'de geceleyecek, ertesi gün Arapkir yolunu izleyerek Malatya'ya geçecekti. Hızır Ağa, onun Şirzi Köprüsü'nden geçeceğini, bildirmişti. Yarbay Kemal'in erkenden Eğin'e varması gerekiyordu. Tam gereçli jandarmalarını kamyona doldurarak, kendi de şoförün yanına oturup yola çıktı. Karanlıktan önce Eğin'e vardı.

Karakol Çavuşu, ona önemli bilgiyi veriverdi: Casus İzzettin, daha ikindiüstü gelip Sulu Han'a inmişti. Herifi hiç kimseye sezdirmeden ordan aparmalıydı. Oracıkta, ayaküstü bir karar verdiler: Hana, yolcu kılığında altı jandarma sokacaklar, adamı, arkadaki ayakyoluna giderken yakalayıp kaçıracaklardı.

Yarbay, son buyruğu şöyle verdi: Herif, kimseye gösterilmeden, Şirzi Köprüsü'nün beş yüz metre gerisindeki Korucu Kulübesi'ne götürülecekti. Yarbay, onları bu kulübede bekleyecekti. Şimdi, koltuğunda otururken İzzettin'den öğreneceği gizleri düşündükçe coşuyor, canlanıyordu. Sonra, basmakta olan karanlığın içinde atına atlayarak, Korucu Kulübesi'ne doğru yola çıktı.

Yarbay Kemal, Korucu Kulübesi'nde çok beklemedi. Bir paçavra çuvalı gibi attan indirilen Casus, onun önüne atıldı. Yarbay, onun Dersim'e geldiği saatten beri bütün söylediği sözleri, eylemini, tutumunu biliyordu. İzzettin'e, Pertek'te mühür kazdırıp Dersim köylerine giden dört yabancının kim olduğunu, sordu. Casus, onların, Suriye'deki Kürt kulüplerinden para ile altın getirdiklerini, söyledi. Onların getirdikleri paralar, elbette, Fransız parasıydı. Fransız Hükümeti, bu altınlarla Dersim'i ayaklandırıp Hatay'ı kurtarmak uğruna on binlerce suçsuz insanın dirimini tehlikeye atmak istiyordu. Yarbay Kemal, silahların hangi yolla getirildiğini, sordu. Casusun sustuğunu görünce, jandarmalara onu falakaya yıkmalarını, buyurdu. Ayakları tüfeğin kayışlarına takılan casus İzzettin, meşe odunu ile öyle bir sopa yedi ki bağırıp aman dilemekten başka bir çözüm bulunmadığını anladı: Silahlar, deve kervanıyla yola çıkarılmıştı. Casus, bu kervanı bir hafta sonra Elazığ'da karşılayacaktı. Yarbay, adamı biraz daha sıkıştırarak ayaklanışın 1937 ilkyazında başlayacağını, ona söyletti. O da bunu, İzzettin gibi biliyordu. Adam, *İntelligence Service*'de çalıştığını yadsımadı. Demek ki ayaklanış planı Fransız-İngiliz gizli servislerince hazırlanmıştı.

Yarbay Kemal, casustan alınacak başka bilgi kalmadığını gördü. Bu kez, o, casusa şu bilgiyi verdi:

— Biliriz ya! Irak'ta Kürt asıllı Bekir Sıtkı Paşa ile Kürt Subaylara Hükümet Darbesi yaptıran İngiltere'nin bizler için de ne düşündüğünü biliriz. Senin satılmış Bekir Sıtkı Paşa ile olan ilişkilerini de biliriz! Silahların yalnız Suriye'den değil de Irak'tan da sokulacağını biliriz.

Bunu söyler söylemez de tabancasını çekip Casus'un kafasına ateş etti. İzzettin'in ölüsünü sürükleyerek Fırat Irmağı'na attılar.

Fransızlarla, İngilizlerin, Suriye'den yola çıkardıkları silah ve cephane yüklü kervan ele geçirilerek bütün iki ayaklı canlılar, kimsenin ruhu duymadan zararsız duruma getirildi. Seyit Rıza ile adamları, bunları bekleyedursun, Harçik Köprüsü de bitmiş, Dersim'in bağrına doğru hançer gibi uzanan yollar açılmıştı.

Şimdi, gerek Cumhuriyet Hükümeti, gerekse Dersimliler, kulakları kirişte, bekliyorlardı. Seyit Rıza ile adamları, en küçük bir bahane ile, jandarmaların, Kemalpaşalıların üzerine atılmaya hazırdılar. Seyit Rıza'nın bütün kaygısı, İngilizlerle, Fransızların göndermiş oldukları silahların ele geçip geçmediğiydi. Buna değin hiçbir ses de çıkmadığından silahlarla cephanelerin nasıl olsa günün birinde çıkageleceğini sanan Seyit Rıza, bütün güvenceli adamlarını dağa taşa salmış, ilkyazın başlayacak olan ayaklanışın propagandasını yaptırıyordu. Dersimlilere göre, ok yaydan çıkmıştı. Artık, hepsinin karşısında bir düşman ordusu vardı. Kemalpaşalı kanı, sonuna dek helaldi.

Dersim'in korkunç kışı da ayaklarını sürüyerek yaklaşıyor, Dajik Baba'nın, sivri külahı ağardıkça ağarıyor, Dersim meşesinin yaprakları pas rengi alıyor, uzaklarda kan kırmızı ormanlar beliriyordu.

Dersim'in, çevresindeki stratejik noktalara birikmekte olan Cumhuriyet Ordusu'nun elleri tetikteydi. Karşı yandan silah atılmadıkça ağırbaşlılığını bozmamaya kararlı olan askerler, Dersim erkeklerinin silah kullanmaktaki becerisini, atıcılığını düşündükçe, çok dikkatli davranmak gerektiğini anlıyorlardı.

Zaman, böylece karşılıklı gergin bir bekleyiş içinde geçerken birden Dersim'in içinde kurulan ilk Jandarma Karakolu'nda bir olay patlak verdi: Kışın yakmak üzere ırmakların, derelerin getirdiği ölü dal, çalı çırpı toplayarak sırtlarında köye getirmekte olan birkaç köylü kadın, jandarmalarca yakalanarak karakola sürüklendi. Jandarmalar, bu odunlar için ruhsat alıp almadıklarını sormuşlar, alınmadığını görünce, onları dövmüşler, hırpalamışlar, aşağılamışlar, bütün köylüleri tedirgin edecek bir durum yaratmışlardı. Kadınların, karakolda alıkonulması, bunların kocalarını coşturmuş, silahlanarak karakolu basmaya karar vermişlerdi.

Birkaç jandarmanın abartılı davranışı, az kalsın Dersim Ayaklanışı'nı hemen patlatıyordu: Köylü erkekler, karılarının ırzlarına geçildiği kanısındaydılar. Bunu çevreye yaymakta da çıkarları vardı. Şimdi, bütün Dersim'de, oduncu avratlar işi alevlenmiş gidiyordu. Dersimli erkeklerin, «kancıklarının» ırzları ve namusları tehlikedeydi.

Yarbay Kemal, jandarmaların yapmış oldukları bu densizliğe çok kızdı. Hele, köye varıp da olay üzerinde topladığı bilgiler, jandarmalara karşı çıkınca suçlulara bir meydan dayağı atmanın gerektiğini anladı. Ayaklanış kazanının, fokur fokur kaynadığı Dersim'i ancak böylece dinginleştirebilir.

Atına bindiği gibi Şikeftan Yaylası'na yollanan Yarbay, Hükümet'e bilgi veren, kendi adamı Hızır Ağa'nın çadırına indi. Hızır Ağa'ya karşı başka yandan bir ilgisi daha vardı: Onun güzel kızı Nahide ile evlenmek istiyordu. Bu kargaşa ve ayaklanış, kıyamet kopmadan önce bu güzel kızla evlenmek kararındaydı. Dersim dağlarında bir kızılca kıyamet kopunca, kimin ölüp kimin kalacağı belli olmazdı.

Olaylar, çıbanbaşları gibi birer birer görünmeye başlamıştı: Suriyeli Casus İzzettin'in ortadan yitişi, gerek Seyit Rıza'yı, gerekse bütün öteki ayaklanışa hazırlanan başkanların uslarını başlarından almıştı. Demek ki seyitlerin, başkanların arasında bir hain vardı. Demek ki Kemalpaşalılar, şimdiye dek yapılan hazırlıkların hepsini biliyorlardı. Bu korkunç düşünce, hemen hepsinin usuna, Yarbay Kemal'le yağlı ballı olan Hızır Ağa'yı getirdi. Demek ki Kemalpaşalıya casusluk eden oydu.

Bir akşam, dört-beş silahlı, tüfeklerinin namlusunu sırtına dayayarak, Hızır Ağa'yı bir ata bindirip Seyit Rıza'nın, Alişir'in ve Besi'nin bulunduğu yere götürdü. Orada, hepsi, onun casusluğunu yüzüne vurdu. İzzettin'in Malatya'ya gideceğini, oradan silah kervanını alıp Dersim'e getireceğini, salt Seyit Rıza, Alişir, Besi, Kanber, bir de Hızır biliyordu. Besi, Hızır'a, yaptığı casuslukları söylettikten sonra, onu bir koyun gibi elindeki bıçakla kesti. Sonra, başı bir heybeye konularak Kemalpaşalı Subay'ın kapısının önüne bırakılmasını söyledi. Birkaç atlı, gecenin karanlığında

kanlı heybeyi götürüp karakolun önüne bıraktı. Jandarmalar, kaçan atlıların ayak seslerinden Dersimlilerin baskın yaptıklarını, ayaklanışın başladığını sanmışlarsa da heybenin içindeki kanlı başı görünce, durumu anladılar.

Yarbay Kemal, kayınbabası olacak kişinin kanlı başını görünce, işin gittikçe daha çok sarpa sardığını anladı. Hemen, Jandarma Bölüğü'nün hazırlanmasını, buyurdu. Nahide'nin şu sırada kim bilir, ne gibi tehlikeler içinde bulunduğu Şikeftan Yaylası'na sanki uçarak gitmek istiyordu. Şikeftan'a vardıklarında, obanın bir yangın yerine döndüğünü gördüler. Hâlâ, yangın yerinden dumanlar çıkıyordu. Erkeklerin hemen hepsi öldürülmüştü. Salt, kadınlara dokunulmamıştı. Yanan obalarının, parçalanmış erkeklerinin başucunda yavrularını göğsüne bastırmış paçavralar içindeki kadınların ağlayışları, Yarbay'a çok dokundu. Hızır Ağa'nın çadırının bulunduğu yere varınca, Nahide'yle anasının birbirine sarılmış olarak yakılıp yıkılmış olan çadırın bir yerinde ağlaştıklarını görerek, çılgına döndü. Alişir'in yönettiği bir grup silahlı, obaya baskın vermiş, marabaların bir bölümünü alıp götürmüş, gelmek istemeyenleri de kurşunlamış, bıçaklamış, delik deşik etmişti.

Genç kızla anası, Hızır'ın başına gelenleri bilmiyor, pek merak ediyorlardı. Yarbay, Hızır'ın başına gelenleri anlatmak zorunda kaldı. Nahide ile daha önce evlenmek üzere sözleştiklerinden, anası ile onu Eğin'de bir eve yerleştirmeye karar verdi. Bunu da onlara bildirdi. Törensel nikâh işini de orada yapacaklardı.

Bu sırada erkekleri öldürülen, perperişan ortalıkta bırakılan çoluk çocuk için Yarbay şu kararı vererek adamlarına bildirdi: Buradaki zulüm görmüş bütün köylüler köylerine götürülecek; hepsine gerekli Kızılay yardımı yapılacak; bunların köylerinin yöresindeki Seyit Rıza'nın, Alişir'in ve Kanber'in bütün toprakları bunlara dağıtılarak hemen tapuları verilecekti.

Yüzbaşı Selâmi, bu buyruğu alıp giderken, Yarbay'ın Çavuşu da Nahide ile annesini Eğin'e götürüp bir eve yerleştirmek üzere hazırlandı. Yarbay, kendisi de yanındaki otuz atlı jandarma ile Sin Köyü'ne gitmek üzere Şikeftan'dan ayrıldı. Oraya vardığında, kuşkusunun yerinde olduğunu gördü: Kendisine, Hükümet'e

bağlı adamlarından Reşo'nun evinden çığlıklar yükseliyordu. Seyit Rıza'nın adamları, Reşo'yu evinde kurşunlarla delik deşik etmişlerdi. Katillerden biri ayağından vurularak ele geçirilmiş, karakolda hapsedilmişti. Pek çok Dersimli gibi uzun boylu, sırım gibi bir genç adamı sürükleyerek Komutan'ın karşısına getirdiler. Genç adamın üstü başı paçavralarla örtülüydü. Yer yer bakır rengi etleri görünüyordu. Gözlerinde ağlamaklı bir anlam yüzüyordu. Katili parça parça etmek üzere içinden ant içen Komutan'ın, genç adamı görünce yüreği sızladı; o da bir kurbandan başka neydi ki?

Adama, Reşo'yu neden vurduğunu, sorunca, Seyit Rıza Hazretleri'nin buyruğunu yerine getirdiğini, söyledi. Seyit Rıza denince, akar sular duruyordu. Deminden beri ağlayıp inleyen kadınlar, onun adı anılınca birdenbire iniltilerini kesmişler, saygılı bir durum almışlardı. Komutan, Seyit Rıza ile onun buyruğundaki katilleri günün birinde eline geçirip sallandıracağını, söyleyince, yaralı genç adam ayaklandı.

Bunun üzerine, daha köklü, daha acımasız bir durum izlenmesi gerektiğine inanan Komutan, yaralı gencin hemen sallandırılmasını, buyurdu. İki dakika sonra, yaralı, uzun boylu genç, Dersimli bir meşenin dallarından birinde sallanıyordu. Seyit Rıza'nın zavallı kurbanı dalda sallanıp dururken, Sin köylüleri korkunç bir bunalım içindeydiler. Bir yanda kutsal seyitler, öbür yanda Hükümet vardı. Onların bu korkunç ikircik içinde çırpınıp durduklarını gören Yarbay Kemal, Türkçe bilip bilmediklerini hiç düşünmeden şöyle bir nutuk verdi: Ertesi gün köye bir Toprak Komisyonu getirilecek, Cebrail melununun bütün toprakları, sürüleri köylülere dağıtılacaktı. Yöredeki ağaya özgü bütün topraklar artık süresiz onların olacaktı. Toprağı işlemek üzere gerekli bütün aygıtlarla tohumlukları Hükümet verecekti. Artık, hiçbir köylünün geçim derdi için şeyhlere, ağalara ve seyitlere gereksinimi kalmayacaktı. Her köylü kendi toprağı üzerinde çalışıp yevgisini çıkaracak, ağaların ve seyitlerin ambarlarını çalınıp çırpılmış mallarla doldurmak uğruna çapula, yağmaya gönderilmeyeceklerdi. Artık, hiçbir Dersim köylüsü, ağanın işlediği suçların

cezasını çekmek uğruna mapusanelerde gidip yatmayacaktı. Açılan köprüler, yapılan okullar, karakollarla burası uygar dünyaya bağlanacaktı. Şu ağaçta sallanan delikanlı da ağalarının çıkarı uğruna can verenlerden biriydi. Bunu yeni kurbanların izleyeceği belliydi. Onlara, Kürt, diyenler yalan söylüyorlar. Onlar, özbeöz Türk'tüler. Dillerini yitirmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan herkes kendi dininde, inancında özgürdü. Bugünden sonra, Sin Köyü ile yöresi asker birlikleriyle güçlendirilecek, korunma altına alınacaktı. Reşo ile onun gibileri öldürenler, darağacına gönderilinceye dek bu askerler burada kalacaklardı.

Artık, zarlar atılmıştı. Dersim bölgesi ile Hükümet karşı karşıya gelmişti. 1936/37 kışı, Dersim, kuşatma altında yaşadı. Hükümet güçleri, Dersim'in giriş-çıkış yerlerini şiddetli bir gözaltına almış, tetikte bekliyordu. Bu sırada Dersim halkı, yaşamı boyunca geçirdiği korkuların, dertlerin en serti içinde titreşip duruyordu. Bütün suçu baskınlara, çapulculara, yağmalara karşı duran ağaları çekemeyen Hükümet'te buluyorlardı. Bir tek avuntuları, Seyit Rıza'nın, Kemalpaşalıların üstesinden geleceği, yabancı devletlerden gelmesi beklenen yardımın onları kurtaracağı idi. Cumhuriyet Hükümeti'ne, Kemalpaşalılara duydukları kin, onların mağaralarda çektikleri yoksunluğun, yoksulluğun acısını biraz olsun yeğniltiyordu. Kemalpaşalıların Ordusu, bütün Dersim'i alsa bile Dajik Baba'ya erişemezdi. En sonra, bütün Dersim halkı, oraya sığınır, o doruktan, o karlı tepeden Kemalpaşalıların ölümlerini seyretmek sevincine erişirlerdi. Seyit Rıza ile adamlarının, halkın moralini güçlendirmek uğruna durmadan yaptıkları kandırmaca, bu zavallı sözlerdi. Anlaşılıyordu ki seyitler, derebeyleri ve ağalar, kendileri uçurumlara yuvarlanırken, bütün geride kalan paçavralar içindeki halkı da sürüklemek istiyorlardı.

Cumhuriyet Hükümeti, Dersim'e, bir düşman toprağına girmemek uğruna, yumuşak bir siyaset güdüyordu. Halkın başka, seyitlerin başka gözle görüldüğünü anlatmaya çalışıyordu. Hükümet, Şeyh Sait ayaklanışında olduğu gibi düşmanları umutlandırıcı gürültülü bir bastırış sahnesinin yaratılmasına karşıydı. Elde-

ki bütün olanaklarla halkı derebeylerinden koparmaya çalışıyordu. Yumuşak bir kemiriş taktiğiyle başlatılan bu savaşım, epeyce yol almıştı. Hükümet'in elde ettiği kimi ağalar, toprak reformu tezini destekleyerek, topraksız Dersim halkının yüreğinde epeyce umut uyandırmışlardı. Birtakım aşiretler, Muhindili Hüseyin Ağa'nın güttüğü bu akıma uysalca güler yüz gösterirken, ötekiler de bunu çok sert tepkilerle karşılamışlar, böylece, ayaklanıştan yana olan yüksek seyitler takımı, parçalanmakta olan bir Dersim karşısında kaldıklarını görerek, kaygılanmaya başlamışlardı. Dersim'den sürülüp ülkenin bir köşesinde tutsak yaşamı yaşamaktansa, bütün Dersim halkıyla birlikte ölüp gitmek yeğdi.

Cumhuriyet Hükümeti. Dersim Ağalarının ayaklanışa kararlı olduğunu anlamıştı. Ancak, yumuşak politikasını son saate dek bırakmamak üzere idealist bir Subayı'nın, Yarbay Kemal'in, yapacağı en son iskandilleri bekliyordu. Hızır Ağa, Besi'nin eliyle öldürüldükten sonra, Yarbay'ın elinde en önemli adamı, toprak reformu güdücüsü Muhindili Hüseyin Ağa kalmıştı. Seyit Rıza ile arada hiçbir bağ kalmamıştı. Seyit'in en son saatlerde ne düşündüğünü bilmek de çok önemliydi.

Yarbay Kemal, «Ordu'nun Dersim'e yürümesinden önce belki bir şeyler yapabilirim, birkaç bin zavallı çoluk çocuğu kurtarabilirim,» diye son bir çaba göstermeye karar verdi. Son kozu olan Muhindili Hüseyin Ağa'yı kullanacaktı. Bu adam, onca, çok değerliydi. Yapılacak işlere bir Cumhuriyetçi gibi inanıyor, çevresini etkileyebiliyordu. Yarbay, Seyit Rıza'ya bir adamla haber salmıştı: Muhindili Hüseyin Ağa'yı görüşmeye gönderecekti. Seyit ile adamları, Hızır Ağa'yı öldürdükleri gibi onu da öldürebilirlerdi. Bu tehlike vardı. Yine de Hüseyin Ağa'yı, Seyit Rıza ile adamlarının yanına bir Elçi gibi göndermesi gerekiyordu.

Cumhuriyet Ordusu, Dersim'in çevresini sarmış, komut bekliyordu. En son barışçıl davranışa geçmeden savaşa atılmak çok yanlış olurdu. Muhindili Hüseyin Ağa'yı tehlikenin gözüne gittiğini bile bile gönderiyordu. Başka bir olanak yoktu.

Muhindili Hüseyin Ağa, yanına kattığı üç adamıyla Munzur kıyısındaki bir mağaranın kapısında atından indiğinde, başta Se-

yit Rıza, karısı Besi, Alişir, Kanber, Cebrail'le ötekiler, postlar üzerinde oturmuş onu bekliyorlardı. Aşiret Başkanlarının yüzleri asıktı. Yarbay Kemal'in Elçisi olarak gelen Hüseyin Ağa'nın, onlarca günahı büyüktü: Yığınla insanı kandırıp Hükümet'in eteklerini öpmeye göndermiş, Deneman Aşireti'nden Hozmerekli Hasan, Yarbay Kemal'e gidip Hükümet'ten yana olduğunu söylemiş, bağlılık antı içmişti. Bosfan'ın Vonaroç, Abbasların Rehber, Bahtiyar'ın Rotan toplulukları, öbür aşiretlere, Hükümet'le anlaşmaya çalışmalarını salıklıyorlar, savaştan yana olanların umutlarını, hızlarını kırıyorlardı. İşte, bütün bunların günahı şu sırada Seyit Rıza ile adamlarını görmeye gelen Muhindili Hüseyin Ağa'nın omuzlarındaydı.

Muhindili Hüseyin Ağa, mağaranın alacakaranlığına doğru ilerlerken, orada yanan bir meşe ateşinin aydınlığında Seyit Rıza'nın yaşlanmış yüzünü, ak sakallarını seçti. Adamın başında yeşil renkli, on iki dilimli bir kalpak vardı. Yanında, genç, güzel karısı Besi oturuyor, dizlerinin üzerinde, bebeğiymiş gibi büyük bir dikkatle bir mavzer tutuyordu. Bütün öbür ağalar da onun gibi silahlıydı. Hüseyin Ağa, bunu görünce ayaklanışın çoktan başlamış olduğunu anlayarak, ürktü. Bunlar, kendisini kolayca harcayabilirlerdi. Bunu düşünerek titredi. Sakalsız, palabıyıklı, iriyarı, gürbüz genç bir adam olan Hüseyin Ağa, yüzünde korkunç bir düşmanlıkla gezinen eski tanıdık gözlerin karşısında biraz geriler gibi olduysa da pul vermemeye, Seyit Rıza'dan başkasıyla de ilgilenmez görünmeye çalıştı. Cumhuriyet Hükümeti'nin adamı olduğunu gösteren kocaman fötr şapkasını çıkararak onu selâmladı. Seyit Rıza, ona oturmak üzere müsaade etmeden önce, Hükümet adına mı yoksa kendi adına mı buraya geldiğini sordu.

Hüseyin Ağa, doğruca Yarbay Kemal'in Elçisi olarak geldiğini anlatır gibi konuştu: «Yarbay Kemal, Seyit Rıza ile adamlarına son bir fırsat daha veriyordu. Bütün düzenlerin başını daha işin başında kırdıklarını bildiriyordu. Hele İngiliz ve Fransız yardımından umudu büsbütün kessinler, bu yardımların önüne geçilmiştir, diye ekliyordu. Şu sırada yapacakları en akıllıca iş, hemen pılı pırtılarını toplayarak Hükümet'in göstereceği bir köşeye çe-

kilip gitmeleri, Dersim halkını rahat bırakmalarıydı. Çatışma başlayıp da kan dökülecek olursa bu işin hesabı ancak darağaçlarında görülecekti»

Elçi, bunları söyleyip bitirdikten sonra, Elçi'ye zeval olmadığını, kendisine ne yanıt vereceklerse vermelerini, bunları Yarbay Kemal'e götüreceğini bildirerek, beklemeye başladı. Seyit Rıza, Hüseyin Ağa'ya aşağılayıcı birkaç söz söyledi. Bunun üzerine, Hüseyin Ağa, Hükümet'in çok güçlü olduğundan, savaş çıkarsa Dersimlinin bu ağır taşın altında ezileceğinden, çok yazık olacağından söz ederek, Seyit'in usunu başına getirmeyi denedi.

Buna hem Seyit, hem de öbür ağalar düşmanca mırıltılarla karşılık verdiler. Besi, Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nin astığı babasının öyküsünü anlattı. Genç kadın, bir öç bombası gibiydi. Besi, sanki oradakilerin sözcüsü kesilmişti. Kemalpaşalılara karşı kanlarının son damlasına dek çarpışacaklarını, haykırdı.

Hüseyin Ağa, çıkacak bir savaşta bütün Dersim'in çoluk çocuk ezileceğinden söz ederek, onu yola getirmeye çalıştı.

Dersimli liderler, Cumhuriyet Hükümeti'ne bir ültimatom niteliğindeki şu satırları, Muhindili Hüseyin Ağa'nın kalemiyle yazdırdılar:

«Dersim'de hiçbir yol yapılmayacaktı. Köprü kurulmayacaktı. Karakol, okul gibi şeyler de yapılmayacaktı. Silah toplanmayacaktı. Kaza, bucak olmayan yerlerde örgüt yapılmayacaktı. Vergiler eskiden olduğu gibi pazarlık yöntemiyle verilecekti. İşte, bütün bunlar benimsenirse, Dersimliler silahları bırakacaklardı.»

Hüseyin Ağa, not defterine Alişir'in dikte ettiği bu dilekleri eski yazı ile yazdı. Seyit Rıza, Muhindili'ye ünleyerek, bunların yanıtını yirmi dört saat içinde beklediklerini, bildirdi. Bu dilekler ya da istemler, «Aşiret Birliği»'nin istemleriydi.

Hüseyin Ağa, bu istemlerin hiçbirinin Hükümetçe benimsenmeyeceğini, onlara bildirdi. Seyit Rıza'yı selâmlayarak gitmek üzereydi ki Besi'nin attığı bir mermi elindeki fötr şapkayı uçurdu. Hüseyin Ağa, kurşun deliği taşıyan şapkasını giyerek arkadaşlarıyla atına binip gittikten sonra, Seyit Rıza, arkadaşlarına, kesinlikle, şunları söyledi: «Bu muhtıraya verilecek yanıtı bekle-

mek gerekmezdi. Evet, Hükümet, bu istemleri benimsemeyecekti. Şu dakikada ayaklanış ateşini yakacaktı.»

Ayağa kalkarak ayaklanış işareti olarak mavzerle havaya üç el ateş etti. Sonra, damadı Hasso Seydo ile Kanber Ağa'ya adamlarıyla birlikte Sin Jandarma Karakolu'nu basmalarını, buyurdu. Bütün silahları, cephaneleri ele geçireceklerdi. Deneman Aşireti Başkanı Cebrail, Yusufhan Aşireti Başkanı Kamer, Harçik Suyu üzerine yeni kurulan köprüyü havaya uçuracaklar, böylece, Pah ile Mud Bucaklarını birbirine bağlayan ulaşım bağını keseceklerdi. Bahtiyar Aşireti Başkanı Şahin, küçük asker birliklerinin bulundukları yerleri basacak, vur-kaç yöntemiyle savaşacaktı.

Seyit Rıza, bu buyrukları verdikten sonra, ellerini havaya kaldırıp utku için dua etti. Bundan sonra, Aşiret Başkanları, Seyit Rıza'nın ayağının dibindeki toprağı öperek, göreve koştular.

Gece yarısının soğuk karanlığı içinde tahta köprüye dökülen gaz şişesine çakılan kibritle, gökyüzüne kıpkızıl alevler yükseldi. Onca emek verilerek yapılmış olan tahta köprü, cayır cayır yanıyordu. Çıralı tahtalar keyifle cızırdıyordu. Bu, Cebrail ile Kamer'in işiydi. Sin Karakolu'nu daha önce basmayı sakıncalı görmüşlerdi. Köprüyü yaktıktan sonra, jandarmanın geri ile bağlantısını kesip oraya ondan sonra saldıracaklardı. Köprünün benzin ya da gazla tutuşturulmasından sonra, sabotajcılar atlarını karakola doğru sürdüler. Jandarmalar, baskını pencerelerden uzattıkları mavzerlerin sık ateşleriyle karşılamaya çalıştılarsa da ateşlenerek karakolun damına atılan benzin şişesi, birdenbire orayı alevler içinde bıraktı. Karakol nöbetçilerinin yaptıkları ateş sırasında uyku sersemliği ile dışarı fırlayan jandarmaların birkaçı, baskıncıların kurşunlarıyla can verdiler. Karakolun çevresinde pusuya yatmış bir yığın ayaklanıcı, ateşin aydınlığında kıpırdayan bir fareyi dahi vurabilecek durumdaydı. Dışarıdan, içeriden gelmekte olan iki türlü ateş, karakolu, bir savunak, korunak olmaktan çıkarmıştı. İçeride birkaç arkadaşlarının yandığını gören jandarmaların bir bölümü, karanlıktan yararlanarak kaçıp kurtulabildi. Karakolun yanıp kül olması sırasında okul da tutuşturulmuş yanıyordu. Sin köylülerinden birkaçının evi de bu sırada tutuşturuldu.

Karakol, bir direnek olarak ortadan kalktıktan sonra, ayaklanıcılar, biraz ötedeki cephaneliği kuşattılar. Kapıyı kırıp içeri girince, orada pek çok silahla cephane buldular. Atlarla katırlara yüklenen bu silahla cephaneler büyük sevinçlerle alınıp götürüldü. Bu, ayaklanan Dersim'in ilk utkusuydu. Baskıncılar, ellerine geçirdikleri ganimetleri stratejik doğal bir savunak ya da korugan durumunda olan Kutu Deresi mağaralarındaki karargâha götürdüler. Ganimetleri bir depoya yerleştirdikten sonra, muştuyu vermek üzere bir kartal yuvasına benzeyen yamaçtaki Seyit Rıza'nın mağarasına tırmandılar.

Gerek Seyit Rıza, gerekse Alişir, baskın işini dinledikten sonra bunun üstüne ayrı ayrı düşüncelere kapılıp ayrı yargılara vardılar. Seyit Rıza, işi doğal karşıladıysa da Alişir bunda bir savaş hilesi sezer gibi olmuştu. Olaydan önce Sin Köyü yöresinde pek çok asker vardı. Bunlar ne olmuştu? Evet, bu işte bir bit yeniği vardı ama neydi? Yine de bunca cephanenin ele geçirilmesine çok seviniyorlardı. Ancak, Seyit Rıza, en sonra Alişir gibi bu işin biraz da kuşkulanmak gerektiğini anlar gibi oldu; bunu da kendisini dinleyenlere söylemekten geri durmadı. Bu arada Pah-Kahmud arasındaki telgraf-telefon telleri de kesilmişti. Bunun da bir başarı sayılması gerekiyordu.

Bu kez, Yarbay Kemal, Dersim ayaklanıcılarını atlatmıştı: Sandıkları açıp da baktıklarında hepsinin Harçik Çayı'nın sarı kumlarıyla dolu olduğunu gördüler. Artık, hepsinde sövüntünün bini bir paraydı.

Yarbay Kemal, ertesi sabah Garnizon'a varıp da atından inerken Yüzbaşı Selâmi dışarı fırladı. Verdiği haber, Yarbay'ı çok üzdü. Bu iş yazgıda var gibi görünüyorsa da yine çok geç olmasını ya da hiç olmamasını diliyordu. İşte, olan olmuştu: Ayaklanış başlamıştı. Beş jandarma ölmüştü. Tahta köprü yakılmış, Pah ile Kahmud bucakları arasındaki telgraf-telefon telleri kesilmişti. Dağ köylerinin bütünü ayaklanmıştı. Gerisi can sağlığıydı. Haydaranlı, Arıllı, Şadilli, Deneman, Kureysan, Lolan Aşiretleri olduğu gibi ayaklanmıştı. Başkaca, Şam Uşağı ile Bahtiyar Aşireti'nin kimi kolları da ateşe atılmışlardı. Ötekilerden de henüz bilgi yoktu.

Yarbay Kemal, hemen şu buyruğu, yazdırdı:

«Elazığ'la çevresindeki birliklere, çok ivedi! Birlikler bu buyruğu aldıktan sonra hemen alarm durumuna geçecek ve 'Sel Eylemleri' Planı'nı eksiksiz uygulayacaklardır!»

Sel Eylemleri Planı, Dersim'de eğitim, kalkındırma devinimlerinin bütününe verilen addı. Bu buyruğu alan bütün motorlu, motorsuz birlikler, topçu bataryaları, Dersim yönünde yürüyüşe geçecekti. Sığınanla teslim olanlara iyi davranılacaktı. Ele geçirilen Seyitler, Ağalar ve Aşiret Beyleri enterne edilecek, aileleriyle, yanaşmaları salıverilecekti. Piyade birlikleri direnenlerle göğüs göğüse çarpışmak üzere yanaşmayacaklar, mevziilenecekler-di. Bütün operasyona katılan birlikler kesin komutu, Yarbay Kemal'den alacaklardı.

İliç Köprüsü'nden geçen motorlu birlikler, ıssız dağları uğultularla doldurarak Dersim topraklarına girdi. Bu birlikler, burada patlak verecek ayaklanışlar için özel olarak yetiştirilmiş, dağcı birliklerdi. Eğitimleri altı ay sürmüştü.

Yine, Yarbay Kemal'in verdiği buyruğa göre, bayındırlık birlikleri yol yapa yapa güvenlik birliklerini izleyeceklerdi. Güvenlik birliklerine sığınan Dersimliler, bayındırlık birliklerince açılan yollarda çalıştırılacak, kendilerine gündelik verilecekti.

Yarbay Kemal, bütün bu komutları verdikten sonra, cipine binerek Hozat yönüne yollandı. Onu korumak üzere arkasından silah yüklü iki asker aracı geliyordu. Askerlerin ellerinde otomatik silahlar vardı. Tepeden tırnağa, gereçliydiler. Bir dağ köyüne vardıklarında şiddetli bir ilkyaz yağmuru büyük bir hışımla boşandı. İlk kez, sürekli, silah sesleri işittiler. Komutan, otomobilini durdurttu. Köyün bir asker birliğiyle çevrilmiş olduğunu gördü. Köyün yöresindeki kayalıklardan, mevziilenmeye çalışan askerlerin üzerine ateş ediliyordu. Küçük birlik köye yaklaştığında birdenbire kayalıklardan ateş yemişti. Şimdilik, yaralı bir asker vardı.

Kayalıklardan askerlerin üzerine tek tük tüfek ateşleri geldiği sırada, köyün evlerinden birine korkunç bir gürültüyle düşen bir yıldırım, evi tutuşturdu. Halk, korkudan sokaklara döküldü. Ne

olduğunu anlayamadıkları anlaşılıyordu. Ancak, korkunç bir şey olmuştu. Kayalıklarda ak teslim bayrağı görüldü. Yarbay Kemal, otomatik tüfeği elinde, askerlerle birlikte teslim olanları almak üzere köye doğru ilerledi. Askerlerin üzerine ateş edenler arasında hiçbir işe yarar kişi yoktu. Bunlar, yaşlı kişilerdi. Yarbay, bunlardan birine, neden, askerlerin üzerine ateş ettiklerini, sorunca yaşlı adam, onun ayaklarına kapanarak yalvardı. Karılarıyla çocuklarına dokunmasınlardı. Adamın dilinin, altında bir şeyler gizlendiğini gören Komutan, biraz diretince, baklayı çıkardı: Bir süre önce, köye güneyden yeşil sarıklı dört seyit gelmiş, köye gelecek Kemalpaşalıların, kadınlarla çocukları da genelevlerde çalıştıracaklarını söylemiş, köye korku salmıştı.

Yarbay, bu dört seyiti hemen tanıdı: Bunlar, Suriye'den, Dersim'e kışkırtma için gelmiş olan dört casustan başkası değildi. Dersim'de görevlerini görüp Suriye'ye dönerlerken, Yarbay'ın adamlarının ellerine düşmüş, kafalarına birer kurşun sıkılarak zararsız duruma getirilmeden önce de bütün taşıdıkları bilgiler birer limon gibi sıkılarak onlardan sızdırılmıştı. Yarbay, yaşlı köylüye bu adamların kimler olduklarını, nasıl yakalanıp öldürüldüklerini, anlattı. Verilen buyruk üzerine askerler, yıldırımın tutuşturduğu yangını söndürdüler. Yaşlı köylünün evine konuk inen Yarbay Kemal'le köylü arasında bir söyleşi başladı: Köylü, ordunun Dersim'e neden girdiğini büyük bir merakla sordu.

Yarbay, buraya kimsenin kimseyi sömürmediği bir düzen getirmek üzere geldiklerini, anlatmaya çalıştı. Yaşlı adamın en çok merak ettiği şey şuydu: Uzun yüzyıllardır, Sünniler, Alevilerin kanını dökmüş, onların haklarını çiğneyip durmuşlardı. Nasıl oluyordu da şimdi, Sünniler, Alevilerin haklarını aramaya kalkıyorlardı?

Yarbay, ona, Cumhuriyet yönetiminin, artık hiç kimsenin din inançlarına karışmadığını, vicdan özgürlüğü olduğunu, anlatmaya çalıştı. Herkes Tanrısına kendi yöntemince tapınabilirdi. Sonra, Dersimiiler, özbeöz Türk'tüler. Hazer Türklerinin soyundan gelmekteydiler. Kemal Paşa onların da başıydı. Ankara'daki Hü-

kümet, onların da Hükümeti'ydi. Yarbay, bu gün görmüş adamla uzun uzun konuştuktan sonra, aralarında hiçbir anlaşma bağı bulunmadığını anladı.

Yaşlı adam, onu, koyun kaval dinler gibi dinlemişti. Daha çok, kendisine sakladığı özel düşünceleriyle böyle görünmeyi yeğ görmüştü.

Yarbay Kemal, bardaktan boşanırcasına yağan Nisan yağmuru altında Sin Köyü'ne vardığında, Harçik Suyu Köprüsü'nün yeniden yapılmakta olduğunu gördü. Bu sırada, Yarbay'ı acı acı düşündüren bir olay da geçmekteydi: Cumhuriyet Ordusu'nun Dersim'e girdiğini gören bütün köylüler, köylerini yüzüstü bırakıp kaçmaktaydılar. Yükte yeğnik, pahada ağır bütün mallarını alıp kaçışmakta, mağaralara sığınmaktaydılar. Derebeyleri kendi mallarını, iktidarlarını kurtarabilmek uğruna bütün Dersimli yoksul halkın perişan olmasına göz yumuyorlardı. Kendi kötü yazgılarının uçurumuna o zavallı insanları da sürüklemeye çalışıyorlardı. Vıcık vıcık ilkyaz çamuru boyunca, dağlara, mağaralara kaçışan insanların ve hayvanların izleri, uçurumun kıyısına doğru uzuyordu.

Sin Köyü, bomboştu. Hiçbir canlı kımıldamıyordu. Ordunun geçtiği birkaç köyün görünüşü de böyleydi. Halk, bir düşman ordusunun önünden kaçarcasına Cumhuriyet Ordusu'nun önünden kaçıyor, saklanacak delik arıyordu. Ordunun, girdiği bölgelerde, in cin, cirit oynuyordu. Seyitler, bütün köyleri dolaşarak Türk Askeri'nin önünden kaçmaları gerektiğini aşılamışlardı. Köylülerin kalabalığına sığınıp canlarını kurtarmak kaygısına düşmüşlerdi. Köylülerin kaçışı, Yarbay'ı pek çok üzmüştü. Bu sırada, Yüzbaşı Selâmi, gelerek, dağlara kaçışmakta olan birçok halkı çevirip köylerine getirdiklerini söylediyse de bu Yarbay'ın üzüntüsünü yeğniltmedi. Korku, dağları bekliyordu. Ferhat Uşağı Beylerinden Cemşit Ağa'yı ele geçiren Yarbay Kemal, ona, bu işin başında orduya sığınanların bağışlanacaklarını, beylerin de en aşağı kellelerini kurtarabileceklerini, bu konuda çalışmasını söyledi. Ne yazık ki Sel Operasyonu'nun önünde çil yavrusu gibi dağılan Dersim halkı, Cumhuriyet Ordusu'nun çıkamayacağını sandığı

yükseklilere, geçemeyeceğini sandığı geçitlerdeki mağaralara doğru alabildiğine kaçışıyordu. Halkı köylerde tutabilme, yerinden oynatmama isteği, ancak bir istek olarak kaldı.

Ayaklanış, bütün Dersim'i dev bir kaya gibi yerinden oynatmış, sonra unufak edip deliğe sokmuş, gözden yitirmişti.

1937 yılının yazı, Dersim'de kan güllerinin kızarmaya başladığı görüldü. Dersim'in korkunç kapısı, Kutu Deresi, Keçisekmez Kayalıkları, kan güllerinin en çok açtığı yer oldu.

İlk Cumhuriyet askerlerinin girdiği geçite tonluk kayalar yuvarlanarak bunların ezilmesiyle başlayan çatışma, karşılıklı yaylım ateşlerin, havan topu ateşlerinin, makineli tüfek taramalarının sürekli olarak yaptığı gevezeliklerle vadiyi doldurdu durdu. Her iki yanı göklere değen yalçın kayalıklarla örtülü daracık bir vadi olan Kutu Deresi, bunun bir yanını kaplayan Keçisekmez Kayalıkları, Dersim serüveninin en korkunç günlerini yaşamaya başlamıştı. Dersimliler, bir Kutu Deresi Geçidi'nin gücüne, bir de Dajik Baba doruğunun ulaşılmaz yüksekliğine güveniyorlardı. Bütün Dersimli nişancılar, görev başındaydı. Büyük mağaraların içine sığınmış halkı savunmak üzere, bunun kapısında mevziiye girmiş olan nişancılar, karşıdan gelecek düşmanı pire gibi avlamaktaydı. Sonra, herhangi bir kurnazlıkla bu mağaraların kapısına yaklaşarak içeriye bomba falan atmaya çalışan askeri öbür yanda bir ağacın sık dalları arasına gizlenen bir nişancı kuş gibi avlıyordu. Mağaraların içinde, keçiler, sığırlar, çoluk çocuk korku içinde pusmuş bekleşiyordu.

Ordu, bu halkın savaş alanından uzaklaşmasına çok çalıştıysa da Dersimli savaşçılar, savaşlarını sürdürmek uğruna bunların yardımını gereksediklerinden uzaklaşmalarını önlüyorlardı. Seyit Rıza'nın elinde, salt kendi kurtuluşu uğruna harcamaya çalıştığı bu zavallı halkın sayısı, elli bini aşıyordu. Onları da kendisiyle birlikte cehenneme sürüklemeye kararlı görünüyordu. Başlangıçta Elazığ'dan Dersim'in içine doğru ilerleyen motorlu birliklerin önünde korkuya kapılıp orduya sığınan epeyce insan olmuşsa da sonradan bu sayı azaldıkça azalmıştı. Ordunun demir çemberi içinde sıkışan Dersim halkı, başlarıyla birlikte Hızır'dan kurtuluş

bekleyerek kaygılı günler geçiriyordu. Ordu'nun önünden kaçıp giderken nişancılar, durmadan, sekmeyen kurşunlarıyla bir Mehmetçiğin canını almaktan uzak kalmıyorlardı.

Ordu'nun hızlı operasyonu sonucu yüz kırk ile yüz elli kilometrekarelik bir toprak içine sıkıştırılan ayaklanıcılar, en sarp bölgelere sığınmışlardı. Buralara toplu olarak kolayca girilemediği gibi toplarla motorlu birlikler de giremiyor, böylece her iki yanın savaşçıları elde taşınan silahların ateşiyle yetinmek yazgısında birleşiyorlardı. Savunmaya çekildikleri yerlerden ayaklanıcıları söküp atmak, basbayağı, babayiğitlik istiyordu. Sultan Baba Dağları, Kızıldağ yöresi ve Kutu Deresi ayaklanıcıların en son savunaklarıydı. Oralarda canlarını dişlerine takarak çarpışıyorlardı. En çok iş de nişancılarına düşüyordu.

Ayaklanıcıların en büyük kaygıları, cephaneden yanaydı. Güvendikleri dağlara kar yağmış, Kemalpaşalılar, kendileri için yola çıkarılmış olan İngiliz ve Fransız silahlarıyla cephanelerine el koymuşlardı. Cephane günden güne tükeniyordu. Nişancılar, nişan aldıkları askeri ancak vuracaklarına inandıktan sonra ateş ediyorlar, rastgele bir tek mermi bile harcamaktan çekiniyorlardı. Askerler, bir haftadır Kutu Deresi'nin geçidini zorluyorlar, orada düşüp kalıyor, yakıcı güneş altında kokuyorlardı. Keçisekmez Kayalıklarını tutan gözü pek nişancılar oradan canlı sektirmiyorlardı.

Bu sırada, Dersim'in baş lideri Seyit Rıza ile karısı Besi, Pokir Dağı'nın kuzey yamacındaki bir mağarada saklanıyorlardı.

Yarbay Kemal, Kutu Deresi'nin bir yanını kaplayan, ayaklanıcılara da büyük savunma olanağı veren Keçisekmez Kayalıklarının yazgısını bozmak uğruna şiddetli bir tutkuya kapılmıştı. Askerciklerin ölüleri durmadan üst üste yığılıyor, dere boyunca korkunç bir koku sel gibi akarak geriden gelen Mehmetçiklerin iç güvenini bozuyordu. Tonlarca makineli tüfek, havan mermisi bu melun kayalıklara vız gelmişti. Kutu Deresi, bir Mehmetçik mezbahasına dönmüştü. Yarbay Kemal, doğanın yalçın kayalıklarına karşı sonsuz bir öfke duyarak bunlarla birlikte bunların aralarına sokulup Mehmetçikleri avlayıp duran cahil yaratıkları

yok etmek uğruna bütün elindeki ağır makineli tüfeklerle havan toplarının namlularını oraya doğrulttu; sürekli, yıldırıcı bir ateş açtırdı. Kayalıklardan havaya kalkan toz, burayı göz gözü görmeyecek duruma getirdi. Evet, bu Allah'ın belası kayalıkların arasında bir tek düşman canlı kalmamalıydı. Bu yoğun bombardımandan sonra, asker saldırıya geçti. Yine de bunlardan birkaçı, ayaklanıcıların kurşunlarına erek oldu.

Göz açtırmayan bir yaylım ateşten sonra, Kutu Deresi Boğazı'ndan içeri sızan öncü birlikleri, korkunç bir tehlikeyle karşılaştılar... Keçisekmez Kayalıklarının üstündeki oynak kaya yığınlarının, yaylaya bağdaş kurmuş devleri andıran siluetleri kımıldamaya başlamıştı. Bunu dürbünüyle ayırt eden Yarbay Kemal, Boğaz'a girmiş olan birliklerin ne korkunç bir tehlike karşısında bulunduğunu hemen anladı: Dersimli savaşçılar, bu dev kayaları manivela gücüyle bayırdan aşağı yuvarlayarak askerleri ezeceklerdi. Ksenofon'un, «*On binlerin Dönüşü,*» adlı kitabında da on bin Yunan askeri Bağdat bölgesinden ayrılıp Karadeniz'e çıkmak üzere Küçük Asya'nın doğusundan geçerken Karduk adını verdikleri yerli halk, onların geçiş yolları üzerine durmadan böyle dev kayalar yuvarlamışlar, On binler'e çok yitik verdirmişlerdi. Binlerce yıl önce uygulanan savaş taktikleri, Yirminci Yüzyıl içinde de uygulanmaktaydı.

Yarbay Kemal'in çaldırdığı geri dön borusu henüz karşı kayalıklarda yankılanmakta iken, Keçisekmez Bayırı'nın tepesindeki dev kayalar, güldür güldür dereye yuvarlanmaya başladı. Mehmetçikler, can acısıyla haykırarak, inleyerek bu korkunç kaya yığınlarının altında ezildiler. Yarbay Kemal, yukarıdan yağan mermilere bakmadan Boğaz'a doğru koştu. Oraya dalmış olan bölük, atik davranarak kendini kurtarmış, salt sekiz ölü vermişti. Bunun üzerine Yarbay'ın buyruğuyla Keçisekmez Kayalıkları'na doğru korkunç bir makineli tüfek ve havan topu ateşi başladı. Kulakları sağır eden bir gürültü, Kutu Deresi Kayalıkları'nda korkunç yaygaralar koparıyordu.

Bu yaylım ateş, akşama dek sürdü. Bugün de Kutu Deresi düşürülememişti. Dersim, dayanıyordu. Ancak, bu umutsuz bir di-

renişti. Hükümet de bir yandan güz yağmurları gelmeden önce bu işin bitirilmesi için Komutanları sıkıştırıp duruyordu.

Günün yorgunluğunu alarak yapılacak yeni işleri düşünmek üzere yatağına uzanan Yarbay Kemal, Mehmetçik kılığında bir ayaklanıcının saldırısına uğradı. Yarbay'a yemeğini getiren bir emir erini öldürerek ivedi onun giyneğini giyen bu Dersimli, tepsiyi onun elinden alarak Komutan'ın çadırına sokulmuştu. Komutan, ancak keskin dikkatiyle ölümden kurtulmuştu. Bu da bütün bir kurtuluş değildi. Askerin yabancı bir kişi olduğunu ayırt ederek yattığı yerden fırlaması, o aralık ölümden kurtulmasını sağlamışsa da güçlü Dersimli, onu hemen altına almış, bıçağını saplamaya hazırlanmıştı. Ancak, bu sırada durumu gören erler, silahlarıyla çadıra dalarak Komutan'ı kesin bir ölümden kurtardılar.

Komutan'ı kurtaran biricik şey, adamın ayağındaki çarıklardı. Koçuşağı Aşireti'nden suikastçı Şahin oğlu İdris'in, Seyit Rıza'nın adamı olduğu, böyle anlaşılmıştı. İdris'i suikast için gönderen, Besi idi.

Yarbay'ın buyruğuyla İdris'i vurarak, ölüsünü Kutu Deresi'ne sürüklediler.

Ertesi sabah, Keçisekmez Kayalıkları, dağ toplarının da yardımıyla bir kez daha dövülmeye başladı. Top atışının arkasından bir tabur asker, boğazı tıkayan yeni yuvarlanmış dev kayaları aşarak içeri daldı. Yarbay da onların yanı sıra elindeki makineli tüfekle Kutu Deresi'ne sokuldu. Bir dev kayanın arkasına sinmişti ki tepeden yapılan sık bir tüfek ateşi, yarım manga askerle başlarındaki Teğmen'i oracıkta delik deşik etti. Komutan, yaylım ateşin geldiği tepeye doğru görmeden ateş etmeye başladı. Verdiği komutla, Kutu Deresi'ne sokulmuş olan ağır makineli tüfeğin kendi yanına getirilmesi sırasında bunu taşıyan beş erden ikisi vurularak düştü. Geri kalanlar, ağır makineliyi dev kayanın arkasına yerleştirdiler. Ağır makineli tüfeğin böyle yakından ateş etmeye başlaması, Keçisekmez Kayalıklarını savunan Dersimlileri kötü duruma düşürdü.

Kutu Deresi Savunması'nın zayıflamaya başladığını, Boğaz'ın düşmek üzere olduğunu anlayan Seyit Rıza, Keçisek-

mez'in üstündeki yönetim yerine gelmişti. Yanında genç, güzel karısı Besi de vardı. Bunlar, dürbünle bakarak içeride biraz askerin kuşatılmış durumda kaldığını ayırt ettiler. Boğaza biraz daha askerin girmesi için ateşin kesilmesini, buyurdular. Sonra, hepsini birden tuzağa düşürüp yok edeceklerdi. Gerçekten de yukarıdan ateş kesilince Kutu Deresi'ne çokça asker sıçramaya başlamıştı. Ateşin kesilmesi, Subayları umutlandırmıştı. Sonra, birden tepelerden yaylım ateş başladı. Kutu Deresi'nin bir kanaraya dönmekte olduğunu gören Yarbay Kemal, arkasındaki iki takım askerle Kutu Deresi'ne girmeye çalışan Yüzbaşı Selâmi'ye gırtlağının bütün gücü ile bağırarak geri dönmesini, buyurdu. Buradaki bütün askerin durumu kuşkuluydu. Alay'la bağlantıları kesilmişti. Selâmi, takımları, ivedi deliğe sokarak ateşten kurtulmalarını sağlamaya çalıştı. Yarbay Kemal, bütün anlamıyla tuzağa düşmüş olduklarını anladı. Şimdi, ayaklanıcılar, birkaç yandan buraya saldırıp onları yok etmeye çalışacaklardı. Evet, saldırı birkaç yandan gelebilirdi! Eğer iki ateş arasında kalırlarsa bir saatten çok dayanamayacaklardı. Her nedense, topçu ateşi de kesilmişti. Bu korkunç, ikircikli saatler içinde akşam karanlığı da geldi çattı. Gökyüzünün de kalın yorgan bulutlarıyla örtülmesi yüzünden, Kutu Deresi bıçakla kesilebilir koyu bir karanlığa büründü.

Karanlıkla sessizliğin el ele vererek bir cehenneme döndürdüğü Kutu Deresi'nin Kargasekmez Bayırı'ndan gelen bir kadın sesi, Yarbay Kemal'i uyardı: Bu, Besi'nin sesiydi. Erleriyle birlikte hemen teslim olmasını istiyordu. Kurtuluş yoktu. Hepsi ölecekti. Bu ilk korkutmadan sonra, Yarbay, işi, savaş hilesi olarak sövüntüye, öfkelendirmeye döktü. Katran karası, katran kalınlığındaki gecenin içinde karşılıklı söz düellosu sürdü. Bu sırada bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı. Fırtına biçimindeki rüzgâr meşelikleri uğuldatıyor, kayaların arasına sıkışmış askerlerin sırtında ıslak çuvallar gibi şaklıyordu. Fırtınayla yağmur, karşılıklı öfke düellosunu durdurmuştu. Besi'nin, başlarında bulunduğu ağalar, bulundukları direneği bırakarak, Seyit Rıza'nın bulunduğu mağaraya gitmişlerdi. Gün doğarken saldırıp kapana girmiş askerlerin işini bitireceklerdi.

Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, Kutu Deresi'ne sıkışıp kalmış askerlerin üzerine tepelerden, acımasız, şaşmaz bir yaylım ateş başladı. Atılan her mermi bir Mehmetçiğin canını alıyordu. Atışlar o kerte şaşmazdı. Ancak, acımasız ateşin sürüp gittiği en bunalımlı dakikalarda gök yüzünden tuhaf gürültüler işitildi. Sultan Baba Dağları'nın karlı dorukları çevresinde iri, korkunç bir kartal gibi dönerek Keçisekmez Kayalıkları'na doğru alçalan bir savaş uçağı, birdenbire ayaklanıcıların ateşini bıçakla keser gibi kesti. Giden uçağın ardından bir uçak daha çıktı, Dersimli nişancıların mevziilendiği Kutu Deresi'nin her iki yanını makineli tüfekle tarayarak geçti. Bu, Sabiha Gökçen'in kullandığı uçaktı. Üçüncü, dördüncü uçak da gelip ayaklanıcı mevziilerini acımasızca taradı. Uçak atışlarından korunmasını bilmeyen birçok Dersimli nişancı, delik deşik yerlere serildi. Uçakların, korkunç bir düşman olduğunu anlayan nişancılar, en sonunda, gelen uçaklara ateş etmeye başladılar. Kayalıklarda mevziilenmiş nişancıların uçaklara ateş ederek vakit yitirdikleri sırada bundan yararlanan bir bölük asker koşarak Kutu Deresi'ne girdi. Tepedeki nişancıların çoğu uçaklardan atılan makineli tüfek mermilerine hedef olarak ölmüşlerdi. Bu yüzden, aşağıya ateş edenlerin sayısı çok azalmıştı. Uçaklar, Dersim nişancılarının belkemiğini kırmıştı. Bunu hiç beklemiyorlardı. Kutu Deresi'ne durmadan ağır silahlarla asker yığılıyordu.

Artık, Kutu Deresi'ni savunma olanakları da ortadan kalkmıştı. Dersim'in kilit noktası sayılan bu çetin doğal kale elden gidince, bütün Dersimlilerde bir umutsuzluk sıtması başlamıştı.

Beyler, ağalar, birer birer Seyit Rıza'nın Sarıoğlan Bölgesi'ndeki mağarasına gittiler. Çok bunalımlı bir durum olan savaş üstüne konuşacaklardı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Dersim, kıl payı uçurumun kıyısına gelip dayanmıştı. Artık, onları Hazreti Ali bile kurtaramazdı. Herkes, elden geldiğince konuşmak, düşüncesini söylemek zorundaydı.

Deneman Aşireti Başkanı Cebrail ile, oğlu Keko, bütün ayaklanıcıların hep birlikte teslim olmasından yanaydı. Artık, işin sonu görünmüştü. Bu durumda sürdürülecek savaşın sonunda, bütün Dersim halkı kırılabilirdi.

Kanber de bu düşüncedeydi. Kutu Deresi'ndeki yitiklerine daha yitikler katılırsa, Kemalpaşalılar, bir Dersimli karıncayı bile bağışlamaz, Dersim'in kökünü kazırlardı. Bundan dolayı, savaşa, hemen, bir son verilmeliydi.

Seyit Rıza'nın mağarasının üstünden uçan Sabiha Gökçen'in uçağı ile ötekiler, mağaranın üstüne birçok bomba bıraktı. Korkunç gürültülerle ortalık sarsıldı. Sultan Baba Dağları'ndan derin vadilere kayalar yuvarlanıyordu.

Seyit Rıza, mağaranın damından başına dökülen taşlardan, topraklardan korunarak kendisinin tek başına bir karar verememeyeceğini, bunun, beylerin isteklerine bağlı olduğunu, söyledi.

Bu sırada, Kutu Deresi'ni ele geçiren Mehmetçikler, yamaçları korkunç makineli tüfek ve havan ateşleriyle tarıyorlar, gittikçe daha içeri sokuluyorlardı.

Kanber, Dersim'in yabancılarca aldatılmış, bu tuzağa düşürülmüş olduğunu, söyledi. Evet, o da Cebrail'in düşüncesindeydi. Bu belalı işe burada bir son vererek, hiç olmazsa, çoluk çocuğun kurtulmasına yardım etmeliydiler.

Kamer de Cebrail'i destekleyince, bu kez, Besi parladı. Verilecek olan bir kuru can olduktan sonra, bu savaştan neden kaçılacaktı? Alişir de, bundan sonra, teslim bile olsalar, onlara hiç kimse acımayacaktı. Eğer, savaş kışa dek sürdürülecek olursa, davayı kazanabilirlerdi. O zaman, gerilla savaşı yaparlardı.

Kanber, bu direniş düşüncesine karşı ayaklandı. Düşüncelerini söylediği sırada, uçaklardan atılan bombalar, mağarayı bir deprem gibi salladı. Sultan Baba Dağları'nın eteklerine yayılan asker, mağaraları birer birer düşürerek gittikçe daha yukarılara tırmanıyor, gördüğü her erkeği sorgusuz öldürüyordu. Dersimliler de bu yöntemi uyguluyordu. Her iki yan da akıttığı kana göre öfkeleniyor, karşısındakini canına susamış birer canavar bilerek, acımaksızın öldürüyordu.

Yarbay Kemal'in, Kutu Deresi Kanarası'nı bağışlamayan düşünceleri, Mehmetçiklerin önünden tepelere doğru koşuyordu.

Seyit Rıza'nın mağarasındaki toplantıdan barış yandaşları, yenik çıktılar.

Seyit Rıza'nın sorumsuz genç karısı Besi, çılgın gibi dışarı uğrayarak vadiye doğru pike yapan bir uçağa ateş etti. Yanarak yere çakılan uçağın pilotu paraşütle atlayarak yere sağ inmeyi becerdiyse de onun indiğini gören ayaklanıcılar oraya doğru koşmaya başladılar. Biraz sonra yetişen Besi, henüz toparlanmaya fırsat bulamayan paraşüte dolanmış Subay'ı elindeki bıçakla delik deşik ederek öldürdü. Besi, hızını alamayarak, ölünün gözlerini oydu.

Yarbay Kemal'in askerleri, büyük bir kuşatmaya girmişlerdi. Öyle ki çevirdikleri kuşatma çemberinden bir sıçan dahi kurtulamazdı. Sultan Baba Dağları'nın ıssız yamaçlarında havan toplarının, bombaların, makineli tüfeklerin çıkardığı korkunç bir gürültü, kararlı, kesin bir saldırının sürdüğüne kuşku bırakmıyordu.

Aşağı mağaralardan kaçan halk, Sultan Baba Dağları'nın yukarılarına doğru alabildiğine uzaklaşıyor, hem, kendi ağalarına hem de Kemalpaşalılara sövüp sayıyorlardı. Bir bölüm halk da mevziilerin boşluklarından yararlanarak savaş alanından kaçıyor, Ordu'ya sığınıyordu. Bu sırada her iki yanın ateşine uğrayarak canlarını yitiren çoluk çocuğun sayısı bilinmiyordu. Her yan, erkek, kadın, çocuk ölüleriyle kaplıydı. Dersim savaşçılarının ölüleriyle Mehmetçiklerin ölüleri, kimi yerde yan yana yatıyordu. Yarbay Kemal'in, sivillere, sığınanlara iyi davranılması için verdiği kesin buyruğa bakmadan, pek çok sığıntıyla çoluk çocuğun gözü kararmış savaşçıların hışmına uğradığı görülüyordu.

Dersim bölgesinde hiçbir canlının barındırılmaması üstüne verilen karar, sert bir biçimde uygulanıyordu. Kışın gerilla savaşı yapılması üstüne ayaklanıcı kurmaylarınca verilen karar, Ordu'ca işitilmişti. Bu yüzden yağmurlar başlamadan, kar gelmeden önce Dersim, bomboş bir barış ülkesi durumuna getirilmeliydi.

Savaş bittikten sonra, mağaralarda saklı kalmış savaşçılar yararlanmasın diye, sığır sürüleri makineli tüfekle taranarak Munzur Irmağı'na dökülüyordu. Boşaltılmış köyler, ayaklanıcıların barınmaması için yakılıyordu. Ordu'nun girdiği boş köylerde sansarların sahipsiz tavukları kovaladığı görülüyordu.

Dersimliler, yakaladıkları askerleri son kerte büyük işkencelerle öldürüyor, parçalıyordu. Bunlara tanık olan Mehmetçiklerin bir bölümünü de kan tutuyor, onlar da yakaladıkları ayaklanıcı erkeklere özdeş davranışta bulunuyorlardı. Kardeş kavgası, alabildiğine kanlanıyordu.

Üstçavuş Zekeriya, sinirli bir adamdı, bir mağarada saklanarak bir yığın Mehmetçiği fare gibi avlayan beş ayaklanıcıyı bir bomba demetiyle mağarayı yıkarak ele geçirdi, sonra da bunları bir ağaca bağlayıp üzerlerine gaz dökerek yaktı. Komutan, yetişinceye dek, tutsaklar, göklere yükselen yürek tırmalayıcı haykırışlarla can vermişlerdi. Bu, Üstçavuş, sonra, uzun süre hastanede yatmak zorunda kaldı. Öbür yanda Yarbay Kemal, durmadan tutsakların, sığıntıların canlarına dokunulmaması için buyruk üstüne buyruk vermekteydi.

Kurt Deresi alınıp Ordu daha ötelere tırmanmaya başladıktan sonra, Yarbay Kemal de karargâhıyla Sultan Baba Dağları'na doğru yollandı. Savaş alanı, insan ölüleriyle örtülüydü. Çocukların, kadınların, yaşlıların, Mehmetçiklerin, ayaklanıcıların yan yana yatmakta olan ölüleri, onu da kendinden geçirdi. Bu savaşın böyle bir korkunç sahneye dönüşebileceğini hiç de düşünmemişti. Ne yazık ki birkaç Dersim Derebeyi ile, özellikle Seyit Rıza, kendi yanı başlarında Dersim'in suçsuz insanlarını da ölüme sürüklemekten çekinmiyordu. Komutan, yamaca doğru tırmandığı sırada, yaralı ayaklanıcılarla kadın, çoluk-çocuktan oluşan kalabalık bir topluluğun süngülülerinin arasında Kutu Deresi'ne doğru indirildiğini gördü. Kutu Deresi'nde bir tutsak kampı kurulmuştu. Oraya götürülüyorlardı. Komutan, bunlara işkence yapılmaması için, kesin buyruk verdi. Bunların, kardeşleri olduğunu, onları böyle benimsemelerini, söyledi.

Bir mağaranın içine makineli tüfekle ateş etmeye hazırlanan bir Subay'a, içeride çoluk-çocuk da bulunduğundan ateş etmemelerini, savaşçıları dışarı çıkartmak uğruna başka bir yöntem kullanmalarını, salıkladı.

Yarbay, biraz düşündükten sonra, Teğmen'e, Kutu Deresi'ne kafesler içinde epeyce tavşan getirttiğini, hemen, erleri koşturup

bunları buraya getirtmesini söyledi. Sonra, sine sine, mağaranın ağzına gitti. Ellerini megafon biçimine getirerek, içeridekilere şöyle seslendi: Hükümet, onları, ağaların pençelerinden kurtarmak üzere askerini buraya göndermişti. Onlara hiçbir ceza verilmeyecekti. Her aileye toprak dağıtılacaktı. Silahlarını bırakarak dışarı çıkmalıydılar. Yarbay, sözünü ancak bitirmişti ki içeriden sekiz on tüfek birden patladı. Arkasından da sövüntüler işitildi. Yarbay, bir yana çekilerek, Teğmen'in getireceği tavşanları bekledi. Tavşandan son kerte iğrenen Alevileri bunlarla mağaradan çıkaracaktı.

Yarım saat sonra getirilen üç kafes dolusu ada tavşanı mağaranın ağzına götürülerek içeri salındı. Yarbay Kemal'le askerler, pusuya yatarak ilgiyle olacakları beklediler. Tavşanların içeri dalmasıyla kadın, çoluk çocuk, Dersim tüfekçilerinden oluşan bir yığın insan, çığlıklarla, korkuyla dışarı döküldü. Alevilerin tavşandan tiksinmeleri yüzünden bir yığın insan, böylece ölümden kurtulmuştu. Komutan, bunları süngülülere vererek, Kutu Deresi Kampı'na gönderdi.

Mağaralar, böylece, birer birer ele geçiriliyor, Seyit Rıza ile kurmay takımı bir türlü bulunup ele geçirilemiyordu. Komutan kulak verdi: Bütün Sultan Baba Dağları'nda savaş oluyordu. Yukarılardan durmadan silah sesleri geliyor, bir yandan da mağaralardan toplanan sivil halk kafileleri süngülüler arasında aşağı indiriliyordu. Savaş, genellikle sona ermek üzereydi. Ancak, mağaralara sığınmış çete grupçukları direniyordu. Cephane bütünlemesi olanakları da bulunmadığından, pek yakında teslim olmaları bekleniyordu.

Genel direniş, kırılmıştı. Şimdi, yalnız, Seyit Rıza, ile kurmaylarının yakalanması işi kalıyordu. Yarbay Kemal, bir dişi katil saydığı Besi'yi pek merak ediyordu. Onu diri yakalamak istiyordu. Ne yazık ki hâlâ görünürlerde yoktu. Kim bilir, nerelerde saklanıyordu? Yarbay Kemal, Sultan Baba Dağları'ndaki kayalıklara doğru tırmandığı sırada, iki erkekle birlikte, Besi'nin Yılanlı Mağaralara doğru kaçtığını gördü. Diri olarak yakalamak üzere arkasına düştü. Kadın, onun eline geçmemek uğruna, kendini kal-

dırıp uçurumdan aşağı attı. Yarbay, bu kadını, Dersim insanının gerçek katillerinden biri sayarak sehpaya göndermeyi çok istediyse de buna olanak bulunamayacağından dolayı, çok üzüldü.

Kutu Deresi'ne döndüğünde, Kamber Ağa ile Hasso Ağa'nın oğlu ile birlikte yakalandığını öğrendi. Elleri arkadan kelepçeli bu tutsaklar, Besi'nin öldüğünü, Yarbay'dan öğrendiler. Yarbay da onlardan Seyit Rıza'nın ne olduğunu öğrenmek istediyse de bir şey öğrenemedi. Uçakların bombalaması sırasında, adam, yanındakilerle sıvışıp gitmişti. Nereye gittiği de bilinmiyordu.

Bu sırada Kamp'a, İstanbul gazetecileri geldi. Hepsi, Komutan'a türlü sorular yöneltti. Seyit Rıza'nın yakalanıp yakalanmadığı sorusuna, şöyle yanıt verdi:

— Henüz yakalanmadı. Ancak, mağaralarda, kovuklarda uzun süre barınabileceğini sanmıyorum. Buraların kışı öyle serttir ki kurtlar bile yiyecek bulmak üzere, köye, kasabaya iner. Seyit Rıza da kışı dağda geçiremez.

Besi üstüne sorulan soruya da kaçamak yanıt vermek zorunluluğunu duydu. Kocası ölen bir kadının attığı mermiyle vurularak ölmüştü. Ölüsü bulunmamıştı; arattırılıyordu. Bu kargaşalıkta, Dersim içinde çok düşmanı olan kişinin sağ kalacağını da ummuyordu. Bu yanıtının, olduğu gibi, değiştirilmeden, hiçbir şey katılmadan yayımlanmasını, istiyordu.

Suriyeli İzzettin üstüne de şu yanıtı verdi: Bu adı o da işitmişti. Ne yazık ki yakalanamamıştı! Bunu, Suriye'den Dersim'e gönderen güçlere sormak gerekirdi. Herhalde, onlar, İzzettin'in Dersim'e hangi nedenle gönderildiğini biliyorlardı. Nerede olduğunu da bilirlerdi.

Şu sırada Dersim'de durum nasıldı, sorusuna da Komutan, şöyle yanıt verdi: Sayın Başbakanımız İsmet İnönü'nün Büyük Millet Meclisi Kürsüsü'nden bildirdikleri gibi, bugün Dersim, Ankara caddeleri gibi erinç ve dinginlik içindeydi. Askerlerimiz, nice uçurumları, nice aşılmaz engelleri Ankara caddeleri gibi baştan başa geçmişlerdi.

Sel Operasyonu'nun ne olduğu sorusuna verdiği yanıt, şu oldu: Dersim'i kalkındırma, halkını eğitme, onlara iş bulma, zorba-

ları cezalandırma ile, feodalizmi Anadolu'nun bağrında karınca gibi ezme deviniminin bütününe birden, Sel Operasyonu, deniyordu. Sel Operasyonları'nın sonucu, Tunceli Vilayeti, yeni temellere göre kurulmuş, başına, geniş yetkilerle General Alpdoğan getirilmişti.

Operasyonun henüz bir sonuca varamadığı anlaşılıyordu. Sultan Baba Mağaraları'nda hâlâ çarpışmalar sürüp gidiyordu. Bu, Kutu Deresi'nden işitilen silah seslerinden anlaşılıyordu. Nisan ayından bu yana bu iş nasıl uzamıştı?

Yarbay, bu soruya da şu yanıtı verdi: Arazi çok sarptı. Sultan Baba Dağı, Kutu Deresi'ne göre 3.000 metre yüksekti. Bu yüzden operasyon, yavaş, bütün olarak yapılmıştı.

Bu bölgede artık, eşkıyalık, çapul, olmayacak mıydı?

Yarbay'ın yanıtı, şöyle oldu: «Eşkıyalığın ilk nedeni olan iktisat dertlerini ortadan kaldırmalıydı. Bundan dolayı, halkın elinden silahlar toplanacak, hepsine iş bulunacaktı. Halkımıza çalışma olanakları sağlanacaktı. Gördükleri gibi, yollar, köprüler, okullar kuruluyordu. Cumhuriyet Mahkemeleri de halkımıza burada adalet dağıtacaktı. Yeni yönetim, Tunceli'deki köylü halk için umulmaz bir mutluluk dönemi olmuştu. Ağaların egemenliği, baskısı ortadan kalkmış, köylüyü tutsak gibi kullanan, malını yok pahasına alan tefeciler yok olmuşlardı.»

Gazetecilerden biri, Yarbay'a, Tunceli sorunlarına, sınıf açısından bakıp bakmadığını, sordu. Şundan ki ağalar, beyler ve seyitler tasfiye edilip bunların toprakları marabalara dağıtılıyordu.

Komutan, «Tunceli halkının sorunlarına ulusal toplum açısından bakmakta olduğunu,» söyledi.

Gazeteci, bugün için ortadan kaldırılan ağaların, ağalığın bir süre sonra, yine yerlerine dönüp dönmeyeceğini ya da halkın kendi içinden yeni ağalar, seyitler çıkarıp çıkarmayacağını sordu.

Yarbay, «Giden ağaların bir kez daha gelip eski yerlerini alabileceğine inanmadığını,» söyledi. «Hem onlar, bir daha dönmeyecekler, hem de toplum yeni ağalar, seyitler doğurmayacaktı. Bu bölgede ağa olmak isteyeceklerin başlarına ateş yağacaktı.» Yarbay, «Bunun bir inanç olduğunu, ancak kendisinden sonra ge-

leceklerin bu inancı kendisiyle bölüşüp bölüşmeyeceğini bilmediğini,» söyledi.

Başka bir gazeteci, ağaların Dersim'deki topraklarının ne olacağını, sordu.

Komutan, şu yanıtı verdi:

— Dersim'de, reis, bey, ağa ve şeyhlere özgü yazılmış bütün taşınamaz mallar devlete geçmiştir. Devlet de bunları topraksız köylülere dağıtmaktadır. Ayrıca, devlet, 2510 Numaralı İskân Kanunu'nun 10'uncu Maddesi'ne göre aşiretlere, reislik, beylik, ağalık ve şeyhlik yapmış olanları ya da yapmak isteyenleri aileleriyle birlikte ülkenin uygun yerlerine yerleştirecektir. Yeniden ağaların türeyecekleri yolundaki kaygılarınız da bu bakımdan yersizdir.

— Seyit Rıza üstüne bilgi verir misiniz?

— Seyit Rıza, Şeyh Hasanlar Kolu'nun Baş Seyiti'ydi. Babası, Seyit İbrahim'dir. Babasının ölümünden sonra, Hozat, Nazimiye, Mazgirt ve Ovacık arasındaki eski Dersim'in kalbi sayılan Kırmıl Bölgesi'ne yıllarca egemen olmuş, halkı acımasızca sömürmüştür. Bu bölgede Karaballı, Ferhat, Taçin, Abbas Uşağı Aşiretlerinin başına bela olmuştur.

— Besi kimdir?

— Basit bir kadın. Seyit Rıza'nın genç karısı. Üzerinde durulacak, olaylarda etkisi olan bir kişi sayılamaz. Ancak, Alişir'den söz etmek isterim. Bu herif, Seyit Rıza'nın akıl hocasıydı. Bütün melanetler bu herifin kafasında planlanmıştır. Bütün eylemleri düşünle beslemeye kalkışmıştır. Satılık bir Ajan olduğunu da söyleyebilirim.

— Dersim'in devinimi sırasında iki yanın ölü ve yaralı sayısını törensel bir ağız olarak açıklayabilir misiniz?

Komutan, cebinden çıkardığı bir kâğıda bakarak şunları söyledi:

— Elbette! Bugüne dek iki subayımızı şehit vermiş bulunuyoruz. Subaylardan dört de yaralımız var. Erlerden 28 şehit, 46 yaralımız vardır. Ayaklanış'a katılan Dersimlilerden 265 kişi ölmüştür. 20 yaralıları vardır. Ayrıca, 27 kişi yakalanmış, 849 kişi teslim olmuştur. Bu sayı, benim saptayabildiklerimdir. Amaçlı

söylentilere kulak asmamanızı, doğrunun benim söylediklerim olduğunu, ayrıca, belirtmek isterim!

Yaşlı bir gazeteci, Seyit Rıza'nın mağarasında bulunan altın işlemeli Haç ile bununun ortasındaki Hazreti Hüseyin'in parmağı sorununu sordu.

Komutan, gülümseyerek şöyle konuştu:

— İnsanların dinsel inanışlarına saygılıyım. Bu soruyu yanıtlamak istemezdim. Ancak, sorduğunuzdan dolayı, doğrunun ortaya çıkması bakımından açıklamakta bir sakınca görmüyorum. Altın suyuna batırılmış, ziynetli bir Haç elimize geçmiştir. Ortasında bir kemik parçası vardır. Bu kemiğin hangi yaratığa özgü olduğu belli değildir. Bu haç sorununun arkasındaki gizi ben çözmüş bulunuyorum. Ermeni Komitecileri, vaktiyle Venk Kilisesi'ne altın suyuna batırılmış ziynetli bir Haç koymuşlar, ortasına da hangi yaratığa özgü olduğu anlaşılmayan bir kemik parçası ekleyerek İmam Hüseyin'in parmak kemiği diye, Dersimli Alevilere yutturmuşlardır. Böylece, hem din propagandası yapılmış, hem de Ermeni Devleti kurulması çabalarını, Aleviler ile Hıristiyanlar arasında bir yaklaşım kurma çalışmaları ile pekiştirmek istemişlerdir. Bu Haç'ı, Savcı Hatemi Bey'e teslim ettim. Ayrıca, Seyit Rıza'nın üzerinde gümüş ve platin harflerle, «Abaza Uşağı Seyit Rıza'ya yadigârdır,» yazılı dürbünü de elimizdedir. Hozat'taki evinde, Yıldızname, Muhammediye ile yazma kitaplar bulunmuştur.

— Seyit Rıza, Ayaklanış'a başlamak uğruna, dış yardım sözü aldı mı?

— Suriye sınırının öbür yanındaki tekkeler, Kürt kulüpleri, öbür olumsuz öğeler Dersim gibi eski bir ayaklanış yuvasının ortadan silinmesine razı olamazlardı. Bundan dolayı, ellerinden gelen melaneti yaptılar. Ancak, biz, Dersim'in kimlerden ve nerelerden alacağını, bu ayaklanışın ucunun nerelere uzanacağını biliyorduk. Bunun bilinciyle uyanıktık; tetikteydik.

Komutan, gazetecilere bu bilgileri verdikten sonra ayağa kalkarak, onlara şöyle dedi:

— Şimdi, siz gazeteciler, hazırlattığım çadırlarda dinlenin; karnınızı doyurun! Yarın sabah sizleri reform bölgesine göndere-

ceğim. Yönetimimizin halkımız uğruna nasıl bir mutluluk dönemi olduğunu gözlerinizle görün; resimlerini çekin!

Gazetecileri, dinlenmeye gönderen Komutan, kendisi de çadırında dinlenmeye çekildi.

Ancak, Dersim kara düşü bu kanlı görünümüyle, bir mezbaha korkunçluğu ile gözkapaklarının altında bir film gibi oynuyordu. Orada, gazetecilere söylemediği korkunç şeyler olmuştu. Bir manga askerin kazıklara çakılarak öldürülmesinden sonra buna tanık olan birlikler, Subayların bütün çabalarına bakmadan buna benzer misillemelere girişmişler, önlerine gelen her türlü kendilerinden olmayan insanı ve hayvanı çiğneyip geçmişlerdi. Kazıklanmış bir manga askerin öcünü almak uğruna, bir köyün erkeklerini kurşundan geçiren Mehmetçiklerin yaptıkları işin korkunç bir cinayet olduğunu, artık, kime anlatabilirdi?

Komutan, bunları düşledikçe kahroluyordu. Savaşta ölmeyip teslim olmuş ya da yakalanmış bütün işe yarar erkekler, ailelerinden ayrılarak, bayındırlık, özellikle yol işlerinde kullanılmak üzere süngülüler arasında götürülüyorlardı.

Bu kanlı düşlerle yüreği parçalanan Yarbay Kemal, Yüzbaşı Selâmi'nin getirdiği bir kâğıdı alıp titreyerek okudu. Bunda şöyle yazıyordu:

«Komutan! Seyit Rıza, ele geçmeyen Aşiret Beylerini bugün ikindi vakti, Munzur Suyu'nun Halvori kıyısına çağırır. Ellerinden öperiz!»

Kâğıdı gönderenler, Kırganlı Cemşit Ağa ile Muhindili Hüseyin Ağa idi.

Komutan, hemen kararını verdi. Halvori'ye gizlice saldıracaktı.

Yüzbaşı Selâmi'ye şöyle dedi:

— Dinle beni: Gizlice olacak, bu iş!

Halvori'nin sarıldığını hiç kimsenin ruhu duymayacak! Askerler, karanlıkta mağaralara saklanacak, pusuda bekleyeceklerdi. Yüzbaşı, Halvori'de pusuya yatacak erleri, Kutu Deresi'nden ikişer ikişer yola çıkaracak, böylece sessiz bir av partisi hazırlayacaktı.

Sultan Baba Dağları'nın doruğuna sığınmış ayaklanıcılar, hâlâ direniyorlardı. Yükseklerden gelen silah sesleri bunu gösteriyordu. Yeğnik silahlarla savaş dışı bırakılamayan mağara sığınaklarını safdışı bırakmak üzere, katırların sırtlarında dağ topları taşınıyordu. Yarbay Kemal'le, Yüzbaşı Selâmi, yanlarındaki askerlerle ancak bir saatte Halvori'ye vardı. Burası, son kerte kayalık, ıssız, korkunç bir yerdi. Salt, Munzur'un hırçın çağıltısı, sessizliğe egemen oluyordu. Hayvanları bir mağaraya saklayarak kendilerine de güzel bir pusu yeri seçen Subaylar, bu kez, pusunun anlaşılarak Seyit Rıza'nın gelmemesinden korkmaya başladılar.

Yarbay Kemal, savaşçılarının büyük bölümü ele geçtiği ya da safdışı bırakıldığı halde ayaklanıcıların yine toparlanmaya başladıklarını, söyleyerek, altını çizdi. Yarbay'la Yüzbaşı, Munzur Irmağı'na egemen bir kovuktan bütün yöreyi görebiliyor, Halvori'yi göz hapsinde bulunduruyorlardı. Seyit Rıza'nın, darmadağın olan aşiretleri bir araya toplamak uğruna yaptığı bu son çaba da böylece boşa gidecekti.

Pusu, çok uzun sürdüyse de en sonra, üç atlının Munzur Irmağı'nın kıyısına indiğini gördüler. Komutan, bunların ikisini daha ilk bakışta tanıdı: Bunlar, Alişir'le, Cebrail'di. Yanlarında bir de topal bir adam vardı. Atından iner inmez, kuşkulanarak karşı kıyıyı gözlemeye başlamıştı. Karşı kıyıdan Cebrail Ağa'ya seslenen birini gördüler. Bu, Seyit Rıza'nın, ta, kendisiydi. Komutan, karşı kıyıda düzen almadığına yandı.

Seyit Rıza, biraz önce yağan korkunç sağanak yüzünden kabaran Munzur'dan beriye geçemiyordu. Seyit Rıza, bağırarak, Cebrail'e yanındakinin, Alişir mi olduğunu sordu. «Evet!» yanıtını alınca Besi'yi göremediğini, ondan bilgisi olup olmadığını sordu. Cebrail, verdiği yanıtta izine rastlanmadığını, ölüp ölmediğini de işitmediklerini, bildirdi. Belki bir yanda kuşatmada kalmış olabilirdi. Dağ taş asker doluydu. Mağaralar bölgesine sokulamıyorlardı.

Ufak bir sessizlikten sonra, Seyit Rıza, iki elini megafon gibi yaparak, karşıya şöyle bağırdı:

— Aşiretler arasındaki düşmanlıklar artık son bulmalı, Alişir! Dersim yok oluyor! Neden, ayrılık gayrılık güderler, Aşiret Beyleri?

Buna, Alişir'in yerine, Cebrail Ağa yanıt verdi:

— Sığınmalardan yakınmaktayım, Seyit Hazretleri! Dağ köyleri akın akın Hükümet'e sığınmaktadırlar. Karşı koyana askerler acımasız davranmaktadır. Çete savaşını sürdürecek adam bulamıyoruz.

Sözü Alişir alarak, Cebrail'i şöylece bütünledi: Dağ köylerinde saklanmak çok güçtü. Kaçakların saklandığı köylerin halkına çok zulüm yapılıyordu. Köyler, adam saklamamak için köylerini boşaltıp Hükümet'e sığınıyorlardı. Kimi köylerde, askerler, kaçakları meydana çıkarmak için çok işkence yapıyorlardı.

Seyit Rıza, karşıya bağırarak şunları söyledi: Kemalpaşalılar, Dersim'i dağıtacağa benziyorlardı. Dağlarda saklanıp ele geçmemenin çaresine bakmalıydı. Eğer liderler yakalanmazlarsa, kullar da dağlarda saklanıp direnebilirlerdi. Böylece, kışı hazırlıkla geçirir, ilkyazın çete savaşını sürdürebilirlerdi.

Yarbay Kemal, bir kez mermisinin erişebileceği yere gelmişken, Seyit Rıza'yı vurmaya karar verdi. Uzun menzilli tabancasını çekerek, tetiğe dokundu. Issızlık, çın çın, öttü. Seyit Rıza ile karşıdaki adamları, tuzağa düştüklerini anladılar. Yeni bir ihanetle karşı karşıya idiler. En güvenceli adamlarının bildiği bu toplantının bile ispiyonlandığını anlayınca, bayağı yıkıldılar. Seyit Rıza, merminin geldiği yana bakıp atanı araştırırken, Yarbay Kemal'in ikinci mermisi büyük bir gürültüyle kendisine doğru avlayarak geldi. Ancak, birinci merminin ardından ikincinin, üçüncünün geleceğini hesaplayan yanındaki fedaisi kendisini Efendisi'nin önüne atarak siper olmaya çalıştı. Yarbay'ın ikinci mermisi, onu cansız yere yıktı.

Seyit Rıza, geri kalan adamlarıyla kayalıklarda yitti.

Bu sırada Yarbay'ın tabancasının uyarmasıyla davranan Cebrail ile, Alişir, daha ne olduğunu anlamadan pusudaki askerlerin saldırısına uğradılar; kıskıvrak yakalandılar. Bu iki liderin yanındaki topal adam, Munzur'un kıyısındaki patikadan geçerlerken kendisini kaldırıp köpüklü sulara atıverdi. Ne var ki arkasından patlayan sekiz on silah birden, onu delik deşik ederek kaçmasını önledi. Sular, ölüyü kayalara çarparak sürükleyip götürdü. Bu,

Kanber Ağa'nın aşiretinden, tanınmış, Topal Memo'ydu. Komutan, bunu, Cebrail'den öğrendi.

Komutan, Seyit Rıza'nın henüz yakalanmadığı bir zamanda, Alişir denen bu herifin kaçıp yine dağlara çıkması, işleri bir kez daha karıştırabilir, diye düşündü. Bunca kan dökülmesine yol açan bu adamı şuracıkta temizlemeliydi. Tabancasını, Alişir'in kafasına boşalttı. Cebrail de, vurulacağını sandıysa da Yarbay onu mahkemeye saklamaya kararlıydı. Askerler, onu yarı baygın sürükleyerek, kampa götürmek zorunda kaldılar.

Yarbay, Erzincan'ın doğusunda Kemah yolu üzerindeki Jandarma Karakolu'nda oturmuş, saatlerdir konuklarını bekliyordu. Yarbay Kemal'in bu belalı konukları Seyit Rıza ile iki adamıydı. 1937 yılının, 12 Ekim günü Komutan'a teslim olmak üzere buraya geleceklerdi. Kızıl Dağ, Sultan Baba Dağları'nda artık ulumaya başlayan ak kürklü kara kıştan başka hiçbir varlık barınamazdı. Bu dağlardaki mağaralarda en son ölüleri aç kurtlar parçalıyor, buralara kış uykusuna yatmaya gelen ayılar yerleşiyordu. Murat Irmağı'nın yalçın kayalıklarında da artık yaban keçilerinden başka canlı kalmamıştı.

Dersim Sel Eylemi, artık bitmişti. Ölen ölmüş, teslim olan olmuş, bomboş kalan Dersim Dağları'yla yaylaları, yasak bölge sayılmaya başlanmıştı. Komutan, olanları bir kez daha gözlerinin önünden geçirerek çayını içip ısınmaya çalışırken, Seyit Rıza ile bir kez daha karşılaşacağını düşünüp garip duygular içinde bocalıyordu. Yarbay, dışarıdaki koşuşmalardan konuklarının geldiğini anladı. Pencereden bakınca, dışarıda Yüzbaşı Selâmi'nin Seyit Rıza ile iki adamının üstünü başını aradığını gördü. Seyit Rıza'nın başında yepyeni bir fötr şapka varsa da üstü başı dökülüyordu. Komutan'ın buyruğuyla bütün eylemdeki asker birliklerine bir numaralı ereğin ele geçirilmiş olduğu, bildirildi. Gerek Mehmetçiklerin gerekse bir bölüm yurttaşın kanı ne yazık ki Dersim dağlarında dökülmüştü.

Seyit Rıza'nın sobalı odaya alınmasını buyuran Komutan, içeri giren yaşlı adamın kalın gür kaşlarının altında, insana, görgülü, üzgün bakan gözleriyle karşılaştı. Komutan, Seyit Rıza teslim

olacak olursa onu Ankara'ya göndereceğini, Atatürk'le görüştüreceğine söz vermişti. Seyit Rıza, Komutan'a bu sözünü hatırlattı. Komutan da onun bunca zaman nerede saklandığını, sordu. Yaşlı adam, Ovacık'ın Dağları'nda, ormanlarında saklanmıştı. Daha önceleri de Munzur'un mağaralarında gizlenmişti. Buralarda susam yağı, çökelek ve yemişlerle geçinmiş, bunlar da bitince yiyecek bulabilmek uğruna ormanlara inmişti. Bir adamını ormanda ayı parçalamış, ötekiler, güçlüklere dayanamayıp kaçmışlar, yanında kala kala iki adam kalmıştı.

Konuşurlarken Yarbay Kemal, Seyit Rıza'ya bu adla ünleyince, Seyit, ünlemeyip Bay demesini söyledi. Pokir Dağı'nda çok çetin çarpışmalar olmuş, her iki yandan da çok adam gitmişti. Kocasının vurulup öldüğünü gören Dersimli kadın, Seyit Rıza'yı bıçaklamak istemiş, bütün bu belayı başlarına onun açtığını haykırmış, zavallı kadın, sonra Seyit Rıza'nın adamlarınca hemen oracıkta öldürülmüştü. Yarbay, Seyit'e bunu hatırlatınca, bozuldu. Lafı değiştirip kendisini Ankara'ya göndermesini söyledi.

Komutan, Casus İzzettin'in üzerinde yakaladığı, Antakya'daki Alevilere, Türkiye ile birleşmemeleri üstüne Seyit Rıza'nın yazmış olduğu mektubu hatırlatınca, Seyit şaşaladı.

Komutan, bu ayaklanışın ruhi durumunda bulunan Alişir'le Besi'den söz açınca, Seyit Rıza, süklüm püklüm durumundan sıyrılıp şöyle bir dikildi. Ölülerin rahat bırakılması için Komutan'ı uyardı. Eğer bu işkence, bu ezgi sürerse, yeni bir Seyit Rıza çıkabilirdi. Bu laf, Komutan'ı kendinden geçirmek üzereyken kendini tuttu. Seyit Rıza, Yarbay'ın yüzündeki korkunç anlamı görünce, bayağı ürktü. Yarbay, Seyit Rıza'nın bu sözünün altında ürkünç bir doğrunun yattığına inanarak, uyanır gibi oldu.

Sonra Yüzbaşı'ya, Seyit Rıza'nın en hızlı araçla Elazığ'a yollanmasını, buyurdu. Seyit Rıza, Gazi Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gönderilmesini istediyse de Komutan kulak asmadı. Seyit Rıza, Elazığ'a götürülmek üzere otomobile bindirildikten sonra, Yarbay Kemal, Erzincan'daki Dördüncü Genel Müfettiş'e telefon ederek, onunla yapmış olduğu konuşmayı olduğu gibi anlattı.

İşte, Seyit Rıza'nın yeni Seyit Rıza'lar çıkacağı üstüne yaptığı korkutma, Paşa'yla, Yarbay Kemal arasında göç ettirme planına göre, Harçik Suyu ile Ege Bölgesi'ndeki uygun yerlere yerleştirilecekti. Yarbay, General'le konuştuktan hemen sonra, buyruğu yazmaya başladı. Bu buyruk yazıldıktan sonra, artık ortada bir Dersim kalmayacaktı. Dersimli iki aile hiç bir biçimde yan yana getirilmeyecekti.

Yarbay Kemal, buyrukta, şöyle diyordu:

«Yüzyıllarca üretimden uzak kalan bu insanlar, yaşamlarını çapulculukla sürdürmüşler, ticaretlerinin kaynağı çapul olmuştur. Tehlikeli olmasına karşın insan ruhunu da bir yerde doyuran, heyecan veren çapul, bu insanların gereksinimlerini kolay sağlamakta bir araç olmuştur. Bu bakımdan yıllarca yaşamlarını çapulla sürdüren insanların kısa sürede üretime dönmesi olanaksızdır. Yurdun herhangi bir yerinde dahi birden çok ailenin bir araya gelmesi halinde de yine özdeş yolla yaşamlarını sürdürmek isteyecekleri doğaldır. Bu bakımdan göç ettirme uygulamasından bucak ve kazalara birer, illere de en çok üç ailenin yerleştirilmesinde özen gösterilecektir. Yeni iskân bölgelerine kar düşmeden önce gönderilmiş olacaktır. İlgili Valiler, Kaymakamlar ve Bucak Müdürleri, bu buyruğu sorumlarının ışığı altında uygulayacaklardır.»

Bu buyruk, ivedilikle bütün ilgililere ve asker birliklerine gönderildi.

Elazığ Sineması'nın geniş salonu mahkeme salonu durumuna getirilmişti. Mahkeme Kurulu'nun yeri, sahnede hazırlanmıştı. Mahkeme Başkanı'nın oturacağı kürsünün arkasına boydan boya duvarı kaplayan bir Türk Bayrağı asılmıştı. Yargılama açık yapılacağından, erkenden salon dinleyicilerle dolmuştu. Sonra, iki sıra süngülü jandarma arasında sanıklar getirildi.

Sanıkların en önünde uzun ak sakallı, uzun zayıf yüzü, başındaki fötr şapkasıyla Seyit Rıza, yanı başında oğlu Hüseyin yürüyor, arkalarından Seyit Rıza'nın damadı Seyhanlı Aşireti Başkanı Hasso Seydo, Yusufhanlı Aşireti Başkanı Kamer ile oğlu Fın-

dık, Denemanlı Aşireti Başkanı Cebrail ile oğlu Hasan, Kureysanlı Ulukiye oğlu Hasan ile, Mirza oğlu Ali arkadan geliyordu. Bunları uzun ak sakalları göbeklerine varan yaşlılar, yüzlerinden kaygı taşan bir yığın genç tutuklu izliyordu. Aşiret Reisleri sahnenin önündeki sıralara oturtuldu. Onların arkalarındaki sıralara da öbür yaşlı ayaklanıcılar oturtuldu. Jandarmalar, tutukluların kelepçelerini çıkararak sıkı bir düzen alıp beklediler.

Kapının yanındaki Jandarma Subayı, birden, «Dikkat!» diye bağırarak bütün salondakileri ayağa kalkmaları için uyardı: Mahkeme Kurulu gelmişti. İvedi geçip yerlerine oturdular. Üç Yargıçla, Savcı Hatemi, bir de Zabıt Kâtip'i yerlerini alınca, hemen, yoklamaya geçildi. Seyit Rıza'nın adı anılınca, bütün salon, o korkunç serüvenin kahramanına baktı. Seyit Rıza, uzun sakalı titreyerek büyülenmişçesine Mahkeme Başkanı'na bakıyor, onların solgun yüzlerindeki gizli anlamları anlamaya çalışıyordu. Bu yüzlerde kan dökmüş bir kişiye karşı duyulan tiksintiden başka bir anlam yoktu.

Başkan, sordu:

— Adın ne?

— Babam, Abbasi İbrahim. Anam, Hatice. Adım, Rıza. Yeni adım, Bay Rıza.

— Kaç yaşındasın?

— Seksen yaşını aşkınım. Çocuklarımı sorma!

Savcı Hatemi, sanığın, ipten kurtulmak üzere yaşını büyütmesine güldü. Başkan, onun kaç çocuğu olduğunu bir kez daha sordu. Bu soru, Savcı'yı bir kez daha gülümsetti. Başkan, bu kez, sanığa ayaklanışın nedenini sordu.

Seyit Rıza, şöyle yanıt verdi:

— Biz, böyle yerler görmedik. Hâşâ, ben ayaklanmadım! Sin Karakolu'nu bastıklarında adam gönderdim. Kimseyi görmemişler. Munzur Suyu Toplantılarına ayaklanışın önüne geçmek üzere gittim. «Kavuşamadığımız yerlere el uzatmayın. Hükümet ağır bir taştır; bu taşı yerinden oynatamayız; vazgeçin!» dedim. Bu felâketi başıma getirenler oğlumun katillerinden oluşan Kırgan Aşireti ile birtakım kişilerdir.

Başkan, neden, teslim olmadığını, sordu. Rıza, bu soruya güçlükle yanıt verdi:

— İşin başında teslim olmamı Besi önlemişti. Ancak, Besi'yi dinlemeyip teslim olacaktım. Dedim ki «Hükümet şimdi kızgın bir demirdir. Dinginleşsin, sonra teslim oluruz!»

Savcı Hatemi söz aldı, Seyit Rıza'nın evinde İzzettin adlı birinin konuk olup olmadığını sordu.

Seyit Rıza, yanıt verdi:

— Geldi; üç gün kaldı. Anladım ki siyasidir. Rica ettim ve babamdan vasiyetliyim. Biz, böyle işlere karışmayız. «Burada siyaset yok, çapul var!» dedim ve yol gösterdim.

Hatemi, bu yanıtın üzerinde durmadı. Bir kez daha gülümseyerek yerine oturdu. Sonra Kamer, Cebrail ve bunların oğulları sorguya çekildi. Onlar da «Hâşâ!» diyerek ayaklanışla hiçbir ilgileri bulunmadığını söylediler. Kamer de ayaklanmadığını, asker gelince kaçıp gizlendiğini ileri sürerek, temize çıkmaya çalıştı.

Yargılama birkaç gün daha sürdü. Bütün sanıklar, Seyit Rıza başta, ayaklanışa katılmadıklarını söyleyerek, işin içinden çıkmaya çalıştılar. Hiçbiri, Munzur Suyu'ndan bir yudum içmemiş, Munzur'a kutsal çakıl taşları atarak ant da içmemişti!

Savcı Hatemi, bütün sorgu boyunca bu çocukça yadsımalara bıyık altından gülmekten başka bir şey yapmadı.

Bütün genç sanıklar, hiç Türkçe bilmediklerinden, sorguları yapılırken tercüman kullanıldı.

Sıra, tanıklara gelmişti. Muhindili Hüseyin, tanık olarak ortaya geldiğinde, bütün sanıklar, bir kez titrediler. Şundan ki o bütün bunları, sonucun korkunçluğunu ileri sürerek uyarmak, caydırmak istedikçe, hemen hepsinden aşağılama, sövüntü görmüş, ölüm korkutmalarıyla karşılaşmıştı. Munzur Suyu Toplantılarını eksiksizce anlattı. Bu genç, palabıyık, irikıyım, sakalsız adam, korkunç, patlayıcı bir madde gibi ortada dikiliyor, durmadan suçluyordu. Sanıkların çoğu da içlerinden bu herifi nasıl olup da cehenneme yolcu etmediklerine yanıyor, boşuna diş gıcırdatıyorlardı. Genç tanık, bunları anlatırken fötr şapkasıyla oynayıp duruyordu.

Başkan, en sonra tanığa şu soruyu sordu:

— Sen de Munzur Suyu'ndan içip dereye çakıl attın mı?

Hüseyin, çok korktu. Gözleri iri iri açıldı:

— Hâşâ, Efendim! Bir damla bile içmedim! dedi.

Tanıklardan Haydaranlı Hamza da aşiretlere ayaklanıştan sakınmaları uğruna öğütler verdiğini, söyledi. Nedense, sanıkların yüzlerine bakmaktan korkuyordu.

Haydaranlı Hamza, şöyle konuştu:

— Su içen, anttan dönmez, diyerek, Munzur Suyu'ndan avuç avuç içtiler, Efendim! dedi.

Başkan ona da şu soruyu yöneltti:

— Sen içmedin mi?

— Hâşâ, efendim! Damlası boğazımdan geçmedi!

Başka tanıklar da ayaklanış liderlerinin yaptıklarını uzun uzadıya sayıp döktüler. Karakollara, Pah Bucağı'na baskın yapanların başında Cebrail ile oğlu vardı. Kanber de baskınları yapanların arasında göze çarpmaktaydı. Seyit Rıza'nın damadı Hasso Seydo'nun cephanelikleri yağmalayanlar arasında adı geçti.

Bütün toplanan bilgilere göre, Aşiret Başkanları ya da Beyleri, ayaklanışı hazırlamak uğruna Munzur Suyu kıyısında üç ayrı toplantı yapmış, kararlar almışlardı. Ayaklanışın hazırlanması uğruna Seyit Rıza'nın Aşiret Başkanlarına gönderdiği mektuplar da ortaya dökülünce, baş sanığın ağzını bıçaklar açmaz oldu.

Savcı Hatemi, şiddetle suçluyordu. Hatemi, ayağa kalkarak, suçlulukları üzerinden akan sanıklara şöyle bağırdı:

— Her türlü dürüstlükten uzak olarak bütün eylemlerini yadsıyan bu adamlara sormak gerekir. Asker Birliklerine karşı savaşanlar kimlerdi? Kimler, Aşiret Başkanları arasında birlik adına Hükümet'e kim muhtıra verdi?

Bütün sanıkların gözleri yerdeydi. Savcı, elinde tuttuğu bir mektubu sallayarak, sanıklara doğru bağırdı:

— Seyit Rıza, bu mektuptaki el yazısının kendisinin olmadığını söyleyebilir mi? Bakınız! Hükümet'e sığınan Aşiret Beylerine ayaklanışı kışkırtmak uğruna neler yazmış? Sonra, mektuptan kimi kışkırtıcı satırları okudu:

— Ey, Dersimliler! Sizler, üç yüz, dört yüz yıldan beri kimseye teslim olmadığınız halde, askersiz, leşkersiz gelen Hüseyin Abdullah Paşa'ya nasıl teslim oldunuz?

Mektubu Seyit Rıza'nın yüzüne karşı sallayan Savcı Hatemi, kızgın bir sesle bağırarak, şunları söyledi:

— Sanığın bütün yadsımasına bakmadan dinlenen tanıklarla yazılı belgeler, Seyit Rıza'nın Aşiretler Birliğinin kurulmasına ilişkin çabalarını gün ışığına çıkarmıştır! Cumhuriyet'e karşı kurulan tuzağın öncülerinden olan Seyit Rıza, suçsuz halkı devlete karşı ayaklandırmak uğruna bütün olanaklarını kullanmıştır! Asker eylemi sırasında yakalanan çapulcuların hepsi, kendilerini bu adamın kandırdığını söylemişlerdir! Seyit Rıza, «Tunceli Kanunu Dersim'i göç ettirmek üzere yapılmıştır, Hükümet yarın sizden vergi ile asker alacak, tarlalarınıza şerit vuracaktır. Köylerde ekmek ile odun vesika ile dağıtılacak, giderek keçilere verilen meşe yaprağı bile vesikaya bağlanacak,» diye halkı kışkırtırken kime çalıştığının bilinci içindeydi. Böyle davranmıştır. Şundan ki kendisini maşa gibi kullanan dışarıdaki efendileri, böyle istiyorlardı.

Bu sözleri korku, öfke ile dinleyen Seyit Rıza, birdenbire ayağa fırlayarak şöyle bağırdı:

— Hâşâ, hâşâ! Ben silahları seferberlikte kırdığımız Ruslardan aldım. Hâşâ! Dışarı ile, siyasetle ilgim yoktur!

Böyle söylerken, gövdesi, eli, ayağı zangır zangır titriyordu.

Savunmalar bitmişti. Savcı, bu adamların artık Türk Toplumu içinde yerlerinin olmadığını söyleyerek, 149/2 Maddesi'ne göre cezalandırılmalarını istedi.

Madde'nin anlatımı şuydu:

«Her kim, Hükümet'e karşı halkı, silah, uyuşturucu ya da boğucu, yakıcı gazlar ya da patlayıcı maddeleri kullanarak ayaklanışa ve Türkiye halkını birbirine karşı silahlandırarak öldürüşmeye kışkırtırsa, yirmi yıldan aşağı olmamak üzere, ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu kışkırtma sonucu olarak ayaklanış ya da öldürüşme oluşursa, buna yol açan ayaklamalara komuta eden kişilere, ölüm cezası verilir.»

Savcı'nın iddianamesi şöyle sürüyordu:

— Tunceli'nin insanları dürüst, iyi ahlaklı, çalışkandır. Bu insanlar yüzyıllarca derebeyliğin aman vermez pençesinde, çoluğu ile, çocuğu ile çağdışı bir düzenin kulu, kölesi olarak yaşam zevkinin bilincine varamamışlardır. Şeyhlerce, ağalarca acımaksızın sömürülerek yoksul bırakılmışlardır. Tunceli'nin yetenekli insanları yeni yönetim altında artık özgür olacaklar, yükselerek, toplumun pırıl pırıl insanları olacaklardır. Herbiri bir kıtaya bedel Türk askerlerin artık bir damla kanının bile kendi toprakları üzerinde akmasına katlanamayız. Mutluluğa kavuşmak, Tunceli'nin hakkıdır!

Mahkeme, on bir kişiye ölüm cezası verdi. Öteki sanıklara, türlü ağır cezalar verildi. Hükümet Meydanı'na, on bir darağacı kuruldu. En başta, Seyit Rıza asıldı. Ondan sonra, ötekileri, birer birer arabayla hücrelerinden alınarak asıldılar. Seyit Rıza, oğlu Hüseyin, Seyhanlı Aşireti Başkanı Hasso Seydo, Yusufhanlı Aşireti Başkanı Kamer ile oğlu Fındık, Denemanlı Aşireti Başkanı Cebrail ile oğlu Hasan, Kureysanlı Ulukiye oğlu Hasan, Mirza oğlu Ali, Kanber, Siyaset alanını gündüz gibi aydınlatan projektörlerin bol çiy ışığı altında, ak gömlekleri, göğüslerindeki yaftalarla dönüp duruyor, on binlerce insanı yerinden, yurdundan, canından eden tutkularının korkunç sonuçlarını, on bir zavallı ölü olarak binlerce seyirciye gösteriyorlardı.

MERİNOS FABRİKASINDA

«Bir ulusta, güzel şeyler düşünen insanlar, olağanüstü işler yapmaya yetenekli kahramanlar bulunabilir. Ancak, öyle kişiler yalnız başına hiçbir şey olamazlar; meğer ki genel bir duygunun, genel bir iradenin etkeni, anlatımı, temsilcisi olsunlar.»

Mustafa Kemal.

Kıvırcık tüylü, çok değerli Anadolu koyunumuz olan Merinos, yeryüzünün birçok bölgesinde değerini kanıtladıktan sonra, biz de bu koyunun ekonomik değerine sahip çıkmak istedik. Merinos koçları, bütün sürü sahiplerine bedava dağıtıldı. Merinos sürüleri yetiştirilmeye başlandı. İşte, o çetin çalışmaların sonunda ilk Merinos yünleri değerli ürünler olarak yığıldı. Bunları işleyecek fabrikaların Bursa'nın düzlüklerinde açılmasına karar verildi. Son yıllarında Türkiye'yi iktisatça kalkındırmak düşleri arkasına takılan Atatürk, Merinos fabrikalarının açılış törenine özel bir önem verdi. Hasta hasta kalkıp bu töreni açmaya gitti. Parlak bir tören yapıldı. Paşa, kordelâyı kestikten sonra büyük bir şenlik başladı. Sanki bu fabrika, birkaç ayda bütün Türkiye'yi altın çağına eriştirecekmişçesine büyük umutlar içkilerle ıslatıldı.

Paşa, sevinenlerin en başındaydı. Merinos yününe, iktisatça kurtuluşumuzun altın yapağısı gözüyle bakan Atatürk, çok sevindi, çok yoruldu. Kendisinde sezdiği öldürücü hastalığı, şimdiye dek safdışı bıraktığı bütün dış düşmanlarıyla iç rakiplerinden biri gibi sayarak onu da ötekiler gibi yeneceğine inanıyor, ister istemez, mucizelerin mistik dumanı içine giriyor, bunun sorumunu da salt kendisine saklıyordu. Böyle güçlü bir varlığı, ortalama insan için var olan ölüm, kolayca alt edemezdi. Saatlerce coşkunluktan coşkunluğa koşan Paşa, bir noktada, hastalığın korkunç gücünü duydu. Hemen yatıp uzanarak yanındaki doktorların yar-

dımıyla kendine geldi. Doktorların salığı ile, hemen, Dolmabahçe'ye dönülmesine karar verildi. Daha tören sona ermemişti ki Paşa'nın otomobili, arkasındaki bir otomobil kafilesiyle Mudanya İskelesi'ne doğru yola çıktı. Yolda, Paşa'nın yanında eski savaş arkadaşı Ali Fuat Paşa oturuyordu. Atatürk, son günlerde onu hiçbir kimseye değişmiyor, yanından ayırmıyordu. İskele'ye varınca, kendilerini bekleyen Ege Vapuru'na binerek İstanbul'a yollandılar. Paşa, tören sırasında epeyce hırpalanıp kendinden geçer gibi olduysa da ölümün kendisine sataşamayacağı düşüncesi, onu bir kez daha ayağa kaldırdı. Yengilere öyle alışmıştı ki ileride ölümün bayağı doludizgin geldiğini gördüğü sırada bile, «Ben bu hastalığı da yenerim!» diyecekti. Ege Vapuru, Marmara'nın serin dalgaları arasında fısırtılarla yol alırken, hemen, sofranın kurulmasını buyurdu. Sofrada, her zamanki gibi yenilip içiliyor, Paşa da onlardan aşağı kalmamak uğruna direniyor, mucizenin kendi uğrunda çalıştığına sofradakileri inandırmaya çalışır gibi görünüyordu. Saat dokuz buçukta vapurun orkestrası çalmaya başladı. Ali Fuat Paşa, Paşa'yı sürekli göz hapsine almıştı. Onun çok rahatsız olduğunu, bir sancının korkunç düşmanlığını yenmeye çalıştığını anlıyordu. Onu kaldırıp yatağına götürmek istediyse de o buna karşı direndi. Keskin sancıyı masa başında yenmeye çalışırken, cephede düşman karşısında kırık kaburga kemikleriyle Sakarya Savaşı'nı vermeye çalıştığı zamanki devleşmiş kişiliğini andırıyordu. Ali Faut Paşa, bir aralık baktı; Atatürk'ün kırmızı yüzü sapsarı kesilmişti. Sancısının en yüksek noktasına vardığı anlaşılıyordu, Bunu gören sofra arkadaşları, özellikle Ali Fuat Paşa, hemen, dinlenmeye çekilmesini, doktorunu çağırmasını, dilediler. Atatürk en sonra dinlenmeye çekileceğini, ancak sofranın Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığı altında sürmesini istedi. Ali Fuat Paşa, onun isteğini yerine getireceğini, söyledi. Paşa, ancak, bunun üzerine kabinesine çekilmeye razı oldu. Kabinesine çekildiği sırada da saat on bire gelmişti. Ali Fuat Paşa, oradakilere danışarak Paşa'nın iyi dinlenebilmesi uğruna sofranın dağıtılmasını, orkestranın da susturulmasının gerektiğini, söyledi. Atatürk'ün içten arkadaşları sofrayı boşalttıktan sonra, onun korkunç sancısı

üstüne düşün yürütmeye başladılar. Hepsi, büyük merak içindeydi. Acaba, yatakta sancısı azalmış mıydı? Uyuyabilecek miydi? İlgiyle bekledikleri sırada, Paşa'nın doktoru kabineden çıkarak onların yanına geldi. Sancı azalmıştı, birazdan uyuyabilecekti. Bu laflar, elbette, Paşa'nın doktora dikte ettiği yalanlardı. Paşa'ya verilen ağrı dindirici bir ilaç, elbette, görevini yapacaktı.

Ali Fuat Paşa'nın içi rahat değildi. Paşa'nın böyle çabucak iyileşebileceğine inanmıyordu. Saat yarıma geldiğinde, yerinden kalktı. İçkiliydi. Marmara'nın serin rüzgârı yüzünün ateşini yalayıp geçti. Pervanenin gürültüsü, suların fısırtısı, karanlığın içinde birdiziye uzayıp gidiyordu. Bütün yolcular kamaralarına çekilmişti. Koridorlar bomboştu. Ali Fuat Paşa'nın bütün usu, Atatürk'teydi. Bir uyurgezer gibi o yana doğru yürüdü. Paşa'nın kamarasının kapısında parlak süngüyle nöbet tutan erden onun uyuyup uyumadığını sordu. Nöbetçi'yle çok alçak sesle konuşmuştu.

Atatürk, şimdi bile hastalığıyla didişiyor, uyuyamıyordu. Ali Fuat Paşa'nın sesini hemen işitmişti. Seslenerek onu çağırdı. Ali Fuat Paşa, kapıyı açarak içeri girdi. Paşa'nın başucuna oturdu. Güçsüz bir sesle konuşmaya başlayan Paşa, mucizenin kendisine boşverdiği kuşkusu içinde, ölümlülüğün korkunç boşluklarında yüzüyormuş gibiydi. Şöyle diyordu:

— Doktorun işe karışmasından sonra kendimi daha iyi duyuyorum. Uyuyabileceğim. Ancak, bu seferki hastalığımın tedavisi uzunca sürecek gibi görünüyor. Yatakta uzun süre kalacak olursam, çok sıkılacağım. Ancak, sizin gibi arkadaşlığımız okul yaşamından başlayan eski dostlarımla oyalanabileceğim. Beni yalnız bırakmayınız, Fuat Paşa!

Çok eski arkadaşı, ona şöyle yanıt verdi:

— Paşam; sizi hiçbir vakit yalnız bırakmayacağıma inanabilirsiniz! Sizin yanınızda ve hizmetinizde her zaman bulunacağım. Kendinizi daha iyi duyuşunuza sevindim. Vaktiyle bundan daha önemli hastalıklardan kurtulmuştunuz. Maşaallah, gövdeniz sağlamdır! Merak buyurmayınız; bu da geçecektir! Çokça yoruldunuz; iyi bir dinlenişten sonra bir şeyiniz kalmayacaktır! Doktorlarınız çok dikkatlidir! Onlara güvenebilirsiniz!

Ali Fuat Paşa, Paşa'yı avuturken onun bir elini ellerinin içine almıştı. Doktorun verdiği uyuşturucu ilaçlar etkisini göstermeye başlamıştı. Ali Fuat Paşa, Paşa'nın elini bir süre daha ellerinin içine tuttu. Vapur, İstanbul yönünde ilerliyordu. Paşa, Atatürk'ün derin derin uyuduğunu görünce, onu uyandırmamaya çalışarak elini avucundan alıp yatağının kenarına bıraktı. Kalkıp açık havaya çıktı. Nöbetçiye, kamarasına gittiğini, Atatürk uyanınca, hemen, kendisine haber vermesini, söyledi. Kamarasında yatağına uzanan Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün sofradaki, yataktaki haline çok üzülmüştü. Bir ayak önce sabahın olmasını, Atatürk'ten iyi haber almasını diliyordu. Kafası, bu tedirgin edici düşüncelere takıldığından, gözüne uyku gitmedi. Bu tedirgin düşünceler sürüp gittiği sırada vapur da İstanbul'a varmış, Dolmabahçe Sarayı önüne demirlemişti. Vapurdaki bütün yolcular, hâlâ uyuyordu. Atatürk de uyanmamıştı. Ancak, saat dokuz buçukta Paşa'nın uyandığını bildirdiler. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, hemen, gidip Paşa'nın kapısını tıklattı. Yanına girdiğinde, Paşa'nın yüzünde bir dinginlik yüzüyordu. Sorduğunda, sancının dinmiş olduğunu öğrendi. Atatürk, ancak öğleye doğru adamlarının yardımıyla Dolmabahçe Rıhtımı'na çıkarıldı. Bir süre burada tedavi gördükten sonra Ankara'ya dönecekti. Profesör Neşet Ömer, Paşa'nın tehlikeyi atlattığını, söylemişti.

— Ona rejimi, perhizi büsbütün uygulatmayı başarırsak, hiçbir şeyi kalmayacaktır!

Ali Fuat Paşa, doktora, şöyle demişti:

— Hocam, bu konuda hepimiz çok çabalamalı, çok dikkatli olmalıyız!

İSMET PAŞA, İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLDÜ

«İleri görüşlü olduğu kadar, ulusumuzun ivecen gereksinimlerine çözüm bulacak bir programa dayanmayan reform gelişimleri, kişisel ve keyfi olmaktan kurtulamaz.»

Mustafa Kemal.

Büyük manevralarda, gerek Atatürk, gerekse Başbakan İsmet Paşa, çok yorulmuşlardı. Atatürk, Florya'da deniz üstündeki ak yağlıboyalı yazlık köşküne çekilmiş. İsmet Paşa da Heybeliada'daki köşkünde çoluk-çocuğu ile dinlenmeye başlamıştı. Ancak, çocukların İzmir Fuarı'na gitmek istemeleri üzerine, Başbakan da dinlenmesini yarıda keserek 4 Eylül 1937 günü aileyi İzmir yolculuğu için yola çıkardı. Yolcular arasında, Paşa'nın annesi, eşi ve çocukları vardı. Başbakan, vapura binmeden önce, hemen Florya'ya giderek, «Aziz Şefi»'nin elini sıktı. Şef de ona iyi yolculuklar diledi. Ayrıldılar. Ancak, İsmet Paşa, çoluk-çocuğu vapura bindireceği sırada, Şefi'nin arabadan inerek kendilerini uğurlamaya geldiğini gördü. Pek sevindi, ikinci kez vedalaşıyorlardı.

Bu sırada, Akdeniz, cehennem suları gibi kaynıyordu. Faşizmin Avrupa'da cadı kazanlarını kaynattığı, insanlığın başına korkunç çoraplar örmeye çalıştığı mutsuz günlerdi. Franko adlı, son kerte gerici, Ortaçağ'dan kalma inancı, düşünceleriyle kapkara, katran karası bir General, Mussolini'nin, Hitler'in öğretisiyle İspanya'nın seçimle iş başına gelmiş demokratik Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı ayaklanmış, orada korkunç bir kardeş kavgası başlamıştı. Mussolini ile Alman Faşizmi, gerici Generali, askerleriyle, uçaklarıyla destekliyor, çok çileler çekmiş İspanyol halkının güneşe çıkma mutluluğunu bir ayak önce söndürmeye çalışıyorlardı. İspanyol Cumhuriyet Ordusu'nun saflarında komünistler, sosyalistler, anarşistler çarpıştığı gibi, bütün yeryüzü de-

mokratik güçlerinin seçme kişileri de elde silah, bu ilerici orduyu destekliyorlardı. Savaş gittikçe öyle bir renk aldı ki yeryüzünün bütün ilerici, gerici güçleri İspanya'da karşı karşıya geldiler. Avrupa faşistlerinin en çok korktuğu, Sovyetler Birliği'nden İspanyol ilericilerine yapılacak yardımdı. Bütün İtalyan denizaltıları, bu olasılığı önlemek uğruna, Akdeniz'e açılmıştı. İspanya'ya yardım götürdüğünü sezdikleri bütün gemileri torpilliyor, sonra, hangi ulustan olduklarını gösteren hiçbir iz bırakmadan sıvışıyorlardı. Akdeniz'de Ortaçağ'dan beri görülmedik korkunç bir korsanlık, kanunsuzluk almış yürümüştü. Faşist İtalyan Hükümeti'nin sıkı kontrolü altında işlenen bu suçlara karşı çıkacak hiçbir yürekli güç de görünmediğinden, Mussolini'nin isteği gerçekleşmiş, koca mavi Akdeniz bir, «*Mare nostrum*» (Bizim deniz), olup çıkmıştı. Birçok ulusun gemisi, bu kara korsanların torpilleriyle denizin dibini boylayınca, büyük bir tepki doğdu.

Mavi Akdeniz caddesindeki deniz trafiğinde çıkarı olan bütün devletler, bir görüşme açılmasını, bu korsanlıklara bir son verilmesini istediler. Akdeniz'in güvenliği ortaklaşa sağlanacaktı. Türkiye, İngiltere Fransa, Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Mısır, Nyon'da toplanmaya karar vererek delegelerini oraya gönderdiler. Uzun sürmeyen görüşmelerden sonra bir Deniz Cephesi Paktı imzaladılar. Türkiye'nin Delegelesi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tı. Direktifi İsmet Paşa'dan alarak gitmişti. Pakt olup bittikten sonra, pakt içeriği imzalanmak üzere Atatürk'e sunulduğunda, Paşa, metinde çok sakıncalı bir nokta gördü. Avrupalı Devletler, bayağı, bizim delegemizi atlatmışlardı. Büyük Devletler, Pakt'a girmiş olan küçük devletleri, Pakt'ın bu maddesine göre silah zoru ile savaşa zorlayabileceklerdi. Cumhurbaşkanı, bunu okur okumaz, kafası karıştı. Gerek Tevfik Rüştü'nün gerekse cin gibi bir adam olan Başbakan'ın bu noktada nasıl olup da atlatıldığına, hem şaştı, hem de çok üzüldü. Evet, bu madde Pakt metninde bulundukça her an Türkiye'nin başına bir iş açabilirdi. Başbakan'la Cumhurbaşkanı, yan yana gelip bu madde üstüne tartıştılar. İsmet Paşa, bunda hiç de Atatürk'ün ileri sürdüğü gibi bir sakınca bulmuyordu.

Bu tartışma sonucunda, bu noktanın ne anlam taşıdığı, hâlâ Nyon'da bulunan Dışişleri Bakanı'ndan soruldu. Dışişleri Bakanı, Atatürk'ün haklı, Başbakan'ın haksız olduğunu, bildirdi. Bu madde, Pakt metnine İsmet Paşa'nın direktifiyle girmişti. Onun buyruğu ile Pakt ivedi imzalanmış, Batılı Devlet Delegelerine çokça zorluk çıkarılmamıştı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan gelen bu suçlayıcı yanıt üzerine Başbakan'ın etekleri tutuştu. Hemen ona bir telgraf çekerek bunu değiştirgeyen bir buyruk verdi. Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığı'ndan gerekli gördüklerinde bile Pakt'a girmiş olan devletlerin Türkiye'yi savaşa zorlayamayacağına değgin birer mektup alacaktı. Böylece, sakınca ortadan kalkmış olacaktı. Pek ivedi imzalanmış olan Nyon Antlaşması, Türk Devletini garip bir duruma düşürmüştü. Özellikle Atatürk, şimdiye dek dış dünyaya karşı pek parlak sınavlar vermiş olan Dışişlerimizin böyle tökezleyişine pek çok üzülmüştü. Ancak, yarı yolda yakalanan yanılgının düzeltilmiş olması da bir başarıydı. Atatürk, yanılgıyı düzeltme yolunda attığı adımdan İsmet Paşa'nın çok utanç duyduğunu, üzüldüğünü düşünerek de insancıl bir üzüntü duyuyordu. Bunu da çevresindekilere birkaç kez yinelemişti:

— Eyvah! İsmet kötü duruma düştü! Çok sıkılacak! Artık, bundan söz etmeyelim! diyordu.

Böyle de olsa, İsmet Paşa'nın, bu kendi yetiştirmesi olan yetenekli adamın bu işine karışmayı hoş göreceğini umuyor, avunuyordu.

18 Eylül 1937 günü Büyük Millet Meclisi, Nyon Antlaşması'nın onaylanması için toplantıya çağırıldı. İlk sözü, Başbakan İsmet Paşa aldı:

— Nyon Antlaşması, Akdeniz'deki korsanlığa karşı manen ve maddeten Paktçı devletlerin dayanışmasını, işbirliğini anlatır. Akdeniz'de, Avrupa'da bir savaş patlamasını biz Türkler büyük bir dram sayıyoruz. Türkiye'nin doğrudan doğruya ve ilk sahnede söz konusu olmadığı sorunlar önündeyken, böyle bir dehşetten söz edişim, bir Avrupa savaşını insanlar içinde, hepimiz için bir felâket saydığımızdandır. Avrupa, bugünkü araçlar önünde bir yarım avuç içi kadar yerdir ki yeni bir savaş patlarsa, bütün uy-

garlığı kül olmuş görmek olasılığı vardır. Bu ülkenin sorumlu bir görevlisi ve uluslararası ilişkilerde insanların ortak mutluluğuna inanmış bir insan olarak, bir savaşa engel olabilmek uğruna elimizden geleni yapmak zorunda olduğumuzu sanıyoruz. Bu antlaşma, doğal ve yasal bir savunmanın anlatımıdır. Türkiye, bu antlaşmanın dışında kalan büyük devletleri ve geniş çevreleri de kendi içerisinde toplanmasını diler. Nyon Antlaşması, hiçbir devlete karşı olmayan yasal bir savunma aracıdır.

Atatürk, Nyon Antlaşması'nın imzalanması için Florya'dan Ankara'ya yollandı. Antlaşma'nın imzalanmasından sonra, hemen yine İstanbul'a dönecekti. Başbakan İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı'nı, Gazi İstasyonu denen Gazi Çiftliği'nin istasyonunda karşıladı. Birlikte, genişletilen bira fabrikasının yapımını gezip incelediler. İsmet Paşa, daha önce Bira Fabrikası'nın yapımına umutla bakarken, şimdi, birdenbire, Atatürk'ün çok tuhafına giden olumsuz bir eleştiriye başlayarak, şunları söyledi:

«Yazık oluyor, bunca giderlere! Bunu genişletmenin hiçbir yararı olmayacak. İktisadi bir iş değildir. Zarar verecek.»

Bu, Atatürk'ün şimdiye dek alıştığı bir eleştiri türü değildi. Orman Çiftliği'ni kuran Atatürk olduğu gibi, Bira Fabrikası'nı kurduran da oydu. Bunun yetersiz olduğunu görerek genişletilmesini isteyen de İsmet Paşa'nın kendisiydi. Peki bu ne perhiz, bu ne lahana turşusuydu. Başbakan daha dün bir gereksinim olarak gördüğü bir işi neden yadsıyordu? Atatürk, hemen, bunda bir bit yeniği arayarak bunun incelenmesi gereken bir iş olduğunda karar kılmıştı. Nitekim, hemen o akşam, çiftliğe gitti. Bu işin bütün sorumlularından inceden inceye bilgi aldı. Hemen, bütün sorumlular, Bira Fabrikası'nın bütünüyle iktisadi bir kuruluş olduğunu söylediler. Bu eklemeler yapılınca daha da çok kazanacaktı. Atatürk'ün çiftliğe gidip Bira Fabrikası üstüne inceleme yaptığını işiten Başbakan, fena halde bozuldu. Kara kara da düşünmekten kendini alamadı. O akşam, Çankaya'da her zamanki şölen sofrası bir kez daha kuruldu. Bütün Bakanlarla birlikte daha birçok kişi oturmuş, yemek yiyor, içiyordu. İsmet Paşa da aralarındaydı. Çok düşünceli, giderek, öfkeliydi, denebilirdi. Ancak, bu kızgınlığını bir askerce giz gibi saklamaya çalışıyordu. Her zaman olduğu gi-

bi sofrada türlü konular üstüne konuşuluyordu. Derken, Atatürk birdenbire İsmet Paşa'ya dönerek, biraz önce, sözü geçen tarım işleri üzerinde şunları söyledi:

— En çok önem verdiğiniz bu işler, ne yazık ki yolunda gitmiyor. Tarım işlerinde bir kargaşa var. Bu, böyle süremez! Temelli bir tarım politikasını gereksediğimiz açıktır. Ne var ki yapılamıyor. Şundan ki Ziraat Bakanlığı acz içindedir. Buna bir çözüm bulmalıdır!

Böylece, Ziraat Bakanı Muhlis'ten hoşnut olmadığını belirten Paşa, İsmet Paşa'yla, Bakanı'nı acı acı düşündürdü.

Sofradakiler, İsmet Paşa'nın renginin attığını gördüler. Oysa, Başbakan, Şefi'nin bu gibi haşlamalarını eskiden beri boynunu bükerek dinlerdi. Şimdi, İsmet'in esmer yüzünde derin bir öfkenin sarımtrak tonları geziniyordu. Atatürk, bunu da ayırt etmekten geri kalmadı. Demek ki bu, «Son şölen» olacaktı. İsmet Paşa, içinden ayaklanmıştı. Ancak, patlamalara engel olmaya çalışarak elden geldiğince ölçülü bir karşılık vermeye çalıştı:

— Yani, Ziraat Bakanı'nın çekilmesi isteniyor. Tıpkı, bundan önce öbür kimi Bakanlara yapıldığı gibi, düşüncemin alınmasına gerek görülmeden Bakanlarım çekilmeye zorlanıyor. Oldubittiler karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm görüşlere güvenilmeyerek, başkalarından soruşturuluyor. En önemli yurt davaları, hep sofra başında kararlaştırılıyor. Bu durumdan korkuyorum.

Atatürk, hasta gövdesinin sarsıldığını duydu. İsmet Paşa'nın, ilk kez kendisine karşı dikildiğini, giderek, ayaklandığını görüyordu. Bunun neden ileri geldiğini birdenbire anlayamadı. Hasta gövdesinin derinliklerinde ölümlülüğün kara tellerinden acı ezgiler gelir gibi oldu. Demek ki İsmet Paşa, onun ölümünün yaklaştığını pek iyi biliyordu. Bu ayaklanış, pek çok sezgiye anlam veren bir sergi önemi taşıyordu. Paşa, soğukkanlılığını koruduğunu anlatmak istercesine alaya sarılarak şöyle sordu: «Demek, devlet işleri sarhoş kafalarla sofra başlarında görülüyor, öyle mi? Bunu siz, nasıl söylüyorsunuz? Bu cüretinizin amacını anlıyorum. Pekâlâ!»

Sözünü bitirir bitirmez sofradan kalktı. Sofraya çağırdığı bütün Bakanlardan ayrı ayrı özür dileyerek, odasına gitmek üzere ayrıldı. O gece, erkenden sessizliğe gömülen Çankaya'dan ertesi

gün de ses çıkmadı. Bütün Bakanlar ve Başbakan, arpacı kumrusu gibi düşünceli bir gece geçirdiler. Üzüntülerinin üzerine güneş doğduğu halde, sonucun ne olacağını bilmiyorlardı. Ancak, hepsinin bildiği şuydu: Böyle bir durum ilk kez olmuştu. Herhalde, ilginç sonuçları da beklenebilirdi. Bütün ilgililerin evlerinde gizli bir yas tutuluyor, hepsi bu yasın nedeni üstüne dışarı bir şey sızdırmamayı daha önceden kararlaştırmış gibi susuyordu.

Atatürk, Başbakan'ın, bu kendi yetiştirmesinin kendisine karşı ayaklanışını bağışlanmaz bir aşağılama olarak aldı; hemen görevinden uzaklaştırmaya karar verdi. Nyon Paktı için Meclis'te yapılacak birleşime gidecek, orada bu eski çömezini bir güzel benzeterek unutuluşun mezarlığına gönderecekti. İstanbul'dan ayın on sekizinde Ankara'ya gelişinin nedeni, Meclis'te bu Pakt'ın imzasında bulunmak içindi. Oysa, İstanbul'dan gelişinin akşamı, İsmet Paşa'yla bozuşması, bütün programı altüst etmişti. İmzadan sonra, İstanbul'a birlikte döneceklerdi.

Kavga gecesinin sabahı, Paşa uyandığında, kafasında öfkenin yılanları saklayıp duruyordu. Yaşamı boyunca verdiği kararların en önemlilerinden birini daha Büyük Millet Meclisi'nde açıklayacak, bu sırada da İsmet Paşa'nın ağzının payını verecekti. Hemen, arabasını getirterek yanına Başyaver Rüsuhi ile eski can yoldaşı Cevat Abbas'ı katıp şöyle bir sıkıntısını dağıtmak istedi. Araba, Keçiören kırlarında bir süre dolaştıktan sonra, Çubuk Barajı'na yöneldi. Özel odasına çekildi. Barajın, mavi, yeşil suyunda, kafasına üşüşen dumanı yıkamaya çalıştı. Tek başına uzun süre dinlendi. Geceki uykusuzluğunu bu dinlenişle gidermeye çalıştı. Bu sırada, Atatürk, çevresini kalın bir sessizliğin atlas perdesiyle örtmüş gibiydi. Bütün yol boyunca olduğu gibi Barajdaki odasında dinlendiği sırada da hiç kimseyle bir tek laf etmedi. İsmet Paşa'ya Meclis'te indireceği vuruşun onu nasıl sersemleteceğini düşünüp dururken vaktin geçtiğini anlayamadı. Saatler biraz da şekerleme kestirir gibi geçti. Meclis'in birleşim saati usuna gelip de köstekli saatini çıkarıp baktığında birleşimin bitmiş olabileceğini düşündü. Yine de doğru Meclis'e gitti. Otomobilden inip de Meclis'in geniş dış merdivenlerine yöneldiğinde, küçük topluluklarla Mebusların dışarı çıkmakta olduklarını gördü. Bunu

görünce, kendinden geçercesine sinirlendi. Hiç böyle olmamıştı. Kendisine ne oluyordu, bu günlerde? Doğruca, Başkanlık odasına çıktı. Orada da ancak bir iki dakika kaldıktan sonra, otomobiline atlayıp Çankaya'ya döndü. Atatürk'ün Meclis'e geldiğini öğrenen Başbakan İsmet Paşa, hemen, Başkanlık Odası'na koştuysa da onun çoktan gitmiş olduğunu anladı. Atatürk, Çankaya'ya döndüğünde içten adamlarına şöyle dedi:

— İsmet'in yine şansı varmış. Eğer, onu Meclis'in birleşimi sırasında bulsaydım, sorunu orada, açıkça, kendisi için çok daha ağır bir biçimde çözecektim.

O akşam, Atatürk, bütün çevresi, İsmet Paşa ile İstanbul'a dönüyordu. Büyük bir kalabalıkça uğurlanan tren yola çıktıktan sonra, Atatürk, adamlarını savarak İsmet Paşa'yla yalnız kalacağını, söyledi. Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın baş başa konuşmaları çok uzun sürdü. Dışarıdakiler, ne oluyor diye dokuz doğurdular. En sonra, Atatürk, vagon restorana giderek adamlarıyla buluştu. Sofrada, İsmet Paşa'nın yerinin boş kaldığı görüldü. İsmet Paşa, Atatürk'ten ayrılınca, doğru, kendi kompartımanına çekilmişti. Atatürk'le arkadaşları yemeklerini hep birlikte yerken, o, yemeğini kendi kompartımanına getirtmiş, yalnız başına yiyordu. Atatürk'ün sofrasında, her zamankinin tersine büyük sessizlik egemendi. Paşa, içki de istemedi. Akşamın sessizliği bütün gece de sürdü. Uyku, bütün yolcuları kendi benliklerine kilitledi.

İstanbul'a varıldığında, hâlâ hiç kimse İsmet Paşa'nın başına gelenleri bilmiyordu. Atatürk, her zaman olduğu gibi Haydarpaşa Garı'na Başbakan İsmet'le indi, Dolmabahçe Sarayı'na Başbakan İsmet'le birlikte gittiler. Tarih sergisini açtılar. Tarih Kurultayı'na birlikte gittiler. Ertesi gün, *Anadolu Ajansı*, şöyle bir bildiri yayımladı:

«Başbakan İsmet İnönü'ye istem ve dileği üzerine Cumhurbaşkanı Atatürk'çe bir buçuk ay izin verilmiş, Başbakanlık Vekilliği'ne İktisat Bakanı Celâl Bayar atanmıştır.»

Atatürk, bütün arkadaşlarını, İsmet Paşa ile konuşacağını söyleyip savdıktan sonra, dünden beri içinde birikmiş olan hıncı serbest bırakarak ona çıkışmaya başladı. Evet, bütün söyledikleri çıkışma tonundaydı.

Sonra, sesinin tonunu biraz daha incelterek, şöyle dedi:

— Görüyorsun ki haksızsın! Ben, şimdiye dek her işte anlaşmış olduğumuzu sanıyordum. Dün geceki halinden anladım ki yanılmışım. Ancak, geç kalmakla birlikte gerçek durumu anlamış olmam, iyi oldu. Madem ki aramızda anlaşma yoktu, o halde, seninle bir süre arkadaşlığa ara vermemiz gerekiyor. Bu durumda işbirliği yapamayız. Birbirimizden uzak kalalım.

İsmet Paşa, ölçüsüz bir üzüntü içindeydi:

— Nasıl buyurursanız, öyle olsun! diyebildi.

— Başbakanlığa kimi uygun görüyorsun?

Onun bir aday önermediğini gören Atatürk, kendisi bir aday göstermeye karar verdi:

— Öyleyse, ben, bir aday önereceğim: Celâl Bayar'a ne dersin?

— İsabet buyurdunuz; her işte olduğu gibi, en uygunu olur!

— Sizi bırakıyorum; dinlenin! diyen Cumhurbaşkanı, İsmet Paşa'yı orada yalnız bırakarak kalkıp vagon restorandaki arkadaşlarının yanına gitti.

Atatürk, İstanbul'a varınca, açılan Tarih Kurultayı'nda bulunduktan sonra, Kurultay'da çalışan arkadaşlarından Fuat Köprülü, Hasan Reşit Tankut, Ahmet Cevat Dilemre, Ali Canip Yöntem, İbrahim Necmi Dilmen, gibi seçkin, tanınmış bilginleri akşam sofrasına çağırdı. Paşa'nın kafası, günün bütün gürültülerini hiçe sayarcasına, yine İsmet Paşa'nın ayaklanışıyla uğraşmaktaydı.

İlk konuşma fırsatını yakalar yakalamaz şunları söyledi:

— İsmet Paşa, bana isyan etti! Evet, isyan etti! Ben de kendisine, «Sen hastasın; izin veriyorum; biraz dinlen!» dedim. Heybeli'ye gönderdim.

Ertesi akşamki sofrada, hâlâ hızını alamayan Atatürk'ün şöyle konuştuğu işitildi:

— Ben, bu İsmet'i yirmi beş yıldır yola getiremedim. Öyle kararsız, ikirciklidir ki Ordu Komutanlığı edemez! Askerlik bilgisi, kuşku yok ki vardır! Hepsi, o kadar işte! Belki Kurmay Başkanı olabilir. Ama Ordu Komutanı, asla! Kuruntu hastası. Sanıyor ki ülkeyi kendisi yönetiyor. Bana dedi ki: «Başbakan mıyım, kıç bakan mıyım, anlamıyorum; soluk aldırmıyorsunuz! Kendi dü-

şüncelerimi, kendi görüşlerimi uygulayamıyorum.» Yani, demek istiyor ki ben onu gereksiyorum. Asla! Ben hiç kimseyi gereksemiyorum. Ben, içinizden birini şimdi Başbakan yapar, onunla da ülkeyi yönetirim. Ne dersiniz; kimi Başbakan yapalım?

Buna hiç kimse yanıt vermedi. Paşa, hepsinin yüzüne birer kez bakıp yanıt bekledikten sonra, dilinin altındaki baklayı çıkardı:

— Ben, Celâl Bey'i uygun görüyorum; ne dersiniz?

Bunun üzerine bütün sofradakilerin gözleri, imrenerek sessizce oturan Celâl Bayar'ın yüzünde birleşti. «Galip Hoca»'nın yüzünde gizli bir mutluluk rüzgârı dolaştı. Paşa'nın, çocuğunun adını söylemesi üzerine, hemen bütün sofra halkı bunu ivedilikle onayladı:

— Hay hay!

BOĞAZİÇİ GEZİLERİ

«Felâket başa gelmeden önce, önleyici ve koruyucu önlemleri düşünmelidir. Geldikten sonra dövünmenin yararı yoktur.»

Mustafa Kemal.

Cumhurbaşkanı, Acar Motoru'nun hazırlanmasını buyurdu. Ali Fuat Paşa'yla Recep Peker de vardı. Yaz bitmek üzereyse de İstanbul'un yazı sürüyordu. Acar Motoru, her derde deva bir araç olup çıkmıştı. Emektar motor, genellikle, ay ışıklarının, Boğaz'ın sularına bin bir desenli gümüş halılar, seccadeler serdiği, kuytu koylarında gümüş serviler büyüttüğü geç saatlerde serin suları köpürterek Dolmabahçe'nin rıhtımından kalkıyor, saatlerce kıyın kıyın dolaşıyordu. Sofradan yükünü almış olarak kalkan yolcular, bir düş dünyasında yaşarcasına mutlu saatler geçiriyorlardı. Siyasetin, ülke kaygılarının, protokol zorunluluklarının bir kenara atıldığı bu saatler, salt, dinlenme saatleriydi. Cumhurbaş-

kanı, eğer, Dolmabahçe'deki sofra saatlerini yeter görmemişse, sofra, Acar Motoru'na alınıyor, karanlık suların yakamozlarını ya da ay ışığının sularda büyüttüğü gümüş servileri yararak geçen motor, Hayyam'ın yüzlerce şiiriyle övgüsünü yaptığı yeryüzü cennetinin meyle yıkanmış dünyasına doğru durmadan yol alıyordu. Cumhurbaşkanı, böyle saatlerde protokoldan kaçmaya can atıyor, kendi dünyasının katıksız mülkü içinde gezinerek, senfonik yaşam gürültüsünü, salt, içki kadehinin kapladığı yere sığdırmaya çalışıyordu. Zamanla Acar Motoru'nun kimi gezdirdiğini öğrenen kıyı halkı, ona durmadan alkış tutuyor, onunla konuşmak istiyorsa da Paşa, bundan çok hoşlanmakla birlikte yoruluyordu. Bu yüzden birçok geceler, özellikle karanlık gecelerde, seyredilerek değil de seyrederek dolaştığı boğaz kıyılarında daha çok dinleniyordu.

Güzel, parlak bir yaz sonu ayının ışıktan bir mutluluk yoluna benzettiği boğaz, bugün Paşa'yı başka türlü çağırıyordu. Bunlar, güzelim boğaz sularından ayrılış günleriydi. Bu yüzden, aylısı da aysızı da güzeldi. Paşa, bu sular üstünde, bu yaz sağlığına kavuşmuş gibiydi.

Hemen hemen, on yıllık, iyotlu, serin boğaz havasının, deniz özleminin acısını çıkarmıştı. Dirim, gerçekten de çok kısaydı. Vaktiyle Mustafa Kemal'in Fransızca'dan çevirdiği küçümencik şiir gibi kısaydı. Acar Motoru, bunu sezmiş gibi, Dolmabahçe'nin önündeki suları ak köpük yığınlarına çevirerek Karadeniz'e doğru yol almaya başladı. Rumeli kıyısı boyunca ilerleyen motor, kıyılarda serinleyen, yalılarda ay ışığını seyreden halkça sürekli olarak alkışlanıyor, motoru, «Yaşasın Atatürk!» haykırışları kovalıyordu. Bu, her gece olduğu gibi bu gece de böyle oldu. Boğaza yakın bir yerden Anadolu Yakası'na geçen Acar, bu kez o kıyının daha ıssız girinti çıkıntılarını izleyerek geri döndü. Kentin yoğun bölgelerine yaklaşan motor, birden bir yalının ışıklarla donatılmış, eğlenen insanlarla tıklım tıklım bahçesiyle burun buruna geldi. Acar, her zamanki gibi tanınmıştı. Bahçede eğlenen halk, kıyıya sıralanarak bir yandan, «Yaşa!» diye haykırıyor, bir yandan da motorda ayakta kendilerini selâmlayan Pa-

şa'yı bahçeye çağırıyordu. Bahçede kutlanan şeyin türü bilinmemekle birlikte Atatürk, halkın çılgınca çağrısına daha çok kulaklarını tıkayamadı. Çevresindekilere:

— Yanaşalım! buyruğunu verdi.

Hâlâ, elindeki kadehi kaldırarak halkı selâmlıyordu. Bu coşkun sevgi karşısında gözlerinde yaşlar belirmişti.

Gazi'nin bahçeye geçmesi, halkı büsbütün coşturdu. Eğlence, bir sünnet düğünü şenliğinden başka bir şey değildi.

Büyük bahçede daha önce dağınık bir durumda eğlenen halk, Cumhurbaşkanı'nın gelişiyle birdenbire bir oğulları gibi kümelenmişti. Adamlarıyla kümenin ortasında oturan Paşa, kendisini böyle yakından hiç görmeyen halkın mutlu bakışlarından son kerte hoşnut görünüyor, halk onu, o da halkı seyrediyordu. Müzik de susmuştu. Bahçede çıt çıkmaz olmuştu. Paşa, birdenbire kendisini yeni bir cenderenin içinde buldu. Saray'daki protokolün cenderesinden kaçıp şöyle birkaç saat başıboş aylak zaman geçirmek isterken, şimdi de halk sevgisinin cenderesine girmişti. Hiç kimse konuşmuyor, kendisi de ne yapacağını bilmiyordu. İçkili olmanın ağırlığı da üzerinde olduğundan, çok usturuplu davranması gerekiyordu. Girişimi ele almaktan başka çözüm kalmamıştı. Yanı başında hayran hayran kendisini süzen bir genci gözüne kestirerek sordu:

— Siz, delikanlı! Ne iş yaparsınız?

— Resim yaparım, Paşam!

— Güzel! Demek, sanatçısınız! Şimdi, bize sanatın ne olduğunu anlatır mısınız?

Genç adam, sanatın tanımını yaptı. Gazi, halka ünleyerek şöyle dedi:

— Nasıl? Bu tanımı nasıl buldunuz?

Bunun üzerine müzikten anlayan bir başka genç, ayağa kalktı. O da kendi bakımından sanatın tanımını yaptı. Sanattan ne anlaşıldığını anlatmak isteyenlerin sayısı çoğaldı. Parmaklar kalkıp inmeye başladı. Toplulukta epeyce aydın kişinin bulunduğu anlaşıldı. İş, hukuk konularına döküldü. Cumhurbaşkanı, hem din-

liyor, hem de konuları açıklığa kavuşturmak üzere konuşuyordu. Gerek onun gerekse karşında konuşan kişiden başka hiç kimsenin sesi çıkmıyordu. Bu sırada herhangi bir başka ses, bir sövüntü olarak alınabilirdi.

İşte, bu tapınak sessizliği, bu sırada bir şangırtıyla parçalandı. Bir köşede çoluk çocuğuyla oturmakta olan yaşlı bir adamcağız, elindeki su bardağını betona düşürmüş, bin parça olan bardak, sanki ortada top gibi patlamıştı. Bu, şangırtının suçlusuna dönen suçlayıcı bakışları hemen yakalayan Cumhurbaşkanı, adamcağızın korkudan büzüldüğünü görerek üzüldü; hemen, bir jest yapmanın gereğini kavradı.

— Yarın akşam, hemen, trene bin! Ankara'ya git! Başbakanlık Vekilliği'ne başla. Programını oku!

Bu sırada, sofradakilerden biri Paşa'ya şöyle ünledi:

— Paşam, İsmet Paşa'yı attınız diye, bir söylenti var. Aşağılamaya uğrayacak.

— Hayır, merak etmeyin; ben, ona söylerim; gider! Bayar'ı istasyonda karşılar. Gazeteler de bunu yazar, resimlerini koyarlar. Herkes görür. Ben, kendim yaparım ama onu başkasına ezdirmem.

Paşa, İsmet Paşa'yı Başbakanlık'tan uzaklaştırmakla birlikte, Başbakanlığı döneminde kullandığı otomobil, motor türünden beylik araçlarla çok yakınında çalıştırdığı sivil kimi memurlarla hizmetlilerin, yine onun yanında kalmasını, buyurdu.

İsmet İnönü'ye verilmiş olduğu söylenen bir buçuk aylık izin bittiği sırada, kamuoyunu oyalamak uğruna uydurulan oyun da bitti: Atatürk, İktisat Bakanı Celâl Bayar'a şöyle bir buyruk yazdı:

«İktisat Bakanı Celâl Bayar'a:

Başbakan, Malatya Mebusu İsmet İnönü, şiddetli sürmenaj sonucu olarak, kesin dinleniş biçiminde mezuniyet gereksinimini duyduğundan söz ederek, tedavisini bitirebilmek üzere, bir buçuk ay mezuniyet istemiş, istemi uygun görülmüş, keyfiyet Büyük Millet Meclisi'yle kendisine bildirilmiştir.»

Bir buçuk ay mezuniyet perdesi altında on iki yıllık Başbakan yerinden atılmış, neredeyse ulusun gözünde martir olarak görülmeye başlamıştı. Şimdiye dek ülkede yapılan bütün işlerin, salt İsmet Paşa'nın değil Atatürk'ün desteği, esiniyle yapıldığı üstüne kesin bir kanı bulunduğundan, İsmet Paşa, özü sömürülerek, kenara atılmış bir posa gibi görülüyordu. Atatürk'ün, bu martirlik işini hiç düşünmediği anlaşılıyordu.

Ufak bir fırsat yakalayan halk, içindeki bolca Atatürk'e karşı duyulan güceniklik kokusu bulunan bir davranışta bulunmaktan kendini alamadı. Halk, uzun yıllardır unutulduğundan, bürokratların ülkeyi kasıp kavurduklarından yakınıyor, kendi önüne düşecek, kendisi gibi mazlum bir büyük adam bekliyorlardı. Birdenbire, İsmet Paşa'yı bu menkûp durumda görünce, istedikleri adamın geldiğini sananlar bile oldu.

Olay şöyle geçti: İsmet Paşa, eskiden beri at meraklısıydı. At koşularını hiç kaçırmazdı. Kendi koşu atları olduğunu da sanıyorum. Müzik Öğretmen Okulu'nda senfoniler dinlemeye, stadyumda maçlar seyretmeye gitmek menkûp Paşa için bir gereksinimdi. Bir politika yıldızı, bir ulusal kahraman olan bu adam, elbette, fare gibi bir delikte sinip kalacak yaratılışta değildi: Sonra; daha henüz siyasal ateşi sönmüş de değildi. Yavaş yavaş erimekte olan Atatürk'ün yerine oturabilecek güçte tek insanın kendisi olduğunu da biliyordu. Bu yüzden unutulmama egzersizi olmak üzere stadyumdaki maçlara gidip görünmeye karar verdi. Sonra, asıl şimdi, bu menkûp durumda Cumhurbaşkanlığı'na oynamanın coşkunluğu içine düşmüştü. Bu duygularına, düşüncelerine gem vurmak da istemiyordu. Bunlara uysalca yol vermiş olmanın da tatlı mutluluğu içindeydi. Stadyumda ortalama yurttaşlar arasında görünen İsmet Paşa, birdenbire bir şaşkınlık yarattı. Ona selâm vermenin bile Atatürk'ün düşmanlığını çekeceğini sananlar, eski tanıştıklarını dahi unutarak adamı görmezlikten gelip geçtiler. Ancak, oyun bitip de herkes stadyumu boşaltırken Paşa'nın biraz ötesinde bulunan Vali Nevzat Tandoğan'ın çevresinden bir alkıştır koptu. Sonra, Atatürk'ü uzaktan uzağa olsun kı-

namak düşüncesiyle bir yığın kişi, bu alkışlara katıldı. Öyle ki bir olay oluştu. Alkışlayanlar da birer birer kapıdan sıvışıp kalabalık arasında yitip gitmekten başka yapacak daha doğru bir kurtuluş çözümü bulamadılar. Bunun, Atatürk'e çekilmiş bir protesto olduğu, havada yanık yanık kokuyordu. İsmet Paşa, halkın bu coşkun alkışlarında, yaşamlarında yatan bütün anlam nüanslarını anlamıştı. Eve giderken bu olay üstüne Çankaya'da oluşacak tepkiyi düşünerek bıyıkaltından gülüyor, Cumhurbaşkanlığı'nın çok yaklaştığını sezmenin mutluluğu içinde yüzüyordu.

İsmet Paşa'nın, tribünlerden inip de stadyumdan ayrılırken halkın kendisine yaptığı gösteri, kışkırtıcı bir tepki yarattı. Onun, parti çoğunluğunu arkasında sürüklediğini bilen rakipleri ürktüler. Demek ki eski Başbakan, böyle gösterilerle kamuoyunu kazanmaya çalışacak, günü gelince de hemen Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturuverecekti. Bu dedikodu trafiği hemen Atatürk'ün kulakları dibinde işlemeye başladı. Bunları işiten Paşa, kendi içinden gelen sezgilere de ötekilerin kuşkularına da meydan okuyarak şunları söyledi:

— Pekâlâ, yapmışlar! Bunca yıl Başbakanlık yapmış bir adamı alkışlamaktan doğal ne var? Bu ulus, büyük bildiklerine saygı göstermesini biliyor demektir!

Paşa'nın bu dedikleri, çevresince hiç de bölüşülmemişti. Onlar, eski Başbakan'ın bir hınzırlık arkasında koştuğu kanısındaydılar. Bu sırada, Atatürk'ün yakın akrabası, İsmet Paşa'yı da canı gibi sevdiği bilinen iyi huylu, hoş bir adam olan Salih Bozok, bu kışkırtmaların etkisiyle son kerte coşmuş bir durumda Meclis kürsüsüne fırlayarak, şöylece haykırdı:

— Efendim; İsmet Paşa, önceki gün, stadyumda kendisini halka alkışlatmış; bu, ne demektir? Bunun amacı nedir? Doğrudan doğruya, İsmet Paşa'nın kendisinden açıklama istiyorum.

Bütün Meclis, şaşkınlık içindeydi. Salih Bozok, o uysal, yumuşak huylu adam, neden böyle, birdenbire coşmuştu? Bir kenarda sessizce oturup düşünmekte olan İsmet Paşa dahi bu eski seveninden yükselen bu çığlığın ne demek istediğini anlamamış-

tı. Salih Bozok, sinirden bir heykel gibi dikiliyor, İsmet Paşa'dan yanıt bekliyordu. Bunun üzerine, İsmet İnönü, süklüm püklüm, kürsüye çıktı. Omuzları düşük, kendi içine kaçıp saklanmak ister gibiydi. Eski gürleyen egemen sesinin gölgesini andıran sesiyle şöyle konuştu:

— Ben, bir hiçim. Atatürk benim elimden tuttu. En yüksek makama çıkardı. Çoluk çocuğumla bugün bir lokma ekmek yiyorsak, yine onun sayesindedir. O, benim velinimetimdir. Görüyorsunuz ki bugün, yine bir hiçim. Vallahi, billahi, bu işte benim hiçbir kastım, bilgim yoktur! Ayağım kırılsaydı da stadyuma gitmeseydim! Bir daha gitmem de! Atatürk, emretsin; çoluk çocuğumu alayım, yurdun en ıssız yerine gideyim! Namımı, nişanımı sileyim; ortalıktan yiteyim!

Paşa, bunları söylerken, zangır zangır titriyordu. Kürsüden indiğinde, bu titreyiş sürüyordu. Hiç kimsenin yüzüne bakmadan, Meclis'ten çıktı gitti.

Evinde oturup durmaktan sıkılan İsmet Paşa, Anadolu Kulübü'ne çıkmaya başlamıştı. Bir gün, Anadolu Kulübü'nün kapısından içeri girip de asansöre bineceği sırada, Atatürk'ün, kendi yanı başında belirdiğini gördü. İnen asansöre ister istemez birlikte bindiler. Yukarı çıkarlarken, Atatürk:

— Yorgunum; biraz poker oynayıp yatmaya gideceğim! dedi.

İsmet İnönü, üzerinde çokça düşünmediği şu sözü söyledi:

— Vah vah; işlerle kendinizin uğraşması rahatça içmenize engel olacak derecede yoruyor demek!

Bu sözden çok alınan, bunda bambaşka anlamlar arayan Atatürk, yukarı çıkar çıkmaz hiç kalmadan İsmet İnönü'yü de yanına alarak yine Çankaya'ya döndü. Onunla iyice hesaplaşmadan içi rahat etmeyecekti.

Çankaya'ya varır varmaz, hemen, buyurup sofrayı kurdurdu. Paşa'nın çevre adamları, masada her zamanki yerlerini alır almaz, Atatürk, yanında oturan İnönü'ye ortalama bir sesle şöyle dedi:

— Lütfen, ayağa kalkıp biraz önce asansörde bana söylediğin sözü açıklar mısın?

Bunun üzerine, İsmet İnönü'nün rengi attı. Asansörde söylediği sözün ne gibi düşünceleri çağırdığını şimşek gibi düşünerek bocaladı. Kekeleyerek, şöyle konuşmaya çalıştı:

— Sayın, Büyük Şefim! Görevden af buyurulmam yüzünden devlet işlerinin yüklediği...

Atatürk, onun sözünü kesti:

— Bunların, bana söylediklerinle bir ilgisi yok; otur! diye buyurdu.

İnönü, süklüm püklüm, oturdu. Bunun üzerine, Atatürk'ün madeni sesi yükseldi:

— Ne demek istediğini biliyorum! Boş laflar! Sözlerine dikkat et! Her şey olabilir! Ancak, ben varım, ben! Anladın mı?

Atatürk, yaşadıkça, artık İsmet Paşa'nın onun nimetler sofrasından nafakası kesilmişti.

HARPOKULU OLAYI

«Ulus işlerinde, her bireyin kafası, başlı başına çalışmalıdır.»
Mustafa Kemal.

İpek Film Stüdyolarının sinema salonunda yeni bir film oynuyordu. Salonda, birkaç film teknisyeniyle Nâzım Hikmet'ten başka kimse yoktu. Şiir kitaplarını Ahmet Halit'e, şöyle böyle, bedava bırakan, gazete düzelticiliğinden pek az bir şey kazanan, bu yüzden de bütün anlamıyla geçim sıkıntısı çeken Nâzım Hikmet, en sonra İpek Filmcilik Ortaklığı'nın stüdyolarına sığınmıştı. Orada birçok yabancı filmi kesip biçiyor, yakıştırmalar yaparak ortaya yeni filmler çıkarıyordu. Bu sırada, geçimini, salt, buradan aldığı yüz Lira ile sağlıyordu: Yıl 1937'ydi. Faşizm, Avrupa'da fink atıyordu. Nâzım Hikmet, burada güçlükle bulduğu ekmek parasını hak etmek uğruna geceyarılarına dek sinema salonunun karanlığında çalışarak şiir yazmak üzere vakit bile bulamıyordu. Gerçi, o, sinema salonunun karanlığına sığınarak yerli

ve yabancı faşizmin gözüne pek görünmüyorsa da Türk faşizmi onun arkasındaydı. Mussolini'nin yıllardan beri Antalya'ya çıkmak üzere beklediği fırsat yüzünden Atatürk'le uzaktan uzağa yaptığı atışmalar yüzünden İtalyan Faşizmi Türkiye'ye ne kerte kara, lanetli görünüyorsa, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'da doğmuş olan korkunç Hitler faşizmi de Türk kamuoyuna bir o kerte sıcakkanlı, hoş görünüyordu. Bu yüzden de bu canavar, Türkiye'ye kolayca yumurtalarını bırakıyor, bunlardan çıkan canavar yavrularını da hiç kimse, kötü, tehlikeli bulmuyordu. Bu yavrular, çok çabuk büyümüş, yiyecek baş aramaktaydılar. Nâzım Hikmet, bunların kendi çevresinde saflarını sıklaştırdığını görüyor, hiçbir şey yapamamanın umarsızlığı içinde çırpınıyor, kendisine yüz Lira geçim parası sağlayan bu pis montaj filmler işinde en güzel günlerinin, en güzel yeteneklerinin altınlarını harcadığına yanıp duruyordu. Evet, batıdan kara bulutlar gibi, SS Ordularının gümbürtüleri gelmekteydi.

«Sesler geliyor gün batısından sesler
Koynunda güneşin kaybolduğu zindan aydınlanacak mı?»

diye soran şair, orada güneşin büsbütün battığını görüyordu.

Hitler, başı göklere değen bir cehennem görüntüsü (heyula) gibi büyümüş, serpilmiş, korkunçlaşmıştı. Başını doğuya ve batıya çevirip salladıkça yöresine ateşler saçılıyordu. Nâzım Hikmet, ünü henüz otuz yaşındayken Avrupa'ya sıçramış şair, Hitler faşizminin soğuk esintilerini her dakika ensesinde duyuyor, arkasında, sağında, solunda hep yabancı, düşman ayak sesleri işitiyor, ürperiyordu.

Sinemanın karanlığından bir ses, Nâzım Hikmet'e seslendi:

— Nâzım Bey; sizi bir arayan var!

Nâzım Hikmet, içi hep polis ürküntüsü, faşizm tortusu ile dolu, yerinden kalktı. Sinemanın holünde tığ gibi, yirmi yaşlarında, buğday benizli, yakışıklı, ateş bakışlı, üniformalı bir Harbiyeli dikiliyordu. Nâzım Hikmet, karşısında bir Harbiyeli görünce, birdenbire ürktü. Bu ürküntü, bütün anlamıyla bir korkuydu. Başında Fevzi Paşa'nın bulunduğu Türk Ordusu, Nâzım Hikmet'i es-

kiden beri ürkütüyordu. Başına bir bela gelmesin diye de yine eskiden beri, tanısın tanımasın, ordudan hiç kimseyle konuşmuyordu. Provokasyona en elverişli konunun ordu olduğunu bildiğinden bu yöreden gelen bütün dostluk, tanışma, ahbaplık olanaklarını geri çeviriyor, böylece de büyük bir tehlikeden uzak durduğuna inanıyordu. İşte, şimdiye dek sakınmaya çalıştığı bu büyük tehlike, şimdi gelmiş karşısına dikilmişti. Bir Harbiye öğrencisi. Ne Harbiyelisi? Bu, buz gibi polisti! Şimdiye dek, Birinci Şube, nice adamını, hem ne kılıklarda ona göndermiş, usunu çelmeye çalışmış, onu provokasyona düşürmeye çalışmıştı. Evet, şimdi şu delikanlının da polis olduğuna yemin etse, başı ağrımazdı.

Bunu nasıl etmeliydi de başından savmalıydı. Biliyordu. Bir provokatöre herhangi biçimde ipucu vermek gerekmezdi. Onun kendisiyle bir kez görüşüp konuşması, yeterdi. O, artık, gerisini uydurur, vereceği raporu verir, onu ateşe atabilirdi. Bunu, Hükümet'in istemiş olması yeterdi. Son günlerde eve dadanan seyyar satıcılar, kundura boyacıları, eskiciler falan, demek, artık yetmiyordu. Hükümet, işi daha çok hızlandırmıştı. Demek ki onun dışarıda kalmasına, artık Hükümet sorumlularının sabrı kalmamıştı. Nâzım'ın bir kez daha, belki de ölünceye dek içeri atılması günü gelmişti. Peyami Safaların günü gelip çatmıştı. Nâzım Hikmet, böylece, karşısındaki genç Harbiyeli'yi, yüzde yüz polis sayarak, ona göre davrandı. Kendisiyle görüşmek istemediyse de Harbiyeli, son kerte içten, kendisini tanıttı. Adı Ömer Deniz'di. Harbiye birinci sınıf öğrencilerindendi. Otuz arkadaştılar. Hepsi adına geliyordu. Okulda bir örgüt kurmuşlardı. Ancak, hiçbir yere bağlı değildiler. İsterse kendisine bağlanabilirlerdi. Harp Okulu'ndaki düşün arkadaşlarıyla kendisi onun şiirlerinin, davranışlarının hayranıydı. Nâzım Hikmet, bütün bunları, sinemanın holünde, bir köşede ayaküstü dinlerken, bir yandan da gözleriyle çevreyi araştırıyordu. Acaba, bu konuşmayı başka dinleyen var mıydı? Nâzım Hikmet, Fevzi Çakmak'ın mülkünden geldiğini söyleyen Ömer Deniz'den öyle ürktü ki bunun, hemen yapılacak bir tutuklamanın işareti olduğuna bile inandı. Ona inanmış gibi yaparak, Harbiye gibi bir kuruluşta böyle düşünler taşımanın

tehlikelerinden, söz etti. Rahatça derslerine çalışıp orduya katılmalarını, yurdun çıkarlarını korumaktan başka hiçbir şey düşünmemelerini, salıkladı. Böylece, onu başından savacağını sanıyordu. Oysa, Ömer Deniz, acar, afacan, ele avuca sığmaz, son kerte zeki bir genç adamdı. Gerçekten devrimciydi.

Eğer, Nâzım Hikmet, onun gerçekten bir devrimci olduğunu bilebilseydi, birkaç ay sonra patlak verecek olan Harpokulu olayı hiçbir zaman olmayacaktı. Kendisi de otuz yıl gibi öldürücü bir ceza alarak içeri girmeyecekti.

Nâzım Hikmet, karşısındaki acar delikanlının, Harp Okulu öğrencisi kılığına girmiş bir Birinci Şube Polisi olduğuna öyle inanmıştı ki cinleri başına toplandı. Delikanlıyı, serinkanlı görünmeye çalışarak başından savdı. Sonra, telefona sarılarak, Birinci Şube'yi buldu. Kendisini tanıttı. Sesi öfkeden titreyerek, şöyle bağırdı:

— Yahu, şimdiye dek evimin kapısına kundura boyacısı, eskici, hamal, türlü adamlarınızı gönderip beni göz hapsine aldırdınız! Ben, burada çocuklarımın ekmek parası uğruna didinip duruyorum. Siz, hâlâ benim arkamdasınız. Hem de asker giyneğiyle, Harbiyeli kılığıyla.

Telin öbür ucundaki Birinci Şube yetkilisi, bütün içtenliğiyle:

— Nâzım Bey, bizim haberimiz yok böyle bir şeyden. Sizi görmeye gelen kimdi; adı neydi?

Nâzım Hikmet, belki de baltayı taşa vururum korkusuyla delikanlının adını, sanını, neyin nesi olduğunu bilmediğini söyledi. Sonra, yine karanlık sinema salonuna girip yerine oturdu. Yapacağı yeni montaj film için bütün dikkatiyle perdeye daldı. Kendisini buraya dek kovalayan polisin içine verdiği tedirginliği unutmak uğruna kendini zorlamaya çalıştı.

Nâzım Hikmet, Harbiye öğrencisi kılığındaki Birinci Şube Polisini(!) unutup gittiyse de Birinci Şube'nin kuşkulu yetkilileri unutmadı. Bu Harbiyeli'nin arkasına düşerek Harbiye'ye dek gittiler. Oradaki Turancı eğilimli öğrenci gruplarını ele alıp okulda yuvalanmış olduğundan kuşkulandıkları solcu grubun izine düştüler. Bu kez, işi Mareşal ve Milli Emniyet ele aldı. Milli Emni-

yet'in solcu çocukları bulup göz hapsine alması gecikmedi. Ancak, ortada hiçbir zararlı durum yoktu.

Yazgısı üzerinde böyle korkunç bir komplo hazırlanadursun, Nâzım Hikmet, filmleriyle, şiirleriyle uğraşıyor, ancak, içinin tedirginliğini bir türlü dizginleyemiyordu. Lanetlilere özgü bir kuşatmanın içinde yaşadığını duyuyordu. Öbür yandan, okulda korkunç bir izleme altına girmiş olan Ömer Deniz'le arkadaşları, her şeyden habersiz, gençlik kaygısızlıkları içinde birbirleriyle görüşüp konuşuyor, kitaplar, şiirler okuyarak zaman geçiriyorlardı. Yalnız, Ömer Deniz, usuna takmıştı. İlle de bu arkadaş grubunu, ülkenin büyük şairlerinden biri olan Nâzım Hikmet'e bağlayacaktı! Böyle, havada örgüt olmazdı. Kesinlikle, bağlanmalıydılar! Öbür yandan, Nâzım'ın hiçbir örgüte bağlı olmadığını bilmiyor, onun Türkiye'de büyük bir yeraltı örgütünün yürütücüsü olduğuna sıkıca inanarak, buna bağlanmak istiyorlardı. Bundan dolayı, inatçı bir karakter olan Ömer Deniz, Nâzım Hikmet'in arkasını bırakmadı. Onun evinin karşısındaki arsada epeyce nöbet tutar gibi bekledi. En sonunda, onun eve gelip gitmediğini görerek yukarı çıktı, kapıyı çaldı. Nâzım'ın analığı açtı. Hiçbir şeyden haberi olmayan kadıncağız, genç Harbiyeli'yi içeri alıp oturttu. Hep birlikte Şair'i beklemeye başladılar. Bir süre bir işleri için evden uzaklaşmış olan şairle karısı Pirâye, geç vakit döndüklerinde, Ömer Deniz'i evde kendilerini bekler görünce şaşırdılar. Şairin kafasının tası attı. Bu genç adamın, neyin nesi, olduğunu bir türlü öğrenmemiş olduğunu bildiği halde, ondan kendisine bir uğursuzluk geleceğini seziyordu. Nâzım Hikmet'in geldiğini görünce sevinen Ömer Deniz, ayağa kalktı. Ancak, Nâzım'ın yüzünden düşenin bin parça olduğunu görünce, şaşırdı. O, eninde sonunda onun bir hayranıydı. Nâzım Hikmet, bu öfkeyle Harbiyeli'yi oturtmayarak ona ayakta birkaç öğüt vermeye çalıştı:

— Oğlum! dedi. Bizim gibilerin arkasından koşmayı bırakın! Hem bizim, hem de kendinizin başınıza iş açarsınız! Zaman, o zaman değil! Çok tehlikeli günler yaşıyoruz. Aklınızı başınıza devşirip bir ayak önce okulunuzu bitirmeye, ülkeye hayırlı insan-

lar olmaya çalışın. Okuyun, çok okuyun! Altı ok nedir; Cumhuriyetçilik nedir; Demokrasi nedir; öğrenin, bunları benimseyin! Benimsetin!

Şair, delikanlıya komünizmden, sosyalizmden bir tek olumlu ya da olumsuz söz etmedi. Bu sözcüklerin, sırasında ateş olup her yanı yaktığını biliyordu.

Ömer Deniz, büyük umutlarla yanına geldiği şairden hiç de umut verici laflar işitemediğinden, boynunu bükerek evden çıkıp gitti. Nâzım Hikmet, onu neden içeri alıp oturttu, diye analığına kızdı, bağırdı. Şairin karısı Pirâye de,«Çocuğu neden oturtmadın, ona neden kaba davrandın?» diye kocasına çıkıştı. Bunun üzerine, Nâzım Hikmet, son sözünü şöyle söyledi:

— Bırakın yahu! Bu gibileri bir daha eve almayın! Böyleleri bela getirir insanın başına!

Ömer Deniz, kaçak olarak ayrıldığı Harpokulu'na dönünce arkadaşları onu giderkenki gibi coşkun bulmadılar. Nâzım Hikmet'in kuşkulandığından dolayı, kendisine yüz vermediğini söylemedi. Ancak, şairin üstünkörü birtakım öğütlerini anlattı. Özellikle, şair, okulda örgütlenmemeleri üstüne, vurgulayarak konuşmuştu.

Nâzım Hikmet, karşısındaki genç adamın, polis olmasa bile, büyük bir tehlike taşıdığına inanıyordu. Mareşal Fevzi Çakmak'la, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kendi üstüne ne düşündüklerini çok iyi biliyordu. Kendisini kodese tıkmak üzere ufak bir fırsat bekliyorlardı. Şimdiye dek onları durduran, Şair'in dayısı Ali Fuat Paşa'nın bir kez daha Cumhurbaşkanı'nın en içten arkadaşı haline gelmesiydi. Hemen her gün, sofrasında, yanı başındaydı. Bu da durup dururken Şair'i içeri atmalarını önlüyordu.

Ömer Deniz işi, Mareşal'le, Şükrü Kaya'nın kulağına çalınınca, sanki dünyalar onların oldu. Bütün güçleriyle bu işin üzerine düştüler. Anlı şanlı bir av yapacaklardı ki buna Hitler bile, maşaallah, diyecekti. Mareşal, ellerini ovuşturarak avının üzerine atılacağı günü bekliyordu. Nâzım Hikmet'i tutuklayıp içeri atmakla, milliyetçilikleri, Türkçülükleri, şanları, şerefleri bir kat daha artacak, Türk halkıyla ordusunun gözünde, sağ Avrupa'nın gözünde, değerleri bir kat daha yükselecekti.

Ömer Deniz'in okuldaki arkadaşları saptanmış, ilişkileri inceden inceye öğrenilmişti. Şimdi, bunları, olmuş armut gibi toplayıp sıkıştırmak, Nâzım Hikmet'i suçlayacak eylemleri onların ağzından almak kalıyordu. Bu deccalı, sarı kıvırcık saçlarından tutup yere vurmanın zamanı gelmişti. Artık, büyük düşmanı pusuya düşürmekten onu hiç kimse alıkoyamazdı. Bütün tuzak hazırlandıktan sonra, okula baskın yapıldı. Ömer Deniz'in arkadaşları, kendisiyle birlikte tutuklandı: Takvim, 1938 Ocak ayının ilk haftasından bir gün üzerinde dinlenmekteydi. Sabah dersi sırasında, bir Yargıç Subay, bir Binbaşı, bir Okul Nöbetçi Subayı sınıfa girdi. Yanlarındaki iki Çavuş'la, Onbaşı'nın ellerinde torbalar vardı. Yargıç Subay, elindeki kâğıttan sanıkların numaralarıyla adlarını okumaya başladı:

— 5271, Abdülkadir Meriçboyu; 5227, Necati Çelik; 5202, Naci Fişek; 5273, İsmail Özdemir.

Sıralarından kaldırılıp dışarı çıkarıldıktan sonra, öbür sınıflara giden yargıçla yanındakiler, oradan da 5409, Ömer Deniz'i; 5408, Lütfullah Sadi Alkılıç'ı; 5362, Orhan Alkaya'yı; 1132, Galip Arda'yı alıp tepeden tırnağa bir güzel araştırıp üstlerindekileri aldıktan sonra, hepsini hazırlık sorgusundan geçirdiler. Sorgular, bütün gece sürdü. Bütün çocuklar şaşkına dönmüştü. Hiç kimse ne olduğunu bilmiyordu. Hemen bütün çocuklar, kendilerini sağcı diye bilinen Turancı bir grubun jurnallediği kanısındaydılar. Kitaplar, şiirler okumuşlardı. Anaklarına başka bir şey de gelmiyordu. Abdülkadir Meriçboyu, kendisini sıkıca sorguya çeken Savcı Şerif Budak'tan bu provokasyonun ne olduğunu sorunca, o, şu yanıtı verdi:

— İmzasız bir ihbar var.

Çocuklar, uzun süre, bu tutuktanışın geçici bir şey olduğunu, yakında salıverilmelerini beklediler. Ancak, bir gün çocuklardan birinin eline geçen bir gazetede gördükleri bir haberle gözleri faltaşı gibi açıldı: «Şair Nâzım Hikmet, İstanbul'da tutuklanarak, yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmüştür.»

Çocuklar içinde en çok kaygılanan Ömer Deniz olmuştu. Onda bütün anlamıyla şafak atmıştı. Şundan ki tutuklandığı günden

beri kendisine Nâzım Hikmet'le olan ilişkileri soruluyordu. İstanbul'da şairle görüşmüş olması, zaten, bütün bu gürültülü olayın baş nedeniydi. Şerif Budak, baskılarla Ömer Deniz'den zararsız bir şeyler koparmışsa da buna eklediği birtakım suçlayıcı tümcelerle Nâzım Hikmet'in tutuklanmasına olanak hazırlamıştı. Böylece, koskoca bir Harbiye Davası oluşturuluyor, pek çok sorumlu, bu davadan terfiler, armağanlar bekliyordu.

Mareşal Fevzi Çakmak başta, bütün ilgililer bu davayı yeni bir nimetler sofrası olarak benimsiyordu.

Nâzım Hikmet, kendisini İpek Film Stüdyosu ile bir de evinde ziyarete gelen Harbiyeli öğrenciyi çoktan unutmuş, eylemden uzak, düşün, edebiyat, sanat tutkusu arkasında koşmaktaydı. Bu ülkede büyük sanatın eylem kertesinde, belki ondan çok daha etkin olduğuna inanmaya başlamıştı.

Bir gün, halasının oğlu tiyatro yazarı Celâlettin Ezine, yüksek nitelikte bir dergi çıkarmalarını söyledi. Aralarına Prof. Hilmi Ziya Ülken'i de alarak Celâlettin Ezine'nin evinde bir toplantı yaptılar. Gerek Hilmi Ziya, gerekse Celâlettin Ezine öteden beri dergicilik üstüne tutkusu olan aydınlardı. Nâzım Hikmet, Hilmi Ziya Ülken, Celâlettin Ezine beride çıkaracakları dergi üstüne kararlar almaktalarken, ötede, Nâzım'ın Nişantaşı'ndaki evine polisler baskın yaptı. Bir Polis Komiseri, bir Polis Memuru, bir de İpek Film Stüdyosu'nun sahibi İhsan İpekçi, baskında yapılan araştırmada hazır bulundu, Nâzım'ın karısı Pirâye, polisin bütün sıkıştırmasına karşı koyarak, eşinin nerede olduğunu söylemek istemedi. Daha çok gidecekleri yeri de velveleye verirler, diye korkuyordu. Nâzım Hikmet, oraya erkenden gitmişti. Akşam yemeğini orada yemiş, dergi işleri üzerinde konuşmaktaydı. Eve de on ikiden sonra dönecekti.

Pirâye, Nâzım'ın eve gelebilmesini sağlamak uğruna, İhsan İpekçi'ye durumu çıtlatmak istedi. Hiç olmazsa, o, bir yandan fırsat bulur, şairin eve dönüşünü sağlayabilirdi. Bir ara, göz hapsinde olduğunu unutarak, İhsan İpekçi'nin kulağına eğilip Şair'in bulunduğu adresi bildirdi. Polis, İhsan İpekçi'ye ne olduğunu sorunca, o da hemen baklayı ağzından çıkardı. Polisler de bunun

üzerine, otomobillerine atladıkları gibi Celâlettin Ezine'nin evine sürdüler.

Polisler, evi basıp da içeri girince, dergicilerin hepsi de kaygılandı. İçlerinde en çok korkup titreyen Prof. Hilmi Ziya Ülken oldu. Vaktiyle de bir hava gediklisi olan kayınbiraderi Celâl Benneci'nin tutuklanışında polise düşmüş, dayak da yemişti.

Nâzım Hikmet, gürültüyle Ankara'ya götürülüp Asker Cezaevine kapatılmış, şimdi onun suçlanarak, temelli zindanda kalması gerekmekteydi. Bu yüzden de çocukların her biri ayrı ayrı sıkıştırılıyor, Nâzım'ın, Ömer Deniz yolu ile kendilerine ne gibi direktifler gönderildiği üstüne kesin bilgi edinilmek isteniyor, çocukların, hemen hepsinden, kendilerinin özgürlüğü pahasına Nâzım'ı satmaları isteniyor, bunun bir yurtseverlik ödevi olduğu, söyleniyordu. Hemen hepsine, şöyle soruluyordu:

— Söyle! Söyle! Komünizme değgin neler konuşmuşlar, ne direktifler vermiş, Nâzım?

Çocuklardan bir şey çıkmayacağını anlayan Savcılık, bir gözdağı gösterisi hazırladı. Nâzım'ın söylediği tehlikeli bir şey olsaydı, zaten, bunca kişi içinden, her zaman her yerde olduğu gibi bir provokatör gönüllüsü çıkar, özgürlüğü uğruna bütün işi satabilirdi. Sorguların diretilerek uzayıp gitmesi de Nâzım'ın onlara hiçbir direktif göndermemesi yüzündendi. Büyük sorumlular da bütün dünyaya ilan ettikleri bu işin altından utku ile çıkabilmek uğruna, suçlayıcı yalanlar, ipuçları ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Bu sırada, durumlarının ne olduğunu son kerte merak eden çocuklar, haberleşebilmek uğruna bir yöntem bulmuşlardı: Kalorifer borularında tiktaklarla mors harflerini kullanarak en yeni haberleri birbirlerine ulaştırıyorlardı. Bir gece, hücrelerinde kulakları kirişte, kapıları, kalorifer borularından gelecek tiktakları dinleyen çocuklar, şöyle bir sinyal aldılar:

— Dışarıda olağanüstü bir şeyler var. Galiba, kurşuna dizileceğiz!

Sabahın alacakaranlığında alınan bu sinyal üzerine, bütün çocuklar, kapılarının anahtar deliklerine tek gözlerini uydurarak olacakları gözlemeye başladılar. İri gövdeli bir subay olan Top Emin, salonda volta vururcasına dolaşıyor, bir yandan da ağır

düşüncelerini sürükler görünüyordu. Emin'in iri mavi gözlerindeki üzgünlük dahi, çocukların cin gibi gözlerinden kaçmadı. Buyruğundaki askerlere komutlar veren Emin'in sesinde bile, bu üzüntü açıkça belli oluyordu. Belliydi ki Yüzbaşı Top Emin, kendisine verilmiş tatsız bir görevin uygulaması üzerindeydi. Komutanlık yapısının bahçesinde, yan yana sıralanmış her hücrenin altında, bir yığın asker göze çarpıyordu. Salonda, üst üste telefon konuşmaları yapılıyor, bu konuşmaların da çok önemli bir iş üzerinde olduğu anlaşılıyordu. Çocukların gözleri, birer anahtar deliği olmuş gibiydi. Kulaklarının en son gücünü kullanarak bir şeyler işitmeye çalışıyorlardı. Çocuklar, bir yandan çevrelerinde oluşan gizemli olayın kabuğunu delmeye çalışırken, bir yandan da kurşunlanma buyruğunun dönülmez alanına girdiklerini anlıyor, mors harfleriyle kalorifer borularından birbirlerini yüreklendirici, daha çok alaylı konuşmalar yapıyorlardı.

Çocukların, o sabah, tanyeri atıncaya dek yaşadıkları bu karadüşlü saatlerin ne anlama geldiğini, daha sonra yayılan söylentiler, şöyle açıklıyordu: Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bu ağılanmış çocukları mahkemeye götürmektense, öbür yana göndermenin daha doğru olduğuna karar vererek hepsinin gövdelerini yağlı kurşunlarla doldurmak üzere buyruk vermiş, sonra, her nedense, bu buyruk geç vakit geri alınmıştı. Şundan ki Mareşal, bu zavallı çocukları öldürmektense, onları ağılamış olan Şair'i, Nâzım Hikmet'i kurşuna dizdirmenin daha doğru olduğuna, karar vermişti. Sonradan, bu kararını çokça sızıltıya meydan vermeden usturupluca uygulamak üzere düzen alacak, onu hapishaneden kaçırtıp, Ankara'nın dağlarında, arkasından gönderdiği kişilere vurduracaktı.

Nâzım Hikmet, İstanbul'da tutuklandıktan sonra, apar topar trene atılıp Ankara'ya götürülmüş, Büyük Millet Meclisi'nin arkasındaki ilkel Asker Cezaevine tıkılmış, hücrelerden birinde çok sıkı güvence altına alınmıştı. Hiçbir şey bilmiyordu. Şimdiye dek hapse gireceği zaman bir şiirden, şiir kitabından ya da bir örgütten dolayı olduğunu biliyordu. Şimdiyse, büsbütün karanlıklar içindeydi. Mareşal'le kimi yükseklerde yaşamakta olan sorumlu-

lar, onun dışarıda serbestçe dolaşmasının sakıncalarından söz ederek onun bir ayak önce kalebent gibi bir zindana atılmasını ya da daha temizi, öbür dünyaya, cehenneme gönderilmesini istiyorlardı. Avrupa'da palazlanan faşizm, bunların çevrelerinde kapkara bir koza ördüğünden dünyanın gidişini görmez olmuşlardı.

Nâzım Hikmet'in son zamanlarda yazdığı yazılar, kitaplar, hep faşizme karşıydı. İspanya'ya kapkara bir İlk Çağ ejderhası gibi yerleşen, yüz binlerce köylüyü, işçiyi, aydını yok eden Franko faşizmi, bizim Antalya kıyılarına epeyce kur yaptıktan sonra, Atatürk'ün çizmelerini bir kez daha giyeceğinden korkan, sonra dümeni zavallı Etiyopya'ya (Habeşistan) kırıp burayı ateş ve kan içinde sömürge yapan Mussolini faşizmi, doğudaki İslâv ülkelerine doğru ateş saçarak ilerlemeye çalışan, faşizmlerin en korkuncu Hitler faşizmi, Nâzım Hikmet'in öteden beri saldırıp durduğu en büyük düşmanlardı. Bu belalı zamanda Türk halkını sınıflara bölüp birbirleriyle çarpıştırmak, ülkeyi herhangi bir biçimde bölmek, sınıf kavgasını körüklemek, onun hiç düşünmediği şeylerdi. Karşıdaki bütün ulusların düşmanı olan faşizm, ülkesine adım adım yaklaşırken, insan Nâzım, özellikle gördüğü eğitime göre çevresinde müttefikler aramak durumunda olduğunu herkesten iyi biliyordu. Türk küçük burjuvasının, Türk burjuvasının da pek yakında Hitler faşizminin av alanına gireceğini, pek iyi biliyordu. Bu yüzden zengin bir burjuva olan halasının oğlu Çelâlettin Ezine ile, bir üniversite profesörü olan Hilmi Ziya Ülken'le oturmuş, faşizme karşı bir dergi çıkarmaya hazırlanıyordu. Hitler'in kendisine gönderdiği bir mektupla hemen sarhoş olup faşizme kapılanan Peyami Safa'ya, uzun, yıpratıcı bir yergi yazmış, iç faşistlerle de kozunu paylaşmak üzere davranmıştı. Şunu demek istiyorum ki Nâzım Hikmet, bu sırada, sanatının korkunç silahını, salt, faşizme çevirmiş, habire vuruyordu. *Haber Gazetesi*'ndeki, «*Yaşamak Hakkı*,» adlı yarıda kesilen romanı, İspanyol faşizmine karşı yazılmıştı. «*Kan Konuşmaz,*» Romanı, Hitler faşizminin ırkçı ilkelerine karşı açılmış koca bir polemik

kapısıydı. «*Taranto Babu'ya Mektuplar,*» adlı güzel şiirler, Habeşistan'ı işgal eden Mussolini canavarının kara faşizmine karşı yazılmıştı.

İşte, Nâzım Hikmet, şimdi, faşizme indirdiği bu vuruşların cezasını çekmeye hazırlandığını anlıyordu. Bütün Türk Devleti'nin başındaki yetkililer, Atatürk'ün dışında, hep Hitler faşizminin çaldığı savaş borusuna kulak verip ona göre ayarlanıyor, bunların pek çoğu, kurtuluşları uğruna, pek çok ulusal değeri elden çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Bunların arasında, başında, faşizmin ne olduğunu en iyi anlamış olan adam, Atatürk'tü. Mussolini, Etiyopya'ya çıkıncaya dek hep eli tetikte onu beklemişti: Hitler faşizminin yavaş yavaş ilkeleriyle Türkiye'ye girmekte olduğunu ilk gören adam da oydu. Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in faşizme kaydığını, onun ilkeleriyle oynamaya başladığını, partiyi onun ilkelerine göre ayarlamaya çalıştığını yakından görerek, sofrada sözünü edecek kerte uyandığı görülüyordu: «Bizim Recep de partide faşist örgütler kurmaya çalışır,» gibi ülkenin bütün gericileriyle geri kafalı yöneticileri, bulanık aydınları, hep düşlerinde Alman tanklarının Seferberlik'teki dost Alman Ordularının demir tekerlekli kamyonlarına benzediğini, bunların bütün düşmanlarımızı ezip Türkiye ile kolkola yeni fetihlere çıktığını görüyorlardı. Atatürk'se yeni Dünya Savaşı'nın kıyılarına gelip dayanmış olan dünyanın, Türkiye'yi kendisinden sonra ne gibi serüvenlere sürükleyeceğini düşünerek üzülüyor, yeri geldikçe çıkacak olan savaştan söz ederek çevresindekileri uyarmaya çalışıyordu.

Türkiye'nin en aydın insanları, dünya için de Türkiye için de en büyük tehlikenin batıdan baş veren faşist emperyalizmden geleceğini görmüşlerdi; biliyorlardı. Bu konuda Atatürk de Nâzım Hikmet de özdeş düşünüyorlardı. Bürokratların çoğunluğu ise, karşıt düşüncedeydi. Bu yüzden de faşizmin kara parmağıyla gösterdiği büyük Türk Şairi Nâzım Hikmet'i yok etmek düşüncesiyle tutuklamışlar, kör bir hücreye tıkmışlardı. Adamcağız, orada, işlenmemiş kuramsal suçların hesabını verecekti.

Nâzım Hikmet, hücresinde, her türlü ilişkiden uzakta, kaygılar içinde bekleyedursun; öbür yanda, Harbiye'nin hücrelerinde de onu suçlayacak yapay suçlar hazırlamaya çalışılıyordu. Savcı Şerif Budak, Mareşal'in buyruğunda geceli gündüzlü çalıştığı halde, bir arpa boyu ilerleyememişti. Çocuklar, hiç giz sızdırmıyorlardı. Yetkililer böyle düşünüyorlardı. İşin, Moskova ile ilişkisi bulunmayan çocukça bir şey olduğu anlaşılmışsa da ortada yok edilmesi gerekli koskoca bir Şair'in bulunması, suçların yaratılmasını gerekli kılıyordu. Milli Emniyet'in yüksek kademeleri, bir aralık, bu bilinçsiz gibi görünen örgütün Hitler faşizminden ya da Mussolini Faşizmi'nden esinlenebileceğini düşündüler. Çocuklara, Berlin'den mi, yoksa Roma'dan mı buyruk aldıklarını, soracak kerte ileri gittiler. Ömer Deniz, Nâzım'ı suçlayabilecek en tehlikeli kozdu. Onun, asker yargısını ürkütecek bir zekâ sahibi olması, arkasında bir şeylerin gizlendiği sanısını uyandırıyor, Savcılık, durmadan onun arkasındaki gizemi aydınlatmak uğruna, onun en içten arkadaşlarını, özellikle Abdülkadir Meriçboyu'nu (Şair A. Kadir) sıkıştırıyordu.

Şerif Budak, bu gibi düşüncelerden hayır gelmeyeceğini anlayarak, köklü bir çözüme varmak istedi: Doğruyu söylemekten uzak kalan bütün çocukların kurşuna dizileceği sanısını uyandırdı. Bir sabah, tanyeri atacağına yakın, birer birer çocukları alıp okuldan aşağı, ıssız bir yerlere indirip idam mangalarının yanlarından geçirip korkutmaya, doğruyu söyletmeye çalıştılar. Oysa, doğru denen nesne, salt, Şerif Budak'la Mareşal'in, bir de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kafasındaydı.

Ayrı ayrı hücrelere kapatılıp suyu sıkılarak kendilerinden bir şeyler sızdırılmak istenen çocuklar, «Ser verip sır vermeyince(!)» bu kez, hepsini geniş bir erat koğuşuna topladılar. Hemen içlerine bir ispiyon koydular. Artık, bir tek çözüm, buna kalmıştı. Bu klasik yöntem de kâr etmedi. Provokatörün kokusu çabuk çıktı. Onu alıp başkalarını koydular. Çocuklar, bunları da ıskartaya çıkardılar. Ne yazık koca Şair yakalanmış, ona göre bir türlü bir suç bulunamıyordu. Ne ayıptı(!) Sanığı yakalayıp da ona bir

suç uydurulamaması, herkesi tedirgin ediyordu. 1938 yılının, üçüncü ayının on birinci günü, son soruşturmanın açılmasına karar verildi. Duruşmayı, Adli Yargıç Kâzım Yalman yönetecekti. Savcı, yine Şerif Budak'tı. Sanıklar şunlardı: Ömer Deniz, Abdülkadir Meriçboyu, Orhan Alkaya, Necati Çelik, Hasan Tanoğlu, Mustafa Dallık, Naci Fişek, Hüseyin Üstel, İhsan İnan, Zihni Kaya, Nasır Timuçin, Cihat Bekman, Burhan Cahit Kılıç, İsmail Özdemir, Lütfullah Sadi Alkılıç, Faruk Ege, Şevki Aksu, Galip Arda, Cihat Şevket Kösemen ve Saim Sonbay.

Yukarıda adları yazılı sanıklar, Harp Okulu çocuklarıydı. Davanın sivil sanıkları da başta Nâzım Hikmet olmak üzere şunlardı: Afyon Demiryolları Cer Dairesi memur adaylarından Mustafa Ergun, gazete satıcısı Yakup Dalkılıç, lise öğrencisi Adnan Alkaya, Hukuk Fakültesi öğrencisi Arnavutluk uyruklu Hasan, ortaokul öğrencisi Sefer, er Kenan, hizmetli Şinasi.

Savcılık, davayı biraz daha dallandırıp budaklandırmak üzere, Harp Okulu çocukları arasına birkaç da sivil katmıştı. Okulun salonunda öne bir sıra sandalye dizilmiş, bunların arkasına okulun ders sıraları sıralanmıştı. Çocuklar getirilip sandalyelerle sıralara yerleştirildiler. Birkaç tabancalı Subay da ön ve arka sıralarda yer aldı. Orhan Alkaya'nın babasıyla Mustafa Ergun'un babası da en arkadaki boş bir sırada dinleyici olarak oturmuşlardı.

Herkes, böyle yerini aldıktan sonra, Nâzım Hikmet, uzun boyu, sarışın yüzü, kabarık kıvırcık saçlarıyla salona girdi. Bütün sanıklar içinde onu biricik tanıyan Ömer Deniz'di. Şairin sırtında eskimiş bir palto, elinde tüylü bir şapka vardı. Boyasız, pençeli ayakkabıları da göze çarpmayacak gibi değildi.

Nâzım'ın arkasından, avukatlar da gelip sağ yanda yerlerini aldılar. Avukatlardan Saim Dora, Orhan'ın, Necati'nin ve Abdülkadir Meriçboyu'nun avukatıydı. Ömer Deniz'le Mustafa Ergun'un da birer avukatı vardı. Nâzım'ın avukatları da Saffet Nezihi ile Fuat Ömer'di. Nâzım'ın 1930'lardaki, ünlü, dişli avukatı İrfan Emin de onun avukatlığını almak üzere Ankara'ya geldiyse de mahkeme onu kabul etmedi. Burada görev alacak avukatların, kesinlikle Ankara Barosu'ndan olması gerekiyordu.

Sanıklarla avukatların yerlerini alışından sonra, Yargı Kurulu ile Savcı Şerif Budak gelip yerlerine yerleşti. Salon, zemin katındaydı. Açık pencerelerden içeri temiz hava giriyordu. Paydos borusu çalıp da öğrenciler bahçeye dökülünce, Mahkeme Salonu'nun penceresinin önünde bir oğul arı gibi öğrenci kümeleri belirdi. Top gibi bir ses gürledi:

— Yuuuuuh!

Nâzım Hikmet, buna çok üzüldü. Ayağa fırlayarak, Mahkeme Kurulu'na ünledi:

— Bu, ne böyle? Önleyin, lütfen! Tuhaf şey! Tuhaf şey!

Yargıç, vasistas biçimindeki perdelerin indirilmesini buyurdu. Vasistaslar indirildi. Sonra Yargıç, Nâzım Hikmet'i ayağa kaldırarak soruşturmaya başladı. O, burdaki sanık öğrencilerden salt Ömer Deniz'i tanıdığını, bir kez İpek Film Stüdyosu'na, bir kez de evine gelmiş olduğunu, kendisiyle hiç, senli benli, konuşmadığını, kendisinden, polis, diye kuşkulandığını, bu yüzden de onu Birinci Şube'ye bildirdiğini anlattı. Bunun üzerine, Yargıç, Ömer Deniz'e ilk sorgusunda baskı ile söyletilmiş, imzalatılmış olan anlatımı okuttu: Bunda, Şair, sözde, Ömer Deniz'e Türkiye'de en büyük tehlikenin faşizmden geldiğini, başlarını şimdiden nara yakmamalarını söyledikten sonra da en tehlikeli, suçlayıcı öğütü vermişti. «Orduya girdikten sonra erlere, ilkin, Cumhuriyet'i, sonra da komünistliği öğretirsiniz!» demişti.

Bunu işiten Şair, birdenbire yerinden fırladı; hiçbir zaman böyle bir şey söylemediğini, haykırarak söyledi. Ömer Deniz de Nâzım'ın kendisine böyle bir öğütte bulunmadığını, yineledi. Ne yazık ki çocuktan böyle bir anlatım alınmıştı. Nâzım Hikmet'i suçlayan da salt, bu anlatımdı. Yargıç, A. Kadir'i kaldırarak okuduğu kitapları sordu. Onu bunlarla bağlamak istedi. O, bu salonda geçmiş geçecek en ateşli savunmayı yaparak, herkesi şaşırttı. Yargılamaya ara verildiği sırada, Yargıçlardan, genç, yakışıklı Binbaşı Fuat, A. Kadir'e doğru gelerek, ona fısıltı ile şunları söyledi:

— İşin içinde bir şey yok; biliyorum, Abdülkadir. Ama siz, hazır olun; ne yapalım, yukarıdan geliyor emir; size ceza vereceğiz, oğlum!

Mareşal, Nâzım'ın kurşuna dizilebilmesi uğruna her şeyi yapmaya hazırsa da Hukuk, kendisine bu olanağı vermiyordu. Harp Okulu'nun Turancı öğrencilerinden Süreyya Koç'a bir ihbar mektubu yazdırarak işe başlamışlar, böylece, formalite hazırlanmıştı. Sonra, çocukların üzerleri, yatakhaneleri, dolapları aranmış, suç kanıtları ele geçirilmeye çalışılmıştı. Ne yazık ki birkaç kişide yakalanan birkaç yasak olmayan kitaptan başka, hiçbir dişe dokunur suçlayıcı kanıt bulunamamıştı. Bütün bunların taranmasından sonra da Nâzım'ı kurşuna dizdirecek hiçbir güçlü belge bulunamamıştı. Ne var ki Mareşal, Şerif Budak'ın elindeki Ömer Deniz'e söyletilmiş bir tek satırlık söz, Nâzım'ı birkaç zaman daha içerde tutacak güçteydi. O zamana dek de Şair'i haklayabilecek bir şeyler düşünülebilirdi. Mareşal, yukarıdan sorumluları durmadan sıkıştırıyor, Şair'i kurşuna dizdirecek kanıtları bulmaları uğruna yapılamayanı yapmalarını istiyordu. Nâzım'ın uluslararası üne sahip bir şair oluşu, işi güçleştiriyorsa da Hitler'in adamları da Mareşal'in arkasında koskoca bir destek yaratıyorlardı.

Nâzım Hikmet, kendini savunmak üzere ayağa kalktığında, şöyle konuştu:

— Ben, sosyalist değilim; komünistim! Bu, bende bir ideal, bir düşündür. Ben, hiç kimseye komünizm propagandası yapmam! Ben evliyim. İki çocuğum var benim; küçük, iki çocuğum. Bunların nafakasını çıkarmak uğruna gece yarılarına dek filmcilik işleriyle uğraşırım. Dublajlarda çalışırım. Kimseyi askeri ayaklanışa kışkırtmadım. Hem bir ülkeye komünizm böyle gelmez! Bir iki Asker Okulu öğrencisini kandırmakla, gelmez komünizm! Bir de İstanbul Emniyeti'nden gelen raporlardan, söz ediliyor. Ben, bizim için raporlar dizen birini tanırım, Emniyet'ten. Bana bir gün dedi ki «Yirmi beş Lira verirsen bana, seni önümüzdeki 1 Mayıs'ta içeri almam!»

Sonra, arkaya dönerek, sanık öğrencilere şöyle bir baktı; Yargıçlar Kurulu'na şöyle dedi:

— Yazık bu çocuklara! Çok yazık! Yakmayın bunları; hiçbir suçu yok bunların! Ben de suçsuzum! Bana karşı kurulmuş bir komplodur, bu!

Karar günü de çok gecikmeden geldi çattı. Kaşla göz arasında, Nâzım Hikmet'e on beş yıl hapis cezası verdiler. Sonra, bu, on dört yıla indirildi.

Çocukların hali de onun gibi perişandı: Ömer'e dokuz yıl verildi. Yaşı tutmadığından, cezası yedi buçuk yıla indirildi. Necati'ye, on iki yıl; A. Kadir'le, Orhan'a, on dörder yıl ceza kesildi. En sonra, onların da yaşları tutmadığından, beşer yıl onar aya hüküm yediler. Öbür çocuklar da beraat ettiler. Kiminin suçu bulunamamıştı; kimisi de kanıt yetersizliğinden kurtuldu.

Nâzım Hikmet, ağır yargının altında ilkönce sersemledi.

Sonra:

— Temyiz edeceğiz, temyiz edeceğiz! Rezalet bu, rezalet! diye bağırdı.

Süngülüler arasında götürülürken, son kerte üzgün görünüyordu. Ceza yemiş olan çocuklarla Nâzım, Asker Cezaevi'ne götürüldü.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, beraat eden çocukların da arkalarını bırakmadı. Bir hafta sonra, onları kategorilere ayırarak, imzası altında okula şöyle bir yazı gönderdi:

«Adları ihbar mektubunda yazılı olduğundan mahkemeye verilen, yargılama sonunda beraat eden, başkaca hiçbir yerde adları geçmeyen, haklarında en ufak bir kanıt bulunmayan öğrenci Hasan Tanoğlu, jandarma Cihat, öbür jandarma Cihat, jandarma Hüseyin, piyade Faruk Ege üstüne Komutanlığımızın kanısı da Mahkeme'nin kanısıyla özdeş olduğundan, bu beş öğrenci üstüne ayrıca yönetimce bir işlem yapılmasına gerek yoktur.

Öğrencilerden Jandarma Ali oğlu Zihni Kaya, İhsan Doğan, Şükrü oğlu Nasır Timuçin, Hasan oğlu Hüseyin Üstel, Sadi oğlu Lütfullah, her ne kadar kanıt yetersizliğinden ötürü komünistlikten beraat etmişlerse de 22 maddelik, «Yaşam Koşulları,» başlıklı yazının altında imzalarının bulunması, Asker Okulu içinde gizli amacı olan bir örgütün varlığını bildirmektedir. Üstelik, Yirmi İkinci Madde, baştan sona dek üzerinde önemle durulacak bir niteliktedir. Bu yüzden, bu beş öğrencinin durumları kuşkuludur.

Bu beş öğrenci ile birlikte beraat edip durumları kuşkulu görülen Havacı Galip Arda, Şevket Kösemen; Piyade'den Şevki Aksu, Mustafa Dallık, Saim Sonbay; Levazım Naci Fişek; Muhabere'den Burhan Cahit Kılıç; Levazım'dan İsmail Özdemir çok sıkı bir biçimde kontrol edilecek. Subay olmaya hak kazanamadıklarını davranışlarıyla anlatan bu öğrenciler üstüne, ülke ile ordunun güvenliği, yüksek çıkarları gözönüne alınarak idari kararlarla, kesinlikle, silahlı sınıflara girmelerine meydan verilmeyecek!»

Beraat edenlerden Sadi Alkılıç, Çavuş olarak Alay'a çıkarıldı. Yönetime ihbar mektubunu dizen Süreyya Koç ile arkadaşı, birer altın saatle ödüllendirildiler.

Dört öğrenci, temyizden gelecek yanıtı beklemek üzere Büyük Millet Meclisi'nin arkasındaki Asker Cezaevi'ne götürüldü. Onlar, orada temyizden gelecek yanıtı bekleyedursun; Mareşal'in buyruğu ile, Nâzım'ın çevresinde bir tehlikeli oyun oynanmaya başladı: Vaktiyle Orhan Kemal'in babasının Adana'da çıkardığı gazetenin Yazı İşleri Müdürü olan, çokça esmer yüzlü, bu yüzle son kerte karşıt gibi görünen açık mavi gözlü, orta boylu bir adamla, kendisine tıpatıp benzeyen kardeşi, cezaevinde Nâzım'ın çevresinde fink atmaya başladı. Çocuklardan hiçbiri, bunların Nâzım'la ne alışverişleri olduğunu anlayamıyorlardı. Bu üç kişi, çoğu zaman bir köşeye çekilip zararsız gevezelikler yapıyormuşcasına, uzun uzadıya fiskos ediyordu. Çocuklar, bu durumdan hiçbir şey anlamamakla birlikte, kuşkulanıyorlardı. Elbette, Nâzım'a da hiçbir şey soramıyorlardı. Ancak, şunu sorup öğrenmişlerdi: Bu antipatik suratlı, mavi gözlü kardeşler, Suriye'de Fransızlara karşı Türk İstihbaratı'nda çalışırken Fransız İstihbaratı'na da pas vermişler, bizim İstihbarat'ça enselenmişler, ağır cezalar yemişler, temyizlerinin sonucunu bekliyorlardı. Bu iki kardeş, Nâzım'ın yanına sokulduklarında, bir öneri de getirmişlerdi: Kaçmak. Nâzım gibi onlar da ağır cezalar altına girdiklerinden kaçıp yine Suriye'ye gitmek istiyorlardı. Nâzım da kendileriyle birlikte kaçamaz mıydı? Giydiği ağır hükmün altında şimdiden için için inlemeye başlayan şair, onların önerisini olumlu karşılamıştı. Oysa, kaçış planı, bütünüyle Mareşal Fevzi Çakmak'ındı. Bu zararlı şairi hukuk kurallarının, çapraşık, güvensiz ağı içinden

çıkarıp kurşunlamak, kökünü kazımak, en iyisiydi. Suriye'de, Türkiye'ye ihanet eden iki kardeş, bu kaçış işini üstlenmekten geri durmadılar. Eğer, Şair'in öldürülüp temizlenmesine yardım edecek olurlarsa, cezalarından bir bölümü indirilecekti. İki gök gözlü, kara suratlı kardeş, en sonra, Nâzım'ın kafasına girdi. Kaçış hazırlığı başladı. Cezaevinin alçacık duvarlarından sabaha karşı atlanarak kaçılacaktı. Nâzım Hikmet, Keskin Kasabası yönünde dağlara vuracak, Keskin'e varınca, Kuvayı Milliyecilerin en tanınmışlarından biri olup sonra Mustafa Kemal'le arası açılmış olan, ünlü, Keskinli Rıza'nın evine sığınacaktı. Keskinli Rıza'nın dalyan gibi oğlu Yusuf Silsüpür, babasının öldürülmesinden sonra Türk Solu'nun insanlarından biri olmuştu. İşte, Nâzım'ın, bu kaçışı başarıya ulaştırmak uğruna güvendiği biricik kişi, Yusuf'tu. Oradan, Suriye'ye kaçmak da ilk düşündüğü çözümler arasındaydı. Suriye'de Fransız Komünist Partisi'nden serpmiş canlı bir sol eylem vardı. «İki Kardeşler», şairi böylece ayarladıktan sonra, kaçacakmış gibi önlemler alırken, Nâzım da bir köylü kılığına girmeyi düşündü. Cezaevinde giymekte olduğu boz bir giyneği vardı. Pantolonun paçaları aşınmaktan kısalmış, ceketin kolları yenmişti. Yeni kurşuni giyneğini torbaya tıkan şair, tüylü, güzel, yepyeni şapkasının kenarlarını kesip onu bir köylü şapkasına benzetmeye çalıştı. Kantinden bir iki kilo kesme şeker alıp ceketinin ceplerine doldurdu. Bu, yükte yeğnik, pahada ağır bir yevgiydi. Dağları tırmanırken şekerin çok değerli bir yevgi olduğunu biliyordu. Kaçış akşamı geldi çattı. Şair, çok tedirgindi. Erkenden çocuklarla ilişkisini keserek, yatar, gibi yaptı. Biraz dinlenerek dağ yolculuğuna da hazırlık yapmayı düşünüyordu. Karanlık basar basmaz, cezaevinde bulunan herkesi şaşırtan bir eylem görüldü: Alçacık duvarlı mahpusanenin çevresi süngü takmış bir bölük askerle çevrilmişti. Nâzım, çocukların şaşkınlığından önemli bir şeylerin geçtiğini anlayarak, kalkıp baktığında duruma şu anlamı verdi: Birisi kaçışı haber vermişti. Kim bilir belki de iki kaçak adayı arkadaşlarıydı. «Zaten, heriflerin yüzünde meymenet yoktu,» diye düşünerek ceplerindeki şekerleri çaktırmadan boşaltıp bir umutsuzluk uykusuna yattı.

Mareşal'in, Nâzım'ın kaçmasını sağlayıp onu Keskin Dağları'na düşürdükten sonra arkasından salacağı jandarmalarla vurdurmak üzere hazırladığı plan, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın haber alıp Atatürk'e bildirmesi üzerine suya düşmüştü. Varlığının içine yerleşmeye başlamış olan, ölümle pençeleşmekte olan Atatürk, bunu haber alınca, bayağı üzülmüştü. Son günlerinin en yakın arkadaşı, Nâzım Hikmet'in dayısı Ali Fuat Paşa'nın hatırı uğruna hemen bu işin önünün alınmasını, buyurdu. Öte yandan, Atatürk, *Britanica Ansiklopedisi*'ni okuyup artık hastalığının amansızlığını öğrenmiş, ölümün kaçınılmaz olduğuna parmak basmıştı. Kendisiyle didişip ya da ulusun çıkarlarına ihanet edip Yüz ellilik Hainler Listesi'ne girmiş olanları dahi bağışlamak, yine Türk yurttaşı yapmak uğruna düşünüp duruyor, punduna getirip bu kanunu Meclis'ten geçirmeye çalışıyordu. Ölümünden sonra, arkasında hiçbir düşman ya da düşman düşünce bırakmak istemiyordu. Nâzım'ın davasıyla gerektiği gibi ilgilenememişti. Mareşal'in azgın düşüncelerine karşı duramamıştı. Ancak, göz göre göre, son günlerinin en içten gençlik arkadaşının yeğenini, zararlı da olsa vurduramazdı. Şimdi, onun yüreğinde salt bir duygu egemendi: Bağışlamak duygusu. İşte, böylece, Paşa'nın verdiği buyrukla Şair'in dağlarda vurdurulması önlenmişti. Şair de, bu işi ayırt edemediğinden hep o iki kardeşin kaçışını engellediğini sanıp onlara diş bileyecekti.

Şair, Asker Cezaevi'nde daha çok kalmadı. Pek çok adli yanılgı masalının gevelemesinden sonra, Asker Yargıtayı, Nâzım'ın cezasını onayladı. Asker Cezaevine gönderilmiş olan üç öğrenci, onar ay ceza yiyerek er rütbesiyle alaya çıkarıldı. Nâzım, on dört yıllık, Ömer Deniz de yedi buçuk yıllık ceza yemişti.

Dava, balon gibi sönmüşse de Şair'in sırtına on dört yıl taşıyacağı bir sizifos kayası yüklenmişti.

Cezaevinde umutsuz bir durum başladıktan sonraki günlerden bir gün, Nâzım'ı Cezaevi Müdürü'nün odasından telefona çağırdılar. Telefondaki eski yazar arkadaşlarından, Milli Emniyet'in adamlarından, Sadri Ertem'di.

— Ha, Sadri! Sen misin? Merhaba! İyiyim, iyi! Evet, evet! Sonra? Ne? Özel mektup mu? Ne diyorsun sen, kardeşim?! Özel

mektup yazmam ben! Pullu istida yazarım! Halk gibi! Hakkımı öyle ararım! Pullu istida yazarım, Sadri; pullu istida! Böyle de sen ona!..

Sadri Ertem, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görmüş, Şükrü Kaya, eğer Nâzım, Atatürk'e bir özel mektup yazarsa, onu Paşa'ya götürmeye söz vermişti. Nâzım'ı affettirebileceğini, söylemişti. Nâzım, oldum olası, Şükrü Kaya'dan hoşlanmaz, ona hiç güvenmezdi. A. Kadir, Nâzım'ın Sadri Ertem'le konuşmasını Müdür'ün kapısına kulağını vererek dinlemiş, sonra bu konuşmayı Şair'in kendisinden de dinlemişti.

Nâzım Hikmet, Atatürk'ün babacan yanlarını biliyordu. Bu hasta günlerinde bu babacan yanlarının daha da güçlendiğini de biliyordu. Şair, onun Hitler faşizmine hiç kulak asmadığını da biliyordu. Düşündü, taşındı, herkesten gizli, lirik, akıllıca, kendini düşürmeyecek biçimde bir özel mektup yazmaya karar verdi. Bir köşeye sığınarak şu mektubu karaladı:

«Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yüksek katına!

Türk Ordusunu ayaklanışa kışkırttığım savıyla, on beş yıl ağır hapis cezası giydim. Şimdi de Türk Donanması'nı ayaklanışa kışkırtmakla suçlandırılıyorum. Türk devrimine, senin adına ant içerim ki suçsuzum. Askeri, ayaklanışa kışkırtmadım. Kör değilim. Senin yaptığın her ileri dev atılımım anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var. Askeri, ayaklanışa kışkırtmadım! Yurdumun, devrimci senin karşında alnım açıktır. Yüksek Askeri Makamlar, devlet, adalet, küçük bürokrat, gizli rejim düşmanlarınca aldatılıyorlar. Askeri, ayaklanışa kışkırtmadım! Deli, serseri, gerici, satılmış, devrim, yurt haini değilim ki bunu bir an olsun düşünebileyim. Askeri, ayaklanışa kışkırtmadım! Senin yapıtına, sana aziz olan Türk dilinin inanmış bir şairiyim. Sırtıma yüklenen, yükletilecek hapis yıllarını taşıyabilecek kerte sabırlı olabilirim. Büyük işlerinin arasında, seni bir Türk şairinin felâketi ile ilgilendirmek istemezdim. Bağışla beni! Seni bir an kendimle uğraştırdımsa, alnıma vurulmak istenen bu devrim askerini ayaklanışa kışkırtmak damgasının, ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır. Başvurabileceğim büyük devrimci baş sensin! Kemalizm'den, senden adalet istiyorum! Türk devrimine, senin başına ant içerim ki suçsuzum!»

Ne yazık ki bu mektup, hiçbir zaman Atatürk'ün eline ulaşmayacaktı.

Nâzım Hikmet, on dört yıl ceza giyerek Ankara Sivil Cezaevi'ne gönderildikten sonra, orada da çok kalmadı. Bir gün onu alıp İstanbul'a götürdüler. Yavuz Zırhlısı'na hapsettiler. İstanbul'un içinden de ona eylem arkadaşları bulmuşlardı. Genç yazar arkadaşı Kemal Tahir'le onun kardeşi deniz gediklisi Nuri Tahir, Hikmet Kıvılcımlı, Kerim Korcan (Romancı), Fatma Yalçın, Hamdi Alev (Hamdi Şamilov), Nâzım'ı bir kez daha vurmak üzere tutuklanıp yeni hapisane yıllarına binektaşı olarak kullanıldı. Türkçesi, Şair'e her değip geçene bir yığın ceza kesiliyordu. Nâzım'ın arkadaşı, yakını olan bir yığın aydın, işçi mahkemelere sürüklendi. Nâzım, bu yeni eylemden(!) de on dört yıl yiyerek cezasını 28 yıla yükseltmişti. Kendisine arkadaş, eylem arkadaşı olarak seçilen kişiler de on yıldan yukarı cezalar yiyerek korkunç bir adli yanılgının oluşumunda, karınca kararınca rol oynadılar.

28 yıl dört aya hüküm giyen Nâzım, İstanbul Tevkifhanesi'ne gönderildi (1 Eylül 1938). Şair, burada bu haksız yükün altından kalkabilmek uğruna, çok çabaladı. Yargıtay'dan umduğu medet de boşa çıktı. Yargıtay, 29.12.1938 günü kararı onayladı. Şair'in, hiç olmazsa cezasının hafifletilmesi uğruna yaptığı bütün girişimler de boşa gitti. Bütün bu girişimlerin belki de en önemlisi, Yüz ellilikler'i affetmenin, geride hiçbir düşman, kırgın, gücenik gönül bırakmadan gitmenin (Artık yakında öleceğini biliyordu) arkasında olan Atatürk'e yazdığı o içten, doğru, güzel mektuptu. Ancak, bunu da kendine yedirip ona yollayamadı.

Bir zaman sonra, (Atatürk çoktan ölüp gitmişti) Nâzım'ın mektubu, Halûk Şehsuvaroğlu'nun eline geçti. O da bunu, Muhtar Enata'ya verdi. Talihsiz mektup, böylece. *Yücel Dergisi*'nin arşivine geçti.

Hitler'in, ta, Berchtesgaden Kayalıklarından attığı tokat, Nâzım'ı uluslararası zulümden hiçbir kimse kurtaramamıştı.

YÜZ ELLİLİKLER BAĞIŞLANDI

«Her şeyden önce, maneviyat, kalp ve vicdan gücü yüksek tutulmalıdır.»

Mustafa Kemal.

Atatürk, *Ancyclopedia Britannica*'nın sayfaları arasında, gözlüklerini takmış, bağrı yanarak, «Siroz», konusunu okumuş, artık yeryüzünde yiyecek ekmeği, içecek suyu kalmadığını anlamıştı. Yine de çevresinde kaynaşan yerli ve yabancı doktorların vermeye çalıştığı avuntuları dinliyor, insanoğlunun ölümlülüğü üstüne acı acı düşünüyor, en güçlü, en yenilmez kişinin de günün birinde ortalama insanın yazgı çizgisine ineceğini, bir kez de kendisi deneyerek, anlıyordu.

Türklüğü kurtarmak uğruna emperyalizme karşı verdiği savaşım süresince, gerek dışarıda, gerekse içeride pek çok düşmanla göğüs göğüse çarpışmış, hemen hepsinin, sırtını yere getirmişti. İngiliz Başbakanı Lloyd George'u, Yunan Kralı'nı iktidardan düşürmüş, sayısız yerli rakibinin sırtını yere getirmişti. Yalnız, şu vardı ki yerli rakiplerinden çoğunluğu, bu yurt uğruna kendisine yakın çalışmalar yapmış, bir egemenlik ya da iktidar tutkusu dolayısıyla okkanın altına gitmiş, hain damgasını yiyerek tarihin ayakları altına düşmüştü. Paşa, bu gibilerin vaktiyle düşman karşısında gösterdikleri yiğitlikleri anarak, tarihin karşısında Peygamberce düşünebilmek erdemine yükseliyordu. Padişah'ın sofrasından yemlenenler dışarıda, bütün kendi eski silah arkadaşları, iyi, güzel, yiğit yanlarıyla düşlerine giriyor, mistik, sıcak bir dostluk dumanı mis gibi havasıyla başını döndürüyordu.

Kadı Burhanettin'in dörtlüğündeki arslan, kaplan gibi bütün yırtıcıların ecel kaynağının başında ceylan kesildiği gerçeği, varlığının içinde acı bir rüzgâr gibi esiyordu.

Yığınla kişi, kendisi gibi yaşlanmış olarak yad ellerde acı çekiyor, Paşa, onların acılarını, gittikçe, daha çok duyan bir ortama giriyordu. Daha Onuncu Yıl'da yapılan büyük afta, Yüz ellilik-

ler'le birlikte herhangi bir biçimde yurt dışına düşmüş iyi insanların da kurtuluşu uğruna çok düşünüp çırpındıysa da kraldan çok kral yanlısı olan İsmet Paşa'yla onun elindeki yavuz bürokrat kadro, bu arslanca duyguların, düşüncelerin karşısına dikildi.

Şimdiye dek iki üç kez, Paşa'nın bu düşüncelerinin karşısına dikilen yavuz bürokrat İsmet Paşa, artık, kendi yazgısıyla baş başa bırakılmış biriydi. Devlet makinesinin hiçbir dalında sözü geçmezdi. Paşa'nın elinde, şimdi, iyi, yumuşak bir de uygulama aracı vardı: Celâl Bayar. Artık, bu ağır silindirle affın yolunu düzleyebilirdi.

1938 Haziran'ının ilk günü, Yalova'da, ünlü Termal Otel'in büyük salonunda, her zamanki söyleşilerden biri yer almıştı. Sirozun kemirmeye başladığı güzel bir insan varlığının acı olumsuzluğunu yansıtan yüzüyle Atatürk, rahat koltuğunda oturmuş, sağındaki Paris Büyükelçimiz Ali Fethi ile (Yazlık iznini alarak gelmişti) uzun bir konuşmaya dalmıştı. Avrupa'da gümbürdeyen savaş kösleri üstüne konuşan Ali Fethi, Paşa'dan, aflarla, yeni ülke mutluluklarıyla dopdolu düşler dinliyor, ara sıra, Paşa'nın karşısında oturan yeni Başbakan Celâl Bayar, Paşa'yı onaylamak üzere bir iki söz ediyordu. Atatürk'ün solunda oturan, kız kardeşi Makbule Atadan da ağabeyinin sarı yüzüne yeni yeni bulaşmaya başlayan yabancı renklerle gölgeleri inceleyerek, üzgün düşüncelere dalıyordu.

Paşa'nın çevresinde, salt, bunlar yoktu. Tevfik Rüştü Aras, Fuat Bulca, Falih Rıfkı Atay, her zamanki kişiler de dinleyicilerin sayısını arttırıyordu. Bu sırada, Termal Otel'in arkasından, bir inşaata özgü sürekli gürültüler geliyordu. Orada yeni bir yapı yapılmaktaydı. Yöredeki ağaçlıkta, bu inşaat gürültüsüne pabuç bırakmayan bülbüllerin sesleri de ara sıra, tatlı çığlıklar halinde işitiliyordu.

Atatürk, yurt topraklarından dışarıda yaşamak zorunda kalan eski ideal arkadaşı Ali Fethi'ye, yıkılmakta, çökmekte, erimekte olan fizyolojisiyle hiç bağdaşmayan konular üzerinde bir şeyler anlatıyor; açıklamalar yapıyordu. Yeni Başbakan'ın ak bir Buda yontusu suskunluğuyla karşısında kımıldamadan duran varlığın-

dan fışkıran mucizelere benzer bir öykü anlatıyordu. Uzun yıllar, ülkeye bir türlü getirilemeyen altın çağ, getirilmek üzereydi. Türk iktisadının, yeni kaynaklardan gürül gürül akan bereketli bir su gibi yurda yayılacağını, Türk insanının artık mutlu olacağını, anlatıyordu.

Ali Fethi, bodur Türkiye bütçesinin başaramayacağını bildiği bu korkunç yükü, ancak, Atatürk'ün düşlerinin kaldırdığını anlıyordu. O, bütün yaşamı boyunca mutlu bir Türkiye düşünmüşse de bunu yaratabilmek uğruna çok bir şey yapamamıştı. Ancak, Türk halkına yaşamak umudu aşılamaya çalışmış, bütün yapılacak güzel işleri gençliğin omuzlarına yüklemişti. Bu gençliği de ne çok tehlikelerin beklediğini bilerek. Şimdi, eski arkadaşına Türkiye'yi cennete çevirecek atılımları anlatırken, bütün bu yapamadığı, yaptıramadığı erdemli işlerin öcünü almak ister gibiydi. Paşa, durmadan anlatıyor, bütün Türkiye sorunları altın suyuna batırılarak, dinleyicilerin karşısında yer alıyordu. Paşa, arkasında bir cennet Türkiye bırakarak gitmenin özlemi içindeydi.

Ali Fethi de dinleyicilerin çoğunluğu da bunu pek iyi biliyordu.

Hükümet, benimsediği yeni bütçesiyle, ülkeyi, yepyeni asfalt yollara, sayısız fabrikaya, güzel evlere, fenni biçimde işlenen topraklara, mutlu köylülere, işçilere kavuşturacaktı. Kasalar, tıklım tıklım, altınla dolacaktı. İzmir'deki İktisat Kongresi'nde söylediği, düşünü gördüğü bütün iyi şeyler, artık gerçekleşecekti. İşte, hasta Paşa, arkasında böyle bir cennet yurt bırakarak gitmenin hülyası içindeydi. Bütün bunları tatlı tatlı anlattıktan sonra:

— Sen, bunları bilmiyorsun, Ali Fethi! Bak, Hükümet nelere girişti! diye ekledi.

Ali Fethi, Paşa'nın hasta hülyalarına, uzak cennet dumanlarına bakar gibi acıyarak bakarken, Paşa, bu sırada karşısında bir suskunluk yontusu gibi oturan Celâl Bayar'a dönerek şöyle dedi:

— Sen anlat, Bayar!

Bunun üzerine, yeni Başbakan, dingin, lirizmden uzak, giderek, soğuk sesiyle bütçeye konulan bayındırlık işleri üzerine ko-

nuştu. Celâl Bayar, hiç de bir inanırın sesini andırmayan coşkunluktan uzak sesiyle bütçedeki yapılacak işleri sıralayıp dökerken, Termal Otel'in arkasındaki inşaat işçilerinden birinin, yanık, gür sesiyle söylediği, *«Nedimem,»* Türküsü bir sel gibi açık pencerlerden salona döküldü. Türkü, bir Rumeli türküsüydü. İçinde, uzun göçlerin, umutların, özlemlerin, yengilerin, yenilgilerin lirizmi kaynıyordu. Türkü, temelde, bayağı, bir türküydü. Ancak, bütün yitik Rumeli'nin korkunç şiirini, rüzgârını sürükleyerek geliyordu:

«Ah, Nedime'min kaşları kare,
Ah, yüreğime düştü yâre.
Kavuşmaya bulsam çare Nedimem,
Nedimem, nazlı Nedimem.
Gerdanı beyaz zülüflü Nedimem!»

Türkiye'nin cennetliğinden söz eden konuşma, birdenbire kesiliverdi. Atatürk, sıtma görmemiş Rumeli insanının sesiyle birdenbire uyanmıştı. Rumelili aşk türküsü, her yana meydan okuyordu. Atatürk'ün yüzü dirilmiş, kaşları kalkmış, gözleri dalgınlaşmıştı. Paşa'nın gözleri, çok konuşkan bir durum almıştı. İmparatorluk'la birlikte yıkılıp gitmiş o güzel topraklardan geriye kalan böyle birkaç özlem türküsü, bir de Paşa gibi doludizgin gelmekte olan ölüme karşı direnmeye çalışan birkaç yaşlı Rumelili insandı. Paşa'nın uzun kirpikleri üzerinde ince yaş damlaları belirdi. Çevresindekiler, bir erkeğin gözyaşlarını görmemek üzere gözlerini indirip başlarını pencereden dışarı çevirerek sese kulak verir gibi yaptılar.

«Hicretlerin bakiyesi hicranlı duygular
Mahzun hudutların ötesinden akan sular...»

Şimdi, yitik Rumeli, bütün Rumeli'yi tanımış olan dinleyicilerin kafasından böyle geçiyordu.

Türkü bitince, gözlerini derinden kaldıran Atatürk, çevresindekilerin yüzlerinde dolaştırdı. Yüzünde, gözlerinin iri mavisinde üzgün bir gülümseyiş yüzüyordu. Yüzünün dalgın çizgileri, geçmişten bu yana sürüklenip gelen düşleri taşıyordu. Ölümlü dünyanın, yalancı dünya iklimine ayak bastığı yerde, bütün tutkularından soyunmuş gibiydi. Bahçesinde sevecenlik, sevgi, erdem çiçeklerinin açtığı Tanrısal insanlık düşüncesinin bütün rahmet kapıları, karşısında açılmış gibiydi. Evet, o, bu dakikada yitirilmiş bir dünya, yitik bir cennet üzerinde birkaç günlüğüne kiracı gibiydi. Ecel kaynağının başındaki arslanlarla kaplanlarda gördüğü «ahulaşma» eğilimini kendisinde de gördükçe, kendisine dargın olanlarla kucaklaşmak isteği, gittikçe hız alıyordu. Kendisini tuhaf, rahatlatıcı bir tür avuncun kanatlarında yükselir gibi görüyordu.

Evet, elinde, affetmek, gibi Tanrı'ya özgü bir güç taşımaktaydı. Gücünün sıfıra doğru gittiği bir zamanda, bu bağışlama gücünü hiçbir yaratık kullanamazdı. O, bu güce de sahipti. Bu yüzden de çok mutluydu. Bağışlamanın ne olduğunu bütün yaşamları boyunca bilmemiş, öğrenememiş, küçük, mini mini bürokratlara bunu öğretmek uğruna, hepsini çiğneyip geçecekti! Ancak, Tanrı'nın elinde bulunan bu gücü, çevresindeki bürokratları çiğneyip geçerek kullanacaktı. Yüreğinde iyilik etmek isteyen duygular kabarıp taşmaktaydı.

Birden, deminden beri Rumeli'nin dağında, taşında, akar suları başında dolaşıp duran Ali Fethi'ye dönerek, şöyle dedi:

— Yüz ellilikleri affetmeyi düşünüyoruz! Sen ne dersin?

Ali Fethi, birdenbire buna ne diyeceğini bilemedi. Şundan ki çok uzun yıllar, böyle bir sorun olduğunu dahi unutup gitmişti. Sonra, o, batının özgürlükçü, idealist burjuva ruhuna bel bağlamış, eski yumuşak özgürlükçülerden biri olduğundan, bu ihanetler listesinin yapılmasına bile vaktiyle razı olmamıştı.

Ali Fethi, bu konudaki düşüncesini toparlamaya çalışırken, Atatürk, birdenbire verilemeyen yanıtın arkasında bir direniş sezerek, yumuşak yüzlü Celâl Bayar'a döndü ve şöyle sordu:

— Hükümet de benim gibi düşünmektedir; değil mi, Bayar?

— Ne demek; elbette, Paşam!

Celâl Bayar'ın doğrulamasından sonra, Atatürk, affın neden gerekli olduğunu açıklamaya başladı: Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıçlarından başlayarak, kendisine, Kuvayı Milliye'ye karşı, Cumhuriyet'e karşı direnenlerden, bunu sindiremeyip dönerek sabotajlara girişenlerden, uzun boylu söz etti. Vaktiyle bu adamlar, yeni doğmuş olan rejim için tehlikeli olabilirlerdi. Ancak, bugün Cumhuriyet, on beş yaşındaydı. Cumhuriyet adlı delikanlı, çocukluk çağını arkada bırakmış, düşünmek, acımak, sevecenlik boyutlarına ulaşmıştı. Bağışlayabilecek yaşa gelmişti. Şundan ki artık, vaktiyle kendisini bir leş gibi yere sermek isteyen zavallılardan çok daha güçlüydü. Artık, onlardan korkmuyordu. Onlar da bunca gurbet yıllarından sonra, düşünmeye fırsat bulmuş, uslanmış olabilirlerdi. Yurdun bu yanılmış çocuklarını bağışlamak zamanı gelmiş, geçmekteydi.

Ona kalsaydı, o, bunları daha Onuncu Yıl'da bağışlayacaktı. Ne yazık ki çevresindeki bağnazların yüzünden yurdun bu suçlu çocukları gurbetlerde beş yaş daha yaşlanmışlardı.

Paşa, tarihe mal olmuş o korkunç dönemin üzücü anılarını bir kez daha ortaya döktükten sonra, şöyle ekledi:

— Ben, onları affediyorum! Ancak, göreceksiniz ki onların arasında beni affetmeyenler bulunacaktır!

Paşa, bunları söylerken, dudaklarında üzgün bir gülümseyiş çiçekleniyordu. Ali Fethi, baktı: Eski arkadaşının, gözleri dolu doluydu. Paşa, bütün yaşamı boyunca yaşadığı en duygulu, en değerli dakikalarından birini yaşıyordu. Bunu görünce, onun da içi doldu. Boşalmak gereksinimini şiddetle duydu. Karşısındaki, etten, kemikten, düşünceden, duygudan oluşmuş bu sarışın insan, artık, yaptığı tarihe altın bir çerçeve de hazırlamak ister gibiydi. Kendisi de onun yanı başında koca bir tarih dönemi yaşamıştı. Onun gözlerinde patlamak üzere bulunan gözyaşlarını ötekilerden çok kendisi anlayabilirdi.

Eski askerlik arkadaşının, altın bir tarih sayfası gibi yanı başında açıldığını görmek, onu birdenbire çok duygulandırdı. Ölümlülüğün kara fırtına bulutları ufuklarda yığılırken, o, ışıklı

bir şeyler daha yapmakla bu karanlık bulutları dağıtmak ister gibiydi. Eski arkadaşının bu karanlığa karşı direnişini saygıyla gördü; onun elini öpmek istedi. Yirmi beş yıl sonra olsa bile, eskiden beri içinde yaşadığı yumuşak, insancıl bir felsefenin, yumuşak, esnek bir yaşam düşüncesinin, Paşa'da bir kuzey tanı gibi parladığını görmek, kendisini bayağı coşturmuştu. Paşa'da bu eski büyük arkadaşında kendi düşüncelerinin utkusu çiçek açmıştı. Hem de dev gibi çiçekler; af, bağışlama çiçekleri.

Ali Fethi, uzun, ince gövdesiyle Paşa'nın karşısında dikilerek şunları söyledi:

— Atatürk! Siz, bir insanı büyük yapan, ölümsüzleştiren bütün öğelerden yana eşsizsinizdir!

Paris Büyükelçimiz, bunları söylerken, coşkunluktan titriyordu. Paşa, bu sözlerin, yağlamanın çok ötesinde, doğruluğun kaynağından su içtiğini hemen sezdi. Bağışlamak istediği irikıyım Yüz ellilikler'i gerçek bir tarihçi gibi yansızca anlattı. Onlarla didiştiği günlerdeki duygularından hiçbirini onlara bulaştırmadı. Onları, o zamanki gibi bir kez daha suçlamak isteği, kendisini kontrolü altına alamadı.

Böylece, uzunca konuştu. Paşa'nın bu insancıllığa ulaşmak isteyen duygularını çevresindekilerin bir bölümü iyice anladı. Bunların başında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la, Celâl Bayar bulunmaktaydı: Paşa, egemen olduğu tarih parçası içinde insancıla da ulaşmak istiyordu.

Paşa'nın direktifini alan Başbakan Celâl Bayar'la Dr. Tevfik Rüştü Aras, 2 Haziran 1938 günü, işi kotarmak üzere Ankara'ya yollandılar. Tevfik Rüştü, yolda, Başabakan'a şunları söyledi:

— Bu af isteği, Atatürk'ün üçüncü isteğidir. Birincisi, Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü'ndeydi. O zaman benimsenip uygulanan Genel Af'ın kapsamına Yüz ellilikler'in de alınmasının uygun olup olamayacağının sondajını yaptı. Ne var ki Başbakan'la İçişleri Bakanı, bu düşüncede değillerdi. Bir süre sonra da Hatay Davası utku ile sonuçlandığında yine özdeş isteği gösterdi. Sanıyorum, bunda, Refik Halit'in, kendisine verilen içli, güzel bir özlem yazısının büyük etkisi olmuştu. Ancak, bu kez de Hükümet'te bir kımıldama olmadı. Bu, üçüncüdür.

Gerek Başbakan, gerekse İçişleri Bakanı, bu üçüncü af isteğinin anılması ile üzgün düşüncelere kapıldılar: Bu, ölümü yaklaşan bir kişinin bağışlama duygularının taşmasıydı.

İki Hükümet adamı, birbirinin gözleri içine bakarak, vasiyete benzeyen bu son isteğin yerine getirilmesi üstüne, kesin, karara vardılar.

Bayar, Doktor'a şöyle dedi:

— Üçüncü, en kısa zamanda gerçekleşecektir. Kanun'u, Meclis'in yaz tatiline başlamasından önce yetiştireceğim.

Başbakan'la Dışişleri Bakanı'nın verdiği bu gizli karar, az zamanda bütün Ankara'ya yayıldı. Bunu, İsmet İnönü bile, işitmekten geri kalmadı.

Bayar, 3 Haziran 1938 günü, Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı yanına çağırarak, yapılacak Af Kanunu'nun ilkelerini dikte etti: Meclis'in yaz tatilinden önce yetiştirilecekti. Af Önergesi, tarihe geçecek bir belge olacaktı. Bunda, bu belgeyi güçlendirecek bütün ilkeler bulunacaktı.

Ankara çevreleri; bu çeşit bir affın, hiç anağa gelmeyen bir şey olduğunu, söylemekte birleştiler. Başbakan, Af Yasası'nın Meclis'e götürülmesinden önce basına yansımaması uğruna ter döküp durmaktaydı. Basın, bu işi, karıştırabilirdi. Yaratılacak karşıt bir kamuoyu, tatsızlık çıkarabilir, Atatürk'ü üzebilirdi. Atatürk, Mustafa Kemal'lik döneminde egemenliğini sağlayabilmek uğruna çok çetin didişimler vermiş, çok yorulmuştu. Ancak, bir dönemden sonra, bütün rakiplerini yere serip de Türkiye gerçeği üzerinde tek başına kaldıktan, tek başına Türk Ulusu'nun babası olmak olanağına, onuruna ulaştıktan sonra, gövdesine yerleşmeye başlayan öldürücü hastalığın da etkisiyle yumuşamaya, babalaşmaya, özveri, bağışlama gibi en insancıl duygulara doğru yaklaşmaya, tırmanmaya başlamıştı. Ne var ki o, böyle insancıla doğru tırmanırken, çevresinin egemen insanları da faşizme kaymaya başlayan Avrupa'nın büyük bölümünün etkisiyle sertleşmeye, insancıllıktan uzaklaşmaya başlamıştı.

İşte, bu yüzdendir ki iki kez Atatürk'ün Yüz ellilikler'i bağışlama isteğinin karşısına dikilmişlerdi. Atatürk, insancıla doğru

yöneldiği sırada, salt, eski suçlu kişileri bağışlamak gibi, kişisel istekler üzerinde durmayarak rejimin yumuşaması, demokratlaşması üzerinde de diretmişti. Atatürk, rejimin kalın çizgileri üzerinde barınması, tutunabilmesi konusunda son kerte titiz davranırken, «Hükümet etme» konusunu, büsbütün Başbakan'la öbür birkaç sorumluya bırakmıştı. Ancak, böylece, bilginlerle baş başa verip Türk Dili, Türk Tarihi gibi daha çekici konular üzerinde okuyup tartışıp düşünmek olanağını buluyor, bu da ona büyük mutluluklar veriyordu.

İşte, bu sıralarda orta Avrupa'da korkunç bir faşizmin, Mussolini faşizminden daha korkunç, daha lanetli bir faşizmin gelişip çelik tekerlekler, demir kanatlar takıp savunmasız ülkelere girmeye başlaması, Paşa'nın çevresindeki katı ruhlu yöneticilerin, sorumluların da ayranını kabartmıştı. Bunlar da demirden kanatlar, bayraklar, düşünceler, nutuklar, tasarılar arkasında koşmaya başlamışlar; sevecenlik, sevgi, insancıllık, demokrasi düşüncesi gibi bütün değerli öğeleri kulak arkasına atmışlar, pis bir batıyı öykünme bataklığına girmişlerdi.

Atatürk'ün bütün siyasalların bağışlanması uğruna, komünistler de içinde, verdiği esin, yeni Başbakan Celâl Bayar'ın eliyle tezgâhlandığı sırada, Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Yasa'nın oluşması uğruna gerekçe hazırlarken, katı yürekli bir kişi, Ali Çetinkaya, Bayındırlık Bakanlığı'nın kapısından çıkıp yeni Başbakan'ın kapısından içeri girdi.

İnsanları bağışlamanın, anormal bir duyguya dayandığı kanısında olan, «Yeni Düzenci»'lerin demir çizmelerinin şakırtısından pek hoşlanan Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, demir soğukluğundaki küçük gözleriyle yumuşak doğalı Başbakan'ı delip geçmeye çalışarak, affın olumsuzluğu üzerinde düşüncelerini söyledi. Ali Çetinkaya, İstiklâl Mahkemeleri'nde pek çok kişiyi rejim düşmanı, Mustafa Kemal düşmanı olarak yargılayıp çok ağır cezalara çarptırmıştı. Bu sırada kendisini, Atatürk Rejimi'ni kurtarmış en önemli kişilerden biri olarak görmekteydi. Bu yüzden de bu uyarıyı yapmakta, kendisini, tepeden tırnağa, haklı görüyordu.

Oysa, hızlı bir tarih değişimi sırasında çok hızlı kararlar verildiğinden, duygular, antipatiler de çok rol oynadığından büyük haksızlıklar olmaktaydı. Olumlu değişimlerin başlangıcında büyük olumlu roller oynamış, sonra talihsizliklerin etkisiyle okkanın altına gitmiş pek çok değerli kişi, bugün yaşlanmış, gurbet ellerde inleyip durmakta, tarihin bir ayak önce gelerek kendileri üstüne verilmiş korkunç yargılardan kendilerini kurtarmasını bekliyorlardı. Atatürk, geleceğin tarihçileri gibi bunları duyuyor, düşünüyordu. Ali Çetinkaya'nın, Başbakan'ın olumlu eylemine toslayışı, onu uyardı. Af Yasası'nın bir ayak önce çıkarılması işine hız verdi. Ali Çetinkaya gibi, rejimin kurtarıcısı olduğunu sanan birçok kişi, Başbakan'ın bürosuna dalıp bu hayırlı işi durdurmaya girişebilirdi.

Af Önergesi, dört başı bayındır bir biçimde hazırlana dursun, Yunus Nadi, *Cumhuriyet Gazetesi*'nde şu manşetle affa karşı bir Başyazı yazdı:

«Af için bizim oyumuz, koskoca bir paso'dur.»

Başbakan, af konusunu kapalı kapılar arkasındaki konuşmalar, kararlar durumundan çıkarıp demokratik bir tartışmanın buyruğuna vermişti. Sonra, bu işin arkasında Atatürk bulunduğundan ona dayanarak bunu gerçekleştireceğine de yediği ekmek gibi inanıyordu.

İsmet Paşa'nın çekilmiş olması, bütün olumsuz sözcülerin elini ayağını bağlıyordu. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin başyazısına yanıt veren ya da bunu yeren bir yazı, gazetenin ertesi günkü sayısında göründü. Bunda hicivci, romancı, hikâyeci Yüz ellilik Refik Halit'i, Refik Cevat (Ulunay) savunuyordu. Yazının sahibi, onu iyice yerdikten sonra, Başyazar'a şöyle ünlüyordu:

— Yaptığınız yetmez mi, Yunus Nadi Bey? Allahaşkına; kalbinizde zerrece acıma varsa, susunuz!

Zamanın bütün gazetecileri, bu af dalgasının nereden geldiğini temelli bilmediklerinden, yarı korku, çekinme ile hiçbir yazı yazmadılar. En temelli neden, Atatürk korkusuydu. İşte, bu yüzden Hükümet gazetelerinin başyazarları da, eski muhalefet gaze-

telerinin başyazarları da durumu susarak gözlediler; beklediler. Yalnız, Muhittin Birgen, affa dolu dolu bir övgü yazdı, bunun tarihçe parlaklığını anlattı. Evet, bu af, rakiplerinden korkusu olmayan yerleşmiş bir rejimin, insancıl, biraz da zorunlu bir eylemiydi. Meclis'te bu önerge hoşgörü ile karşılanmalı, olumlu oylarla taçlanmalıydı.

Bu sırada Halk Partisi Genel Sekreteri, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya idi. O da doğrudan doğruya, bir yakını olması dolayısıyla Atatürk'ün buyruğundaydı. Bu da olumlu bir yönde gelişmeye başlayan af gerekçesiyle önergenin garantisi gibiydi.

Eğer, 1936 yılında Hitler Nazizmi'yle Mussolini faşizmine kaymaya başlayan Recep Peker, şimdi Parti'nin Genel Sekreteri bulunsaydı, önemli bir engelleme olabilirdi. Recep Peker, iki yıl önce, Parti Genel Sekreteri olarak geniş bir Avrupa gezisi yapmış, özellikle Mussolini ile Hitler'in ülkelerini gezip dolaşmış, bu iki faşizmin üniformalı gençlik örgütlerine çok imrenmiş, Türkiye'de, özellikle, Mussolini'nin, «*Balilla*», adlı gençlik örgütlerine benzer örgütler yaparak, Türk Gençliği'ni de üniformalaştırmaya özenmişti. Öyle ki o zaman, bütün parti örgütünü elinin altında toplamış olan Recep Peker, kendi başına buyruk bir faşist yöntem uygulayıcısı olup çıkmıştı. Son kerte dikkatli bir devlet adamı olan Başbakan İsmet Paşa, Recep Peker'in doludizgin faşizme gittiğini görmüş, hemen durumu Atatürk'e bildirmişti. Bu yeni eylem hazırlığı, Paşa'yı, bayağı, çarpmıştı. Diriminin son günlerini kışla yaşamından uzaktaki bir Türkiye'de geçirmek isteyen Atatürk, Peker'ce yeni bir kışla rejiminin getirilmek istenmesini işitince, ürktü; hırçınlaştı. Recep Peker, ufak zekâsı, büyük hırsıyla Halk Partisi'ni Hükümet'in, devletin başına egemen kılacak, sonra da Hitler, Mussolini gibi Türk Devleti'ni eline geçirecekti. Bunun en küçük anlamı, buydu. Faşizmin küçük çapta öykünücülerinden biri olan Recep Peker'i, bir bela durumuna gelmeden kaldırıp atmak gerekiyordu. Atatürk de bunu yapmakta gecikmedi. Onu kaldırdığı gibi kocaman göbeğiyle bir kenara atıverdi. (Ne var ki bu faşist kafalı adam, İsmet Paşa'nın

Cumhurbaşkanlığı sırasında Başbakanlığa dek yükselecek, Türkiye'ye karınca kararınca kara bir faşizm öykünmesi getirecekti.)

Recep Peker kayası, af yolunun üzerinden epeyce önce itilip uzaklaştırıldıysa da partinin içinde onun izinde yürüyen bağnazlardan demetler kalmıştı. Dışarıdan affa uğrayarak geleceklerin büyük çapta kişiler olması, partide kökleşmiş küçük bürokratları kaygılandırmaktaydı. Hiçbiri, yerleştiği yeri onlardan birine kaptırmak istemiyordu. Kocaman kayalar gibi üstlerine üstlerine, yuvarlanıp gelecek olan bu eski günahkârları gönül rahatlığıyla benimsemek, olacak iş miydi?

Yaz tatilinden önce çıkarılması kararlaştırılan Af Yasası üstüne, Meclis içinde ve dışında sürekli tartışmalar başlamıştı. Eski günahkârlar üstüne anlatılan öyküler, onları bir kez daha yargılayıp yere serecek güçteydi. Türkçesi, nimetler sofrasının başında şimdi karın doyurmakta olanlar, affa karşı konuşup yazıyor, nimetler sofrasının dışında bırakılmış olan bütün kalemlerle ağızlar da affı alabildiğine destekliyorlardı.

Bayar'ın diretici öncülüğü ile en sonra affın gerekçesi yazılıp bitirildi. Affı gerektiren nedenler, kısaca şöyle açıklanıyordu:

«Türk Ulusu'nun insan varlığına egemen olan tarihcil gidişi arasında gördüğü, geçirdiği türlü devrimler içinde en ağır felâketine Osmanlı İmparatorluğu'nun son evrelerine dek gelinmiştir. İmparatorluk'la birlikte Türk Ulusu'nun tarihi de kapanmak için her türlü olumsuz, zararlı etkenler birdiziye, sürekli bir etkiyle bu yıkılmayı ivedileştirmeye yol açıyordu. Ulusun maddi ve manevi varlığına sataştırılan kötü düşünüşlerle görenekler, devletin varlığına, yaşamına egemen olan bilgisizlik, bağnazlık, birbirinin etkilenicisi, etkileyicisi olarak tarihin başlangıcından bu yana sürüp gelen Türk bağımsızlığını yıkacak bir nitelik almıştı. Eski ulusal düzenlerin yeni koşullara uydurulmaması, Rönesans eylemleriyle akımlarından yararlanılamaması, yeryüzünde oluşan ulusla devlet yaşamının her aşamasında büyük değişiklikleri getiren siyasal, toplumsal devrimlerden uzak bulunulması, eğitimde, askerlikte, endüstride, genel yaşamda pek büyük değişikliklerle yenilikler uygulanmasını gerektiren, fizik, mekanik bulgula-

rın ülkede uygulanmasında korkulması, en sonra, On Dokuzuncu Yüzyıl'ın sonlarından bu yana ulusların yaşamlarıyla davranışlarında bir araç, bir amaç olarak kullanılan millicilik ilkesinin bilinmemesi, bundan sakınılması gibi bilgisizlikler yüzünden, ülke erkini, gücünü yitirerek dışarıda ve içeride bu bilgilerle elde edilen araçlarla gereçlenmiş istila ve kurtuluş arayan yabancı ulusların isteklerini uygulayacak kolay bir alan halini almıştır.

Kaynarca Antlaşması'nı dış çatışmalar ve iç ayaklanışlarla devrimlerin birbirini izleyen sonuçları, ülkenin dışarıdan bölüşülmesine, içeriden dağılmasına yol açacak talihsiz çatışmalar izledi. Bunların en zararlısı, en acıklısı, Balkan Savaşı oldu. Hazırlıksız, karşılıksız olan akılsızca girilen Dünya Savaşı da elbette, bundan geri kalmadı; kalamazdı da.

Türkiye'ye küçük bir toprak, sınırlı bir bağımsızlık, görece bir dinginlik getireceği sanılan Bırakışma, Antlaşma, Türkiye'nin büsbütün haritadan silinmesine, Türk bağımsızlığının yok edilmesine, yeni bir etken, bir başlangıç oldu.

Ulusal Savaşım denilen Bağımsızlık Savaşı, böyle bir kargaşada, bu kerte ağır koşullar içinde başladı. Bunun başlangıçtaki zorluklarını, sürmesi sırasındaki acılarıyla güçlüklerini anlamak üzere Atatürk'ün, '*Büyük Nutku*'nu okumak gereklidir; yeterlidir. O günü yaşayanların sürekli unutturucu avuncu ile avutan anılarını tazelemek, o günlerle bu günleri ölçmek uğruna salıklanabilecek en sağlam araç, kaynak, Ulusal Savaşım'ın en doğru tarihi olan, yine, o kitaptır.

Gerçekten de düşmanlar ülkenin en güzel bölümlerini ele geçirmiş, kalanlarını yıkmış, silahlarını almış, Saltanat'la Halifelik Makamı'nı, devlet otoritesini temsil edenleri isteklerine hizmet eden aşağılık birer araç durumuna getirmişti. Bunların zararlı, olumsuz etkileri, ülkenin en temiz, saf kalması gereken temel öğelerine bile, türlü, aldatıcı propaganda ve araçlarla bulaşmıştı; bulaşmaktaydı.

Bir yandan ülkede yurdu kurtarmak, bağımsızlığı korumak uğruna düşmanlarla çarpışılırken, öbür yandan, içeride düşmanların amacına, bilerek bilmeyerek, olumsuz etkenlerin yok edil-

mesiyle uğraşılıyordu. Çarpışma, çalışma, her aşamada birtakım köklü önlemlerin alınmasını gerektirmişti. Büyük Millet Meclisi kuruldu. Ordu düzenlendi, yasasızlığın yüzyıllarca geçerli olduğu bu ülkede ulusal egemenliğin iradesi olan yasalar egemen kılındı.

Yasaların yargılarını uygulamaya, ülkeyi kurtarma amacı çevresinde birleşmeye en etkin önlemlerden biri olmak üzere İstiklâl Mahkemeleri kuruldu: İstiklâl Mahkemeleri, Ulusal Savaşım sırasında, Cumhuriyet'in ilk kuruluş döneminde ulusu dağılmaktan kurtaran yüksek bir kuruluş oldu. Adaletli, kesin kararlarıyla karşı devrimlerle ayaklanışların önüne geçmekle kalmadı, ulusun bağrını, ulusun varlığını karşı devrimlerle ayaklanış tohumlarından korudu; kurtardı.

Utku ile taçlanarak, ulusal sınırlarını, amacını elde eden savaş, kurduğu Cumhuriyet rejimiyle tarihe miras kalmış, ulusun varlığında temel olarak yer almış sanılan bütün kötü etkenlerle görenekleri ortadan kaldırarak, yepyeni bir düzen kurdu. Haka, adalete, özellikle uygarlıkla ilerlemeye, olumlu bilgilere dayanan düzen, Türk Ulusu'nun temel karakteriyle büsbütün uyuştu; onun içindir ki yurtta, ulusta bugün bütün dünyayı şaşırtan, övgüye götüren yapıtlar oluştu. Cumhuriyet rejimi, Türk Ulusu'nun temel varlığına dayandığından, on beş yıllık kısa bir süre içinde sarsılmaz temellere, yıkılmaz ilkelere sahip oldu. Bu düzenin kuruluşu gibi yaşaması da gerekli, giderek, yaşaması, kuruluşundan daha çok güç olduğuna, kuşku yoktur. Bir yandan Cumhuriyet rejiminin kurulması uğruna yasalar, kuruluşlar yaratılırken, bu yasal kuruluşların korunması uğruna da gerekli yasal, yönetici önlemler de almak yoluna gidildi.

Bir devrimin en büyük dayanağı, ulusun o devrime olan inanışı, güvenişidir. Türk Ulusu, bu güvenişiyle inanışını, Ulusal Savaşım'ın başından bugüne dek eylemsel yapıtlarıyla kanıtlamış; göstermiştir. Ulusun idealine, karakterine en uygun olan, amaçlarıyla alışkanlıklarına en doğru yanıt veren Halkçı Cumhuriyet'i herkesin bildiği, söylediği adı ile söylemesi, gerekirse, Kemalist

rejimi sevmesi, korunması kertesinde doğal, sürekli bir duygu olamaz. Bu kerte güçlü temellere dayanan rejimin, bin bir mutsuz etkenler, nedenlerle kendisine başlangıçtan beri muhalefet ya da ihanet etmiş olanlardan artık bir kaygısı kalmaması gerekir. Haksızlıklara karşı çetin ve yok edici bir yüz gösteren Cumhuriyet'in, zavallılara, umarsızlara karşı da acıması yüksek olur. Cumhuriyet, türlü zamanlarda bu acıma eserlerini türlü af yasalarıyla göstermiştir.

Büyük Savaş sonunda, düşmanların ülkemizi kapladıkları ilk günlerde yurdun türlü noktalarında silahla direnişe hazırlanan, düşman saflarına kahramanca saldırarak kaplamayı durdurmaya çalışan, büyük küçük, ulusal müfrezeler örgütlenmişti. Düzgün asker birlikleri kurulup da komuta asker güçlerine verildiğinde, bunların bir bölümü orduya katılmış, bir bölümü de kendi düzeni, örgütü içinde cephelerde, yurt içinde türlü çalışmalar yapmışlardı. Bunların birçokları yurt görevlerini özverilerle yapmışlar; ulusun hoşnutluğunu çekecek işler görmüşler; adları savaş tarihimizin şanlı sayfalarına geçmiştir. Bugün şanları ve onurlarıyla aramızda yaşayan böyle birçok kahramanlarımız vardır.

Ancak, sınırlı bir topluluk da bilgisizlik, bilmezlik, kötü alışkanlık, haince öğretiler, daha bin bir türlü olumsuz etkenler yüzünden askerce düzenle disiplin altında yengiyi elde etmeye yardım edecek yerde, başıboş, başıbozuk kalmayı, özel istekleriyle çıkarlarına daha uygun bularak dik başlı eylemlere başvurmuşlar; yapılan öğütlerle de doğru yola gelmediklerinden püskürtülmüşler, düşman saflarına kaçırılmışlardır. Bunlardan başka, Ulusal Savaşım'ın başlangıcından bu yana ulusal isteklere silahla karşı duran, öbür şerirler vardı. Bunların da bir bölümü yok edilmiş, kimileri de ulusal sınır dışına kaçmışlardı.

Düşmanın amaçlarına yardım edenlerin başında gelen Vahidettin'in siyaset ve yayın yardımcısı, daha birtakım bilmezler, mutsuzlar da vardı. Bunlardan içeride kalanlar, suçlarına göre cezalarını görmüşler, ulusal sınır dışına çıkarılanlardan yüz elli kişi de Lozan'da Antlaşması'dan sonra ilan edilen Genel Af'tan ya-

rarlandırılmamışlardı. Bunlar, yurt dışında, yad ellerde, suçlarının, yanılgılarının suçlamalarını vicdanlarında taşıyarak, Türk Ulusu'nun utkusunu, her alandaki ilerleyişiyle gelişmesini özlemce, utançla görerek acılı bir yaşam sürdürmektedirler.

Oysa, bunların çocukları, akrabaları aramızda yaşamakta, yurtla, ulusla birlikte, ayırımsız olarak yurdun nimetlerinden yararlanmakta, külfetlerine katlanmaktadırlar. Ancak şu ayrımlardır ki bunların sürekli olarak vicdanlarında şu ya da bu yakınlığı olmak lekesini taşımakta, utancını duymaktadırlar. Bu durumda bulunan yurttaşlarımız, bunca ağır manevi acıdan kurtulması Cumhuriyet'in sevecenliğinden bekledikleri gibi, Kemalist rejimin on beş yıldan beri Genel Af dışında olarak yurtdışında kalan Yüz ellilikler üstüne acımasını esirgemesi için hiçbir engel ve sakınca kalmamıştır. Affolunup da içeriye girdikten sonra, Kemalist rejimin, Türk yasalarının her yurttaşa sağladığı özgürlükle rahat yaşamdan yararlanmaya, yalnız kendi direnciyle davranışları egemen olacaktır.

Bu yasa önergesi, yukarıda bildirilen neden, nedenler ve etkenlerle düzenlenmiştir.»

ÖLÜM

«Bir ulusa hizmet eden, onun efendisi olur.»

Mustafa Kemal.

Atatürk, 1938 Şubat'ında, apansızın verdiği bir kararla çevresini toparlayıp Yalova'ya gitti. Banyo mevsimi değildi. Yanındakiler, Paşa'nın gizli bir derdi olduğunu anlamışlarsa da ne olduğunu, elbette, anlayamadılar. Ancak, bildikleri, onun gizli, fizyolojik bir acı içinde kıvrandığıydı. Çevresi, büyük bir merakla onu kolluyordu. Paşa, bir gün, Kaplıcalar Genel Müdürü Doktor Nihat Reşat Belger'i çağırarak, tepeden tırnağa muayeneden geçti. Eski Sağlık İşleri Bakanı olan Doktor, Paşa'nın karaciğerinin büyümüş olduğunu bildirdi.

Bu, Nihat Reşet Belger'in, Atatürk'ü ilk muayenesi değildi. 1937 yılı yazında, Florya'da bulunduğu sırada, bir gece Atatürk'ün idrarında bolca kan görülmüştü. Pıhtı olarak görülen bu kan, Paşa'yı da, çevresini de kaygılandırmıştı. Paşa, hemen Haseki Hastanesi'ne koşmuş, orada, Prof. Neşet Ömer, Fuat Kâmil Beylerce sıkı bir muayeneden geçirilmişti. Dr. Suphi Neşet, Paşa'nın birçok röntgenini almıştı. Radyoskopisi de yapılmış olan Paşa, bu çok sıkı genel muayeneden, turp gibi sapasağlam çıkmıştı. Kalbi ve ciğerleri sapasağlamdı. Bu genel muayene, Paşa'yı birkaç ay daha kuruntulardan kurtarır gibi oldu.

Ancak, çevresindekilerin gözünden kaçmayan bir durum vardı: Bütün yaşamı boyunca, neşeli, alaycı, yergici bir adam olan Paşa'da, büyük bir durgunluk, neşesizlik, bir kendini bırakmışlık göze çarpmaktaydı. Paşa, doğadan ve toplumdan gelen bütün sıkıntıları büyük bir sabırla, dirençle karşılamasını bilen bir adamdı. Öyle küçük şeyleri kendine dert edinmezdi. Ancak, son günlerde, bunu bilenler, onda bir huy değişikliği görmeye başlamışlardı. En küçük tedirginliğe göz yummayarak üstüne yürüyor, her şeyi abartıyor, öfkeleniyor, çevresini şaşırtıyordu. Atatürk, kendisinde sezdiği yeni düşkünlükleri çevresine sezdirmemek, göstermemek uğruna elinden geleni yapıyor. kendinden daha

güçsüz olan bu insanların kendi acılarına ortak olamayacaklarına inanıyordu. Son günlerinde, idrarındaki kandan sonra, bir de sık sık, burnu kanamaya başlamıştı. Bu, hem kendisini hem de çevresini üzüyorsa da hiç kimse ağzını açıp bir şey söylemek yürekliliğini gösteremiyordu. O da hiç kimsenin kendi sıkıntılarına ortak olmak gibi görünmesine katlanamıyordu.

Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in muayenesinden sonra karaciğerin büyümüş olarak bulunması, yine bir kaygı kaynağı olmuştu. Atatürk, hemen İstanbul'dan Dr. Neşet Ömer'i çağırttı. O da, yaptığı muayene sonucunda karaciğerin dört parmak büyümüş olduğunu saptadı. Bu durum, Paşa'nın çevresini iyice kaygılandırdıysa da Paşa, derin kaygılarını onlara göstermemeye çalıştı. Yalnız, Paşa'nın çevresindeki görevli doktorlar, gerekli sağlık rejiminin üstüne eğildiler. Hemen, önlemlerini aldılar. Evet, Atatürk, rejime konulacaktı! Ancak, Paşa, doktorlarla alay edercesine, koydukları rejime ters işler yapıyordu. Neden böyle yaptığına değgin hiçbir dost eleştirisine de katlanamıyordu.

Paşa, Yalova'da sıkılınca, Bursa'ya gitmek istedi. Gitti; orada da birkaç gün kaldı. Çelik Palas salonlarıyla oranın kaplıcaları da artık ona tat vermiyordu. Cehennemini her gittiği yere götürdüğünü anlamaya başlamıştı. Serin bir vapur yolculuğundan sonra, Ali Fuat Paşa'nın eşliğinde İstanbul'a vardığında, Park Otel'e gitmek istedi. Orada sofra, camekâna yakın bir yerde kurulmuştu. Şubat gecesinin bütün soğukluğu camlardan içeri sızıyordu. Yemek boyunca Kılıç Ali, Paşa'nın arkasında oturduğundan, sırtı ve omuzları soğuktan tutuldu. Dolmabahçe Sarayı'na dönülüp de yatıldığında, Paşa'nın ateşi yükselmeye başladı. Sabahleyin uykudan uyandığında, derecesi 38'di. O gün ve ertesi gün Paşa, çok tedirgin saatler geçirdi. Bütün çevresi, o gece Park Otel'de soğuk aldığını sanıyordu. Bu ateşin, hasta karaciğerden geldiğini düşünmek, ne Paşa'nın, ne de çevresindekilerin usundan geçiyordu. Yüksek ateş, bir iki gün sonra geçmekle birlikte, Paşa, birkaç gün yatakta dinlenmek zorunda kaldı. Kendini iyi duyar duymaz da hemen Ankara'ya dönülmesini, istedi. Trende onu uğurlamaya gelenlerin, hemen hepsi, derin bir üzüntü içindeydi. Paşa, on gün öncekine göre çok bitkindi. Ayakta zor duru-

yordu. Daha önce Ankara'dan trenle gelip de vapurla Derince'den Yalova'ya gittiğinde de böyle ayakta zor durmaktaydı. Orada, onu karşılamak üzere bulunan bir iki gazeteci, çok içtiğinden dolayı böyle yalpaladığını, adamlarının kolunda vapura götürüldüğünü sanmışlar; bu kerte içtiğinden dolayı da içlerinden biri öfkesini açığa vurmuş, öbürü de ona şöyle yanıt vermişti: «Yanılıyorsun; Atatürk sarhoş değil, hasta! Hem de belli ki çok hasta!»

İşte, Yalova, Bursa ve İstanbul gezisinden sonra da Atatürk, ilk Derince'de görüldüğü gibi hastaydı!

Paşa, Ankara'ya vardıktan sonra da iyiliğe doğru hiçbir adım atmadı. Tersine, daha da kötüye gitti: Burnu sık kanamaya başladı. Karnında ve bacaklarında da sürekli kaşıntılar başlamıştı. Gerek Dr. Neşet Ömer, gerekse Dr. Asım Arar, Paşa'yı sıkı kontrol altına almışlardı.

Her iki uzman doktor, teşhislerini yabancı doktorların teşhisleriyle de desteklemek üzere İstanbul'dan Dr. Frank ile Numune Hastanesi'nden cildiyeci bir Alman Doktoru Ankara'ya çağırdılar. Gelen uzman doktorlar da Neşet Ömer'le Asım Arar'ın teşhislerini yinelemekten başka bir şey yapmadılar. Atatürk, artık, bütün anlamıyla hastaydı. Yeni Başbakan, kendisini Başbakanlığa yaraşır gören adamın böyle umutsuz bir hastalığa yakalanışından çok üzgündü. Ancak, duyduğu acıyı çevreye göstermemek uğruna, bayağı, çırpınıyordu. Asım Arar'la Neşet Ömer, Paşa'da görülen hastalık arazının salt karaciğer hastalığından oluştuğu düşüncesinde, birleşiyorlardı.

1938 Şubat ayının 27'nci günü, Balkan İttifakı Devletlerinin Dışişleri Bakanları onuruna Çankaya'da Dışişleri Köşkü'nde bir yemek verilmiş, sonra da bir suare veriliyordu. Paşa'nın doktorlarından Asım Arar da eşiyle birlikte akşam yemeğinden sonra verilecek suarede bulunmak üzere köşke gitmişti. Ancak, saat sekize (20.00) geldiği halde, hâlâ akşam yemeğine başlanmamıştı. Sofra kurulmuş, bekliyordu. Atatürk, ortalarda yoktu. O gelmeyince, yemeğe başlanamıyordu. Doktor Asım Arar, akşam yemeğinin henüz yenmemiş, yemek salonunun kapılarının da açılma-

mış olduğunu görerek şaşırmış, ortalıkta bir tuhaflık olduğunu anlamıştı. Oysa, Paşa, bu gibi toplantılara, dakikası dakikasına, gelmekle ün salmıştı. Doktor, bunun nedenini, Yaverlerden öğrendi: Paşa'nın burnu kanamış, bir türlü dindirilememişti. Kan dindirildikten sonra, Paşa sararmış bir yüz, yorgun bir ruh, bitkin bir gövdeyle, Köşk'ten çıkabilmişti. Asım Arar, bunu işitince birdenbire kafasında bir şimşek çaktı: Aylardan beri sürüp gelmekte olan bu burun kanamaları, karın, bacak kaşıntıları, karınca öyküleri, son günlerdeki aşırı yorgunluklar, bitkinlikler, bu şimşek aydınlığında renk aldı; bir anlam kazandı. Hele, Paşa'nın aşırı kertede aldığı arslan sütü, işi büsbütün aydınlattı. Doktor, o zaman, Paşa'nın, amansız bir hastalığın pençelerine düşmüş olduğunu anladı. Korkunç hastalık üstüne hemen teşhisini koydu. Kararını vererek, kaygılarını Hükümet adamlarına, en sorumlulara aktarmaya hazırlandı. Doktor Asım Arar, bu karara vardığı sırada, ziyaret salonu kapıları açıldı. Başta Atatürk, bütün yabancı konuklar, Bakanlar ve Ankara'da bulunan diplomatik kurulların üyeleri dışarı çıktılar. Salona çıkmış olan Bakanlar arasında İçişleri Bakanı gözüne ilişti. Hemen, bu eski arkadaşına yaklaşarak şöyle fısıldadı:

— Şükrü Beyefendi; size hem İçişleri Bakanı hem de bu yurdun değerli bir bireyi olarak çok önemli, ağır bir şeyden söz edeceğim! Atatürk çok ağır ve tehlikeli bir hastalığın başlangıcındadır. Öyle sanıyorum ki şimdiden önlem almak işini umursamayacak olursak, maddi ve manevi sorumumuz büyük olur.

Asım Arar, bunu söyledikten sonra, ona, kendi teşhisinin sonucunu da bildirdi. Bütün yaşamını Atatürk'e borçlu olan, onun nimetler sofrasından en büyük paylardan birini alan Şükrü Kaya'nın iri yeşil gözleri, faltaşı gibi açıldı.

Dağ gibi bir kaygının üstüne üstüne geldiğini anlayan Şükrü Kaya, hemen, davrandı. Doktora:

— Gel; seni Celâl Bey'e götüreyim! dedi.

Birlikte Başbakan'ı aradılar. Onu, bir pencerenin önünde Yugoslavya Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç'le konuşurken buldular. Şükrü Kaya, doktoru göstererek, Celâl Bayar'a:

— Bakın; Asım önemli bir şeyden söz ediyor! Kendisini dinlemenizi, rica ederim! dedi.

Başbakan, Stoyadinoviç'ten özür dileyerek ayrıldı. Biraz ötede ayakta Doktor'un dediklerini dinlemeye başladı. Celâl Bayar, Doktor'un anlattıklarını dinledikçe, derin bir üzüntüye kapılıyor, bu, yüzünün çizgilerinden kolayca anlaşılıyordu.

— Ne yapalım? diye sordu.

— İzlenecek bir tek yol var. O da Atatürk'ü ciddi bir muayeneden geçirmek; ondan sonra da duruma göre düzgün bir tedavi sayesinde kurtarmaya çalışmak; özellikle rakı içmesini önlemek! Bunun için de, düşünceme göre, biricik çözüm, bir yabancı uzman getirterek onun da yardımıyla tedavi işini düzenlemek!

Asım Arar'a yabancı uzman getirtmek düşüncesini veren şey, Paşa'nın yerli doktorlardan hiçbirinin sözüne, salığına, öğütüne kulak asmayışıydı. Bu korku, Doktor'da egemendi. Ayrıca, bu işi sıkıca ele almak, çok önemli bir yurt ödeviydi.

Doktor Asım Arar'ı önemle dinleyen Başbakan, ertesi gün, hiç vakit geçirmeden Atatürk'le görüşeceğini, sonucu kendisine bildireceğini, söyledi. Başbakan, kendisine bu öneriyi yapanın Sağlık Bakanı Müsteşarı olduğunu söyleyip söyleyemeyeceğini sordu. Müsteşar, Asım Arar'dı.

Başbakan'ın, bunu Paşa'ya elbette söyleyebileceğini, söyledi.

Bundan birkaç gün sonra, Başbakan telefonla Asım Arar'ı arayarak işi Atatürk'e açmış olduğunu, söyledi. Ancak, Paşa, bugünlerde bir yabancı uzman getirilmesine karşı durmuştu. Yerli uzmanlardan oluşan bir Sağlık Kurulu'nca bir konsültasyon yapılmasını istemişti. Bunun üzerine Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş'ı bularak bir Danışma Kurulu düzenlediler; Başyaver Celâl aracılığıyla Atatürk'ün iznini almak istediler. Sağlık Kurulu'nun uzman üyeleri şunlardı: Prof. Neşet Ömer, Prof. Akil Muhtar, Prof. Nihat Reşat Belger, Dr. Hüsamettin Kural, Dr. Naki Ziya Yaldırım ve Dr. Asım Arar.

Atatürk, 1938 Mart'ının altıncı günü, Konsültasyon Kurulu'nu kabul edeceğini, bildirdi. Çankaya Köşkü'ne giden Kurul, kitaplıkta toplanarak inceleyecekleri konu üstüne konuştular.

Sonra, yukarıdaki salonda oturan Atatürk'ün yanına gittiler. Atatürk, koyu renk bir ropdöşambr giymiş olarak kanepede oturmaktaydı. Eski Başbakan İsmet Paşa da kanepede, yanı başında oturuyordu. Bu kalabalık uzmanlar, profesörler, doktorlar topluluğunu gören Paşa:

— Korkunç! demekten kendini alamadı.

Doktorlar, hemen muayeneye girişerek, Paşa'nın gövdesini inceden inceye taradılar. Sağ ayağının bileğinde hafif bir ödem buldular. Karaciğerinde de daha önce bulunmuş olan biraz büyüme sürüyordu.

Konsültasyondan sonra bir kez daha kitaplığa çekilen Kurul, yarım saat görüşüp konuştular; tartıştılar. Bu uzun görüşme sonucunda Atatürk'ün kesin hastalığına parmak bastılar: Hastalık, karaciğer atrofik sirozu idi. Teşrihi prosesüsün başlangıcıydı. Tıp dilinde bunun adı, «Presirozik»'ti. Demek ki Atatürk, amansız bir hastalığın pençesindeydi.

Kurul Üyeleri, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bu, şifa bulmaz hastalığın karşısında doktorluk, hiçbir şey yapamaz durumdaydı. Yine de doktorlar, bu durumda ne yapmaları gerektiğini düşündüler. Hastalığın sonucu üstüne boş umutlara kapılmanın anlamı yoktu. Bu uğursuz hastalığın yolunu keserek biraz geciktirilmesi işi üzerinde düşündüler. Evet, bu uğursuz hastalığın en birinci nedeni, alkollü içkilerdi. Onun hadden aşırı kullanılmasıydı. Sirozun oluşumunu biraz olsun geciktirebilmek için, alkollü içkinin yasaklanması gerekiyordu. Artık, rakıya tutku biçiminde alışmış olan Atatürk'ün bundan uzaklaştırılması gerekiyordu. Bu bir zorunluluktu. Paşa'nın çok iyi bir fizyolojik dinlenmeye de gereksinimi vardı. Kurul, bütün bu gerekli şeyleri kâğıda dökerek, bir rapor biçiminde hem Atatürk'ün kendisine hem de Hükümet'e vermeye karar verdi. Asım Arar, hemen, raporu yazmaya başladı. Ancak, yazarken bunun son kerte güç bir görev olduğunu düşündü. Bu raporda hastalığı bütün açıklığı ile açıklamak olanağını nasıl bulacaktı? Bunları saklamakla da vicdan ödevini yapmaktan uzak kalacaktı. Öyle ki bu raporda, bir damla rakının bile Paşa'ya zararlı olduğu yazılacaktı.

Asım Arar, bütün bu sakıncaları göz önüne alarak, çok akıllıca bir rapor düzenlemek zorunda kaldı.

Rapor, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne sunuldu.

Bütün Kurul Üyelerinin, birer birer, imzaladıkları raporu, Atatürk'ün katında okumak görevi Asım Arar'a verildi. Kurul, hep birden hastanın katına gitti. Atatürk, yine, eski Başbakan İsmet İnönü ile salonda oturuyordu. Arar, danışarak bir rapor hazırladıklarını, müsaade ederse, kendisine okuyacağını, Atatürk'e bildirdi. Atatürk, kulağı az işiten İnönü'yü göstererek:

— Yüksek sesle oku da işitsin! dedi.

Asım Arar, bunun üzerine okumaya başladı. Atatürk, ara sıra başını sallıyor, hiçbir şey demeden dinliyordu. Sıra, alkollü içkilerin kullanılmasına gelmişti.

Atatürk, bu sırada biraz gülümsedi:

— Bu içki yasağı ne zamana dek sürecek? diye sordu.

— Yine, böyle bir Kurul toplanıp içki kullanmakta sakınca olmadığına karar verinceye dek!

Bunun üzerine, Paşa'nın yüzündeki gülümseme izleri silindi. Doktorların hepsine teşekkür ettikten sonra, başıyla, çıkmalarına müsaade etti.

Doktorlar çıkıp gittikten sonra, Atatürk, hepsine meydan okuyarak, İsmet Paşa'ya şöyle dedi:

— Bunların hiçbiri bir şeyden anlamıyor! Ben, rakı içmek için söylemiyorum. Gerekirse, yine içmeyeceğim. Ancak, bunlara hastalığımın rakı ile hiçbir ilgisi olmadığını da kanıtlayacağım!

Atatürk, bu meydan okumasına karşın, ölünceye dek dokuz ay boyunca hiç içki içmeyecek, sıkı bir kontrol altında tutulacaktı. Ancak, Paşa, bu sıkı perhiz sonucunda kendisinde ufak tefek bir güç duyunca hemen perhizi bozmaya davranıyor, doktorlara kök söktürüyordu. Paşa, ancak, bütün gövde gücünü yitirip kendi istencinin bu işe yetmediğini anladıktan sonra, doktorlarının önünde baş eğmek zorunda kaldı. Anlaşılan, temelli yatağa düşünceye dek onu hiç kimse, arabasıyla olsun, kentte, şurada burada gezmekten alıkoyamayacaktı.

Paşa'nın, alabildiğine sağlık kurallarına karşı duruşu sonucu, duraklatılmak istenen hastalık, yine hızlı bir gidiş almıştı. Bunun üzerine, Türk doktorlarına kulak asmadığı görülen Paşa'yı yabancı doktorların heyulasıyla korkutmak, yatağa mıhlamak gerekiyordu. Böylece, onun, yeryüzünün güneşinden birkaç gün daha yararlanmasını isteyen doktorlarıyla dostları, Mart ayının sonuna doğru, Paris Tıp Fakültesi Hocalarından Prof. Fiessenger'nin çağırılmasını istediler. Bunu, Atatürk'e açtılar. O da benimsedi. Bunu da M. Neşet Ömer sağladı. Fiessenger, çok değerli bir iç hastalıklar uzmanıydı. Fiessenger, aynı zamanda filozoftu.

Fiessenger, Ankara'ya gelip Atatürk'ü sıkı bir muayeneden geçirdikten sonra, raporunu bildirdi: Türk doktorlarının verdiği raporun doğrulanmasından başka bir şey yapamadı. Paşa'nın hastalığını tam olarak öğrendikten sonra, ona kesin bir dinleniş salıkladı. Hem de çok kesin. O, Paşa'nın karnında bir ölçek asit de bulmuştu. (Bunu, ancak, daha sonra, ikinci gelişinde, Savarona aşaması sırasında Asım Arar'a söyleyecekti.) Prof. Fiessenger, Atatürk'ü inceden inceye muayene ettikten sonra raporunu tek başına vermemiş, Neşet Ömer'in Yenişehir'deki evinde onunla birlikte saptamıştı. İki doktor, raporu saptarken, Kılıç Ali ile Salih Bozok da (Salih Bozok'un evinde) sonucu büyük kaygılar içinde beklemekteydiler. Özel Kalem Müdürü Süreyya, raporun sonucundan hemen onlara bilgi verecekti. Süreyya, biraz sonra, onlara, telefonla kaygıya değer bir şey olmadığını bildirmişti. Ancak, «Kaygıya değer bir şey yoktur!» demek, Atatürk'ün hastalık durumunu, bunun gösterdiği tehlikeyi hiçbir biçimde ortadan kaldırmıyordu. Onu sevenler, büyük kaygı içindeydiler. Kılıç Ali ile Salih Bozok, durumu iyice anlayabilmek üzere, Süreyya'yı Salih Bozok'un evine çağırdılar. Bu sırada, Neşet Ömer'i de bulup telefonla durumu sordular. O da, onlara:

— Merak etmeyiniz; iyidirler! Merak edilecek bir şeyi yok! diyerek doktorca bir yanıt verdi.

Bu yanıt, temelde insanı daha çok kaygılandıracak bir güç taşıyordu. Bu sırada gelen Süreyya, şöyle konuştu:

— Fiessenger, bir kaygı göstermiyor. Salıklara dikkat edilirse, hastalık geçer! diyor.

Profesörün salığına göre, Atatürk, üç ay süreyle, 24 saatin, 23 saatini arkaüstü uzanıp yatarak geçirecek. Bir yıl da dinlenip iş üzerinde yorulmayacak; kuvvetli yiyecek, özellikle tatlıyı çok yiyecek, taze soğan, ak peynir, giderek, çok sevdikleri kuru fasulyeyi de yiyebilecek, yalnız, kesinlikle, alkol almayacak.

Kılıç Ali ile Salih Bozok, üç ay dinleniş, bir yıl aktif işlerden uzak durmanın ne anlama geldiğini hemen anlamışlardı: Demek, Paşa'nın başında büyük bir felâket dönüyordu.

Öbür yandan, Sağlık Kurulu, Atatürk'ün karaciğerinde hem büyüme hem de siroz başlangıcı bulduğu sırada, hastanın karnında az da olsa su toplanması belirtilerine rastlanmıştı. Acaba, bu, daha önce neden teşhis edilmemişti? Bunun da bir tek nedeni vardı: Kanda su toplanmasıyla başlayan siroz belirtisi, daha Mart ayı başlarında bile vardı. Atatürk, kendisini, inceden inceye, kıyasıya muayeneye bırakmayacak bir karakterde olduğundan, değerli doktorları, her zaman üstünkörü bir muayene ile yetinip Paşa'ya yalan söylemek zorunda kalıyorlardı. Bu da Paşa'yı ölüme götürecek güçte olan hastalığın rahatça gövdeye yerleşmesine yol açmıştı. Atatürk'ün verdiği korku yüzünden, özel doktorları pis hastalığın karşısında, el pençe divan, durmak zorunda kalmışlardı.

Prof. Fiessenger, bu ilk gelişinde Türkiye'de ancak üç gün kalarak Paris'e döndü. Verilen karara göre, üç ay sonra yine gelecekti. Giderken, yapılacak tedavi, alınacak önlemler üstüne, uzun bir rapor bıraktı.

Fiessenger'in gittiği akşam, Atatürk, Kılıç Ali ile Salih Bozok'u çağırdı. Süreyya ile Profesör'ün bıraktığı raporu istetti. Bunu bir kez daha Süreyya'ya okuttu. Ancak, birtakım doktorluk deyimlerini anlayamadıklarından, Paşa'nın özel doktoru Ragıp çağırıldı. Doktor Ragıp Çankaya yöresinde oturmaktaydı. Sonra, okuma yine sürdürüldü. Paşa, anlayamadığı deyimlerin anlamını sorarak öğrendi. Raporu, kendi isteğine göre yorumlamaya çalışıyordu. Oysa, raporun içeriği ağırdı. Süreyya, Kılıç Ali ile Salih Bozok'a siroz üstüne hiçbir şey çıtlatmamıştı. Ancak, «Su alınmak gerekirse, falan numaralı iğneyi kullansın,» deyimi, Kılıç

Ali'yi kuşkulandırmıştı. O, bu su almanın ne anlama geldiğini biliyordu. Şundan ki kendi eniştesi, siroz hastalığından gitmişti. Ondan hep su alınmıştı. Bu hastalık, su alınmasını gerektiriyordu. Demek ki bu amansız hastalık Atatürk'e de sataşmıştı. Acaba, Paşa da benzer sonuca mı gidiyordu? Bu soru, Kılıç Ali'nin kafasını burgu gibi deliyordu. «İğnenin numarası» deyimi, Kılıç Ali gibi Salih Bozok'u da derinden derine kaygılandırmıştı. Yoksa, Paşa, göz göre göre gidiyor muydu? Sözcüklerin yalancı perdesi altında saklanmaya mı çalışılıyordu?..

Atatürk, işin sarpa sardığını anlayarak, dinlenme rejimine başladı. Daha çok Recep Zühtü'nün daha önceleri İngiltere'den getirip kendisine armağan ettiği özel koltukta dinleniyordu. Bu, uzanır, kısalır, sağa, sola, istenilen biçime sokulabilir bir koltuktu. Rahatça kitap okuyacak, yazı yazacak yerleri bile vardı. Atatürk, bütün saatlerini hemen hemen bu koltukta geçirmeye başlamıştı. Yasak olmasına bakmadan, yine de yurt ve devlet işleriyle uğraşmaktan geri durmuyordu. Şu vardı ki gezmek, dolaşmak, temelli yasaktı.

Paşa, akşam yemeklerini, genellikle Salih Bozok, Kılıç Ali ve Cevat Abbas'la birlikte yiyordu. Koltuğunun karşısına bir masa kurdurtuyor, kendi koltuğuna yanaştırılan bu masada hep birlikte yiyorlardı. Akşam yemekleri, hep çiçeklerle süslenmiş bu masada yeniyordu. Paşa, karşısına oturttuğu bu eski arkadaşlarıyla söyleşerek iştahsızca yemeğini yemeye çalışıyordu. Lokmalar ağzında büyüdükçe büyüyordu. Doktorların salığına göre, masada her zaman birkaç türlü tatlı bulunuyordu. Kılıç Ali ile arkadaşları, kimi zamanlar, evlerinde aşure, helva falan yaptırıp getiriyor, sofrayı ev yemekleriyle de süslemeye çalışıyorlardı. Eski Büyük Millet Meclisi Başkanlarından Abdülhalik Renda'nın evinde yaptırıp gönderdiği Yanya tatlısı ile, Muhlis Erdener'in eşi Münire'nin yaptığı irmik helvası, Paşa'nın çok hoşuna gidiyordu. Paşa, yemekten önce kendisini tartıyor, hangi yemeği yiyebileceğini düşünerek buna göre telefonla aşçısına buyuruyor, sonra, hep birlikte sofrada bu yemeği bekliyorlardı. Paşa, ölüm korkusunun etkisiyle, bu koltukta oturup dinlenme işini benimse-

mişse de yavaş yavaş kıpırdak diriminin karakteri baskın çıkmaya, bundan çok sıkılmaya başlamıştı. Dinleniş rejiminin koşullarını yerine getiremiyordu. Artık, yirmi dört saatin yirmi üçünü oturarak, arkaüstü yatarak, dinlenerek geçirmekten bıkmıştı. Kımıltısızlığm verdiği sinirlilik, bütün davranışlarına sinmişti. Bir çeyrek saat uzanıp dinlendikten sonra bağdaş kurup oturuyor, ya da ayaklarını koltuktan aşağı sarkıtıp bacaklarını birbiri üstüne atıp rahatlamaya çalışıyordu. Doktorların salığına göre ise, bu durum, zararlıydı. Doktorların dediklerine göre, sırtüstü yatıp dinlendiğinde karaciğerinin sirkülasyonunu kolaylaştırmış oluyordu. Bu dinlenme rejimi, yirmi beş gün sürdü. Oldukça iştahlıydı; neşesi de yerinde denebilirdi.

Bir akşam, özel koltuğunda uzanmış yatan Paşa'nın karnı, Kılıç Ali'ye biraz şiş gibi göründü. Daha önce, Fiessenger'in su alma deyimiyle anlatmak istediği şeyi hemen andı. Bunun anlamını anlamakla birlikte kimseciklere açamadı. Korku, dağları bekliyordu. Ertesi gün, Salih Bozok'la dertleşiyorlardı. O, birdenbire, Kılıç Ali'ye:

— Atatürk'ün karnını biraz şiş gördüm; ne dersin, Kılıç? diye sordu.

Bunu işiten Kılıç Ali de özdeş gözlemi ona söylemek yürekliliğini buldu. Salih Bozok'un annesi Çelebi de sirozdan gitmişti. Bu yüzden, oğlu, siroz üstüne bilgiliydi.

İçten adamlarıyla doktorların Paşa'da gördükleri karın şişliği, her gün biraz daha artarak ilerliyordu. O günlerde. Kılıç Ali'nin bir işi çıktı; birkaç günlüğüne, İstanbul'a gitti. Paşa, yatmaktan bıkıp usandığından, dinlenme rejimine meydan okuyarak Salih Bozok'u arabasına alıp uzunca bir geziye çıktı. Ülkü'yü görmek üzere Gazi Orman Çiftliği'ne uğradı. Öğle yemeğini Ülkülerde yedi. Oradan da Çubuk Barajı'na uzandı.

Kılıç Ali, iki üç gün sonra, İstanbul'dan döndü. Evde, derin uykulardayken, bir gece telefon acı acı çaldı. Telefondaki Nöbetçi Yaveri'ydi. Kılıç Ali'ye, Paşa'nın buyruğunu bildiriyordu:

— Yarın Mersin'e gideceğiz! Hazır olunuz! Gidiş saatini sonra bildireceğim!

Bunalımlı bir durumda çalkalanıp duran Hatay Davası, ölümle pençeleşen Paşa'yı, düşmana meydan okumak üzere yatağından fırlatıp bir Rodos heykeli gibi Mersin kıyılarına dikilmeye gönderecekti. Paşa, arabasıyla istasyona vardığı sırada, 19 Mayıs Gençlik Bayramı'nın çılgınca kutlandığını gördü.

Dayanamayarak, bayramın kutlandığı stadyuma gitti. Ağzına dek tıklım tıklım dolu olan stadyumdan birdenbire coşkun haykırışlar yükseldi. Paşa'yı gören halk, alabildiğine haykırıyor; alkışlıyordu. Bu sırada, Yugoslavya Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç de Ankara'da bulunduğundan, tribünlerdeki çağrılılar arasında yer almıştı. Atatürk, onu özel bir yere alarak, bir süre görüşüp konuştu. Sonra, kalkıp otomobiline binerek ağır ağır stadyumdan ayrıldığı sırada, bir kez daha ortalık halkın sevgi gösterilerinden inim inim inledi. Tuhaftı. Bugün, çevresindekiler, Paşa'yı çok dinç görüyorlardı. O gün, Paşa stadyumdan ayrıldığı sırada, kendisinden Ankara Stadyumu'na, «19 Mayıs Stadyumu», adının verilmesini istediler.

Paşa ile adamları Mersin'e yollanmak üzereydi. İstasyondaki özel salonda oturuyorlardı. Stadyumdan gelir gelmez, Kılıç Ali'yi çağırttı:

— Aferin, çocuk; akşam bana iyi bir diskur dinlettin! deyiverdi.

Kılıç Ali'nin, dün akşam, partice, 19 Mayıs üstüne bir konuşma yapması uygun görülmüş, onun bu konuşmasını Atatürk ilgiyle dinlemiş, beğenmiş, bunu Salih Bozok'a da söylemiş, «Kılıç, iyi konuşuyor,» demişti. İşte, şimdi de ondan söz ediyordu.

Paşa'nın hasta olduğu, dinlendiği, törensel bir bildiri ile bildirilmişti. Atatürk'ün hasta yatağında uzanmakta olduğunu düşleyen halk, onu böyle ayakta görünce şaşırmış, sevinmişti. Paşa'ya, yapılan çılgınca gösteri, biraz da bundan ileri geliyordu.

Mersin yolculuğundan bir gün önce, Süreyya, Kılıç Ali ile arkadaşlarına telefonla, Paşa'nın sağlık durumu üstüne bilgi vermiş, yedi yüz gram bir ağırlık aldığını da bildirmişti. Kılıç Ali ile arkadaşları, Paşa'nın bu solgun, bitkin durumunda kilo alışına daha çok üzüldüler. Bu, hiç de doğal değildi. Ancak, Paşa, çokça şekerli maddelerle nişasta aldığından, bunu doğal saymaya çalı-

şarak övünç bulmaya yeltendiler. Artık, her yeni fizyolojik olaydan hayırlı anlamlar çıkarmaya çalışıyor, kendilerini aldatmak istiyorlardı. İşte, Mersin yolculuğu sırasında, durum böyleydi.

Paşa, karnını göstererek, adamlarına şöyle diyordu:

— Şişmanladım; bakın, pantolonlarım dar gelmeye başladı. Ondan dolayı bollandırmak zorunda kaldım.

Paşa, bunu söylerken hoşnut görünüyordu. Oysa, Paşa'nın genel sağlık durumu, aşağı doğru bir iniş göstermekteydi. Alınan kilonun normal bir şişmanlama olmadığı belliydi. Bu şişmanlıksa, herkesin birbirine fısıldamaktan korktuğu, doktorların da ne hastanın kendisine, ne de şuna buna söylemekten çekindiği siroz hastalığından ileri gelmekteydi. Gövde, su toplamaktaydı. Bütün uzmanlar, hastalığın adını sakladığı halde, hemen hemen, Paşa'nın bütün çevresi, sirozun, ölümü koltuğuna almış gelmekte olduğunu biliyordu. Bu yüzden de hepsinin içi kan ağlıyordu.

Böyle ağır bir hastalığın baskısı altına girmiş olan Paşa, bu yolculuğu göze aldığına göre, çok önemli bir davanın arkasında olmalıydı. Evet; Hatay işi, Cenevre'de bir türlü yürümüyordu. Fransızlar, durmadan davayı çelmeliyorlardı. Fransızların bu direnişinden, Suriyeliler de güç alıyor, daha tatsız durumlar yaratmak hevesine kapılıyorlardı. Evet, Paşa, hasta gövdesinin içinde yükselen dev gibi ruhunu, bunun yenilmezliğini göstererek, Hatay davasının bir ayak önce çözümlenmesini istiyordu. Ancak, çevresince, bu böyle düşünülse bile, yine de Atatürk'ün ne yapacağı pek bilinmezdi. Bilinen, bu Mersin gezisinin Hatay işiyle ilgili olduğuydu. Atatürk'ün sağlığıyla ilgili doktorlar, bu güney gezisinin ne kerte tehlikeli olduğunu anlıyor, bunu da ancak birbirlerine fısıldayarak içlerini dökebiliyorlardı. Fiessenger'in salıkladığı kesin dinlenme işi, büsbütün suya düşüyordu. Paşa, bu sırada, Fiessenger'in müsaadesi ile, bir paket sigarasını da içiyordu. Fransız doktor, Paşa'ya günde kaç paket sigara içtiğini sormuş, o da sekiz paket içtiğini söyleyerek profesörü bayağı şaşırtmıştı. Doktor, ona, günde ancak bir paket içebileceğini söyleyince, Paşa gülmüş: «Ben de ancak, bir paket içiyorum!» diyerek Doktoru atlatmıştı. Böylece, Doktor'un belki daha az sigara içmesi üstüne vereceği salığı önlemişti. Doktorlar, elleri çenelerin-

de düşünüyor, artık, kendileri için yapacak bir şey olmadığını görüyorlardı.

Atatürk, güney illerimizde Mayıs sıcağının bir tropik iklimine döndürdüğü Mersin'e indiğinde, kırk dakika süren bir geçit resminde bulunmak zorunda kaldı. Hemen, istasyonda, bu bitkin durumda yönettiği Askeri Geçit Resmi boyunca ayakta dikilip durdu. Geçitin sonlarına doğru artık ayakta zorla durduğu görülüyordu. En son iradesini kullanıyordu. Bunu gören Kılıç Ali ile Salih Bozok, hışmından korkmayı bir yana bırakarak onun yanına sokuldular. Ayakta duramayan, belki de yere düşme olasılığı olan Paşa'ya, kendilerine belirsizce dayanarak durmalarını fısıldadılarsa da Paşa, buna yanaşmadı. Ancak, geçit resminin çabuk geçmesi uğruna usuna gelen ilk çözümü kullandı. Askere:

— Marş, marş! komutunu verdi.

Birlikler, koşarak geçmeye başladılar. Daha çok sürecek olan geçit resmi, böylece çabuk bitti.

Geçit resminin gösterdiği tehlikeden kurtulan Paşa, kendisine dinlenmesi için bırakılan Vali Konağı'na gitti, orasını şöyle bir gözden geçirdikten sonra, kentin giriş yerinde yeni yapılmış olan demiryolu makas düzenini görmeye götürüldü. Gökten yağmakta olan ateş altında orayı da gidip gören Paşa, bitkinliğin son sınırına geldi. Vali Konağı'na dönüldüğünde, Paşa, bütün anlamıyla yorgun görünmekteydi. Günün geri kalan yarısı ile bütün geceyi dinlenerek geçirdi. Geceyi dinlenmekle geçirince biraz olsun güçlendiğini anlayan Paşa, ertesi sabah yine ayağa fırladı. Mersin'in yirmi kilometre uzağındaki eski yapıtları görmek üzere, arabasının hazırlanmasını, buyurdu. Günün korkunç sıcağı altında yapılan bu gezi de onu iyice yordu. Ancak, akşamları, motorla yapılan Mersin Limanı gezileri, onu biraz serinletip dinlendirir gibi oldu.

Atatürk, ölüm sorununun labirentlerinde dolaşıp duran ruhunun ağırlığını duyarak yavaş yavaş ölürken bile çevresinin orta halli insanlarına bunu duyurmaktan süreklice çekiniyordu, ölümden korktuğunu hiç kimsenin bilmesini istemiyordu. Akşamları, Mersin Limanı gezintilerinin serinliği içinde Paşa, ölümü daha müzikal tonlarıyla duyuyordu. Nedense, bu serin gece saatlerin-

de hep Hafız Mehmet'in içli gazellerindeki mistik havayı işitip duyar gibi oluyordu. Bu müziğin kanatlarında duygularının yaptığı yolculuk, kendisine büyük bir rahatlık veriyordu. Bu ezgilerin, Hafız Mehmet'in, eskiden sık sık dinlediği gazellerinden yankılandığını bir zaman anlamadı. Sonra, ayırt etti. Evet, Cumhurbaşkanlığı Alaturka Musiki Grubu'nun söyleyicilerinden olan, bir zamandan beri de ölmüş bulunan Hafız Mehmet'in gazellerinden uçan içli kıvılcımlar, onun varlığını kuşatmıştı. Her yanında bunlar uçuşuyordu. Ölü Hafız Mehmet'in içli sesi, bu akşam saatlerinde Atatürk için bir gereksinim oldu. Bir akşam, Hafız Mehmet'in plakları ardı ardına çalınmaya başladı. Denizin ılık sularından hep Hafız Mehmet'in içli müziği fışkırıyor gibiydi. Paşa, dalıp gitmişti. Müzik gibi, gazeller gibi, akıcı bir ruh olmuştu. Gökkubbe gibi geniş, yüksek insan ruhunun boşluklarında yitip gitmiş gibiydi.

Gramofondan yükselen, sıcak, tatlı, sürükleyici insan sesi kesilince, Paşa, birdenbire düşlerinin üzgün kubbesinden arkadaşlarının yanına düştü. Kendine özgü iç çekişlerinden birini çekerek arkadaşlarına döndü; yine hülyalı, üzgün bir sesle şöyle dedi:

— Çocuklar; bu kubbede kalan meğer yalnız bir hoş sada imiş!

Bunu söyledikten sonra yine dalan Paşa, yanı başındakilerden pek çok uzaklara gitti. O yepyeni sorunu çözmek üzere mucizeli ipuçları arıyor gibiydi. Arkadaşları da onun sessiz uçuşlarına saygılı kanat çırpışlarıyla yetişmeye çalışıyorlardı. Atatürk'ün bu üzgün dalgınlığını, kendilerine göre, yine de oldukça doğru yorumlayan gezi arkadaşları şöyle düşündüler: «Paşa, yakın bir tarihte yeryüzünden çekilip gideceğini düşünüyor!»

Atatürk'ün bu üzgün durumunu inceleyenler, salt çevre arkadaşları değildi. Profesör Doktor Neşet Ömer de bunlar arasındaydı. Paşa'nın en küçük davranışlarını, mimiklerini bile dikkatle inceliyordu. Mersin yorgunluğu, Atatürk'ün hastalığına biraz daha yol aldırmıştı. Bunu gören Neşet Ömer, hemen, onu dinlenme rejimini izlemeye zorladı. Paşa, çoğu zaman özel dairesinde tek başına kalıyor, dinleniyordu. Uykudan uyanır uyanmaz sev-

diği plakları çaldırıp merakla dinliyordu. Gramofon, günün uzun saatlerini alıyor, güzel şarkıların, türkülerin inleyişi, Paşa uykuya varınca kesiliyordu. Bu saatlerde adamlarından hiçbiri yanına gidemediğinden, Paşa'nın uyanık olduğunu ya da uyuduğunu ancak gramofon seslerinin sürüp kesilmesinden anlıyorlardı. Önceleri gramofon çaldıran Paşa, daha sonra, radyo da çaldırmaya başladı. Atatürk, son komaya girinceye dek bu alışkanlık sürecekti. Paşa, akşam yemeklerini, alışıldığı üzere, yine, yakın arkadaşları, doktorlarıyla birlikte yiyordu. Ancak, Paşa, salt, bunlarla yetinmiyor, ara sıra, Vali'yi, Komutanları, daha başka önemli kişileri de çağırıp sofrasında konuk ediyordu.

Atatürk, böylece bir süre Mersin'de kaldıktan sonra, Tarsus'a gitti. Sonra, Adana'ya geçti. Burada da Mersin'de olduğu gibi, trenden iner inmez, Asker Birliklerine bir buçuk saat süren bir Geçit Resmi yaptırdı. Bu Geçit Resmi'ni de ayakta dikilerek izledi. Ancak, bu, Mersin'de olduğundan daha yorucu oldu. Paşa, geçitten sonra, otomobille Adana'yı gezip dolaşmak istedi. Adana'nın korkunç sıcağı, Paşa'yı yedi bitirdi. Kımıldayacak gücü kalmamıştı. Büyük parka dinlenmek üzere giderken, yürüyemeyerek oturacağı masaya dek otomobille gitmek zorunda kaldı. Mersin gezisinin ölümü hızlandırıcı etkisini Atatürk'ün kendisi gibi, doktorları, arkadaşları da duyuyorlardı.

Ankara'ya dönülmek üzere, yine trene binildiğinde, dikkat edildi: Paşa'nın ayakta duracak gücü kalmamıştı. Adana'nın korkunç sıcağı ile gövdesini kucaklayan yorgunluk, öyle öldürücüydü ki Paşa, bir ayak önce trenin kalkması uğruna can atıyordu. Hemen yatağına uzanıp dinlenmek istiyordu. Gövdesi, öyle tedirgin edici bir ateşle yanıyordu ki tren kalkar kalkmaz buzhaneden çıkarıp kendisine armağan ettikleri portakal sepetini yanına getirtti. Soyulan yedi-sekiz buz gibi portakalı birbiri arkasından yedi. Portakalları yiyip bitirdikçe de bir:

— Oooh! çekiyordu.

Ne var ki bu portakalları salt kendisi yemiyor, Kılıç Ali ile Salih Bozok'a da yediriyordu. Portakallarla içini serinleten Paşa, kompartımanına çekilerek dinlenmeye çalıştı.

Ertesi sabah, tren Ankara'ya vardı. Gece, Ankara'da geçirildi. Ertesi gün, İstanbul'a yollanıldı. Bu, Atatürk'ün Ankara'dan İstanbul'a son gidişi oldu. Özel tren İstanbul'a vardığında, Atatürk, artık, büsbütün bitkin bir durumdaydı. Ayakta durması, birkaç adım atması bile bir sorundu. Haydarpaşa Garı'na varan trenden inip motora dek gidebilmesi, bayağı, bir sorun oldu. Eskiden, her İstanbul'a gelişinde en arkadaki vagondan inip perona serilen halılar üzerinden yürüyerek özel motoruna giden Paşa, bu kez, bu yolu alabilmekten çok uzaktı. Ancak, adamlarının kollarında ayakta durabiliyordu. Şimdi, bu yürünecek yolun kısaltılması için Paşa'nın vagonu hemen lokomotifin arkasına alındı. Böylece, gidilecek yol epeyce kısaltılmış oldu. Böylece, kısaltılan yola serilen halılar üzerinden, Kılıç Ali ile güçlü kimi adamlarının kollarına girdikleri Atatürk, Dolmabahçe'ye kalkacak olan motora dek gitti. Haydarpaşa Garı'nda Paşa'yı gören halk, bir oğul arı gibi arkasından gidiyor, onun gerçekten çok hasta olup olmadığını anlamaya çalışıyordu. Paşa, motora bindikten sonra, trenden motora taşınan eşyaları yine ayakta dikilerek kontrol ediyormuş gibi göründü. Kendisini rıhtımdan son kerte ilgiyle gözleyen halka, böylece, çok hasta olmadığı kanısını vermeye çalışıyordu.

Mersin gezisi, Atatürk'ün hastalığını biraz daha arttırmıştı. Profesör Fiessenger de bu kanıdaydı. Fiessenger, ikinci kez İstanbul'a geldiğinde, eski Başbakan İnönü de Ankara'da hasta yatmaktaydı. Safra kesesinden hastaydı. Vedit'ten bu bilgiyi alan Atatürk, Fiessenger'in kendisiyle her saat ilgilenmesi gerektiğini bildiği halde, onun, hemen, Ankara'ya gidip İsmet Paşa'yı muayene etmesini istedi. Fiessenger, hemen, o akşam Ankara'ya yollandı. İnönü'yü muayene edip Ankara'da bir gün kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Fiessenger, İsmet Paşa'nın şeker hastası olduğundan kendisine yapılacak ameliyatın tehlikeler yaratacağını söyledi. Doktor, bu ağır olasılıkları düşünerek ameliyata yanaşmamıştı. Yalnız, İnönü'ye gerekli birkaç salıkta bulunmuştu. Fiessenger, İstanbul'a döndükten sonra orada bir gün kaldı. Profesör Neşet Ömer'le birlikte birtakım tedavi biçimleri kararlaştırdı.

Üç ay sonra yine İstanbul'a gelip Atatürk'ü görmek üzere Paris'e yollandı. Celâl Bayar, Profesör'ün on beş gün daha Türkiye'de kalmasını rica ettiyse de o, Atatürk için düzenlediği tedavi biçimlerine dikkat edilmesini, sağlık üstüne verdiği salıklara uymalarının yeterli olduğunu, söyledi. Bunları dinleyen Paşa, Profesör'e şöyle dedi:

— Her şeyden önce, benim asker olduğumu biliyorsunuz!

Bununla, onun salıklarına harfi harfine uyacağını söylemek istiyordu. Fiessenger, bundan pek hoşnut olmuştu. Ayrılırken, sözlerine şunları eklemişti:

— Beni bırakınız, ivedi gideyim! Yoksa, bir gün daha burada kalırsam anlıyorum ki Paşa'nın buyruğuna gireceğim! O kerte güçlü bir adam! O kerte etkisi altındayım!

Profesör, Paşa'yı bayağı sevmişti. Bütün çevrenin insanlarındaki sürekli ağlamaklı havaya o da uymuştu. O da onlar gibi üzgün bir yüzle dolaşıyordu. Bir gece Moda Deniz Kulübü'nde, Neşet Ömer'in onlar için verdiği yemekte, Profesör, karısına şöyle demişti:

— Nereye, kimin yüzüne baksam, gözlerinin içinde üzüntülerini, akıttıkları gözyaşlarını görüyorum! Onlarla birlikte ağlıyorum.

Atatürk'ün çevresinin bu içten ağıt tutmalarına karşılık, yine onların kulaklarına gittiğine göre, birtakım çevreler, onun ölümünü sabırsızlıkla bekliyorlardı. Atatürk, ölüme yaklaştıkça, onun güçlü günlerinin pervaneleri olmuş olan birçok kişi, yavaş yavaş ölüm yolcusunun mıknatıslı bölgesinden uzaklaşıyor, bunu da sevinerek yapmakta olduklarını sezdirmeye çalışıyorlardı. Çankaya'nın, yatın, Dolmabahçe'nin bu eski pervaneleri, gecenin karanlığına karışmıştı. Atatürk'ün başucunda, doktorlardan başka iki kişi daha sürekli göze çarpmaktaydı ki bunlar Kılıç Ali ile Salih Bozok'tu.

Fiessenger, ikinci kez İstanbul'a gelişinde, Atatürk'ün yatın merdivenlerinden yukarıdaki yemek salonuna çıkmasını yasaklamıştı. O, salt, kendi yatak odasının bulunduğu kattaki salonlara, güverteye çıkabilecekti. Yemeğini, isterse, orada yiyebilecek-

ti. Paşa için bu dönemde en büyük tehlike, soğuk almaktı. Gerek Fiessenger, gerekse Neşet Ömer, küçük bir soğuk algınlığının dahi bu dönemde büyük tehlikeler yaratacağını, söylemişlerdi. Paşa, bu salıkları kulak arkasına atmadı. Şimdi, yemeklerini aşağıdaki salonda ya da hava güzel olursa alt güvertede yiyordu. Atatürk, bu hasta durumunda bile protokolün cenderesinden kurtulamıyor, alt salona ya da güverteye çıkacağı zaman, çok şık giyiniyordu. Yatak odasının kılığıyla başını kapıdan bile dışarı uzatmıyordu. Salona çıkar çıkmaz, hemen, Kılıç Ali ile Salih Bozok'u çağırıyordu. Kendisi uzun koltukta oturuyordu.

Bu sıralarda Atatürk'ün bütün eğlencesi, gramofon çalmaktı. Böylece, uzun saatler, eskiden beri sevdiği alaturka şarkıları dinliyor, sonra, hiç yanından ayırmadığı Ülkü'yü sevip okşuyor, konuşturuyor, onun çocuk zekâsından anlamlar çıkarmaya çalışıyordu. Ülkü, ufacık varlığıyla Paşa'nın içine düşmüş olduğu açmazı anlamışa benziyor, bu ölüm yolcusunun son günlerine canlılığından mis kokulu çiçekler serpiyordu. Paşa, bu çok sevdiği yavrunun varlığını yanı başında tutarak, sanki ölüme bununla karşı durmaya çalışıyordu. Ülkü, belki de sevdiği adamın ölüme doğru gittiğini bilmiyordu. Ancak, çocukların bilemediğimiz sezgileriyle onun bir büyük tehlikenin anaforunda dönüp durduğunu anlamış gibiydi.

Ülkü'nün bir avuntu olarak yatta bulunduğu günler, birdiziye şöyle geçiyordu: Hasta, uykudan uyanınca hemen gramofon çalmaya başlıyordu. Gramofonun sesini işiten Ülkü de hemen bulunduğu yerden fırlıyor, Paşa'nın yanına koşuyordu. Artık, küçük Ülkü'nün maskaralıklarıyla şarkılar birbirine karışıyordu. Bu arada, Paşa, ayağına dek gelen Hükümet işlerini görüşmekten, evrakları imzalamaktan da geri durmuyordu. Genel Sekreteri ya da Özel Kalem Müdürü her günkü fortraklarını yapıyor, Hükümet'e ilişkin buyruklarını alıyor, imzalanacak kararnameleri imzalatıyordu. Hasta, sıkıcı, sıkıntılı giynekler içinde bunalmaması gereken durumlarda bile, yukarıda dediğimiz gibi, protokol giyneklerini giyiyordu. Hastanın yat kılığı, ak pantolon, mavi ceket, ak kasketti. Bu kılık, onu daha güzelleştiriyordu.

Paşa, körünü öldürmeyen bir adamdı. Ölüme doğru gittiğini bildiği halde, çevresine bunu bildiğini sezdirmemek uğruna elinden geleni yapıyordu. Salona çıkınca, şık giyneğini yeter bulmayarak ceketinin iliğine çok güzel bir de çiçek iliştiriyor, küçük Ülkü'yü kucağına alıyor, çaldırdığı şarkıları dinliyor, kimi zaman da bu şarkılara katılıyor, sağlıklı bir insan görünüşü yaratmaya çalışıyordu.

Kılıç ile, bir iki yakın çevre adamı, her gün kendi odalarına kapanarak birbirlerine göstermeden gizli gizli ağlıyordu. Kamuoyunu paniğe vermemek uğruna da susuyorlardı. Paşa, başta olarak, hemen herkes, dramı dikkatle saklamaya çalışıyordu.

Savarona Yatı'nın, konforlu, alçak tavanlı odası, hastayı çok sıkıyordu. Yaz aylarının korkunç sıcağı, hastalığın korkunç sıkıntısına eklenerek, hastayı çileden çıkarıyordu. Paşa, artık, sıcakla hastalığın zulmünün dayanılmaz duruma geldiği bir gün, bir deniz gezisi istedi. Yat, Erdek yönüne doğru yola çıktı. Paşa, Erdek'te demirlenmesini istedi.

Bu sırada rastlantı olarak donanmamızın birtakım parçaları da Erdek'te bulunmaktaydı. Atatürk'ün geldiğini gören Donanma Komutanı Amiral Şükrü, saygılarını sunmak üzere Yat'a geldi. Paşa, Donanma Subaylarıyla, Amiral'le içten konuşmalar yaptı. O gece, Erdek'te geçirilecekken, Paşa, yine İstanbul'a dönülmesini istedi. Bu iki günlük gezide Paşa, bayağı avundu. Ancak, Dolmabahçe Sarayı'nın önünde demirleyen Savarona, bir kez daha Paşa'yı cehennem gibi yakmaya başladı. Gündüzleri güneşten, akşamları denizin rutubetinden güverteye çıkamaz olmuştu. Kapalı bir yatak odası ise bir cehennem hücresinden ayırtsızdı. Bu birdiziye cehennem sıkıntısına meydan okuyan Paşa, ara sıra güverteye fırlıyor, orada çok kalmaması uğruna da elden gelen yapılıyordu. İşte, böyle sıcak, bunaltıcı günlerin baskısını gidermek uğruna yatak odasının köşelerine konulan buz sandıkları da kâr etmemiş, sonra bundan da vazgeçilmişti. Paşa, bu sıcak, umarsız gibi görünen günlerde kimi zaman uzun otururken başını iki elinin arasına alıyor, derin derin dalıyor, iç çekiyor, göğüs geçiriyordu. Bu, çevre adamlarına çok acı geliyordu.

Kılıç Ali, bir gün, yattan Dolmabahçe Sarayı'na çıkmıştı. Hava biraz kararınca döndü. Paşa'nın nerede olduğunu, sordu. Güvertede, kıç yandaydı. Oraya gitti. Paşa, her zaman olduğu gibi şık giyinmişti. Sırtında bir pardesü, başında da Kılıç Ali'nin ona armağan ettiği gri kasket vardı. Bu, Kılıç Ali'nin İsviçre'den aldığı, motorda görüp hoşlandığından dolayı Paşa'ya verdiği kasketti. Paşa, yatın hasır şezlonglarından birinde dinleniyordu.

Salih Bozok, Atatürk'ün karşısında oturmuştu. Kılıç Ali de Paşa'nın buyruğuyla onun yanına oturdu. O sırada, Paşa'nın çok eski içten arkadaşı, Diyarbakırlı Kâzım Paşa da kalp krizi geçirmişti. Ağır hasta olduğu biliniyordu. Atatürk, rastgele bir iki konuşmadan sonra, onlara şöyle ünledi:

— Çocuklar; bizim Kâzım Paşa, hastaymış! Ne korkunç durum! Öleceğini anlamış olacak ki apartımanın penceresinden dışarı bakıp «Acaba iyi olup ben de bir daha bu halk arasına karışacak mıyım?» diye ağlamış. Bunu bana karısından ileterek anlattılar. Pek üzüldüm! Zavallıya çok acıdım!

Bunu söyledikten sonra, sanki yeni bir düşünceyi kovalıyormuşçasına daldı, sustu. Sonra, birdenbire gözlerini açarak konuştu:

— Haydi; ortalık soğudu! İçeri girelim!

Yerinden kalkmak üzere sağ elini Kılıç Ali'ye, sol elini Salih Bozok'a verdi. İki güçlü adam, hastayı şezlongtan kaldırıp içeri götürdü; içeri girdiklerinde, Paşa, ellerini sıkarak iki adamının çekilmelerine müsaade etti. Her ikisi de sıktıkları eli öperek dışarı çıktı. İki arkadaş, dışarı çıktıktan sonra güvertenin bir yanına çekildi. Paşa'nın biraz önce Kâzım Paşa üstüne söylediği sözleri, bu sözlerin anlamını yorumlayarak ağlaya ağlaya dertleşmeye başladılar. Gecenin karanlığı, gözyaşlarını yüreklendiriyordu.

İçişleri Bakanı, Halk Partisi Genel Sekreteri, Hatay Davası'nın düzenleyicisi olup işleri başından aşkın olan Şükrü Kaya, bir de tatile girmek üzere olan Büyük Millet Meclisi'nde bütçenin benimsenmesinden sonra Başbakan'ın buyruğuyla Meclis görüşmelerinde sözcü olarak görevlendirilmişti. Sorulan sorulara verilecek yanıtlarla yapılacak açıklamalar, onun üstündeydi.

İşte, 5 Haziran 1938 günü, işlerinin başından aşkın olduğu böyle bir zamanda, İstanbul'dan telefon geldi, Paşa, onu çağırıyordu. 19 Mayıs 1938'de İstanbul'a gitmiş olan Atatürk, o günden beri Savarona Yatı'nda kalıyordu. Paşa, 5 Haziran günü, olmazsa, ertesi gün, onu İstanbul'da bekliyordu. Zaman dar, durum sıkışıktı. Buyruk da buyruktu. Başbakan Celâl Bayar'la Meclis Başkanı Kâzım Özalp, onun görevlerini paylaşarak, hemen, İstanbul'a gitmesini sağladılar. İşlerin sıkışıklığı dolayısıyla, hemen, dönmesi gerekiyordu. Şükrü Kaya, İstanbul'a yollandı. Atatürk'ü Dolmabahçe önünde yatan Savarona Yatı'nın güvertesindeki açık salonda buldu. Paşa, onu sonsuz bir nezaketle karşıladı. Yalnız, Paşa, entari gecelikleydi. Oysa, şimdiye dek onu yatak odasının dışında hiç böyle bir kılıkta görmemişti. Üzerinde deve tüyü renkli bir pardesü vardı. Hemen, Şükrü Kaya'dan Meclis'te görüşülen, tartışılan yasalar, bir de pek çok önem verdiği Hatay işi üstüne bilgi aldı.

Bu iş olup bittikten sonra ayağa kalkan Paşa, Şükrü Kaya'ya:

— Gel, sana kamaramı göstereyim! dedi.

Şükrü Kaya, ölümün yaklaşıp yaklaşmadığını anlamak üzere, Paşa'yı şöyle alıcı gözle süzdü: Gözleri yine mavi, zeki bakışlı, anlamlıydı. Bakışları, yine cana yakın, anlamlıydı. Ancak, yüzü süzgün, solgun, durumu üzgün, yorgundu.

Şükrü Kaya, Ankara'dan öyle ivedi çıkmıştı ki evde giynek değiştirmeye bile vakit bulamamıştı. Arkasında Ankara tiftik kurumunun dokuttuğu açık lâcivert, yazlık sof ceket vardı.

Paşa, dikkatle baktı:

— Ne güzel ceket! dedi.

O, eskiden beri Şükrü Kaya'nın giyneklerini beğenirdi. Kolları kısa gelmekle birlikte pek beğendiği pardesüsünü alıp giymişti. Şimdi, Paşa'nın sırtında bulunan deve tüyü pardesü (Geagu) buydu. Paşa, şimdiye dek Şükrü Kaya'ya birçok giynek vermişti. Şükrü Kaya, demin Paşa'nın beğendiği sof ceketi hemen sırtından çıkararak:

— Buyrun; güle güle giyiniz! Ben yenisini yaptırırım! diye Paşa'nın sırtına geçirdi.

Ancak, ceket iliklenmiyordu. Karnındaki şişkinlik, sirozun karnına doldurduğu su, bunu önlüyordu. Paşa, onun gözlerine baktı. Şükrü Kaya, içinden şöyle geçirdi: «Ben, o gözlerde öfkenin şimşeklerini, sevginin ışıklarını, gücenmenin gölgelerini, acımanın, sevecenliğin yaşlarını çok gördüm. Ancak, şu sıradaki bakışlarında gizlemek istediği ağır başlı etkinin üzüntüsünü, acısını, hiçbir zaman unutmayacağım!»

Paşa, dingin, doğal sesiyle şöyle konuştu:

— Sen ayırt etmedin, ben de unuttum. Bu karınla bu ceket giyilir mi? Karnımda asit varmış. Ne olacak, bilemem!

Şükrü Kaya, Paşa'nın, durumu bilmezliğe vuruşunu şöyle yorumladı: Paşa; bütün hekimlerden hastalığı üstüne ayrı ayrı bilgi almıştı. *Larousse Medicale*'in, Siroz bölümünü gözden geçirmiş, birçok dergiden de bu konuda yazılar okumuştu. Dr. Fiessenger'-nin bu hastalık üstüne yazdığı broşürü okudu. Hastalığının korkunçluğunu, bunun sonucunu yakından biliyor, bizler, onu sevenler, bilmezlikten geldiğimiz gibi, demek, o da bilmezlikten geliyor. Paşa, hiç kimseye hastalığının ağırlığından, umutsuzluğundan, ölmek olasılığından hiç söz etmiyor. Ölmekten korktuğunu göstermekten korkuyor. Paşa, şimdiye dek hep «Ölmek istemek, bir yüreklilik değil ama ölümden korkmak, ahmaklıktır!» demiyor muydu?

Şükrü Kaya, Paşa'nın görmezlikten geldiği hastalığını kastederek şöyle dedi:

— O, tedavi, perhiz, dinlenmeyle geçecek bir arıza imiş. Kumaşı getirtelim, yeni ölçüde bir ceket yaptıralım. Sonra, daraltılır.

Paşa, başının işaretiyle onu onayladı. Şükrü Kaya, ertesi gün Ankara'da arkadaşı Mümtaz Ökmen'e bir telgraf çekti. Kumaşları istedi. Ne var ki bu kumaşlardan giynek diktirip Paşa'ya giydirmenin kısmet olup olmayacağını hiç kimse bilemezdi. Günün birinde, bu sof kumaşlar, 'Üç top sof kumaş' diye Atatürk'ün kalıtımında görülecekti. Şükrü Kaya, Atatürk'e dar gelen kendi ceketini geri almışsa da bir daha giymeyecek, bir andaç olarak dolabında saklayacaktı.

Şükrü Kaya, yatın güvertesinde böylece konuşup dururken, akşam da olmak üzereydi. Atatürk, yerinden kalkarak küpeşteye dayandı. Şükrü Kaya da onun yanına gitti. Hava, dingindi. Boğaziçi vapurları denizin mavi çarşafını yırtıp hışırdatarak gidip geliyorlardı. Arkalarında dantelalı izler bırakıyorlardı. Paşa, doğanın bütün dirimli kaynaşan güzelliklerini içine çekercesine, birkaç kez derin derin iç çekip göğüs geçirdi. Şükrü Kaya, bunun anlamını eskiden beri biliyordu: Paşa, son kerte yüksek bir duygulanma sırasında ağlamak zorunda kalacağı ya da gözyaşlarını tutamayacağı zaman, böyle derin derin bir iki kez göğüs geçirerek bunu önlemeye çalışırdı. Paşa, böyle, çok anlamlı göğüs geçirmelerinden sonra, tatlı, yumuşak yüz mimikleri, sesinin en okşayıcı tonuyla şöyle dedi:

— Güneş batıyor; inelim!

Bu söz, Şükrü Kaya'yı çok duygulandırdı. İçinden şöyle dedi: «Evet, güneş batıyor; ne yazık, sen vakitsiz sönüyorsun!»

Kalkıp aşağı indiler. Paşa, konuğuna kamarasını gösterdi. Bu, yatın en güzel odasıydı. Paşa, salonu gösterirken şöyle dedi:

— Sen okumasını seversin, diye dolabına kitaplar da koydurdum. Yukarıda başka kitaplar da var. İstersen onları da getirt!

Sonra, onu kendi yatak odasına götürdü. Bu, hem iskele hem de sancak yanından denize bakan geniş bir odaydı. Bir köşede yatağı, bir köşede de mavi örtülü büyücek bir masa yöresine sıralanmış koltuklar, bir şezlong, onun yanında bir yazı masası, kitap dolabı vardı. Ortada, yatağın yanında da küçük, değirmi, ak örtülü bir kişilik bir masa vardı. Masacığın bütün süsü, bir sürahi su ile bir vazodaki çiçeklerdi. Ne arslan sütü, ne tuzlu leblebi, ne de kuru fasulye ile pilav. Oysa, Atatürk'ün sofrası, bir savaş sahnesi, bir barış sahnesi gibi bütün şölen öğeleriyle kaynaşan bir kalabalık dünya idi. Şimdi, bu çöl gibi yalnızlık ne üzücüydü.

Paşa'nın konuğunun kafasından geçen bu düşünceleri, o, hemen, sezerek, şöyle konuştu:

— Evet; şimdi, soframız, işte, böyle! Sıkı bir perhizdeyim. Rakı içmiyorum. Partideki arkadaşlar da sofralarından alkolü kaldırmışlar. Sen, vapurda kalacağın sürece dışarıya çıkma! Sen

de perhiz yaparsın! Hem de konuşacağımız çok şey var. Bu yat alınırken çocuklar gibi sevinmiştim. Bana hastane, size de karantina oldu!

O akşam, birlikte perhiz yaptılar, biraz konuştular. Atatürk, ya yatakta, ya şezlongta uzanacak, çok konuşmayacaktı. Bunlar, doktorların salığıydı. Şükrü Kaya da Paşa'nın dinlenebilmesi için saat yirmi ikide müsaade alarak odasına çekilmeden önce arkadaşlarıyla biraz dertleşti. Odasında Atatürk'ün ölüme doğru kesin adımlarla uzaklaşmasını sonsuz bir üzüntüyle bir daha yaşadı. Atatürk, bütün yaşamıyla bir destan gibi gözlerinin önünden geçiyordu. Paşa'nın ilk kez, özellikle Ege Manevralarından sonra, sık sık nezle olmaya başlayışını andı. Bu arada, burnu kanamaya, gövdesi kaşınmaya başlamıştı. Paşa, 1937'de de epeyce hastalanmıştı. Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'la saatlerce bu hastalık üstüne konuşup Paşa'nın, doktorların salıklarına daha çok uyması gerektiğini, kendisine anlatmak istemişlerdi. Bunu da uygulamaktan uzak kalmamışlardı. Bütün bu çabaların boşa gittiğini görmüş, üzülmüşlerdi. Atatürk, bu salıklara, zerrece kulak asmamıştı.

Gövdesindeki korkunç bitkinliği, kafa yorgunluğu sanıyordu. 1936 yılının ilk haftasında hep birlikte Yalova'ya gitmişlerdi. Paşa, sık sık banyo yapıyor, sonra, odasına kapanarak saatlerce çalışıyordu. Bu çalışmalarının bütün ereği, yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye'yi kurtarabilmek, bunun uğruna önlemler düşünmek, bir de Hatay davasını olumlu bir sonuca ulaştırmaktı. Şükrü Kaya, Paşa'ya iki kez yaya gezinti önermiş, o da ona uymuştu. Ne var ki Paşa, yürüme gücünü yitirmişti. Yolda ikide bir arkadaşına bir şeyler söylemek istercesine biraz duraklıyor, bu sırada bir sıraya falan oturarak dinleniyordu. Ne kadar bitkin, yorgun olduğunu göstermemek uğruna türlü bahaneler buluyordu.

Şükrü Kaya, Paşa'nın hastalığını adım adım izlemişti. 10/11 Şubat 1938 günü, Gemlik Yapay İpek, Bursa Yün, Kumaş Fabrikalarının açılışında, Paşa, söyleyeceği nutukları bile yazmak istememişti. Şundan ki bitkinliği son kerteye varmıştı. Sonra, Ankara'ya dönmüşlerdi. 27 Mayıs 1938 günü, Çankaya'da, Hariciye

Köşkü'nde Yugoslavya devlet adamlarına suare veriliyordu. Atatürk, suareye geç gelmişti. Yine burnu kanamıştı. Geç gelişinin nedeni de buydu. Konuklarla görüşüp konuştuktan sonra, yorgunluğunun son kerte arttığını görerek bir kanepeye oturmuştu. Şükrü Kaya'yı yanına çağırmıştı. Paşa, rakıyı bırakmışsa da içkiye temelli paydos dememişti. Şükrü Kaya yanına gittiğinde, Paşa, elindeki konyak kadehini yudumluyordu. Onunla konuşmak istediğini, hiç kimsenin kendisini tedirgin etmemesini, söylemişti. Şükrü Kaya, ilk gözlemini saptıyordu: Atatürk, ilk kez konuklarıyla görüşmek istemiyordu. Bugünden sonra, Atatürk'ün hasta olduğu üstüne edinilen bilgiler, kuşkular çoğalmıştı.

Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Doktor Asım Arar, Paşa'nın çok güvenilir adamı olduğunu bildiği Şükrü Kaya'yı bularak, üzgün bir sesle şöyle konuşmuştu:

— Size önemli bir devlet işinden, büyük bir tehlikeden söz edeceğim. Atatürk hastadır; hem de ağır hastadır! Muayene ettirmek, tedavi altına almak Hükümet'in görevidir, sanıyorum. Bunu şimdi size bildirmeyi, hem doktor, hem Hükümet Memuru, hem de bir Türk olarak kendimi görevli, zorunlu gördüm.

Şükrü Kaya, Asım Arar'ın doktorluğuna, usuna, vicdanına değer vermekteydi. Ancak, bu önemli bilgiyi kendisine başka biri de verseydi, yine özdeş ilgiyi duyardı. Bunu öğrenen Şükrü Kaya, İngiliz Elçisi'yle konuşmakta olan Başbakan Celâl Bayar'a koşmuş, kendisine çok önemli bir işten söz edeceğini, bildirmişti. Başbakan'ı kendi odasına götürdü. Asım Arar da üzgün bir yüzle orada oturuyordu. Doktor, durumu bütün ağırlığıyla Başbakan'a anlatmıştı. Bu sırada, Avrupa'dan bir doktor getirilmesini de salıklamıştı. Bunu işiten Celâl Bayar'ın yüzü sapsarı kesilmiş, dudakları titremeye başlamıştı. Ağlamaklı olmuştu. Şükrü Kaya'yı bir yana çekmiş,

— Yarından tezi yok, toplanıp karar verelim; bir hekim getirtelim! demişti.

Bundan sonra, Neşet Ömer'in salığıyla Prof. Fiessenger getirilmişti; ilk muayenede, hastalığın, siroz (*cirrhose*) olduğuna kesin karar verilmişti. İşte, bundan sonra, kesin bir perhizle tedavi

altına alınan Paşa, bütün diretişlere kulak asmayarak ayağa kalkıp Hatay Davası'nın çözümü uğruna Mersin'e gitmiş, büsbütün hastalanmıştı.

19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı'nı Şükrü Kaya açmıştı. Verdiği nutuk biteceği sırada, Şükrü Kaya'nın gözlerine tribünlerde olağanüstü bir kımıltı çarpmıştı. Halk, durmadan alkışlıyordu. O zaman, onur tribününe bakmış, Atatürk'ün gelmiş olduğunu görmüştü. Oraya baktığında gözleri Atatürk'ünkilerle karşılaşmıştı. Paşa, başının işaretiyle, nutku sürdürmesini, bildirmişti. Bunun üzerine Hatip, nutku biraz daha uzattıktan sonra bitirip Paşa'nın yanına gitmişti. Törenden sonra, istasyona gitmişlerdi. Şükrü Kaya, Atatürk'ün sol gerisindeydi. Bakmış, Paşa'nın boynunun, ensesinin çok inceldiğini görmüştü. Çok da solgundu. Kulaklarının kansızlığı göze çarpıyordu. Bunlar, saydam bir biçim almıştı. Şükrü Kaya, içinden şöyle geçirmişti: «Ölümün kanadı onun üzerine gerilmiş. Pençesini en büyüğümüzün canevine uzatmış.»

Hükümet, büyük kaygılar içinde Paşa'yı İstanbul'a uğurlamış, Paşa da birkaç gün sonra, Şükrü Kaya'yı İstanbul'a çağırmıştı. İşte, Paşa'nın yatak odasında oturup onu dinleyen Şükrü Kaya'nın gözlerinden filmin bu başlangıç sahneleri hızla geçmiş, şimdiki son sahne üzerinde dinleniyordu. Uğursuz hastalığın, bütün hızı ile sonuca doğru ilerlediğini görüyordu.

Şükrü Kaya, Savarona Yatı'nda ilk konukluk gecesini geçirdi. Sabahleyin yata gelen gazetelere, şöyle bir, göz atınca şaşırdı: «Şükrü Kaya, Atatürk'ün konuğu olarak Savarona'da bir süre kalacaktır.» Şükrü Kaya hem şaştı, hem de çok üzüldü. Onun büyük üzüntüsünün nedeni vardı: Paşa'nın yanında kalışı, Ankara'da Hükümet, Meclis çevrelerinde yanlış yorumlara yol açacaktı. Bildiriyi kimin verdiğini anlamak üzere, Özel Kalem Müdürü'nü ajansa gönderdi.

Bu sırada Atatürk uyandı. Şükrü Kaya, yanına gitti.

Paşa, onu gülerek karşılarken şunları söyledi:

— Maşallah! Artık, bize resmi bildirilerle konuk oluyorsun!

Henüz gazeteleri okumayan Paşa, bunu nereden biliyordu? Demek ki bunu Paşa yazdırmıştı.

Şükrü Kaya:

— Öyle emir buyurmuşsunuz! diye yanıt verdi.

Paşa:

— Canım, iki güne dek doktorlar gelecek; yine muayene olunacağım! Senin de bulunmanı istedim!

8 Haziran 1938'de beklenen doktorlar konsültasyon için geldiler. Fiessenger, Paşa'yı, tepeden tırnağa muayene ettikten sonra, broşür halindeki raporunu yazmak üzere, Neşet Ömer, Nihat Reşat Belger ve Abravaya ile baş başa verip uzun uzadıya konuştu. Paşa, doktorların gözlemlerini kesinlikle öğrenmek üzere Şükrü Kaya'yı onların arasına salmıştı, O, böylece, doktorların muayenelerinde, konsültasyonlarında bulunmuş, öğrenmek istediğinden daha çoğunu öğrenmişti. Ancak, bunları Paşa'ya nasıl anlatacaktı?

Prof. Fiessenger, Türk Doktorlar Kurulu ile raporlarını hazırlarken, Paşa Şükrü Kaya'yı çağırdı:

— Doktorlar, ne diyorlar? diye sordu.

Şükrü Kaya, koca Atatürk'ü bir kez daha aldatmak zorundaydı:

— Bağırsak, karaciğer rahatsızlığı! Perhiz, dinlenme, tedavi ile geçer, diyorlar! diye yanıt verdi.

Yat, baştan ve kıçtan demirliydi. Boğaziçi'yle, Dolmabahçe Sarayı'na paralel yatıyordu. Hava, çok sıcaktı. Boğazın getirdiği serin Karadeniz Meltemi kamaraları serinletemiyordu. Yatak odasının havasını biraz olsun serinletmek üzere, dört köşesine leğenler içinde buzlar konulmuştu. Atatürk, onları göstererek, Şükrü Kaya'ya:

— Bak; benim bağırsaklarım da leğenlerdeki buzlar gibi su içinde yüzüyorlarmış! Böyle insan yaşar mı? demişti.

— Elbette, yaşamaz ama sizinki öyle değilmiş! Sonra, galiba, suyun alınmasına da karar verildi!

— Evet; belki böylece biraz rahatlayacağım! Bu akşam, Doktor Fiessenger senin çağrılın olsun; onu al, Florya'ya götür! Çay içer, baş başa konuşursunuz. Ama her şeyi; her şeyi konuşursunuz.

— Peki! Ancak, öyle çok doktor varken benim konuşmamın anlamını, doğrusu, birdenbire anlayamadım!

Şükrü Kaya, düşündü; bulur gibi de oldu. Ancak, kendi usuna gelenin Atatürk'çe kastedilmiş olduğuna, pek olasılık vermedi.

Şükrü Kaya, akşamüstü Prof. Fiessenger'yi alarak Florya'ya götürdü. Deniz üstündeki ak köşkte kimsecikler yoktu. Oradan ayrılıp Kılıç Ali'nin evine gittiler. Ev sahibesi, onlara çay yaptı. Sonra, Fiessenger ile Şükrü Kaya'yı baş başa bıraktılar. Doktorla biraz konuşan Şükrü Kaya, en sonra, usunu yakıp duran şu soruyu doktora sormaktan kendini alamadı:

— Doktor; ben, İçişleri Bakanı'yım. Atatürk'ün partisinin Genel Sekreteri'yim. Muayenenizde, konsültasyonlarda bulundum. Meslekten de değilim. Bir şey anlayamadım. Usuma gelen iki soruyu da orada soramadım. Şimdi, sizden öğrenmek istiyorum: Atatürk, bu hastalıktan ölür mü? Ne zaman ölebilir? Bana bu soruları, Hükümet de Parti de Meclis de soracaktır.

Profesör, bu sorular karşısında üzgün bir durum aldı. Sonra, Fransa ile Türkiye arasında oluşan Hatay çekişmesinden dolayı özür diler gibi şunları söyledi:

— Fransa, o zaman çok karışıktı. Colonel de la Roque (Faşist Fransız Partisi'nin Başkanı) eylemleri Paris'i altüst ediyordu. Başbakan Leon Blum, sokakta tokatlanmıştı. Faşist elemanlar, Meclis'e saldırmışlar, Mebusları arka kapıdan kaçmak zorunda bırakmışlardı.

Bağnaz katolik, koyu cumhuriyetçi olan Fiessenger, Fransa'nın Atatürk gibi bir lideri gereksediğini, söyleyerek, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Şimdi de hepimiz kazaya uğramış bir geminin içinde bulunuyoruz. Başımıza gelecek felâket, beni de sizin gibi üzmektedir. Atatürk, tıbbın el atması, doğanın yardımıyla daha iki yıl yaşayabilir. Tıp tarihinde bunun örnekleri çoktur. Ancak, şimdi, yata döndüğümüzde, bağırsak ya da beyin kanamasından Atatürk'ü ölmüş bulabiliriz. Bundan dolayı, siz, Cumhuriyet'in güvenliği uğruna gereken önlemleri şimdiden alınız. *(Donc il faut que vous preniez les mesures nécessaires pour le salut de la République.)*

Atatürk'ün öğrenmek istediği gizi, Şükrü Kaya Profesör'ün ağzından almıştı, Ancak, bunu ona nasıl söyleyecekti? Yata döndüğünde, Atatürk yatmıştı. Ertesi sabah, içinde bin türlü acıyla, korkuyla, üzüntüyle onun yanına vardığında, Atatürk, ilk söz olarak Profesör'le, «Her şeyi ama her şeyi,» konuşup konuşmadığını sordu.

Şükrü Kaya, saygılı bir biçimde kafasını sallayarak, onun sormak istediği şeyi doğruladı.

Paşa, bunun üzerine şöyle dedi:

— Anladın ya; sen artık Ankara'ya dön; işlerinle uğraş!

Anlaşmışlardı. Atatürk, bu konu üstüne artık bir tek sözcük dahi sormadı. Her şeyi anlamıştı. Ölüm, katran gibi elleriyle kapıyı çalıyordu. Korkmamalıydı. Küçük insanlara da korktuğunu sezdirmemeliydi.

Profesör Fiessenger, ikinci kez Türkiye'ye geldiğinde Atatürk'e ufak boğaz gezintileri için müsaade etmişti. Geceli gündüzlü yatta kapalı kalmanın onu büsbütün yıkacağını düşünmüştü. Bunun üzerine Paşa, bir gün Acar Motoru ile bir gezinti istedi. Motorda, Paşa'dan başka, kız kardeşi Makbule, Afet İnan, Sabiha Gökçen, Profesör Neşet Ömer, Kılıç Ali, Salih Bozok ve Yaverler vardı. Hepsi birlikte, öğle yemeğini Paşa'nın her zaman motorda düzenlediği masada yedi. Paşa, yemekten sonra, Motor'un salonundaki bir koltuğa uzandı. Acar, rotayı Florya'ya kıvırdı. Paşa'nın hastalığını bilen halk, onu motorda, ayakta görünce şaşırarak alkışladı. Bir süre Florya'da kalındıktan sonra, yine Dolmabahçe'ye dönüldü. Atatürk, yata çıkmak istemedi. Gezintinin boğazda uzamasını, buyurdu. Çevrede, bu uzun gezintinin onu iyice yoracağını bildiğinden, üzülüyordu. Ne yazık ki söz geçirilemeyeceğini bildiklerinden, onun istencine boyun eğmek zorundaydılar. Paşa, deniz kıyısı boyunca halkın kendisine yaptığı gösteriden pek hoşlanıyor, motorun çok kıyıdan gitmesini istiyor, bu sevgi gösterilerinden çocuk gibi seviniyordu. Belki de halkın bu sevgisinde bir ölümsüzlük ilacı arıyordu. Acar Motoru, böylece, Rumelikavağı'na dek gitti. Orada, Atatürk birdenbire kendini kötü hissetti, hemen son hızla geri dönül-

mesini, istedi. Geç vakit Dolmabahçe önüne varan Acar'dan, Savarona Yatı'na geçildi. Bu, Paşa'nın gerek boğaza gerekse Florya'ya yaptığı en son gezintiydi. Bunun üzerinden birkaç gün geçmiş geçmemişti ki Paşa'nın ateşi birdenbire yükseldi. Bu, Fiessenger'nin her zaman korktuğu ateşlerden biriydi. Bu ateş, bütün doktorları korkutmuştu.

Bir akşam, Kılıç Ali ile birkaç kişinin oturup kötü kötü düşündüğü yatak odasında ateşi 38'e yükselmiş olan Paşa, karnında toplanmış olan suyun baskısıyla birdenbire yatağından fırladı:

— Boğuluyorum! diye bağırdı.

Korkudan yerlerinden fırlayıp ona faltaşı gibi açılmış gözleriyle bakanlara şöyle bağırdı:

— Odada oturamayacağım!

Geminin güvertesine çıktı. Kendini hasır şezlonglardan birinin üzerine atarak boylu boyunca uzandı. Akşam serinliği de bastırdığından, çevre insanları, fena halde korktular: Soğuk alabilir, hastalık, başka ihtilâtlar yapabilirdi. Hasan Rıza, Kılıç Ali, Sabiha Gökçen, hep birden Paşa'nın içeri girmesi için yalvarmaya başladılar. Paşa, yatmaktan, karnındaki sudan öyle yılmıştı ki bir türlü içeri sokulmadı:

— Ne olacaksa, artık olsun! diye bağırdı.

Ancak, bütün yakınlarının büyük kaygılar içinde çırpındıklarını gördüğünden, en sonunda, bulunduğu yerden doğruldu; bir cehennem olarak tanımladığı yatak odasına doğru yürüdü. Odanın kapısına yaklaştığı sırada, daha çok ayakta duramayarak oradaki koltuklardan birinin üzerine yığıldı. Ateşin yüksekliği yürümesini önlüyordu. Adamları, hemen, koltuğa yastıklar koydular; orada rahat edebilmesini sağlamaya çalıştılar.

Bu sırada, Kılıç Ali'ye ünledi:

— Kılıç Ali; annene telefonla sor! Bu ateşimi, bu sıkıntıyı geçirecek bir ev ilacı biliyor mu? Öğren!

Kılıç Ali, hastanın isteğini yerine getirdi. Annesi, sıkıntının geçmesi, ateşin düşmesi için gül sirkesi konmasını, salıkladı. Telefonda bunu söyleyen yaşlı kadın, arkasından, vaktiyle yapmış olduğu bir şişe gül sirkesini de hastaya gönderdi. Kılıç Ali ile

yanındakiler, gül sirkesini buzla soğuttular, sonra, hastanın başını, bileklerini bununla ıslattıkları bezlerle ovmaya başladılar. Gül sirkesi, gerçekten ateşi düşürdü; sıkıntıyı azalttı; hastanın o gece rahat bir uyku uyumasına yardım etti.

Paşa, ertesi sabah odasına gelen Kılıç Ali'ye:

— Annene teşekkür ederim! İlacı beni çok açtı! dedi.

Marmara'da yapılan serinleme gezintisinden hiçbir iyi sonuç alınamayınca, hasta bir cehenneme dönen Savarona Yatı'nı bırakıp Dolmabahçe Sarayı'na taşınmayı düşündü. Oranın daha serin olacağını düşünüyordu. Saray'a taşınma işi çok üzücü oldu. Paşa, ayakta bir hayal gibi yürüyordu. Aslında, onun ayağa kalkıp yürümesi, doktorların dediğine göre, ölümü çağırmak gibi bir şeydi. Bu yüzden hastanın yürütülmeden, yorulmadan Saray'a taşınması gerekiyordu. Paşa, Saray'a taşınması buyruğunu, bir geceyarısı verdi. Saray'ın bahçesini gündüz gibi aydınlatan bütün elektrikler söndürüldü. Oraları bekleyen bütün görevliler, yerlerinden uzaklaştırıldı. Bunun nedeni şuydu: Atatürk bir sedye ile taşınacaktı. Bu acıklı durumun çevrece bilinmesi istenmiyordu. Ne var ki Paşa, sedye ile taşınmak istemedi. Çevresinin diretişi karşısında da çileden çıktı. En sonunda, Acar Motoru'ndaki rahat koltuk düşünüldü. Koltuk getirildi. Paşa, ilkin ona kurularak provasını yaptı. Uygundu. Koltuğa oturdu. Sağdan Kılıç Ali, soldan Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, arkadan güvenilen sivil polislerden Faik tuttu. Paşa, bir kolunu Kılıç Ali'nin, öbürünü General'in omuzuna koydu. Koltuk kaldırıldı. Sarsmamaya çalışarak Savarona'ya yanaşan İstanbul Motoru'na taşıdılar. Onların ardında Profesör Neşet Ömer'le, Başyaver Celâl yürüyordu. Neşet Ömer, iki adımda bir Paşa'nın nabzını, durumunu kontrol ediyordu. Motor, yattan ayrılarak Saray'ın kapısına yanaştı. Koltuk, benzer biçimde taşınarak içeriye götürüldü. Asansöre iletildi. Asansör, Paşa'yı yukarı, büyük salona çıkardı. Hasta, yine sapasağlam bir adammış gibi koltuktan şöyle bir yekindi; ayağa kalktı. Adamları, her an düşüp bir kaza yapacak diye düşündükleri sırada o, doğruca yürüyerek kendi yatak odasına gitti. Bu sırada, adamlarının yalvarıp yakarışlarına boş verdi. Koltuk üzerinde ta-

şınmak, anlaşılan, ona çok ağır gelmişti. Yatak odasına varan hasta, hemen kendini yatağa attı. Boylu boyunca uzandı:

— Oh! Dünya varmış! Burası gerçekten, yattan, daha serin! dedi.

Geniş bir soluk aldı. Hoşnutluğunu gözlerinin parlayışından anladılar.

Adamları, ellerini öperek odadan çıktılar.

Hasta, Saray'a taşındıktan sonra, durumu daha da ağırlaştı. Su baskısı gittikçe artıyor, idrar da gittikçe azalıyordu. Paşa'nın karnının büyüdüğü kolayca belli oluyorsa da doktorlar, onun yeryüzündeki konukluğunu biraz daha uzatmak kaygısı ile suyun biraz daha geç alınmasından yanaydılar. Su alındıktan sonra, ölümün hızla yaklaşacağını biliyorlardı. Hasta, artık yatarken, soluk alırken çok güçlük çekmeye başlamıştı. Paşa, bu belalı suyun artık alınmasını istiyor, bu isteğini sıklaştırıyordu. Bunun tehlikeli olduğunu da biliyordu. *Larousse Medical*'i gizli gizli okuyarak hepsini öğrenmişti. Doktorların aldatmacasına artık daha çok dayanamıyordu. Doktor Şakir Ahmet'in Savarona Yatı'ndayken bu işin çok kolay olduğunu söylemesine bakmadan önemli olduğunu biliyor, yine de istiyordu.

Ponksiyon sırasında apansız ölebileceğini de düşünen Paşa, vasiyetnamesini yazmaya karar verdi.

Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, 1938 güzünün güzel sabahlarından birinde, her zaman olduğu gibi, hastanın yatak odasına girdiğinde, o, yatağında, başı biraz yüksekte arkaüstü yatıyordu. Salonda solgun bir güz güneşi geziniyordu. Paşa'nın yüzüne baktı: Fildişi rengindeydi. Bu yüz, her gün biraz daha zayıfladıkça uzuyordu. Bu arada gözleri de daha irileşiyordu.

Hasta, ona yatağının ayak ucunda yer gösterdi. Hasan Rıza, oturunca, Paşa, her zamanki soruyu sordu:

— Ne haber?

Atatürk, genel düşünceye bakmadan, Almanların henüz savaşa hazır olmadıkları, kanısındaydı. İtalyanların ise savaş durumundan uzak olduklarını, söylüyordu. Hasan Rıza, her sabah Paşa'nın yanına girdiğinde ona günün özetlenmiş sorunlarını bildi-

riyordu. Paşa, Avrupa'daki gergin havayı körükleyip duran Hitler faşizminin bütün gelişmelerini dikkatle izliyor, dünyayı bir kez daha ateşe verecek olan savaşın ne zaman patlayacağı üstüne kesin düşünceler yürütüyordu. 1938 yılında savaş patlamayacağını, söylüyordu. Onun kanısına göre, beklenen savaş, ancak, 1939 yılında ya da daha sonraki yıllarda patlayacaktı.

Hasan Rıza, bu kez de yirmi dört saatlik olayların özetini verdi. Paşa, bunları dikkatle dinleyerek birtakım sorular sordu. Paşa'nın bu konularda çok heyecanlı olduğu görülüyordu. Paşa, sözlerini bitirince, elini Hasan Rıza'ya uzattı. O da Paşa'nın yatağında doğrulup oturacağını anlayarak, elini tutup onu kaldırdı. Çok gerekmedikçe güç harcamaması gereken Paşa'ya bu durumlarda her zaman yardım ediliyordu. Paşa, yatağında bağdaş kurup oturdu. Bir zaman denize, karşı kıyılara baktı. Hasan Rıza, Paşa'nın önemli bir heyecan dakikası yaşadığını anladı. Kirpikleri ıslaktı. Paşa, gözlerini ona çevirdiğinde, kirpikleri parlıyordu. Bunlar, şimdiye dek Hasan Rıza'nın, onun gözlerinde gördüğü ilk gözyaşlarıydı. Paşa, Genel Sekreteri'nin, gözlerindeki yaşlara baktığını görünce, gözlerini önüne indirdi. Ağır ağır konuşmaya başladı:

— Bu yolda konuşmak, benim için de senin için de ağır bir şey ama başka umarımız yoktur. Konuşmak zorundayız, çocuk! Hani, seninle ara sıra bir işimizden söz ederdik! Giderek, bunun için de bir yasa çıkarılmıştı: Şu, vasiyetname işi! Bugün yarın o işi bitirmeliyiz! Nasıl olsa bir gün karnımdan su alınacaktır. Ne olur ne olmaz. Bağırsaklardan biri delinebilir; başka bir arıza olabilir. Herhalde, ihtiyatlı olmalı!

Paşa, bu konuyu beş yıldır zaman zaman Genel Sekreteri'yle konuşuyordu. Bu kez, Paşa'nın sarsılmış durumu dolayısıyla vasiyetnameden söz etmek, Hasan Rıza'ya daha çok koydu. Şundan ki şimdi, ölüm, olasılığın ötesinde demir bir doğru payı taşır görünmekteydi. İçinden yumruk gibi bir şey kabarıp Hasan Rıza'nın boğazını tıkamıştı. Güçlükle kekeleyerek, Paşa'ya şöyle yanıt verdi:

— Buyruğunuzu, salt öteden beri düşündüğümüz bir şey olarak dinliyorum. Yoksa, buna hiç gerek yoktur. Yapılacak şey, çok kolay bir işlemdir. Buyurduğunuz tehlike, kesinlikle, düşünülemez!

Paşa, artık, kendine egemendi:

— Her neyse; şimdi «gerek» tartışmasını bırakalım! Bunu, hemen yapalım! Mal olarak nemiz varsa, hemen, bir listesini yapıp bana getir!

Genel Sekreter, bürosuna döndü. Defterlere, kayıtlara baktı. İşini bitirip de onun yanına döndüğünde, Paşa, bırakıp gittiği durumdaydı. Listeyi alıp inceledi:

— Bunlan ikiye ayıracağız, dedi. Bir bölümü sağ olduğumuz sürece üzerimizde kalması gerekenlerdir. Paralar, hisse senetleri, Çankaya'daki Köşk'le eşyası gibi. Yapacağımız belgeye, işte, bunları koyacağız. Öbürlerini; yani, başka yerlerdeki evleri, mülkleri, Ankara'ya döner dönmez yerel Belediyelerine ya da başka kurumlara verir, işlemini yaptırırız.

Bunu dedikten sonra, vasiyetname üstüne düşündüğü esasları not ettirdi. Bunu hiç kimsenin bilmemesi gerektiğini de söylemekten kendini alamadı.

Parasıyla hisse senetlerinin, şimdiye dek olduğu gibi, yine İş Bankası'nca nemalandırılmasını istiyordu. Bu isteğini güçlendirmek üzere, şunları söyledi:

— İş Bankası, Celâl Bey'in (Bayar) gözetimi altında çok iyi çalıştı. Başarılı sonuçlar aldı. Celâl Bey yaşadıkça, sürekli banka ile ilgilenecektir. Onun için bu kaydı koyalım.

Genel Sekreter'in, bu konuşmadan anladığına göre Paşa, yine Ankara'ya döneceğini umuyordu. Kendi sonucunu sezmiş olmakla birlikte, birtakım işlerini yoluna koyabilmek üzere vakit bulabileceğini sanıyordu. Ancak, hastalığın doludizgin ilerlemesi, onun bütün düşlerini kıracak güçteydi. Genel Sekreter, vasiyetnameyi sağlam yasal ilkelere göre hazırlayabilmek uğruna, bilgili bir hukukçu ile işbirliği yapmak zorundaydı. Paşa'nın bu konuda tutturduğu notlar, kendi başına hiçbir şey değildi. Hasan Rıza, bu sırada Kocaeli Mebusu Salâhattin Yargı'yı andı. Onu, Atatürk de

tanıyor, seviyordu. Genel Sekreter, ona telefon etti. Geceleyin Osmanbey'deki Suna Kahvesi'nde buluşarak bu konudaki yargıları birlikte incelediler. Vasiyetnameyi Paşa yazıp kapalı zarf içinde Noter'e verecekti. Bu işi Altıncı Noter İsmail Kunter'e yaptıracaklardı. Hasan Rıza, durumu, Neşet Ömer'e de açtı. Noter, konsültasyon için getirilmiş bir doktor olarak tanıtılacaktı.

Hasan Rıza, Salâhattin Yargı ile yazdığı müsvetteyi bastırdı. Atatürk'e götürdü. Paşa, okudu:

— Hemen, yazalım! Kapıyı kapa! İçeriye kimse girmesin! dedi.

Yine yatağının içinde bağdaş kurarak oturdu. Önüne de ayaklı yemek tablasını aldı. Ara sıra müsvetteye bakarak yazıyordu. Yazdıkça kimi sözcükleri değiştiriyor, tümceleri, anlamlarını bozmadan kısaltıyor, daha anlaşılır biçime sokuyordu. Hasan Rıza, yatağın yanında ayakta dikiliyordu. Hem üzgün, hem hayran onun çalışmasını izliyordu. Paşa, çok dingindi. Bir yerde, «Vefatlarına kadar,» sözlerini silerek, «Yaşadıkları sürece,» biçimine soktu. Bu elbette, bir incelikti. Temel olan, yaşamaktı. Kız kardeşi Makbule'ye ilişkin, «Çankaya'da oturduğu evde oturmasına müsade edilecektir,» tümcesini şöyle değiştirdi: «Buyruklarında kalacaktır.»

Atatürk, kendi düşüncelerine göre kimi yerlerini değiştirdiği vasiyetnamesinde sahip olduğu bütün parasıyla hisse senetlerini, Çankaya'daki taşınabilir, taşınamaz bütün mallarını, aşağıdaki koşullarla Cumhuriyet Halk Partisi'ne bırakıyordu:

Parasıyla hisse senetleri, şimdiki gibi İş Bankası'nca işletilecekti. Her yılkı nemadan yaşadıkları sürece Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüzer Lira, Nebile ile Rukiye'ye yüzer Lira verilecekti. (Bu ikisi şimdi de yüzer Lira almaktaydı.)

Sabiha Gökçen'e ayrıca, bir ev alabileceği oranda para verilecekti. Makbule, yaşadığı sürece, Çankaya'daki evde oturacaktı. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek eğitimlerini bitirinceye dek, gereksedikleri yardım yapılacaktı. Her yıl, nemadan kalan para, yarı yarıya, Türk Tarih Kurumu ile Dil Kurumu'na verilecekti.

Hasan Rıza, Paşa'nın bu işle öyle yüksek bir heyecan dozu ile uğraştığını gördü ki kendisine bir fenalık gelebileceğinden korktu:

— Yoruluyorsunuz; bırakınız; birkaç saat sonra sürdürürsünüz, Efendim! deyiverdi.

Paşa'nın, dingin, kesin yanıtı şu oldu:

— Hayır! Hayır! Başladık; bitirelim!

Gerçekten de bitirmeden işini bırakmadı.

Hasan Rıza, hemen müsvetteyi alıp düzeltti. Paşa, yazıyı alıp zarfa koydu. Sonra, komodinin çekmecesine yerleştirdi. Paşa, beş-on dakika daha Genel Sekreteri'yle çene çaldı. Özellikle, şöyle dedi:

— Bizim şimdiye dek izlediğimiz açık, dürüst siyaset ülkeye çok yararlı olmuştur. Arkadaşlar da buna alıştılar. Böylece sürer gider.

Noter, Paşa'nın istediği günde ve saatte geldi. Paşa, biraz zaman kazanmak istedi. Noter, ötekilerle yatak odasının altındaki bir odada biraz bekletildi. Haber gelince, üst kata çıkıp yatak odasına girdiler. Gördükleri karşısında hepsi şaşırmıştı: Paşa, birkaç dakika içinde yataktan çıkmış, traş olmuş, yıkanmış, ipek bir pijama ile kırmızı bir ropdöşambr giymiş, boynuna koyu vişne rengi ipek bir eşarp bağlamıştı. Boğaza bakan pencerelerden birinin önüne konulan bir şezlongun üzerine yerleşmiş sigara içiyordu. Konukları görünce biraz kımıldadı:

— Buyurunuz! dedi.

Eliyle, hemen, kendi karşısına koydurduğu üç sandalyeyi gösteriyordu. Konuklara kahve söylendi. Bunlar içilinceye dek, Paşa, İstanbul'daki Noter üstüne bir şeyler sorup oyalandı. Önündeki sigara masasının üzerinden kapalı zarfı aldı.

Profesör Doktor Mim Kemal'in telefonu çaldı: Atatürk'ün bu eski arkadaş çevresinin doktoru, ertesi gün için Dolmabahçe'den çağırılıyordu. Saat dokuzda orada bulunacaktı. Uzun boylu, sarışın, çini mavi gözlü Profesör, sağ elinin iki parmağının eksikliğine rağmen, çok becerikli bir operatördü. Hemen, bütün gece, Paşa'nın ne gibi işine yarayabileceğini düşünerek uyuyamadı. Son-

ra, bir Alman, bir de Avusturyalı iki profesör doktorun konsültasyon yapmak üzere İstanbul'da bulunduklarını öğrendi. Konsültasyonda yukarıda adları geçen bütün Türk doktorları da bulunmaktaydı. Yalnız, Paşa, konsültasyondan önce Mim Kemal'i yanına çağırdı. Mim Kemal, hemen gitti, Paşa'nın ellerini öptü. Şükrü Kaya da bu sırada Paşa'nın yanında oturuyordu.

Paşa, Mim Kemal'e şöyle dedi:

— Kemal Bey, şimdi, konsültasyon yapılacak! Su almak gerekirse, ne olacak? Bana daha önceleri yaptığın ameliyatlarda hiç acı duymamıştım. Bu da böyle olabilir mi? Bağırsak deldirtmez mi? Kanla karışmaz mı?

— Atam, bu, onlardan daha kolaydır! Hiçbir şey duymazsınız, yine o usulle yaparız. Bağırsakların delinmesi, kan damarının yaralanarak kanama olması usulü dairesinde yapılan bir su alma ameliyesinde düşünülemez. Siz, müsterih olunuz! Takdir buyuracaksınız ki bu ilk fonksiyondan sonra eğer yapılmasına gereksinim duyulursa, ondan sonrakilerinde bu kaygılardan hiçbirini duymayacaksınız!

Mim Kemal, böylece hem Paşa'yı duymakta olduğu kaygıdan kurtarmaya, hem de daha sonra yapılacak ponksiyonlara (su alma) hazırlamaya çalıştı. Doktorun kendisine verdiği güven sonucunda Paşa, şöyle dedi:

— Artık bu müdahaleden çekinmiyorum! Demek, kolaymış!

Profesör Doktor Mim Kemal, Alman Profesör Doktor Epinger'in Paşa'ya salıkladığı perhizin ona iyi gelmediği kanısına varmıştı. Bu rejim, Atatürk'ü sarsmış gibiydi. Sonra, bu sıkı rejimden vazgeçilerek karışık bir rejim izlenmesi üzerinde, karar alındı. Bu arada, gerekince su alınacaktı. Ancak, bütün bu önlemler hiçbir yarar sağlamadı. Paşa'nın karnında toplanmaya başlayan su, gittikçe artıyordu.

Bir akşam, Mim Kemal, Suadiye'de bulunduğu sırada, Dolmabahçe'de bulunan Neşet Ömer'den bir telefon aldı:

— Kemal Bey; yarın saat dokuzda Saray'da bulun! Fiessenger geliyor! Suyu alırız, olmaz mı?

Hemen, bütün ilgili doktorlar, bu durumu beklemekteydiler. Mim Kemal, ertesi gün Saray'a gidince, Neşet Ömer'le Özel Kalem Müdürü Süreyya ile buluştu. Neşet Ömer'le ponksiyon işi üstüne konuştu. Neşet Ömer, ponksiyonun, duygularının uyuşturulmadan yapılmasını, istiyordu. Sonra, suyun da az ölçekte alınmasından yanaydı. Neşet Ömer, Paşa'nın karaciğeri yetersiz olduğundan, herhangi bir yabancı maddenin, uyuşturucu olarak kendisine verilmesini tehlikeli buluyordu. Ancak Mim Kemal de buna karşıydı. Paşa'nın duygusunu uyuşturmadan bu işin yapılamayacağında diretiyordu. Deri altına yapılan en ince iğne bile, ancak duygunun uyuşturulmasıyla yapılabilirdi. Bunun böyle olduğunu kesinlikle bilen Mim Kemal, daha çok acıtan kalın bir iğneyle, Atatürk'ten, nasıl su alabilirdi?

Mim Kemal, bu düşüncesini Fiessenger'ye açınca, o da onu sakıncasız bulduğunu, söyledi. Mim Kemal de hazırlığını kendi düşündüğü gibi yapmıştı; Paşa'nın duygularını uyuşturarak su aldı. İş, hastaya hiç acı vermeden olup bitti. Paşa'nın karnından on buçuk kilo su alınmıştı. Bunca su yüzünden rahat bir soluk alamayan Atatürk, su alındıktan sonra:

— Oh! Çok rahat ettim! dedi.

Su şişelerden aktarılırken:

— Bunca su, aşağı yukarı bir gaz tenekesini doldurur. Karın içinde taşınabilir mi? İğneyi bana gösterin! dedi.

Mim Kemal, kocaman iğneyi gösterince de Paşa, bayağı şaşırdı:

— Aman, bu kazma, anestezi yapılmadan, nasıl, batırılırdı?

Sonra, ponksiyonun anestezisiz yapılması uğruna kendisine telkinde bulunup duran Neşet Ömer'i anarak olsa gerek, şöyle dedi:

— Birkaç kez anestezi yapılmadan, bu yapılamazdı!

Su alındıktan sonra, Paşa'nın bacaklarındaki ödemler indiyse de ne yazık ki hemen ertesi gün, karnı yine su toplayıp şişmeye başladı. Paşa'nın keyfi bir kez daha kaçtı. Gözleri üzüntü içinde yüzüyordu. Uzman doktorlar, Paşa'nın bu derin üzüntüsünü dindirmek uğruna çabaladılar: Bunun doğal olduğunu söylediler. Bu iş, ancak yavaş yavaş doğal bir duruma gelebilirdi. Sabrın, kat-

lanmanın gerektiğine, onu kandırmaya çalıştılar. Fiessenger de ilk ponksiyonların, on gün ara ile, sonra ise, aylık aralıklarla yapılacağı üstüne, Paşa'ya bilgi vermişti.

Paşa'nın karnındaki şişlik alabildiğine artmış, on altıncı günü eski ağrıları aratmayacak ağrılarla hastayı üzmeye başlamıştı. Uzmanlar, hemen ertesi gün, su almaya karar verdiler. Mim Kemal'le adamları daha önceden gerekenleri hazırlamış, önlemleri almışlardı. O gün öğle üzeri, Paşa, doktorları çağırdı.

— Ben çok acı duyuyorum; hemen, su alın! diye buyurdu.

Neşet Ömer:

— Efendimiz; yarın yapılacak; her şey hazırlanıyor! dedi.

Atatürk:

— Bugünle yarın arasında ne ayrım var? diye diretti.

Bunun üzerine Mim Kemal, hemen, Paşa'ya anestezi yaptı. Paşa'nın, kazma, dediği kocaman iğneyi karnına daldırarak geçen gün çıkardıkları ölçekte su aldılar.

Paşa, durmadan:

— Hepsini alın! Hiç kalmasın! Durumumu değiştirin de orada burada kalanlar da alınsın! diyordu.

Bu ikinci su alma da Paşa'ya çok rahatlık vermişti. Paşa, bunu anlatmak üzere şöyle dedi:

— Oh! Ne kadar rahat ettim! Bir sigara verin; içeyim!

Bir sigara yakıp verdiler. Arkasından canı kahve istedi. Onu da Çelebi koşturdu.

Su almaların kendisine özgü tehlikeleri bulunduğundan su alındıktan sonra, Nihat Reşat'la Neşet Ömer, dikkatle Paşa'nın nabzıyla tansiyonunu kontrol etmekteydiler. Su almalar sonucunda, ne nabızda, ne de tansiyonda bir değişiklik oldu. Her şey doğal gidiyordu. Doktorlar, seviniyorlardı.

Mim Kemal, bir gün, muayenehanesinde hastalarıyla uğraşırken, Neşet Ömer telefon etti: «Ufak bir arıza oldu. Kan dondurucu ilaçları alarak, Saray'a gel!»

Mim Kemal, hemen, istenen ilaçları eczanede yaptırarak, Saray'a koştu. Atatürk'ün diş protezi, diş etinde bir et kabarıklığı yapmış, dişçi, hastalığın nedenini, bu hastalıkta kan durmasının

güçlüklerini bilmediğinden, bu kabarık eti, keserek almıştı. Bu yüzden korkunç bir kanama olmuştu. Son kerte korkan dişçi, Mim Kemal'in çağırılmasını istemişti. Ancak, bu sırada da alınması gereken önlemi almış, kanı durdurmuştu. Mim Kemal, Paşa'nın yanına vardığında, kan durmuştu. Paşa, son kerte korkmuş olan dişçiyi dingin konuşmasıyla yüreklendirmeye çalışıyordu.

Uzman doktorlar, genellikle Neşet Ömer'le Mim Kemal, istim üzerinde bulunuyorlardı. Herhangi bir ivecen olaya vaktinde yetişmek üzere tavşan uykusu uyumaktaydılar. Bir gece, Atatürk'ün karadüşler içinde çırpındığı görülmüştü. Mim Kemal'le arkadaşları, ertesi sabah Paşa'nın başına vardıklarında, onlara şöyle dedi:

— Ben dün gece, büsbütün başka adam olmuştum. Değişmiştim. Bu, neydi? Ne tuhaf! Ben, asıl dün gece hastaydım.

Doktorların dediğine göre bu, karaciğer yetersizliğinin yeğnik geçen bir görünüşüydü. Atatürk artık, ölümün kucağına düşmüş, tıbbın mucizeleriyle birkaç gün daha yaşatılmasına çalışılan bir hasta örneğiydi.

Odanın duvarları, mavi zemin üzerine sarı yaldızlarla boyanmış; irili ufaklı yıldızlarla kaplı odanın ortasında duvara dayalı, ceviz oymalı bir karyola ile komodin; ayak ucunda şezlong, onun karşısında geniş kristal aynalı dolap; odanın denize bakan pencereleri önünde mavili Hereke kumaşıyla kaplı koltuklarla sandalyeler; köşede yastıklı bir sedir göze çarpmaktaydı. Bir başka köşede yastıklı bir sedir bulunmaktaydı. Sofaya açılan iki kapı arasında bir tuvalet masası, üzerinde Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarından Nuri Conker'in Atatürk'e armağanı, fosforlu, dört köşe bir masa saati durmaktaydı. Bunun üzerinde Zekâi Apaydın'ın ona armağan ettiği bir tablo. Bunda, arka planda bir karlı dağ, önde ağaçlıklı ormanla bir düzlükte çimenli bir alan görülmekteydi. Bu tablo uzun yıllar, Çankaya'nın duvarlarında Paşa'nın bakışlarını süslemişti. Şimdi, bu sevgili tablo, onun son günlerinin kuraklığını gidermek üzere yatak odasının duvarına asılmıştı. Sofada bir radyo bulunuyor, bunun hemen yanı başında geceli gündüzlü nöbet bekleyenlerden biri dikili-

yordu. Yatak odasının bitişiğinde pembe salon vardı. Burada, sürekli bekleyen Paşa'nın arkadaşlarından biri ya da ikisi bulunuyordu. Afet İnan, buraya son aylarda bir nöbet defteri koydurmuştu. Paşa'nın her günkü sağlık durumu bu deftere yazılıyordu. Bu sırada, Paşa'nın yanına girip çıkanların orada kaldıkları süre de buraya yazılmaktaydı. Paşa'nın yanına girip çıkanların, elden geldiğince, az konuşmaları salıklanıyordu. Âfet İnan, her gün gazeteleri okuyor, özetlerini ona aktarıyordu. Daha önce, Genel Sekreterin yaptığı bu işi, şimdi genç kadın yapıyordu. Paşa'nın kafasındaki ölüm kompleksini biraz olsun bilinçaltına hapsetmek uğruna genç kadın ona okuduğu güzel öyküleri, gezi anılarını anlatıyordu. Bunları da, onu çok yormamak uğruna bölüm bölüm anlatıyor, gerisini başka zamana bırakıyordu.

Atina'dan yurda izinli dönen Ruşen Eşref Ünaydın, uzun boyu, olgun, ağlamaklı yüzüyle Paşa'nın içinde ölüme doğru sürüklendiği odasının kapısına varıp da onun kendisine bakan soluk mavi gözleriyle karşılaşınca, birkaç ay önce Savarona Yatı'nda onu ilk görüşünü andı. Paşa'nın şu yarı ölü durumuna öylece yaklaşmak istedi: Onu, hastalığı süresince dört kez görmüştü. Birinci kezki izlenimi şöyleydi: Trenden, iner inmez, hemen, saygısını sunmak, hatırını sormak üzere Dolmabahçe'ye gitmişti. Paşa'nın Savarona Yatı'nda dinlendiğini, söylediler. Yaverler Dairesi ziyaretçilerle kaynaşıyordu. Yaverlik, Saray'la, Savarona arasında diyalog sağlıyordu. Paşa'nın hatırını sormaya gelenler, buradan yata telefonla sağlık diliyorlardı. Paşa, bütün bunlara uygun, gönül alıcı yanıtlar vererek teşekkürlerini bildiriyordu. Başyaver Celâl, ziyaretçilerin her birine bu yanıtları iletirken epeyce terliyordu. Ziyaretçiler de bu durumdan hoşnuttular. Hastayla karşılaşmadan hemen oradan sıvışmayı bir kazanç sayanlar çoktu. Başyaver Celâl, Ruşen Eşref Ünaydın'a yata buyurmasını, söyledi. Paşa, bu eski yazar arkadaşını ilgiyle beklemekteydi. O, rastgele bir yazar değildi. Daha 1918 yıllarında Mustafa Kemal'in, Anafartalar'ı yapan bir Komutan olarak önemini kavramış, onun savaş öyküsü üstüne güzel bir kitap yazmış, bu, Paşa'nın yaşamı boyunca önemli bir belge olarak kalmıştı. Sonra,

Ruşen Eşref, rastgele bir yazar, gazeteci değildi. Yine, o yıllarda bütün Türk edebiyatçılarını dolaşarak röportajlar yapmış, bunları «*Diyorlar ki,*» adlı kitabında toplamış, birdenbire üne ulaşmıştı. Bu da boşuna değildi. Yazar, konuştuğu kişileri, içinde yaşadıkları ortamı, onların düşüncelerini öyle incelikle, sanatkârca betimlemişti ki herkesi şaşırtmıştı. Bütün bu röportajlar, ayrı ayrı birer sanat yapıtı gibiydi.

İlk kez Paşa'nın gözleriyle karşılaşan Ruşen Eşref, sonra, eskiden beri pek dikkat etmekten hoşlandığı çevresine göz attı. Paşa, yatak odasında koyu renk ipek bir robdöşambr giymiş olarak yüksekçe koltuğunda oturuyordu. Bu giyiniş durumu ziyaretçinin içini yaktı. Bu, Paşa'nın gücünü yitirdiğini göstermiyor muydu? Onun eski günlerini düşünmüştü: Paşa, eskiden savaş alanlarında, top ateşleri altında bile dinlenmek üzere çadırına çekildiğinde, soyunup dökünmeden yatmıyordu. Sonra, yıkanıp, giyinip kuşanmadan da çadırından çıkmıyordu. Paşa, şimdi, o günlerin gücünü gösteremediğinden, yeni gelen ziyaretçilere bu durumu dolayısıyla özür diliyordu. Yazar, önün robdöşambr ile oturuşunu hastalığının ilk işareti saymıştı. Ancak, Paşa, ziyaretçileriyle söyleşirken, yine hep eski dinamizmiyle konuşuyordu. Odada, o ilk akşam, Ruşen Eşref'ten başka birkaç ziyaretçi daha vardı. Bunlar, Meclis Başkanı Kâzım Özalp, Ali Fethi Okyar ve Şükrü Kaya'ydı. Paşa, bu konuklarını yemeye alıkoymuştu. Kendisi yememişti. Konukları için karşısında sofra kurdurmuştu. Konukları yemeklerini yerken, o, onlara eskiden olduğu gibi, yine sağlıklı bir kişi imişçesine neşeli, espiritüel öyküler anlatmıştı. O gün, Paşa'yı dinleyen yazarın, içinden yinelediğine göre, İngilizlerin, «*Sens of Humour*», Fransızların, «*Esprt*», dedikleri nitelik, hâlâ Paşa'nın söyleşilerinde egemenliğini sürdürüyordu. Yine yazarın düşünüşüne göre, Paşa'nın, bu üstün kahramanın bu tatlı anlatışı, onun konuşmasına çok hoşa giden bir insancıl sempati veriyordu. Ruşen Eşref, dikkat etmişti: Paşa, en sağlıklı günlerinde olduğu gibi, iç ve dış siyaset sorunlarından, Meclis'ten, ordudan, spordan, Dil-Tarih Kurumları çalışmalarından, kültür işlerinden söz ediyordu. Yazar, Paşa'da doğal olmayıp hasta olduğu izlenimini veren salt iki şey görmüştü: Bunlardan birincisi, karnının çok şiş

olması, ikincisi de gramofonun bir musluktan birdiziye akan bir su gibi durmaksızın alçak sesle çalmasıydı. Plaklarda daha yeni okunmuş Klasik Türk Musikisi şarkıları, Hafız Kemal'in derin ruhani yankılar uyandıran, «Mevlid»'i, Denizkızı Eftalya'nın billur sesli şarkıları, Fransız ezgileri, Yunan sirtolarıyla, kasap havaları, alaturka-alafranga bitmez tükenmez bir potpuri kolleksiyonu, bir ses, çalgı kokteyli repertuarı, Savarona'nın alt kat koridoru ile Paşa'nın salonunun yanı başında hiç susmadan sürüyordu. Paşa, hem konuklarıyla çene çalıyor, hem de çalgı düşkünü bir evvel zaman efendisi gibi her ezgiye kulak veriyordu. Çevredeki müziği dinlediği sırada, Ruşen Eşrefe şöyle demişti:

— Sen görmeyeli ben yeni görenekler edindim. Sessiz kalamıyorum. Bu makine, yirmi dört saat, işte hep böyle kapımda çalıyor. Hiç sessiz kalamıyorum.

Ruşen Eşref kendi kendine şöyle düşündü: «Eskiden kendi çalıştığı hızla, şimdi şu makinenin çalıştırılmasından doğan uyumu, hangi bozulmuş uyumu, boşuna örtmeye çalışmaktadır?»

Yazar, böyle düşünürken başı dönüyor, gözleri kararıyordu.

Paşa, o gece, Ruşen Eşref'le öbür konuklarını Savarona'da konuk etmişti. Yazar, bütün gece, denizin üzerindeki bu oynak evde uyku ile uyanıklık arasında durmadan Paşa'yla yan yana geçirmiş olduğu günlerin, gecelerin romanını yaşamıştı. Doktor Fiessenger'nin söylemiş olduğu sözler üzerinde düşünerek üzülmüştü: «İyilik gibi görünene de kapılmayın! Fenalık gibi görünenden de korkuya düşmeyin! Bu hastalığın huyu böyledir!» Bunlar üzerinde kafa yoran olur mu ya! «Öfkelenmesinden, bir şeyi görenek etmesinden, bir şeyi tutturmasından sevinebilirsiniz! Şundan ki onun bu yaşam işleri ile ilgilenir olması, iyiliğe işarettir! Umursamaz kalacak olursa, kötüye alamettir! Bu hastalık kesinlikle götürmez! Yıllarca, sürebilir. Kurtulan da olmuştur.»

Ruşen Eşref, bu sözleri birçok kez kafasında dolaştırdıktan sonra kendi kendine şu yargıya vardı: «Oyalama sözleri...»

Bu sözler, Ruşen Eşref'i hiç kandırmamıştı. Dört gün sonra, bir kez daha Savarona'ya uğradığında, Paşa'yı ateşler içinde yatar bulmuştu. Hastayı bu görüşü, ölünceye dek kafasında en ölümsüz bir izlenim, bir yağlıboya tablo gibi yaşayacaktı: «Has-

ta, pembe bir ipek yorganın altında sırtüstü, dümdüz, ipince yatmıştı. Yalnız, başı, güzel bir heykel başını andırıyordu. Geçen akşamki Atatürk, birdenbire nasıl değişmişti?! Bu durumuyla o, sapı en değer biçilmez bir şövalye kılıcına benziyordu.»

Konuk, yaz sıcağının zulmünden bıkmış olan hastanın, kendisini Saray'a taşımaları üstüne gözleriyle verdiği buyruğa da tanık olmuş, eskiden beri çok sevdiği hastanın durumundan duyduğu acı, onda ölümsüzleşmişti. Paşa'yı işte, o gece, Saray'a taşımışlardı.

Ruşen Eşref, onu üçüncü kez gördüğünde, Dolmabahçe Sarayı'ndaki denize bakan odasında yatıyordu. Hastanın yanına Başbakan Celâl Bayar'la birlikte çıkmıştı. Geçenlerde Savarona Yatı'nda görüp de pek etkilendiği o pembe ipek kutusuna konmuş ince kılıç gitmiş, yerine, o güzelim adamın yüzünü kötüler, başarısız bir karikatürü gelmişti. Başbakan, hastaya, son sağlık durumunun raporlarından alınmış iyimsetici bilgileri veriyordu. Bu arada, günün siyasal işlerini de özetliyordu. Atatürk, kısık bir sesle, şöyle demişti:

— Hatay'dan ne haber var?

Başbakan da ona gelen haberlerin iyi olduğunu, söylemisti. Haberleri biraz sonra Genel Sekreter bildirecekti. Hasan Rıza Soyak, elindeki dosya ile kapıdan içeri girerken abartmalı biçimde eğilerek selâm vermişti.

Bu sırada, hasta, Ruşen Eşrefe elini uzatmasını, söyledi. Bu ele tutunarak doğrulmak istiyordu. Yazar, elleri titreyerek hastanın arık gövdesini incitmemeye çalışarak kucakladı. Hasta, çok arıklamış, ufalmıştı. Ruşen Eşref, artık, Paşa'nın elini değil de kemiğini tuttuğunu anlıyordu. O, Paşa'yı yavaş yavaş doğrultmaya çalışırken, Hasan Rıza da karyolanın öbür yanından, açık, koyu mavi kareli ekose robdöşambrını usulca Paşa'nın omuzlarına atıyordu. Atatürk'ün sağlık raporlarından sızan haberlerle Hatay üstüne verilen olumlu bilgilerden sevindiği görülüyordu. Yatağında oturmuşsa da başını zorla dik tutabiliyordu. Buna bakmadan, bütün okunanlarla söylenenleri dikkatle dinliyor, onaylarcasına ikide bir başını sallayarak:

— Hımm! çekiyordu.

Sonra, bütün dinlediklerini anladığını gösterir bir biçimde alçak sesle yanıtlayarak not ettirmişti. Ruşen Eşref, içinden şöyle söylendi: «Bu haliyle bile onca ayrıntı kafasında nasıl bu kerte dinç kalabiliyor? Yaralı kartal! Pençesinin içinde tuttuğu idealinin başı uçunda, görkemli kanatları güneşli tozlara değe değe çırpınıyor!»

Evet, bu, Ruşen Eşref'in onu son görüşüydü. Dördüncü, son görüşü. Hasta, yine o karyolada yatıyordu. Artık kalkamıyordu. Yüzü, bu yüzün çizgileri, inceldikçe incelmişti. Sağlıklı günlerinde, gençlik yıllarında olduğu gibi. Ancak, sesi, ağzının yanına yaklaşıncaya dek işitilmiyordu. Sesi, işitilir işitilmez, denecek durumdaydı. Hasta, yaşamını eskiden beri en iyi yazmış olan bu özgün yazara, bu dosta, Balkan Savaşı patladığında, ta, Afrikalardan nasıl koşup Gelibolu'ya yetiştiğini vızıltı gibi çıkan sesiyle anlatmakta, son mutluluklarını yaşamak ister gibiydi:

— Selânik'e vardım. Anamın evinin kapısını çalarım; açmazlar. Beni görürler de pencereden, yine: «Kim o?» diye sorarlar. «Açın, yahu; benim! Ben; Mustafa Kemal!» derim. İnanmazlar. Korkarlar, açsınlar. Yüzümü tanıyamazlar. Öyle zayıflamışım, dedi.

Bunu dedikten sonra, bir soluk gibi çıkan sesiyle şunları ekledi:

— Ancak, şimdi, o seferkinden de zayıfım. Bununla birlikte, yakında Ankara'ya döneceğim.

Ruşen Eşref, hastanın bütün onurlu geçmişini bilen bir adam olarak, o yiğit gençliği, serüvenleri, bir kez daha yıldırım gibi kafasından geçirdikten sonra, şöyle düşündü: «Odasının pencerelerinden görünen denizin şu ışıklı mavisi rengindeki gözleri, ecele yenilmekten çok uzak sonsuzlukları gözlüyor gibi...»

Mevsim güzdü. Ekim'in ikinci yarısının başlangıcıydı. Hava, yaza benzer bir sıcaklıktaydı. Gökyüzü açıktı. Vakit, ikindiüstüydü. Deniz, Temmuz sonunun bir özlem çağında gibi pırıl pırıl parıltılar içinde, engin, berrak, serinlik, ferahlık verici bir taptaze mavilik koşusu halindeydi.

Dışarının aydınlığıyla odanın loşluğu arasında, onun gövdesi, yorumlamaya dil varmayan, tasarlanması korku uyandıran bir aklık ürküntüsü verir, ince bir örtünün altında sanki yarı saydamlaşmış gibiydi. Sanki artık odasının altındaki rıhtımdan, hafif çığıltısı kulağa çarpan suların üstüne uzanmıştı. O sularla o ışıklar arasında akıp giden bir taze gövde donukluğu bağlamıştı. Ancak, başı kendini o yok edici okyanusun içinden dışarı çıkarmış, pencerelerinden ne güzel görünen mavi boğaz suları, mavi gökyüzü gibi aydınlık, ürküntüsüz, dirime yakın duruyordu. Yok, yok; durmuyordu ki! İşte, gözlerimiz önünde, o ışıklar, o renkler, o tazelikler içinde umarsız, bütün onlar gibi, zaman gibi! İşte, öyle, akıp gidiyordu! En korkuncu bu ki o ağır hastalığında bile sağlıcaklı görünebiliyordu. Korkunç şey, onun boynuna dek çıkabilmişti. O, başını hâlâ ondan dışarıda tutuyordu. Hele zekâsı, hâlâ, 1917 sonlarında ya da 1918 başlarında, Beşiktaş'taki, Akaretler'in, 76 Numarası'nda gördüğüm zamanki gibi gençti; dinçti.

Yazar, yazarlığın da bir alışkanlığı olarak, eski taptığı adamın hasta varlığına bakarak alabildiğine kafasında yazılar yazıyor, anılar, ağıtlar döşeniyordu: «Bunlara baktıkça, yakında bizi vuracak ayrılık felâketinin ne korkunç bir karanlık uçurum olduğunu, damarlarımın şakaklarımda vuruşlarını duyarak görüyorum. Kirpiklerimi zorlayan gözyaşlarımı, onu incitmemek uğruna, gücü gücüne, geri geri iterek birdenbire usuma geliveren birtakım neşeli betimlemeler bulup anlatmaya çabalıyorum. O betimlemeler yerinde olur mu, olmaz mı, pek gözetemeyerek, onun hoşuna gidebileceğini, onu konuşturarak yormayacağını, benim coşkunluğumu belirtebileceğim, heyecanlandığımı örtmeye yarayabileceğimi tasarlıyorum.»

Kafasından trajik olarak geçenleri bir yana bırakıp ona eğlenceli gelebilecek konulardan birini açtı:

— Efendim; bilirsiniz; Ankara'da Başbakanlık Dairesi'nin yanında Romalılar devrinden kalma bir mermer direk vardı! Tepesinde bir leylek yuvası durur. O yuva, bir apartmandır, birçok hava yolcusunun konağıdır, sığınağıdır, barınağıdır. Leylek, o yuvanın en üstüne mekân kurmuştur. O mülk, onundur. Orada yalnız başına gökleri kollayarak eğleşir; ara sıra, başını kaldırır;

enginlikleri bir bir gözler. Görürse ki yörede ilgilenecek bir şey yok; yine oturur güvenceli yuvasında dinlenir. Onun kurmuş olduğu yuvanın altındaki çalı çırpı katlarında kırlangıçlar, serçeler birer bucakta yuva edinirler; yavru üretirler; asıl yuvanın her yanını kendi cıvıltılarıyla süslerler. Leylek, olanca büyüklüğü ile yükseklerdedir. Kanatlarını açınca, altındaki küçük kuşların hepsini güneşten, yağmurdan korur. Onun kendi yuvası ise, hiçbir bora ile yıkılmaz. Sağlam kurulmuştur.

Benzetişim yerinde mi, bilmem. Anlatmak istiyorum ki Zatı Devletiniz, şimdi, bu üst odada öyle görkemle dinleniyorsunuz! Altınızdaki katta büyük bir tarih sergisi var. Geçen güz sizin kurduğunuz, sizin açtırdığınız sergi... Yüzyıllar orada, Kadın-erkek, genç-yaşlı, kentin bütün aydınları, onu akın akın geziyorlar; birçok şey öğreniyorlar. Tatilini geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş Romanya Kralı (II. Karol), sizin Balkan Antlaşması'na verdiğiniz büyük önemin kadrini, değerini anlamış bir ziyaretçi olarak, sizin dostunuz, müttefikiniz bir ziyaretçi olarak hatırınızı sormaya aşağıya geliyor, sizin ziyaretçiniz olarak o sergiyi geziyor. Hatay Cumhurbaşkanlığı'na uygun gördüğünüz Bay Tayfur Sökmen, Ankara'dan ziyaretinize gelmiş; size saygılarını sunmak üzere alt katta Başbakanınızla konuşuyor.

Yeniden militarize ettirdiğiniz boğazlardan, Hükümetinizin izni ile giren dost devlet savaş gemilerinden bir ikisi, dinlendiğiniz Saray'ın önünde Savarona'nın yanında sizi selâmlayıp demirliyor; bir iki gün konuk kalıp gidiyor.

Bütün bunlar, sizin yapıtınız. Bunlar, sizin kurduğunuz yuvanın yanlarında uçuşan, konan, dinlenen, bekleşen dostlarınız. Siz, şimdi, bu yapıtınızı kurduğunuz bu dostlukların yöresinde toplanan bu barış ve saygı yapıtının üzerinde dinleniyorsunuz. Yine iyileşeceksiniz. Şimdi, aşağıda toplaşan, katınıza girmeyi özleyen, ancak, tedirgin etmekten çekinerek hatırınızı sorup saygılarını, sağlığınıza dileklerinizi sunup çekilen dostlarınızla yine buluşacaksınız.

Ruşen Eşref, kendisini eskiden beri çok seven adamın bu avuntu sunan sözleri tatlı tatlı dinlediğini görerek sevindi. Yapmak zorunda kaldığı bu yapmacığa çalan edebiyatın yaptığı olum-

lu etkiyi görerek avundu. Hasta, onun bu edebiyat kokan, güzel, dostça sözlerini mavi gözleriyle, mavi ışıklı denize dalarak dinlemişti. Eski dostun, güzel, edebiyatçı sözlerini etkili bir ilaç gibi içen hasta, bayağı umutlanmıştı.

Yavaş yavaş gözlerini ona çevirdi:

— Olabilir! Benim kalbim çok sağlamdır! Dayanabilir! Bu hastalığı da yenebilir! dedi.

Ne var ki bunları fısıldar gibi söylemişti.

Eskiden beri, candan bağlandığı adamın, kendi sözleriyle canlandığını gören Ruşen Eşref de gerçekten çok sevinmişti. İçinden yıldırım hızıyla şu düşünce kervanı geçmeye başladı: «Şu tatlı, sabırlı bakışları ile aydınlanan yüzü, ne de eskisine benziyor! Gözleri, ne de eskiden olduğu gibi parıl parıl. Kendini dünyaya tanıtmış zekâ, şimdi bile ne dinç; çok şükür, ne dinç! Bu durumda bile neler yok zekânın içinde; neler yok! Hatay, Berlin-Roma Mihveri; Habeşistan, Sanksiyonlar; Uluslar Derneği, Danzig Koridoru, Küçük İtilâf, Balkan Antlaşması, Sâdabat Paktı; Dil ve Tarih Kurumları çalışmaları; yaklaşan Cumhuriyet Bayramı'nda nutkunu meydanda kendi okuyamasa bile, Ankara'da bulunmak dileği; o mevsimde Büyükada, koylarındaki çamlıkların kokusu; Yalova'da Doktor Nihat Reşat Belger'in, kendisi için yaptırdığı, ancak, içinde kür yapıp yıkanamadığına acındığı modern banyonun güzelliği; hepsi, hepsi, bu yaşamın genel, özel bin bir izi; o izlerin ruhunda uyandırdığı yargılar, nostaljiler; yani Profesör Fiessenger'nin 'Umursamaz kalmadıkça iyi alâmettir!' dediği şeyler. Hepsi; hepsi kafasındaydı.»

«Şimdi, en hayranlıkla andığım bir anı önsezisi: Madem ki arkadaşlar, anılar iklimindeyiz; ben kendim de artık bir anı olmak üzereyim; söyleyeceklerimi, kendimi belirtmeye özenir bir övünç etmek yanlışlığına düşmekten iyice uzak, öte tutarak, salt, onun sezişlerindeki olağanüstülüğün bir örneğine tanıklık etmekteyim. O gün bana demişti ki 'Bütün Elçiler, görevlerinin başına döndüler, bir Fethi, bir de sen henüz dönmemişsiniz. Sen, bu yıl savaş çıkmaz, diyormuşsun. Başbakan bana anlattı. Doğru görmüşsün. Bu yıl çıkmaz. Zaten mevsimi de geçti. Ancak, gelecek yıldan korkumuz. Dikkatli olmalı. Gelecek yıl kuşkuludur; çok kuşkuludur.'»

Ruşen Eşref, Fethi Okyar'dan söz açılınca, onu birkaç gündür görmediğini, ancak, kendisinin öbür gün görevi başına döneceğini, söyledi. Sonra, müsaadesini alarak Paşa'dan ayrılmak isteyince, o, başıyla işaret ederek oturmasını, bildirdi:

— Otur, otur; konuşuyoruz! dedi.

Ruşen Eşref, içinden şöyle düşünüyordu: «Bir yandan onu dinlemeye doyamıyorum, yanından ayrılamıyorum. Daha o gözümün önündeyken özlem başladı. Bir yandan da soluğu gözümün önünde tükenecekmiş gibime geliyor. Yormaktan korkarak üzülüyorum.»

Hasta, konuğunu bir saat yanında tuttu. Sonra, eski alışkanlığıyla ona izin vermek istediğini anlatmak isteyerek, şöyle dedi:

— Haydi; seni daha çok yormayayım!

Sonra, çok arıklaşmış kolunu yatağının ak örtüsü üzerinden ona doğru güçlükle uzattı; öbürü, ona eğildi. Uzun sapının üstünde bir lale gibi toplanıp incelemiş, pembeleşmiş, saydamlaşmış elini, koklarcasına öptü. Gözlerini önüne eğdi. Üzünlüğünü gizlemeye çalışarak yanından ayrıldı.

Bu sırada hasta, gözleriyle onu izleyerek:

— Güle güle! dedi.

Konuğu, ne yazık ki Paşa'nın son öğüdünü tutmadı. Dolmabahçe Sarayı'nın kristal trabzanlı merdivenlerinden aşağı inerken kendini daha çok tutamadı; hüngür hüngür ağlamaya başladı. Saray'ın sessizliği bir erkek hıçkırığının korkunç acısıyla yankılanıyordu. Çok uzun boylu, ince ruhlu konuk, ayak seslerini boğan yol halıları üzerinde gözyaşları döküle döküle, «esfele safilin»e iner gibi iniyordu. Billur trabzanlı merdivenlerden hıçkırarak inerken aşağıdan Profesör Doktor Neşet Ömer'in kendisine doğru geldiğini gördü. Dudaklarında sigarası, altın gözlükleri, yuvarlak, ufacık gövdesiyle soluyarak tırmanıyordu.

Gözlerinden yaşlar akan adama sordu:

— Nasıl buldunuz, Azizim?

Bu soruda merak, kaygı, kuşku, üzüntü okunuyordu. Ruşen Eşref, hâlâ gözlerinden yaşlar yuvarlanırken şöyle konuştu:

— Bana, vallahi, yüzü düzelmiş gibi göründü! Maneviyatını dinç buldum. Bir mucize göstereceğine inanacağım geliyor.

Bu sırada Başyaver Celâl de Neşet Ömer'e yaklaşmıştı. Ruşen Eşrefin dediklerini sömürerek, Profesör'e şöyle ünledi:

— Gördünüz mü, azizim! Beyefendi, Atatürk Hazretlerini bir aydır görmediler. İzlenimleri doğrudur. Biliyorsunuz, söylüyorum sizlere. Benim gözlemlerim de deftere kayıtlarımda da iki üç gündür bu merkezde. Görece bir iyileşme izi seziliyor, vardır, Efendim! Bu, böyle sürerse umut artacaktır, Efendim!

Ruşen Eşref, Başyaver Celâl'e baktı: Adamcağız bu iyimser lafları ederken, gözlüklerinin altından süzülen gözyaşlarını silmeye çalışıyordu. Herhalde üçü de birbirini etkilemiş olacaktı ki billur merdivenlerin başında üçü de birbirlerine sokulup gözyaşlarını başkalarına göstermemeye çalışarak, bir süre ağlaştı. Bu, acaba, umutları arttı diye bir sevinç ağlaması mıydı? Yoksa, umutları kırıldı diye miydi? Birbirlerinden medet umdukları için miydi? Yoksa, üçü de salt ondan medet umduklarından dolayı mıydı? Ruşen Eşref, böyle düşünüyorsa da hangisinin doğru olduğunu bilemiyordu. Doğrusu şuydu ki ortada ağlanası bir durum vardı. Billur trabzanlara yaslanarak ağlaşan bu üç kişiden Ruşen Eşref'in içinden geçenleri, yukarıda söylediğimiz gibi, biliyorsak da Neşet Ömer'le Başyaver Celâl'in ne düşündüğünü bilmiyoruz.

Hasta, günden güne eriyip ölümün bilinmeyen ülkesine doğru gidiyordu. Her gün biraz daha eriyip gittiğini, salt, doktorlar değil, çevresinin adamları da görüyordu. Kapıda bekleyen ölüm, ona her dakika biraz daha yaklaşıyordu. İlk su almadan sonra, Doktor Fiessenger, ona beş-altı gün sonra Ankara'ya gidebileceğini, yüz metre yürüyebileceğini söylemişti. Paşa, şimdi bu sözleri, yitirilmiş güzel bir şeyler gibi anıyordu. Şundan ki gün geçtikçe kımıldamak, yürümek uğruna kendinde duyduğu güç azalıyordu. Cumhuriyet'in On Beşinci Yıldönümü'nün kendinden uzak kutlanacağını düşündükçe daha da kötüleşen Paşa, doktorlardan yardım bekliyordu. Ancak, hiçbir doktor da bu sorumu üzerine alacak yüreklilikte değildi. Ayrıca, Ankara'ya gidemeyecek durumda olan hasta, bu yüzden son kerte üzülüyordu. Bu da onun hastalığını olumsuz yönde etkiliyordu. Doktorlar, gitmesini önlemek yürekliliğini de gösterecek durumda değildiler. En sonra doktorlar, toparlanarak bir karara vardılar: Eğer, On Beşinci

Yıldönümü'nde Paşa'nın Ankara'da bulunması gereksiniyorsa, Atatürk de bunu gerekli görüyorsa, doktorların, buna bir diyeceği olamazdı.

Ankara yolculuğu düşünüldüğü sırada, Atatürk, ikinci bir krizle sarsıldı. Hasta, şiddetli çırpınmalar içinde çevresini tanıyamayacak duruma düştü. Komaya girmişti. Suadiye'den ivedi çağırılan Mim Kemal, Atatürk'ü yatağının içinde oturmuş çırpınır buldu. Durmadan çırpınıyor, bilinçsiz davranışlar yapıyor, bağırıp çağırıyordu. Kendisini yatırmak isteyenlere karşı direniyor, yatmak istemiyor:

— Bırak! Bırak! diye yineliyordu.

Hemen, Neşet Ömer'le Mim Kemal, hastanın göğsüne, oturduğu durumda serum şırıngaları yaptılar.

Atatürk, hâlâ, durmadan:

— Bırak! Bırak! Çabuk! diye bağırıp çağırıyordu.

Doktorlar, hastayı zorla yatırabildiler. Şimdi iş, daha da ağırlaşmıştı. Tehlikeli koma olasılığı kara bulutlar gibi ufukta görünmüştü. Evet, Neşet Ömer'le Mim Kemal'in anladığına göre, hasta komaya girmek üzereydi. Bu sırada, Atatürk'ün başucunda bulunanlardan Tevfik Rüştü Aras, doktorlara bir konsültasyon yapılmasının gerekli olduğunu, söyledi. Doktor olduğu unutulmakla birlikte, o da Paşa'nın çevresindeki en eski doktorlardan biriydi. Uzman doktorlar, Tevfik Rüştü'nün önerisini doğru buldular. Hemen Süreyya Hidayet Paşa, Akil Muhtar, Abravaya, Hayrullah ve Mehmet Kâmil çağırıldı. Görüşüp danıştılar. Hastanın kara kan damarına serum glikozla başka birtakım ilaçlar şırınga edilmesi kararlaştırıldı. Bu serum, şiddetli, kimi zaman da tehlikeli şoklarla sonuçlanabildiğinden, doktorlar, gereken önlemleri aldılar. Ancak, serumun yapılmasının gerekli olduğuna kararlıydılar. Akil Muhtar'ın önerisi benimsenerek, serumun Mim Kemal'ce yapılması kararlaştırıldı.

Atatürk, komadayken baş ucunda biriken doktorlara durmadan birtakım sözler dinletmekteydi. Koma krizi sırasında bir de şunları yineleyip duruyordu:

— Aman dil; değil; dil Efendim dil; aman Yarabbi!

48 saat sonra, sabaha karşı, tanyeri henüz ağarmamıştı. Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'la Kılıç Ali, Atatürk'ün yattığı karyolanın yanındaki üzeri sedef kakmalı masanın başında oturmuş, iç acılarıyla uyku ile savaşıyor, hastayı bekliyorlardı. Hasta, hâlâ komanın sağır yorganları altında dünyadan habersiz yatıyordu.

Bir aralık, masaya dayanan Hasan Rıza, masanın ayaklarında bir gıcırtının çıkmasına yol açtı. Durmaksızın «Aman dil; dil Efendim!» diye yineleyip duran hasta, bu gıcırtı üzerine susuverdi. Bu durum, Kılıç Ali ile Hasan Rıza'yı birdenbire umutlandırdı. İkisi de yerinden fırladı. Pembe odadaki nöbetçi doktorlara koşarak durumu anlattılar.

Neşet Ömer'le, Süreyya Hidayet Paşa, hemen, hastanın odasına seğirttiler. Hastayı yine dalgın buldular. Hasan Rıza'ya:

— Sizin sesinize alışıktır; bir kez sesleniniz! dediler.

Hasan Rıza:

— Atatürk! diye bağırdı.

48 saattan beridir ilk kez, hasta buna yanıt verdi:

— Efendim!

Hasan Rıza, bunun üzerine şöyle sordu:

— Nasılsınız, Efendim?

— İyiyim!

Evet, bu yanıtı veren, Atatürk'tü!

Hastanın başında dikilen dört kişi, sevinçten titredi: Demek, hasta komadan çıkıyordu.

Bunun üzerine, başındakiler, hastayı kendi haline bırakıp dışarı çıktılar. Onlar, pembe odaya geçtiklerinde, Salih Bozok da gelmişti. Kılıç Ali, muştuyu, bu iyi arkadaşına, Paşa'yı, belki herkesten çok seven bu iyi adama vermekte ivedi davrandı. Bu kez, ikisi hastanın odasında gidip nöbeti aldı. Salih Bozok, karyolanın sağına, Kılıç Ali de soluna oturdu. Baktılar; Atatürk, dingin yatıyorsa da koma sürüyordu. Bu sırada Salih Bozok, Paşa'nın sağ elini, Kılıç Ali de sol elini alarak avuçlarının içini, kollarını ovuşturmaya başladılar.

Bir süredir, susmuş olan hasta, bu sırada yine «Aman dil! Dil, Efendim!» nakaratını yinelemeye başlamıştı. İki arkadaş, onun

kollarını ovuştururken hasta, sert devinimlerle başını, sağa sola atıyordu. Hastanın bu ovuşturma işine kızdığını sandılar.

Kılıç Ali, bunun üzerine:

— Efendim; sıkılıyorsanız bırakalım! dedi.

Hasta, birdenbire, gözlerini açarak ona baktı:

— Hayır! dedi.

Sonra, Salih Bozok sordu:

— Paşam! Ovuşturmak Efendimize iyi geliyor mu?

— Evet!

Bu yanıt, onun iki içten adamını iyice umutlandırdı:

Salih Bozok, iyice anlayabilmek uğruna bir kez daha sordu:

— Paşam; rahatsız ediyorsak bırakalım; çekilelim!

— Hayır!

Paşa, yarı uyanıktı. Salih Bozok'a bu yanıtı verdikten sonra:

— Çok şey! Çok şey! diye kendi kendine yinelemeye başladı.

Atatürk'ün çok ağır durumda bulunduğu Başbakan Celâl Bayar'a bildirildi. Celâl Bayar, hemen İstanbul'a koştu. Salih Bozok'la Kılıç Ali'nin hastanın kollarını ovuşturdukları sırada, odaya girdi. Başbakan'ın arkasında Vali Üstündağ'la İstanbul Komutanı Halis Paşa da vardı.

Kılıç Ali, hemen, hastaya sestendi:

— Paşam; Celâl Bey geldi!

Hasta gözlerini açarak Başbakan'a baktı. Hiçbir şey demeden yine uykuya daldı. Tanıkların anladığına göre, bu kezki daldığı koma değil, uyku haliydi. Bunun böyle olduğu doktorlarca saptanınca, hepsi, sevinerek hastayı yalnız bırakıp dışarı çıktı.

Onlardan sonra, Doktor Mim Kemal, hastanın odasına girerek tek başına beklemeye başladı. Bir ara, hasta, uykudan uyanırcasına gözlerini açtı, Doktor'u görerek sordu:

— Ne oldum?

— Deliksiz bir uyku uyudunuz, Efendim!

O gün, doktorlardan başka hiç kimse hastanın odasına bırakılmadı. Atatürk, bu sırada doktorların işlerini kolaylaştırmak üzere geniş karyolasından alınarak daha dar bir yatağa yatırıldı. Gerek deliksiz uyku uyuması, gerekse bu dar yatağa yatırılması, elbette, hastanın gözünden kaçmamıştı. Hasta, ağır hasta olduğu-

nun bilincindeydi. Bundan dolayı da işin derinliğini araştırmak uğruna şaşırtıcı sorular sorabilirdi. Bu yüzden de onun yanına girip çıkmak zorunda olanlar, ağız birliği ederek sorulacak türlü sorulara şöyle yanıtlar vermeyi kararlaştırdılar: Hastanın on iki saat deliksiz uyuduğu söylenecekti. Paşa'nın yöresinden bir türlü ayrılmayan küçük Ülkü bile uyarılmıştı. Onların verdikleri kararın doğruluğu az zamanda anlaşıldı. Biraz kendine gelen Paşa, hemen, durumu anlamak üzere, Ülkü'yü yanına çağırdı. Yavru, Paşa'nın sorusuna hemen şu yanıtı verdi:

— Çok uyudunuz!

İçine girdiği çok tehlikeli komayı ona duyurmamak uğruna çok çalışıldıysa da hasta, galiba, hepsini ayırt ediyordu. Hasan Rıza, komadan çıkan Paşa'nın yanına girdiğinde, ona şöyle dedi:

— Çabuk gittin, geldin! Bu doktorlar insanı yaşatıyorlar!

Ayrıca ona, karyolasının neden değiştirildiğini de sordu.

O da:

— Temizlik yapılması gerekiyordu, Paşam! Hem de bir değişiklik olur, diye düşündük, dedi.

Hasta, her şeyi anlamış olduğunu anlatmak üzere, şöyle dedi:

— Ne ise!.. Arkasını sormayacağım!

Hastada bir Mim Kemal fobisi yerleşmiş gibiydi. Kendisine her yaklaşana sık sık:

— Kemal Bey burada mı? diye soruyordu.

Neşet Ömer, yanına gittiğinde aralarında şöyle bir konuşma geçti:

— Kemal Bey burada mı yatıyor?

— Evet!

— Neden?

— Vapuru kaçırmış!

Bu yanıt, elbette, hastayı kandırmamıştı. Ancak, Paşa, olan biteni, kendisini aldatmak isteyenleri gözlerinden anlıyordu.

En bilgin doktorların gözetimi altında, hastaya her gün, danışma ile düzenlenen bir yemek rejimi uygulanıyordu. Bu, karaciğer özü, fizyolojik serum, glikoz serumuydu. Bu arada, başka önlemler de uygulanıyordu. Hastada ara sıra, hiç beklenmedik

iyilik izleri görülüyordu. Ancak, bunlar temelli izler değildi. Umutlandırıcı, aldatıcı görünüşlerdi. Atatürk, Türkiye'nin en büyük doktorlarının gözleri önünde yavaş yavaş ölüyor, bütün gizli güçlerini kullanarak ölüme karşı çetin bir savaş veriyor, kendisini savunmaya çalışıyordu.

Hastanın ara sıra komadan çıkışı, doktorların dediğine göre, bu hastalık türünün çok az görülen niteliklerinden biriydi.

Fiessenger, Paris'ten yazdığı bir mektupta, Paşa'nın ara sıra komadan kurtulmasını olağanüstü bir olay olarak niteliyordu. Tıp tarihinde bu durumun ancak iki kez görüldüğünü sözlerine ekliyordu: «Sanki, ölüm, Atatürk'e kıyamıyordu!»

Bütün hastalığın gelişmesi boyunca Paşa'nın böbrekleriyle kalbi, doğal çalışmasını sürdürüyordu. Daha önce, bir gün Paşa, Mim Kemal'e, kendisini kalbinin kurtardığını, söylemişti. Onun kalbi, ölümün karşısında bir boksör gibi çarpışıyordu. Su, hasta'nın karnında artık, çok ağır toplanıyordu. Ancak, otuz ikinci günü, üçüncü kez su alma zorunluluğu görüldü. Paşa, doktorları çağırarak, hemen, suyun alınmasını, buyurdu. O gün, Mim Kemal, Gülhane Hastanesi'nde derste bulunduğundan, su almada bulunamadı. O, bulunamadığından, ertesi gün suyun alınmasını öneren doktorlara:

— Mim Kemal alsın! dedi.

Paşa'nın karnından bir kez daha on buçuk litrelik su alındı. Artık, bu en son su almaydı. Bundan sonra, hasta, bir kriz daha geçirdi. Ancak bu, ötekiler gibi şiddetli, sürekli olmadı. Hemen önlem alındı: Serum yapıldı, hasta, büsbütün, açıldı.

Serum yapılırken, hasta:

— Ben, yine uyudum galiba! dedi.

Serumu yapan Mim Kemal:

— Hayır, Atatürk; böyle bir şey olmadı! dedi.

— Acayip; ben uyudum sandım!

Hasta, o geceyi çok tedirgin geçirdi. Ertesi gün, karaciğer yetersizliğinin en ağır arazları kendini göstermeye başladı. Paşa, bu kez, geçen kez ki gibi sözcükler söylemiyor, gerçek çırpınışlar göstermekle birlikte daha dingin görünüyordu.

Ancak, arazlar gittikçe şiddetlendi; en sonunda da can çekişme alametleri kendini gösterdi.

Perşembe günü, sabahleyin, saat sekiz otuzda, Akil Muhtar, Mehmet Kâmil, Abravaya ve Mim Kemal, Atatürk'ün başucundaydılar. Bir kez daha glikoz serumu yapılmasını kararlaştırdılar. Mim Kemal, bunu da yaptı. Atatürk, bu sırada dünyadan ayrılmak üzere son davranışlarda bulunmaktaydı. Doktor Mehmet Kâmil, arkadan omuzlarına yaslanmış hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Bu sırada, Akil Muhtar, oksijen balonuna oksijen doldurmaya çalışıyordu. O zamana dek kendini tutmaya çalışan Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak da boşandı; hıçkırmaya başladı.

Hasta, çevresindeki herkesin söylediği yalanı, doğru, diye benimsemekten başka çözüm olmadığını anlamış durumdaydı. Bundan dolayı, hiçbir şeyi üstelemiyordu. Onların da bundan başka türlü davranamayacağını biliyordu.

Kasım'ın, sekizinci günü, Kılıç Ali ile Doktor Abravaya, Nöbetçi Doktoru olarak pembe odada oturuyorlardı. Sabah olmak üzereydi. Bu sırada Paşa'nın berberi koşarak onların yanına geldi. Atatürk'e fenalık geldiğini, kustuğunu söyledi. Çırpınıyordu. Demek ki hasta, kusma dönemine girmişti. Tehlikenin çan çaldığını anlayarak yerlerinden fırladılar. Kılıç Ali, hemen gidip Hasan Rıza'yı uyandırdı. Doktor Neşet Ömer'e de adam saldı.

Abravaya, Kılıç Ali, Hasan Rıza, hastanın odasına girdiklerinde şöyle bir durumla karşılaştılar: Atatürk yatağının içinde doğrulmuş, iki eliyle yanlara dayanıyor, ağzına tutulan tasa kusabilmek uğruna sonsuz çaba harcar görünüyordu. Kusmak istiyor, kusamıyor, bundan da çok büyük sıkıntı duyduğu görülüyordu.

Bu sıkıntının etkisiyle de durmadan:

— Hay, Allah kahretsin! diye söyleniyordu.

Hem böylece kusmaya çalışır, hem de söylenip durduğu sırada, gözlerini Hasan Rıza ile Kılıç Ali'ye çevirdi:

— Saat kaç? dedi.

Hasan Rıza:

— Efendimiz! dedi.

Hasta, bundan sonra, «Dil aman!» yerine diline bu, «Saat», işini doladı. Durmadan yinelemeye başladı. O, soruyor. Hasan Rıza da bıkıp usanmadan:

— Efendimiz! diye yanıtlıyordu.

Bu, saat kaç, sorusunu son kez yineleyen Paşa, birdenbire kendini arkaüstü yatağına attı. Kendini yatağa bırakmasıyla korkunç bir titremeye tutuldu. Zangır zangır titriyor, dişleri birbirine vuruyordu.

Hastanın bu durumunu durdurmak üzere. Doktor Neşet Ömer'le Doktor Abravaya, hemen davranıp gerekli tedaviye başladılar.

Neşet Ömer, bu sırada Paşa'ya:

— Dilinizi göreyim, Efendim! dedi.

Hasta, dilini yarıya dek dışarı çıkardı.

Neşet Ömer:

— Biraz daha uzatınız, Efendim! dedi.

Hasta, bunun üzerine gözlerini dikerek Neşet Ömer'e baktı; sonra:

— Vealeykümüsselâm! diyerek gözlerini kapadı.

Paşa, bir iki dakika içinde komaya girmişti. Bütün doktorların bu sıradaki didinmeleri, aldıkları ivedi önlemler, hep boşa gitti. Hastanın harareti 36/5, nabzı 100, soluması 22 idi. Hasta, artık, ne en içten adamlarını, ne de ötekileri tanıyordu. Acısız bir ortama girdiği anlaşılıyordu. Artık, bakmıyor, konuşmuyordu. Birinci komadaki çırpınışlarından iz yoktu. Şimdi, büsbütün dingindi.

Böylece 9/10 Kasım gecesini çok tedirgin, ancak acısız geçirdi. Birinci komanın cehennemi, şimdi çok uzaklardaydı.

Sabahleyin, hararet 36/5, nabız 118, solunum 20 idi. O günü çok yorgun ve dalgın geçiren hasta, gece yarısına doğru son kerte dalgınlaştı. Hastanın artık, diriminin sonuna geldiği çıplak gözle görülüyordu. Harareti 37/5, nabzı 132, soluması 33'tü.

10 Kasım 1938 Perşembe günü, bütün sevdikleri, hastanın odasını paylaşmıştı. Hepsinin yüzü, gözyaşlarından ıslaktı. Mendiller sırılsıklamdı. Artık, gözyaşlarını saklamak bir erdem değildi.

Bu aralık, Doktor Mehmet Kâmil, bir eliyle hastanın karyolasına abanmış, öbür eliyle ıslattığı bir pamukla hastanın dudaklarını ıslatıyordu. Gözlerinden nohut gibi dökülen yaşlar ak bıyıklarını ıslatarak yere dökülüyordu.

Karyolanın ayakucunda ise, Süreyya Hidayet Paşa ile Doktor Abravaya, hastanın ayak parmaklarının duyarlılığını ölçmeye çalışıyorlardı.

Süreyya Paşa'nın yüzü üzüntüden sapsarı kesilmişti.

Hasan Rıza, bu sırada, sonsuz acı içinde yanı başında dikilen Kılıç Ali'ye:

— Kılıç, bak; koskoca bir tarih göçüyor! dedi.

Odadakilerin gözleri, Nuri Conker'in Atatürk'e armağan ettiği, güzel fosforlu, dört köşe masa saatine kaydı: Saat, dokuzu beş geçiyordu!

Atatürk'ün yüzünün rengi durmadan hızla değişiyordu. Boğazından gelen hırıltılar durmadan artıyordu. Ölüm, bu güçlü adamı bütün anlamıyla duvara kıstırmıştı. Türk Ulusu'nun, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Başkahramanı, artık, yeryüzünde bir türlü kavuşamadığı kutsal barışın kendisine hiçbir yararı olmayacağı ülkeye doğru ışıklı bir soluk gibi açılıyordu.

Ölüm yolcusu, birdenbire başını bir asker davranışının sertliğiyle doktorlara doğru çevirdi, gözlerini açarak baktı. Bu, Paşa'nın bir türlü ulusal barışa kavuşturamadığı yurdunun birkaç değerli insanına son bakışı oldu. Işık, dipsiz karanlıklara doğru bir granit gibi düştü gitti.

Ölümün bu en anlamlısına tanık olanlar, saatlerine baktılar: Dokuzu beş geçiyordu... Hasan Rıza, büyük bir saygı ile ölünün elini öptü.

Ölünün baş ucunda bulunanların hepsi de onu öykündüler...

SON

KUTSAL İSYAN'I NEDEN YAZDIM?

Avrupa sömürgeci devletlerinin, yeryüzünü ve onun pazarlarını yağmalama rekabeti yüzünden patlattıkları Birinci Dünya Savaşı'na, bizim, Cermanofil devlet adamlarımızın aptalca katıldıkları o savaş, kalabalık ailemizin ekmek parasını çıkaran babamla ağabeyimi aldı götürdü ve Kars Dağları'nın karlarına gömdü. Açlık ve ölüm, kalabalık aileye kuduz bir kurt sürüsü gibi daldı. Toprakla uğraşan bu zavallı anne, iki yıla varmadan kırıldı gitti. Kutsal İsyan'ın yazarıyla iki kız kardeşi dışında... Bundan dolayı o zaman ufacık bir çocuk olan bende, savaş kavramı karşılığında, salt, ölüm ve açlık getiren alçakça bir davranış olarak yerleşti. Dünyaya küskün ruhumda, böylece bir savaş kompleksi oluştu. Savaş anlamsız ve aptalca bir boğuşmaydı.

Ne var ki Bırakışma olup da biz Samsun Darüleytamı'ndan İstanbul'a Beykoz Darüleytamı'na yerleştirildiğimizde, ilginç olaylar geçmeye başladı. Beykoz Çayırları İngiliz sömürge askerlerinin eğitim meydanı haline gelmişti. 16 Mart İstanbul'un işgali günü İngiliz askerleri bizim okulumuzu makineli tüfek ateşine tutarak, bütün camları şangır şangır indirdiler. İngiliz Subaylar öğretmenlerimizi alıp Beykoz Dağları'na götürdüler. (Okulumuzun Müdürü olan Kâzım Nami (Duru) 16 Mart'tan birkaç gün önce hiç kimseyle helâllaşmadan çekilip gitmişti.) Okulumuzun ambarları, debboyları (depo) süngülerle delik deşik edilen erzak çuvalları ve eşya ile bir yangın yerine döndü. Okulun ön yüzüne karşı mevziilenmiş iki ağır makineli tüfek, bütün çocukları korkuttu.

Dört yüz, söz açarak bunun ancak kırk-elli yıl sonra yazılabileceğini, belki bunu yazacak olanın henüz doğmamış olduğunu söylüyordu. Buna bir de örnek veriyordu: Victor Hugo, Fransız Devrimi'nin romanını ancak devrimden elli yıl sonra vermişti. Her yürekte bir arslan yatar, derler. Bizim yüreğimizdeki gencecik arslan da: «Bunu, ben yazacağım!» dedi.

Sivas Öğretmen Okulu'nda bu savaşı anlatan piyesler yazıp Kolordu sahnesinde oynattım. 1928'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı deşmek üzere, «*Batan Güneşler,*» adlı bir roman yazdım. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde yitti. Sonra İzmit'te o gazetenin muhabirlerinden birinin imzasıyla ve başka bir adla çıktığını gördüm.

İşte, beni, «*Kutsal İsyan,*» kitabını yazmaya götüren ve pek uzaklardan gelen iteleyici ve dürtücü nedenler, birçok deneyden sonra, bana, yeni bir tür içinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yazmak mutluluğunu bağışladı.

Kurtuluş Savaşı için yüzlerce kitap yazılmıştı. Ne var ki bunlarda bu büyük günlerin olayları darmadağın durumdaydı. Her yazan, bu büyük olayın bir yanını didikliyor, kendi tuttuğu parçayı dev aynasında büyülterek veriyordu. Olayın görkemli bütünlüğü ise, bize yaklaşacağına, büsbütün uzaklaşıyordu.

Kurtuluş Savaşı için yazılan şiirler ve destanlarsa, bu gerçek kahramanlar mahşerini mitolojik bir zamanın dumanları içine atıyor ve şairler, bu büyük konuyu, salt, kendi sanat güçlerini denemek, olgunlaştırmak ve göstermek için işliyorlardı. Romantik ve mistik şairler tuttukları konuyu tabu haline getiriyor, kendilerinden başka hiç kimsenin buna dokunamaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Yaşarken, kafasında en gerçek şeylerden başka bir şey yaşatmayan Mustafa Kemal'i, eski Tanrılardan biri haline getirmişlerdi. O zamanlar bizler için bir Tanrı Şair olan Faruk Nafiz:

«Bu hiyaban ebediyet yoludur
Gider Allah' a kadar burdan ucu
Karşıdan bakma geçerken yolcu
Belki bir dert ile bağrım doludur.» diye yazmıştı.

Çocuklar, İngilizlerce kuşatılmış olan okulun arkasındaki bir delikten kaçıp İstanbul'a dağıldı. Zaten, aç susuzdular. «*Kutsal İsyan*»'ın yazarı, ancak sekiz on sünepe arkadaşıyla sonuna dek aç ve korku içinde döşemeleri kırarak altında fareler ve akreplerle bir iki gün orada saklandı. En sonunda onlar da kaçıp gittiler.

Yabancı ulusların maskaralığı, bununla bitmedi.

Beykoz Çayırları, İstanbul Rumlarından devşirilen bir taburluk Yunan askerinin eğitim meydanı oldu. Bizler çayırda bez topu oynarken dişlerini gıcırdatarak bize:

— Hele, gidip Anadolu'da Mustafa Kemal'in askerlerini temizliyelim; gelip hepinizin anasını belliyeceğiz! diye bağırıyorlardı.

Yine de moralleri pek yerinde olmasa gerek ki Papazlar, onlara, Türkçe olarak şöyle bir moral şırıngası yapıyorlardı.

— Ey, Elen çocukları! Bizans'ın has evlatları! Bizim bu eski topraklarımızı kurtarmaya giderken, cennet daha uzaktan sizlere kapılarını açmıştır! Bugün ölseniz bile, kırk gün sonra yine dirileceksiniz.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek bu böyle sürdü yitti.

İşte, bende boş bir cellâtlık olarak yer eden savaş kompleksi, kutsal bir anlam kazanmaya başlayarak yeni bir yeşerme gösterdi. Anadolu'da Mustafa Kemal'le öbür kahramanların el ele yürüttükleri savaş, bambaşka, kutsal bir savaş olarak, bende çılgınca bir sempatizan buldu.

Pek küçükten resim yapmaya başladığımdan, adım da ressama çıktığından, İstanbul gazetelerinden kestiğim bütün büyük kahramanların resimlerini büyütür, Pertev Bey'in sınıfının duvarlarını bunlarla süslerdim. Onlar, benim o zamana dek tanıdığım en büyük yeryüzü insanlarıydı.

Milli Kurtuluş Savaşı bitmişti. Kocaman savaş üstüne, hiçbir dişe dokunur kitap çıkmıyordu. 1925 yılındaydı. İbrahim Alâettin Gövsa, Ulusal Kurtuluş Savaşı için yeni bir şeyler yazılmadığından, dizeleriyle Çankaya yolunu büsbütün mistikleştirip Mustafa Kemal'i de bir Tanrı Reis haline getirmişti.

Ben Kutsal İsyan'da hiçbir türlü zorlamaya başvurmadım. Olayları ve kahramanları olduğu gibi, sağlam bir kronolojiye göre, yerli yerinde ve can alacak noktalarını vererek yansıtmaya çalıştım. Devrik tümcelerden, laf canbazlıklarından elden geldiğince kaçınarak, klasik söyleyişe yaklaşmaya çalıştım.

Elbette, Mustafa Kemal, kitabın en sempatik, en olumlu ve en güçlü karakteri olarak sevilmektedir; başka türlü de olamaz. Bunun çevresinde irili ufaklı yığınla kahraman sempatik yaşamlarını sürdürmekte ve olumlu kavgalarını yapmaktadır.

Bu, bir kütle romanıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı, bir orkestra gibi Mustafa Kemal'in elleriyle ve sihirli değneğiyle çalınmakta ve yürümektedir. En yitik sesleri bile yakalayıp bu senfonik hava içinde değerlendirmektedir. Bir Papa Eftim'den, bir Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanı yaratmanın yolunu bulmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızı bir tarihsel roman türünde yazmak hevesine koyulmamış, pek az Türk yazarı kalmıştır. Ne var ki bu büyük olayı tarih romanı olarak yazmayı düşünmek, ona, sırasında, «hayali» kişiler katmayı da gerektirmektedir.

Bu olay, ta, başlangıcından beri öyle ilginç ve hareketlidir ki okuyucuyu büyülemek ve sürüklemek için buna, «hayali» roman kahramanlarını, entrikalarını katmak hiçbir vakit gerekmez.

Yalnız, bu kitap, bayağı, bir tarih kitabı da olmamalıydı. Statik görünüşü içinde dondurulmuş bir yığın olay ve projeksiyonla yansıtılmış kımıltısız resimlere benzeyen kahramanlar, hiç de ilginç olamazdı. Yazılacak kitap, bir film gibi hızlı ve civcivli olmalıydı. Kocaman bir çerçeve içinde geçen olay yığınları canlandırılıp yürütülmeliydi. Ve bu, statik olarak değil, senfonik ve rasyonel bir düzen içinde yönetilmeliydi.

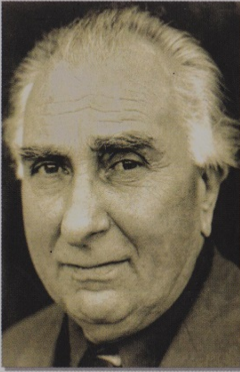
Kahramanlar ve figüran yığınları, kronolojik ve mantıki yerlerinde yaşamaya başlamalıydı. Bunun içinde sanatın sihirli değneği kocaman olay yığınlarına ve ölümsüzlüğünün duvarına asılı kalmış irili-ufaklı resimlerden başka bir şey olmayan kahramanlara bir kez dokundurmalıydı.

Büyük realistler gibi düşünmek ve çalışmak gerekiyordu. Kalıcı bir yapıt, böyle bir çalışma biçimi istiyordu.

Sonra, bu kitap, öyle bir nesne olmalıydı ki Şah İsmail, Arzu ile Kamber, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Battal Gazi gibi halk kitaplarını okuyan bir okuyucu ile ortalama kültüre erişmiş bir okuyucu, gerçek bir aydın, bunu zevkle okuyabilmeliydi. Bu kitaba, realist edebiyatın çoğu zaman denenmemiş gerçek gücünü yerleştirmeye çalışmalıydı.

Bence, bir kitap, salt, halk için, salt, aydın için, hatta, salt, çocuk için yazılmaz.

En güçlü realizm, bir konuyu, her yaşta ve her kültür aşamasındaki okuyucunun okuyabileceği bir güce eriştirebilmektir. Bunu deneme bilincine sahip olmayan hiçbir yazar, başarının altın kapısını kolayca açamayacaktır...

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

-Hatay Cumhurbaşkanlığına uygun gördüğümüz bay Tayfur Sökmen, Ankara'dan ziyaretinize gelmiş, size saygılarını sunmak üzere alt katta başbakanınızla konuşuyor.

Yeniden militarize ettirdiğiniz Boğazlardan, hükümetinizin izni ile giren dost devlet savaş gemilerinden bir ikisi dinlendiğiniz sarayın önünde, Savarona'nın yanında sizi selamlayıp demirliyor, bir iki gün konuk kalıp gidiyor.

Bütün bunlar, sizin yapıtınız. Bunlar, sizin kurduğunuz yuvanın yanlarında uçuşan, konan, dinlenen, bekleşen dostlarınız. Siz şimdi, bu yapıtınızın kurduğunuz bu dostlukların yöresinde toplanan bu barış, saygı yapıtının üzerinde dinleniyorsunuz. Yine sağlaşacaksınız. Şimdi, aşağıda toplaşan, katınıza girmeyi özleyen ancak, tedirgin etmekten çekinerek hatırınızı sorup saygılarını, sağlığınıza dileklerini sunup çekilen dostlarınızla yine buluşacaksınız.

ISBN: 975-478-005-6 (Takım No.)
ISBN: 975-478-009-9 (4. Cilt)

